

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA
DEMOKRATİK ANAYASA YAPIMI**

Müge ÖZKAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ömer ANAYURT

DOKTORA TEZİ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KASIM 2024

**KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA DEMOKRATİK ANAYASA
YAPIMI**

Müge ÖZKAN

**DOKTORA TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Müge ÖZKAN

08/11/2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Müge ÖZKAN tarafından hazırlanan “KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA DEMOKRATİK ANAYASA YAPIMI” başlıklı tez çalışması 08/11/2024 tarih ve 13:30 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Danışman: Prof. Dr. Ömer ANAYURT Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye: Prof. Dr. Mehmet Ali ZENGİN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	☒	☐
Üye: Doç. Dr. Ali Ersoy KONTACI Ankara Üniversitesi	☐	☒
Üye: Doç. Dr. Taylan BARIN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☐	☒

KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA DEMOKRATİK ANAYASA YAPIMI
(Doktora Tezi)

Müge ÖZKAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Kasım 2024

ÖZET

Çalışmanın esasını, toplum bünyesinde yer alan birbirlerine rakip kesimler ve bilhassa farklı etnik gruplar nezdinde vuku bulan toplumsal kutuplaşmaların gölgesinde yürütülen demokratik yeni anayasa yapımı teşkil etmektedir. Bağlamsal açıdan toplumsal kutuplaşmalar ekseninde, süregelen ihtilaflara ve hatta şiddet içeren çatışmalara sahne olmakla mustarip ülkeler ele alınacaktır. Toplumsal mutabakata yönelik demokratik yeni anayasa yapımının incelenmesindeki amaç, toplumun müşterek değerleri ve nihai hedeflerinin belirlenmesi hususunda meydana gelmesi muhtemel uzlaşmazlıkların farklı perspektiflerden değerlendirilmesi suretiyle anayasal düşüncenin gelişiminin desteklenmesidir. Günümüzde hemen her toplumun, farklı özelliklere sahip gruplardan oluşması gerçeğinden hareketle, türdeş toplumlara rastlamak bir hayli güçtür. Bununla beraber, farklı gruplardan müteşekkil toplumların tamamında, gruplar arası farklılıklar kutuplaşmalara yol açmamaktadır. Dolayısıyla çalışma kapmasında, rakip grupların, farklı çıkarlara bağlı kimlikler üzerinden birbirlerine dönük önyargılı yaklaşımları ile dışlayıcı tutumları neticesinde şiddetli çatışmaların hüküm sürdüğü toplumlar kutuplaşmış olarak nitelendirilecektir. Halkın kimliğinin tanımlanması bakımından, müşterek nesnel bir unsurun bulunmadığı kutuplaşmış toplumlarda, anayasal çatının bütünleştirici yaklaşım doğrultusunda inşa edilebilmesi güçtür. Bu sebeple, devlet yönetimine dair temel meselelerin yanı sıra, kimlik boyutunda anayasal uzlaşının sağlanabilmesi ayrıca önem taşımaktadır. Öte yandan, muhtelif boyutlardaki anayasal esaslar üzerinde uzlaşının hayli meşakkatli olmasına karşın, paradoksal şekilde yeni anayasa yapımı, bilhassa 20'nci yüzyılın sonlarından itibaren, ihtilafların çözümü ile toplumsal mutabakatın sağlanması maksadıyla yaygın şekilde başvurulmuş bir yöntem haline almıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamında, kutuplaşmalardan kaynaklı çatışmaların sona ermesinin ardından gerçekleştirilen demokratik yeni anayasa yapımının, toplumsal mutabakata dönük katkıları ve süreç içerisinde karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler ile bu güçlüklerin aşılması üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Bunun yanı sıra, anayasal dönüşüm süreçleri ile sonuçları, her ülkenin koşulları bağlamında değişiklik arz etmekle birlikte, konuya ilişkin kilit nokta, sürecin her aşamasının demokratik esaslara dayalı şekilde yürütülmesidir. Sonuç olarak, çalışmada anayasa yapım süreçlerinin bütünüyle demokratik esaslara dayanmasının bağlam itibarıyla her durumda mümkün olmayacağı, hatta bunun pek çok açıdan ulaşılması güç bir ideal olduğu kabul edilmektedir. Nitekim, geçmiş tecrübelerden elde edilen alternatif usullerin analizi doğrultusunda, kutuplaşmış toplumlarda demokratik yeni anayasa yapımına yönelik ortak bir tema yahut evrensel bir model bulunmamaktadır. Pratikte her yöntemin kendine özgü müspet ve menfi bileşenlerden oluştuğu gerçeğinden hareketle, anayasa yapım süreçlerinin bahse konu toplumlar bağlamında mutabakata yönelik sunduğu katkılar, öngörülen muhtelif çözümler çerçevesinde ele alınacaktır.

Bilim Kodu : 50201
Anahtar Kelimeler : Anayasa, Kutuplaşmış Toplumlarda, Anayasa Yapımı, Müzakere, Uzlaşma, Kurucu İktidar, Halk Katılımı, Kimlik İnşası, Çatışma-İhtilaf, Demokrasi.
Sayfa Adedi : 385
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer ANAYURT

DEMOCRATIC CONSTITUTION-MAKING IN POLARISED SOCIETIES
(Ph. D. Thesis)

Müge ÖZKAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
November 2024

ABSTRACT

The core of the study is the democratic constitution-making process in the shadow of social polarizations, particularly among competing sectors of society and different ethnic groups. In the context of social polarization, countries that suffer from ongoing disputes and even violent conflicts will be discussed. The purpose of examining democratic constitution-making for social consensus is to support the development of constitutional thinking by assessing the potential for disagreement on society's shared values and ultimate goals from different perspectives. Almost every society today comprises groups with various characteristics, so finding identical societies is difficult. However, in all societies composed of other groups, differences between groups do not lead to polarization. Therefore, in this study, societies in which violent conflicts prevail due to prejudiced approaches and exclusionary attitudes of rival groups towards each other over identities based on different interests will be characterised as polarized. In polarized societies where there is no common objective element to define the identity of the people, it is not easy to build a constitutional framework in line with an integrative approach. Therefore, in addition to the fundamental issues of state governance, achieving constitutional consensus on the identity dimension is also essential. On the other hand, despite the difficulty of reaching consensus on constitutional principles in various dimensions, paradoxically, new constitution-making has become a widely used method to resolve conflicts and achieve social consensus, especially since the late 20th century. In this context, this study will assess the contributions of democratic new constitution-making to social consensus following the end of polarized conflicts, the possible difficulties encountered in the process and how these difficulties can be overcome. In addition, although the methods of constitutional transformation and their outcomes vary in the context of the conditions of each country, the critical point is that each stage of the process is carried out based on democratic principles. In short, the study acknowledges that it is not possible in all cases for constitution-making processes to be based entirely on democratic principles and that, in many respects, this is an unattainable ideal. Indeed, in line with the analysis of alternative procedures from past experiences, there is no common theme or universal model for democratic constitution-making in polarized societies. Given that each method has its own positive and negative components in practice, the contributions of constitution-making processes to consensus in the context of these societies will be discussed within the framework of various solutions envisaged.

Science Code : 50201
Key Words : Constitutions, Polarised Societies, Constitution-Making Process, Deliberation, Compromise, Constituent Power, Public Participation, Identity Construction, Conflict, Democracy.
Page Number : 385
Supervisor : Prof. Dr. Ömer ANAYURT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLAR VE ANAYASA	13
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	13
2.1.1. İsimlendirme Sorunsalı	26
2.1.2. Tanımlama Sorunsalı	34
2.1.3. Kutuplaşmış Toplamların Ayırt Edici Nitelikleri.....	39
2.1.4. Değerlendirme	49
2.2. Ulusal ve Etnik Kimlik Çerçevesinde Toplumsal Kutuplaşma.....	54
2.2.1. Ulus ve Etnisite Kavramları.....	54
2.2.2. Ulusal ve Etnik Kimlik Çerçevesinde Toplumsal Kutuplaşma Eksenleri	67
2.2.3. Ulusal ve Etnik Kimliğe Dayalı Toplumsal Çatışmalar	78
2.3. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasacılık ve Anayasanın Taşıdığı Anlam.....	90
3. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA ANAYASAL DÖNÜŞÜMÜN DİNAMİKLERİ VE ANAYASA YAPIMINDA FARKLI MODEL ARAYIŞLARI.....	103
3.1. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasal Dönüşümün Dinamikleri	103
3.1.1. Yeni Anayasa ve Yeni Anayasanın Yazarı Kabul Edilen Halkın Kimliği.....	109
3.1.2. Ulus Devlet Anayasası: Güçlü Kimlik Doktrini	120
3.1.3. Liberal Demokratik Anayasalar: Zayıf Kimlik Doktrini	124
3.1.3.1. Anayasal yurtseverlik: Jurgen Habermas	127

3.1.3.2. Örtüşen mutabakat (Konsensus): John Rawls	133
3.1.4. Değerlendirme	136
3.2. Liberal Anayasacılık: Anayasa Yapım Sürecine Halkın Katılımının Önemi ve Sürecin Ortaya Çıkardığı Demokratik Kurumlar.....	140
3.3. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapım Sürecinin İçersinde Barındırdığı Riskler.....	146
3.3.1. Kutuplaşma ve Çatışmanın Şiddetlenmesi	146
3.3.2. Kurucu İktidarın Otoriterleşmesi	148
3.3.3. Uzlaşma Sağlanamayacak Şekilde Derinden Kutuplaşmış Toplum:Katılık	152
3.3.4. Değerlendirme	156
3.4. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapımında Farklı Model Arayışları....	160
3.4.1. Artırmacı Yaklaşım: Hanna Lerner	163
3.4.2. Andrew Arato: Egemenlik Sonrası Anayasa Yapımı	171
3.4.3. Zayıf Anayasacılık: Joel Colón-Ríos	179
3.4.4. Rekabete Konu Devlet Anlayışları Üzerine Yürütölülen Açık Müzakere	181
3.4.5. Norm ve Değerler Üzerine Geniş Uzlaşısı	187
3.4.6. Değerlendirme	191
4. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA DEMOKRATİK ANAYASA YAPIM SÜRECİ VE AŞAMALARI.....	201
4.1. Demokratik Anayasa Yapım Yöntemleri	201
4.1.1. Halkın Doğrudan Anayasa Yapımı.....	205
4.1.2. Kurucu Referandum Yöntemi.....	207
4.1.3. Konvansiyon Yöntemi	211
4.2. Anayasa Yapım Sürecinin Aşamaları.....	213
4.2.1. Hazırlık Aşaması: Anayasa Yapımı Öncesi Mutabakat	215
4.2.2. Anayasal Tercihlerin Değerlendirilmesi Aşaması	220

4.2.3. Kurucu Meclis Aşaması.....	225
4.2.3.1. Kurulu meclis – Kurucu meclis ayrımı	225
4.2.3.2. Kurucu meclisin oluşturulması.....	232
4.2.3.3. Kurucu meclislerde menfaatlerin eşit temsili	237
4.2.3.4. Kurucu meclisin yapısı ve işleyişi.....	240
4.2.3.5. Anayasa yapım sürecine halkın katılımı	246
4.2.3.6. Anayasa yapım sürecine dış aktörlerin müdahalesi.....	259
4.3. Yeni Anayasanın Kabulü ve Yürülüğe Girmesi.....	265
4.4. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapım Sürecini Etkileyen Bir Unsur Olarak Anayasanın Niteliği	270
4.4.1. Genel.....	270
4.4.2. İktidarın Paylaştırılması (Oydaşmacı Demokrasi): Arend Lijphart...	275
4.4.3. Alternatif Oy Önerisi: Donald Horowitz	281
4.4.4. Bütünleştirici – Uzlaştırıcı Yaklaşım.....	284
4.4.5. Değerlendirme	289
5. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA İHTİLAF SONRASI MUTABAKAT SÜRECİNDE DEMOKRATİK YENİ ANAYASA YAPIMI: BAŞARILI BİR ÖRNEK OLARAK 2015 NEPAL ANAYASASI DENEYİMİ.....	299
5.1. İhtilaf Sonrası Toplumsal Mutabakata Yönelik Bir Tercih Olarak Yeni Anayasa Yapımı.....	299
5.1.1. Toplumsal Kutuplaşmaların Giderilmesi Bağlamında Yeni Anayasa Yapımı	299
5.1.2. Toplumsal Uzlaşma İhtiyacına Paralel Demokratik Anayasa Yapımının Önemi	308
5.1.3. İhtilaf Sonrası Demokratik Yeni Anayasa Yapımının Toplumsal Mutabakata Dönük Katkıları	319
5.1.4. Değerlendirme	325
5.2. 2015 Nepal Anayasası Demokratik Yapım Süreci.....	332

5.2.1. Kutuplaşmaların Ekseninde Anayasal Dönüşüm: Nepal Tecrübesine Genel Bakış	332
5.2.2. Nepal’de Toplumsal Kutuplaşmanın Kökeni ve Sebepleri.....	338
5.2.3. Toplumsal Kutuplaşma Doğrultusunda Yeni Anayasa Yapımının Gerekliliği.....	343
5.2.4. Nepal 2015 Anayasası Yapım Süreci ve Aşamaları	346
5.2.4.1. Sürecin başlangıcı: Kapsamlı barış anlaşması ve geçici anayasa	346
5.2.4.2. Başarısız bir girişim: Birinci kurucu meclis dönemi.....	349
5.2.4.3. İkinci kurucu meclis dönemi: Anayasanın kabulü ve yürürlüğe girişi	354
5.2.5. Nepal Demokratik Yeni Anayasa Yapımı Sürecinin Toplumsal Mutabakata Katkıları	358
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	365
KAYNAKÇA.....	375
ÖZGEÇMİŞ	385

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	Aktaran
BM	Birleşmiş Milletler
CPN-M	Communist Party of Nepal-Maoist
CPN-ML	Communist Party of Nepal-Marxist-Leninist
CPN-UML	Communist Party of Nepal-Unified Marxist Leninist
Çev.	Çeviren
E.T.	Erişim Tarihi
Ed.	Editör/Editors
NC	Nepali Congress
s.	Sayfa
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
trans.	Translator
UCPN-M	Unified Communist Party of Nepal-Maoist
vb.	Ve bunlar gibi

1. GİRİŞ

Dünya çapında bilinen en eski anayasalar 18'nci yüzyılda çerçevelendirilmiş ve bütünüyle yeni siyasi yapıların öncüsü olmaları kaynaklı yenilikçi nitelikte belgeler olarak addedilmişlerdir. Aradan geçen zaman zarfında pek çok devlette farklı türden anayasalar kabul edilmiş, 1989 tarihinde Soğuk Savaş'ın son bulmasının ardından yapılan anayasaların büyük bir kısmı, demokratik yapıların işleyişini geliştirme amacı taşımaları itibarıyla reform nitelikli metinler şeklinde ele alınmışlardır. Nitekim, anayasaların başlıca işlevlerinden biri devletin temel organlarını düzenlemek suretiyle iktidar yetkisinin kullanım amacı ve usullerini hüküm altına almaktır. Bununla birlikte yazılı anayasalar gökten zembille inmedikleri gibi kendiliğinden de oluşmazlar. Bilakis anayasalar, teamül, geçmiş toplumsal deneyimler, tercihler ve siyasi mücadeleler doğrultusunda biçimlenen beşerî yaratımlar olup, demokratik düzenlerin esası vatandaşların, iktidarın asli hamili olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bu bağlamda anayasalar, toplumda yer alan bireylerin sadakat ve destekleri karşılığında iktidarın gücünü, toplumsal menfaat yönünde kullanılmak üzere sınırlandıran bir toplumsal sözleşmeyi simgelemekte ve anayasacılık düşüncesi de söz konusu sınırlı iktidar anlayışını ortaya koymaktadır¹.

Anayasalar, devletin demokratik işleyişinin tesis edilmesinin başlıca dayanağı olarak nitelendirilmelerinin yanı sıra vatandaşların haklarını güvence altına almaktadır. Buradan hareketle, yeni anayasa yapım süreçlerinde yürütülen tüm müzakerelerin odağında yer alan husus, toplumun benimsediği müşterek değerler meselesidir. Anayasal hükümlerde söz konusu değerlere ilişkin sarıh ibareler yer almasa dahi, ki modern anayasaların pek çoğu bu değerlere yönelik ifadeler ihtiva eder, bir anayasa metni dikkatle incelendiğinde toplumsal değerlerin pek çoğu hakkında fikir edinilebilir. Anayasalar yalnızca devletin kurucu belgesi niteliğinde hukuki metinler yahut normatif bir kurallar bütününden ibaret olmayıp aynı zamanda toplumun ulusal bütünlüğünü ortaya koyan, ortak kimlik inşasını sağlayan temel unsurdur. Bu yönüyle anayasalar toplumların kültürel yapısı ve tarihi geçmişine ayna tutarak halkın güncel beklentilerini de yansıtmaktadır².

¹ Uteem. C. (2011). "Foreword." *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, s. V.

² Anayurt, Ö. (2023). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 69.

Anayasaların içeriği ve başarı düzeyine etki eden kilit unsurlardan biri de yeni anayasa yapım sürecidir. Toplumların anayasal çatı altında birleşebilmesi açısından anayasasının içeriği kadar, yapım sürecinin de anayasaların gelecekteki başarısı üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Kutuplaşmış toplumlarda yeni anayasa yapım faaliyetleri, bilhassa demokratik geçişin bir parçası niteliği taşıdığına çok daha hassasiyetle yürütülmesi gerekmektedir. Türdeş toplumlara nazaran daha fazla sorun ve talep çeşitliliğine sahip kutuplaşmış toplumlarda, anayasaların geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesinin önemi ve zorluğu hususu anayasa yapım süreçlerinin, anayasanın içeriğinden ayrı olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bakımdan taşıdığı öneme binaen, anayasa yapım süreçlerinin tam manasıyla anlaşılabilmesi oldukça mühim hale gelmiştir.

Anayasa yapımı çoğunlukla bağımsız yeni devletlerin kurulması, otoriter bir rejimin yıkılması yahut şiddet içeren toplumsal ihtilafların son bulması türünden, kayda değer öneme sahip siyasi olaylar neticesinde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, dönüm noktası sayılabilecek anlarda gerçekleştirilen önemli anayasal reformlar, çoğu durumda yüksek risk barındıran süreçlere dönüşebilmektedir. Zira anayasalar, toplumda yer alan farklı grupların kamu gücü ve kaynaklarına erişimini düzenlemelerinin yanı sıra değişimlerinin de genellikle zahmetli olması dolayısıyla bir ülke açısından kritik bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Yeni anayasa yapım süreçlerinde, farklı görüşlere sahip ve aynı zamanda bu görüşler doğrultusunda çatışma içerisinde olan taraflarca, kamu gücü ile kamusal kaynakların dağılımına ilişkin uzun vadeli düzenlemeler konusunda yürütülen müzakereler kutuplaşmaları tetikleyebilmekle birlikte buna ek olarak, yeni anayasal düzenin oluşturulması esnasında toplumsal mutabakatın sağlanabilmesi amacıyla genellikle nitelikli çoğunluğa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, demokratik süreç dahilinde kapsayıcı anayasa yapımı, yalnızca teknik bir uygulama olmanın ötesinde, ilgili taraflar arasında uzlaşya dönük müzakereler, karşılıklı iş birliği ve aynı zamanda çeşitli tavizlerin verilmesini gerekli kılan bir girişim niteliğindedir. Farklı menfaatler arasında rekabetin yoğun olduğu bağlamlarda gerçekleştirilen anayasal dönüşüm süreçlerinde

meydana gelmesi olası kilitlenmelerin önlenmesine yönelik stratejiler ile çözüm mekanizmalarına odaklanılmasında yarar bulunmaktadır³.

Kutuplaşmış toplumlarda anayasacılık ve anayasalara ilişkin literatür, ideal kurumsal modeli belirleme arayışı çerçevesinde, büyük ölçüde anayasaların içeriği ile anayasal mühendislik üzerinde yoğunlaşmıştır. Şüphesiz, bu ve benzeri konular üzerine yürütülen çalışmalar oldukça mühim olmakla birlikte, içeriğinden bağımsız biçimde anayasa yapım süreçlerinin, bizzat kendi içerisinde herhangi olumlu bir katkısının bulunup bulunmadığı hususu genellikle ihmal edilmektedir. Kutuplaşmış toplumlarda yürütülen yeni anayasa yapım süreçlerinin, toplumsal barışı tesis edebileceği yönünde oluşmuş genel bir kanaate rağmen, henüz buna ilişkin yeterli düzeyde kapsamlı ampirik bulgu mevcut değildir. Buradan hareketle çalışma kapsamında, kutuplaşmış toplumlardaki yeni anayasa yapım süreçlerinin, bilhassa çatışmalardan yoğun şekilde etkilenen toplumlar bağlamında, mutabakatın sağlanmasına yönelik katkıları değerlendirilecektir. Çatışmaların akabinde demokratik anayasa yapımının, iç barış açısından sağlayacağı faydaların ele alınması suretiyle, toplumsal uzlaşya dönük faydaları bulunduğu kanaati çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Öte yandan, yakın dönemlerde demokrasi anlayışı ile demokrasi karşıtlığı, iç ve küresel mücadele, devrim ile isyan, ulusalcılık, etnik hareketler, toplumsal katılım, istikrarlı yönetim üzerine yapılan araştırmalar, bağlam⁴ odaklı pek çok soruyu beraberinde getirmektedir. Ele alınan siyasi süreçlere yönelik sorulara verilebilecek geçerli yanıtlara ulaşılması açısından süreçlerin zaman, mekân, koşullar ve uygulamalar kapsamında incelenmesini, dolayısıyla önemli siyasi faaliyetlerin yürütüldüğü bağlamlara ilişkin değerlendirmeleri gerekli kılmaktadır⁵. Nitekim anılan

³ Bisarya, S., Noel, T. (2021). "Constitutional Negotiations, Dynamics, Deadlocks and Solutions." *International IDEA Constitution Brief*, April, s. 1. Yeni anayasa yapımı sıklıkla, çok sayıda değişikene tabi olan toplumsal mutabakatın sağlanması bakımından olağan siyasi faaliyetlere görece daha karmaşık bir süreci işaret etmektedir. Kanun koyucular mevcut anayasa yoluyla belirlenen sınırlara tabi iken, anayasa yapımcılar bakımından böyle bir sınırlandırma söz konusu olmamakla birlikte aynı zamanda anayasa yapım süreçlerine etki eden harici faktörler de olağan siyasi süreçlere nazaran çok daha belirgin sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Elster, J. (2018). "The Political Psychology of Constitution-Making". *Constituent Assemblies*. (Ed. J. Elster, R. Gargarella, V. Naresh and B. E. Rasch). Cambridge: Cambridge University Press, s. 207.

⁴ "Bağlam" kavramı Güncel Türkçe Sözlük'te "Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı; kontekst." şeklinde tanımlanmaktadır. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 23.04.2024)

⁵ Tilly, C., Goodin, R. E. (2011). "Overview of Contextual Political Analysis it Depends." *The Oxford Handbook of Political Science*. (Ed. R.E Goodin). New York: Oxford University Press, s. 434.

yaklaşım doğrultusunda; düşünürlerin siyasi süreçlere ilişkin anlayışları, bu süreçlere dair mevcut bulguların kapsamı ve nihayetinde siyasi oluşumların işleyişi açısından önem arz eden muhtelif koşullar doğrultusunda, bağlamsal etmenlerin sistematik şekilde anlaşılabilir kılınması, söz konusu süreçlere içkin gerçekliklerin tespit edilmesi bakımından kolaylık sağlayacaktır⁶.

Yeni anayasa yapım süreçlerinin gerçekleştirildiği ülkelerde, hukukun üstünlüğüne dair güçlü bir irade ve bu konuda gereken kurumsal altyapı mevcut olduğu takdirde, yürürlüğe konulan anayasanın toplum nezdinde nispeten daha kolay benimsenmesi dolayısıyla yeni anayasal düzenin de rahatlıkla kök salması mümkündür. Bunun yanı sıra, halkın müşterek değerler etrafında uzun süre zarfında istikrarlı biçimde aynı devlet çatısı altında bir arada yaşam sürdürdüğü ülkelerde sivil süreçte yeni anayasa yapımının daha sorunsuz ilerleyebileceği düşünülmektedir. Öte yandan, toplumun geleneksel normlar, yapılar ve/veya etnik kimlikler etrafında şekillenmesi bağlamında, birbirinden farklı toplumsal ve aynı zamanda siyasi güç odaklarının yeni anayasal düzene geniş çaplı muhalefeti olası bir durumdur⁷. Zira, farklı etnik kültürel niteliklere sahip çok sayıda gruptan meydana gelmiş topluma sahip ülkelerde, yeni bir anayasal düzenin inşası müşterek inanç ve değer noksanlığı dolayısıyla çeşitli güçlüklerle yüz yüze gelinmesine sebebiyet verebilecektir. Bu türden bağlamlarda, temel bir çözüm niteliğinde mevcut anayasal çerçevede öngörülen usul ve esaslara kısmen de olsa bağlı kalınması gereklilik arz edebilecektir. Buna karşın, yeni anayasal düzenin inşası esnasında, farklı bir anlayış benimsenmesi ile aynı zamanda geleneksel aidiyetler ile birtakım kalıpların muhafaza edilmesinin çeşitli açılardan pek çok farklı soruna davetiye çıkarabilmesi de muhtemeldir⁸.

Bu bağlamda toplumu oluşturan farklı gruplara ait çeşitli kültürel davranış kalıplarının etnik ve siyasi ayrışmalara sebebiyet verebilme riski göz ardı edilmemelidir. Böylesi ayrışmaların demokratik rejimin sürdürülebilirliği bakımından gerekli olan müşterek toplumsal alanın varlığını tehlikeye atabilme potansiyeli dolayısıyla, farklı kültürel kimliklerin ayrıştırıcı yahut bütünleştirici niteliği, siyasi açıdan da öneme sahiptir. Bu noktadan hareketle çalışmanın konusu, toplum

⁶ Tilly ve Goodin, *a.g.m.*, 2011, s. 434.

⁷ Brandt, M., Cottrell, J., Ghai Y., Regan, A. (2011). *Constitution-Making and Reform: Options for the Process*. Switzerland: Interpeace, s. 13.

⁸ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, 2011, s. 14.

bünyesinde yer alan farklı grupların devletin işleyişine dair temel konular ile bilhassa kimlik meseleleri üzerinden süregelen ihtilafların meydana geldiği, çalışma kapsamında “*Kutuplaşmış Toplamlar*” adı altında nitelendirilen toplumlarda demokratik esaslara dayalı yürütölen yeni anayasa yapım süreçlerinin bağlamsal olarak incelenmesidir. Öncelikle, demokratik yeni anayasa yapımı ile gerçekleştirilen anayasal dönüşüm süreçleri faaliyetlerine yönelik zaman, mekân, koşullar ile çeşitli uygulamalar çerçevesinde değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır. Ardından ise, kutuplaşmış toplumlarda mutabakatın sağlanması bakımından bir tercih olarak yeni anayasa yapımı ve bu sürecin başarılı bir biçimde yürütölmesinin kutuplaşmaların giderilmesine dönük katkıları ele alınacaktır.

Günümüz modern toplumlarının hemen hepsi bünyelerinde farklı etnik veya kültürel gruplar barındırmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal grupların çeşitli değerler etrafında kutuplaşması halinde, birbirleri ile rekabet halindeki görüşlerin, çıkara dayalı uzlaşmazlıklara yol açma ihtimali oldukça yüksektir. Söz konusu uzlaşmazlıkların ise çoğunlukla şiddetli çatışmalara dönüştüğü bağlamlarda uzlaş zeminin sağlanamaması neticesinde, çözüme ulaşılması da bir hayli güçtür. Buradan hareketle, söz konusu bağlamlara yönelik sistematik çözümlemeye dayalı teorik ve ampirik incelemeler yapılmasında fayda bulunmaktadır. Zira, çatışmaların hüküm sürdüğü kutuplaşmış toplumlarda ihtilafların çözümüne yönelik yapılan yeni anayasaların daha ziyade içeriği yahut iktidar paylaşımı, federal sistem ve özerklik benzeri çeşitli kurumsal mekanizmalara odaklanıldığı görölmektedir. Öte yandan, çatışmaların sona erdirilerek kalıcı barışın sağlanması hususunda, demokratik yeni anayasa yapımı süreç ve aşamalarının toplumsal mutabakata dönük katkılarına ilişkin literatürde yeteri düzeyde çalışma yer almamaktadır. Diğer taraftan, yeni anayasa yapımı faaliyetleri sıklıkla uzun vadelere yayılmakla birlikte, çoğunlukla çatışmaların sona erdirilmesinin hemen akabinde imzalanan barış anlaşmaları çerçevesinde, tabiri caizse sığ sığına gündeme geldiğinden, uzlaşya yönelik yönelik atılan öncelikli bir adım niteliğindedir.

Şüphesiz, kutuplaşmış toplumlarda meydana gelen yoğun çatışmaların ardından toplumsal mutabakatın ivedilikle sağlanması mümkün olmayacağı gibi, yapılacak yeni anayasalar da çatışan menfaatleri birbirlerine bağlayacak sihirli bir düğüm olarak algılanmamalıdır. Bu açıdan hiçbir anayasanın yahut anayasa yapım sürecinin köklü

ihtilaflı konular etrafında kutuplaşmış karşıt grupları kucaklaştırma vazifesi görmesi beklenemez. Bununla birlikte anayasaların, kutuplaşmaların bilhassa kimlik meseleleri üzerinden meydana geldiği toplumlarda yer alan farklı kimlik gruplarının, şiddetli çatışmalardan kaçınmak suretiyle sulh içerisinde yaşayabilmelerine imkân tanıyacak bir işlev görmesi arzu edilir. Dolayısıyla, toplumsal kutuplaşma sebebiyle şiddet içeren çatışmalara sahne olan pek çok ülkede, barışın yeniden tesisine yönelik bir tercih olarak yeni anayasalar yapılmakta ve süreç içerisinde anayasal zeminde yürütülen müzakereler aracılığıyla mutabakat oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple kutuplaşmış toplumlarda yapılan yeni anayasaların içeriği ile kurumsal çözüm mekanizmaları kadar, anayasa yapım süreçlerinin de demokratik esaslara dayanması da önem arz etmektedir.

Kutuplaşmış toplumlar bağlamında meydana gelen şiddet içerikli çatışmaların ardından yeni anayasa yapımının demokratik usullerle gerçekleştirilmesi, anayasanın içeriğinin de demokratik esaslara dayanmasına katkı sağlayacaktır. Buna karşılık anayasa yapım sürecinin kusurluluğu, nihai anayasanın da içerik olarak mutlak surette kusurlu olacağı anlamına gelmemekle birlikte, çoğu durumda yeni anayasanın da sürecin aksaklıklarından olumsuz şekilde etkilendiği bilinen bir gerçekliktir. Öte yandan, demokratik usuller çerçevesinde yapılan anayasaların neredeyse tamamının içerik açısından da demokratik ilkeleri benimsediği görülmektedir. Tüm bu sebeplerle kutuplaşmış toplumlarda demokratik anayasa yapımı esnasında sürecin ne şekilde yönetilmesi gerektiği, yapılan anayasanın içeriğine ilişkin hususlardan ayrı olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda çalışmada, oluşturması hedeflenen temel toplumsal uzlaşının sağlanamadığı ortamlarda, yeni bir anayasa nasıl yapılabilir yahut söz konusu anayasa nasıl kabul edilebilir? Müşterek hedef ve değerler hususunda mutabakata varılmasının adeta imkânsız olduğu aşırı kutuplaşmış toplumlarda demokratik açıdan meşru bir anayasa nasıl başarılı bir şekilde hayata geçirilebilir? sorularına yönelik değerlendirilmeler yapılacaktır.

Çalışmada, *“kutuplaşmış toplumlarda demokratik anayasa yapımı”* vatandaşların yapılan anayasanın müzakere edilmesi, hazırlanması ve onaylanması aşamalarında geniş katılımcı usullerle sürece dahil olmalarına olanak sağlanan ve vatandaşların mevcut pozitif hukuka dayalı herhangi bir maddi sınıra tabi olmaksızın özgür iradeleriyle diledikleri türden bir anayasayı yapma hakkına sahip kılındıkları

koşullarda yürütülen ayrıca demokratik yaklaşımın bir tezahürü niteliğinde değerlendirecektir. Bununla birlikte, çalışma bağlamında belirli koşullara bağlı olarak tam anlamıyla demokratik bir anayasa yapım sürecinin her durumda mümkün olmadığı hatta pek çok bakımdan ulaşılması güç bir ideal olduğu kabul edilmektedir⁹. Çalışma kapsamında kutuplaşmış toplumlar bağlamında; kurucu meclisin oluşturulması, üyelerinin belirlenmesi, anayasa taslağının hazırlanması ve nihayetinde kabul edilerek yürürlüğe girmesi aşamaları çerçevesinde demokratik anayasa yapımı ele alınmaktadır.

Kutuplaşmış toplumlarda anayasal dönüşüm süreci kapsamında deneyimlenen demokratik yeni anayasa yapımı, uygulama açısından koşullara dayalı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermiş olsa da genellikle süreçler belirli aşamalara bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşama olan hazırlık aşamasında anayasa yapımı öncesi, yeni bir anayasa ihtiyacına yönelik özellikle toplumun bu husustaki talebini değerlendirmek amacıyla mutabakat sağlanarak yeni anayasa yapımı konusunda çoğunluğun hemfikir olması durumunda, halk adına kurucu iktidar yetkisini kullanacak olan organ ve temsilcilerin belirlenmesi gerekmektedir. Demokratik anayasa yapımının odağında halkın yer alması dolayısıyla, yapılacak yeni anayasa konusundaki tercih ve taleplerinin değerlendirilmesine yönelik kapsamlı toplumsal katılımı mümkün kılacak uygulamalar aracılığıyla müzakereler yürütülmesi önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra bu müzakereler esnasında yeni anayasa yapımında rol oynayan siyasi aktörlerin amaç ve hedeflerine dair halkı bilgilendirici faaliyetlerde bulunmaları, halkın yeni anayasa konusunda fikir sahibi olmasına olanak tanıyacaktır.

Kutuplaşmış toplumlarda yapılan anayasalarda, anayasanın esas sahibi olarak kabul edilen “halk” ve “halkın kimliği” arasındaki ilişki hakkında da sınırlı sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Zira, konuya ilişkin odak noktası makul sebepler dahilinde modern dünyada “ulus olma” halinin daimî unsurları ile bu unsurların oluşumunda belirleyici olan evrensel eğilimler olmakla birlikte, esas itibarıyla ulusların kendi içerisinde söz konusu olan farklılıkların da siyasi sonuçları bakımından aynı ölçüde öneme sahip olduğu ileri sürülebilir. Nitekim bu farklılıkların büyük bir kısmı belirli tarihsel deneyimler çerçevesinde şekillenmekte ve söz konusu müşterek

⁹ Colón-Ríos, I. J. (2011). “Notes on Democracy and Constitution-Making.” *New Zealand Journal of Public and International Law*, s. 19.

tecrübeler neticesinde meydana gelen birikimler aracılığıyla meydana gelmektedir. Dolayısıyla ulusları tanımlayan ve birbirinden ayırtıran muhtelif “mitler”, “hatıralar”, “semboller” ve “değerler” çerçevesinde incelenmesini gerektirmektedir¹⁰.

Çalışmada, bilhassa kutuplaşmış toplumlar açısından demokratik anayasa yapım sürecinin başlıca unsurları olarak; yeni anayasa ihtiyacına yönelik yaygın toplumsal irade, halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclis, yeni bir anayasa ihtiyacının gündeme alınışından başlayarak anayasa taslağının onaylanmasına uzanan sürecin tüm aşamalarında geniş kapsamlı toplumsal katılım, herhangi bir pozitif hukuk kuralıyla sınırlandırılmamış yahut harici kısıtlamalara tabi tutulmayan bir anayasa yapım organı ve en önemlisi nihayetinde demokrasinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmayan bir anayasa yapım süreci yürütülmesi olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, bahsi geçen toplumlarda anayasalar çoğu zaman demokratik yöntemler ile yapılmamakta ve kutuplaşmaya çözüm olabilecek demokratik değerleri barındırmamaktadır. Öte yandan çalışmanın kapsamı sadece demokratik anayasa yapımı çerçevesinde sınırlandırılarak belirlenen sınırı aşmamak bakımından antidemokratik anayasa yapım yöntemlerine yer verilmemiştir.

Dört ayrı bölümden oluşan çalışmada ele alınan hususlar, muhtelif koşulların sürece olan etkilerini dikkate almak suretiyle devlet ve toplum açısından önemli siyasi faaliyetlerden biri olan yeni anayasa yapımının kutuplaşmış toplumlar nezdinde sistematik bir biçimde betimlenmesi ve izah edilebilmesidir. Bu bağlamda demokratik yeni anayasa yapım sürecinin bizzat kendisi ile düşünürlerin konuya dair bakış açıları çerçevesinde soyut nitelikteki düşünsel yaklaşımlardan, sürecin ampirik açıdan somut düzeyde incelenmesi maksadıyla mevcut bulgular ve bölgesel uygulamalara kadar uzanmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde; ilk etapta “*Kutuplaşmış Toplumlar ve Anayasa*” başlığı altında “*Kutuplaşmış toplum*” olgusu terminolojik açıdan değerlendirilecek ve ardından bu tür toplumların özellikleri sıralanarak, kutuplaşmanın hangi eksenler dahilinde gerçekleştiği ele alınacaktır. Anayasaların şüphesiz her toplumda değeri ve önemi

¹⁰ Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. MA, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing, s. Preference.

tartışılmazdır. Ancak özellikle kutuplaşmış toplumlarda, birbirleriyle yarışan anlayışlar ve çıkarlar arasında dengeleyici ve uzlaştırıcı mahiyeti gereği ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple kutuplaşmış toplumlarda anayasa ve anayasanın taşıdığı anlam ayrı bir başlık altında incelenecektir.

İkinci bölümde; “*Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasal Dönüşümün Dinamikleri ve Anayasa Yapımında Farklı Model Arayışları*” başlığı altında, yeni anayasa ve yeni anayasanın yazarı kabul edilen halkın kimliği ile anayasa yapım sürecine halkın katılımının önemi ve sürecin ortaya çıkardığı demokratik kurumlar ele alınacaktır. Kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapım süreci, içerisinde birçok ihtilaf ve ayrıca siyasi açıdan da kriz riski barındırmaktadır. Bu riskler ayrı bir başlık altında değerlendirilecek ve ardından bu riskleri en aza indirmek için öne sürülen farklı anayasa yapımı modelleri incelenecektir.

Üçüncü bölümde; “*Kutuplaşmış Toplumlarda Demokratik Anayasa Yapım Süreci ve Aşamaları*” başlığı altında, demokratik anayasa yapım yöntemleri teorik olarak ele alınarak anayasa yapım sürecinin tüm aşamaları, kutuplaşmış toplumlar açısından ayrıntılı olarak incelenecektir. Çalışmanın ana temasını, kutuplaşmış toplumlarda yeni anayasa yapım süreci oluştursa da anayasa yapım sürecini etkileyen bir unsur olarak yeni anayasanın niteliğini de değerlendirmek gerekmektedir. Literatürde, söz konusu toplumlarda anayasa ile inşa edilen kurumlar üzerine pek çok çalışma ve tartışma yapılmıştır. Bölümün son kısmında bu tartışmalar ışığında, kutuplaşmış toplumlarda, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni anayasa ile inşa edilen demokratik kurumların niteliği ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde; “*Kutuplaşmış Toplumlarda İhtilaf Sonrası Mutabakat Sürecinde Demokratik Yeni Anayasa Yapımı: Başarılı Bir Örnek Olarak 2015 Nepal Anayasası Deneyimi*” başlığı altında, öncelikle kutuplaşmış toplumlar bağlamında ihtilafların giderilmesi ile bilhassa kutuplaşma kaynaklı şiddet içerikli çatışmaların bitiminin ertesinde toplumsal mutabakatın sağlanmasına yönelik bir tercih olarak demokratik yeni anayasa yapımının, toplumsal uzlaşma çerçevesinde rakip grupların aynı devlet çatısı altında sulh içerisinde bir arada yaşamalarına dönük katkıları ile gerçekçi bir perspektiften bakılması kaydıyla süreç içerisinde karşılaşılabilecek güçlükler ele alınacaktır. Sonrasında ise toplumsal kutuplaşmaların yeni anayasa yapım sürecine olan etkileri ile anayasal dönüşüm süreçlerinin, ampirik düzeyde

incelenmesi suretiyle konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla, özellikle toplum içerisinde uzun süreler zarfında etnik temelli ayrımcılığa maruz kalan grupların sürece katılımı doğrultusunda kapsayıcı bir anayasa yapım sürecinin şiddetli çatışmaların tekrarının önlenmesi ile toplumsal mutabakata dönük katkılarının yanı sıra, süreç esnasında meydana gelmesi muhtemel birtakım güçlerin yaşandığı Nepal 2015 Anayasası yapım süreci, toplumsal kutuplaşmalar ve sürecin işleyişi boyutlarında incelenecektir. Örneklem seçiminde öngörülen husus, etnik temelli ayrımcılık sebebiyle on sene boyunca şiddetli çatışmalara sahne olan Nepal’de, çatışmaların sona erdirilmesi ve toplumsal mutabakatın sağlanması bakımından uzun soluklu ve engembeli olmasına karşın, olabildiğine kapsayıcı ve katılımcı mekanizmalarla desteklenmesi dolayısıyla kutuplaşmaların ekseninde anayasal dönüşüm sürecinin ön plana çıkan demokratik niteliğidir. Bunun yanı sıra, süreç içerisinde tarafların verilen karşılıklı tavizler doğrultusunda uzlaşmaya yönelik sergiledikleri tutumlar ve bilhassa süreç içerisinde monarşinin yeniden tesis edilmesine ilişkin herhangi bir girişimde bulunulmamış olması; halkın tüm kesimlerinin demokratik, adil ve kapsayıcı toplum düzeninin inşası yönündeki iradesini yansıtmaları bakımından son derece mühimdir.

Özetle, yeni anayasa yapım süreçleri gerçekleştirildiği koşullar bağlamında kayda değer ölçüde değişkenlik göstermekte ve bu doğrultuda, konuya ilişkin karşılaştırmalı ülke deneyimleri, anayasa yapım süreçleri ile çıktılarının, özgül toplumsal ve siyasi koşullardan ne denli etkilendiği hususunda önemli veriler sunmaktadır. Anayasal dönüşüme yönelik toplumsal talebin oluşumuna kaynaklık eden başlıca etken, ilgili ülkede farklı menfaat grupları arasındaki mevcut iktidar mücadelesi olup, anayasal müzakerelerin seyri ile elde edilen kazanımlar da söz konusu mücadele etrafında şekillenmektedir. Anayasa yapım süreçlerinin her birinin bağlamsal düzeyde belirgin farklılıklar göstermesi dolayısıyla, münferit olarak değerlendirilmelidir¹¹. Tüm bu hususlara binaen çalışma kapsamında; anayasal düzen inşasının bölge ve ülkeler bazında uygulama açısından değişiklikler gösterebilen bağımsız ve özgün nitelikli bir süreç olduğunun altının çizilmesi suretiyle, kutuplaşmış toplumlar bağlamında anayasa yapımcıların karşılaştığı başlıca güçlüklerle yer vererek, sonuçların meşruiyetinin, anayasa yapım süreçlerinin demokratik esaslara dayalı,

¹¹ Bisarya ve Noel, *a.g.m.*, 2021, s. 2.

kapsayıcı ve katılımcı usuller çerçevesinde tasarlanarak geliştirilebileceği yönünde bir yaklaşım ortaya koyulmaktadır.

2. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLAR VE ANAYASA

2.1. Kavramsal Çerçeve

“*Anayasa*” kavramının çeşitli anlamları mevcuttur. Kavramın yaygın kullanımında her öge, her birey ve mesele, her işlev ve yapı mutlaka bir anayasaya tabi olması sonucu tasavvur edilebilecek her unsur kendine ait bir anayasaya sahip olabilmektedir. Dolayısıyla ayırt edici nitelikte bir tanımın buradan yola çıkarak türetilmesi mümkün olmayacağından, sahih bir yaklaşımla “*anayasa*” teriminin taşıdığı anlamın, devletin yani halkın siyasi birliğine ilişkin olarak daraltılmasını gerektirmektedir. Anayasa terimi ancak bu şekilde devletin bizzat kendisini, hatta siyasi birlik olarak münferit, müşahhas bir devleti yahut devlet oluşumunun hususi, maddi bir türünü ve yapısını ifade edebilmekte ayrıca siyasi birlik ve düzenin mutlak şartı anlamını kapsayabilmektedir. Günümüzde özel olarak oluşturulmuş yasal düzenlemeler bütünü anayasa olarak nitelendiren bir ifade biçimi hâkim olup bu görüş doğrultusunda anayasa ve anayasa hukuku özdeş olarak ele alınmaktadır. Buradan hareketle her bir anayasal düzenleme bir nevi Anayasa olarak kabul edilebildiğinden, böylesi bir bakış açısı kavramı göreceli hale getirmekle birlikte bir bütünlük, düzen ve birlik arz etmemekte, daha ziyade, belirli bir şekilde düzenlenmiş birkaç ya da çok sayıda münferit yasal hükmü ifade etmektedir¹².

Her türden beşerî toplum, mensupları arasındaki ilişkileri ve ayrıca toplumun bütününe ilgilendiren hususlarda karar alma mekanizmalarını düzenleyen bir dizi kural ya da uygulamaya sahiptir. Tarih boyunca pek çok toplumda geleneksel ve organik şekilde bu türden kurallar mevcut olmuşsa da 18’inci yüzyılın sonlarından itibaren, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’da yazılı anayasaların kabulünü takiben temel anayasal kuralların, tipik olarak “*Anayasa*” adı verilen, yazılı tek bir belgede toplanması usulü yaygınlık kazanmıştır. Bunun sonucunda Anayasalar diğer tüm yasaları ve hükümet eylemlerini hükümsüz kılan üstün veya temel yasalar haline gelerek, devlet iktidarını hem güçlendirmiş hem de sınırlandırmış ve böylece 20’nci yüzyılın ikinci yarısında, kendine özgü az sayıda devlet dışında, tüm dünyada geçerli

¹² Schmitt, C. (2008). *Constitutional Theory* (trans. J. Seitzer) Durham, London: Duke University Press s. 59.

kabul edilen bir Anayasa anlayışı ortaya çıkmıştır¹³. Günümüzde anayasa kavramı ağırlıklı olarak hukuk ve normatif siyaset teorisinde ele alınmaktadır¹⁴.

Kelsen’e göre, “*Ulusal hukukun en üst düzey normu, temel norm*¹⁵ olarak kabul edilen anayasadır” ve bu tanımdan yola çıkmak suretiyle kavramdan anlaşılan şekli değil, maddi anayasadır. “*Maddi anayasa*” genel anlamda hukuki normların, bilhassa da kanunların ihdasını düzenleyen kaideleri içerir. Anayasa olarak nitelendirilen bir resmî belge olan “*şekli anayasa*” maddi anlamda anayasa içerisine dahil edilmeyen birtakım normları da içerebilmektedir. Şekli anlamda anayasa sadece özel kurallara uygun şekilde değiştirilmesi mümkün olan bir dizi hukuki normdur. Söz konusu özel kuralların amacı bu normların değiştirilmesini güçleştirmek olup aynı belge içerisinde kanunlardan daha farklı ve zor bir şekilde değiştirilmesi bakımından gereken sağlamlaştırma kuralları da hüküm altına alınmalı ve böylelikle resmi anayasa en üst düzey hukuki norm boyutuna ulaştırılmalıdır. Zira anayasalar yalnızca bu şekilde, hukuki hiyerarşideki diğer tüm normların üzerinde konumlanmasını sağlayacak resmi usul kuralları vasıtasıyla, yasal güvenceye sahip olabilecektir. Böylesi bir teminatın mutlak surette yazılı anayasa ile söz konusu olacağından hareketle, Kelsen’e göre maddi anayasa ile şekli anayasa arasındaki ayırım,

“Anayasal düzeydeki normların yürürlüğe konması, değiştirilmesi yahut iptal edilmesinin, olağan kanunlara nazaran daha zorlu şartlara tabi oluşundan kaynaklanmaktadır. Anayasal düzenlemelerin ihdası bakımından, olağan kanunlardan farklılık arz eden birtakım hususi usuller ile değişik yöntemler söz konusudur. Öte yandan “anayasal normların” mevcudiyeti açısından böyle bir biçim, başka bir ifadeyle “şekli anayasa” vazgeçilmez değildir. Zira, maddi anlamda anayasalar, kanunların oluşturulmasını düzenleyen yani, modern

¹³ Saunders, C. (2012). “Constitution Making in the 21st Century”, *International Review of Law*, 4, s. 2.

¹⁴ Arato, A. (2019). “Revolutions and Constitution Making” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 28.

¹⁵ Avusturyalı Hukukçu Hans Kelsen tarafından Almanca olarak kaleme alınan 1934 ilk basım tarihli “*Reine Rechtslehre*” adlı eserin 1960 tarihli ikinci basımının Max Knight tarafından gerçekleştirilen “*Pure Theory of Law*” isimli İngilizce çevirisi 8’inci sayfasında, kitabın orijinal dilinde Almanca “*Grundnorm*” olarak kullanılan kavram İngilizce’ye “*Basic Norm*” şeklinde çevrilmiştir. Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law*. (Trans. M. Knight) Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 8; İngilizce’de sıfat olarak kullanılan “*Basic*” kelimesi ise Türkçe’de “*temel, esas olan*” anlamına gelmektedir. Bkz. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/basic>. Buradan hareketle Kelsen; bir devletin hukuk düzeninin hiyerarşik yapısı genel hatlarıyla açıklarken, ulusal hukukun en üst düzey normunu, temel norm (*Grundnorm/Basic Norm*) olarak nitelendirdiği “*Anayasa*” olarak ifade etmiştir. Kelsen, H. (1949). *General Theory of Law and the State*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press, s. 124.

hukukta yasama organlarını ve söz konusu organların işleyişini belirleyen normlar, tüm hukuki düzenlerin asli unsurudur¹⁶.

Benzer şekilde Elster'e göre, anayasaları diğer yasal düzenlemelerden farklı kılan üç temel ölçüt bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yazılı anayasaya sahip pek çok ülkede görüldüğü üzere söz konusu belgenin "*Anayasa*" ismi ile anılabileceği gibi, aynı zamanda belirli birtakım yasal belgelerin, olağan kanunlara kıyasen daha esaslı hususları içermesi bağlamında "*anayasal*" nitelikte ele alınması da mümkündür. Son olarak anayasalar, değiştirilişleri bakımından olağan kanunlardan farklı ve daha katı¹⁷ usullere tabi olmak suretiyle diğer yasal düzenlemelerden ayrılabilirler. Ancak, bahse konu ölçütler mevcut tüm anayasalar açısından geçerli olmamakla birlikte, muhteviyatı bakımından yalnızca temel ve esaslı meselelerin tamamını yahut büyük bir kısmını içermeleri dolayısıyla, mevcut anayasaların tamamının ikinci ölçütü karşıladığı ileri sürülebilir¹⁸. Bunun yanı sıra, hukuki çerçevede anayasalar diğer tüm yasal düzenlemelerin üzerinde konumlandırılmakta ve öngörülen yasal yükümlülükler ise yargısal denetim aracılığıyla sağlanan bu üstünlüğe vurgu yapmaktadır. Diğer yandan daha kapsamlı bir perspektif sunan siyasi boyutu ile anayasalar, devlete ilişkin

¹⁶ Kelsen söz konusu tanımda yukarıda da bahsedildiği üzere, resmi bir belge niteliğinde olan "*şekli anayasayı*" değil "*maddi anayasayı*" kastettiğini açıkça vurgulamıştır. Zira, her ne kadar pozitivist görüşe sahip olsa dahi Kelsen, "*Bir devletin hukuk düzeninin hiyerarşik yapısını genel hatlarıyla açıklarken, ulusal hukukun en üst düzey normu.*" olarak nitelendirdiği anayasayı "*şekli anayasa*" olarak ifade etmesi halinde, maddi anayasa-şekli anayasa ayrımının bir anlamı kalmayacağı gibi buradan yola çıkarak anayasaların muhakkak "*yazılı resmi bir belge*" olması gerektiği sonucuna ulaşılması suretiyle yazılı-yazısız anayasa ayrımını ortadan kaldıracak, böylelikle yazılı yani şekli anlamda anayasası bulunmayan devletler "*anayasasız devletler*" olarak nitelendirilebilecektir. Ek olarak Kelsen'in "*General Theory of Law and the State*" adlı eseri 124'üncü sayfasında metnin orijinal hali şu şekildedir; "*The hierarchical structure of the legal order of a State is roughly as follows: Presupposing the basic norm, the constitution is the highest level within national law. The constitution is here understood, not in a formal, but in a material sense. The constitution in the formal sense is a certain solemn document, a set of legal norms that may be changed only under the observation of special prescriptions, the purpose of which it is to render the change of these norms more difficult. The constitution in the material sense consists of those rules which regulate the creation of the general legal norms, in particular the creation of statutes. The formal constitution, the solemn document called "constitution," usually contains also other norms, norms which are no part of the material constitution. But it is in order to safeguard the norms determining the organs and the procedure of legislation that a special solemn document is drafted and that the changing of its rules is made especially difficult. It is because of the material constitution that there is a special form for constitutional laws or a constitutional form.*" Kelsen, a.g.e., 1949, s. 124, 125.

¹⁷ Anayurt, Ö. (2023). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 137. Anayasacılık düşüncesi bakımından söz konusu katılık, anayasanın daha özgürlükçü olabilmesine katkı sağlar. Anayasaların iktidarın keyfiliğini önlemek suretiyle özgürlüklerin garantisi işlevini yerine getirebilmesi için öncelikle kendi güvenliğini garanti altına almış olmalıdır. Bu şekilde kendi koruma mekanizmasına sahip olmayan anayasalar özellikle demokrasi kültürünün yerleşik olmadığı toplumlarda iktidarın keyfiyetine hizmet etme riski altında kalır. Bu açıdan katılık, çoğu özgürlükçü anayasanın olmazsa olmazı olarak değerlendirilebilir. Anayurt, a.g.e., 2023, s. 137.

¹⁸ Elster, J. (1995). "Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process." *Duke Law Journal*, 45, s. 366 – 367.

meselelerin yasama ve yürütme organı marifetiyle siyasi süreçler içerisinde çözümlenmesi esasına dayanmaktadır¹⁹.

Anayasal hükümler, siyasi düzenin yasal çerçevesini oluşturmaları bakımından sıradan mevzuattan farklı ve üstündür. Lerner'in deyişiyle, *"Anayasalar, oyunun kurallarını düzenledikleri ve olağan yasaların yürürlüğe konmasına yönelik usulleri belirlemeleri dolayısıyla yasalardan daha yüksek bir statüye sahiptirler."* Bu nedenle anayasal kuralların kabulü, seçilmiş temsilciler aracılığıyla gerçekleştirilen *"olağan kanun yapımına"* kıyasen daha fazla demokratik meşruiyete mazhar olan *"yüksek kanun yapımı"* olarak nitelendirilmektedir. Buna ek olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere, anayasal normların üstünlüğü genellikle sağlamlaştırma mekanizmaları aracılığıyla korunmakta, değiştirilmeleri olağan yasama faaliyetleri açısından öngörülenden özel ve nispeten daha katı usuller gerektirmektedir²⁰. Lipset'e göre;

*"Meşruiyet, bir siyasi sistemin, mevcut siyasi yapıların toplum açısından mümkün olan en uygun yahut en elverişli yapılar olduğu kanaatini tesis edebilme ve sürdürebilme kapasitesini yansıtmaktadır. Çağdaş demokratik siyasal sistemlerin meşruluğu ise büyük ölçüde, toplumu tarihsel bağlamda kutuplaştıran temel meselelerin çözümlenme biçimleri ile ilişkilidir"*²¹.

Anayasalar kimi zaman kendilerini zımnen en yüksek norm şeklinde deklare ederken, büyük bir kısmı ise üstün niteliğini doğrudan beyan etmektedir. Öte yandan, belgenin *"anayasa"* olarak addedilmesi, mevcut diğer tüm normlar üzerinde hakimiyet sağladığı yönünde mutlak bir kanıt teşkil etmez ve dolayısıyla anayasaların öne sürdükleri otorite ile gerçekte sahip olduğu otorite arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Anayasalar işlevsel düzeyleri bağlamında bir otorite yelpazesi içerisinde yer almakta, yelpazenin bir ucunda sahte, bir başka deyişle yalnızca

¹⁹ Wahi, W. (2011). "Introduction." *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, s. 21. Bu türden bir ayrım, ilgili aktörlerin izlediği farklı yaklaşımları ortaya koyması bağlamında önem arz etmektedir. Örneğin, anayasaların hukuki bağlamda ele alınması, gelecekte yürütülecek siyasi müzakerelerde bireysel çıkarların muhafaza edilebilmesi maksadıyla, hukuki kesinliğin temin edilmesine yönelik bir tercihi yansıtmaktadır. Zira, ihtilafların yasal boyutta değerlendirilmesine dönük bu yönde bir eğilim, aktörlerin olası siyasi tepkilerden mümkün mertebe korunmasına imkân tanıyacaktır. Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 21.

²⁰ Lerner, H. (2011). *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*. New York: Cambridge University Press, s. 16. 1787 ABD Anayasası, olağan yasama süreçleri ile anayasanın değiştirilmesine yönelik özel süreçler arasında ayrım yapan ilk anayasadır. Söz konusu bu ayrım, yalnızca kolektif kararların alınacağı usulleri belirlemekle kalmayıp aynı zamanda ortak faydayı ve ortak hedefleri de tayin eden anayasal meselelerin, olağan yasama konularına kıyasla daha kapsamlı bir müzakere süreci gerektirdiği varsayımına dayanmaktadır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 16.

²¹ Lipset, S. M. (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *The American Political Science Review*. 53(1), s. 86.

görünürde var olan işlevsiz metinler diğer uçta ise muhtevası tümüyle uygulanır vaziyette olan anayasalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, anayasaların tam yetkiyle donatılması da söz konusu olmayıp, bu doğrultuda Murphy'e göre; “*Anayasa metninden sapmaların yaygınlığı, belki de kaçınılmazlığı, bir anayasanın yetkinliğinin karmaşık doğasına işaret eder. Dolayısıyla, “yetkili anayasalar” dan söz edildiğinde, esasında sadece “makul ölçüde yetkili” olan anayasalardan bahsedilmektedir* ²².”

Devlet teşkilatını meydana getiren en üst düzeydeki hukuki norm olarak anayasalar, içerik ve ayrıntı bakımından ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermekle birlikte yazım tekniği veyahut muhteviyatı her ne olursa olsun, aynı zamanda ait oldukları toplumun kimliğini inşa etmek suretiyle bireyler arası bağlılığı somutlaştırmaları dolayısıyla sembolik bir öneme de sahiptirler²³. Bir başka anlatımla, anayasalar²⁴ hukuk sistemlerinin temel unsuru olup, ait oldukları devletin hukuki, siyasi ve ekonomik tercihleri bakımından esas alınan ölçütlerin belirleyicisidir. İşlevsel rolünün yanı sıra, anayasalar bir ulusun kimliğini şekillendiren yapı taşlarından biri olarak da değerlendirilmektedir. Genellikle rejim değişiklikleri yahut bağımsızlık mücadelelerinin akabinde yeni bir anayasa yapılması ihtiyacı hasıl

²² Murphy, W. F. (1993). “Constitutions, Constitutionalism and Democracy.” *Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World* (Ed. D. Greenberg, S. N. Katz, M. B. Oliviero, and S. C. Wheatley), New York and Oxford: Oxford University Press, s. 7. Örneğin, bir asırdan fazla bir süre Kanada'nın temel anayasal belgesi olarak yürürlükte kalan 1867 tarihli Britanya Kuzey Amerika Yasası, Kanada Parlamentosu'na karşı sorumlu bir Kanada Kabinesi ve Başbakanı'nın değil, Kanadalı seçmenlere karşı sorumlu olan Britanya Kraliçesi'nin yürütme yetkisine sahip olduğunu beyan etmekteydi. Bunun yanı sıra, görünürde vicdan sahibi yöneticilerin sarih emir ve yasakları görmezden gelebilmesi ya da çarpıtabilmesi de söz konusu olabilmektedir. Örneğin, ABD Başkanları ve kanun koyucular, anayasalarında yer alan “*kamuya ait fonların tahsilat ve harcamalarına ilişkin hesapların periyodik olarak yayınlanması*” hükmünü hiçbir zaman dikkate almamışlar yine aynı şekilde, neredeyse yüz yıl boyunca, yasa koyucular, başkanlar, yargıçlar ve seçmen kitlesi, eyaletlerce On Dördüncü Değişiklik uyarınca siyahlara ve diğer tüm kadınlara kanun önünde eşit koruma sağlanması konusundaki yükümlülüklerin yerine getirildiğini ileri sürmüşlerdir. Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 8.

²³ Anderson, G., Choudhry, S. (2015). *Constitutional Transitions and Territorial Cleavages*, Stockholm: International IDEA, s. 6. Bu bağlamda anayasalar, yalnızca devletin temel organlarının oluşturulması, bir dizi ilkenin belirlenmesi ve devletin yapısına ilişkin birtakım hususları öngören çok kısa metinler olabileceği gibi, oldukça ayrıntılı başlangıç kısımları, temel organlara yönelik çok sayıda detaylı hükümler, geniş kapsamlı bireysel ve siyasi hak ile birlikte sosyal ve ekonomik haklar kategorileri, bunun yanı sıra farklı ülkelerde yasama organlarıncı yürütülebilecek faaliyet ve politikalara yönelik esasları ihtiva edecek biçimde son derece kapsamlı ve ayrıntılı şekillerde de düzenlenebilirler. Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 6.

²⁴ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 39. Latince “*cum*” (ortaklaşa) ve “*statuo*” (kurmak) sözcüklerinin birleşiminden oluşan “*constitutio*” (toplama) teriminden türeyen anayasa kavramı, 18'inci yüzyıl ile batı dillerinin terminolojisinde yerini almaya başlamıştır. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 39; İngilizce “*Constitute*” “*Kurmak*”, “*Biçimlendirmek*” ve “*Düzenlemek*” anlamı taşır ve dolayısıyla bir ulusun anayasası siyasi bir sistemi yapılandırıcı nitelik taşımaktadır. Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 7.

olduğundan, toplumların temellerini yapılan yeni anayasa vasıtasıyla oluşturdıkları ileri sürülebilirken, aynı zamanda anayasaların, toplumları siyasi ve hukuki anlamda biçimlendirme işlevi görmesi dolayısıyla hukuk ile siyaset arasında bağ kuran bir olgu olduğu da düşünülebilir²⁵. 1787 Amerikan Anayasası hazırlanma süreci için, Alexander Hamilton on üç koloni halkının, anayasalarını “*rastlantı ve dayatma*” yerine “*düşünerek ve tercih ederek*” tasarlama imkanına sahip ilk topluluk²⁶ olduğunu belirtse de günümüzde her toplumun bu olanağa sahip olduğu söylenemez. Anayasa yapıcılarının karşılaştıkları meselelerin tarihi ve kültürel koşullara bağlı çeşitlilik göstermesi dolayısıyla, anayasa yapımı hususunda genellemelere ulaşmak zor ve hatta imkansızdır²⁷.

Bu doğrultuda Duchacek anayasalara ve anayasa yapımına yönelik alışlagelmişin dışında farklı bir değerlendirme yoluna gitmiştir. Duchacek’e göre;

“Her anayasa temel olarak bir siyasi irade beyanı, bir ideolojiye bağlılık ve bir ulusal hedef iddiası ile hukuki terimlerle ifade edilen siyasi eylem planlarını içeren bir belgedir. Bu haliyle anayasa, ülkedeki seçkinlerin ulusa ve dünyaya bakışını bir nevi kapsül biçiminde yansıtır. Sadece bireyler tarafından kaleme alınan tüm ulusal belgeler gibi -ki anayasa hukukçuları da sadece bir bireydir- her anaysanın da geçmiş deneyimlere, mevcut ulusal ve uluslararası gerçeklere ilişkin bir doz hatalı yorum içermesi beklenebilir. Bu durumda anayasalar başkalarını kasıtlı olarak aldatmanın yanı sıra, özellikle de bireyler ve toplumların aralarındaki ihtilafları şiddet içermeyen anayasal yöntemlerle çözebileceklerine dair iyimser bir bakış açısıyla bizzat kendilerini de kandırmaları söz konusudur. Seçkinlerin siyasi otobiyografilerinin özetleri olarak anayasalar hem anıların hem de umutlarının kısa bir özeti niteliği taşır²⁸.”

Arato, anayasa yapımı konusunda gerçekleştirilen araştırmalarda sadece ülkelerin yazılı anayasalarının ele alınmasının ciddi bir yanılgıya sebebiyet vereceğini, yalnızca fiili ya da maddi anayasa şeklindeki yazılı anayasalarla değil, aynı zamanda anayasal olan fakat yazılı metnin dışında kalan kuralların da anayasa olarak ele

²⁵ Schuppert, F. G. (2021). *A Global History of Ideas in the Language of Law*, Munich: Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, s. 246.

²⁶ Heywood, A. (2020). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Felix Kitap, s. 56. “*Topluluk(cemaat)*”, gündelik kullanımda, belirli bir yerleşim yeri ya da ülkedeki bir insan topluluğudur. Ancak topluluk terimi, siyasal ya da toplumsal ilke bakımından, dostluk, sadakat ve işlevsel bağlara dayanan ve güçlü bir kolektif özdeşliğe sahip toplumsal bir grubu ifade etmektedir. Heywood, a.g.e., 2020, s. 56; Çalışma kapsamında, “*topluluk*” ve “*grup*” kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

²⁷ Tushnet, M. (2013). “Constitution-Making: An Introduction”, *Texas Law Review*, 91, s. 1983.

²⁸ Duchacek, I. D. (1968). “National Constitutions: A Functional Approach.” *Comparative Politics*. 1(1), s. 93.

alınması gerektiğini belirtmektedir. Söz konusu kuralların her biri çeşitli zaman dilimlerinde ve pek çok sayıda farklı gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; Birleşik Krallık'ta devletin anayasası kanunlar, içtihatlar ve sözleşmelerden oluşmakta ve bilindiği üzere yazılı anayasalara sahip olsalar dahi tüm devletler aynı zamanda anayasal öneme sahip kanun, karar ve sözleşmelere de dayalı olarak hareket etmektedirler²⁹.

Bir ulusun çeşitli nedenlerle yeni bir anayasaya ihtiyacı olabilir. Ampirik çalışmalar, üç istisna haricinde³⁰, dünya üzerindeki tüm ülkelerin en az bir kere resmi anlamda anayasa yapım süreci gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, yazılı anayasaların özellikle koordinasyon ve bağlayıcılık açısından fayda sağladığı düşüncesi ile ulusal bayraklara benzeri şekilde, artık anayasaların da ulusal egemenliğin neredeyse zaruri bir unsuru haline gelmesinden kaynaklanmaktadır³¹. Anayasalar modern dünyada resmi açıdan olmasa da fiili anlamda, uluslararası toplum nezdinde devlet olmanın ön koşulu sayılmakla birlikte, bir ulusun da devlet olarak varlığını tesis veya sembolize eden belge niteliğindedir. Anayasalar devlet iktidarının kullanılmasına yönelik mekanizmaların resmi çerçevesini belirlemenin yanı sıra ayrışık topluluklardan oluşan uluslarda, ulusal birliğin bir ifadesi, hatta belki de mevcut tek ifadesi olarak işlev görür³². Dolayısıyla yeni kurulan, sömürgecilikten kurtulan yahut otoriter rejimden demokrasiye³³ geçiş süreci yaşayan devletlerin yeni anayasa yapım sürecinden geçtikleri görülmektedir. Benzer şekilde, demokratik yeni anayasa yapımı, genellikle şiddet içeren ihtilafların sona erdirilmesini amaçlayan barış tesisine³⁴ yönelik süreçlerin de önemli bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Bilhassa

²⁹ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 28. Her ne kadar, büyük ölçekli ampirik araştırmalar bakımından kolaylıkla uygulanabilir görünen bu seçim, tanım sorununu ortadan kaldırırmaktaysa da anayasa, bir siyasi düzenin “anayasa” yahut “temel yasa” olarak adlandırılan bir yazılı metinde toplanan bir dizi norm şeklinde basitçe tanımlandığı kavram halini alacaktır. Yalnızca somut bir belgeye atıfta bulunarak anayasanın sadece yazılı bir metinden ibaret olduğu görüşü ileri sürülebilir. Ancak doğru olan, anayasayı hukuki bir metne indirgemek suretiyle onu meydana getiren ve bir eylem niteliğinde konumlandırılabilen kurucu iktidar kavramı arasında dikkate değer bir bağ bulunduğudur. Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 28.

³⁰ Bu üç istisna yazılı anayasaya sahip olmayan, İngiltere, İsrail ve Yeni Zelanda'dır.

³¹ Lerner, H., Landau, D. (2019). “Introduction to Comparative Constitution Making: The State of the Field” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 4.

³² Tushnet, *a.g.m.*, 2013, s. 1984.

³³ Heywood, *a.g.e.*, 2020, s. 74.

³⁴ Heywood, *a.g.e.*, 2020, s. 74. Barış tesisi, sürdürülebilir barışın sağlanması için, şiddet içeren çatışmanın köklü yapısal nedenlerine kapsamlı şekilde yönelerek, gerekli ortamın yaratılmasını hedefleyen uzun vadeli bir süreçtir. Başka bir deyişle, çatışmaların sona erdirilmesinin ardından kalıcı toplumsal mutabakatın sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yürütüldüğü birbirleriyle örtüşen süreçlerin bileşimi niteliğinde olması dolayısıyla, toplumsal barış ortamının muhafazasına dönük çok boyutlu

son yıllarda, anayasa yapımının dünya genelinde üstlenmiş olduğu rol göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin kuruluş aşamasında veya köklü bir siyasi dönüşüm esnasında, yeni bir anayasa metninin kaleme alınmasının en etkin ve en yaygın uluslararası normlardan biri haline geldiği ileri sürülebilir³⁵.

Anayasaların tamamı, yapılış amacı ile normatif temellerini betimleyen ve anayasanın bütünsel şekilde anlaşılabilmesine rehberlik eden bir dizi ilke içermektedir. Söz konusu ilkeler, büyük ölçüde ülkenin tarihsel tecrübelerine dayanmakla birlikte, toplum nezdinde ortak kabul gören ve muteber addedilen değerleri de yansıtabilmektedir. Buna ilaveten anayasal ilkeler, mecburi veya isteğe bağlı şekilde uluslararası ve yerel ölçekteki standartları ortaya koyarak, bahse konu standartların benimsendiğini de beyan edebilmektedir. Bunların dışındaki ilkeler ise, çoğunlukla devlete ilişkin mevcut sorunları ele alırken diğer yandan, toplumsal çatışma deneyimleri neticesinde barışın tesis edilmesi hedefinden ileri gelebilmektedir³⁶. Bu bağlamda yeni anayasa yapımı, belirli birtakım sınırlandırmalar altında tercihler

aşamalardan meydana gelmektedir. Uzun vadeli bir toplumsal uzlaşının minvalinde barışın tesisi; iktisadi kalkınma, toplumsal altyapının düzenlenmesi ve geliştirilmesi, eski ordu mensuplarını terhis ederek, yeni mensupların eğitilmesi, birbirine yabancılaşmış muhtelif toplumsal grupları yeniden bütünleştirilmesi ve demokratik yapıların yeniden inşası kabiline ekonomik, siyasal, toplumsal ve askeri boyutta stratejileri kapsamaktadır. Heywood, *a.g.e.*, 2020, s. 74.

³⁵ Landau ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 4. Bazı devletlerin yukarıda bahsedilen şartlar haricinde de mevcut anayasalarını yeni bir anayasa ile değiştirmesi söz konusu olabilir. Bir anayasanın sadece varlığını koruyor olması tek başına bir anlam ifade etmediği gibi, kimi anayasanın işlevsel sebepler dolayısıyla değiştirilmesi gerekebilir. Anayasa hükümlerinin yönetimi güçleştirdiği ya da mevcut anayasanın halk desteğini kaybettiği durumlarda da yeni bir anayasa yapımı mümkündür. Tüm bunların yanı sıra yeni anayasa yapımı, partilerin ve liderlerin hırsları nedeniyle, hedeflerine ulaşmak veya iktidarlarını pekiştirmek adına bir araç olarak da görülebilmektedir. Örneğin, yeniden seçilme arzusu Latin Amerika'da anayasa yapımına dair önemli bir faktör olmuştur. Landau ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 4; Mevcut bir anayasal düzende ortaya çıkan anayasal gereksinimlerin yeni bir anayasa ile değil anayasa değişiklikleri ile çözülmesi esas olduğundan devam eden bir anayasal süreç içerisinde yeni anayasa yapımı çok sık karşılaşılan bir uygulama değildir. Ancak mevcut anayasanın işlevini gerektiği gibi yerine getirmediği ve daha önemlisi artık halk nazarında kabul görmediği durumlarda kısmi değişiklik yeterli çözüm sağlamayacağından halkın kendi anayasasını yenileyebilme hakkı mutlak gerekliliktir. Bu tarz bir durumda yeni anayasanın yapımının, sadece yeni bir devlet kurma veya darbe gibi hukuka aykırı fiillerle anayasal düzenin ortadan kaldırılması sonucu mümkün olması, kaynağını halk iradesinden alan demokrasi teorisi ile de bağdaşmaz. Kurucu iktidar kavramının ortaya koyan Sieyès'e göre, kurucu iktidarın sahibi olan millet dilediği zamanda kendi anayasasını yenileyebilme hakkına da sahiptir. Millet iradesi pozitif normlar aracılığıyla kısıtlanamaz. Çünkü millet pozitif normlardan üstündür. Milleti, kendi temsilcileri aracılığı ile yapılmış olan anayasa ile bağlamak kurucu iktidar olgusu ile bağdaşmayacağı gibi, millet egemenliği ilkesine de aykırılık yaratmış olur. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, 175; Elster'e göre, bir ülkede gerçekleşen anayasa yapımı bir başka ülkede anayasa yapımını tetiklemese de herhangi bir ülkede anayasa yapımına neden olan hadiseler bir başka ülkede anayasa yapılması sonucunu doğuran benzer olayların tetiklenmesine neden olabilmektedir. Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 372.

³⁶ Headling, N. (2011). "Principles and Cross-cutting Themes." *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, s. 47.

yapmayı gerektirir. Bunlar kolektif seçimler yani tek bir yasa koyucudan ziyade bir kurucu meclisin faaliyetleri kapsamında yapılan tercihlerdir. Bu nedenle, anayasa yapıcıların bireysel hedefleri ile söz konusu hedeflerin kolektif tercihler haline dönüştürülmesini sağlayan mekanizmalar ve ayrıca anayasa yapıcıların bilişsel varsayımları, yani kurumsal düzenlemelerin doğuracağı sonuçlara yönelik kanaatleri de dikkate alınmalıdır. Zira bu kanaatler, genel hedefler ile belirli anayasal hükümlere yönelik tercihler arasında köprü oluşturmaktadır³⁷.

Günümüzde yürürlükte bulunan anayasaların önemli bir kısmı şu meşhur üç kelimenin farklı bir versiyonu ile başlamaktadır: “Biz ... Halkı”³⁸. “Biz” meselesi, özellikle kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapımı bağlamında sorun teşkil etmektedir. Toplamların henüz kendi birlikteliklerinin anlamı ile boğuştuğu ortamlarda, müşterek norm ve değerleri yansıtacak demokratik resmi bir anayasa hazırlanması oldukça meşakkatlidir. Buradan hareketle, devletin temel norm ve değerleri üzerinde toplumsal bir uzlaşımın mevcut olmadığı koşullarda demokratik anayasa yapım süreci ve aşamaları çalışmada ele alınan temel husustur³⁹. Zira, toplumun kimliği ile temel taahhütlerini yansıtmaları bakımından simgesel bir öneme de sahip bulunan anayasalar, üstlendikleri maddi ve sembolik değer dolayısıyla, bilhassa kutuplaşmış toplumlar bağlamında gerçekleştirilen yeni anayasa yapımı süreçlerinde yürütülen münazaraların oldukça yoğun geçmesi olağan bir durum halini almıştır⁴⁰. Bununla birlikte anayasa yapımına ilişkin yöntemlerin, toplumda mevcut olan temel meselelerin çözümüne yönelik olması gerekliliğinin kabulü doğrultusunda pek çok sosyal bilimcinin çalışmalarına öncelikle sorunlara dair çözüm yöntemlerini esas alarak başlayıp akabinde söz konusu meselelere odaklanmaları hususu da sıklıkla eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bilhassa karşılaştırmalı anayasa çalışmalarında tercih

³⁷ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 365

³⁸ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 19. “*Halk (the people)*” kelimesinin anlamındaki çoğulluk, İngilizce terimin etimolojik köklerine dayanmaktadır. Köken itibarıyla “*halk*” kelimesi tekil bir isim olup, eski Fransızca “*poblo*” ve klasik Latince “*populus*” kelimelerinden türemiş olup insan topluluğunu, ulusu, halkı ve yasama yetkisini kullanan yurttaşlar topluluğunu ifade etmektedir. Bu anlam çeşitli modern dillerde korunmuştur. Bununla birlikte, İngiliz dilinde ilk kullanıldığı dönemlerden itibaren “*people*” kelimesi hem tekil hem de zımni yahut fiili şekilde çoğul bir anlama sahip olmuş, 15’inci yüzyıldan bu yana, “*belirli bir ulusu, topluluğu, etnik grubu vb. oluşturan erkek, kadın ve çocuklar topluluğu*” olarak kullanılan “*halk*” İngiliz yazarlar tarafından hem tekil hem de çoğul anlamda kullanılmıştır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 19

³⁹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 1. Günümüzde yüz doksan adet ulusal anayasa yürürlükte olup bunların yarısından fazlası son otuz yıl içinde yapılmıştır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 1

⁴⁰ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 6.

edilen söz konusu yöntemin tam tersi bir yaklaşım izlemek suretiyle, çalışmaların temel meseleler hususunda çözüme yönelik katkı sağlanması hedeflenmelidir⁴¹. Buradan hareketle anayasa yapım sürecine odaklanmadan önce, çalışmanın bir diğer kilit unsuru olan “*Kutuplaşmış Toplum*” kavramını tanımlayarak, hangi tür toplumların bu kategori içerisinde değerlendirmeye tabi tutulacağını belirlenmesi önem arz etmektedir.

1887 senesinde yayımlanan⁴² “*Gemeinschaft und Gesellschaft*”⁴³ adlı eserinde Tönnies, “*Gemeinschaft*” yani modern döneme ait olmayan topluluk olarak değerlendirdiği “*Cemaati*” organik bir varlık niteliğinde ele almıştır⁴⁴. Tönnies’e göre, hakiki olan her öge, kendi tabiatı ve eylemlerini biçimlendiren tüm maddi dünya ile bağlantılı halde algılanması bağlamında organiktir. Böylelikle manyetik çekim gücü tüm biçimleriyle, insan bilincinin kavradığı şekliyle evreni tek bir bütün haline dönüştürmektedir. Söz konusu bütünün işleyişi, cisimlerin birbirlerine göre konumlarını değiştirmeleri yoluyla meydana gelen hareketler halinde tezahür eder. Bununla birlikte, bir bütünün bilimsel açıdan gözlemlenebilmesi ve değerlendirilebilmesi için özenle tanımlanması önemlidir⁴⁵. Bilim, canlı varlıkların birbirleriyle olan bağlantılarını kavrayabilmek amacıyla onları birer cansız nesne olarak ele almaktadır. Bu bağlamda bilim tüm koşulları ve kuvvet unsurlarını hareket olarak tercüme eder ve tüm hareketleri gerçekleşen eylem miktarı, yani harcanan enerjiyle ilişkilendirir. Ancak bu sayede her bir bütünün, birbirleri etrafında belirli bir hareket yönü ve hızına sahip daha küçük parçalardan meydana gelmekte olduğu görülebilecektir. Böylelikle, madde kütleleri birbirlerini az veya çok manyetik güçle birbirine çekmekte ve birleşik halleriyle cisimleri meydana getiren özdeş moleküllere ayrılmaktadır. Moleküller ise farklılıkları, aynı atomik parçacıkların farklı dizilimlerinin ayrıntılı analiziyle açıklığa kavuşturulacak olan farklı kimyasal atomlara

⁴¹ Ginsburg, T. (2016). “How to Study Constitution-Making: Hirschl, Elster, and the Seventh Inning Problem.” *Boston University Law Review*, s. 153.

⁴² Tönnies, F. (2001). *Community and Civil Society*. (trans. J. Harris and M. Hollis). Cambridge: Cambridge University Press, s. viii. *Gemeinschaft und Gesellschaft* 1887’de ilk kez yayınlandığında, eleştirmenler eserin geniş kapsamlı referans çerçevesinin tam olarak kavrayabilmesi açısından klasik dönem öncesinden o tarihe kadar Avrupa Dönemi düşüncelerine dair ansiklopedik bir bilgi birikimine sahip olunması gerektiğini belirtmişlerdir. Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. viii.

⁴³ Ferdinand Tönnies’in ilk kez 1887 yılında Leipzig’de Almanca olarak yayımlanmış olan “*Gemeinschaft und Gesellschaft*” adlı eseri, Türkçe’ye “*Cemaat ve Cemiyet*” olarak çevrilmiştir.

⁴⁴ Tönnies’in “*Cemaat ve Cemiyet*” şeklinde ayırım yapmak suretiyle ele aldığı toplum biçimlerine sonraki bölümlerde değinilecektir.

⁴⁵ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 20.

ayrılır. Saf teorik mekanik, belirli eylem ve tepkimelerin kaynağı olarak sonsuz küçük kuvvet merkezlerinin varlığını varsayması dolayısıyla toplam, kendisini oluşturan parçalardaki herhangi bir bozulma tarafından değiştirilemez⁴⁶.

Bununla birlikte tüm pratik amaçlar için, fiziksel moleküller, bir parçasını oluşturdıkları cisimden ayırt edilemez olarak ele alınır. Ancak bütün yalnızca parçalarının toplamından ibaret olmamakla birlikte; aksine, parçalar bütüne bağlıdır ve bütün tarafından koşullandırılmakta ve böylelikle bütünün kendisi asli bir gerçekliğe ve öze sahip olmaktadır. Öte yandan, toplum bazında organik büyüme ve bozulmanın önlenemez seyrinin salt teknik yöntemlerle anlaşılması güçtür. Zira bu bağlamda kavramların bizzat kendisi, tıpkı münferit bir varlığın iç çekirdeği olarak, canlılık arz etmesi dolayısıyla değişim ve gelişim halindeki hakikatin bir parçası konumundadır. Toplum olgusu Tönnies'in teorisinden hareketle sosyolojik açıdan ele alındığında beşerî ilişkiler ve bağlantılar ya yaşayan olgular yahut tersine suni oluşumlar olarak değerlendirilebilmektedir⁴⁷.

Bunun yanı sıra Tönnies tarafından “*Cemiyet*” olarak adlandırılan suni oluşumlar, bir anlamda modern toplumlara yönelik, “*Gesellschaft*” teorisi “*Cemaatte*” olduğu gibi barış içerisinde bir arada yaşam süren insan topluluklarını temel dayanak noktası olarak almaktadır. Ancak burada gruplar esas itibarıyla birleşmiş değil, aksine özünde birbirlerinden ayrılmış haldedirler. Cemaatte ayrıştırıcı her türlü etkene karşılık bir arada kalmaya devam etmekte iken, cemiyette bütünleştirici pek çok unsura rağmen ayrışma eğilimi göstermektedirler. Neticede, cemiyette *apriori* ve önceden tayin edilmiş bir birliktelikten ileri gelen ve dolayısıyla bireyler vasıtasıyla bu bütünlüğün irade ve ruhunu yansıtan, bireylerin içinde bulundukları topluluk açısından kendilerinden daha mühim sayılabilecek herhangi bir faaliyet gerçekleştirilemez. Aksine, tüm bireyler sadece kendileri için vardır ve diğerlerine karşı bir gerilim hali söz konusudur. Ayrıca muhtelif siyasi iktidar ile toplumsal faaliyet alanları arasında keskin sınırlar mevcuttur. Öyle ki bireylerin diğer bireylerle temas kurmaya direnmesi ve onları kendi alanlarından dışlamaları dolayısıyla etkileşim içeren girişimler düşmanca olarak değerlendirir. Böylesine menfi

⁴⁶ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 21.

⁴⁷ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 20. Yine Tönnies'e göre, çekimin kendisi ya izah edilemeyen belirsiz bir nedenden ibaret kalır yahut da bilinen bir sebebi olmamasına rağmen dış temasa yönelik mekanik bir tepki olarak varsayılır. Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 21.

bir tutum, iktidar bilincine sahip bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde izledikleri olağan ve temel yol olup cemiyetlerin karakteristik özelliğidir⁴⁸.

Bu doğrultuda modern devletlerde kutuplaşmalar çoğunlukla toplumun daha önce ayrılmış yahut marjinalleşmiş bir kesiminin toplumsal, ekonomik, kültürel, ideolojik veya kurumsal birtakım hedeflere ulaşabilmek adına siyasi anlamda birleşmesi ile başlar ve genellikle siyasi aktörlerin toplumdaki ayrışma fikrini etkin bir şekilde vurgulayarak harekete geçirmesi sonucu baskın bir bölünme inşa etmesiyle meydana gelir⁴⁹. Zira, esas alınan değerler toplumun geneli tarafından kabul edilmesi halinde tüm bireylerce müşterek değer olarak addedilmektedir. Toplum nezdinde rasyonel ve geçerli olacak değerlerin kabul edilmesi, değerler üzerinde rastlantısal biçimde değil yükümlülük bağlamında mutabakata varılmış olmasıyla mümkündür. Ancak bu noktada halkın iradesi, tartıp ölçerek objektif hüküm veren muktedir bir yargıcın şahsında birleşmiş ve temerküz etmiş olarak tasavvur edilebilir. Şayet toplumun tüm fertlerinin, meseleleri değerlendirme noktasında müşterek ölçütlerin kullanılması gerekliliğine yönelik rasyonel ve objektif düşünme kabiliyetine sahip olması halinde, bunun farkına vararak, buna uygun davranış sergileyeceklerdir. Öte yandan, böyle bir faaliyet yalnızca toplumun münhasır bir şahıs biçiminde tasarlanabildiği takdirde gerçekleştirebilir ki buna imkân bulunmadığından hareketle kurgusal bir oluşum teşkil eden toplumu özü itibarıyla herhangi bir alışverişte bulunmayacaktır⁵⁰.

⁴⁸ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 52 – 53. Tönnies’e göre cemiyetlerde hiçbir birey bir başkası lehine bir şey yapmayı arzu etmez, karşılığında en azından eşit bir alışveriş sayılabilecek bir kazanım elde etmedikçe kimse herhangi bir fedakarlıkta yahut paylaşımında bulunmaz. Bununla beraber bu karşılık onun için halihazırda sahip olduğundan daha cazip olmalıdır, zira ancak daha iyi görünen bir kazanım elde edebileceği takdirde feragatte bulunmaya ikna olabilmektedir. Ayrıca her iki taraf açısından da teklif ile kabul birbiriyle mutlak surette örtüşmelidir. Dolayısıyla mübadelenin kendisi, birleşik tek bir eylem biçiminde, kurgusal toplumsal iradenin muhtevasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, değiş tokuş edilen mal yahut değerler de tam olarak eşit olmalıdır. Söz konusu eşitlik, her iki taraf bakımından da bağlayıcı olan değer yargısını oluşturur, zira yargıya varma noktasında taraflar ortak hareket etmektedir. Bu durum sadece mübadele dönemi veya esnasında geçerli olabilir, ancak bu sınırlar dahilinde, şayet nesnel yahut evrensel anlamda geçerliliği bulunacaksa, “herkes” tarafından kanaat getirilmiş bir yargı niteliği taşımalıdır. Böylece herkesin iradesinin aynı olduğu kabul edilerek mübadele iradesi evrensel hale dönüşmekte ve nihayetinde herkesin bireysel eyleme iştirak edip onay vermesi ile söz konusu eylem tümüyle kamusal bir eylem halini almaktadır. Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 52 – 53.

⁴⁹ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 18; Rakip siyasi aktörler arasındaki ideolojik farklılıkların artması, halkın adaylara yönelik duygusal değerlendirmelerindeki kutuplaşmayı artırmaktadır. Rogowski, C., J., Sutherland, L., J. (2016). “How Ideology Fuels Affective Polarization” *Politic Behavior*, 38, s. 487.

⁵⁰ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 53, 56.

Kutuplaşma olgusu esasında, toplumda çeşitli anlaşmazlıkların ortaya çıkması sonucu belirgin hale gelen ayaklanma ve kargaşa ihtimalleri ile birlikte genel manada toplumsal huzursuzluğun mevcudiyeti ile doğrudan ilintilidir. Gruplar arası ayrışım ve grup içi türdeşliğe dayalı biçimde farklı kesimlere ayrılmış bir toplumda, söz konusu ihtimal ve durumların yer alması kuvvetle muhtemeldir⁵¹. Kuşkusuz, tüm toplumlar kimliğe dayalı yahut ideolojik hatlar boyunca ayrılmış olarak değerlendirilebilmekle birlikte, kutuplaşmış toplumlarda mevcut olan anayasal tartışma konuları genellikle toplumu ayırıştıran temel meseleler etrafında dönmektedir⁵². Kutuplaşma konusundaki literatürün önemli bir kısmı tekil vaka çalışmaları, bölgesel analizler, siyasi partilere yönelik kutuplaşmalar, etnik parçalanma yahut toplumsal kutuplaşma benzeri belirli tematik hususlara odaklanmakta, kutuplaşmanın demokratik esaslara yönelik doğurduğu sonuçlar açısından detaylı analizlere pek sık rastlanmamaktadır. Demokrasi bir toplumda rekabet halindeki çıkarların, barışçıl yöntemler aracılığıyla üzerinde mutabakata⁵³ varılmış kurallara göre yönetilmesini sağlayan bir sistem olup, aynı zamanda bir toplumda yeni ortaya çıkan ya da daha önce nesnel veya öznel şekilde dışlanmış kesimlerinin siyasi iktidara erişme çabaları bakımından fırsatlar sunar. Belirli bir düzeyde kutuplaşmanın, siyasi katılımı artırması, seçmenlere yönelik tercih kolaylığı, siyasi partileri güçlendirmesi ve onlara program seçenekleri sunması açısından demokrasi adına kimi faydaları bulunduğu varsayılmaktadır. Ancak günümüzde yaşanan şiddetli kutuplaşmalar yönetilebilirlik ile birlikte toplumsal uyumu da tehdit etmekte, böylelikle gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan demokrasilerde, demokrasiye olan inancı ve desteği azaltmaktadır⁵⁴.

⁵¹ Esteban, J., Ray, D. (1994). "On the Measurement of Polarization." *Econometrica*, 62(4), s. 820

⁵² Lerner, H. (2018). "Interpreting Constitutions in Divided Societies" *Comparative Judicial Review* (Ed. E. F. Delaney and R. Dixon), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 101.

⁵³ Heywood, a.g.e., 2014, s. 28, 29. "Mutabakat (konsensus)" kavramı anlaşmanın özel bir şekli yani ilk etapta geniş bir uzlaşmayı ifade etmekte olup üzerinden mutabakat sağlanan mesele kapsamlı bireyler veya gruplar bütünü tarafından kabul edilmekle birlikte tam ve kesin bir uzlaşmayı değil, temel veya başlıca ilkeler hususundaki uzlaşmayı belirtir. Bir başka deyişle mutabakat, ayrıntılar konusunda fikir ayrılığına müsaade eder. "Mutabakat siyaseti" ise, usule ilişkin olarak kararların siyasi partiler veya hükümet ile başlıca çıkar grupları arasında istişare ve pazarlığa dayalı olarak alınması konusunda istekliliği ifade ederken, esasa ilişkin mutabakat ise, temel siyasi hedeflere yönelik uzlaşmayı yani, iki veya daha fazla siyasi partinin ideolojileri arasındaki çakışmayı işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, "mutabakat" çatışma çözümünün siyasi bir yolu olarak görülen, güç kullanmadan, uzlaşma, uyuşma ve müzakere anlamına gelmektedir. Örneğin bir ihtilafa yönelik siyasi bir çözümden söz edildiğinde, barışçıl müzakere yoluyla çözüm kastedilmekte olup bunun tam tersi ise genellikle askeri çözüm olarak görülmektedir. Heywood, a.g.e., 2014, s. 28, 29.

⁵⁴ McCoy J., Rahman, T., Somer, M. (2018). "Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities", *American Behavioral Scientist*, 62(1), s. 17 – 18.

Çalışma bağlamında ele alınan “*Kutuplaşmış Toplamlar*” modern toplum anlayışından hareketle farklı toplumsal, ekonomik ve siyasi meseleleri kapsayacak şekilde ayrışma yaşayan toplumlar olarak karakterize edilmektedir. Bu tür toplumlarda kutuplaşma yalnızca anlaşmazlıklardan ibaret olmayıp, çeşitli toplumsal ve siyasi açılardan kutuplaşma biçimlerinin devletler içerisinde şiddet içeren çatışma riskini de artırması söz konusu olmaktadır. Kutuplaşmış toplumlarda yaşanan uzlaşmazlıklar neticesinde ortaya çıkan ihtilaflar devlet inşası bakımından da güçlük teşkil etmesi dolayısıyla kutuplaşmış toplumlara yönelik en temel hedef, bu tarz toplumların demokratik çerçevede yeniden inşasıdır. Kutuplaşmış toplumlar sıklıkla, etnik, dini ve siyasi mücadeleler neticesinde parçalanmakta ve toplumların yönetimi farklı uçlardaki grupların kendi kanaatleri doğrultusunda siyasi, toplumsal ve kültürel çerçevede yapılar oluşturma isteklerinden kaynaklanan uzlaşmazlıklara sürüklenmektedir.

Sonuç olarak, son yıllarda modern toplumların “*biz ve onlar*” şeklinde farklı kutuplara ayrılması, tüm dünya çapında kutuplaşmanın toplum hayatına yönelik tehditleri hususunda endişelere yol açmaktadır. Bu konuda gerçekleştirilen akademik çalışmalar, aşırı kutuplaşmanın devletin işleyişi açısından sorunlara, siyasi ihtilaflara, demokratik erozyona ve giderek artan otoriterleşmeye zemin hazırlayan kilit bir etken olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle, toplumları kutuplaşmadan korumak veya kutuplaşmayı kontrol altına almak, aynı zamanda da var olan kutuplaşmaların yönetilebilirliğini sağlamak adına çözüm yolları bulmak önem arz etmektedir⁵⁵.

2.1.1. İsimlendirme Sorunsalı

Siyasete ilişkin kavramlar söz konusu olduğunda bu kavramların ne denli güvenilirmez olduğu açıktır. Değerlerle donatılmış olmaları, anlamlarının çelişkili veya tartışmaya açık oluşu ve kimi zaman da gerçekte sahip olduklarından çok daha fazla içerik ve mana ile yüklenmiş olmaları siyasi kavramları net olarak ortaya koymanın zorlukları arasındadır. Siyasi kavramlara dair bir diğer önemli mesele de sıklıkla entelektüel⁵⁶ ve ideolojik anlaşmazlıklara yol açmalarıdır. Siyasi tartışmalarda benzer

⁵⁵ McCoy, J., Press, B., Somer, M., Tuncel, Ö. (2022). *Reducing Pernicious Polarization: A Comparative Historical Analysis of Depolarization*. Massachusetts: Carnegie Endowment for International Peace, s. 3.

⁵⁶ Shils, E. (1960). “The Intellectuals in the Political Development of the New States.” *World Politics*. 12(3), s. 332. Burada bahsi geçen “entelektüel” kavramı, modern devletler kapsamında entelektüel kesimi ifade etmektedir. Bu bağlamda “entelektüel” ileri düzeyde modern bir eğitim almış ve beraberinde entelektüel kaygıları ve becerileri olan bireylerdir. Yeni kurulan devletler ile bağımsızlıklarını kazanmaya yaklaşmış olan sömürge devletlerinde entelektüeller, kendilerini modern

ilke yahut görüşü savunduğunu iddia edenler arasında bile meydana gelmesi dolayısıyla kavramsal uzlaşmazlıklar siyasetin en yoğun çatışma alanlarından biri olup bir kavrama yönelik belirli bir anlayışın nesnel şekilde doğru kılınma çabalarında açıkça görülmektedir. Kavramların yerleşik tanımlarını geliştiremeyeceğini öne süren düşünürler, söz konusu kavramları “*ihtilafi esas kavramlar (essentially contested concepts)*” olarak kabul etmekte ve her bir terimin belirli sayıda farklı anlamlar içerdiğini ve bunlardan hiçbirinin kesin ve genel olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmektedirler. Bir kavramın “*ihtilafi esas*” olarak değerlendirilmesi, o kavramın açıklanmasına yönelik çabalardan vazgeçmek değil, daha ziyade sadece kavramın farklı kullanımlarının eşit derecede geçerli olduğunu göstermektedir⁵⁷.

Çalışmanın kapsamı, kutuplaşmış toplumlarda demokratik anayasa yapımı ve anayasa yapım süreçlerinin değerlendirilmesidir. Bilhassa böylesi toplumlarda meydana gelen çatışmaların ertesinde toplumda kalıcı barış ortamının sağlanması bağlamında, demokratik yeni anayasa yapımının katkıları ile söz konusu süreçte karşılaşılabilecek muhtemel güçlükler ve de bu güçlüklerin giderilmesine yönelik uygulamalar ele alınmaktadır. Görece türdeş olarak nitelendirilebilecek toplumlara kıyasen kutuplaşmış toplumlarda yer alan muhtelif gruplar arasında, temel meseleler üzerinde dahi mutabakata varılmasının zor ve karmaşık olması dolayısıyla anayasal uzlaşının sağlanabilmesi ayrıca önem taşımaktadır. Literatürde konuya ilişkin yürütülen çok sayıda çalışma mevcut olmasına karşın, bu tarz toplumların özelliklerine ait genel bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Aynı şekilde isimlendirme hususunda da birbirinden farklı terminolojik yaklaşım izlenmesi suretiyle, çalışmada ele alınan toplumların nitelendirilmesi bağlamında muhtelif kavramlara başvurulması söz konusudur. Bunun yanı sıra, kutuplaşmaya ilişkin literatür oldukça geniş bir yelpazeye yayılmakla birlikte, sosyal bilimlerin çeşitli dallarında da tartışılmalara konu olmakta ve farklı disiplinlerce değişik şekillerde kavramsallaştırılan kutuplaşma kavramı, bilhassa, gelir dağılımı, etnik köken, ideoloji ve siyaset gibi toplumsal olgulara

ticaret veya yönetim biçimlerinin etkisi ile değil, bir yüksek okul yahut üniversitede modern entelektüel kültüre ilişkin belirli eğitimlerden geçmek suretiyle modern hale gelmiş olan bireylerdir. Söz konusu eğitim süreçlerinden geçmek entelektüel olarak nitelendirilmek bakımından bir gerekliliktir, tıpkı diploma sahibi olmanın bir mesleği icra etmek adına bir gereklilik olarak görülmesi gibi. Shils, *a.g.m.*, 1960, s. 332.

⁵⁷ Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. (Çev. H. Özler). Ankara: Adres Yayınları, s. 17, 20 – 21.

yönelik gruplar arasındaki zıtlık, görüş ayrılığı ve mesafeyi tasvir etmektedir⁵⁸. Bu sebeple yaygın olarak şiddetli çatışmaların ertesinde toplumsal mutabakatın sağlanması hususundaki çalışmalarda ele alınmaktadır. Özetle, “kutuplaşma” ve dolayısıyla “kutuplaşmış toplumlar” olguları farklı disiplinlere özgü bakış açıları çerçevesinde tanımlaması ve nitelendirilmesi bağlamında, süregelen bir tartışma konusu teşkil etmektedir.

Kutuplaşma kavramı, “iki zıt veya çelişkili eğilime, görüşe ve yöne sahip olma durumu” olan kutupluluktan türetilmiştir. Anlam bakımından farklı siyasi eğilimleri, görüşleri ve bakış açılarını kapsamakla birlikte toplumların çeşitli şekillerde kültürel değerler ve uygulamalar, din, dil, azınlıklara yönelik tutumlar, politik tercihler veya partizan görüşler gibi pek çok bakımdan da kutuplaşması söz konusu olabileceğinden bu tanım, ikiden fazla grubu içeren siyasi ve toplumsal ayrışmaları da içerecek şekilde genişletilmektedir⁵⁹. Zira, tüm toplumların bünyesinde sayısız fikir ayrılığı yaşaması muhtemel çok sayıda grup barındırması⁶⁰ itibarıyla, toplumda meydana gelen kutuplaşmaların mutlak surette karşıt iki görüş arasında yaşanması gerekmediğinden hareketle⁶¹, bir toplumun aynı anda pek çok farklı mesele ekseninde kutuplaşması mümkündür. Bunun yanı sıra, kimi toplum bölgesel düzeyde nispeten türdeş bir yapıya sahipken, diğer bazı toplumlarda mevcut bölgesel boyuttaki çeşitlilikler, ülkenin karakteristik özelliği haline dönüşebilmektedir. Bilhassa, farklı gruplardan meydana gelen toplumlar potansiyel şekilde ayrışmalara sahne olabilmekte, ancak farklı toplumsal kesimlerin siyasi düzlemde örgütlenmemeleri dolayısıyla söz konusu ayrışmaların etkileri hissedilir boyutlara ulaşmamaktadır⁶². Öte yandan kutuplaşma, toplum bünyesinde başlangıçta birbiriyle bağlantı içerisinde bulunmayan farklılık temelli ayrışmaların, aynı hizaya gelmesi neticesinde toplumsal ve siyasi boyutlarda

⁵⁸ Bauer, P. C. (2019). Conceptualizing and Measuring Polarization: A Review. <https://doi.org/10.31235/osf.io/e5vp8> (Erişim Tarihi: 17.01.2023), s. 1.

⁵⁹ McCarty, N. (2019). *Polarization: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, s. 8.

⁶⁰ Sunstein, a.g.m., 1999, s. 3.

⁶¹ Baden, a.g.m., 2015, s. 1.

⁶² Anderson ve Choudhry, a.g.e., 2015, s. 8. Topluluklar arasındaki siyasi mücadelenin kapsam ve niteliği; gruplar arasındaki ayrımcılık ve çatışma geçmişi, yoğunlaştıkları veya dağıldıkları coğrafya, grubun kendisini “ulus” olarak tanımlayıp tanımlamaması, grup liderlerinin stratejileri ve grubun iç dinamikleri, kurumsal imkanlar ve gruplara sunulan fırsatlar ve uluslararası müdahaleler de dahil olmak üzere pek çok değişkene bağlıdır. Anderson ve Choudhry, a.g.e., 2015, s. 8.

rekabete konu kanaatleri çerçevesinde ihtilaflar yaşayan muhtelif grupların oluşmasına bağlı meydana gelmektedir⁶³.

Kutuplaşmış toplumlara yönelik, literatürde yaygın olarak, “*bölünmüş toplumlar (divided societies)*”, “*derinden bölünmüş toplumlar (deeply divided societies)*”, “*çoğul toplumlar (plural societies)*”, “*ciddi şekilde bölünmüş toplumlar (severely divided societies)*” ifadeleri kullanılmakta olup, genellikle İngilizce’den Türkçe’ye birebir çeviri yapılmak suretiyle isimlendirme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda önem arz eden mesele çalışma kapsamında ele alınan toplumların öncelikle terminolojik açıdan nitelendirilmesi ve hangi özelliklere sahip toplumların bu kategori altında değerlendirileceğidir. Kutuplaşmış toplumlar üzerine mevcut literatür ve araştırmalar doğrultusunda ele alınacak toplumlarla ilgili kavramların bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi suretiyle kavramsal çerçeveyi oluşturmak gerekmektedir.

Buradan hareketle, çalışma kapsamında “*Kutuplaşmış Toplumlar*” olarak nitelendirilecek toplumları açıklığa kavuşturarak tam olarak hangi toplumların bu şekilde ele alınacağını ortaya koymak konunun içeriğinin netleştirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Arend Lijphart’ın “*Çoğul Toplumlar*” (plural societies) olarak nitelendirdiği toplumlar, “*Karşılıklı olarak birbirini tetikleyen bölünmelerle karakterize edilirken, daha türdeş toplumlar birbirini besleyen birden fazla kesişim noktasına sahiptir*⁶⁴.” Bu tarz çoğul toplumlarda demokratik ve istikrarlı bir yönetim sağlanması ve sürdürülmesi oldukça güçtür. Toplumsal türdeşlik ve siyasi uzlaş, istikrarlı demokrasinin önkoşulu yahut demokrasiye güçlü bir şekilde destek olan etmenler olarak kabul görmektedir. Buna karşın, çoğul toplumlardaki derin sosyal bölünmeler ve siyasi bakımdan farklılıklar istikrarsızlık ile demokrasinin çöküşünden

⁶³ . Somer, M., McCoy, J. (2018). “D  j   vu? Polarization and Endangered Democracies in the 21st Century” *American Behavioral Scientist*, 62(1), s. 3. Mısır, Tayland ve Venezuela gibi bazı gelişmekte olan ülkeler, kutuplaşma sonucu demokratik gerileme, seçilmiş hükümetin otoriterleşmesi, askeri yönetim yoluyla demokrasinin c  k    n   veya askıya alınmasını deneyimlemişlerdir. Somer ve McCoy, a.g.e., 2018, s. 3.

⁶⁴ Lijphart “*Majority Rule Versus Democracy In Deeply Divided Societies*” adlı makalesinde, dinsel, kültürel, dilsel, etnik ve ırksal şekilde derinden bölünmüş toplumlar için J.S. Furnivall’a ait “*  o  ul toplumlar*” tabirini kullanacağını belirtmiştir. Lijphart’ın söz konusu kavramı kullanması ironiktir. Zira makalenin isminde “*Derinden bölünmüş toplumlar*” kavramını kullanırken, içerikte “*  o  ul toplumlar*” tabirini tercih etmiştir. Lijphart, A. (1977a). “Majority Rule Versus Democracy In Deeply Divided Societies.” *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 4(2), s. 116.

sorumlu tutulmaktadır⁶⁵. Çoğul toplumlar, kesimlere bölünmüş toplumlardır. Yine Lijphart’a göre; bölünmeler, din, dil, ideoloji, bölgesel, etnik, ırksal ve kültürel bakımdan olabileceği gibi siyasi parti, çıkar grupları ve basın gibi örgütlenmelerden de kaynaklanabilmekte ve bu tür bölünmelerle birbirinden ayrılan halk kitleleri “Çoğul toplumun kesimleri” olarak değerlendirilmektedir⁶⁶.

Sujit Choudhry’e göre, Lijphart söz konusu toplumları ele alış biçimi bakımından, toplumsal çeşitliliği siyasi açıdan bölünmeyle eş tutma gibi bir yanılgıya düşmüştür. Zira siyasi veya anayasal analizin bir kategorisi niteliğindeki “*Bölünmüş toplumlar (divided societies)*”⁶⁷ sadece etnik, dilsel, dini veya kültürel olarak çeşitlilik gösteren toplumlar olmayıp, gerek fetih, gerek sömürgeleştirme ve gerekse de göç dolayısıyla olsun, günümüzde söz konusu boyutlardan biri yahut birkaçı bakımından toplumsal çeşitlilik göstermeyen bir devlete rastlamak oldukça güçtür. Modern dönemde etnokültürel açıdan türdeş devletlerin çağı sona ermekle birlikte “*bölünmüş*” toplumlar açısından bu farklılıkların daha ziyade siyasi açıdan belirgin hale gelerek, yani daimi kimliği oluşturacak ve siyasi yapının temellerini atacak boyutlara ulaştığı ileri sürebilir. Bununla birlikte, önemli bir diğer husus ise söz konusu etnokültürel çeşitliliğin kutuplaşmış toplumlarda yarattığı parçalanma neticesinde siyasi ihtilafların gruplar arasında şiddet içeren çatışmalara dönüşme potansiyeli taşımasıdır⁶⁸.

Donald Horowitz de “*bölünmüş toplumlar (divided societies)*” kavramını kullanmayı tercih etmiş ve Güney Afrika’yı bu toplumlar arasında değerlendirmiştir. Horowitz’e göre;

“Güney Afrika, tüm kesimlerin toplumun bölünmüş karakterini kabul etmesine karşın kendi iddialarının haklılığı konusunda anlaşmazlığa düştüğü yönetimlerde, gruplar arası ilişkilerin şartlarını ve çatışmanın ele alınış biçimlerini belirlemek zor bir görevdir. Bu sebeple toplumun temel niteliği ve

⁶⁵ Lijpharth, A. (1977b). *Democracy in Plural Societies*. New Heaven – London: Yale University Press, s. 1.

⁶⁶ Lijphart, a.g.e. 1977b, s. 3 -4; Benzer şekilde, Lijpharth, A. (2008). *Thinking About Democracy Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London and New York: Routledge, s. 67.

⁶⁷ Choudhry, editörü olduğu 2008 yılında yayımlanan “*Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?*” isimli derleme kitabında “*Divided Societies*” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Choudhry, S. (2008). “Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design In Divided Societies.” *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, s. 4.

⁶⁸ Choudhry, a.g.m., 2008, s. 4 – 5.

kimliğinin tartışmalı olduğu ortamlarda, gelecekteki anlaşmazlıklara yönelik hazırlık yapma zarureti dahi gündeme gelmektedir⁶⁹”

Bu bağlamda Horowitz’e göre de “bölünmüş toplumlar” çeşitli etkenler dolayısıyla kesimlere ayrılmış toplumlar olmakla birlikte, karşıt fikirleri savunan kesimler arasında uzlaşmayı güçleştiren ihtilaflı durumlar da söz konusu olmaktadır. Kimi toplumda ırksal veya etnik bölünmelerin aynı anda bir arada bulunması siyasi açıdan güç elde etmek adına sınıfsal, dini veya bölgesel düzeyde ihtilaflara yol açabilirken, başkaca toplumlarda ırksal yahut etnik çeşitlilik farklı gruplara yönelik şiddet içeren bir mücadele şeklinde gerçekleşebilir⁷⁰. Her ne kadar Horowitz tarafından “Bölünmüş Toplumlar” kavramı kullanılmış olsa da söz konusu bölünmenin sıradan bir bölünme olmadığının belirtilmesi açısından, tanımlayıcı ayrışmaların siyasi alanda oldukça belirgin hale gelerek, birkaç farklı grubun iktidara sahip olmak adına mücadele içerisinde olduğu ve etnik gruplar⁷¹ arası husumetin geçmişe dayandığı toplumları ifade etmek amacıyla “Ciddi şekilde bölünmüş toplumlar (*severly divided societies*)” vurgusunda bulunmuştur⁷².

Literatürde, ayrışıklığın uzlaşması zor ihtilaf ve mücadelelere dönüştüğü toplumlarda söz konusu bölünmüşlüğünün büyük boyutlara vardığını, tüm siyasi sistemin ise bu bölünmüşlük ekseninde şekil aldığını belirtmek ve de bölünmenin şiddetini vurgulamak adına sıklıkla “Derinden Bölünmüş Toplumlar (*deeply divided societies*)” ifadesi kullanılmaktadır. Elbette tüm toplumlar kendi içerisinde belirli ölçülerde bölünmüş olsa da “*derin*” ön eki tipik olarak ulusal, etnik, dini, dilsel veya başkaca bölünmelerin devletin doğasını yahut varlığını tehdit edecek boyutlara vardığını işaret etmektedir⁷³.

⁶⁹ Horowitz, L. D. (1991). *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Oxford: California University Press, s. 2.

⁷⁰ Horowitz, a.g.e., 1991, s. 2 – 3.

⁷¹ Etnik grup, tipik olarak ortak bir geçmiş fikriyle bağlantılı biçimde ortak bir kültürel ve tarihsel kimliği paylaşan bir insan topluluğudur. Heywood, a.g.e., 2014, s. 151.

⁷² Horowitz, L. D. (2014). “Ethnic Power Sharing: Three Big Problems” *Journal of Democracy*, 25(2), s. 7. Horowitz’e göre ciddi şekilde bölünmüş toplumlar, “Kimlik temelli farklılıkların siyaset üzerinde oldukça etkin rol oynadığı (sosyal sınıf gibi alternatif farklılıklardan daha belirgin), birkaç farklı grubun merkezde iktidar mücadelesi verdiği ve etnik gruplar arası husumetin geçmişten süregeldiği toplumlardır. Böylesi toplumlar Asya, Afrika, Orta Doğu, Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği gibi özellikle de etnik ihtilafların had safhada olduğu coğrafyalarda yaygın biçimde görülmektedir. Bu bölgelerde 1980 ile 2010 yılları arasında 78 ülkede bir ya da daha fazla ciddi etnik sebepli şiddet içeren çatışmalar gerçekleşmiş olup, söz konusu ülkelerin çoğu ciddi şekilde bölünmüş toplumlar olarak nitelendirilebilmektedir.” Horowitz, a.g.m., 2014, s. 7.

⁷³ O’Flynn, I., Levy, R. (2020). “Deliberative Referendums in Deeply Divided Societies” *UBC Law Review*, 53(1), s. 203.

Ian Lustick 1979 yılında yayımlanan “*Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control*” adlı makalesinde, “Eric Nordlinger tarafından “*Conflict Regulation in Deeply Divided Societies*” adlı eserde kullanılan “derinden bölünmüş” kavramı, “çoğul”, “dikey olarak bölünmüş”, “toplumsal olarak bölünmüş” ve benzeri terimlerle eşanlamli olarak kullanılacaktır.” ifadesiyle derinden bölünmüş olarak tabir ettiği toplumları şu şekilde değerlendirmiştir; “Şayet, kurucu nitelikteki bağlantılar, siyasi açıdan yüksek öneme sahip uç kimliklere dayalı, kayda değer bir zaman dilimi içerisinde ve çok çeşitli konularda süreklilik arz eden antagonistik bir toplum bölünmesi yaratıyorsa, söz konusu toplumu derinlemesine bölünmüş olarak değerlendireceğim.” Ayrıca, bir toplumun derinden bölünmüş olması bakımından gereken asgari koşulun, gruplara mensubiyetin belirgin ve birkaç istisna dışında değiştirilemezliği dolayısıyla rakip gruplar arasındaki mesafenin yeterince keskin halde bulunması gerekliliğini ifade etmiştir⁷⁴.

Siyaset bilimi literatüründe “bölünmüş”, “derinden bölünmüş”, “ciddi şekilde bölünmüş” veya “çoğul” terimleri atfedilen toplumların birçoğu aynı veya benzer özelliklere sahiptir. Daha önce de belirtildiği üzere, ele alınacak toplumları niteleyen terimler İngilizce ’den Türkçe ’ye birebir çeviri yolu ile aktarılmıştır. Türkçe’de “Bölünmek”, “Belirli bölümlere, parçalara ayrılmak.” olarak, “Kutuplaşmak” ise “Bir toplulukta düşünce, görüş, sosyal ve siyasi konum ve tavır olarak iki (veya daha fazla) karşıt grupta yoğunlaşmak.” anlamlarında kullanılmaktadır⁷⁵. “Divided (bölünmüş)” kelimesi direkt olarak “Uzlaşmayan iki veya daha fazla karşıt gruba bölünmek” anlamı taşıması⁷⁶ dolayısıyla İngilizce’de söz konusu toplumlara yönelik olarak kullanılan “Divided” sözcüğü Türkçe’de anlam bakımından istenilen karşılığı tam olarak vermemektedir.

Çalışma kapsamında “kutuplaşma” kavramı, modern toplumlarda varlıklarını birlikte sürdüren gruplar arası ilişkilerin durumu yahut bu grupların eğilimlerini nitelendirmek maksadıyla kullanılmakta olup en sade anlatımla, toplum içerisinde yer alan iki veya daha fazla kesim arasında giderek artan görüş ayrılıklarını işaret

⁷⁴ Lustick, I. (1979). “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control.” *World Politics* 31(3), s. 325.

⁷⁵ Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.04.2024).

⁷⁶ Benzer şekilde Türkçe’de bölmek anlamına gelen “divide” sözcüğünün anlamı İngilizce’de “kısımlara veya gruplara ayrılmak” şeklinde kullanılmaktadır. Cambridge Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (E. T. 01.03.2024).

etmektedir⁷⁷. Kutuplaşma, esasında gruplar arası mücadelenin olağan bir sonucu niteliği taşıyarak adeta kutuplaşan moleküller gibi, her bir grubun mensuplarının halihazırda eğilimli oldukları yöne doğru daha da hizalanmasından kaynaklanmaktadır⁷⁸. Bir başka anlatımla, zemini toplum içerisinde birbiri ile ihtilaf halinde farklı görüşlerin ve siyasi tercihlerin ortaya çıkması ile oluşan bir süreçtir⁷⁹.

Bu doğrultuda bir devlet içerisinde siyasi alanda yaşanan kutuplaşmanın toplumsal ilişkilere yayılması durumunda “*Toplumsal Kutuplaşma*” söz konusu olmaktadır. Kutuplaşma, bir toplumda olağan düzeydeki çok sayıda farklılığın giderek tek bir boyutta birleştiği, bireyler nezdinde de siyaset ve toplumun giderek artan şekilde “*Biz*” ve “*Onlar*” ekseninde algıladığı süreç şeklinde nitelendirilebilir. Söz konusu ayrışmanın yarattığı muhalif siyaset ortamının beraberinde getirdiği gruplar arası toplumsal ve psikolojik ihtilafa yönelik dinamikler, toplumsal kutuplaşmanın demokrasi açısından yarattığı risklerin temel kaynağıdır. Kutuplaşmanın günümüzde sıkça rastlanan örneklerinde, bir toplum içerisinde yer alan esaslı grupların siyasi açıdan harekete geçmesi suretiyle sistemde, kurumlarda ve güç ilişkilerinde köklü değişiklikler meydana getirmesi sonucu kutuplaşma tetiklenmekte ve dolayısıyla geleneksel, ideolojik “*Sağ-Sol*” ayrımı ile değerlendirmenin yetersiz kalacağı muhtelif kutuplaşma biçimleri ortaya çıkmaktadır⁸⁰.

Bunun yanı sıra toplumsal kutuplaşma muhtelif etkenleri yani tarihi süreçte meydana gelen toplumsal, siyasi ve ekonomik bölünmeler ile toplumun sınıf, bölge, etnik köken yahut din ve devlet anlayışları çerçevesinde meydana gelen demografik dağılımı da yansıtmaktadır⁸¹. Dolayısıyla kutuplaşma esasında bir süreç olup toplumsal bölünme bu sürecin içerisinde yer alır. Herhangi bir sebeple bölünmüş bir toplumda, bölünme özellikle siyasi aktörlerin etkisi ile ilerleyip, bölünmüş durumdaki kitleler arasında uzlaşının neredeyse imkânsız hale gelmesi ve bununla beraber şiddetli ihtilaflara yol açması durumunda süreç kutuplaşmaya evrilir ve bu tarz toplumlar kutuplaşmış olarak kabul edilebilir. Neticede diller arası kavramların kullanımları

⁷⁷ Jost, J. T., Baldassarri, D. S., Druckman, J. N. (2022). “Cognitive–Motivational Mechanisms of Political Polarization in Social-Communicative Contexts.” *Nature Reviews: Psychology*, 1, s. 561.

⁷⁸ Sunstein, C. R., (1999) “The Law of Group Polarization” *Chicago Working Paper in Law and Economics*, 91, s. 4.

⁷⁹ Baden, C. (2015). “INFOCORE Definitions: “Polarization”.” Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem. <http://www.infocore.eu/results/definitions/> (Erişim Tarihi: 20.03.2023), s. 1.

⁸⁰ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 16, 20.

⁸¹ Nugent, R., E. (2019). “The Psychology of Repression and Polarization” *World Politics*, 72(2), s. 3.

bakımından farkların gözetilmesi ve de kutuplaşmanın bir süreç olarak değerlendirilmesi suretiyle, çalışma kapsamında ele alınan toplumlar bakımından bahsi geçen ifadeler yerine “*Kutuplaşmış Toplumlar*” kavramı tercih edilecek olup, söz konusu ifadeler ve benzeri terimler yerine de eşanlamli olarak “*Kutuplaşma*” kavramı kullanılacaktır.

2.1.2. Tanımlama Sorunsalı

Kavramları siyasi mücadelelerin genel eğilimi doğrultusunda hatalı kullanımlara karşı korumanın yolu, açık bir şekilde tanımlamak suretiyle hassas bir biçimde açıklığa kavuşturmadır. Siyasete ilişkin kavramların sıklıkla ideolojik düşünceler ile iç içe geçmiş olması ve ayrıca 19’uncu yüzyılın başlarından itibaren modern ideolojilerin doğuşuyla birlikte siyasi söyleme hakim olan yeni bir dilin ortaya çıkması ve aynı zamanda çeşitli tartışmalar dolayısıyla karmaşık ve birbiri ile çelişen anlamlarla donatılması söz konusu olmuştur. Özellikle de siyasi kavramların çoğunlukla muğlak yapıda olmaları dolayısıyla bir çekişme meselesi haline dönüşerek kullanıcıların sıklıkla ihmal ettiği değer yargıları sonucu ideolojik anlamlar ile yüklenmiştir⁸².

Bu doğrultuda isminlendirmenin yanı sıra, siyasetle iç içe geçmiş kavramların tanımlanması da kolay olmamaktadır. Tanımlama zorluğunun esas nedeni ise bünyesinde barındırdığı çeşitlilik dolayısıyla karşılaştırmalı çalışmaların her türlü tasnife izin veren doğasından kaynaklanmaktadır. Kutuplaşmış toplumlar kapsamında yapılan çoğu araştırma bu tür toplumlarda meydana gelen ihtilafların yoğunluğuna ve niceliğine odaklanma eğilimi göstermekte ve dolayısıyla ihtilafların niteliğine, yani kutuplaşmanın doğasına özel bir önem atfedilmemektedir. Öte yandan devletin niteliği üzerinden yürütülen bir mücadele bağlamında, tüm ihtilaf türlerinin benzer etkiye sahip olmaması suretiyle, aynı yahut benzer anayasal mekanizmalarla çözüme kavuşturulması da düşünülemez. Anayasa yapımı özünde, halka ait müşterek temel norm ve değerleri tanımlama ve ifade etme girişimi olarak düşünüldüğünde, toplumda söz konusu olan kutuplaşmanın kaynağı da anayasa yapımı bağlamında oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla anayasa yapımına ilişkin bir çalışmada, öncelikli olarak

⁸² Heywood, *a.g.e.*, 2012, s. 16.

hangi tür toplumların söz konusu kategori altında değerlendirileceği hususunda birtakım ayrıntıların ele alınması gereklidir⁸³.

Toplumsal kutuplaşmalar, farklı olgular içermeleri dolayısıyla, çoğu zaman araştırma amacı doğrultusunda sınırlanarak yalnızca belirli türden vaka gruplarının incelenmesine yardımcı olacak şekilde daraltılmaktadır⁸⁴. Daha önce de belirtildiği üzere günümüzde türdeş toplumlara rastlamak oldukça güçtür⁸⁵. Birçok toplum, bünyesinde birbirinden farklı gruplar barındırmaktadır. Ancak çalışma kapsamında ele alınacak olan, söz konusu farklılıkların birbirbirlerini dışlayan kimlik ve çıkarlara sahip kesimler boyutunda hizalanması sonucu kutuplaşma yaşayan toplumlardır. Zira toplumsal uyum ve siyasi istikrarı zedeleme potansiyeli olan durum, toplumdaki farklı düşüncelerin radikalleşmesinden ziyade, benzer görüşlerin ortak bir kimlik altında birleşmesidir⁸⁶. Ulus, din, etnik köken, ırk, sınıf ve hatta coğrafi konum gibi muhtelif kimlik bileşenleri arasında çoğunlukla bir örtüşme bulunacağı düşünüldüğünde, farklı kimlik bileşenlerini birbirinden ayırmak da oldukça zordur. Bununla birlikte akademisyenlerce, belirli kimlik çatışması türlerini karakterize eden ve çeşitli kurumsal çözümlerin toplumsal çatışmaların dindirilmesine yönelik başarı sağlayacağını ileri sürdükleri birtakım özellikler tespit edilmiştir. Nitekim, bu konuya ilişkin analizler sıklıkla belirli bir kimlik çatışması türüne, örneğin dinsel, dilssel yahut ulusal kimlik çatışmaları benzeri ve bu türden gerilimlerin azaltılmasına katkı sağlayacak anayasal düzenlemelere odaklanmaktadır⁸⁷.

⁸³ Lerner, a.g.e., (2011), s. 30. Yine Lerner'in ifadesi ile; "Net olarak tanımlanmış bir "kutuplaşmış toplum" kategorisi yaratma sorunu, var olan sosyal ve siyasi koşulların o anki tarihsel döneme göre değerlendirilmesi ve yorumlamasına bağlı olmasından ileri gelmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasasının hazırlandığı dönemde kutuplaşmış olarak kabul edilip edilemeyeceği veya ne ölçüde kutuplaşmış olduğu hususu tarihsel bir tartışma konusudur." Lerner, a.g.e., (2011), s. 31.

⁸⁴ O'Flynn and Levy, a.g.m., (2020), s. 203.

⁸⁵ Simmel, G. (1904). "The Sociology of Conflict." *American Journal of Sociology*, 9(4) s. 491.

Aynı zamanda Simmel'e göre, "Tamamen merkezi ve uyumlu olan bir toplum sadece ampirik açıdan imkânsız olmamakla birlikte, aynı zamanda hiçbir temel yaşam süreci ve istikrarlı bir yapı da göstermez. Tıpkı Kozmosun bir forma sahip olabilmesi için itim ve çekim gerekmesi gibi, toplumların da belirli bir formasyona kavuşmaları adına uyum- uyumsuzluk, birliktelik- ayrışma, hoşlanma-hoşlanmama arasında niceliksel bir ilişki gerekir. Dahası, söz konusu bu husumetler hiçbir şekilde salt sosyolojik pasiflikler veya negatif faktörler değildir, zira gerçek toplum ancak diğer ve pozitif toplumsal güçlerin etkisi ile var olur." Simmel, a.g.m, 1904, s.491.

⁸⁶ McCoy, Rahman ve Somer, a.g.m., 2018, s. 18.

⁸⁷ Lerner, a.g.m., 2018, s. 101; Kutuplaşmaya yönelik toplumsal kimlik yaklaşımının en önemli özelliklerinden biri hem grup içi hem de gruplar arası rollerin dikkate alınması olup kutuplaşma grup içinde gerçekleşen ancak gruplar arası etkileşimler yoluyla güçlendirilen ve desteklenen bir süreçtir. Bununla birlikte, özellikle siyaset bilimi kaynaklı güncel tanımlar, kutuplaşmanın öncelikle gruplar arası boyutlarına odaklanma eğilimindedir; örneğin siyasi kutuplaşmanın "hem siyasi gruplar arasındaki ideolojik uçurumun genişlemesi hem de karşıt görüşteki grupların destekleyicileri arasında

Kutuplaşmış toplum, toplum içerisinde kesişen ayrımların düzleşmesi neticesinde meydana gelen sınırların belirli toplulukları farklı kesimlere böldüğü, siyasi kimliklerin ise zamanla sosyal kimliklere dönüştüğü bir toplum olarak nitelendirilebilmektedir. Aynı zamanda bu tarz toplumlarda kutuplaştırıcı yaklaşım sergileyen siyasi aktörlerin, özellikle de popülistlerin, toplumda halihazırda mevcut olan mağduriyetleri istismar ederek, belirli sorunlar karşısında sorumlu tutulacak kişileri işaret eden söylemleri aracılığıyla öfkeyi yönlendirmekte oldukça başarılı olmaları neticesinde bu tarz söylemler “*Biz ve Onlar*” dinamiğini de beraberinde getirmektedir⁸⁸. Zira popülizm, alt sınıf mensubu sıradan halkın bilgeliğine ve yüce ahlaki değerine olan inanış ve aynı zamanda kimi açıdan Hıristiyan mezheplerinin ahlaki eşitlikçiliği ile Batı kültürünün çeperlerindeki toplumsal yaşantının bir sonucudur. Popülist yaklaşım eğitimsiz ve mütevazı olana övgüsüyle, kendisini yeryüzündeki seçkin ve güçlü olanların karşı safına yerleştirir; onların kültürel yaratıcılığını inkâr ederken, gerçek anlamda yaratıcılığı alt sınıflara atfederek akademik bilimi, hayatın özüyle bağlantısı olmayan sembollerle meşgul olmakla suçlar. Popülizmin siyasi boyuta taşındığı noktada ise devletin resmi kurumlarının oluşturduğu standartlara karşı sıradan vatandaşların taleplerinin öncelikli olması görüşünü savunur. Dolayısıyla popülist yaklaşım da diğer gelenekler gibi kültür, siyaset ve güç dengeleri çerçevesinde yönetilen toplumlara karşı derin bir yabancılaşmayı ifade eder⁸⁹.

Bunun yanı sıra kutuplaşma, toplumsal ihtilaf kapsamında yahut farklı siyasi görüşler arasında muhtelif düşünce ve kanaatlerin birbirlerine karşı sergiledikleri tutumlarla da doğrudan bağlantılıdır. Toplumda yer alan farklı kesimlerin birbirinden

giderek belirginleşen bireyler arası ayrışması” olarak kavramsallaştırılması gibi. Özellikle siyasi parti kutuplaşmasının sıklıkla ele alındığı siyaset bilimi literatüründe, liberallerin daha liberal, muhafazakarların ise daha muhafazakâr hale gelmesi bakımından, iki eksenli bir yaklaşımla, bireysel görüşlerdeki değişimlere atıfta bulunulsa da kutuplaşma olgusu yine de tam manasıyla gruplar arası terimler üzerinden ifade edilmektedir. Toplumsal kimlik yaklaşımında, söz konusu kutuplaşma toplumdaki grupların ve bu grupların niteliklerinin diğer gruplara benzerlik/benzemezlik derecelerine göre tanımlandığı bir esasa dayalı olarak açıklanmaktadır. Yani, gruplar arası ayrım esasına göre, bireyler kendilerini diğerlerinden farklılık derecelerine göre gruplara ayırmakta ve bu bağlamda doğal olarak farklılık düzeyi en düşük olan gruplara yönelmektedirler. Bliuc, A., Bouguettaya, A., Felise, K. D. (2021). “Online Intergroup Polarization Across Political Fault Lines: An Integrative Review.” *Frontiers in Psychology*, 12, s. 3.

⁸⁸ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 22. Kutuplaşma derinleştikçe, örneğin, Venezuela’daki Chavistalar ve anti-Chavistalar gibi, ayrışmalar genellikle iktidar yanlısı ve karşıtlığı etrafında şekillenmektedir. McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 22.

⁸⁹ Shils, E. (1958). “Ideology and Civility: On the Politics of the Intellectual.” *The Sewanee Review*. 66(3), s. 468.

ayrışan görüş ve taleplerini yönelttiği bir odak noktası bulunarak, bu mesele üzerine gerçekleşen tartışmalar, belirli kesimlerce mutabık kalınan ancak farklı kesimlerce reddedilen talep veya görüşler çerçevesinde şekillendiği takdirde toplumlar kutuplaşır. Dolayısıyla kutuplaşmış toplumlar birbirinden kopuk görüşleri bütünleştirebilecek, yahut farklı talepleri uzlaştıracak araçlara sahip olmayışı veya bu araçların yetersizliği ile karakterize edilebilmektedir. Özetle kutuplaşma, müzakereye yönelik arabulucu müdahalelerin azaldığı ve farklı kesimlere özgü karşıt görüş ve taleplere yönelik yoğun tartışmaların artarak müzakereye engel teşkil ettiği bir süreç olarak değerlendirilebilir⁹⁰. Zira kutuplaşma neticesinde, toplumsal iletişim, kolektif eylemler, güven ve işbirliği azalarak, herhangi bir grubun mensuplarının diğer gruplarla bağlantılı bireyler ile uzlaşma ve işbirliği arayışına girme konusunda isteksiz hale gelmeleri söz konusu olmaktadır⁹¹. Esasında toplumsal kutuplaşmanın bir durumdan ziyade süreç niteliği taşıdığından hareketle, söz konusu toplumlarda faydacı siyasi yaklaşım, hesaplanmış riskler, rasyonel davranış, hoşgörü ve çoğulculuk anlayışı yerine, Schmittçi görüş çerçevesinde, varoluşsal bir mücadelenin ortaya konulması gerekir⁹². Buradan hareketle Schmitt'e göre, aşırı uçlardaki kutuplaşmanın temelinde dost veya düşman karşıtlığı ekseninde yürütülen varoluşsal mücadele düşüncesi ile bireylerin kendilerini düşmandan koruma ihtiyacı yatmaktadır⁹³.

Kutuplaşmış toplumların ortak noktası toplumun, her biri diğer bir grubun çıkarlarından farklı aynı zamanda bunlara karşıt nitelikte temel çıkarlara sahip olduğu ve bu çıkarlar uğruna demokratik esaslara direnmeye yahut ihlal etmeye hazır, muhtelif gruplara ayrılmış olmasıdır⁹⁴. Bu doğrultuda Schmitt, karma yapılu nüfus ve çeşitli imtiyazlara sahip modern demokratik devletlerin hiçbir zaman tam anlamıyla demokratik meşruiyete sahip olamayacağını savunmaktadır. Zira demokrasi rejimi esas itibarıyla, siyasi iktidarın devletin tüm bileşenlerinin oluşturduğu özdeş bir iradeye dayalı olarak faaliyet göstermesi anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla meşruiyet de böylesi özdeş bir iradenin somut yansıması olarak tezahür etmekte, modern siyasi sistemlerin doğası gereği doğrudan özdeşliğe sahip olamayacağı gerekçesiyle karma bir toplumda tüm bireylerin karar alma sürecine aktif olarak dahil olmayacağı gibi

⁹⁰ Baden, *a.g.m.*, 2015, s. 1.

⁹¹ Somer, McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 3.

⁹² McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 21.

⁹³ Schmitt, C. (2020). *The Concept Of The Political* (trans. C. J. Miller) Antelope Hill Publishing, s. 15.

⁹⁴ Rawls, J. (1992). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, s. 389.

siyasi süreçlere tam katılımın sağlanmasının da imkânsız olduğunu iddia edilmektedir. Yine Schmitt'e göre, halkın karar alma süreçlerine dahil edilmemesi ve özellikle de erken demokrasileri karakterize eden toplumsal alanda⁹⁵ söz konusu olan etkileşimin kurucu işlevini yitirmesi, modern kitle demokrasilerinin karakteristik bir özelliğidir. Böylesine sorun teşkil eden meşrulaştırıcı bir kimlik noksanlığının, temsili demokrasinin temel niteliği şeklinde değerlendirmek suretiyle bunu aşma girişiminde bulunan siyasi sistemler dahi meşruiyet zemini oluşturma konusunda muvaffak olamamaktadır⁹⁶.

Özetle, çalışmanın odak noktasını oluşturan kutuplaşmış toplumlar, devlete dair toplumun geneli tarafından desteklemesi önem arz eden temel değerlere ilişkin derin anlaşmazlıkların yaşandığı ve bir bütün olarak devletin vizyonuna ilişkin çatışmaların söz konusu olduğu toplumlar olarak ele alınmaktadır. Birçok vakada ise toplumsal çatışmalar, bireylerin şahsi, kültürel, dini ve dilsel kimlikleri ile halkın müşterek sivil kimliği arasındaki ayrım açısından siyasi liberalizm⁹⁷ ilkelerini benimseyenler ve buna şiddetle karşı çıkanlar arasında yaşanmakta olup birbirleriyle rekabet halindeki kimlik grupları nezdindeki güç dağılımı yahut iktidar paylaşımını içeren meselelerin ötesine geçmesi söz konusu olmaktadır⁹⁸. Her ne kadar liberalizm anlayışı yasaların toplum

⁹⁵ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 26, 27. Geniş anlamıyla siyaset, iktidarın dar alanının ötesine geçerek, “*kamu hayatı*” veya “*kamusal işleri*” kapsamaktadır. Başka bir deyişle, “*siyasi olan*” ile “*siyasi olmayan*” ayrımı, özellikle yaşamın “*kamusal alan*” ve “*özel alan*” ayrımı ile örtüşmektedir. Kamusal alan ile özel alan arasındaki geleneksel ayrım ise “*devlet*” ile “*sivil toplum*” ayrımına uymaktadır. Dolayısıyla devlet kurumları, toplum yaşamının kolektif biçimde örgütlenmesinden sorumlu olmaları bakımından “*kamusal*” olarak nitelendirilebilirler. Kamusal ve özel ayrımı açısından siyaset, devletin bireysel faaliyetleriyle ve sadece kamusal organlarca yürütülen yükümlülüklerle sınırlı olup, bireylerin bizzat kendileri adına yaptıkları faaliyetler bakımından yaşam alanları ise siyasi nitelik taşımamaktadır. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 26, 27.

⁹⁶ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 38, 39.

⁹⁷ Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 3. Yine Rawls'a göre, siyasi liberalizmin temeli birbiriyle bağdaşmayan makul dini, felsefi ve ahlaki doktrinler tarafından derinden bölünmüş özgür ve eşit vatandaşlardan oluşan istikrarlı ve adil bir toplumun zaman içinde var olması nasıl mümkün olabilir? sorusuna dayanmaktadır. Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 3. Heywood'a göre ise, ideolojilere ilişkin herhangi bir anlatım liberalizmle başlamalıdır zira liberalizmin esasında sanayileşmiş Batı ideolojisi olmakla birlikte sıklıkla bir dizi rakip inanç ve değeri kapsamaya elverişli bir meta-ideoloji tanımlamasıdır. Her ne kadar liberalizm 19'uncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmamışsa da liberal teoriler ve ilkelerin önceki üç yüz yıl boyunca tedrici ve bilinçli bir şekilde gelişmesi söz konusu olmuştur. Liberalizm, feodalizmin yıkılışının ardından gelişen piyasanın veya kapitalist toplumun ürünü olup, erken dönem liberalizmi yükselen bir sanayi orta sınıfın arzularını yansıtan siyasi bir doktrindir. Ayrıca erken dönem liberalizm anayasal ve daha sonra da temsili hükümeti savunmak yerine mutlakiyete ve feodal imtiyazlara karşı çıkmaktaydı. Modern liberalizm ise, sanayi kapitalizminin sadece adaletsizlik ürettiği ve halk kitlelerini piyasanın gelgitlerine tabi kıldığını gerekçesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım doğrudan kişisel gelişim ve bireylerin başarılı olması ile bağlantılı olup, bireyler kendisine yeterli hale gelebilme yeteneği ve kendisini gerçekleştirebilmesiyle özgür sayılacaklardır. Modern liberalizmin unsurları; bireycilik, özgürlük, akılcılık, eşitlik, hoşgörü, rıza ve anayasacılıktır. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 73 – 74.

⁹⁸ Lerner, *a.g.m.*, 2018, s. 102

genelinde eşit biçimde uygulanması gerekliliği görüşünü savunuyor olsa da farklı kültürel grupların, birbirlerinden farklı inanç ve geleneklere sahip olmaları dolayısıyla benimsenen müşterek esasların etkilerinin de gruplar temelinde birbirinden farklı olabileceği ileri sürülmekte ve dolayısıyla bu türden kuralların, görünüşte her vatandaş nezdinde eşit olarak uygulanması da çeşitli açılardan ayrımcılığa sebep olmaktadır. Zira toplumda yer alan bazı kesimler, söz konusu kurallara riayet etmeyi diğerlerine kıyasla daha külfet verici bulabilmekle⁹⁹ birlikte kutuplaşmış toplumlarda gruplar karakteristik olarak sergilenen güçlü grup aidiyeti neticesinde ihtilaflar gruplar arası sıfır toplamı bir güç mücadelesi olarak algılanabilmektedir. Bunun yanı sıra kutuplaşmış toplum mensupları, kendi grupları dışındaki görüşlere ayrıştırıcı şekilde atıfta bulunmak suretiyle düşünce ve yorumları grup düzeyinde genelleştirdiklerinden sıklıkla kendi içlerindeki ayrışıklığı görmezden gelirler. Gruplar kendileri dışındaki grupların fikirleri yahut taleplerine atıfta bulunsalar dahi akabinde tipik olarak karşıt grupların görüşlerini anlaşılmaz, ilgisiz veya gayrimeşru olarak nitelendirebilmeleri¹⁰⁰ sebebiyle uzlaşma ve ortak karar alma konusunda çoğunlukla isteksizlik sergilemektedirler.

2.1.3. Kutuplaşmış Toplamların Ayırt Edici Nitelikleri

Günümüz toplumlarının çoğu ayrışık olarak nitelendirebilecek şekilde çok-kültürlüdür. Esasında bu durum geçmiş dönem toplulukları açısından da benzer şekilde olmakla beraber, günümüzün modern çok-kültürlülüğü benzersiz özelliklere sahiptir. Premodern toplumlarda, farklı grupların birbirleriyle asgari düzeyde temas halinde özerk yaşamlar sürmelerinin aksine, günümüzde bu gruplar özellikle siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal ve diğer birçok alanda karşılıklı etkileşim halinde olmaları sonucu, bu durum sadece kendi yaşam tarzlarını sürdürmelerini imkansız kılması dolayısıyla ortak işbirliği esasları üzerinde uzlaşmalarını gerektirmektedir. Öte yandan, birçoğu bünyesinde barındırdığı kültür çeşitliliğini gündelik hayatın bir parçası olarak kabul eden geçmiş dönem topluluklarının aksine Batı toplumlarında görülen çağdaş çok-kültürlülük, yaklaşık üç asırlık türdeşliği sağlayıcı ulus-devlet geçmişine dayanmaktadır¹⁰¹. Buradan hareketle, Verdun Antlaşması ile Frank İmparatorluğu'nun ilkesel bağlamda kalıcı şekilde bölünmesinin ardından Fransa, Almanya, İngiltere,

⁹⁹ Barry, B. (1997). "Liberalism and Multiculturalism." *Ethical Perspectives* 4(2), s. 4

¹⁰⁰ Baden, a.g.m, 2018, s. 2

¹⁰¹ Parekh, B. (1997). "Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship" *Constellations* 4 (1), s. 54

İtalya ve İspanya'nın tam manasıyla ulusal varoluşlarına uzanan, genellikle dolambaçlı ve sayısız inişli çıkışlı süreçlerin yaşandığı Batı toplumlarının ayırt edici özelliği, kendilerini oluşturan halkların birbirleri ile kaynaşmış olmalarıdır. Örneğin Germen halkının Yunan veya Latin halklarıyla temasa geçer geçmez Hristiyanlığı kabul edişinde deneyimlendiği üzere, fetheden ve fethedilenin aynı inanışa sahip olduğunda yahut fetheden fethedilene ait inanışı benimsediğinde, toplum içerisinde din farkına dayalı mutlak ayırım söz konusu olmadığı gibi, yeni topraklar fethedenlerin kendi dillerini kullanmayı zamanla bırakmaları neticesinde de toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi söz konusu olmuştur¹⁰².

Modern toplumlarının gerçeği bireyler ve gruplar arasında ve hatta farklı toplumsal gruplar içerisinde dahi belirgin düzeyde artan çeşitliliktir. Bu çeşitlilik etnik, ırksal veya kültürel bağlamda ve aynı zamanda pek çok farklı boyutta olabilmektedir. Rawls'a göre, *“Modern demokratik toplum, sadece kapsamlı dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin çoğulculuğu ile değil, birbiriyle uyumsuz ancak makul kapsamlı doktrinlerin çoğulculuğu ile karakterize edilir.”* Söz konusu doktrinlerden hiçbirinin toplumun tamamı tarafından benimsenmesi mümkün olmadığı gibi öngörülebilir bir gelecekte de bunun gerçekleşmesi beklenmemelidir. Bu bağlamda Rawls'ın liberalizm düşüncesi ve hedefleri doğrultusunda, makul ancak birbiriyle bağdaşmayan kapsamlı doktrinlerin çoğulluğunun, anayasal demokratik rejimin bağımsız kurumları çerçevesinde insan aklının kullanımının olağan bir neticesi olduğunu ve aynı zamanda makul bir kapsamlı doktrin demokratik rejimin temellerini yadsımadığını varsayar¹⁰³. Habermas'a göre modern devlet, genel hukuki esaslara dayalı olarak tasarlanmış yapıların oluşturduğu siyasi bir yaşam biçimini temsil etmekte olup bu yaşam biçimi, evrensel nitelikteki anayasal ilkelerin uygulamaya geçirildiği siyasi ve kültürel bağlamı oluşturması dolayısıyla ancak özgürlüğe yatkın bir toplum, mevcut

¹⁰² Renan, E. (2018). *What Is A Nation? And Other Political Writings*. (trans. M.F.N Giglioli). New York: Columbia University Press, s. 249 – 250; Çok-kültürcü teorisyenlerin pek çoğu tarafından, tek bir kültüre dayalı ulusal kimlik anlayışı çerçevesinde asimile olmuş nüfusun sadece Avrupa merkezli ve Batı kaynaklı mitlerden ibaret olduğunu savunmaktadır. Öte yandan toplumsal gerçeklik bağlamında, Batılı ulusların da kendi içlerinde kültürel çeşitlilik barındırdığı ve bu çeşitlilik düzeyinin giderek arttığı ancak tek kültürlü ideoloji çerçevesinde bu tür çeşitliliklerin görmezden gelinerek önemsizleştirildiği ileri sürülebilmektedir. Slaughter, M. M. (1994). “The Multicultural Self.” *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 370.

¹⁰³ Rawls, a.g.e., 1992, s. 3. Rawls'a göre, elbette bir toplumda makul olmayan, mantıksız ve hatta akıldışı kapsamlı doktrinler de mevcut olabilir. Bu durumda yapılacak olan, toplumun birliğine ve adaletine zarar vermeyecek şekilde bu doktrinleri kontrol altına almaktır. Rawls, a.g.e., 1992, s. 3.

özgürlüğün yapılarını ayakta tutmayı başarabilme şansına sahip olabilecektir¹⁰⁴. Her ne kadar günümüzde modern toplumlar “çok-kültürlü” olarak nitelendirilmekte ise de bunun anayasal toplum anlayışında ne gibi bir dönüşüm yaratacağı hususunda henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır¹⁰⁵.

Öte yandan modern toplumlarda kimi zaman tanınma ihtiyacı ve bu doğrultuda ileri sürülen taleplerin bir dizi akıma dönüşmesi sonucunda bu türden gereksinimler, azınlık yahut “alt gruplar” bakımından, “çok-kültürlülük” siyaseti olarak adlandırılan olgu çerçevesinde farklı yönleri sahip olmakla birlikte, söz konusu taleplerin siyasi alanda da ulusalcı yaklaşımların ortaya çıkmasının ardındaki itici güçlerden biri olduğu düşünülmektedir¹⁰⁶. Buradan hareketle, çok-kültürlülüğün oldukça karmaşık bir mesele olması sebebiyle konuya ilişkin kavramların anlaşılır kılınması suretiyle, terminolojinin netleştirilmesi önem arz etmektedir. Slaughter’a göre, iki tür çokkültürlülük anlayışı söz konusu olup, bunlardan ilki çoğulculuk, diğeri ise ayrımcılık üzerine inşa edilmiştir. Çoğulcu yaklaşımı benimseyenler, farklılığın bilinci ile hareket ederek asimilasyona karşı çıkarken, kültürel çeşitliliğin desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapmakta, örneğin ders kitaplarında farklı kültürel gruplara da yer vermek suretiyle Avrupalı yahut Batılı kimliğine sahip bulunmayanlara özgü tarih, edebiyat, sanat ve müzik gibi alanlarda eğitim verilerek farklılıkları mevcut yapı içerisine dahil etmeye özen göstermektedirler. Diğer taraftan, her ne kadar çeşitliliği savunmakta olsalar da aynı zamanda toplumun tümü tarafından paylaşılan, temel bir ortaklığın varlığını da onaylamaktadırlar. Zira, çoğulculuk anlayışı doğrultusunda tüm farklılıklar ve tüm grupları eşit kabul edilmekte ve dolayısıyla toplumda yer alan tüm bireyler kendi farklılıkları kapsamında birbirleriyle eşdeğer şekilde nitelendirilmektedir¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 513.

¹⁰⁵ Tully, J. (1995). *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 2. 20’nci yüzyıl boyunca milyonlarca göçmen, sürgün ve mülteci yerleşik ulus-devletlere beraberlerinde getirdikleri kültürlerinin tanınması ve muhafaza edilmesi için mücadele etmekte ve çok kültürlü yaşam biçimlerini kabul ettirmek bakımından ulus-devletlerle rekabet içine girmektedirler. Tully, *a.g.e.* 1995, s. 2

¹⁰⁶ Taylor, C. (1994). “The Politics of Recognition” *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 25

¹⁰⁷ Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 370. Slaughter’a göre, “Mozaik Metaforu”, çok-kültürlülüğün çoğulcu ve ayrılıkçı türleri arasındaki içsel çatışmayı çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çoğulcular mozağin parçalarının bir bütünlük içerisinde çözümlendiğine odaklanmakta iken, ayrılıkçılar ise mozağin parçalarının birbirinden bağımsız ve belirli sınırlar ile bölünmüş olduğu hususuna işaret etmektedirler. Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 370.

Bu bağlamda “çok-kültürlülük” hem tasvir edici hem de normatif bir kavram olup, tasvir edici yönüyle, toplum içerisinde inanç ve pratikleri birbirlerinden oldukça farklı kolektif kimlik sahibi iki veya daha fazla sayıda grubun varlığından kaynaklı kültürel çeşitliliği ifade ederken; normatif olarak, farklı kültürel grupların kabul görme hakkı yahut muhtelif kültürel farklılıkların menfaati temelinde toplumsal çeşitliliğin pozitif bir biçimini ortaya koymaktadır. Çok-kültürlülük daimi şekilde ırksal, etnik veya dil farklılıklarından ileri gelen toplumsal çeşitlilik olmakla birlikte inançların, değerlerin ve yaşam biçimlerinin gerek birey gerekse gruplar açısından tanınma suretiyle öz-değer tesisinin önemini yansıtması dolayısıyla aynı zamanda bir kimlik siyaseti türü olup üzerine vurgu yaptığı husus daha ziyade kültürel çeşitliliğin boyutu ve de birçok modern toplumda var olan kimlik çeşitliliğini tasvir eden “farklılık siyaseti” üzerindedir. Böylesi bir çeşitlilik, toplumsal sınıf yahut toplumsal cinsiyetle ilişkili olabileceği gibi, çok-kültürlülük yaklaşımı genellikle ırk, etnisite veya dil temelinde kültürel farklılaşma ile bağlantılı olup sadece kültürel farklılık gerçeğinin kabulünü yeterli görmeyerek, bu tür farklılıklara saygı duyulması ve toplumsal düzeyde tanınması gerekliliğini de ileri sürer¹⁰⁸.

Toplum içerisinde etnik, dilsel, kültürel yahut dini farklılıkların bulunması, her durumda topluma ait değerler ve devlet arasındaki makul denge meselesi benzeri normatif konular bakımından kutuplaşmaların yaşanacağı anlamına gelmemektedir¹⁰⁹. Ancak Rawls’a göre, vatandaşların her konudaki özgürlüklerini güvence altına alan temel anayasal hükümlerin siyasi ilkeler olarak kabul edildiği demokratik toplumlarda dahi söz konusu bu anayasal ilkelere bağlılıklar son derece sınırlı kalacaktır. Zira toplum içerisindeki hiçbir grup kendi dini yahut din dışı öğretilerinin nüfuz ve sayı bakımından güç kaybettiğini görmek istememekle birlikte, aynı zamanda kendi konumlarını zayıflattığını düşündükleri yasalara direnmeye yahut itaatsizlik etmeye hazır şekilde davranmaktadır. Üstelik bunu, dini ve diğer tüm özgürlüklerin sağlanmasına ve söz konusu öğretinin tamamen güvence altında olmasına rağmen gerçekleştirmeleri dolayısıyla demokrasi bu bağlamda doğru saiklerle değil, şartlı olarak kabul edilmektedir¹¹⁰. Örneğin, Hollanda’da kurulu herhangi resmi bir kilise

¹⁰⁸ Heywood, a.g.e., 2014, s. 166 – 167.

¹⁰⁹ Bali, A., Lerner, H. (2019). “Religion and Constitution-Making in Comparative Perspective.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 265 – 266.

¹¹⁰ Rawls, a.g.e., 1992, s. 389.

mevcut olmamakla birlikte Katolikler, Kalvinistler ve sekülerleşen liberal hükümetler arasında kilisenin eğitimdeki rolü hususunda meydana gelen şiddetli ihtilaflar neticesinde, ülkede 1917 yılında bu konuda müzakere yoluyla siyasi bir uzlaşmaya varılmıştır. Söz konusu uzlaşma ise yerel topluluklara, herhangi bir dini grubun baskısı altında kalmaları halinde, bölgedeki okullarının özel bir Kalvinist veya Katolik okulu olmasına yönelik tercihte bulunma ve bu koşulda devlet desteği alabilme imkânı tanınması yoluyla sağlanmıştır¹¹¹.

Buradan hareketle liberal demokratik rejimler içerisinde dahi aleni biçimde toplumsal çatışma ve karşılıklı kabule imkan sağlamak bakımından partizanlığın teşvik edilmesi sonucunda toplumsal duyular üzerinde büyük yükler söz konusu olabilmektedir. Zira müşterek iyinin tanımlanması her açıdan güçlük teşkil etmekle birlikte bunun sağlanması ancak birbirine muhalif çıkarları tatmin edip uzlaştırma çabası esnasında, aynı zamanda sağlam temellere dayanan bir toplum yaratmak adına elzem olan değerlerin korunması halinde mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda her ne kadar siyasi aktörlerin bizzat kendileri partizan olsalar da medeni bakış açısı çerçevesinde söz konusu partizan tutumların kısmen aşılarak sivil siyasi düzen boyutunda diğer tüm farklı kesimlere yönelik empati ve anlayış gösterilmesi önem arz etmekle birlikte, bu türden meseleler karşısında partizanlık, gerek muhalifleri gerekse müttefikleri kucaklayıcı sivil ve ahlaki bir düzen algısıyla eşzamanlı olarak yürütülmelidir¹¹².

Slaughter'a göre, çok-kültürlülük temelinde ayrılıkçı yaklaşımlar ise, etnik, kültürel ve dini gruplar arasındaki bağları inkar etme eğilimi içerisinde, belirgin toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri vurgulayarak, kültürel grupların ana akımdan yahut çoğunluktan ayrıştıkları ve kendilerini soyutladıkları ölçüde farklılık taşıdığını ifade etmektedirler. Ayrılıkçı görüş çerçevesinde, söz konusu gruplar tabiatları, geçmişleri, toplumsal konum ve benzeri açılardan farklılık arz etmeleri dolayısıyla, bu farklılıkların değişen oranlarda, toplumsal ve hukuki düzlemde tanınması ihtiyacını ileri sürmektedirler¹¹³. Bu bağlamda, toplumsal çeşitliliğe yönelik meseleler üzerine birçok teorisyen, farklı grupların özel haklara sahip kılınması ile ulusal, dini veya etnik azınlıkların taleplerinin resmi olarak tanınmasını gerekliliğini savunuyor

¹¹¹ Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 41.

¹¹² Shils, *a.g.m.*, 1958, s. 470 – 471.

¹¹³ Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 370.

olsa dahi, bu tip düzenlemeler Kanada yahut Amerika Birleşik Devletleri benzeri liberal çok-kültürlü veya çok-uluslu ülkelerde çözüm sunabilecekken, devletin niteliğine ilişkin temel ihtilafların liberal ve illiberal vizyonlar arasında gerçekleştiği ülkeler bakımından her durumda aynı başarıyı sağlayamayacaktır¹¹⁴. Nitekim İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi çok-kültürlü toplum örneklerinde deneyimlendiği üzere, anayasal esasların kök salabileceği bir siyasi kültür, hiçbir şekilde tüm vatandaşların aynı dili konuşup, aynı etnik ve kültürel kökeni paylaşmasına tabi değildir¹¹⁵. Ancak bu tür demokrasilerin ilkesel olarak tüm bireylere yönelik tahhüt ettikleri eşit temsil yaklaşımı dolayısıyla söz konusu devletlerin karşı karşıya olduğu çok-kültürlülük ile tanınma politikaları meseleleri liberal demokrasiler bağlamında endemiktir¹¹⁶. Zira çok-kültürlü toplumlarda gerek birey odaklı gerekse dünyevi hususlara ilişkin yorumlar, dünya görüşü açısından nötr tutumda olan anayasal hukuk devletin ahlaki temelleri üzerine yapılandırılarak, bireylerin barışçıl şekilde toplumda bir arada yaşamaları sağlanmıştır¹¹⁷.

Öte yandan, toplumsal çeşitlilik ve söz konusu çeşitliliğin yarattığı etkiler üzerine yapılan tartışmaların çoğunu karakterize eden belirsizliğin sebebi, öncelikle farklı iki tür çok-kültürlülük kavramının birbirinden ayırt edilememesinden ileri gelmektedir. Söz konusu iki tür, sadece liberal kültürleri kapsayan “*ince çok-kültürlülük*” ve liberal kültürlerin yanı sıra liberal olmayan kültürleri de içeren “*kalin çok-kültürlülüktür*.” Birçok çok-kültürlülük vakası arasında, ince çok-kültürlülüğün en iyi örneklerinden biri Kanada’da İngilizce ve Fransızca dillerini konuşan topluluklardır. Her iki topluluk da bir dizi liberal-demokratik inancı paylaştığından, tartışma liberaller arasında gerçekleşmekte, kültürel görecelilik, ortak söylem eksikliği veya temel ilkeler üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar benzeri meseleler gündeme gelmemektedir. Kanada’nın geleceğine ilişkin tartışmaların, Fransız Kanadalıların İngiliz Kanadalıların kültürünü, dilini, değerlerini yahut geleneklerini anlamakta güçlük çekmesinden kaynaklanmaması dolayısıyla burada aşılamayacak kültürel bir

¹¹⁴ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39. Örneğin Endonezya gibi demokratikleşmekte olan Müslüman ülkelerde çatışmalar geleneksel dini yasalar ile modern devletin seküler kurumları arasındaki ilişkiler etrafında dönmektedir. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39.

¹¹⁵ Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: The MIT Press, s. 500.

¹¹⁶ Gutmann, A. (1994b). “Introduction.” *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 3

¹¹⁷ Habermas, J. (2003). *İnsan Doğasının Geleceği*. (Çev. K. H. Ökten). İstanbul: Everest Yayınları, s. 66.

sorun bulunmamaktadır. Esasen meselenin özünde, her iki kültür arasındaki benzerlikler, yani hareket kabiliyeti ve asimilasyon ihtimali yatmaktadır. Bir başka anlatımla, birbirlerini gayet makul şekilde karşılayan bu iki grubun çıkarları arasındaki tek farklılık kültürel düzeyde olup, en belirginini ise kendi kültürel kimliklerini korumak ve muhafaza etme hususundadır. Grup çıkarlarına dayalı mücadelelerin, ilgili tüm grupların tamamının liberal inanç ve değerleri paylaştığı durumlarda bile devam etmesinin sebebi ise her bir kültürel grubun mensuplarının belirli toplumsal bağlılıklara sahip olmaları dolayısıyla kamusal alanda kendi tarih ve kültürlerine yer açmak adına çaba göstermeleri olup bununla birlikte toplum dahilinde böylesi bir çok-kültürlülük, çıkar grubu siyasetinin özel bir versiyonunu ortaya koymaktadır¹¹⁸.

Bu açıdan çok-kültürlü toplumlar ile kutuplaşmış olarak nitelendirilebilecek toplumlar arasındaki ayrımı belirginleştirmek önemlidir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere pek çok toplum, yoğun ve şiddetli çatışmaların sıklıkla söz konusu olmadığı çok-kültürlü toplumlardır. Zira bir toplumu kutuplaştıran asıl mesele, ırk, dil, din, etnik köken, gelenek yahut soy bağına dayalı grup aidiyetleri türünden “*ilkel duyguların*” mevcudiyeti olmayıp, daha ziyade bu gibi kimlik türlerinin siyasi açıdan belirgin hale gelmesi sonucu yaşanan ihtilaflardır. Siyasi olarak örgütlenmiş farklı kültürel kesimler, toplumu esas alan siyasi partiler ve geniş toplumsal grupların kültürel açılardan türdeş alt gruplara ayrılması ve bunun yanı sıra siyasi söylemlerin de temel hassasiyetlere yönelik oluşu çok-kültürlü toplumların açık göstergeleridir. Başka bir deyişle toplum kültürel açıdan çeşitlilik gösteriyor olsa dahi söz konusu kültürel farklılıkların birbirleri ile uyumlu siyasi bölümler halinde örgütlenmesi, toplumu kutuplaşmalardan koruyarak çok-kültürlü toplum kategorisine sokmaktadır¹¹⁹. Çok-kültürlü toplumlarda bütüne yönelik bir bölünme unsuru gibi görünen her husus, gerçekte sadece sosyalleşmenin temel formlarını yansıtmaktadır¹²⁰.

Elbette toplum içerisindeki kültürel çeşitlilik fırsat eşitliği bakımından, farklı kesimler açısından farklı sonuçlar doğmasına yol açacağından, eşit sonuçlar ancak tüm gruplara eşit oranda fırsat verilmesinin sağlanmasıyla güvence altına alınabilecektir. Zira çeşitlilik arz eden bir toplum, herkesin benzer hedeflere ulaşmak üzere eşit

¹¹⁸ Tamir, Y. (1996). “A Note on Multiculturalism and Cultural Dominance” *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 90, s. 201.

¹¹⁹ Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 21.

¹²⁰ Simmel, *a.g.m.* 1904, s. 494.

derecede çaba sarf ettiği bir toplum olarak düşünülemez. Elde edilebilecek kazanımların farklı gruplar nezdinde birbirinden farklı anlamlar taşıyabilmesinin yanı sıra, farklı hedefleri ve öncelikleri olan bireylerin tamamının da bu kazanımları elde etmek için gereken özverilerde bulunmaya eşit derecede istekli olmaması dolayısıyla, tüm engellerin ortadan kaldırıldığı durumlarda dahi, belirli grupların yaşam biçimleri ve bunlara bağlı değerler, standart ölçütlere kıyasen daha düşük bir düzeyde kazanımlara sebep olabilecektir¹²¹. Öte yandan bu durumun çok-kültürlü toplumlar açısından kontrol altına alınması en azından teorik düzeyde nispeten kolay görünmektedir. Zira devletin temel nitelikleri hususunda genel kanaati oluşturan asli konumundaki tarafların, mensubu oldukları toplumun bünyesinde muhtelif ulusal, etnik ve kültürel grupları barındırdığının bilincinde oldukları ancak bu grupların özel aidiyetlerinin farkında olmadıkları durumlarda çözüm, grupların birbirleriyle iletişim kurmaları ve siyasi yapıları düzenleyen ilkeler üzerinde uzlaşmalarını sağlayacak bir tür örtüşen mutabakata varabilmeleridir. Böylesi bir mutabakat sağlanamaması neticesinde toplum giderek artan şekilde kutuplaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak ve toplumsal güç, kaynak yahut siyasi temsil hakkının farklı gruplar arasında paylaştırılmasına yönelik artan bir baskı söz konusu olacaktır. Nihayetinde yaşanan kutuplaşma ile birlikte güç sahibi gruplar görece zayıf olanları istismar ederek baskı altına alabilecek, dolayısıyla zayıf olanlar da güçlerini kendilerinden daha zayıf olanları suiistimal etmek için kullanabileceklerdir¹²².

Bu bağlamda çalışmada esas alınan kutuplaşmış toplumların ayırt edici niteliği; toplum içerisinde giderek derinleşen görüş ayrılıkları neticesinde toplumun her bir üyesinin mensubu olduğu gruba güçlü bir şekilde aidiyet duyarak, her ne pahasına olursa olsun diğer gruba karşı güçlü önyargılar beslediği toplumsal kimlik ve gruplar arası ihtilaflar bağlamındadır. Toplumsal kimliği şekillendiren etnik köken, mensup olunan toplumsal sınıf, din, dil veya bölgesel unsurların zamanla bireylerin siyasi görüşleri ile uyumlu hale gelmesi dolayısıyla¹²³ kutuplaşmış toplumlarda siyaset genellikle kimlikler üzerinden yönlendirilmektedir. İhtilafların nedenleri ve türleri her vakada önemli farklılıklar gösterse de kutuplaşmalar genellikle etnik milliyetçilik, ırk ayrımcılığı, dini hoşgörüsüzlük, gelir dağılımı adaletsizliği kaynaklı derin toplumsal

¹²¹ Barry, *a.g.m.* 1997, s. 8

¹²² Tamir, *a.g.m.*, 1996, s. 201

¹²³ McCoy, Press, Somer ve Tuncel, *a.g.e.*, 2022, s. 4

sınıf ayrılıkları, rakip ideolojiler, dış müdahale ve bölgesel mücadelelerin karmaşık ve yıkıcı bileşiminden iler gelmekle birlikte, etnik köken benzeri “*nitelikler*” temelinde tanımlayıcı; ideoloji gibi kanaatlere dayalı yahut bir gruba mensubiyet ve hatta oy verme kalıplarına bağlı olarak davranışsal nitelik taşıyabilmektedir¹²⁴. Sonuç olarak toplumsal kutuplaşma, gruplar temelinde gerçekleşmesi suretiyle öncelikle bu perspektif üzerinden incelenmelidir. Zira gruplar kendi içerisinde oldukça türdeş bir yapıya sahip iken, muhtelif gruplar arasında yüksek derecede ayrışıklık bulunmakta ve sıklıkla toplumda yer alan farklı grup sayısı nicelik bakımından düşük olup her bir grup önemli ölçüde büyüklüğe sahiptir¹²⁵.

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal kimlik yaratma çabaları kapsamında pek çok türden farklı mesele ile karşılaşmaları söz konusu olmuş ve bu da toplumsal kutuplaşmaya sebebiyet vermiştir. Bu ülkelerin birçoğu egemenliklerini sömürgeci devletlere karşı yürüttükleri mücadele sonrasında elde etmiş olmaları dolayısıyla, toplumun ulusal kimliği ulusal bağımsızlık ve özgürlük düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Üçüncü dünya ulusçuluğu bu nedenle güçlü bir anti-sömürgeci karaktere sahip olma eğilimi göstermekle birlikte bu durum özellikle de Afrika devletleri bağlamında deneyimlenmektedir. Zira Afrika devletleri çoğunlukla sömürgeci geçmişlerinin yanı sıra bir arada yaşayan çok az ortak paydaya sahip geniş boyutlu etnik, dini ve bölgesel topluluklar yelpazesi olarak nitelendirilebilir. Devlet haline gelmeyi, öncesinde var olan ulusal kimlik çerçevesinde oluşturan klasik Avrupa kültürel uluslarının tersine, Afrika’da ulusların devletler temelinde inşasına yönelik teşebbüste bulunulması neticesinde meydana gelen siyasi ve etnik kimlikler arasındaki uyumsuzluk, örneğin Nijerya, Sudan, Rwanda ve Burundi’de görüldüğü üzere tekrar eden gerilimli ihtilafları beslemiştir. Heywood’a göre bu türden ihtilafların sebebi sadece kadim kalma düşüncesinin bir yansıması olmayıp, büyük ölçüde sömürgeci geçmişten ileri gelen böl, parçala ve yönet siyasetinin bir sonucudur¹²⁶.

¹²⁴ Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 20

¹²⁵ Forsberg, E. (2008). “Polarization and Ethnic Conflict in a Widened Strategic Setting.” *Journal of Peace Research (Special Issue on Polarization and Conflict)*, 45(2), s. 284 Her ne kadar grup sayısının ikiden fazla olabilmesi söz konusu olsa da toplum, içsel olarak türdeş olmakla birlikte birbirinden oldukça farklı iki eşit büyüklükte gruba ayrıldığında en kutuplaşmış halini alır. Forsberg, *a.g.m.*, 2008, s.284.

¹²⁶ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 155. Sıklıkla kabilecilik olarak nitelendirilen etnik çekişme Afrika ve Asya siyasetine has bir özellik olarak değerlendirilse de sömürgecilikle bağlantılı bir olgu olarak daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, sömürgeci yönetime karşı mücadelenin silahı olarak harekete geçirilmesi etnik bilincin yükseltilmesine yardımcı olmuştur. Buna ek olarak sömürge döneminin böl, parçala ve

“Kimliğe dayalı” ihtilafların yanı sıra, toplum nezdinde yaşanan “liberal siyasi değerler” üzerindeki anlaşmazlıklar da çalışma kapsamında ele alınan kutuplaşmış toplum türlerine yönelik kilit öneme sahiptir. Liberalizmin temel ilkelerinin toplumun geneli tarafından kabul gördüğü Belçika veya Kanada gibi çok-kültürlü toplumların aksine, bahse konu olan kutuplaşmış toplumlarda, birbiriyle mücadele içerisinde olan gruplardan en az birinin temel liberal ilkelere karşıt yaklaşım sergilemesi söz konusudur. Liberal yaklaşıma sahip olmayan kesim, İsrail’deki Ortodoks Yahudiler örneğinde görüldüğü gibi azınlıktayken, çoğunlukta da olabilir. Bununla birlikte, yeni anayasa yapımı bakımından her iki durumda da görülen, kutuplaşan taraflardan her birinin mevcut siyasi anlayışlarını bir bütün halinde devlete empoze etmek istemeleri yani her bir tarafın da arzusunun yapılacak olan yeni anayasanın kendi beklenti ve hedeflerini yansıtmasıdır. İsrail vakası bu bağlamda ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim bağımsızlıktan bu yana Ortodoks Yahudiler, birtakım özel grup hakları vasıtasıyla kültürel özerkliklerini muhafaza etmeyi yeterli gören Batı demokrasilerinin birçoğundaki dini azınlıkların aksine, devletin temel değer ve normları üzerinde de etkili olmak istemektedir¹²⁷.

Bu doğrultuda, toplumsal kutuplaşmalar siyasi meseleler etrafında şekillenen grup düzeyindeki mücadeleyi de kapsamak suretiyle siyaset ve siyasi ilişkilerle doğrudan bağlantılı olup aynı zamanda, siyasi partiler ve aktörler arasındaki kutuplaşmanın sade vatandaşların inanç sistemlerine etkisinin boyutu da tartışma konusu haline gelmiştir¹²⁸. Siyasi faaliyetler doğası gereği toplumsal açıdan grup kimliklerine dayalı olarak yürütülürken, siyasi partiler de kendilerini bu doğrultuda organize ederek faaliyet gösterirler¹²⁹. Kutuplaşmanın vuku bulması ekseriyetle, toplumda yer alan bireylerin sahip oldukları siyasi düşünceleri bakımından keskin biçimde ayrışmasıyla yahut bu hususlara yönelik güçlü ve yoğun grup bağlılıkları geliştirmeleri ile söz konusu olmaktadır¹³⁰. Bu açıdan kutuplaşmayı, muhalif grupların

yönet siyaseti birçok yeni bağımsızlık kazanmış ulusa kızgınlık ve dargınlık mirası bırakmıştır. Genellikle bu miras çoğunlukta etnik grupların ulus inşası çerçevesinde kendi hakimiyetlerini pekiştirme çabalarının ardından şiddetlenmiş ve bu gerilimler örneğin 1960’larda Nijerya’da Biafran Savaşıyla, Güney Sudan’da uzun süreli sivil savaşı ve Sri Lanka’da ağırlıklı olarak Hristiyan olan Tamillerin terörizme başvurusuyla sonuçlanmıştır. Etnik çatışmaların en vahim örneklerinden biri ise 1994 senesinde tahmini olarak 1.000.000 Tutsi ve ılımlı Hutu’nun militan Hutular tarafından gerçekleştirilen isyanda katledildiği Rwanda’da gerçekleşmiştir. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 230.

¹²⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 32, 33.

¹²⁸ Jost, Baldassarri ve Druckman, *a.g.m.*, s. 561.

¹²⁹ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 17.

¹³⁰ Jost, Baldassarri ve Druckman, *a.g.m.*, s. 561

birbirlerine yönelik oluşturduğu giderek artan mesafe olarak da tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla gruplar arası kutuplaşmanın, muhtemel olarak grupların birbirlerine yönelik tutumlarından kaynaklandığı ve gruplar arası muhalefet güdümlü yöntemler aracılığıyla ayrımların keskinleşmesi sonucu ortaya çıktığı öne sürülmekte¹³¹ ve aynı zamanda toplumda yer alan bireylerin algılarını, toplumun önde gelen siyasi aktörlerine yönelik şekillendirmeleri itibarıyla birbirine rakip siyasi aktörler arasındaki ideolojik farklılıkların artışı da beraberinde toplumsal kutuplaşmayı getirmektedir¹³². Zira kutuplaşmanın temelini, toplumda yer alan muhtelif gruplar düzeyinde farklı öneme sahip olan görüşler veya siyasi meseleler etrafında şekillenen keskin ayrılıklar ile birbirine muhalif kutuplar etrafında yoğunlaşan kesimlerin oluşturması¹³³ bakımından siyasetin toplumsal kutuplaşmanın merkezinde yer alması dolayısıyla, kutuplaşmanın olumsuz etkilerinin de bilhassa siyasi menfaate dayalı gerçekleştirilen bilinçli eylemlerin tasarlanmış veya öngörülmemiş birer uzantısı şeklinde tezahür etmesi söz konusu olmaktadır¹³⁴.

2.1.4. Değerlendirme

Toplumsal kutuplaşmanın temel nedenleri arasında, etnik ve kültürel çeşitliliğe sahip toplumların anayasaları ile siyasi yapılarının toplumdaki farklılıklara yönelik sınırlayıcı tutumları dolayısıyla adaleti sağlama hususundaki yetersizlikleri gösterilmektedir. Zira kutuplaşmış toplumlarda farklı grupların mevcut anayasal düzen içerisinde tanınıp, onaylanması yerine bir şekilde inkâr edilmesi yahut bastırılması neticesinde, anayasa tarafından çerçevesi çizilmekte olan gündelik siyasete yönelik uygulamalar da adaletsiz hale gelebilmektedir¹³⁵. Öte yandan farklı menfaatlere sahip kesimlerden oluşan toplumların anayasalarına ilişkin hususlar nadiren ele alınmakla birlikte, anayasalar hakkında incelemelerde bulunan pek çok araştırmacının, anayasal

¹³¹ Bliuc, Bouguettaya ve Felise, *a.g.m.*, 2021, s. 3.

¹³² Rogowski ve Sutherland, *a.g.m.*, 2016, s. 487.

¹³³ Bliuc, Bouguettaya ve Felise, *a.g.m.*, 2021, s. 5. “İdeoloji”, sıklıkla olumsuz manalar içeren tartışmalı bir kavram olup, sosyal bilimler açısından doktrin, organize sosyal faaliyete yönelik temel oluşturulmasını sağlayan fikirler bütünüdür. İdeolojilerin temeli, mevcut güç ilişkilerinin bir açıklaması, arzu edilen geleceğe dair bir model ve siyasi açıdan dönüşümün ne şekilde gerçekleşebileceğini yahut gerçekleşmesi gerekliliğini ortaya koyan bir şablon niteliği taşımasından ileri gelmektedir. İdeolojiler bir doktrini siyasi pratiğe bağlar. İdeolojiler esasında değerler, teoriler ve doktrinler bütünü oluşturulan felsefi olgulara benzer, ki bu da ayrı bir dünya görüşü anlamına gelir. Bununla birlikte ideolojiler, daha geniş siyasi davranış biçimine dönüşerek siyasi aktörlerin, partilerin ve toplulukların faaliyetleri kapsamında somutlaşırlar. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 97.

¹³⁴ Somer ve McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 3.

¹³⁵ Tully, *a.g.e.*, 1995, s. 5.

müzakere zemini ve katılımcıların uzlaşısını zedeleyebilecek her türlü liberal olmayan bakış açısından izole olan vakaları tercih etmeleri dolayısıyla bu konu kapsamındaki çalışmaların pek çoğu Kanada, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne odaklanmaktadır. Ancak bu toplumlar çok-kültürlü ve aynı zamanda çok uluslu olmalarına karşın kutuplaşmış toplum kategorisinde değerlendirilmemektedir. Nitekim söz konusu ülkelerde deneyimlenen temel anayasal ihtilaflar, devletin etik yapısı ile ilgili olmayıp, özel grup hakları üzerine gerçekleşmektedir¹³⁶.

Çok-kültürlü toplumlarda anayasalar ihtilafların çözümüne yönelik tarafsız mekanizmalar olarak işlev görebilmekle birlikte, liberal yahut farklı türden anayasal ilkeler konusunda uzlaşmanın sağlanamadığı kutuplaşmış toplumlarda anayasaların söz konusu işlevi yerine getirmesi oldukça güçtür¹³⁷. Zira farklı gruba mensup bireyler arasında karşılıklı güvene dayalı ilişkilerin yokluğunda çevre, sağlık hizmetleri ve ekonomiye yönelik önemli konularda müşterek kararlar alınması ve özellikle de uygulanan bu politikaların yükleri ve kazanımlarının adaletsiz biçimde dağıtılması yahut böyle olmasa dahi toplum nezdinde bu şekilde algılanması halinde, imkansız hale gelebilmekle birlikte alınan kararların mahiyetine bakılmaksızın ayrımcı olarak değerlendirilmesi de söz konusu olabilmektedir. Buna ek olarak, siyasi her türden meselenin etnik kimlik merceğinden değerlendirilmesi sonucu pek çok toplum, olağan siyaseti ilgilendiren meselelere ilişkin tartışmaların müşterek menfaatlerden uzaklaşması ve ele alınan meselenin önemiyle orantısız bir şekilde itibar ve tanınma kaygısına dönüşmesi riski ile karşı karşıya kalabilmektedir¹³⁸.

Bu bağlamda siyaset bilimciler kutuplaşma düzeyi arasında ikili bir ayrım yapmakta ve meseleyi, resmi siyasi aktörler olan partiler ve siyasetçiler yahut bu aktörler tarafından doldurulan mevkiler arasındaki kutuplaşmayı ifade eden elit kutuplaşması¹³⁹ ve bir bütün olarak toplum kutuplaşmasını ifade eden kitlesel

¹³⁶ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 5.

¹³⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 35, 36.

¹³⁸ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 5.

¹³⁹ Rogowski ve Sutherland, *a.g.m.*, 2016, s. 488. İdeolojik mülahazalar bir yana, elit kutuplaşması bizzat vatandaşların değerlendirici bir tepki vermesi için yeterlidir. Örneğin araştırmalar, elitlerin kutuplaştığı durumlarda vatandaşların siyasi konularda daha kendinden emin ve daha az düşünmek suretiyle fikir oluşturdıklarını göstermiştir. Vatandaşların siyasi aktörlerin ideolojileri hakkında asgari düzeyde de olsa fikir verici ipuçları aktörlerin duygusal değerlendirmelerini oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, vatandaşların siyasi aktörlere ilişkin değerlendirmelerini etkileyen karakter özellikleri, ırk, cinsiyet ve dinine dayalı grup odaklı stereotipler de dahil olmak üzere bir dizi kişisel özelliği de kapsamaktadır. Rogowski ve Sutherland, *a.g.m.*, 2016, s. 488.

kutuplaşma şeklinde ayırmak suretiyle ele almaktadır. Nitekim her türden kutuplaşma demokratik süreçler açısından zararlı olmadığı gibi demokratik sistemler açısından belirli ölçülerde toplumsal kutuplaşma sadece olağan değil aynı zamanda arzu edilen bir durum olup seçmenlere net alternatifler sunarak, onların siyasi süreçlere olan ilgisini artırmak suretiyle demokratik sistemi istikrarı sağlama konusunda katkı sunabilmektedir¹⁴⁰. Bu açıdan belirli ölçülerde gerçekleşen toplumsal ihtilaf ve siyasi partiler arasındaki görüş ayrılığı son derece olağan kabul edilebilmekle birlikte, vatandaşların taleplerinin siyasi aktörler tarafından yeterli düzeyde temsil edilmesi bakımından arzu edilen bir durumdur. Öte yandan birçok farklı hatta meydana gelen yoğun ve aşılması güç siyasi ihtilaflar toplumsal bütünlüğü ve uzlaşmaya yönelik yapıcı girişimleri olumsuz etkileyebilmektedir. Zira kutuplaşmanın en belirgin sakıncalarından biri, öncelikli olmayan meselelerin dahi siyaset gündemine taşınmasıdır¹⁴¹.

Bilhassa ilkesel düzeydeki menfaat çatışmasına vurgu yapan mücadele odaklı yaklaşım doğrultusunda, toplumsal grupların belirlenmesi yahut belirsiz kılınması, toplumsal dengelerin sağlanması veya bozulması, toplumsal normların korunması ya da zayıflatılması, toplumsal mutabakatın güçlendirilmesi veya zaafa uğratılması, toplumsal gerilimlerin hafifletilmesi yahut tırmandırılması neticesinde kutuplaşma üstlendiği rolden uzaklaştırmaktadır¹⁴². Toplumların, halkın farklı istek ve talepleri doğrultusunda kutuplaşarak muhalif bloklara ayırmaları dolayısıyla kesişen çıkarlar ve bağlar ihmal edilip içleri boşaltıldığında, demokratik yapıların toplumsal taleplere yanıt vermesi ve bunları karşılamakta zorlanması¹⁴³ sonucunda giderek artan düzeyde derinleşen toplumsal kutuplaşma bölgesel ayrışmaya kadar uzanan pek çok sakıncayı da beraberinde getirmektedir. Örneğin Venezuela’da görüldüğü gibi, suni biçimde özleştirilmiş ihtilaflar doğrultusunda toplumun sadece siyasi konular etrafında değil, aynı zamanda sürdürülen toplumsal mücadeleler neticesinde mekânsal-fiziksel boyutlara varan şekilde kutuplaşması söz konusu olmuş, toplumsal alana yayılan siyasi kutuplaşma, mahalleleri ve çeşitli toplumsal alanları farklı kimlikler üzerinden ayrıştırarak başkent Caracas’ı adeta ikiye bölmüştür¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Milačić, *a.g.e.*, 2021, s. 2.

¹⁴¹ Jost, Baldassarri ve Druckman, *a.g.m.*, s. 560.

¹⁴² Geertz, *a.g.m.*, 1973c, s. 202, 203.

¹⁴³ Somer, McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 4.

¹⁴⁴ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 21.

Toplumun kutuplaşması, sadece maddi etkenlere dayanmayıp aynı zamanda bir kısım öznel deneyim, duygu ve algısal faktörleri de içermesi dolayısıyla söz konusu derin etnik ve kültürel ayrılıkların sistematik şekilde değerlendirilmesi bir hayli güç olmakla birlikte meydana gelen çatışmaları önleme, yönetme ve çözmeye yönelik uygulamalar açısından da zorluklar yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Kutuplaşmış toplumlar üzerine yapılan araştırmalardan oluşan literatür bu türden toplumları, gruplar arasındaki mücadeleler açısından kavramsallaştıran bir dizi perspektiften analiz etmektedir. Zira çekişmeli siyaset, olağan demokratik süreçler yoluyla siyasi hedeflere ulaşmayı zorlaştırabilecek azınlık-çoğunluk ilişkileri bağlamında karmaşıktır ve bu sebeple siyasi uzlaşya zemin oluşturabilecek yapısal birtakım çözümler üretilmesini gerekli kılar¹⁴⁵. Nitekim “*birlik*” olgusunun toplum içerisinde yer alan bireylerin, güçlerin ve yapıların toplam sentezi olarak nitelendirilmesi dolayısıyla, söz konusu nihai birliğin oluşumunda dar anlamda bütünleştirici unsurların yanı sıra dualist unsurları da kapsamı gerekliliği göz ardı edilmemelidir¹⁴⁶. Ancak konuya yönelik esas sorun, çok boyutlu meselenin tek boyutlu hale indirgenmesinden kaynaklanmaktadır¹⁴⁷. Toplumları tek bir aidiyet çerçevesinde tanımlamaya dayanan indirgemeci ideolojiler, grup içi dayanışmanın yanı sıra gruplar arası anlaşmazlıklara ilişkin güçlü duyguları da beslemek suretiyle toplumsal bağlamda ihtilafların yaşanmasında itici bir rol üstlenebilmektedir.

Elbette, toplumda yer alan farklı gruplara mensup bireylerin birbirlerine yönelik olarak gösterdikleri iltimas bağlamında diğer gruplara karşı negatif ayrımcı tutum sergilemeleri dolayısıyla gayri insani muamelelerin yaşanması mutlak olmamakla birlikte farklı kesimler etnik açıdan yok sayıldığı durumlarda, grupların birbirlerinden uzaklaşması daha kolay hale gelebilmektedir. Nitekim böylesi bir durum, herhangi bir etnik gruba mensup bireylerin diğer gruplara “*siz*” şeklinde hitap etmesine ve karşıt grupların da diğerlerini “*onlar*” olarak algılamaya başlamasına yol açar. Bu şekilde

¹⁴⁵ Kachuyevski, A., Olesker, R. (2014). “Divided Societies and Identity Boundaries: A Conflict Analysis Framework” *The International Journal of Conflict Management*, 25(3), s. 304.

¹⁴⁶ Simmel, a.g.m., 1904, s. 491

¹⁴⁷ Cárdenas, E. (2013). “Social Polarization and Conflict: A Network Approach” *Cuadernos de Economía*, 32(61), s. 789. Kutuplaşma, toplumsal gerçekliğe ilişkin farklı müşterek söylemlerin mevcut bulunduğu koşullarda muhalif gruplarla bağlantılı bir süreçtir; muhalif gruplara ait toplumsal kimlik bileşenlerinin sağlam bir grup içi kalıbına dönüşmesi ve diğer gruplardan bu şekilde ayrışması sonucunda kanaatler, kurallar ve duygusal tepkiler bakımından gruplar arası mesafenin artması şeklinde kendini hem ideolojik hem de psikolojik düzeyde açığa çıkarmaktadır. Bliuc, Bouguettaya ve Felise, a.g.m., 2021, s. 3

söyleme yansıyan ayrışmalar ise toplumsal alanda dışlama ve ötekileştirme amaçlı politikaları destekleyerek pekiştirir. Tıpkı siyasi alanda görüldüğü gibi, toplumda da ortak paydaya sahip kitlelerin hareket alanı hızla daralarak, belirli bir görüşü desteklesin yahut desteklemesin, toplumun aşırı kutuplaşması halinde toplumda yer alan bireyler taraf seçmeye yahut diğerler bireyler tarafından herhangi bir gruba mensup olmaya mecbur bırakılırlar¹⁴⁸.

Günümüzde bu durum çevrimiçi mecraların da yoğun olarak kullanılması ile çok daha kolay hale gelmektedir. Esasında muhtelif sosyo-kültürel meseleler veya toplumsal gerçekliğe ilişkin mevzular hakkındaki müşterek söylemler, toplumsal etkileşimin mevcut olduğu herhangi bir ortamda da gerçekleşebilmekle birlikte, özellikle son yıllarda kutuplaşmanın çevrimiçi etkileşim vasıtasıyla ivme kazandığı görülmektedir. Çevrimiçi mecraların etkinlik bakımından diğer tüm iletişim biçimlerinden güçlü olduğunun görülebilmesi adına son yıllarda artan kutuplaşma oranlarının değerlendirilmesi yardımcı olabilmektedir. Zira, çevrimiçi ortamların toplumsal söylemlerin aktarım süreci ve kalitesi üzerindeki tesirleri neticesinde kutuplaşma eğilimi doğrudan teşvik etmekte ayrıca çevrimiçi mecralar yoluyla kurulan iletişim, son zamanlarda diğer iletişim araçlarına kıyasla çok daha kapsamlı etkilere yol açarak özellikle etnik ve ekonomik anlamda belirgin bir kutuplaşma aracına dönüşmektedir¹⁴⁹. Sonuç olarak, iletişim odaklı toplumsal etkileşim, kutuplaştırıcı fikirlerin, dünya görüşlerinin ve kimliklerin belirginleşmesinin temelinde yer almaktadır. Toplumsal etkileşimler, görünüşte sadece türdeş bir grubun içerisinde gerçekleştiğinde, toplumda ihtilaf halinde bulunan tüm gruplar arasındaki mesafeyi de artırabilmektedir. Benzer özelliklere sahip kişilerle kurulan etkileşim, bireylerin kendi grupları içerisinde ilişkilerini güçlendirirken diğer gruplarla olan ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilmektedir¹⁵⁰. Günümüzde çok-kültürlülüğün hızla yayılarak, ulusçu anlayışa birden çok şekilde meydan okuması dolayısıyla liberal düşünce ekseninde ulusal kimlik, etnik veya kültürel türdeşlikten ziyade sivil ve siyasi bağlılıklar temelinde inşa edilerek kontrol altında tutulabilse de diğer yandan muhafazakâr bakış açısı çerçevesinde çok-kültürlülük, şüphe, düşmanlık ve hatta şiddeti besleyerek ulusal

¹⁴⁸ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 23.

¹⁴⁹ Bliuc, Bouguettaya ve Felise, *a.g.m.*, 2021, s. 7.

¹⁵⁰ McCoy, Rahman ve Somer, *a.g.m.*, 2018, s. 24.

birliği zayıflatma potansiyeli yaratmaktadır. Bu bağlamda kültürel çeşitliliğin hoşgörü ve bireysel özgürlük ile desteklenmesi de ayrıca önem arz etmektedir¹⁵¹.

2.2. Ulusal ve Etnik Kimlik Çerçevesinde Toplumsal Kutuplaşma

2.2.1. Ulus ve Etnisite Kavramları

Etnik ve ulusal kimlik pek çok farklı bilim dalı tarafından ele alınmış ve buna bağlı olarak muhtelif açılardan tasvir edilmiştir. Kimlik, en genel ifadeyle, topluluk mensuplarının paylaştığı müşterek bir kader, menfaat ve değer algısını ve hatta çoğu zaman benzer fiziksel özellikleri bulunan, geçmişe dair ortak temsil ve kanaatler bütününe ihtiva eden kolektif belleğe sahip bir topluluğa duyulan aidiyet hissi olarak tanımlanabilir. Ulus-devleti oluşturan ve yöneten egemen etnik grupla birlikte aynı toplumda yaşamakta olan farklı etno-kültürel gruplar genellikle etnik yahut dini azınlıklar biçiminde nitelendirilmektedir.

Kutuplaşmış toplumlarda, siyasi taleplerin sıklıkla etnik kimlik merceği üzerinden yansıtılması dolayısıyla, siyasi ihtilaflar da etno-kültürel gruplar arasındaki çatışmalarla özdeş şekilde değerlendirilmektedir¹⁵². Bununla birlikte etnik meseleler hususunda gerçekleştirilen tartışmalarda kullanılan terminoloji son derece karmaşık ve muğlak olup konuya ilişkin temel ifadelerin taşıdığı anlamları netleştirmek gerekmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, etnik grup ile ulus birbirlerinden farklı anlamlara sahip fakat aynı zamanda birbirleriyle örtüşen kavramlardır¹⁵³. Her ne kadar ulus kavramı özünde geçmiş anlatılar ve anılardan çok daha fazlasını ifade ediyor olsa da söz konusu olgular ulusların oluşumuna dair olmazsa olmaz nitelikler arasında yer almaktadır. Zira toplumsal bellek olmadan kimlik, anlatılar olmaksızın müşterek amaçtan söz edilemeyeceği düşünüldüğünde, ortak kimlik ve amaç başka bir deyişle “*müşterek kader*”, ulus kavramının temel unsurları arasındadır. Öte yandan aynı durum etnik topluluklar için de geçerlidir. Etnik toplulukların da paylaştıkları müşterek kimlik ve kaderleri dolayısıyla ortak bir tarihi geçmişleri olduğu kabul

¹⁵¹ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 172.

¹⁵² Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 5.

¹⁵³ Kaufman, S. J. (2001). *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca and London: Cornell University Press, s. 15 – 16.

edilmektedir. O halde ulusların esas itibarıyla sadece basitçe genişletilmiş bir etnik topluluk olduğu ileri sürülebilir mi¹⁵⁴?

“*Etnisite*” kavramı çoğunlukla bir halkı, kültürel topluluğu yahut coğrafi bölgeye yönelik manevi bağlılığı ifade etmekle birlikte, kavramın gerek ırksal gerekse kültürel unsurlar içermesi dolayısıyla karmaşık yapıda olduğu ileri sürülmektedir. Etnik gruba mensup bireylerin, sıklıkla müşterek soya bağlı oldukları varsayımı doğrultusunda söz konusu gruplar kan bağı ile bağlı geniş akraba toplulukları olarak da nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra daha yaygın şekliyle etnisite, her ne kadar manevi boyutlarda algılanıyor ise de esasında kültürel kimlik türü olarak da değerlendirilmektedir. Bir başka anlatımla “*etnik kültür*” kavramı birtakım değer, gelenek ve uygulamaları içeriyor olmasının yanı sıra sıklıkla tarihi bir geçmişe dayanması suretiyle halka müşterek kimlik hissiyatı vermektedir. Kimi zaman uluslar basitçe geniş etnik gruplar olarak görülürken, kimi zaman ise bireylerin herhangi bir etnik gruba dahil olamaması sebebiyle dışlayıcı nitelik taşıması da söz konusu olabilmektedir. Buradan hareketle ulusların etnik gruplara nazaran daha kapsayıcı olması suretiyle kimlikleri siyasi açıdan da tanımlandıkları ileri sürülmektedir¹⁵⁵.

Ulus kavramı ve ulusalcılığa ilişkin akademik çalışmalar 20’nci yüzyılda başlamış olmasına karşın, ulusçuluğun bir ideoloji, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir hareket olarak ortaya çıkışı esasen 18’inci yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. O tarihten günümüze değin ilk etapta filozoflar, ardından tarihçiler ve sosyal bilimlerin öncüleri tarafından ulus ve ulusçuluk fikrinin, toplumların tarihsel evriminde yalnızca bir geçiş süreci olmadığının anlaşılması neticesinde ulusçu yaklaşımı kavramaya dönük pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Zira içinde bulunulan dönemin “*ulusçuluk çağı*” olmasından hareketle, dönemin entelektüel tartışmalarına müdahil olan hiçbir düşünür ulusçuluğun yarattığı hissiyata kayıtsız kalamamakla birlikte söz konusu

¹⁵⁴ Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 2. Etnisite ve etnik toplulukların ulus inşası bakımından model ve zemin oluşturmaları dolayısıyla aralarındaki bağlantının bir bütün olarak değerlendirebilmesi amacıyla, etnik topluluk ile ulusları ve onları meydana getiren unsurları, daha somut ve daha net bir biçimde ifade edilebilecek biçimde ele alınması faydalı olacaktır. Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 2.

¹⁵⁵ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 228. Lijphart gibi Horowitz de çalışmalarında toplum içerisinde ayrılmış farklı grupları “*etnik grup*” olarak nitelendirmektedir. Bkz. Horowitz, *a.g.m.*, 2014; Horowitz, *a.g.e.*, 1991; Smith’e göre, “*Pek çok açıdan, ideolojik bir hareket olan ulusçuluğu kavramak, örgüt kültürüne sahip ulusları kavramaktan daha kolaydır. Belirli bir mesafeden bakıldığında dahi rahatlıkla fark edilebilen etnik topluluklar, kendilerine yaklaşıldığında ve sınırları çizilmeye çalışıldığında çözülmeye başlarlar. Etnisitenin sadece bakış açısına bağlı ve tümüyle durumsal bir olgu olması, başka bir anlatımla bir zaman ve bağlam meselesi teşkil etmesi dolayısıyla değişken, geçici ve yanıltıcı nitelik taşıması benzeri çıkarımlara varmak akla daha yakın gelmektedir.*” Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 2.

dönemin büyük kısmında ulusçuluğa duyulan ilgi analitik olmaktan ziyade etik ve siyasi nitelikte olmuştur. Bununla birlikte bu tür çalışmalar sonraki nesiller açısından oldukça önemli teorik kavrayışlar sunmaları bakımından söz konusu kapsamlı tarihsel bağlam son derece önemlidir¹⁵⁶.

Ulusların oluşumu konusunda Edward Shils'in¹⁵⁷ dil, din, ırk, etnik köken ve coğrafi bölgeye dayalı olarak başlangıçtan beri var olan (*primordial*¹⁵⁸) bağların önemine vurgu yaptığı eserlerinden referans alan yaklaşımın savunucuları, uluslar ve etnik toplulukların esasında tarihsel sürecin tabi parçaları ve beşerî tecrübenin asli unsurları olduğunu iddia etmektedir¹⁵⁹. Shils'e göre, "*Sahip olunan inanç ve fikirler öncelikle doğru ve iyiye ilişkin muğlak kavramlar biçiminde iken ancak bireysel ilişkiler, başlangıçtan beri var olan bağlar ve kolektif yapılarda üstlenilen sorumluluklar çerçevesinde tutum ve davranışlar üzerinde etkili olabilmekte ve bu sayede somut hale dönüştürülerek varlık gösterebilmektedir*¹⁶⁰." 20'inci yüzyılın sonlarında sanayi devletlerine mensup vatandaşların büyük çoğunluğu ulus olgusunu kanıksama eğilimleri dolayısıyla, uluslararası savunma politikalarının temelini "*ulusal çıkarlara*" dayandırmaya devam etseler dahi Nijerya, Hindistan ve Endonezya benzeri, açıkça ulus olarak nitelendirilmesi mümkün olmayan birtakım Üçüncü Dünya ülkelerinin ön plana çıkması ile ulusların "*doğallığına*" dair modern inancın evrenselliğinin zayıflamaya başladığı görülmektedir. Aynı zamanda, Afrika Kıtasındaki kabileler gibi nispeten küçük toplulukları dahi geleneksel Avrupa ulusları içerisinde asimile etme hususunda karşılaşılan güçlükler neticesinde de ulus kavramının yakın geçmişe, hatta Avrupa'ya özgü bir olgu olarak değerlendirilmesi söz

¹⁵⁶ Özkırımlı, U. (2017). *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. London: Palgrave, s. 23.

¹⁵⁷ Benzer şekilde Clifford Geertz'e göre; "*İnsanlar arasında, inançlar ile değerler, gelenekler ile toplumsal yapılarda meydana gelen gerek dönemsel gerekse bölgesel anlamdaki muazzam farklılıkların, insan doğasının tanımlanmasına ilişkin herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Tüm bu farklılıklar, insana özgü olanı, bir başka anlatımla sabit, ortak ve evrensel unsurları perdeleyen ve belirsizleştiren birtakım uzantılar, hatta tahrifatlardan ibarettir.*" Geertz, C. (1973a). "The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man." *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz*. New York: Basic Books, Inc, s. 35.

¹⁵⁸ "*Primordial*" kelimesi, İngilizce'de "*Existing at or since the beginning of the world or the universe.*" anlamına gelmekte, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/primordial>. Türkçe'ye, "*Dünyanın yahut evrenin başlangıcında veya başlangıcından beri var olan.*" şeklinde çevrilmektedir. Bu bağlamda, "*primordial*" sözcüğünün Türkçe karşılığı, "*ilk*" sıfatına tekabül etmekle birlikte, söz konusu yaklaşım da İngilizce "*primordialism*" teriminden hareketle, "*ilkçi yaklaşım*" olarak çevrilebilmektedir.

¹⁵⁹ Smith, a.g.e., 1986, s. 12.

¹⁶⁰ Shils, a.g.m., 1957, s. 130, 131. "*Bununla birlikte, aşırı kriz anları dışında toplumu ayakta tutma vazifesi daimî şekilde, her bireyin üstlenmiş olduğu göreviyle ve çevresinde var olan mevcut ilişkileriyle meşgul olmasından ileri gelen bir kazanımdır.*" Shils, a.g.m., 1957, s. 131.

konusu olmuştur. Öte yandan Bretonlar, İskoçlar, Felemenkler, Basklar ve Québecler gibi muhtelif Batılı ulusların uyumlu ve ayrılmaz bileşenleri olarak kabul edilen topluluklarda da ulusal duygular ve ulusalcı talepler beklenmedik şekilde yeniden canlanmaya baş göstermiştir¹⁶¹. Zira kültürel unsurlar nadiren yok olmakta, daha ziyade seleflerinin sahip olduğu değerleri bünyelerine katmak suretiyle onların yerini alan yeni gelenekler karşısında yavaşça geri çekilerek asimilasyona uğramaktadırlar. Bu doğrultuda yeni eğilimler ancak eski alışkanlıklara bağlanarak oluşmakta ve bu sayede eski anlayışları geliştirip derinleştirebilmektedirler¹⁶².

Bu noktadan hareketle Geertz'e göre;

“Kültür, insan davranışlarını yönlendiren bir dizi sembolik araç, ilave somatik bir veri kaynağı şeklinde değerlendirildiğinde, insanın içsel açıdan dönüşmeye muktedir olduğu olgular ile bireysel açıdan geldikleri noktalar arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. İnsan olmak aynı zamanda birey olmaktır. Bireyler ise kültürel kalıpların, tarihsel süreç içerisinde oluşturulmuş, yaşamlarına biçim, düzen, amaç ve yön veren anlam dizgelerinin rehberliğinde varlık kazanmaktadır. Söz konusu kültürel kalıplar genel olmayıp esasen özgül bir nitelik taşır. İnsanlar ne Aydınlanma'nın amaçladığı üzere yalnızca doğuştan gelen kabiliyetleriyle ne de çağdaş sosyal bilimlerin pek çoğunun hedeflediği şekliyle salt fiili davranışlarıyla tanımlanmalı; daha ziyade tüm bu unsurlar arasındaki bağ ile, yani doğuştan var olanın davranışa dönüşümüyle ve ayrıca sahip olduğu toplumsal imkânların özel edimlerine yansımısıyla değerlendirilmelidir.”¹⁶³

“Ulus” fikrinin genel manada, basitçe “veri” olarak kabul edilmesine yönelik yaklaşımlar çerçevesinde ulusları birbirlerinden ayırt edici nitelikler nadiren sorgulanmakta ve dolayısıyla “ulus” kavramı yaygın şekilde devlet, ülke, etnik grup ve ırk benzeri terimlerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Esasında ulus¹⁶⁴ kavramını

¹⁶¹ Smith, a.g.e., 1986, s. 8.

¹⁶² Shils, a.g.m., 1958, s. 469.

¹⁶³ Geertz, a.g.m., 1973a, s. 52; Öte yandan Geertz'e göre kültüre ait kalıpların temel özelliği, öncelikle bunların dışsal nitelikte birer veri kaynağı olmalarıdır. Nitekim insan davranışlarının içsel kaynaklı veriler çerçevesinde oldukça değişken bir yapıda olması dolayısıyla dışsal nitelikli veriler böylesi elzem hale gelmektedir. Geertz, C. (1973b). “Religion As a Cultural System.” *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz*. New York: Basic Books, Inc., s. 92, 93.

¹⁶⁴ Heywood, a.g.e., 2014, s. 150. Latince’de “doğmak” anlamına gelen “nasci” kavramından türemiş olan “ulus (nation)” kavramı kültürel, siyasi ve psikolojik unsurları içeren karmaşık bir olgu olup, kültürel açıdan bütün uluslar farklı düzeylerde kültürel çeşitlilik göstermekle birlikte, ulus ortak bir dil, din, tarih ve gelenekler vasıtasıyla bütünleşmiş bir insan topluluğudur. Siyasi açıdan ulus kendilerini organik siyasi bir topluluk olarak addeden insan grubudur. Klasik anlamda ulus, devlet olabilmeyi başarma veya sürdürme arzusu olarak ifade edilmekle birlikte, yurttaşlık bilinci şeklinde de alabilmektedir. Manevi açıdan ulus paylaşılan sadakat veya yurtseverlik şeklinde bir duyguyla diğerlerinden ayırt edilen bireylerden oluşan bir topluluktur. Bununla birlikte, bu tarz bir bağlılık ulusa mensubiyetin mutlak koşulu olmayıp; ulusal onuru taşımayanlar da bir ulusa rızaya dayalı olarak mensup olabilir. Heywood, a.g.e., 2014, s. 150.

tanımlama güçlüğü, tüm ulusların kültürel ve siyasi unsurların bir karması niteliğinde objektif ve sübjektif özellikleri bir arada barındırmalarından kaynaklanmaktadır. Objektif anlamda uluslar aynı dili konuşan, aynı dine mensup ve müşterek bir geçmişle birbirlerine bağlı olan halk toplulukları ve kültürel varlıklar olup, aynı zamanda bu faktörlerin ulusçu siyaseti şekillendirmesi de söz konusudur. Heywood;

“Bir ulusu diğer tüm grup ve topluluklardan ayıran unsur, mensuplarının kendilerini bir ulus olarak kabul etmeleridir. Buradan hareketle bir ulus kendisini özel bir siyasi topluluk olarak algılamaktadır. Bu ulusları etnik gruplardan ayıran husustur. Şüphesiz ki, etnik gruplar müşterek kimliğe ve kültürel onur duygusuna sahiptir, ancak ulustan farklı biçimde kolektif siyasi amaçlara sahip değildirler. Söz konusu amaçlar geleneksel bağlamda siyasi bağımsızlık ve devlet olma çabası ile bunları muhafaza etme arzusunu yansıtmaktadır¹⁶⁵.”

İfadesiyle ulus niteliği taşıyabilmek açısından, objektif unsurlardan ziyade bilhassa manevi bağlamda aidiyet duygusunun önemine dikkat çekmiştir.

Habermas’a göre;

“Yurttaşlardan oluşan bir ulus, ortak bir soy, dil ve müşterek bir geçmiş temelinde vücut bulan bir kader birlikteliğiyle özdeş tutulmamalıdır. Zira bu tür bir yaklaşım kolektif kimliği, içerisinden türediği demokratik süreçten tamamen bağımsız ele almakta yahut öncesinde mevcut olan sivil bir ulusun, gönüllülük esasına dayalı doğasını ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Etnik kimliğin ötesinde bir sivil “ulus” anlayışı, gerek Avrupa ulus-devletlerinin fiili tarihî yürümesini gerekse de demokratik yurttaşlığın birbirine yabancı topluluklar arasında soyut ve yasal açıdan aracılık işlevi görerek bir birlik tesis edebileceği hakikatini yansıtmaktadır¹⁶⁶.”

“Ulusçuluk” anlayışı ise, ulus kavramının farklı yönlerinin ele alınarak değerlendirilmesi nedeniyle açıklanması güç bir olgudur. Bu mesele doğrultusunda birbirlerine rakip iki önemli karşıt görüş bulunmakta, bunlardan ilki ulusu esasen kültürel bir topluluk olarak addetmek suretiyle etnik bağlar ve bağlılıkların önemine odaklanırken, diğer görüş ise ulusu bir siyasi topluluk şeklinde nitelendirerek yurttaşlık bağları ile aidiyet duygusunun önemine vurgu yapması dolayısıyla ulusun

¹⁶⁵ Örneğin, Kanada’da ulusçuluk Quebec’lilerin büyük oranda Fransızca konuşan Quebec’liler ile Kanada’nın İngilizce konuşan diğer toplulukları arasındaki dil farklılıkları üzerinde temellenmektedir. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 150.

¹⁶⁶ . Habermas, *a.g.e.*, 2006, s. 517 – 518. Avrupa Birliği karşıtları, Birliğin meşruiyet temelini uluslararası anlaşmalardan bir Avrupa anayasasına dönüştürülmesine “henüz bir Avrupa halkı yok” argümanı ile karşı çıkmaktadır. Bu görüşe çerçevesinde eksik unsur, bizzat anayasal sürecin öznesi olan ve kendisini demokratik bir ulus olarak tanımlayabilen “bir halkın” kolektif tekilliğidir. Habermas, söz konusu “halk yok” düşüncesini yukarıdaki görüşü uyarınca hem kavramsal hem de ampirik açıdan eleştirmiştir. Habermas, *a.g.e.*, 2006, s. 517 – 518.

kaynağına yönelik alternatif tanımlar getirilmesi neticesinde ulusçuluk anlayışının farklı biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır¹⁶⁷. Buradan hareketle “ulusçuluk” olgusuna yönelik tartışmaların birçoğunun, ulusu oluşturan unsurlar hakkında ileri sürülen farklı görüşlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yirminci yüzyılın ortalarında, ulusçuluğa yönelik yaklaşımlar konusunda farklı görüşler söz konusu olsa da kamuoyunda “ulusun” tıpkı aile, dil yahut insan bedeninin işleyişi kadar doğal bir olgu olduğuna dair, kabul gören yaygın bir varsayım hakimdi. Pek çok kesim tarafından ulus temelinde ayrışmalar, ulusal kimlik ve ulusçuluk, her ne kadar bunların yarattığı yıkıcı sonuçlardan endişe duysalar dahi, olağan durumlar olarak kabul edilmekteydi. Öte yandan ulus-üstü bir oluşuma ve hatta bir dünya devleti yaratma arzusu ile umutlarını Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletlere bağlamışlarsa da yine de ulusların ve uluslardan meydana gelen düzenin kalıcılığından kuşku duyulması söz konusu olmamıştır. Konuya ilişkin çeşitli muhalif görüşler bulunmakla birlikte, araştırmacıların birçoğu, ulusal ve etnik kimliklerin zaman ve mekân bağlamında değişime uğradığını kabul ederken bile, bu kavramları değişmez beşerî gerçeklik şeklinde ele alarak kimlik temelli çatışmaları ulus, ulusal çıkarlar ve farklı grupların birbirlerine yönelik düşmanca hisleri üzerinden izah etmeye çalışmışlardır¹⁶⁸.

Küreselleşmeye¹⁶⁹ yönelik alternatifler yaygın olarak miras alınan kimlikler ve müdafaa edilmesi gereken bütünlükler bağlamında ileri sürülmektedir. Bu genellikle ulus ve ulus temelinde tahayyül edilen kültürel kimlikler anlamına gelirken, bazen de dinler, kültürler ya da destekçileri tarafından yaratılmış olmaktan ziyade sonradan edinilmiş olduğu öne sürülen farklı kimlik kalıpları olarak da ortaya çıkmaktadır. Miras yoluyla intikal eden kültürel gelenek ve toplumsal kimliğe ilişkin düşünceler, kültürel varlığını sürdürmeye yönelik ideolojik düşüncelerin yanı sıra örneğin Hindutva ve asli Etiyopyalılık benzeri ideolojilerde de yer almaktadır. Söz konusu ideolojiler, ulusal ve diğer pek çok bölgesel bağlılığı çağdışı yahut modası geçmiş, dolayısıyla geçmişten günümüze uzanan dayatmalar biçiminde değerlendiren ulusötesi

¹⁶⁷ Heywood, *a.g.e.*, 20014, s. 151.

¹⁶⁸ Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 7.

¹⁶⁹ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 141. Ulus-devletlerin karşılaştığı en önemli tehdit küreselleşmedir. Geniş anlamda küreselleşme, dünyanın bir ucunda meydana gelen olayların ve alınan kararların, dünyanın diğer ucundaki toplumları etkileyebilmesi suretiyle bir ülkenin uluslararası sermaye akışının düzenlenmesinin gittikçe güçleşerek, kimi zaman da imkânsız hale geldiği global bir ekonominin ortaya çıkma sürecidir. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 141

toplum savunucuları nezdinde itibarsızlaştırılmakta ve aynı zamanda gerek ulusalcı iktisadi himayecilik gerekse radikal dini hareketler küreselleşmenin birer gerici karşıtlığı şeklinde algılanmaktadır. Ancak her iki noktada da böylesi bir yaklaşım, toplumsal mücadelenin ulus ötesi bir düzlemde örgütlenmesini gölgede bırakmaktadır¹⁷⁰.

Calhoun'a göre, “ulus ötesi” toplum savunucuları, ulusçuluğu etnonasyonalizmle denk görerek ve hazin deneyimleriyle birlikte ele alarak kurama haksızlık etmektedirler. Uluslar sıklıkla etnik soyağaçlarına sahip olup ulus oluşumu konusunda sıklıkla etnik söylemlere başvurulsa da etnik kökenler yalnızca aktarılan mirasların ötesinde, ortak siyasal, kültürel ve toplumsal katılımın modern ürünleridir. Dolayısıyla ulusçuluğu geçmiş düzenin bir parçası, bir tür irrasyonel dışavurum yahut ahlaki yanılğı şeklinde ele almak, gerek söylemsel bir oluşum olması bakımından ulusçuluğun süregelen gücünü, gerekse de ulusçu dayanışmaların ortaya koyduğu kimi zaman olumlu eylemleri ihmal etmek anlamına gelmektedir. Neticede yarattığı mitler, muhtevası veya aşırılıkları dolayısıyla kolaylıkla çürütülse dahi ulusçu tahayyülden tamamen vazgeçilmesi oldukça güçtür. Zira ulusçuluğu problematik etnonasyonalizmle özdeşleştirme girişimleri esasında “kalın” kültürel anlayışları ve bu yöndeki siyasi faaliyetleri kapsarken, kimliklerin oluşuma dair “ince” siyasi kültüre dayalı yaklaşımlar cazip ve post-ulusalcı olarak değerlendirilir. Bu durumun temel sebebi cumhuriyetçilik ve demokrasinin salt siyasi kültürden fazlasına yani müşterek hayatı inşa etmeye yönelik kapsamlı yaklaşımlar şeklinde algılanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda Habermas demokrasinin, ulusal kimliklere çoğu muhalifin düşündüğünün aksine büyük oranda ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir¹⁷¹.

¹⁷⁰ Calhoun, C. (2002). “Imagining Solidarity: Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere.” *Public Culture* 14(1), s. 147 – 148

¹⁷¹ Ulusçuluğu geçmiş düzenden geriye kalan bir emanet, bir tür irrasyonel ifade ya da ahlaki yanılğı olarak değerlendirmek, hem etnik söylemsel bir oluşum olarak ulusçuluğun süregelen gücünü hem de ulusal dayanışma biçimlerinin sürdürmeye devam ettiği kimi zaman olumlu faaliyetleri görmezden gelmektedir. Sonuç olarak, mitleri, muhtevası ve aşırılıkları dolayısı ile kolayca çürütülse dahi ulusçuluk anlayışından kolayca vazgeçilemez. Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluş süreci ve ardından gelen ABD anayasacılık anlayışı konuya dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu anlamda ulus, basitçe bir mirastan ziyade, kamusal söylemin ve kültürün kolektif oluşumunun aracılık ettiği ortak bir tasarım niteliği taşımaktadır. Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 150 – 151.

Habermas’a göre;

“Tarihsel olarak, toplumsal bütünleşmenin ilk modern şekli olan ulusal bilinç, yeni toplumsal iletişim yöntemleriyle teşvik edilerek geleneksel toplulukların istikrar sağlayıcı yapıları sayesinde geliştirilmiştir. Bununla birlikte, modern demokrasi ile ulus-devletin birlikte geliştiği hususu, bunların birbirleri karşısında bir önceliğe sahip olduğunu göstermez. Daha ziyade, demokrasi ve ulus-devletin karşılıklı olarak birbirlerini dengeledikleri döngüsel bir süreci işaret eder. İkisi birlikte, ulusal toplumların çimentosunu oluşturan sivil dayanışmanın sağladığı güçlü değişimi ortaya çıkarmıştır. Ulusal bilinç, resmi olarak eğitilmiş okur kitlesi tarafından olduğu kadar, seçme hakkı tanınmış bireyler ve silâh altına alınmış kişiler aracılığıyla gerçekleştirilen kitlesel iletişim neticesinde yaratılmıştır. Ulusal tarihin düşünsel inşası kadar, siyasi iktidar mücadelesi veren rekabet halindeki partilerin söylemleri sayesinde de şekillendirilmiştir¹⁷².”

Calhoun’a göre, etnisite ulusçu tahayyülün tümünü kapsamadığı gibi Bastille’in alınması örneğinde görüldüğü üzere, kolektif eylemler doğrultusunda da tasavvur edilebilmesi mümkün olduğundan özellikle ulus inşası süreçlerinde kitlesel katılımın önemini göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira ulusçuluk, demokrasi açısından yalnızca “halk” sayılacak bir kimliğin *apriori* temellerde (örneğin etnisite) belirlenmesi adına bir ifade aracı işlevi görmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumdaki öznelere dair bir izahat de sunmaktadır. Bununla birlikte bireylerin tabiiyetini, halkın müşterek eylemlerini, toplumun inşa süreçlerini ve iktidarın halk tarafından güdümünü de ifade etmesi dolayısıyla bir ulusa mensubiyet basitçe isnat edilen değil, elde edilen bir paye niteliğindedir. Nitekim etnik köken mensuplarının mutlak surette ulusçuluğu sürdürme eğilimleri bulunması gerekmediği gibi buna bağlı olarak herhangi bir etnik kökene sahip olmayan bireylerin de tercihe mecbur kılınması yoluyla asimile edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları söz konusu olabilecektir¹⁷³.

¹⁷² Habermas, J. (2006). “Why Europe Needs a Constitution?” *Constitutionalism and Democracy*. (Ed. R. Bellamy). Hampshire: Ashgate Publishing, s. 518.

¹⁷³ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 156; Özne teriminin tanımlanması epistemolojik bir mesele olmakla birlikte, toplumsal bir yapılanma biçimi bağlamında özne yahut hak sahibi hukuki özne sorunsalıyla mutlak surette bir ilişkisinin bulunması icap etmez. Hukuki ve siyasi adalet çerçevesinde ele alınması gereken husus, farklı gruplar temelinde oluşturulan yapılara yönelik gündeme gelmesi muhtemel hak talepleri bağlamında, öznenin mahiyeti ve kökeninden ziyade, hukuki açıdan öznenin bireysel düzeyde yahut kolektif bir oluşum niteliğinde mi ele alınması gerektiği meselesidir. Zira özne, bireysel haklar dizgesi kapsamında işlev görebileceği gibi kolektif bir faaliyet vasıtasıyla da toplumsal dönüşüm talep edilebilmektedir. Bu bağlamda, anayasal öznenin kendiliğinden oluşması yahut inşa edildiği yönündeki özcü bakış açıları, *apriori* bir özne bireysel haklara dayalı hukuki düzen gerektirirken, toplum temelinde tesis edildiğinde kolektif hak taleplerini ön plana çıkarması dolayısıyla söz konusu bu iki farklı mesele çerçevesinde birbirlerinden ayrılmaktadır. Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 375.

Öte yandan Geertz'e göre,

“Ulusçuluğun oluşum aşaması, asırlar boyunca süregelen tarihin ürünü olan yoğun kültürel, ırksal, bölgesel yahut dilsel kimlik ve toplumsal aidiyet çerçevesinde meydana gelmiş topluluklara; basit, soyut ve bilinçli şekilde inşa edilen siyasal etnisite anlayışı doğrultusunda oluşturulan modern “ulus” fikriyle karşı koymaktan ibarettir. Nitekim geleneksel toplumlara mensup bireylerin kimliklerine dair düşüncelerinin sıkı sıkıya bağlı olduğu ayrıntılı tasavvurlara, endüstriyel devletleri karakterize etme eğilimi taşıyan yaygın bir müşterek kader hissiyatına dayalı daha genel ve muğlak olmasına karşın nispeten daha az anlamla yüklü kolektif kimlik anlayışları aracılığıyla karşı çıkmıştır. Esasen bağımsızlık hareketlerinin, kitlelere yönelik coşku uyandırma ve dış tahakküme karşı örgütlenme konusundaki başarısı, söz konusu hareketlerin dayandığı kültürel temellerin kırılmasını ve zayıflığını perdeleme eğilimindeydi. Her ne kadar bu şekilde bir yaklaşım, sömürgecilik karşıtlığı ile kolektif yeniden tanımlamanın özünde aynı temele dayandığı algısı yaratıyor olsa da aralarındaki bağlantının yakınlığına karşın, gerçekte aynı anlamı taşıyorlardı¹⁷⁴.”

Bu doğrultuda sömürgeciliğin yıkılmasının ardından bağımsızlık sonrası dönemde yeni kurulan devletler ile Batılı ülkeler arasındaki güç dengesizliğinin salt sömürgeciliğin ortadan kalkmasıyla giderilmemesi ve hatta bazı yönlerden daha da derinleşmesi, üstelik sömürge yönetiminin söz konusu dengesizliklere karşı sağladığı güvencelerin tümüyle devreden çıkıp, henüz kurulmuş yeni devletlerin kendilerinden daha güçlü, daha tecrübeli ve köklü devletler karşısında savunmasız bırakılması bu devletlerde ulusçuların dış müdahalelere karşı duyarlılığını çok daha yoğun ve yaygın hale getirmiş, aynı şekilde bağımsız bir devlet olarak sahneye çıkmak, komşu devletlerin eylem ve niyetlerine yönelik de benzer duyarlılıkların yaşanmasına yol açmıştır. Zira ülke sınırları içerisinde Avrupa egemenliğinin ortadan kalkması, hemen hemen tüm yeni devletlerin bünyesinde yer alan ve Nijerya, Hindistan, Malezya, Endonezya ve Pakistan gibi bazı vakalarda da görüldüğü üzere, adına devrim yapılan yeni ulusal kimliğe doğrudan veya dolaysız bir tehdit oluşturan taşralı yahut ayrılıkçı fikirler ile beslenen ulusçu anlayışların özgürleşmesine de sebebiyet vermiştir. Her ne kadar bağımsızlık sonrasında yaşanan sürecin hızlı, büyük ölçekli, geniş çapta koordine edilmiş toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda atılımların

¹⁷⁴ Yine Geertz'e göre, Tamillerin, Karenlerin, Brahmanların, Malayların, Sihlerin, Müslümanların, Çinlilerin, Nilotların, Bengallilerin yahut Aşantilerin pek çoğu İngiliz olmadıkları fikrini Hintli, Birmanyalı, Malezyalı, Ganalı, Pakistanlı, Nijeryalı veya Sudanlı olduklarından çok daha kolay benimsemişlerdir. Geertz, C. (1973d). “After the Revolution: The Fate of Nationalism in the New States.” *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz*. New York: Basic Books, Inc., s. 239.

gerçekleştirileceği bir dönem olması öngörülmüş olsa da bundan daha ziyade, devrim sürecinin temel meselesini teşkil eden geçerli kolektif bir kimliğin oluşturulması, tanımlanması ve sağlamlaştırılması hususuna yönelik sorunların değişim göstererek ve hatta daha elverişsiz koşullar altında sürdürüldüğüne tanıklık edilmiştir¹⁷⁵.

Öte yandan ulusal kimlik ile ulusçuluğun kaynağı, yapısı ve boyutları hususundaki tartışmalar henüz bir net sonuca ulaşmamış olsa da akademik camia tarafından uluslar genellikle “*modern yapılar*”, dolayısıyla bireylerin belirli manevi hisler ile siyasi yükümlülükler doğrultusunda aidiyet duydukları münferit oluşumlar olarak nitelendirilmektedir. Zira ideolojik bir hareket olarak ulusçuluk, 18’inci yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan bir olgu iken, Batı Avrupa’da ulusal bilincin başlangıcı takriben 15’inci yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bu kapsamda siyasi düzen açısından “*ulus-devlet*” anlayışı da modern bir olgu olarak nitelendirilebilir. Her ne kadar “*Avrupa Devletleri*” sistemi 1648 Westphalia Antlaşması ile var olmaya başlasa da bu devletlerin “*ulus-devletlere*” dönüşmesi ile “*ulus-devletler*” düzeninin oluşturulması ancak 19’uncu yüzyılda gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, Avrupa’da erken modern döneme değin (kesin olarak 17’inci yüzyılın sonları), toplumların “*ulusal nitelikler*” çerçevesinde ayrışarak müşterek bir kimliğe sahip olması fikrinin henüz Avrupalı aydın kesimlerin arasında dahi yaygınlık kazanmadığı düşünüldüğünde; “*Ulus*” ve onun “*ulusal niteliği*” de modern olarak değerlendirilebilir¹⁷⁶.

Ancak kimi düşünür ulusların modern yapılara ait olduğu söz konusu bu bakış açısına yönelik birtakım problemlerin mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Zira modern öncesi dönemlerde ve hatta antik çağlarda dahi, Yunanlılar ve Romalıların kendileriyle aynı kültürü paylaşmayanlar ile mensubu oldukları şehir devletlerinden olmayanlara karşı yaklaşımlarında; eski Mısırlıların Nubyalılara ve Asyalılara yönelik tutumlarında; ayrıca Mezopotamya ve İncil’de farklı “*halklar*” arasında yapılan

¹⁷⁵ Geertz, *a.g.m.*, 1973, s. 236, 238. Bağımsızlık sonrası yaşanan ulusal çaplı siyasi başarısızlığın akabinde yükselen ulusalcı eğilimin etkileri, Burma’da yaşandığı üzere uzaklaşma; Cezayir’de görülen yeni gelenekselcilik (*neo-traditionism*) dalgası; Endonezya’da ortaya çıkan bölgesel emperyalizme yöneliş, Pakistan’da tanık olunan düşman komşu meselesi; Nijerya’da şahit olunan etnik iç savaş örneklerinde olduğu gibi şüphesiz ülkeden ülkeye çeşitlilik arz etmekteydi. Bunun yanı sıra çatışmanın şiddetinin nispeten daha düşük seviyede kaldığı ülkeler dahi tüm bu sorunlardan az da olsa nasibini almış ve bir çeşit idare-i maslahatçılık (*muddling-through*) söz konusu olmuştur. Geertz, *a.g.m.*, 1973, s. 236, 237 ve 238.

¹⁷⁶ Boxin, C., Stokes, S. C. (2011). “Overview of Comparative Politics.” *The Oxford Handbook of Political Science*. (Ed. R.E Goodin). New York: Oxford University Press, s. 548

ayrımında, “modern” ulusal kimlik anlayışı ile çarpıcı benzerliklere rastlamak mümkündür. Ayrıca yine antik çağlarda, yabancılar tarafından fethedilen toprakları özgürleştirme arzusu yahut milattan önce 6’ıncı yüzyılın sonlarında Pers yayılcılığına direnen İyonlar veya Sezar’ın seferlerine yönelik Galya direnişi örneklerinde olduğu gibi, çeşitli açılardan modern ulusçuluğa benzer nitelikte hareketler bulunduğu ileri sürmektedir. Hatta, modern dönemde Avrupa’yı karakterize edecek olan modern ulus-devletler düzeninin antik çağdaki bir benzeri, Yeni Krallık Dönemi Mısır’ı, Hitit İmparatorluğu, Mitanni Krallığı ile Kassit Babil’i gibi çok sayıda güçlü devletin karışık diplomatik ilişkiler, askeri ittifaklar ve çatışma ağına girdiğı milattan önce 14’üncü yüzyıldaki Tell-el-Amarna döneminde de mevcuttur. O halde ulusları ve ulusçuluğu tamamen modern olgular şeklinde ele almakta yeterince isabetli olmadığı kanısına varıldığında, ulusal aidiyeti tarihin bir parçası ve insanlığa içkin bir nitelik olduğu düşünülebilir¹⁷⁷. Görüldüğü üzere bu bağlamda, düşünürler arasındaki ihtilaf konularından en önemlisi, ulusal hissiyatın oluşumuna etki eden nihai tetikleyiciye dair sahip oldukları farklı bakış açılarından ileri gelmektedir. Nitekim kimi yaklaşıma göre ulusçuluk, sanayileşmenin beraberinde getirdiğı taleplere siyasi düzlemde verilen işlevsel bir yanıt iken diğer başka görüşler doğrultusunda, modern dönemde geleneksel düzenlerin altüst oluşuna karşılık olarak ortaya çıkmış ve nihayetinde bireylerin siyasi konumunun eşitlerden oluşan bir ulusa aidiyet biçiminde yeniden tanımlanmasına sebebiyet vermiştir¹⁷⁸.

Ernest Renan’a göre;

“Uluslar, tarihi açıdan oldukça yeni bir oluşum olmakla birlikte Antik Dönemde bu türden olgulara dair bir aşinalık bulunmamaktaydı. Mısır, Çin yahut eski Kalde gerçek anlamda bir ulus olarak nitelendirilemezdi. Onlar bir Güneş Tanrısı veya bir Gök Tanrısı tarafından yönetilen birer topluluktan ibaretti. Tıpkı Çin vatandaşları olmadığı gibi, Mısır vatandaşları da söz konusu değildi. Klasik Antik Çağ’da kentsel krallıklar, yerel konfederasyonlar mevcutken, anladığımız manada uluslara rastlamak pek olası değildi. Atina, Sparta, Sayda (Sidon) ve Sur (Tyre) gibi kentler takdire şayan yurtseverlik sergileyen küçük merkezler olmalarına karşın nispeten sınırlı topraklara sahip kent devletleri niteliğindelerdi. Galya, İspanya ve İtalya ise Roma İmparatorluğu’na dahil olmadan önce, genellikle birbirleriyle müttefik durumda olan ancak hiçbir

¹⁷⁷ Smith, a.g.e., 1986, s. 11 – 12.

¹⁷⁸ Boxin ve Stokes, a.g.m., 2011, s. 548.

*merkezi kurum veya hanedana sahip bulunmayan kabileler topluluğu şeklindeydi*¹⁷⁹.”

Buradan hareketle Gellner’e göre, modern öncesi “tarım-okuryazarı” toplumlarda uluslara yahut ulusçuluğa ihtiyaç duyulmamıştır. Zira bu tür toplumlarda elitler ile üretim yapan kitleler arasında daimî bir kültürel ayrım mevcut olup, söz konusu ayrımın giderilmesine yönelik bir ideoloji inşa etmeye gereksinimi ortaya çıkmamıştır. Öte yandan modern endüstrilerin işlevlerini yerine getirebilmek amacıyla devingen, okuryazar ve teknolojik açıdan donanımlı bir nüfusa ihtiyacının bulunması dolayısıyla modern toplumlar kültürel türdeşliği sağlayabilmek adına gerekli ideolojileri oluşturabilirler. Nitekim¹⁸⁰ bu bağlamda Tönnies çıkar odaklı, atomize, rasyonalist olarak tasvir ettiği modern Batı toplumunu diğer bir adıyla cemiyeti, bireyselliğin geri planda tutulduğu ve cemaat olarak nitelendirdiği yoğun bir dayanışma haliyle karşılaştırarak cemaate örnek olarak birlikte yaşayan geniş aileleri, loncaları, köy topluluklarını ve kabile toplumlarını gösterirken, tüm bu toplulukların son derece bütünleşmiş yapıları dolayısıyla faaliyetlerinin beklentileriyle uyum düzeyinin hayli yüksek olduğunu ve topluluk mensuplarının davranışlarının beklentileri büyük oranda karşıladığını ileri sürmüştür¹⁸¹.

Buna karşılık Shils ise, modern toplumun başıboş bir kalabalık yahut özgürlükten kaçan bir sığınmacı kitlesi olmadığını ileri sürerek, modern toplumların duygusuz, benmerkezci, merhametsiz, inançsız ve tamamen kimliksiz olup, çıkar ve dayatma haricinde herhangi bir bütünleştirici güçten yoksun bulunmadığı vurgusuyla bireysel bağlılıkların çeşitliliği, mevcut ahlaki yükümlülükler, uzmanlık ve yaratıcılık bilinci, bireysel hırs, kadim bağlar ile pek çok kişide tezahür eden medeni bilince dayalı olarak bir arada bulunduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, yaşanan kriz anları dışında toplumu ayakta tutma vazifesi daimî şekilde, her bireyin üstlenmiş

¹⁷⁹ Renan’ın ifadesi ile; “*Asur, Pers ve Makedon Krallıklarının hiçbiri anavatan niteliği taşımamış, herhangi bir Asur vatanseveri bulunmadığı gibi Pers Krallığı da esasında devasa çapta bir feodaliteydi. Bunun yanı sıra, genel manada uygarlık tarihi açısından doğurduğu sonuçlar oldukça verimli görünse de aslında hiçbir ulusun kökeni İskender’in muazzam serüvenine dayandırması da söz konusu olmamıştır.*” Renan, *a.g.e.*, 2018, s. 248 – 249

¹⁸⁰ Gellner, *a.g.e.*, 1983, s. 110

¹⁸¹ Daha sonra “*Cemaat*” kavramı Tönnies’in görüşlerinden yola çıkarak, kavramın birtakım yönlerini açıkça ortaya koyan ciddi bir genişlemeye uğramış, güçlü hislerin her durumda doğrudan dışa vurulamadığı durumlarda dahi, son derece duyarlı vurgular içeren yoğun bir dayanışma hali, toplumsal yapının analizindeki başlıca değişkenlerden biri haline gelmiştir. Shils, *a.g.m.*, 1957, s. 132

olduğu göreviyle ve çevresinde var olan mevcut ilişkileriyle meşgul olmasından ileri gelen bir kazanım olduğunu iddia etmektedir¹⁸².

Smith'in ifadesi ile “ulus” olgusu, toplumların tarihsel dokusunda doğal olarak bulunmadığı gibi toplumları oluşturmak bakımından da gerekli bir unsur teşkil etmemekle birlikte bütünüyle modern bir olgu, dolayısıyla da kapitalizm, bürokrasi ve seküler faydacılık eğilimleri çerçevesinde tamamen modern gelişmelerin ürünü niteliğindedir. Her ne kadar günümüzde ulusçuluk anlayışı çağdaş koşullara fayda sağlaması bakımından uyum göstermesi neticesinde yaygınlaşmış olsa da kökleri ne insan doğasına ne de tarihe dayanan oldukça olumsuz bir olgudur. Bu argümana göre, uluslar ve ulusçuluk 18'inci yüzyılın ikinci yarısı yahut hemen öncesi veya sonraki dönemlerde tarihlendirilebilir; antik çağda ve Orta Çağ'da uluslara benzediği düşünülen tüm olgular tamamen tesadüfi yahut istisnai olarak ele alınmalıdır. Metodolojik açıdan da bu anlayış, modernite süreçleri ve koşulları çerçevesinde ulusların ve ulusçuluğun değerlendirilmesinde hareket noktasını belirler. Zira ulus kavramının gerek yakın dönemdeki yaygınlığı gerekse modern öncesi dönemlerde mevcut olmayışından hareketle, modern sanayi uygarlığı ile tarımsal öncülleri arasındaki önemli farklılıklarla doğrudan bağlantılıdır. Bunun yanı sıra, ulusların ve ulusçuluğun evrenselliğine dair diğer varsayımlar, sadece akademik camianın kendi bünyesindeki ulusçu inanç ve ideallere atfedilebilir; bu inanç ve idealler analiz ve izahat noktasında olduğu kadar siyasi faaliyetler açısından da son derece yanıltıcıdır¹⁸³.

Sonuç olarak, ulusçuluk anlayışı yaygın bir kabulle, 18'inci yüzyılın geç dönemlerinde Avrupa'da ortaya çıkmış, ardından ideolojik bağlamda, 19'uncu ve 20'de yüzyılda Avrupa İmparatorlukları vasıtasıyla tüm dünyaya yayılmıştır. Fransız Devrimi'ni izleyen süreçte modern ulusçuluğun doğuşu, bir yandan modern ulus-devletin inşası, diğer yandan da sanayi toplumunun yükselişiyle bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Ulusçuluk anlayışının giderek belirgin hale gelişi pek çok farklı biçimde tezahür etse dahi, ulus-devlet anlayışının toplumun türdeş hale getirilmesine

¹⁸² Shils, *a.g.m.*, 1957, s. 130 – 131

¹⁸³ Smith ortaya koyduğu bu yaklaşımı, ulus ve ulusalcılığa ilişkin “modernist” görüş olarak adlandırmaktadır. Smith'e göre; “Ulusların ve ulusçuluğun bütünüyle modern olgular olduğu yönündeki anlayışın en tutarlı açıklaması, kalkınma odaklı endüstriyel toplumun gereksinimlerine vurgu yapan Gellner'in teorisinde yer almaktadır.” Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 9; Bkz. Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers.

yönelik merkezileştirici ve modernleştirici eğilimi ile bağlantılı olduğu gerçeğinden hareketle ulusçuluğun modernitenin bir ürünü olup aynı zamanda modernitenin evrenselliğinin tikelci boyutunu yansıttığı ileri sürülebilir. Öte yandan ulusçuluk anlayışı, ulus-devletin temel toplumsal yapılanma ilkesi kabul edildiği bir çağın ürünü olarak ortaya çıkmışsa da, günümüzde bu durum oldukça farklılık göstermektedir. Zira küreselleşme sürecinde, ulusal egemenliğe meydan okuyan pek farklı etken çok etken dolayısıyla her ne kadar ulus-devlet anlayışı düşüşe geçmese de artık toplumsal yapılanmanın yegane esası konumundan uzaklaşmış ve buna ek olarak ulusçuluk anlayışı da Batı'nın farklı geleneğe sahip kültürleri ile uyumlu hale gelirken yahut bu kültürler tarafından yeniden yapılandırılırken kaçınılmaz biçimde dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla, modern küresel yapılar ve süreçlerin ulusçuluğun türleri ile dönüşümlerini şekillendirmesi neticesinde ulusçuluk anlayışı, iki yüzyıldan uzun bir geçmişe dayanan başlangıç noktasından oldukça farklı bağlamlarda vücut bulduğu dikkate alınarak, ulusçuluğun küresel bir olgu niteliği taşımasından hareketle günümüzde artık evrensel bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir¹⁸⁴.

2.2.2. Ulusal ve Etnik Kimlik Çerçevesinde Toplumsal Kutuplaşma Eksenleri

Etnik gruplar, en genel ifade ile kültürel kimlikleri ve nitelikleri itibarıyla birbirlerinden ayrışan bireyler topluluğudur. Bu bağlamda, farklı gruplar farklı dilleri konuşur, farklı kıyafetler giyer, farklı yiyecekler yer, farklı hikayeler anlatır, farklı erdemler geliştirir, farklı ilişki biçimleri ve soy bağı düzenlerine sahip olur, farklı tanrılara inanır yahut aynı tanrıya farklı biçimlerde ibadet ederler¹⁸⁵. Dolayısıyla da etkin toplumsal ihtilaflar da çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Söz konusu nedenler sosyo-ekonomik ve ideolojik yani değerler temelli olabileceği gibi, önemli bir ayrıştırıcı meseleye veya siyasi aktörlerin tutumlarına dayanabilmekte yahut hükümet yanlısı veya karşıtı davranışlardan ileri gelebilmektedir. Bununla birlikte demokrasi açısından doğası gereği en yüksek tehlike arz etme potansiyeline sahip kutuplaşma biçimi, kimlik meselelerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür ihtilaflarda siyasi müzakere, sosyo-ekonomik meselelerde olduğu gibi “az veya çok” etrafında değil, kimliklerin değiştirilemez ve müzakere edilemez olarak kabul edilmesi

¹⁸⁴ Delanty, G., Kumar, K. (2006). “Introduction.” *Nations and Nationalism*. (Ed. G. Delanty and K. Kumar). London, California and New Delhi: Sage Publications, s. 1 – 2.

¹⁸⁵ Forbes, H. G. (1997). *Ethnic Conflict: Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis*. New Heaven and London: Yale University Press, s. 14.

dolayısıyla “ya/ya da” etrafında döner¹⁸⁶. “Az veya çok” türünden çatışmaların çözümü, “ya hep ya hiç” türünden çatışmalara kıyasla daha kolaydır. Taraflar başlangıçta birbirlerinden çok uzak olsalar dahi teorik olarak “farklılıkları paylaşabilir” veya “orta yolda buluşabilirler”. Oysa toplumu oluşturan ve birbirleri ile ihtilaf yaşayan kesimler kimlik meseleleri üzerinden kutuplaştığında uzlaşmacı yöntemler genellikle yetersiz kalacaktır¹⁸⁷. Zira kimlik meselelerine dayalı bir gruplaşma, birbirini dışlayan kimlik ve çıkarlara sahip grupların oluşması bakımından kutuplaşmanın en tehlikeli özelliği olan “biz-onlara karşı” ilişkisinin ortaya çıkması için verimli bir zemin hazırlamakla birlikte ulusal kimliğe dayalı bir toplumsal bölünmenin varlığı her durumda tek başına kutuplaşmaya sebebiyet veremez. Kimlik bölünmesi ancak siyasi aktörler tarafından dışlayıcı ve demagojik bir retorik kullanarak siyasi sistemde “biz-onlar” kategorizasyonu yaratmak ve bundan fayda sağlamak amacıyla araçsallaştırılırsa tehlikeli bir kutuplaşmaya yol açabilmektedir¹⁸⁸. Böylesine kutuplaşmış toplumlar yeni bir anayasa yapımı ile karşı karşıya kaldıklarında, siyasi açıdan anayasanın kurucu unsurları genellikle usule ilişkin hususlardan daha fazla ilgi çekmekte ve ortak normlardaki eksiklik anayasa yazımının önündeki temel engellerden biri haline gelebilmektedir¹⁸⁹.

Kutuplaşmış toplumlar çoğunlukla, her bir grubun nesnel açıdan farklı toplumsal hatlar boyunca keskin bir şekilde uçlara doğru yöneldiği bir yapıyı işaret eder. Toplum içerisinde kesişen gruplar birbirlerine karşı daha ılımlı yaklaşımlar sunarken, grupların farklı hatlar boyunca kutuplaşması aşırıya varan ayrışmalar yaratır¹⁹⁰. Örneğin, bireylerin içinde bulundukları gelir grubuyla, kendilerini ait hissettikleri kültürel grupla yahut liberallere karşı muhafazakarlarla ilişkilendirilmek suretiyle herhangi bir zaman veya koşulda kendi kimliklerini toplumdaki mevcut siyasi ihtilaflara yönelik en etkili mücadeleyi gösteren gruplarla özdeşleştirmektedir. Bunun neticesinde, kimliklerini toplumsal düzeyde sınıflar arası anlaşmazlığın daha güçlü olması halinde kendi sınıflarıyla; kültürel ihtilaflar daha yoğun olduğunda ise kendi mensup oldukları

¹⁸⁶ Milačić, F. (2021). *The Negative Impact of Polarization on Democracy*, Vienna: FES Democracy of the Future Analysis, s. 2. Örneğin mali politikalar, yatırım öncelikleri veya sosyal harcamalar tarzı konular üzerinde uzlaşma sağlamak ve orta yolu bulmak, ulusun kime ait olduğu veya din, ırk, etnik köken veya dil gibi konuların müzakeresine kıyasen daha kolaydır. Milačić, a.g.e., 2021, s. 2.

¹⁸⁷ Hirschman, O. A. (1994). “Social Conflicts as Pillars of Democratic Market Society” *Political Theory* 22(2), s. 214.

¹⁸⁸ Milačić, a.g.e., 2021, s. 2 – 3.

¹⁸⁹ Lerner, a.g.e., 2011, s. 32.

¹⁹⁰ Rogowski ve Sutherland, a.g.m., 2016, s. 487.

kültürel gruplara ilişkin oluşturabilmektedir¹⁹¹. Buradan hareketle, bireylerin baskın veya mağdur kimlikleri, toplumsal kategorizasyonun bir uzantısı olarak, bireysel nitelikleri yahut davranışlarından ziyade dahil oldukları grubun niteliği ile bağlantılıdır¹⁹².

Öte yandan her toplum içerisinde, herhangi bir otorite veya kazanım noktasında toplumsal yaşamın rutin gerekliliklerine uyum sağlayamayan dışlanmış ve mahrum kesimler mevcuttur. Kendilerini baskı altında hissedenler, içinde bulundukları koşulları yaşanması güç bulanlar, genellikle ideolojik bakış açılarını benimseme eğilimi göstermekle birlikte, toplumun çoğunluğunun giderek daha fazla kısıtlandığı, iktidar sahiplerinin yetersizliği neticesinde kendilerini daha yoğun biçimde dışlanmış ve ihmal edilmiş hissettikleri koşullar, ideolojik arayışa yönelik söz konusu eğilimleri teşvik edebilecektir. Elbette toplumda mağdur ve dezavantajlı koşullarda yaşam süren her grubun, kutuplaşma mıknatısı tarafından eşit derecede çekildiği söylenemez. Nitekim, bunun için yüksek ideallere, özellikle de kutsal değerlere yönelik ciddi boyutta duyarlılığın oluşması gerekmektedir ki bu durum neredeyse her toplumda bilhassa da kriz dönemlerinde nadiren de olsa bir ölçüde mevcuttur¹⁹³.

Nihayetinde modern çağda pek çok insanın çeşitli nedenlere bağlı olarak çaresizlikle örülü hayatlar sürdürmektedir. Dolayısıyla toplumsal ihtilaflar, bireysel düzeyde de psikolojik gerilim yaratmaktadır. Birbiriyle çatışan istekler, geçmişten miras kalan yargılar ve sonradan geliştirilmiş güvenlik kalkanlarından oluşan, önlenmesi güç bir parçalanmış yapı meydana gelmektedir. Zira toplumsal yapı bağlamında uyumsuzluk biçiminde değerlendirilen herhangi bir durum, bireysel düzeyde güvensizlik yaratabilmekte ve siyasi aktörler nezdinde bu durum, toplumun eksik yönleri ile bireylerin değer yargıları arasındaki meydana gelen çelişkiler dolayısıyla açığa çıkarak birbirlerini tetikleyen meseleler halini alabilmektedir¹⁹⁴.

¹⁹¹ Bonomi, G., Gennaioli, N., Tabellini, G. (2021). "Identity, Beliefs, and Political Conflict." *The Quarterly Journal of Economics*, 136(4), s. 2373 – 2374.

¹⁹² Aiken, N. T. (2008). "Post-Conflict Peacebuilding and the Politics of Identity: Insights for Restoration and Reconciliation in Transitional Justice." *Peace Research*. 40(2), s. 11

¹⁹³ Shils, a.g.m., 1958, s. 463 – 464. İdeolojik hareket, destekçilerinin biriken nefreti ve saldırganlığından yararlanmasa dahi, sıklıkla geleneksel hayatın olağan düzeni ile gerilim halinde olup ayırıştırıcı unsurlar içermektedir. Zira doğasında var olan mükemmel uyum arayışı, onu çatışan çıkarlar, yetersiz tedbirler ve menfaat odaklı yaklaşımlar ile karşı karşıya getirecektir. Öte yandan mağdur ve ihmal edildikleri hissine kapılanların öfke ve korkularının da bu çatışmaya katkıda bulunması nedeniyle, ideolojik bakış açısı şiddet ve yıkım imgeleriyle doludur ve pratiği, tüm insanlığı kuşatan nihai bir barış mesajını vaaz ederken, genellikle gerçek şiddet eylemleri ile yüklüdür. Shils, a.g.m., 1958, s. 463 – 464.

¹⁹⁴ Geertz, a.g.m., 1973c, s. 204.

Ancak bununla birlikte, toplumların eksiklikleri her ne olursa olsun, salt kurumsal bir yapılanma olması yahut sadece belli saikler bütününden meydana gelmesinden ziyade örgütlenmiş düzenler olmaları gerçeği, sebep oldukları tüm sosyo-psikolojik ihtilafların sistematik nitelik taşıması, toplumsal etkileşimden ileri gelen kaygıların da kendilerine münhasır bir biçim ve düzene tâbi oldukları anlamına gelebilmektedir¹⁹⁵.

Kimi görüş çerçevesinde toplumsal kutuplaşma ilk etapta duygular, hisler ve tutumlar arasındaki duygusal mesafeyi içerir. Bir diğer anlatımla kimliklerin oluşumu öncelikle bir grup ideolojisine veya inanca dayalı olarak değil, düşüncenin ötesine varan duygusal bağılılıkların sonucudur¹⁹⁶. Bununla birlikte etnisite yahut ulusal bilinç benzeri olgular, davranış, algı ve hissiyat biçimleriyle o denli bağlantılıdır ki, bunlardan çok daha fazlasını kapsadıkları durumlarda dahi, salt yapısal nitelikli yaklaşımlar dahilindeki çözümler bu hususta sorunların giderilmesine yönelik etki sağlamayacaktır. Öte yandan, grup kimliklerine veya ideallerine atfedilen anlamlar zamana ve koşullara dayalı olarak değişkenlik arz etse de toplumsal hissiyata bağlı kimlikler nesiller boyu varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla, toplumsal kimlik üzerine yapılan çalışmaların, söz konusu anlamların içerisinde değişerek dönüştüğü yapı ve kültürleri ortaya koyması önem taşımaktadır¹⁹⁷.

Bu açıdan pek çok teorisyen etnik gruplar ile kültürel grupları denk görmekte birlikte müşterek kültüre sahip tüm toplulukları da ayırım yapmaksızın “*etnik grup*” olarak nitelendirmeleri söz konusu olmaktadır. Fakat, etnik gruplar muhakkak müşterek kültürel özelliklere sahip bulunmadıkları gibi, kültürel ortaklık da her durumda etnik grupların belirleyicisi olmamaktadır. Etnik gruplar kültürel bir miras dolayısıyla değil, toplumsal etkileşim ile de meydana gelmektedirler¹⁹⁸. Öte yandan gündelik hayatın bizzat kendisi elbette kültürel bir üründür. Zira nesilden nesle aktarılan sabit ve değişmez gerçekliğin sembolik tasavvurları doğrultusunda çerçevelenmiş olup, insan davranışlarının yerleşik sahnesini ve varsayılan nesnelliğini meydana getirmektedir. Toplumsal yapılar gibi sembolik yapılar da çok sayıda amaca hizmet edebildiğinden ve tüm kültürel davranışların sembolik niteliğine sahip

¹⁹⁵ Geertz, *a.g.m.*, 1973c, s. 204. Bu bağlamda, toplumsal çatışma ideolojik kalıpların izahı değil, ancak bu yönde bir açıklama yapılırken dikkate alınacak etkenler bağlamında genelleştirilmiş bir etiket niteliği taşımaktadır. Geertz, *a.g.m.*, 1973c, s. 204.

¹⁹⁶ Nugent, *a.g.m.*, 2019, s. 2.

¹⁹⁷ Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 7.

¹⁹⁸ Orhan, S. (2021). *Bölünmüş Toplumlarda Anayasal Uzlaş ve Demokrasi*. Ankara: Orion Kitabevi, s. 34.

olmadığı düşünülürken, uygulamada bunlar arasındaki sınırları çizmek genellikle pek kolay değildir¹⁹⁹.

Özellikle dine dayalı ihtilaflar ile bağlantılı diğer toplumsal ihtilafların aralarındaki sınırları belirlemek deneyimsel açıdan güçtür. Zira dini kutuplaşmalar ile etnik, dilsel, sınıfsal veya coğrafi nitelik taşıyanlar da dahil olmak üzere diğer kutuplaşma eksenleri arasında çoğu durumda bir örtüşme söz konusudur²⁰⁰. Fakat bununla birlikte, kutuplaşmış toplumlarda, ihtilaf halindeki değer kalıpları arasındaki ayırım, mutlaka bu toplumları nitelendiren farklı etnik veya ulusal hatlarla örtüşmek zorunda da değildir. Bilakis, birçok vakada bahsi geçen farklı kutuplaşma türleri birbirleriyle kesişmektedir. Örneğin İsrail’de siyasal liberalizmin ilkeleri konusunda gerçekleşen en yoğun ihtilaflardan biri seküler ve Ortodoks Yahudiler arasında yaşanmakta yani azınlıktaki Filistinli nüfusla çatışma halinde olan çoğunluktaki Yahudi nüfus, kendi içerisinde de Yahudi devletin dini ve seküler vizyonları hususunda kutuplaşma yaşamaktadır. Nitekim bu mesele, İsrail’de anayasa yapımının önündeki başlıca engellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, Müslümanların yanı sıra Hinduların da din ve devlet arasındaki ilişkilere dair birbiriyle rekabet halindeki bakış açılarına sahip olmaları dolayısıyla Hindistan’da laiklik hususundaki ihtilaflar, ülkede yaşanan etnik farklılıklarla örtüşmemektedir²⁰¹.

Bu doğrultuda diğer bir görüşe göre toplumsal kimlikler sabit, köklü psikolojik ve duygusal bağlılıklardan ziyade, belirli koşullar altında harekete geçen değişken ve rastlantısal birer olgu niteliğindedir. Nitekim pek çok koşulda vatandaşlar sadece tek bir kimliğe değil, birçoğu potansiyel olarak hayata geçirilebilmesi mümkün farklı kimliklere de sahiptir. Dolayısıyla bu tür toplumlarda asıl mesele farklılıklar olmayıp, söz konusu farklılıklardan hangilerinin öne çıkacağı bağlamındadır. Şüphesiz, arka planda yer alan kültürel ve tarihi koşullar, eyleme geçirilebilecek potansiyel

¹⁹⁹ Geertz, *a.g.m.*, 1973b, s. 111, 113.

²⁰⁰ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019. Dinler arası çatışmalar genellikle çok dinli veya dini açıdan ayrışık toplumlarda, yani üyelerinin farklı dini gruplara mensup olduğu toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte dini ayrışıklık, devletin dini düzenlemelerdeki rolü veya devletin kimliğinin dini açıdan tanımlanmasına ilişkin yoğun anayasal ihtilaflara yol açmak zorunda değildir. Dinler arası hatlar boyunca kutuplaşmış olan toplumlarda yaşanan ihtilaflar, grup hakları veya kaynakların tahsisine üzerine olmayıp, tüm toplum açısından din alanında devlet politikalarına rehberlik etmesi gereken temel norm ve değerlere odaklanmaktadır. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 260, 265. Bu bağlamda en önemli meselelerden biri de özellikle, seçilmiş iktidarların dini gruplara, bireylerin ve dini grupların da iktidara karşı sahip olması gereken özgürlük sınırlarının boyutlarına ilişkindir. Stepan, C. A. (2000). “Religion, Democracy, and the “Twin Tolerations” *Journal of Democracy*, 11(4), s. 39.

²⁰¹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 32.

kimliklerin kapsamını belirlemekte ve dahası kimlikler bir defaya mahsus halde dahi yoğun bir şekilde harekete geçirildiğinde, kısa vadede önemli ölçüde sağlamlaşarak daimî hale gelebilmektedir. Örneğin iç savaş sonrası dönemlerde görülebileceği gibi, şiddetli grup mücadelesi esnasında, grup farklılığının bahse konu boyutlarının çoğu zaman en sabit ve en dirençli halini aldığı deneyimlenmiştir²⁰².

Bu açıdan bireylerin tercih oluşumunda yalnızca bilişsel süreçlere odaklanmak suretiyle bir diğer bir faktör olan dış etkileri yani “dünya” bileşenini göz ardı etmemek gerekir. Her ne kadar bireylerin kendine özgü farklı eğilimleri bulunsun da belirli dış etmenler sayesinde diğer bireyler ve onların görüşleri hakkında fikir oluşturdıklarından, kimlik olgusu muhtelif gruplar nezdinde öneme sahip olmaktadır. Dolayısıyla tercihi oluşturan tarihsel süreçler, ortamlar ve ideolojiler siyasi açıdan başlangıç noktası sayılıp aynı zamanda kimlik oluşumu için bir temel oluşturduğunda belirli hususlarda siyasi rekabet ile toplumsal açıdan kutuplaşma potansiyeli taşıyan gruplar yaratmaktadır²⁰³. Benzer seviyelerdeki nesnel eşitsizlik yahut görüş ayrılıkları, birbirlerinden çok farklı seviyelerde çekişmeli siyaset ve kutuplaşmış tercihlere dönüştüğünde bu dönüşümün ne şekilde gerçekleştiği, tercihlerin nasıl oluştuğu ve elitlerin bu tercihleri hangi yönde etkilediği siyasi koşullarla da doğrudan ilişkili olup kutuplaşma ve siyasi bölünme üzerine yoğunlaşan akademisyenler, kutuplaşma örüntülerinin siyasi aktörleri de kapsayan toplumsal, siyasal, ekonomik ve tarihi bağlamlardan türediğini ancak bu hususların tek başına tercihlerin oluşumuna yeterli gelmeyeceğini ve böylelikle bireylere odaklanan psikolojik teorileri ele almaksızın siyasi tercihlerin belirli bir eksen boyunca dağılımındaki çeşitliliğin tam olarak belirlenemeyeceğini ileri sürmektedirler²⁰⁴.

Toplumsal kutuplaşma bireylerin hissiyata dayalı değerlendirmeleri, siyasi partiler ve siyasi aktörler arasındaki ideolojik farklılıklar ayrıca vatandaşların tercih ettikleri partiyi desteklemeye yönelik güdülenmiş muhakeme yürütme eğilimleri doğrultusunda meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra, siyasi partiler ile siyasi aktörlerin giderek sadece temsil ettikleri grupların çıkarlarına yönelik programlar üretir hale gelmeleri neticesinde adaylar arasındaki ideolojik farklılıkların artışı ve oy tercihleri arasındaki bağlantıyı güçlendirmektedir. Artan parti kutuplaşmasının

²⁰² Pildes, *a.g.m.*, 2008, s. 176.

²⁰³ Nugent, *a.g.m.*, 2019, s. 6.

²⁰⁴ Nugent, *a.g.m.*, 2019, s. 6.

seçmen katılımını yükselterek, bu çerçevede adaylar arasındaki görüş farklılıklarının da vatandaşları etkilemesi söz konusu olabilmektedir²⁰⁵. Zira siyasi partiler ve siyasi aktörlerin kutuplaşması da tek başına vatandaşların düşünsel tepkilerini etkilemek bakımından yeterli olmaktadır. Örneğin, siyasi aktörler herhangi bir konu üzerinde kutuplaştığında vatandaşların söz konusu meseleye ilişkin fikirlerini kendilerinden emin bir şekilde ve daha az sorgulayarak şekillendirdiklerini gözlemlemiştir. Vatandaşların siyasi aktörlere dair algılarını etkileyen, ırka, kültüre ve etnisiteye dayalı grup odaklı mevcut ön yargıları sonucu siyasi aktörlerin ideolojileri hakkında asgari düzeyde dahi olsa fikir verici işaretleri ile hissiyata dayalı değerlendirmeler yapmaları için yeterli olmaktadır²⁰⁶.

Öte yandan toplumsal kutuplaşma özellikle etnik sınırlar boyunca söz konusu olduğunda, demografik açıdan baskın olan grup ile diğer tüm gruplar arasındaki ilişkiler genellikle oldukça sorunludur. Bu tür sorunlar pek çok farklı açıdan ele alınabilir de etnik bakımdan kutuplaşmış bir toplumda demokrasi ile hâkim durumdaki etnik grubun mensupları ve özellikle de bu grubun önde gelen temsilcileri nezdinde benimsenen devlet vizyonları arasındaki ilişkilere eğilmek gerekmektedir²⁰⁷. Zira katılımcı demokratik anayasa yapımı konusunda yürütülen müzakerelerin ulusal çıkarlardan ziyade etnik unsurlar etrafında şekillenmesi halinde, etnisitenin gündeme taşınmasından menfaat sağlayabilecek siyasi aktörlerin mensubu oldukları etnik grubun önceliklerini savunmaları neticesinde bu durum, ulusal çıkarların arka planda kalmasına ve aynı zamanda kutuplaşmanın daha uçlara taşınmasına yönelik zemin hazırlayabilecektir. Dolayısıyla kutuplaşmanın temelini etnik kökene dayalı olduğu toplumlarda farklı görüş ve kanaatlerin baskı altına alınabilmesi söz konusu olabilmekle birlikte vatandaşlar da bireysel haklarının ihlal ve ihmal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir²⁰⁸. Örneğin Kenya’da gerçekleştirilen anayasa yapımı, sürecin en başından itibaren halk katılımının artı ve eksi boyutlarını gözler önüne sermiştir. Her ne kadar anayasa yapım sürecinin odak noktasında ulusal birlik ve kapsayıcılık yer almış ve etnik unsurlar kurumsal yapılara ilişkin müzakerelerde

²⁰⁵ Rogowski ve Sutherland, *a.g.m.*, 2016, s. 487.

²⁰⁶ Rogowski ve Sutherland, *a.g.m.*, 2016, s. 487 – 488.

²⁰⁷ Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 9.

²⁰⁸ Ghai, Y. (2019). “Civil Society, Participation and the Making of Kenya’s Constitution.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 228.

belirgin bir şekilde gündeme taşınmamış görünse de süreç içerisinde taraflarca sunulan pek çok teklifin etnik bakış açısıyla ele alınarak desteklenmesi yahut muhalefet edilmesi, bununla birlikte 2005 yılında gerçekleşen referandumda daha belirgin olmakla birlikte, 2005 ve 2010 referandumlarının her ikisinde de siyasi aktörlerin kampanyalarını etnik köken üzerinden yürüttüklerinin gözlemlenmesi dolayısıyla meselenin özünde etnik unsurların etkili olduğuna dair yeterli düzeyde bulgu elde edilmiştir²⁰⁹.

Ulusal kimliğin tanımlanması yakın geçmişe kadar, azınlıkların asimilasyonu esas alınarak, tek kültüre dayalı biçimde gerçekleştirilmiştir²¹⁰. Bu bağlamda pek çok devletin kendi sınırları dahilindeki tek bir etnik veya ulusal topluluğun çıkarlarını gözetmeye odaklanması söz konusu olmuştur. Etnik kimlik bakımından kutuplaşmış toplumlarda, yönetimlerin belirli bir etnik yapıyı tesis etme, sürdürme ve hatta pekiştirme taahhüdü gerek devletin uzun vadeli istikrarı gerekse devlet organlarının tümüyle demokratik esaslara dayanması bakımından sorun teşkil edebilmektedir. Böylesi etnik anayasal düzenler ilkesel boyutta genellikle tek bir etnik grubu, “çekirdek ulus” olarak tayin etmek suretiyle yönetim sınırları içindeki diğer tüm gruplara göre ayrıcalıklı kılmaktadır. Özellikle bir grubun baskın olduğu kutuplaşmış toplumlarda devlet yönetimini elinde bulunduran çekirdek ulusun, yani demografik çoğunluğun, eğitim düzeyi, teknolojik bilgi birikimi, üretim araçları üzerindeki kontrol benzeri tüm önemli alanlarda çok yönlü üstünlüğü sonucu toplumdaki farklı gruplar arasında geçmişten gelen köklü, yıkıcı ve şiddetli bir ihtilaflar bulunmaktadır²¹¹. Nitekim böylesi devletler, kanun önünde eşit muamele, adil yargılama, görevdeki iktidarın yahut çoğunluğun keyfi eylemlerine karşı azınlığın korumasını öngören resmi bir anayasal düzenden, siyasi kültür ve hukuki uygulamalardan yoksun durumdadır. Hâkim grup dahilindeki çoğunluk özünde hoşgörüsüzdür ve ayrıca azınlığa adil ve

²⁰⁹ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 228. Kutuplaşma etnik kökenden kaynaklanmayıp din temelli olduğu durumlarda da sonuç benzer şekilde belirli dini değerlerin toplumun tamamına benimsetilmek istenmesi anlamına gelecektir. Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 228.

²¹⁰ Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 369. Slaughter tarafından asimilasyon olgusu, “*Toplum bünyesindeki kültürel farklılıkların eritilmesi suretiyle örneğin Amerikalı yahut Fransız benzeri ortak bir ulusal kimlik bilincinin oluşturulması amacına yönelik*” uygulamalar şeklinde tanımlamıştır. Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 369.

²¹¹ Peleg, I. (2005). “Transforming Ethnic Orders to Pluralist Regimes: Theoretical, Comparative and Historical Analysis.” *Democracy and Ethnic Conflict Advancing Peace in Deeply Divided Societies Advancing Peace in Deeply Divided Societies*. (Ed. A. Guelke). New York: Palgrave Macmillan, s. 7 – 8.

demokratik ilkelere uygun muamele edilmesi yönünde de çoğunluk üzerinde kayda değer bir uluslararası baskı oluşturulamamaktadır²¹².

Böylesi bir tekelci ideal, karşılıklı diyalogun insan yaşamındaki yerini ciddi şekilde hafife alarak etkileşimi mümkün merteye yaratılışla sınırlandırmaya çalışmakta ve yaşamdaki iyiliklere dair oluşan algının, sevilen bireylerle paylaşılan ortak zevkler sayesinde dönüşebileceğini ileri sürerken, birtakım iyiliklerin ancak müşterek zevkler sayesinde erişilebilir hale gelebildiğini görmezden gelmektedir. Bu nedenle, kimliğin değer atfedilen bireyler tarafından şekillendirilmesini önlemek oldukça güç olmakla birlikte muhtemelen sarsıcı ayrılıklara da yol açabilecektir²¹³. Günümüzde kutuplaşma sonucunda yaşanan ihtilaflar genellikle ayrımcılık siyaseti kaynaklı olarak meydana gelmektedir. Uluslararası itibar odaklı siyasetin, vatandaşların farklılıklarına karşı tamamen kör şekilde ayrımcılık karşıtı tutumlar lehine mücadele yürüttüğü ortamlarda, bu ayrımcılığın farklı muamelenin temeli haline getirilmesine sebep olan ayrımcılık karşıtı siyasetin yeniden tanımlanmasına da ihtiyaç duyulmaktadır²¹⁴.

Bu doğrultuda kutuplaşmış toplumların etno-kültürel kimlik ve siyasi çıkar denkleminin ortaya koyduğu sorunlara yönelik çözümler oldukça önem taşımakla birlikte, söz konusu meselelerin yeterince ele alınmaması ayrımcılık, dışlama, asimilasyon, iç savaş ve hatta soykırıma varan ciddi sorunlara yol açabilmektedir. İspanya, Belçika ve Kanada benzeri şiddet içeren çatışmaların yaşanmadığı, hukukun üstünlüğü ve temel insan haklarına saygının hâkim olduğu devletlerde dahi bu türden

²¹² Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 7 – 8. Bu tarz ve benzeri etnik hakimiyetin hukuk kuralları aracılığıyla tesis edilebilmesi söz konusu olabileceği gibi, çoğunlukla hükümet politikaları yahut toplumsal uygulamalar vasıtasıyla gerçekleştirilen yarı-hukuki ve hatta hukuk dışı uygulamalar ile de etkili bir şekilde de icra edilmektedir. Köklü etnik yapılarda etnik hiyerarşi gerek hâkim durumdaki etnik grubun mensupları gerekse hakimiyet altındaki gruplar tarafından derinlemesine benimsenmiş olduğundan, bu hiyerarşiye karşı doğrudan itiraz edilebilmesi oldukça nadir rastlanan bir durumdur. Günümüz devletlerinin büyük çoğunluğu etnik açıdan çeşitlilik arz ettiğinden ve çoğu durumda etnik sınırlar boyunca kutuplaşmış olduklarından, söz konusu etnik yapıların niteliği ve bu yapıların istikrar açısından anlamı, önümüzdeki yıllarda pek çok ülkenin iç siyaseti ile pek çok bölgenin de uluslararası düzeydeki politikalarına hâkim olacak gibi görünmektedir. Peleg, *a.g.m.*, 2005, s.14. Slaughter, asimilasyonun en etkili vasıtalarından birinin, tek kültürlü ulusal kimlik algısı yaratabilmek amacıyla eğitim gören bireylerin ulusal kültür çerçevesinde sosyalleşmelerinin teşvik edici eğitim politikaları olduğunu, ancak günümüzde pek çok kesimin, bilhassa da eğitim kurumlarının, tek kültür odaklı bir yaklaşım yerine, toplumun giderek artan çeşitliliğine uyum sağlanması gerekliliği doğrultusunda, müfredat değişikliklerinden ırk ve kültür bilinci çerçevesinde yürütülen çeşitli düzenlemelere kadar uzanan taleplerde bulunduklarını belirtmektedir. Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 369.

²¹³ Taylor, *a.g.m.*, 1994, s. 33, 39.

²¹⁴ Taylor, *a.g.m.*, 1994, s. 39 – 40.

meselelere uygun şekilde çözüm sunabilmek olağan siyaset üzerinde yıpratıcı bir etkiye sahiptir²¹⁵. Toplumsal kutuplaşmaya yol açan ihtilaflar öncelikle ulus aidiyetini belirleyen unsurlarla ilişkili olduğundan esasında devletin karakterini tanımlamaya yönelik hususlar arasındaki mücadeleyi içerir. Ulusa aidiyetin belirleyici kriterleri, kapsayıcı bir yurttaşlık olgusu çerçevesinde hukuk sistemine sadakat, hoşgörü, eşitlik, çoğulculuk²¹⁶, demokratik ve laik devlete inanç, bireysel veya sivil özgürlükler gibi temel ilkeler ve aynı zamanda entegrasyonsuzluğa yüksek oranda tolerans göstererek ırk, din ve etnik kökene bakılmaksızın her vatandaşın paylaşabileceği değerleri de vurgular. Öte yandan, devletin karakterine yönelik soy ve etnisitenin ön plana çıkması son derece dışlayıcı uygulamaları beraberinde getirebilmektedir. Zira, din, dil ve gelenekler teorik açıdan “edinilebilir” olmaları dolayısıyla “dışarıdakini” “içeridekine” dönüştürebilirken, etnik kökene dayalı bir ulus tanımı, genellikle “sonradan edinilemeyecek” genetik unsurları ön plana çıkarmak suretiyle bu olasılığı ortadan kaldırılmasına sebebiyet vermektedir²¹⁷.

Müşterek kimlik inşası yolu ile toplum içerisinde yer alan bireyler ve çeşitli gruplar arasındaki birbirlerine olan güvensizlikleri dolayısıyla iş birliğinde bulunamamalarına dair meselelerin üstesinden gelebilecek şekilde bir müşterek aidiyet duygusu yaratmak maksadıyla ortak kimlik ve mağduriyet unsurları kullanılarak bir tür çıkar stratejisi yaratılsa dahi; şayet grup kimlikleri yeterince güçlü değilse, bunun harekete geçirilmesi kolay olmayacaktır²¹⁸. Bunun yanı sıra toplumsal kutuplaşma siyasi aktörler tarafından iktidarı elde etmek ve korumak amacıyla araçsal bir strateji olarak da kullanılabilir. Geçmişte yapılan pek çok araştırma, vatandaşlık, ulusal kimlik ve bir ülkenin kuruluşuna dair erken dönem mitlere ilişkin

²¹⁵ Choudhry, a.g.m., 2008, s. 5.

²¹⁶ “Çoğulculuk (plüralizm)” kavramı, dar ve geniş olmak üzere iki anlama sahiptir. Geniş anlamda çoğulculuk farklılığa ve çokluğa duyulan inanç ya da bağlılık olup, tanımlayıcı bir kavram olarak siyasi parti rekabetinin (siyasi çoğulculuk), etik değerlerin (ahlaki çoğulculuk) veya kültürel normların çeşitliliğini (kültürel çoğulculuk) ifade etmek için kullanılmaktadır. Çoğulculuk normatif düzeyde, farklılığın olağan ve hatta arzu edilen bir durum olduğunu ve genellikle bireysel özgürlüğü koruyup, tartışmayı ve fikir sahibi olmayı ya da anlamlandırmayı teşvik etmektedir. Daha dar anlamında ise çoğulculuk, siyasi iktidarın paylaşılmasına dair bir teori olup, iktidarın elit veya yönetici bir sınıfın elinde toplanması yerine, toplumda geniş ve eşit bir biçimde paylaşılmasını öngörmektedir. Bu anlamda çoğulculuk, bireylerin mensubu oldukları teşkilatlı gruplar vasıtasıyla temsil edildikleri ve bu türden tüm grupların siyasi süreç içerisine dahil oldukları grup siyasetinin teorisi olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, azınlıkların dahil edildiği bir sistem olarak çoğulcu yönetimler çoğunluğun siyasi iktidarı ele geçirmesini önlemenin basit bir aracı da sayılabilir. Heywood, a.g.e., 2014, s. 114 – 115.

²¹⁷ Milačić, a.g.e., 2021, s. 3.

²¹⁸ Ostby, a.g.m., 2008, s. 148.

çözümlememiş tarihsel tartışmalardan kaynaklanan köklü ayrılıklar etrafındaki kutuplaşmanın, bilhassa yıkıcı bir niteliğe sahip olduğunu, zira köklü ayrılıkların söz konusu devletin temelden yeniden yapılandırılmadan ortadan kaldırılamayacağını ortaya koymaktadır. Bireyler genellikle doğumlarından itibaren kendilerini bu ayrımların herhangi bir noktasında gördüklerinden, bu ayrımları daha da belirgin hale getirmek toplumsal ve psikolojik açıdan ayrıştırıcı olabilmekte ve hak sahibi vatandaş olarak hangi grubun mensuplarının kabul edileceği ile onların kim tarafından temsil edileceğine yönelik soruları da gündeme taşıyacaktı²¹⁹.

Bu türde kutuplaşmış toplumlarda tüm önemli etnik grupların dahiliyetini garanti altına alan katılımcılık ve kapsayıcılığa özellikle dikkat gösterilmesi gerekmektedir birlikte; devlet mekanizması da etnik veya ulusal kimliğine bakılmaksızın tüm bireyler ve gruplara kanun önünde ve fiiliyatta mutlak eşitlik sağlanması adına çoğunluğun doğasında var olan tahakküm girişimlerine karşı azınlıkları koruma işlevini etkin bir şekilde yerine getirebilmelidir²²⁰. Örneğin, Güney Afrika'da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1948 yılında ağırlıklı olarak Hollanda kökenli "beyazları" temsil eden Ulusal Parti'nin iktidara gelmesi sonucu ülkede ırk ayrımcılığı (apartheid²²¹) meselesi belirgin şekilde artış göstermiş, yürürlüğe konulan yasalar aracılığıyla hukuk düzeninin bir parçası haline alan bu ayrımcılık anlayışı neticesinde beyazlar siyahiler karşısında üstünlüğüne sahip olmuştur. Bu süreçte, siyahiler ve beyazlar arasında yaşanan şiddet olayları, ekonomik kriz ve uluslararası baskı sonucunda Ulusal Parti'nin 1980'lerden itibaren uyguladığı ayrımcılık politikasını yumuşatarak nihayetinde tamamen sona erdirilmesinin zemini hazırlanmış ve ilk olarak 1984 yılında karşıt iki grubun mensuplarının evlenebilmesine müsaade edilmiş ve sonraki dönemlerde siyahilere çeşitli haklar tanınmaya başlanmıştır²²².

²¹⁹ McCoy, Press, Somer ve Tuncel, *a.g.e.*, 2022, s. 5

²²⁰ Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 10

²²¹ Flemenkçenin Afrika'da kullanılan lehçesi olan Afrikan dilinde "ayrım" anlamına gelen apartheid, spesifik olarak Güney Afrika'daki söz konusu ayrımcı uygulamayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Turinay, F. (2015). "Tek Başlı Parlamentarizmin Kavramının Doğuşu: Güney Afrika'nın Hükümet Sistemi". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 119, s. 67

²²² Turinay, *a.g.m.*, 2015, s. 67; 1989 yılında Sovyet Bloğunun çöküşüyle beraber, Güney Afrika hükümetlerini iki süper güçten birinin uydu devleti olmaya iten uluslararası rekabetin sonuna gelinmiş, böylelikle 1990'dan başlayarak tüm Afrika kıtası boyunca hüküm sürecektir bir anayasal reform ve değişim dalgasının önü açılmıştır. Bu gelişmeleri Güney Afrika'ya Avrupa Birliği ve ABD'den gelen hibe şeklindeki yardımlar ile tüm önemli ticaret anlaşmalarının çok partili seçimlerin varlığı şartına bağlanması izlemiştir. Thomashausen, A. (2011). "Güney Afrika'nın Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk". *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim: Türkiye'de Anayasal Değişim Beklentileri*. (Ed. O. Ergül). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, s. 116

Bu bağlamda demokrasilerde ciddi boyutlara varan siyasi ve toplumsal kutuplaşma, potansiyel tehlike arz eden dinamikleri ve sonuçları bakımından önemsenmelidir. Zira bir toplumda bir defaya mahsus dahi olsa kutuplaşma baş gösterdiğinde, kendi kendine yaygınlaşarak zamanla kontrolden çıkma eğilimi içerisinde olmaktadır. Böylelikle de bir arada yaşamayı ve demokratik sistemlerin düzgün işleyişini tehlikeye atabilecek pek çok söylemsel, yapısal ve psikolojik dinamik ile nedensellik ilişkisini etkin hale getirmektedir²²³. Siyasi partilerden, medyaya ve akademiye kadar muhtelif yapılara sirayet eden ayrışma, toplum nezdinde kutuplaştırıcı ve dışlayıcı söylemlerden kaçınarak karşılıklı bağları, güç paylaşımını ve uzlaşma arayışını destekleyen toplumsal ve siyasi aktörleri dezavantajlı duruma düşürmekle birlikte uzlaşmaz, dışlayıcı ve demagojik siyasi söylemler kullanmaya meyilli ve muktedir aktörlere avantaj sağlamaktadır. Böylesi bir durum sabit şekilde birbirine karşıt haldeki siyasi kimliklerin gelişimini kolaylaştırarak kısa vadede demokratikleşmeye katkıda bulunsa bile, demokrasiyi inşa eden ve sürdüren uzun vadeli yapısal, kültürel, toplumsal ve psikolojik unsurları tahrip edebilmektedir²²⁴.

2.2.3. Ulusal ve Etnik Kimliğe Dayalı Toplumsal Çatışmalar

“Çatışma (*conflict*)” kavramı tek başına kullanıldığında bir anlaşmazlık, bir mücadele yahut karşıt bir durum veya eylem anlamına gelmektedir. Daha spesifik tanım ise siyasi aktörlerin birbirleriyle bağdaşmayan hedeflere ulaşmak ve/veya husumetlerini belirtmek adına birbirlerine karşı rekabet içeren davranışlar sergiledikleri bir durumu ifade eder. Çatışma terimine sıklıkla, tasvir edilen çatışmanın ne tür bir çatışma olduğunu belirtmek adına toplumsal, şiddet içeren, silahlı, etnik şeklinde sıfatlar eşlik etmektedir²²⁵. Kavga, muharebe ve savaş benzeri terimler çatışma ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak bu terimler, çatışma için zorunlu olmayan bir şiddet unsuru içerir. Dolayısıyla, şiddet mutlaka çatışmanın bir parçası olmasa da, çoğu tanımda güçlerin karşı karşıya gelmesi veya güç dağılımına vurgu

²²³ Somer ve McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 6.

²²⁴ Somer ve McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 6. Bir toplum kutuplaşmaya başladığında gruplar arası mücadeleye söylemsel açıdan odaklanmak husumetleri pekiştirerek toplumsal düzeyde artan menfi partizanlığa ve karşılıklı duyarlılığa katkıda bulunur. Bireylerin kendi grubuna sadakati ve diğer grupla ihtilafı güçlenirken sıfır toplamı algıları pekiştirir, sosyal mesafeyi derinleştirir ve müşterek toplumsal faaliyetler ile farklı gruplarla uzlaşma ve dayanışma yönündeki istekliliği azaltır. Mevcut tehdit algıları hem iktidar hem de muhalefet gruplarının demokratik olmayan eylemleri tercih etmesine de zemin hazırlar. Somer ve McCoy, *a.g.m.*, 2018, s. 6.

²²⁵ Frère, M., Wilen, S. N. (2015a). “INFOCORE Definitions “Conflict”” Bruxelles: ULB, s. 2.

yapılmaktadır²²⁶. Nitekim, çatışmanın kendisi zıtlıklar arasındaki gerilimin sonucudur²²⁷. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze değin etnik, ulusal veya farklı toplumlar arasındaki çatışmalar toplumsal güvenlik açısından ciddi bir tehdit unsuru teşkil etmektedir. Zira, böylesi şiddet olaylarının altında yatan keskin toplumsal kutuplaşmalar, uzayan ve çözülmesi oldukça güç çatışmalara yol açma eğiliminde olması dolayısıyla, toplumsal uzlaşının tesisi ile tekrar eden çatışmaların engellenmesi, yoğun çatışmaların sona erdirilmesinin ardından dâhi hayli zor bir sürece dönüşmektedir. Buradan hareketle kalıcı bir barışın sağlanması ve mevcut toplumsal ilişkileri onarabilecek stratejilerin geliştirilebilmesi amacıyla kutuplaşmış toplumlarda çatışma sonrası uzlaşmayı teşvik etmeye yönelik müdahaleler esnasında, söz konusu kutuplaşmanın toplumsal yahut kolektif yönlerinin de ele alınması önem arz etmektedir²²⁸.

Toplumu oluşturan farklı etnik gruplar kimi zaman toprak veya diğer doğal kaynaklar üzerine hakimiyet kurmak, istihdam olanakları yahut mülkiyet konularına dayalı mücadele içerisine girebilmekle birlikte, etnik çatışmalar daha ziyade kimlik ve tanınma türünden soyut meseleler etrafında şekillenmektedir. Söz konusu çatışmalar ekseriyatla farklı etnik grupların birbirlerine dair oluşturdukları çarpıtılmış önyargılardan ileri gelmekte veya en azından bu tür olumsuz algılar ile yakından bağlantılı görünmektedir. Bunun yanı sıra, gruplar arası ilişkilerde ciddi bir sorun teşkil eden, etnik grupların birbirlerine karşı oluşturdukları menfi bakış açıları temelinde sancılı duygular, abartılı fikirler ve öngörülemeyen öfke patlamaları etnik çatışmaların en dikkat çekici özelliği olarak değerlendirilebilmekte ve hatta kimi etnik çatışmaların inanılması güç boyutlardaki vahşetinde, insan tabiatının en ilkel hali gözler önüne serilmektedir²²⁹. Elster'in de belirttiği üzere, önyargı anlaşılması oldukça

²²⁶ Frère, *a.g.e.*, 2015a, s. 2. Çatışma, çatışma davranışını başlatmaya yatkın olan düşmanca tutumlardan farklı olarak, her zaman en az iki taraf arasında gerçekleşir ve genellikle aktör sayısı arttıkça çatışmalar daha karmaşık hale gelir, zira bu hallerde yanlış yorumlama riski ve dolayısıyla belirsizlik seviyesi artar. Frère, *a.g.e.*, 2015a, s. 2. Department of Peace and Conflict Research (UCPD) tanımına göre, “*Silahlı Çatışma (Conflict-armed)*, biri devlet iktidarı olmak üzere asgari iki grup arasında meydana gelen silahlı güç kullanımı neticesinde bir takvim yılı içerisinde en az 25 kişinin çatışmalar nedeniyle hayatını kaybettiği, iktidar ve/veya bölge ile bağlantılı ihtilafli uyuşmazlıklardır.”) Uppsala Conflict Data Program, UCDP Conflict Definitions, Uppsala University.
<https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/> (E.T. 01.03. 2024).

²²⁷ Simmel, *a.g.m.* 1904, s. 490.

²²⁸ Aiken, *a.g.m.*, 2008, s. 9.

²²⁹ Öte yandan, etnik çatışmaların beklenmedik düzeyde sakin ve barışçıl seyrettiği, şiddetin neredeyse hiç görülmediği veya oldukça cüzi boyutlarda kaldığı durumlara da rastlanmakla birlikte, toplumsal

güç olabilecek bir olgu olmakla birlikte, en genel ifade ile bir grubun üyelerince, diğer farklı grup mensuplarının, bilişsel kapasitelerinin düşüklüğü yahut olumsuz davranışsal eğilimlere sahip oldukları yönünde haksız ve bir o kadar dayanaksız kanaatlerini yansıtmaktadır. Nitekim birkaç istisna dışında önyargı, gerçekte var olan niteliklerden ziyade atfedilen unsurlara dayandırılmakla ve aynı zamanda beraberinde aşağılama, nefret ve içgüdüsel düzeyde korku hissini de getirebilmektedir. Esasında önyargının nesnesi, ön yargıya sahip bireylerin hedefinde yer alan kitlelerin içsel ve süreklilik arz eden nitelikleri bağlamında algıladıklarından ibaret olup, en belirgin örnekleri arasında cinsiyet, ırk, etnik köken ve düşük sınıfa aidiyet yer almaktadır²³⁰.

Modern siyasal şiddet eylemleri niteliğinde değerlendirilebilecek iç çatışmaların sebeplerine ilişkin yürütülen araştırmalar, karşılaştırmalı çalışmalar bağlamında ele alınmaya başlandığından bu yana pek çok teorik aşamadan geçmiştir. Modern dönem düşünürlerinin pek çoğu tarafından bu tarz şiddet olaylarının nedenleri, öncelikle toplumsal ve ekonomik kalkınmanın etkisi doğrultusunda giderek artan ekonomik eşitsizlik, muhtelif toplumsal gruplar arasındaki derin ayrışmalar ve siyasi taleplere dayandırılmış, ardından şiddet içeren çatışmaları etnik köken, ulusçuluk anlayışı ve mevcut kaynakların etnik hatlar boyunca dağılımıyla ilişkilendiren yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır²³¹. Öte yandan son dönemlerde yürütülen araştırmaların büyük bir kısmında, iç çatışmaların tetiklenmesine yönelik etkenler, mevcut toplumsal mağduriyetler yahut siyasi ideolojilerin rolüne vurgu yapmaktan ziyade, potansiyel direnişçileri bu tarz eylemlere başvurmaya yönelten koşullara odaklanılmıştır²³². Bu bağlamda kitlesel göç, dijital iletişim, artan turizm faaliyetleri ve küresel piyasa ekonomisi dolayısıyla toplumsal etkileşimin giderek artması neticesinde, kimi görüş artan irtibatın etnik çatışmaları azaltacağını umarken, diğer bir kısım görüş ise çatışmaları daha da yoğunlaştıracağını ileri sürmektedir²³³.

ayrımcılık örüntüsü böylesi etnik çatışmaların en belirgin tezahürü niteliğindedir. Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. 14.

²³⁰ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 235 – 236. Elster'e göre, dini hususlar konuya ilişkin başlıca istisna teşkil etmektedir. Zira, , din her ne kadar prensipte kişisel tercihlere dayanıyor görünse de, pratikte çoğunlukla bireylerin yaşam boyu bağlılık duydukları bir olgu niteliği taşıması sebebiyle, diğerleri nezdinde de bu şekilde değerlendirilmektedir. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 235 – 236.

²³¹ Boxin ve Stokes, *a.g.m.*, 2011, s. 551.

²³² Boxin ve Stokes, *a.g.m.*, 2011, s. 551.

²³³ Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. 1. Bunun yanı sıra Forbes'a göre; en belirgin etnik çatışmaların temelinde dahi birbiriyle ihtilaf halinde olan maddi veya ekonomik menfaatlerin payı oldukça düşük olmakla birlikte, böylesi bir durum söz konusu olduğunda da çatışmalar çoğunlukla iktidar, saygınlık yahut

Gellner'e göre, sanayileşme ve modernleşme Batı'daki merkezlerinden dışarıya doğru eşitsiz bir şekilde ilerledikçe, köy ve diğer tüm bölgeleri kökünden koparmakta, geleneksel yapı ve kültürleri aşındırmakta aynı zamanda çok sayıda bireyi kendi çevrelerinden uzaklaştırarak modern kent merkezlerinin anonimliğinin hâkim olduğu ve çatışmaların yaşandığı bir çevreye sürüklemektedir. Neticede meydana gelen, kentteki kıt kaynaklar üzerinde, genellikle köklü gruplar ile sonradan kentlileşen topluluklar arasında yaşanan sınıf çatışmasıdır. Bununla birlikte kentsel eritme potası yeni gelenleri eğitim sistemi aracılığıyla egemen okuryazar kültüre asimile edemezse, yani belirli kültürel özelliklere sahip gruplar özümsemezse, o halde iki yeni ulusu dolayısıyla da iki farklı ulusçu ideolojiyi ortaya çıkarması muhtemeldir. Bu durum bilhassa yeni gelen grupların farklı bir renge yahut dine (özellikle de kitabî bir dine) sahip olması halinde ortaya çıkmaktadır. Zira bu unsurlar belirgin ve süreklilik arz eden diyakritik izler olup sanayileşme sürecinin ilerleyen aşamalarında kendilerini gösterme eğilimi içerisinde şiddetli ve uzun süreli çatışmalara yol açabilmektedir²³⁴.

Öte yandan, etnik bağılıklar ile siyasal gelişimin, ekonomik kalkınmayla olan bağlantısına ilişkin ünlü düşünür Montesquieu'nun "*Kanunların Ruhunu*²³⁵" adlı eserinde yer alan görüşlerinden hareketle Forbes, modern toplumlara yönelik, ekonomik kalkınmanın dar anlamdaki etnik aidiyetleri zayıflatacağı, dolayısıyla etnik çatışmaları azaltacağı ve bireysel haklara saygıyı artıracığı ileri sürmektedir. Forbes'a göre, artan ticari faaliyetler geçmişte birbirlerinden izole halde yaşamlarını sürdüren farklı kesimleri birbirleriyle yakın temas kurmaya yönelterek aralarındaki işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu sayede daha kapsamlı mübadele ağları içerisine dahil olan bireyler, ekonomik çıkarları doğrultusunda birbirlerine bağlı hale gelirken, söz konusu çıkar ve bağlantıların etkisi ile birbirleriyle çatışan kültürel aidiyetlerini, geleneklerini ve değerlerini yeniden ve daha net bir biçimde görmeye

toplumsal statü benzeri daha soyut değerlere yönelik anlaşmazlıklara dayanmaktadır. Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. 14.

²³⁴ Gellner, *a.g.e.*, 1983, s. 110 – 112.

²³⁵ Montesquieu, (2001). *The Spirit of Laws*. (trans. T. Nugent). Kitchener: Bathoche Books, s. 346. Montesquieu'nün ifadesi ile; "*Ticaretin tahrip edici önyargıların tedavisidir; zira makul davranışlara rastlanılan hemen her yerde ticaretin geliştiği ve yine ticaretin yoğun olduğu tüm ortamlarda makul davranışlara tanık olunduğu genel bir kaide niteliğindedir. O halde, görgü ve ahlak kurallarının geçmişe nazaran şimdilerde görece düşük düzeyde yabancı olmasına şaşırılmamak gerekir. Nitekim, ticari faaliyetler vasıtasıyla tüm ulusların ahlak anlayışları hakkında edinilen bilgiler geniş bir alana yayılarak birbirleriyle mukayese edilmekte ve bundan önemli faydalar elde edilmektedir. Ticarî nitelikli yasalar, denebilir ki, görgü kurallarını geliştirirken aynı zamanda onları ortadan kaldırmaktadır.*" Montesquieu, *a.g.e.*, 2001, s. 346.

başlarlar. Ekonomik gelişmeler sayesinde kıt kaynaklara dayalı çatışmaların yoğunluğu azalırken, beraberinde modern refah devletinin gelişimi ile bireylerin soydaşlık bağlarına duydukları ihtiyaç da zayıflamaktadır. Zira, modern eğitim teknikleri ve kitle iletişim araçları, toplumun temelini oluşturan geleneksel sistemleri değiştirir yahut bunların yerini alır²³⁶ Okuryazarlık yaygınlaşarak evrensel boyuta ulaşır ve çok sayıda birey modern bilim konusunda temel seviyede donanıma sahip olması ile dar etnik aidiyetler zamanla yerini tüm toplumun birlik ve beraberliğine dair daha sağlam bir hissiyata bırakmaması sonucunda ekonomik yahut sınıfsal ayrımlar mühim addedilerek, söz konusu mevcut etnik ayrışma hatlarını giderek daha belirgin bir şekilde kesmeye başlar ve böylelikle bireyler kademeli şekilde küresel çapta bir beşeri toplumun münferit mensupları olarak algılamayı ve müşterek bir kısım temel hakların tesis edilmesine dair bireysel menfaatlerinin bilincine varmayı öğrenmeye başlarlar. Buradan hareketle etnik çatışmalara ilişkin tartışmalarda söz konusu belirsizlikleri gidermeye dönük olarak Forbes, etnik gruplar arasında gerçekleşen temas düzeyinin uygun koşullar dahilinde yoğunlaştırılması, her ne kadar etnik bilinci güçlendirse dahi, beraberinde etnik çatışmaların büyümesini zorunlu kılmaması dolayısıyla uygun şartlar sağlandığında, artan temasın ihtilafları azaltıcı yönde etki yaratabileceğini ileri sürmektedir²³⁷.

Bu bağlamda modern toplumların bütünleşmesi esasında, bireylerin farkına varmaksızın çeşitli ihtilaflar yaşayarak bir şekilde bunları yönetme veya idare etme deneyimlerinden kaynaklanmakta ve toplumsal ihtilafların modern demokratik toplumları bir arada tutan, ihtiyaç duydukları gücü ve uyumu sağlayan önemli bağları sağlamlaştırdığı öne sürülmektedir. Ancak ne var ki, ihtilafların toplumsal ilişkilerde yapıcı bir rol oynayabileceği fikri uzun bir geçmişe sahip olsa da, çatışma ve krizin yarattığı tehlikeler ve yol açtığı zararlar çoğu zaman o kadar açık ve ezici olmuş ve dolayısıyla toplumsal düşüncenin en büyük çabası düzen, barış, uyum ve denge arayışı, yani korkulan, nefret edilen çatışmanın önlenmesine yönelmiştir²³⁸. Andrew Arato'ya göre; “İç savaş ya da kalıcı devrimci istikrarsızlık demokratik siyasal bir rejimin antitezleridir.”²³⁹ Elbette çatışmalar çoğu durumda tehlikeli, aşındırıcı ve

²³⁶ Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. 1

²³⁷ Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. 2

²³⁸ Hirschman, *a.g.m.*, 1994, s. 206 – 207

²³⁹ Arato, A. (2009). *Constitution-Making Under Occupation: The Politics of Imposed Revolution in Iraq*, New York: Columbia University Press, s. 2.

potansiyel olarak toplumsal düzeni yıkıcı olabilmeleri nedeniyle kontrol altına alınmalı ve çözümlenmelidir²⁴⁰. Buradan hareketle, günümüz modern toplumları çerçevesinde anayasal mühendislik çalışmalarında bulunan teorisyenlerin büyük çoğunluğu, toplumsal kutuplaşmaların demokrasi açısından ciddi bir sorun teşkil edebileceği suretiyle toplumun kutuplaşması neticesinde ayrışmaların yaşandığı ülkelerde demokratik iktidarın tesisi ile demokratik istikrarın sağlanması bakımından, görece toplumun türdeş yapıda olduğu ülkelere kıyaslandığında karşı karşıya kalılabilecek çok sayıda güçlük bulunduğu konusunda hemfikirdir²⁴¹. Bunun yanı sıra düşünürler, henüz tam anlamıyla yerleşik demokrasiye sahip olmayan yani, demokrasinin niteliklerinin tümüyle benimsenemediği ülkelerde etnik köken temelinde muhtelif açılardan meydana gelen toplumsal kutuplaşmaların, köklü demokrasilere oranla daha etkili olabileceği dolayısıyla, toplumsal kutuplaşmaların demokratikleşme sürecine yönelik engel teşkil edebileceği hususunda da mutabıktır. Kutuplaşmış toplumlara ilişkin yürütülen çalışmaların pek çoğunda konuya dair muhtelif fikir ayrılıkları söz konusu olsa da kutuplaşmanın demokrasi üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler bakımından evrensel boyutta akademik uzlaşısı mevcuttur²⁴².

Şüphesiz demokrasi bir anlamda, vatandaşların kanaatlerine yönelik değer ve hedefler üzerinde açık rekabete izin veren bir çatışma önleme rejimi olup toplumdaki farklı grupların birbirlerine karşı şiddet unsuruna başvurmadıkları, vatandaşların diğer vatandaşların haklarını ihlal etmedikleri ve demokratik kurallar dahilinde hareket ettikleri müddetçe, tüm kesimlere gerek sivil toplumda gerekse siyasi sistemde kendi çıkarlarını gözetme hakkı tanınmasını ifade eder. Bu, demokratik siyasetin kapsamı hakkında asgari nitelikte açıklayıcı bir yaklaşımdır²⁴³. Günümüzde demokratik yapıların tasarlanmasına yönelik en ciddi sorun, bu yapıların toplum bünyesinde söz konusu olan yoğun ayrışıklık, ihtilaf ve gruplar arası farklılıklar bağlamında mümkün olan en doğru şekilde tasarlanabilmesi meselesidir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde söz konusu farklılıklar etnik temelde dinsel, ırksal, dilsel, kültürel ve coğrafi açıdan tezahür edebildiğinden, bu sorun yalnızca son dönemlerde kurulan yeni demokrasileri

²⁴⁰ Hirschman, *a.g.m.*, 1994, s. 206.

²⁴¹ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 75.

²⁴² Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 75.

²⁴³ Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 37.

değil, aynı zamanda farklı grupların siyasi tanınma, temsil ve yetki taleplerini giderek artan bir şekilde gündeme getirmeleri dolayısıyla köklü demokrasileri de yakından ilgilendirmektedir²⁴⁴. Dolayısıyla bir yandan demokrasi teorisi ve demokratik kurumsal tasarım, diğer yandan ise grup kimliklerine yönelik rasyonel ve makul taleplerin mahiyetine ilişkin hususların odağında yürütülen çalışmalar doğrultusunda kutuplaşmış toplumlar bağlamında esas mesele, demokratik kurumsal tasarım çerçevesinde bireylerin grup aidiyetlerini inşa etme yöntemlerinin temel dinamiklerinin anlaşılmasına yöneliktir. Tüm bu söz konusu kimlik inşasının hayata geçirilmesi ve sair süreçler, modern demokratik kurumsal tasarım konusundaki grup mücadelelerini körükleme riski barındırması dolayısıyla, kimlik oluşumuna ilişkin temel dinamiği kavramaksızın, ihtilafların giderilmesi hususundaki işlevsel çözüm arayışlarının başarılı sonuçlar vermesi de pek mümkün olmayacaktır²⁴⁵.

Bu doğrultuda, toplumsal kutuplaşma kaynaklı iç çatışmaların gruplar arası mücadelelerden ileri gelmeleri dolayısıyla, temel meselenin söz konusu grupları harekete geçiren sebepler ile harekete geçme yöntemleri bakımından ele alınmasında fayda bulunmaktadır. Zira, şiddet içeren eylemlere ilişkin harekete geçişi açısından grupların öncelikle müşterek bir kimliğe gereksinim duymaları dolayısıyla, kimlik oluşumuna dair yalnızca bir gruba aidiyet veya diğer gruplara yabancılaşma konularına odaklanılması neticesinde toplumsal kutuplaşma, salt bireyler arası mesafe ile bağlantılı kılınarak kutuplaşmaların grup kimliği boyutu konusu yeterince dikkate alınmamaktadır. Ancak ne var ki toplumsal kutuplaşma esasında, farklı grupların birbirlerine yönelik algıları ile bağlantılı olması dolayısıyla, bu yabancılaşma hissiyatının giderek güçlenmesinin temelinde yer alan grup içi bağlılık ve kimlik oluşumlarının da irdelenmesi mühimdir²⁴⁶. Bilhassa toplumsal kimliğin doğal nitelik taşımadığı inşa teorisi bağlamında, anayasal öznenin egemen güçler eliyle karşıt gruplara mensup bireyler üzerine konumlandırılması neticesinde, öznellikten mahrum kılınan diğerlerinin nesneleştirilip, ötekileştirilmesi söz konusu olmaktadır. Ötekileştirilen bireylerin farklılıklarını tabii, olağan ve makul addetmesi sonucunda toplumsal kökler yok edilerek, sınıflandırmaların olağan ve gerekli olduğu kanaati

²⁴⁴ Pildes, a.g.m., 2008, s. 176.

²⁴⁵ Pildes, a.g.m., 2008, s. 176.

²⁴⁶ Ostby, G. (2008). "Polarization, Horizontal Inequalities and Violent Civil Conflict." *Journal of Peace Research*, 45(2), s. 146.

oluşturulmakta, böylelikle diğerlerinin doğalarından kaynaklı biçimde kusurlu, eksik ve aykırı olduğu algısı yaratılarak, tahakküm ve/veya dışlanmalara müsait bir nesne konumuna getirilmeleri sağlanmaktadır²⁴⁷.

Kutuplaşmış toplumlar bağlamında insan hakları ihlalleri yahut kitlesel düzeyde gerçekleşen şiddet eylemlerinin pek çoğu farklı etnik veya ulusal topluluklar arasındaki “kimlik çatışmaları” neticesinde meydana gelmekte ve özellikle farklı etnik grupların bir arada yaşadığı toplumlarda kolektif antagonizmaları teşvik ederek “Ben” ile yerilen “Ötekini” karşı karşıya getirmektedir. Toplumsal şiddet eylemleri esasen toplumsal ilişkilere dayalı çatışmalardır. Ancak meydana gelen kolektif şiddetin gerekçesinin salt, rekabet içerisindeki gruplar arasında söz konusu olan keskin ayrışmalara dayandırılması yeterli olmamakla birlikte, bu türden bir durumun varlığı gerekli bir koşul teşkil etmektedir²⁴⁸. Zira, toplumda yer alan farklı gruplar arasında karşılıklı güven ve iletişim ağları zayıfladığında, gruplar birbirlerine karşıt konuma gelebilmekte ve böylelikle gruplar arası çatışma potansiyeli de güçlenmektedir. İleri düzeyde çatışma durumlarında, her bir grubun “öteki” olarak addettiği grupları düşman olarak algılaması ve bu düşman grubun mensuplarını da toplumun normatif sınırlarının yahut ahlaki düzeninin dışında kabul etme eğilimi dolayısıyla toplumu düşman ötekinden arındırmaya yönelik şiddet eylemleri; anlatılar, toplumsal bellek yahut karşıt grubun maruz kaldığı muameleyi onaylayan mitler vasıtasıyla meşrulaştırılarak, birbirini takip eden nesiller boyunca aktarılmaya devam edebilmekte ve nihayetinde toplumlar, farklı toplumsal gruplar arasında karşılıklı şiddet eylemlerinin daimî kılınması suretiyle içinden çıkılmaz döngülere hapsolme tehlikesi karşı karşıya kalabilmektedir²⁴⁹.

Öte yandan, karşıt grupların birbirlerine yönelik geliştirdikleri etnik nefret, kimi zaman yetiştiriliş tarzı kimi zaman da toplumsal koşullanma dolayısıyla bireyler nezdinde içselleştirildiğinden, toplumsal kutuplaşma kaynaklı çatışmaların yalnızca grup temelli değerlendirilmesi de sorunun altında yatan temel sebeplerin yeterince anlaşılır kılınmasını engellemektedir. Nitekim toplumsal kutuplaşmaya ilişkin

²⁴⁷ Toplumsal inşa görüşünü benimseyenlerce farklı gruplar, iktidar tarafından meydana getirilmiş yahut tasarlanmış oluşumlar şeklinde nitelendirilmekte ve bireyleri belirli bir gruba bağlayan temel etkenin, kendilerine muhalif kesimlerin mutlak gücü ve tahakkümü olduğu ileri sürülmektedir. Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s.371.

²⁴⁸ Aiken, *a.g.m.*, (2008), s. 10.

²⁴⁹ Aiken, *a.g.m.*, (2008), s. 10.

bireyleri esas alan yaklaşımların teşvik edilmesi suretiyle sağlanabilecek farklı bakış açıları mevcut olup, elde edilen çıkarımlar ise büyük ölçüde ekonomik koşulları işaret etmektedir²⁵⁰. Ancak bununla birlikte, gelir dağılımı konusunda toplumda meydana gelen basit eşitsizliklerin de tek başına şiddet içeren çatışmalara yol açtığı düşüncesi yeterli görülmemektedir. Zira iktidar yetkisi ve finansal kaynakların etnik temelli birbirine karşıt gruplar arasında adaletsiz bir şekilde dağıtılması, toplumu şiddetli çatışmalara sürükleyebilmekle birlikte, toplum içerisinde yer alan gruplardan herhangi birinin ayrımcılığa maruz kalıp, diğerlerinin ise kaybetmekten endişe duyduğu birtakım iltimaslara sahip olması da çatışmaları tetikleyici bir unsur şeklinde değerlendirilebilmektedir²⁵¹. Bu doğrultuda etnik çatışmaların sebeplerine ilişkin temel hususların, demografik gelir dağılımındaki adaletsizlikten ziyade mağdur edilen kesimlerin kendi aralarında gruplaşmasıyla bağlantılı oldukları ileri sürülebilmektedir²⁵².

Yürütülen ampirik çalışmalar, bazı ülkelerde farklı etnik gruplara mensup bireylerin arzu ettikleri ekonomik olanaklara erişimlerinin sistematik biçimde kısıtlanması dolayısıyla sıklıkla ekonomik ayrımcılığa maruz kaldıklarını ortaya koymakla birlikte, söz konusu eşitsizlikler aleni ayrımcılıktan ileri gelmese dahi, muhtelif grupların ekonomik kaynaklara erişimindeki adaletsizlik toplumsal düzeyde pek çok mağduriyete yol açabilmektedir. Öte yandan gelir dağılımdaki adaletsizlik, iktidar ile hâkim konumdaki etnik grupların, toplum içerisinde yer alan azınlık gruplarını tahakküm altına alabilmek amacıyla uyguladıkları, örneğin ayrımcılığa dayalı eğitim politikaları benzeri toplumsal boyutlu da olabilmektedir²⁵³. Nitekim Senegal’de meydana gelen iç karışıklıklar böylesi bir duruma bir örnek teşkil edebilir. Senegal’in güneyinde yer alan Casamance Bölgesi, doğal kaynaklar açısından ülkenin diğer bölgelerine kıyasen daha verimli topraklara sahip olup, pirinç ve pamuk gibi temel tarım ürünlerinin büyük bir kısmı da bu bölgede üretilmekle birlikte ayrıca silahlı mücadele öncesi Senegal’in turizm gelirleri büyük oranda yine bu bölgeden elde edilmekteydi. Söz konusu bölgede sömürge döneminden itibaren içlerinde ayrılıkçı fikirler barındıran hakim konumdaki etnik grup Diola’ların, bölgenin sunduğu

²⁵⁰ Esteban, J., Ray, D. (2016). “Conflict and Development.” *EDI Working Paper Series*. WP16/10.II.1, s. 4.

²⁵¹ Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 143.

²⁵² Esteban ve Ray, *a.g.m.*, 1994, s. 822.

²⁵³ Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 147.

imkanlara karşılık, eğitim politikaları ile arazi tahsisine yönelik uygulamalar dolayısıyla ayrımcılığa maruz barıkıldıkları algısından ileri gelen iç çatışmalar yaşanmıştır. Benzer şekilde, özellikle düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde istihdamın temel kaynağını oluşturan kamusal faaliyetlerde, azınlıkların istihdam edilmesinin engellenmesi türünden ekonomik fırsat eşitliğini kısıtlamaya yönelik ayrımcılığa dayalı uygulamalar da belirli grupların maddi açıdan dezavantajlı konuma düşmesine sebebiyet verebilmektedir²⁵⁴. Öte yandan toplumsal statü eşitliği ilkesi, kültürel himayeden oldukça farklı normatif mülahazalara dayanmakla birlikte bu konuda devletin herhangi bir yaşam biçiminin gelişimini teşvik etmek yahut önlemek amacıyla girişimlerde bulunmasından ziyade, farklı yaşam biçimlerinin her birinin başarıya ulaşmak üzere çaba sarf edebileceği adaletli bir zemin yaratmaya odaklanması gerektiği ileri sürülmektedir. Zira, devletin herhangi bir gruba destek veya mâni olmayı reddetmemesi toplumsal gelir düzeyi bağlamında adaletin sağlanabilmesine yönelik en temel uygulamalardan biri olarak nitelendirilebilmektedir²⁵⁵.

İç çatışmaların temelinin, toplum düzeyinde söz konusu olan gelir dağılımı eşitsizliklerine dayandığı önermesine yönelik teorik ve ampirik boyutlarda kayda değer nitelikte literatür mevcuttur. Buna karşın, gruplar arası mücadeleleri ele alan araştırmaların büyük çoğunluğunda adaletsiz gelir dağılımı bağlamında birey odaklı yaklaşım benimsenerek, yalnızca bireyler arasındaki ekonomik eşitsizliğe odaklanılması dolayısıyla, yürütülen çalışmalar ışığında toplumda var olan eşitsizlik ile iç çatışma arasında bir korelasyon saptanamamıştır. İlaveten, ekonomik eşitsizlik bağlamında vuku bulan çatışmalara ilişkin literatüre ait diğer sorun ise yürütülen çalışmaların genelinde, toplumda mevcut eşitsizliğin sadece gelir dağılımı üzerinden izah edilmesidir²⁵⁶. Öte yandan, toplumsal eşitsizlik yalnızca gelir dağılımının adaletsiz paylaşımından kaynaklanmayıp; finansal menfaatler ve refah eşitliğinin yanı sıra, eşit hak ve özgürlükler kapsamında, üç ayrı kategoride ele alınabilmektedir. Özetle, çatışmaların kaynağının mutlak surette toplumsal eşitsizliğe dayandığı ileri sürülememekle birlikte, aralarındaki bağlantı meselenin birey yahut grup odaklı

²⁵⁴ Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 147 – 148. Örneğin Sri Lanka’da üniversiteye kabul koşullarında Tamillere yönelik ayrımcı politikalar izlenmektedir. Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 147 – 148.

²⁵⁵ Patten, *a.g.m.*, 2008, s. 105.

²⁵⁶ Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 145.

değerlendirilmesi ve eşitsizliğin boyutlarının ele alınış biçimine dayalı olarak değişkenlik gösterebilmektedir²⁵⁷.

Esteban ve Ray'e göre;

“Şiddet eylemlerinin, toplum nezdinde yarattığı korku ve endişe ortamının gölgesinde kalsa dahi, bütünüyle etnik temelli hoşgörüsüzlük yahut nefret saikli algılanan iç çatışmalara zemin hazırlayan ekonomik menfaatler, her türlü koşulda varlığını sürdürmektedir. Nitekim, toplumsal ihtilaflar kapsamlı şekilde incelendiğinde, geçmiş dönemlerde gerçekleşmiş dini mücadeleler ve iç savaşıardan günümüzde yaşanan etnik çatışmalara kadar, tüm toplumsal şiddet olaylarının esasında kaynaklardan ele edilecek menfaatler adına verilen mücadeleler olduğu açıkça görülebilmektedir.”²⁵⁸

Dolayısıyla her ne kadar son yıllarda, iç çatışma konusunda yürütölen kapsamlı araştırmalar neticesinde toplumsal eşitsizliğin yarattığı potansiyel çatışma riski hususunda bir fikir birliğı sağlanmamış olsa da toplumsal kutuplaşma bağlamında bireysel yaklaşımdan ziyade muhtelif gruplar arasındaki eşitsizliklere odaklanılması önem arz etmektedir. Zira etnik ayrışmalarla örtüşen eşitsizlikler, nispeten dezavantajlı sayılacak kesimlerin benzer nitelikli endişelere sahip olmaları bakımından grup dayanışmasını pekiştirerek, çatışmalara sebep olabilecek eylemleri teşvik edebilmektedir. Toplumda yer alan farklı gruplar nezdinde mevcut olan böylesi sistematik eşitsizlikler, etnik temelli yahut sınıfsal boyutlu kutuplaşmalarla bağlantılı “yatay eşitsizlikler” şeklinde nitelendirilmeleri suretiyle, topluma mensup bireyler arasında söz konusu olan eşitsizlikler bağlamındaki “dikey eşitsizliklerden” ayırt edilmelidir. Nitekim, dikey eşitsizlikler toplumsal gelir dağılımına ilişkin iken, kutuplaşma yani yatay eşitsizlik çeşitli etkenlere dayalı olarak meydana gelen farklı türlerde toplumsal gruplaşmaları işaret etmekle birlikte kutuplaşma düzeyi, grup bazında türdeş özellikler gösteren, farklı niteliklere sahip, benzer büyüklükte birden fazla grubun varlığında daha da yoğun hale gelebilmektedir. Aynı zamanda, yatay eşitsizlikler mahiyeti gereğı çok boyutluluk arz etmesi sebebiyle, yaşanan toplumsal kutuplaşmaların beraberinde getirdiğı çatışma potansiyeli tek boyut üzerinden değerlendirilmeyerek, iç çatışmalar konusunda yürütölen çalışmalarda salt toplumsal gelir dağılımı eşitsizliğine odaklanılmak yerine, araştırma kapsamına toplumsal

²⁵⁷ Ostby, a.g.m., 2008, s. 145.

²⁵⁸ Esteban ve Ray, a.g.m., 2016, s. 3. Nihayetinde; siyasi güç ve iktidar petrol, toprak, iş olanakları gibi ekonomik kaynakların da kontrolü anlamına gelmektedir. Esteban ve Ray, a.g.m., 2016, s. 3.

kutuplaşmaya yol açma potansiyeli bulunan diğer tüm etkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir²⁵⁹.

Netice itibarıyla, meydana gelen çatışmaların her birinin kendine özgü dinamikleri bulunmakla birlikte, söz konusu dinamikler çatışmanın yaşandığı ortam bağlamında şekillenmekte ve aynı zamanda süreç içerisinde şiddetin yoğunluğu stabil kalmayıp koşullar doğrultusunda artış yahut azalma eğilimi gösterebilmektedir²⁶⁰. Buna yönelik olarak, iç çatışmaları “gerçekçi” ve “gerçek dışı” çatışmalar biçiminde iki kategoriye ayıran Simmel, belirli bir hedefe ulaşmaya yönelik araç niteliği taşıyan ve söz konusu hedefe ulaşılması ile nihayete eren örneğin, ulusun parçası konumundaki farklı kesimlerden herhangi birinin bağımsızlık yahut özerklik talebi dolayısıyla meydana gelen, ayrışma amaçlı iç çatışmaları “gerçekçi çatışmalar” olarak değerlendirmiştir. Simmel’e göre ikinci kategori “gerçek dışı çatışmalar” ise, ilk kategorinin tersine, hedefe yönelik bir araç niteliği taşımayıp, hedefin bizzat kendisidir. Bu türden çatışmaların tetikleyici unsurlarının, genellikle toplumsal değerlere ilişkin istek ve taleplerden kaynaklanması sebebiyle çatışmaların giderilmesi hususunda uzlaşıya varılması da bir hayli güçtür. Bununla birlikte, iç çatışmalar özellikleri ve ortaya çıkış sebepleri bakımından teorik anlamda iki ayrı kategori altında değerlendirilebilse de aynı zamanda pek çok durumda birbiriyle olan bağlantıları ve hatta kimi zaman da iç içe geçmeleri dolayısıyla pratikte birbirlerinden ayırt edilebilmeleri oldukça güçtür²⁶¹.

Öte yandan, her ne kadar son dönemlerde deneyimlenen toplumsal ihtilafların, rekabet halindeki farklı etnik gruplar arasında gerçekleştiği ileri sürülse de etnik bakımdan çeşitlilik arz eden topluma sahip olmakla birlikte, söz konusu farklı etnik

²⁵⁹ Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 144 – 146. Gerçekleştirilen bir dizi vaka çalışmasında, örneğin Brezilya’daki yüksek suç oranlarından Uganda ve Sri Lanka’daki iç savaşa kadar değişen çeşitli toplumsal çatışmaların yatay eşitsizliklerden kaynaklandığını tespit etmişse de bu çalışmalar, belirli vakalara ilişkin derin bir içgörü sağlamakla birlikte, yatay eşitsizlikler ve ihtilaf arasında genel bir bağlantı kurmak bakımından yeterli değildir. Ostby, *a.g.m.*, 2008, s. 146.

²⁶⁰ Frère, M., Wilen, S. N. (2015b). “INFOCORE Definitions “Conflict Phases.”” Bruxelles: ULB, s. 2. Çatışmanın başlangıç noktası, sonraki aşamalar arasındaki farkı göstermek adına genellikle, çatışmanın olmadığı noktadır. Ardından gelen örtülü çatışma, henüz belirgin bir etki yaratmamış olsa da kargaşanın başlangıcını ifade eder. Burada, önleyici diplomasi genellikle çatışmanın ilerlemesini engellemek adına en etkili yöntemdir. Çatışmanın ortaya çıkması, örtülü çatışmanın aleni hale gelmesi suretiyle artık görünür şekle dönüştüğü anda başlar ki buna ihtilaf aşaması da denir. Bu noktada, çatışma çözüme kavuşturulabilir ya da tırmanarak bir krize evrilebilir. Tırmanma süreci karmaşık ve öngörülemezdir zira süreçte hedefleri ve stratejileri değiştirebilecek yeni sorunlar veya aktörler ortaya çıkabilmektedir. Frère, *a.g.e.*, 2015, s.2.

²⁶¹ Simmel, *a.g.m.* 1904, s. 490 – 491. Örneğin gerçekçi bir çatışmanın çözülememesi gerçek dışı bir çatışmayı tetikleyebilmektedir. Frère ve Wilen, *a.g.e.*, (2015a), s. 2.

grupların sulh içerisinde bir arada yaşamayı başardığı bilinen pek çok ülke de mevcuttur. Etnik çeşitlilik bağlamında farklı gruplardan oluşmuş toplumlara sahip Tanzanya ve Gana, kendilerine komşu ülkelerde tanık olunan şiddetli iç çatışmalardan kaçınmayı başarmışlardır. Söz konusu iki örnek ülke bağlamında farklı gruplar arasında ihtilafların yaşanmama sebeplerinden biri olarak, toplumu oluşturan farklı etnik gruplar arasında, sosyo-ekonomik anlamda derin eşitsizliklerin bulunmaması gösterilebilir²⁶² Buradan hareketle kısaca, grup mücadeleleri bağlamında, gerçekleşmiş yahut potansiyel iç çatışmaların kaynağının, yalnızca toplumda yer alan farklı etnik kimliklerle ilişkilendirilmesi, izah açısından tek başına yeterli sayılmamaktadır. Dolayısıyla, etnisite unsurunun şiddet içeren çatışmaların meydana gelişinde tetikleyici bir etken olup olmadığı yahut ne tür koşullar çerçevesinde etki yaratabileceği hususu, farklı koşullara dayalı farklı sonuçlara ulaşılacağı dikkate alınarak, çatışmaların gerçekleştiği ülkelerin özellikleri bağlamında ampirik veriler üzerinden yapılan değerlendirmeler önem arz etmektedir²⁶³.

2.3. Kutuplaşmış Topumlarda Anayasacılık ve Anayasanın Taşıdığı Anlam

Anayasacılık anlayışına yönelik henüz kabul görmüş ortak bir tanım bulunmamakla birlikte, en geniş anlamda modern anayasacılık, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılmasını, hukukun üstünlüğüne bağlılığı ve temel hakların korunmasını ifade etmektedir. Buradan hareketle günümüzde mevcut anayasaların, anayasacılık düşüncesinin öngördüğü nitelikleri tümüyle taşıyamaması ve anayasacılığın ekseriyatla şekli bir anayasanın varlığına tabi kılınmamasına karşın, anayasacılık ruhunun hayata geçirilmesi çoğunlukla yazılı bir anayasanın yürürlüğe konulmasıyla mümkün hale gelmektedir. Öte yandan, günümüzde anayasacılık anlayışına dayalı olduğunu ileri süren muhtelif anayasaların sayısının artmasıyla birlikte, anayasa ile anayasacılık arasındaki bağlantı ile anayasacılık anlayışının sınırları da giderek daha bulanık hale gelme eğilimindedir. Dolayısıyla, modern anayasacılık anlayışı ile bu anlayışın modern anayasalardaki yansımaları hususunda, bilhassa farklı ulusal ve kültürel

²⁶² Ostby, *a.g.m*, 2008, s. 147.

²⁶³ Ostby, *a.g.m*, 2008, s. 147.

bağlamlara odaklanmak suretiyle daha geniş kapsamlı karşılaştırmalara imkân tanıyabilecek kuramsal bakış açılarının geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır²⁶⁴.

Geçmiş dönemlerde anayasalar, ülke sınırları dahilindeki nüfusun içerisinde barındırdığı çeşitliliği gözetken bir yaklaşım sergilememekle birlikte, köken itibarıyla aralarında sıkı bir bağ bulunan anayasacılık anlayışı ile hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince toplumun türdeşliği varsayımına dayanarak, farklı etnik veya dinsel grupları toplumsal katılım ve belirli birtakım haklardan mahrum bırakmışlardır. *Westphalia Anlaşması*²⁶⁵ sonrasında modern devlet anlayışının temel esaslarını yansıtan siyasi düzenlemeler egemen devlet çatısı altında inşa edilmiş ve zaman içerisinde, bireylerin hak ve yükümlülüklerine bağlı vatandaşlık fikri, devleti meydana getiren siyasi topluluğa aidiyetin odağı halini almıştır. Her ne kadar yaygınlaşan demokrasi anlayışı neticesinde gelişen insan hakları düşüncesi doğrultusunda, dışlanmış toplulukların mensuplarına vatandaşlık hakkı tanınmaya başlansa da, bu durum anılan toplulukların siyasi anlamda topluma dahil edilmesi anlamına gelmemekle birlikte vatandaşlık statüsü, dışlanan grupların daha kapsamlı bir siyasi topluluk bünyesinde asimile edilmesine yönelik bir vasıtaya dönüşmüştür²⁶⁶.

Öte yandan, günümüz modern toplumlardaki çeşitliliğin kapsam ve derinliğinin, uluslararası göç, sekülerleşme ve ahlaki anlayışlardaki bireyci tutumlar neticesinde, geçmiş dönem toplumlarına kıyasen artan düzeyi dolayısıyla, son dönemlerde toplumların daha geniş bir ahlaki ve kültürel uzlaşma beklentisinin yanı sıra, toplumsal ve siyasi yaşam da bu zemin üzerine inşa edileceğinden, uzlaşma yokluğu mühim bir mesele haline dönüşebilmektedir²⁶⁷ Nitekim, uzlaşma zemininin mevcut olmamasının

²⁶⁴ Rosenfeld, M. (1994). "Modern Constitutionalism as Interplay Between Identity and Diversity." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 3.

²⁶⁵ "Orta Avrupa'da Katolikler ile Protestanlar arasında din temelli bir gerilim olarak başlayan ve tarihin en karmaşık çatışmalarından birine dönüşen "Otuz Yıl Savaşları", uzun müzakereler sonucunda, 1648 yılında imzalanan "Westphalia Barışı" adı verilen bir dizi antlaşma ile sona ermiştir. Onlarca yıl süren ve Avrupa'yı kan gölüne çeviren savaşları bitirmek amacıyla yapılan bu barışa daha sonra özel bir anlam yüklenmiş ve söz konusu barış modern devletlerin ortaya çıkışı ve yeni bir uluslararası düzenin kuruluşuyla ilişkilendirilmiştir. Her biri kendi toprakları üzerinde egemen, herhangi bir otoriteden bağımsız ve birbirine eşit çok sayıda devletin bir arada bulunduğu bu düzenin II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar yaklaşık üç yüz yıl geçerli olduğu iddia edilmiştir." Salihpaşaoğlu Y. ve Gümüş Boyacı, Ö.T. (2020). "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı." *ERÜHFD*, XV(1), s. 192.

²⁶⁶ Ghai, Y. (2010). "Constitutionalism and the Challenge of Ethnic Diversity." *Global Perspectives on the Rule of Law*. (Ed. J. J. Heckman, L. Cabatingan and R. L. Nelson). Oxon and New York: Routledge, s. 279.

²⁶⁷ Parekh, a.g.m., 1997, s. 54.

yarattığı farklılık alanı, bireysel özerklik, temel haklara saygılı demokratik düşünce yapısı ve bireyler arası ilişkilerde artan güvenlik arayışı neticesinde; marjinal grupların ikincil konumlarını kanıksayarak egemen yaşam biçimine uyum sağladıkları yahut farklı yaşam tarzlarını sakın bir şekilde toplum çeperinde sürdürdükleri geçmiş toplulukların aksine, günümüzde bu gruplar bu şekilde davranmaya istekli olmayıp, kendi tercih ettikleri yaşam biçimlerinin toplumun geneli tarafından tanınması ve kendilerine saygı duyulması beklentisi taşımaktadırlar²⁶⁸.

Bu bağlamda, anayasal düzenlerin genellikle toplumu oluşturan farklı grupları kendi hükümlerine bağlamak suretiyle varlığını sürdürebilmesi sebebiyle, anayasal çerçeve içerisinde köklü reformların gerçekleşmesi giderek güçleşme eğilimindedir²⁶⁹. Nitekim, anayasal düzenlemelerin hemen hepsi serbestlik ve siyasi düzen, istikrar ve değişim, etkinlik ve insani davranış, kesinlik ve değişkenlik gibi birbiriyle bağdaşmayan karşıtlıklarla yüklü olup, kutuplaşmış toplumlar bağlamında süreklilik arz eden gerilimin temelini ise toplumun kronik biçimde bütünlükten yoksunluğuna dayanması dolayısıyla anayasal düzenlemelerin bu tür toplumlardaki işlevsel meselelerle mücadelede mutlak surette başarı sağlaması beklenemez²⁷⁰. Arato'ya göre; anayasal siyaset olağanüstü tabiatı gereği, şahsi anlamda menfaat odaklı olan ve siyasi bağlılıkları kaçınılmaz surette değişkenlik arz eden bireylerin sürece müdahil olabilmelerine yönelik teşvik edici bir potansiyele sahiptir²⁷¹. Buradan hareketle, kutuplaşmış toplumlarda yapılan yeni anayasalar ihtilaf halindeki grupların birbirlerine sempati duymalarını sağlayamasa dahi, aralarında şiddetli çatışmalar meydana gelmeksizin birarada yaşamalarına yönelik çatı işlevi görebilmelidir. Murphy'nin de ifade ettiği üzere;

“Bir anayasa, bir grup insanın kendilerini (yeniden) bir ulusa dönüştürmeyi taahhüt ettikleri ahit olarak algılandığı müddetçe, kurucu nesil nezdinde, tarafların iyi veya kötü günde, refahta ve yoksullukta, barışta ve savaşta bir ulus

²⁶⁸ Parekh, a.g.m., 1997, s. 54.

²⁶⁹ Murphy, a.g.m., 1993, s. 9.

²⁷⁰ Geertz, a.g.m., 1973, s. 203.

²⁷¹ Arato, A. (1994). “Dilemmas of Constitution Making.” *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 173, 174. Aksi görüşe sahip Sunstein'in ifadeleri ile, “Pek çok ortamda, anayasa taslağının siyasi yahut ekonomik alanda yürütülen esaslı ve kapsamlı reform faaliyetleriyle doğrudan bağlantısı bulunmayan sembolik nitelikte veya gündem dışı meselelerden ibaret olduğu kanaatinin hâkim olması dolayısıyla, çoğu anayasa yapım süreci toplumun ilgisini çekmemekte ve gündemdeki diğer meselelerin gölgesinde kalmaktadır.” Sunstein, C., R. (1994). “On Property and Constitutionalism.” *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 383.

niteliği taşımalarına yönelik olumlu ve etkili rızalarıyla imzalanmış bir evlilik akdi benzeri işlev görebilir. Gelecek nesiller nezdinde ise anayasa, daha ziyade rızanın pasif olduğu görücü usulü bir evlilik gibi işleyecektir, zira bu durumda seçim hakkı tipik şekilde sınırlı kalmaktadır²⁷².”

Bunun yanı sıra anayasalar aynı zamanda ulusun ortak istek ve değerlerini ifade etme hususunda da önemli bir role sahip olup *devletin kimlik belgesi*²⁷³ olarak kabul edilmekte ve devletin nihai hedeflerini yansıtan temel bir görev üstlenmektedir. Ancak anayasanın bu kurucu yönü karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında çoğunlukla ihmal edilmiş, yeni anayasa ile onun yazarı olduğu varsayılan “*halkın*” kimliği arasındaki bağlantı üzerine teorik ve karşılaştırmalı olarak çok az araştırma gerçekleştirilmiştir²⁷⁴. Bu doğrultuda, anayasal normların değerlendirilmesi bağlamında ilk olarak o anayasanın doğuşuna etken olan tarihi olaylar ile yeni anayasa yapım süreçlerinin ele alınması gerekmektedir. Örneğin, 1996 Güney Afrika Anayasası’nın amaç ve hedeflerinin büyük çoğunluğu ülkenin tarihi geçmişi ile açıklanabilmektedir. Zira, Orta ve Güney Afrika 1600’lü yılların ortalarından itibaren başlayan Avrupalı yerleşiminin, bölgeye yönelik etkileri günümüzde hala devam etmektedir. Güney Afrika’da Avrupa halkının yerleşimi ile baş gösteren salgın hastalıklar ve aynı zamanda doğu kıyısında yoğunlaşan köle ticaretinin Afrika Grupları arasında vuku bulan bir dizi çatışma, bölgede yeni merkezleştirilmiş krallıkların kurulmasına yol açmıştır. Periyodik şekilde meydana gelen sınır mücadeleleri eşliğinde Avrupalıların bölgeye yerleşimi neticesinde, Güney Afrika’nın siyahi nüfusu 19’uncu yüzyılın sonuna değin, doğrudan veya dolaylı şekillerde beyaz egemenliği altına alınmıştır. Öte yandan söz konusu dönem içerisinde, Avrupalı yerleşimcilerin kendi aralarında meydana gelen mücadeleler sonucunda, 1806 yılında İngilizler Cape’i Hollandalılardan devralmış ve bağımsız Boer ülkelerine karşı Serbest Devlet ve Transvaal’da gerçekleşen iki savaş, tüm Güney Afrika’yı İngiliz kontrolü altına sokan İngiliz zaferi ile²⁷⁵ sonuçlanarak, 31 Mayıs 1902 tarihinde Vereening Barış

²⁷² Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 9.

²⁷³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 4.

²⁷⁴ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 4. Anayasa yazım sürecinin siyasi ve sosyolojik boyutları çok az araştırmacı tarafından incelenmiş ve anayasaların sembolik, ideolojik ve kurucu yönleri nadiren analiz edilmiştir. Bu konuları ele alan az sayıdaki çalışma ise sadece belirli vakalara odaklanarak, söz konusu vakaları tarihsel koşullar ve yerel siyasi kültürler bağlamında tartışmış, karşılaştırmalı perspektife kısıtlı bir düzeyde yer verme eğiliminde olmuştur. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 4.

²⁷⁵ Bilchitz, D., Glaser, D., Konstant, A. Toit, L. D., Moshikaro, K., Werbelof, M. (2016). *Determining the Internal Goals of South Africa's Constitution. Assessing the Performance of the South African Constitution*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, s.27– 29.

Antlaşması imzalanmıştır²⁷⁶. Bunun üzerine bölgeyi tümüyle hakimiyeti altına alan İngilizler, dört ili kapsayan bir birlik oluşturma hedefiyle, iki İngiliz Kolonisi ve İki Afrika Cumhuriyet'i arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde “*Güney Afrika Ulusal Konvansiyonu*” kurarak parlamentonun üstünlüğünün benimsendiği Westminster modeline dayalı, Güney Afrika'nın ilk anayasası olan 1910 Anayasası 31 Mayıs 1910 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1910 Anayasası'nın yürürlüğe girişinin akabinde, halkın çoğunluğunun siyasi görüşleri resmi şekilde reddedilerek, siyahilerin ülke topraklarının yüzde on üçünden daha fazlasına sahip olmasının engellendiği bir süreç başlamıştır²⁷⁷. Bu sürecin siyasi açıdan yıkıcı etkisi neticesinde oluşturulan Afrika Ulusal Kongre'si Afrika ulusçuluğu yeniden yükselişe geçirmesi ile iktidara yönelik kitlesel direnişler meydana gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, Güney Afrika halkının seçtiği temsilciler tarafından hazırlanacak olan anayasanın ilk kıvılcımlarını beraberinde getirmişse de, bunun hayata geçirilmesi hemen mümkün olmayıp, yaklaşık yüz yılı bulmuştur²⁷⁸.

Anayasal normların üstün niteliği, devletin temel organlarını inşa ederek, bu organların gelecekteki ilişkilerine yön vermekle birlikte ayrıca iktidarın yetkisini sınırlandıran istikrarlı ve daimî nitelikli normlar olarak kabul edilebilirliğini ifade etmektedir. Bu bakımdan anayasal normlar, üst düzey norm olarak meşruiyet açısından

Güney Afrika'nın tarihi insanlığın en eski dönemine kadar uzanmaktadır. İlk modern insanlar doğu ve Güney Afrika avcı toplayıcı sınıfından ortaya çıkmıştır, bu sebeple Johannesburg civarındaki bölge “*İnsanlığın Beşiği*” olarak bilinmektedir. Bölge halkı haricinde geri kalan sınıf bölgeye emek gücü için göç etmiş olan halktan oluşmaktadır. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan bu kısım 2000 yıl kadar önce bölgeye göç eden Khoi çobanları ve diğer etnik gruplardan çiftçilerdir. Bunlar dışında ilk Avrupalı yerleşimciler ise Hollanda Doğu Hindistan Şirketi himayesinde 1652 tarihinde Cape'e gelen kesim ve 1680'li yıllarda Avrupa'daki zulümden kaçmak için bölgeye gelen Fransız Huguenotları'dır. 19'uncu ve 20'nci yüzyıllarda bölge halkına İngiliz ve daha sonra da Doğu ve Güney Doğu Avrupalılar da dahil olmuştur. Bölgeye bu şekilde yerleşenler beyaz sınıftır. Beyaz yerleşimciler, 1658 yılından itibaren Mozambik, Madagaskar ve Endonezya takım adaları da dahil olmak üzere Hint Okyanusu'na komşu olan topraklardan Cape Koloni içerisine köleler getirmeye başlamışlar bu köle ticareti 1680'li yıllardan itibaren İngiliz Natal Kolonisi'nin özellikle şeker üzerine çalışmaları için getirdiği Hintli emekçiler ile devam etmiştir. Bu sebeplerle günümüzde Güney Afrika, yerliler ile birlikte Avrupa ve Asya Halkının birlikte yaşadığı yüzde 80'i siyahi Afrika ırkı olmak üzere geri kalanını Avrupalı ve Asyalı beyazların oluşturduğu ırksal bakımdan farklı toplulukların beraber yaşadığı bir ülkedir. Bilchitz, D., Glaser, D., Konstant, A. Toit, L. D., Moshikaro, K., Werbelof, M. (2016). *Determining the Internal Goals of South Africa's Constitution. Assessing the Performance of the South African Constitution*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, s.27– 29.

²⁷⁶ Ebrahim, H. (2011). *The South African Constitution: Birth Certificate of a Nation. Constitution-Making Forum: A Government of Sudan Consultation.*, s. 2.

²⁷⁷ Bilchitz, Glaser, Konstant ve diğerleri, *a.g.e.*, 2016, s. 29. Ebrahim, *a.g.e.*, 2011, s. 2.

²⁷⁸ Ebrahim, *a.g.e.*, 2011, s. 3.

ayrıcalıklı bir konuma sahiptir²⁷⁹. Demokratik yeni anayasa yapımı bağlamında, parlamentoyu oluşturan otoritelerden kaynaklanan yukarıdan aşağıya meşruiyetten farklılık arz edecek şekilde, anayasaya aşağıdan yukarıya meşruiyet kazandırma amacını taşımaktadır. Olağan kanunlar, seçimle işbaşına gelen bir parlamento tarafından yasal şekilde onaylanmış olmak dışında bir meşruiyete gereksinim duymazken, anayasa tabiatı gereği ilave bir denetimi zorunlu kılmaktadır. Zira, anayasalar siyasal yaşamın en esaslı unsurlarını düzenlemekle birlikte, günümüzde pek çok anayasa, özellikle değiştirilmesi olağan kanunlara kıyasen güç bir nitelik taşıyacak şekilde inşa edilmiştir. Dolayısıyla, kurucu meclisin almış olduğu kararların hükümsüz kılınabilmesi imkânı talep edilebileceği gibi, böylesi bir ihtimalin varlığının farkındalığı da anayasa yapıcılarının öngörülen sınırlar kapsamında hareket etmeleri bakımından fayda sağlayacaktır²⁸⁰.

Yeni anayasa yapım süreci esnasında ele alınan düzenlemelerin “*anayasal*” statüsü dolayısıyla, mevcut düzenlemeleri geçersiz kılmak suretiyle, yalnızca o an itibarıyla değil, uzun vadede iktidarın kullanımının sınırlandırılması hususuna yönelik usullerin tespitine ilişkin meseleler gündeme gelmektedir. Lakin, anayasa yapım süreçleri, anayasayı yapan organın niteliği, anayasanın maddi içeriği, anayasanın yürürlüğe konuş şekli ve geçmiş döneme ait anayasal hükümlerin hukuki sürekliliğin devamı niteliğinde çeşitli unsurlara bağlı olarak değişebileceği gibi, bu unsurların her birinin önemi ve uygulanış şekilleri de ülkelere, anayasal geleneklere ve dönemsel koşullara bağlı farklılık arz edebilmektedir. Örneğin, geçmişte sömürgeler için imparatorluk güçlerinin, en azından hukuken, egemen gücü temsil etmeleri dolayısıyla meşru bir zeminde anayasa yapabilecekleri anlayışı, günümüzde geçerliliğini yitirmiştir²⁸¹. Zira yapılacak olan yeni anayasa ile bağlantılı olarak, “*hukuki*

²⁷⁹ Bernal, C. (2019). “How Constitutional Crowdsourcing Can Enhance Legitimacy in Constitution-Making.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 246.

²⁸⁰ Elster, J. (1994). “Constitutional Bootstrapping.” *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 80. Bu bağlamda, anayasaların meşruiyeti çok boyutluluk arz etmekle birlikte, söz konusu boyutlar; ilgili yasal düzenlemelere, ilkelere ve normlara uygunluk yoluyla elde edilen “*Hukuki Meşruiyet*”; Çeşitli gruplardan teşekkül eden bir topluluk tarafından oluşturulan anayasaları onaylayan halkın ulusal aidiyeti yahut halkın egemenliği aracılığıyla sağlanan “*Siyasi Meşruiyet*” ve bunların yanı sıra, anayasa ile devletin temel dayanağı olan müşterek değerler bağlamında somutlaşan ve anayasa vasıtasıyla toplumsal uzlaş, mağduriyetlerin telafisi, kapsayıcılık ve devletin ahlaki yönden güçlenmesi türünden kazanımlara bağlı “*Ahlaki Meşruiyet*.” kapsamında değerlendirilebilir. Wahi, a.g.m., 2011, s. 2.

²⁸¹ Saunders, a.g.m., 2012, s. 2.

meşruiyet” söz konusu anayasal normların öngörülen usuller uyarınca yürürlüğe konmuş olup olmadıkları hususuna işaret etmekte iken, “*toplumsal meşruiyet*” anayasa yapıcı organın halk nezdinde itibarına yönelik inanç yahut anayasanın saygı ve itaati hak eden bir nitelik taşıması bağlamındadır²⁸².

Görüldüğü üzere, kutuplaşmış toplumlarda gerçekleştirilen anayasa yapım süreçleri üstlendiği görevler bakımından, üzerinde şüphesiz ağır yükler taşımaktadır. Bu noktadan hareketle Schmitt’in kuramı doğrultusunda, anayasaların işlevlerine yönelik iki farklı yaklaşım olan “*Düzenleyici (kurumsal) yaklaşım*” ile “*Kurucu yaklaşımın*” kutuplaşmış toplumlar nezdinde birbirinden ayırmak suretiyle değerlendirilmesi fayda sağlayacaktır²⁸³. Schmitt’in “*Kurucu Anayasa*” kuramı uyarınca anayasalar, hakiki sahibi olan halkın siyasi birlikteliğini ifade etmesi dolayısı ile yazılı bir belge tarafından düzenlenip kuşatılamaz. Schmitt’e göre bu, anayasanın “*mutlak*” anlamı olup; “*Anayasa sadece mutlak anlamında, daha spesifik olarak, bir birlik ve bir bütünlük çerçevesinde devlet iradesinin oluşum prosedürünü kapsamlı biçimde düzenler.*” Bununla birlikte, bir anayasanın kurucu gücü ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklılık arz etmektedir. Fransızların monarşilerde, askeri diktatörlüklerde ve çeşitli cumhuriyetler süresince de Fransız oldukları makul bir şekilde ileri sürülebileceği gibi, tam tersi Almanların da Kayzer, Weimar Cumhuriyeti, Üçüncü Reich ve Federal Cumhuriyet altında farklı ulusları kapsadığını söylemek de oldukça makuldür. Öte yandan örneğin Hindistan gibi pek çok farklı dilin konuşulduğu toplumlarda veya İrlanda yahut Tunus benzeri dini bölünmeler ve kanayan iç savaş hatıraları ile kutuplaşmış toplumlarda, bu denli farklı gruplardan oluşan bir halkı bütünleştirmek açısından anayasadan başka bir zemin bulunamaması dolayısıyla anayasalar birleştirici bir güç ve yegâne temel olarak işlev görebilmektedir. Zira bu tarz ülkelerde bir toplumu ulus kapsamında birbirine bağlayabilecek başkaca müşterek ahlaki yahut toplumsal unsur mevcut değildir²⁸⁴.

Schmitt’e göre “*Düzenleyici Anayasa*” ise esasında anayasal normlar olup, yasama süreci ile iktidarın kullanımına yönelik düzenlemeler başta olmak üzere, her türlü “*kurumsal*” nitelikteki münferit hükümler, usul kuralları ve devletin temel

²⁸² Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 246.

²⁸³ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 5. Bu yaklaşım doğrultusunda Schmitt, “*gerçek anayasal sistemler*” ile anayasalarını “*vitrin süsü*” benzeri biçimde kullanan sistemleri birbirinden ayırmaktadır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 17 – 18.

²⁸⁴ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 9.

organlarının işleyiş biçimini ihtiva etmektedir²⁸⁵. Düzenleyici işlev, devlet kurumlarının siyasi ve hukuki açılardan örgütlenmesi ile ileriye dönük yasama usullerinin tesis edilmesi ve aynı zamanda iktidarın yasal sınırlarının belirlenmesini kapsar. Aynı zamanda, anayasaların bu düzenleyici işlevi, yani devletin temel organlarının faaliyetlerini yürüteceği kuralları tanımlama ve belirleme işlevi, yalnızca pratik anlamda değil, bunun yanı sıra normatif sonuçları bakımından da iktidarın sınırlarını belirleyen anayasal ilkeleri de meydana getirmektedir. Zira anayasaların, devletin muhtelif erklerinin yetkilerini paylaştıran kurumsal bir sistem inşa etmesi ve temel hakların korunması hususunda resmi bir zemin oluşturarak, iktidarın gücünü sınırlandırması beklenir²⁸⁶. Söz konusu anayasal sınırlandırmalar güçlülere mahal vermeksizin siyasi yapıya dahil edilebilmektedir. Örneğin, iktidar vatandaşlar arasında etnik kökene dayalı herhangi bir ayırmada bulunursa, söz konusu uygulamayı meşru kılacak geçerli bir kamu yararı öne sürülmeksizin, bu işlem doğrudan anayasaya aykırılık teşkil edecektir²⁸⁷.

Kutuplaşmış toplumlarda meydana gelen ihtilaflara yönelik kurumsal tasarım çözümleri büyük ölçüde liberal anayasal anlayışı yansıtarak, anayasa yapım anı, gelecek nesillere rehberlik etmesi ve sınırlı iktidar aracılığıyla bireysel hak ihlallerinin önlenmesi ile iktidarın sınırlandırılmasını öngören temel esasların resmi bir belgede güvence altına alınacağı yeni bir başlangıç anı değerlendirilmektedir. Öte yandan toplumların, örneğin devletin dini²⁸⁸ yahut seküler yapısı bakımından kutuplaştığı ortamlarda yani dini semboller ve ibadetlere yönelik hukuki meselelere odaklanan ihtilaflar temel anayasal konuları teşkil ettiğinde, liberal beklentileri karşılayan

²⁸⁵ Schmitt, *a.g.e.*, 2008; s. 62 – 63; Schmitt'e göre bu türden yazılı anayasal hükümler, parlamento çoğunluklarının ve "*partizan taleplerine anayasal nitelik kazandıran*" siyasi partilerin çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 20.

²⁸⁶ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s.6.

²⁸⁷ Schauer, F. (1994). "Free Speech and the Cultural Contingency of Constitutional Categories." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 354.

²⁸⁸ . Geertz, *a.g.m.*, 1973, s. 112. Bir dinin mensupları üzerinde uyandırdığı hissiyat ve güdülenmeler ile dini sembollerin bireyler adına formüle ettiği mevcut dünya düzenine dair genel tasavvurların bir araya gelerek birbirlerini pekiştirmesi sonucu, dini tasavvurların hakikate dayandığı ve dini emirlerin sahil olduğuna dair inanç bir bakıma ibadet yolu, yani herhangi bir din nezdinde kutsallık atfedilen davranışlarda ortaya çıkmaktadır. Dini ibadet esnasında, var olan gerçeklik ile tasavvur edilen gerçeklik, belirli bir dizi sembolik form aracılığı ile kaynaşarak özünde tek bir kimlik kazanmakta ve böylelikle mensuplarının zihnindeki gerçeklik algısında kendine has bir dönüşüme yol açmaktadır. Geertz, *a.g.m.*, 1973, s. 113.

kapsamlı bir anayasa yapımına ilişkin ortak bir taahhüt söz konusu olmayabilir²⁸⁹. Dolayısıyla toplumda, farklı inanca sahip grup mensuplarının nispi sayılarının gelecekte de aşağı yukarı aynı kalacağına varsayıldığında, birbirine neredeyse eşit olan ve keskin bir şekilde ayrılmış dinlerin özgürlüklerinin siyasi iktidar karşısında bütünüyle korunduğu 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası benzeri bir anayasa yapılması çözüme yönelik fayda sağlayacaktır. Nitekim anayasal sistemlerin, meşru olan tüm doktrinler lehine hak ve özgürlükleri tamamıyla güvence altına almış olması suretiyle demokrasinin doğası gereğince vatandaşların özgürlük ve güvenliğini koruyarak, herkes adına eşit ve meşru hukuki ilkeleri benimsemesi gerekmektedir. Bunun tersi bir tutum, tüm vatandaşların eşitliği açısından gerekli olan temel hak ve özgürlüklerin korunması anlayışı ile bağdaşmayacaktır²⁹⁰.

Buradan hareketle kutuplaşmış toplumlarda anayasaların önceliği, “*müşterek değerleri*” muhafaza altına amak suretiyle, temel ihtilafları gidermeyi amaçlama olmamalıdır. Zira, bu türden beklentiler çözüm açısından yetersiz olmakla birlikte doğası itibarıyla toplumsal açıdan güven hissiyatı yaratma konusunda da başarı sağlayamayacaktır. Makul bir yaklaşımla anayasaların öncelikle, yapıldığı dönem itibarıyla bütünleşmiş bir halkın iradesini ifade etmeye dair bir vasıta niteliği taşımadığı gerçeği dikkate alınarak, halk iradesinin geleceğe yönelik biçimde inşa

²⁸⁹ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 259, 260 ve 261. Anayasa yapımında dini konuların karşılaştırmalı analizine dayanan teorik bir çerçeve oluşturmaya yönelik her türlü girişimin önündeki bir diğer zorluk da anayasal tartışmaların temelinde yatan ihtilafın niteliği ve dini konuların anayasa yapımcılar tarafından ele alınmış yoğunluğuna ilişkin değişkenlik derecesinden kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, farklı toplumları karakterize eden ve anayasa yapım sürecindeki tartışmalara yansıyan dini kutuplaşmanın niteliği ve yoğunluğunun önemli ölçüde farklılık göstermesidir. Farklı dini gelenekler, anayasa yapımı bağlamında da farklı türden güçlükler ortaya çıkarmasına sebep olmaktadır. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 259, 260 ve 261.

²⁹⁰ Rawls *a.g.e.*, 1992, s. 388. Örneğin, hoşgörü ilkesi doğrultusunda Katolik ve Protestanların birbirlerine sadece bir yaşam tarzı (*modus vivendi*) bağlamında saygı gösterdikleri 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda, taraflardan birinin amacına tamamen ulaşması halinde, kendi dini doktrinini kabul edilebilir tek inanç olarak dayatacağı anlamına gelmekteydi. Rawls *a.g.e.*, 1992, s. 388. Demokratik sistemlerde demokrasi anlayışıyla bağdaşır nitelikte, birey ve grupların özgürlükleri güvence altına alınarak, davranışlarıyla toplumdaki diğer vatandaşların özgürlüklerini ihlal etmedikleri ve engel teşkil edici girişimlerde bulunmadıkları müddetçe, inanç ve değerlerini sivil toplumda kamuya açık bir şekilde ifade edebilmeli, siyasi oluşum ve akımlara destek verebilmelidirler. Öte yandan birey ve grupların, insan hakları kapsamında serbestçe siyasi faaliyetlerde bulunulabilmelerinin, demokratik usuller ile seçilmiş iktidarların yürüttüğü kamu politikaları üzerinde dayatma yapabilmelerine olanak tanıyan anayasal ayrıcalıklara sahip olmaları anlamına da gelmemektedir. Demokrasiye yönelik kurumsal yaklaşım, dini gruplar da dahil olmak üzere sivil toplumda yer alan hiçbir grubun siyasi parti kurmasının *a priori* olarak yasaklanamayacağı anlamına gelmektedir. Siyasi partilere yönelik kısıtlamalar ancak bir partinin eylemleriyle demokratik ilkeleri ihlal etmesinden ötürü uygulanabilir ve partinin demokratik ilkeleri ihlal edip etmediğine ilişkin karar iktidar tarafından değil, bağımsız yargı organlarınca verilmelidir. Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 39.

edilerek, yeniden yapılandırılması bağlamında bir çerçeve oluşturması sağlanmalıdır. Nitekim, siyasi düzenlemelerin anayasal zemine oturtulması söz konusu olduğunda, meseleleri kapsamlı bir şekilde hükme bağlamaya yönelik duyulan endişenin giderilmesi açısından anayasaların başlıca vurgusunun, müşterek kanaatlerin veya paylaşılan değerlerin nihai anlamda ifadesi niteliği taşımadığı argümana yönelik olmalıdır²⁹¹. Bir devlete mensup vatandaşların iradesi, devletin kurulduğu andaki mutabakatının yahut anayasanın yapıldığı dönemdeki uzlaşının bir ürünü olmamakla birlikte bu şekilde değerlendirilse dahi, irade birliğinin toplumun geleceğinin şekillendirilmesine ilişkin fayda sağlayacağının toplum nezdinde kabul edilmesi gerekmektedir²⁹².

Bir diğer taraftan, Taylor'ın da ileri sürdüğü üzere, *“Kendi kendini yöneten toplumların ileri düzeyde bir uyuma ihtiyaçları bulunmaktadır.”*²⁹³ Bu bağlamda, bilhassa kutuplaşmış toplumlarda anayasaların aynı zamanda müşterek faaliyetler, teşkilatlar ve ortak edim biçimleriyle kurulan mutabakat köprüleri benzeri, somut toplumsal ilişkilerin tesisini sağlayacak bir yaklaşım sergilemesi de gerekmektedir. Zira, ancak bu sayede anayasanın anlamı geniş kapsamlı olacak ve aynı zamanda Habermas'ın anayasal yurtseverlik teorisi ile ortaya koyduğundan çok daha sağlam bir *“halk”* anlayışı sunacaktır²⁹⁴. Dolayısıyla kutuplaşmış toplumlar bağlamında anayasal meselelerin, örneğin dini ihtilaflara yol açmaması yahut etnik karşıtlığı körüklememesi maksadıyla, salt siyasi fikirler ve değerler üzerinden müzakere edilmesi durumunda, işlevinin sadece çatışmaları yatıştırmak yahut siyasi istikrarı teşvik etmekten ibaret kalacağı da göz ardı edilmemelidir²⁹⁵. Nitekim, keskin şekilde kutuplaşmış toplumlarda uzlaş ve sürdürülebilir barışa yönelik adımların atılabilmesi amacıyla, kolektif şiddetin temelinde yatan toplumsal ayrışmaların giderilmesini mümkün kılacak çatışma sonrası kalıcı barış ortamının yaratılmasına dönük stratejilere de ihtiyaç duyulması söz konusudur. İşlevsel bir çatışma çözümü, şiddetin sona erdirilmesi veya çatışma sonrasında toplumun yapısal ve ekonomik bileşenlerinin yeniden inşa edilmesinin ötesine geçmek suretiyle toplumsal ilişkilerin uğradığı derin tahribatın giderilmesine odaklanarak, çatışma sonrası barış tesisi sürecinde toplumsal

²⁹¹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s.134.

²⁹² Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 134.

²⁹³ Taylor, *a.g.m.*, s. 52.

²⁹⁴ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 152 – 153.

²⁹⁵ Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 388.

ilişkileri müşterek hatlar üzerinden yeniden inşa etme çabası içerisinde ve karşıt grupların birbirlerine yönelik düşmanca zihniyetlerini dönüştürmeyi hedefleyen onarıcı bir yaklaşım sergilenmesi fayda sağlayacaktır²⁹⁶.

Buna yönelik uygulamalar örneğin, İsviçre ve Belçika'da görüldüğü üzere devletin farklı dillerin konuşulduğu bölgelerin sınırlarının birbiriyle büyük ölçüde örtüşmesi sayesinde gerçekleştirdikleri federal düzenlemeler ile dillere yönelik özerkliğin sağlanması; Belçika ve Hollanda'da uygulandığı şekliyle farklı inanç ve dillere mensup azınlıkların kendi özerk eğitim kurumlarını kurma hakkına sahip olup, bu kurumların kamu fonlarıyla desteklenmesi ve Lübnan ve Kıbrıs'ta olduğu gibi dini azınlıklar açısından evlilik, boşanma, çocukların velayeti, evlat edinilmesi ve miras gibi medeni hukuku ilgilendiren konulara dair farklı özel kanunların çıkarılması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra konuya ilişkin önemli bir örnek teşkil eden Hindistan demokrasisi, başlangıçtan itibaren son iki modeli ve 1950'lerden bu yana da dil bazlı federalizm de dahil olmak üzere tüm söz konusu yöntemleri benimsemiştir²⁹⁷.

Tüm bu hususlara bannen, kutuplaşmış toplumların içerisinde barındırdığı farklılıklar bağlamında keskin ayrışmaların meydana gelmesi sebebiyle yapılacak yeni anayasaların da müşterek gibi görünen değerlerin yahut inançların yerleşmesi konusunda ihtiyatlı davranması önem arz etmektedir. Lakin anayasalar, toplumun ortak değerler ve inanışlarının ifadesi niteliği değil, telafisi mümkün olmayan fikir ayrılıklarının mevcut olduğu ortamlarda dahi toplum adına bir çatı işlevi görebilmelidir. Ancak böylesi bir anayasa, farklı kesimlerden vatandaşları bir araya getirerek kamusal meseleleri müzakere ederek, süreç içerisinde kararlar alabilmelerine zemin oluşturabilir. Vatandaşların karşılıklı fikir alışverişinde bulunmayı sürdürmeleri

²⁹⁶ Aiken, *a.g.m.*, 2008, s. 10.

²⁹⁷ Lijphart'ın sınıflandırmasında örneklediği İsviçre, Belçika ve Hollanda çalışma kapsamında çok-kültürlü toplum özellikleri taşımakla birlikte, Lübnan, Kıbrıs ve Hindistan kutuplaşmış toplum kategorisinde yer almaktadır. Lijpharth, *a.g.e.*, 2008, s. 46; Hindistan'daki ulusçu gerilimlerin örnekleri Pencap'daki Sihlerin ayrı bir ülke (Khalistan) adına verdikleri mücadele ve Keşmir'deki Müslümanların Keşmir'in Pakistan'a katılması konusunda yürüttükleri kampanyalarda görülen dini kutuplaşmalardan kaynaklanmaktadır. Lakin, tüm ulusların içerisinde bir miktar kültürel, etnik ve ırksal çeşitlilik barındırması dolayısıyla, bir ulusu sadece objektif unsurlar çerçevesinde betimlemek mümkün değildir. İsviçre ulusu, ülkede birçok lokal diyalektlerin yanı sıra Fransızca, Almanca ve İtalyanca olmak üzere üç ayrı ana dil kullanılmasına rağmen demokrasinin kalıcı ve sürdürülebilir olunabileceğini ispatladığı gibi, Kuzey İrlanda'da ulusların kutuplaşmasına neden olan Katolikler ve Protestanlar arasındaki ayrım İngiltere'de büyük oranda önemsiz iken Almanya gibi ülkelerde sadece marjinal bir öneme sahip olmuştur. Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 150.

toplum adına olumlu bir durumdur. Anayasalar vasıtasıyla toplumda mevcut çeşitliliği bastırmak ve demokratik ihtilafların ülkenin bir parçası olmaktan tamamen çıkarılmasını beklemek faydalı bir yaklaşım olmadığı gibi, fikir ayrılıkları doğrultusunda yürütülen yoğun müzakereler de ulusal yaşamdaki aksaklıklar olmayıp, aksine dinamizmin göstergeleridir²⁹⁸. Etnik bir anayasal düzen, özellikle demokrasi, eşitlik ve insan haklarına yönelik değerlerin giderek daha güçlü şekilde hâkim olduğu çağımızda, doğası gereği istikrarsızdır; zira bu tür değerler gerek etnik azınlık mensuplarını gerekse çoğunluk bünyesindeki diğer unsurları etkileyerek hâkim düzene nüfuz edebildiğinde, etnik devlet yapısı dönüşüme uğramak mecburiyetinde kalacaktır²⁹⁹.

Bilhassa kutuplaşmış toplumlar bağlamında anayasaların sadece toplumun iradesinin bir yansıması olduğu algısı ile hareket edilmemesi önem arz etmekle birlikte, anayasalar söz konusu iradenin zaman içerisinde detaylandırılarak yeniden irdelenmesi açısından bir çatı görevi görmeli ve bu iradenin ileride belirlenebilmesi bakımından peşinen hüküm vermekten kaçınmak suretiyle tadil edilebilmesine imkân tanınmalıdır. Başka bir deyişle, anayasal düzenler müşterek iradeye dayanmaksızın, ileriye dönük şekilde müşterek iradenin oluşumunu meşrulaştıran bir anlayış çerçevesinde ve toplum tasavvuru esas alınarak inşa edilmelidir. Bu doğrultuda anayasalar, ortak iradeye sahip olmayan bir toplumun çatısını en sağlam şekilde oluşturmak üzere işlev görerek, varsayılan müşterek değerlerin eklemlenmesini zorunlu kılmaksızın bir farklılık anlayışını da yansıtmak suretiyle toplumda mevcut çeşitlilik arz eden görüşlere sahip birey ve grupların kanaatlerinin, zaman içerisinde müzakere yöntemi ile tadilini mümkün kılarak yapılmalı ve neticede yürürlüğe konulan yeni anayasanın hükümleri de benzeri bir serbestliği ifade edebilmelidir³⁰⁰.

Anayasal toplum etnik unsurlardan olduğu kadar halk niteliğinden de azade kılınamaz. Zira, anayasal toplum bünyesinde etnik unsurlar barındırmaksızın, gerçeklikten yoksun, köksüz ve izafi bir varlığa indirgenecek; aynı doğrultuda halk niteliği taşımaksızın da siyasi güçler eliyle tamamen güdülenerek, sahih bir anayasal

²⁹⁸ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 134.

²⁹⁹ Modern etnik yapılanmalarda devletin kendisi etnik merkezli sistemin yaratılması ve sürdürülmesi konusunda başlıca vasıta haline dönüşmektedir. Klasik yazarlar ve çağdaş uzmanlar modern devletin merkezleşmiş gücünü tespit etmişlerse de etnik temelli devlet anlayışının bu temele dayanmayan bir siyasi düzene dönüştürülmesine ilişkin hususlara daha fazla vurgu yapılması faydalı sağlayacaktır. Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 9.

³⁰⁰ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 153.

düzen tesis etmek konusunda tümüyle yetersiz kalacaktır. Preuss’a göre anayasacılık düşüncesi, politik süreçler öncesinde var olan iktidarın, siyasetin şekillenmesine yönelik tesirlerini denetlemek üzere tasarlanmış kurumsal mekanizmaların faaliyete geçirilmesi aracılığıyla ahlaki anlayışın (*ethos’un*) dürtüsel itkisine belli kısıtlamalar getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda anayasa yapımı, ahlaki anlayışın (*ethos*) halka (*demos’a*) tabi hale getirilmesi amacıyla bir araç olarak kullanılmalıdır³⁰¹Preuss’un ifadesiyle, “*Halkın kurucu iktidarı daima, toplumun etnik ve demotik unsurlarını ihtiva etmek üzere var olacaktır. Zira anayasaların temel mantığı, etnosun akıl almaz gücünü demosun sınırlı iktidarına dönüştürmektir.*”³⁰²

Sonuçta, modern anayasacılık anlayışı belirgin bir kalıp çerçevesinde, belirli bir kimliğe yahut farklılığa indirgenemez. Dolayısıyla, anayasal düzenlemelerin kültürler arası aktarımı ihtimali pek çok koşulda çeşitli riskler barındırmakla birlikte, tek bir kültürel deneyimden hareketle yapılabilecek genellemeler çoğunlukla yanıltıcı nitelik taşıyacaktır. Diğer taraftan, kimlik ve farklılık arasında yinelenen ilişkiyel bağlantılar, günümüz modern anayasacılığına içkin temel değerlerin muhafazasında kilit bir rol üstlenmekte ve kültürler arası incelemelere geçerlilik kazandırma eğilimi göstermektedir. Değişken sosyopolitik koşullar, yerleşik anayasal düzenlemelerin yeniden sorgulanmasını ve gerektiğinde yeni anayasal yapıların ve hakların formüle edilerek uygulamaya konulmasını öngören bir dizi yeni meseleyi de beraberinde getirmektedir³⁰³. Sonuç olarak, anayasaların önemli ölçüde yürürlükte bulundukları ülke ve bilhassa o ülkenin toplum yapısı, devletin niteliğini yanı sıra ülkelerin tarihsel geçmişini doğrultusunda şekillenmeleri suretiyle, anayasalara gösterilen itibar, halkın mevcut hukuki düzene bağlılığı ve duydukları güvene dayalı olarak değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla “anayasa” ve “anayasacılık” kavramları dünya üzerindeki pek çok ülkenin lugatında yer almakta iken, ülkelerin tamamında benzer anlamı taşımamakla birlikte, benzer değere ve etkiye de sahip bulunmamaktadır.

³⁰¹ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 18.

³⁰² Preuss, U. K. (1994). “Constitutional Powermaking.” *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 164.

³⁰³ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 36

3. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA ANAYASAL DÖNÜŞÜMÜN DİNAMİKLERİ VE ANAYASA YAPIMINDA FARKLI MODEL ARAYIŞLARI

3.1. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasal Dönüşümün Dinamikleri

Anayasa yapım süreçleri, farklı toplumsal kutuplaşmalar arasında köprü kurma ve farklı türden siyasi hedeflere ulaşma hususunda bir dizi temel işleve sahiptir. Anayasa yapım anları devletin niteliği hakkında müzakere yürütülmesine olanak sağlamak suretiyle, iktidarın meşruiyetinin gerek halk gerekse elit gruplarca benimsenmesinde yardımcı bir rol üstlenebilir. Anayasa yapımı esasında bir nevi devletin kendisini inşa etme süreci olup, aynı zamanda, siyaseti istikrarsızlaştırma, gerilimleri artırma ve demokrasinin altını oyma gibi yüksek oranda riskler içeren bir konudur. Anayasa yapımı ile toplumsal dönüşüm arasındaki bağlantılar son derece karmaşık olduğundan genellikle odak noktasının anayasal anın sınırlarının çok ötesine geçilerek değerlendirilmesi gerekir³⁰⁴. Zira, anayasal anlarda tetiklendiği yaygın şekilde deneyimlenen korku ve endişe hali pek çok farklı biçimde tezahür edebilmektedir. Örneğin, özellikle devrimci anayasa yapım süreçlerinde, çıkarları doğrultusunda hareket eden rejim liderleri muhalefete yönelik güç kullanabilmekte yahut göz dağı vermek amacıyla buna yönelik tehdit girişiminde bulunabilmektedir³⁰⁵.

19'uncu ve 20'nci yüzyıl boyunca, resmi bir yeni anayasa yapımı modern siyasetin genel kuralı hâlini alması dolayısıyla, günümüzde ister devrim niteliğinde ister daha farklı bir biçimde yeni bir siyasi sistemin oluşturulması yahut mevcut siyasi bir rejimin köklü şekilde dönüştürülmesi yeni anayasa yapım süreci deneyimlemeksizin tasavvur edilemez hale gelmiştir. Demokratik toplumlarda anayasaların, halk tarafından meşru görülebilmesinin yolu siyasetin temelinde yatan ortak vizyonu ifade etmelerinden geçmekte ve bu da bir anayasanın ikinci temel işlevi olarak değerlendirilmektedir. Anayasalar, bir devletin esasını oluşturan nihai hedeflerin ve paylaşılan değerlerin temsil edilmesinde kilit rol üstlenmeleri suretiyle devletin kimliğine ait bir belge olarak da nitelendirilirler. Anayasalar, halkın ortaklaşa sahip olduğu temel birtakım toplumsal norm ve talepleri belirtmeleri dolayısıyla,

³⁰⁴ Landau ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 5.

³⁰⁵ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 220. Siyasi bağlamda, içgüdüsel panik ile rasyonel sağduyuyu birbirinden kesin çizgilerle ayırmak her durumda mümkün olmayabilir. İçgüdüsellikğin göstergesi, tehditle orantısız tepkilerin yanı sıra irrasyonel algı oluşumu şeklinde somutlaştırılabilir. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 220.

vatandaşlara bir sahiplik ve yazarlık bilinci ile “*Biz Halk*” beni de kapsıyor algısı yaratmaktadır³⁰⁶.

“*Halkın*” kim olduğu ve dolayısıyla genel iradesinin tam olarak ne olacağı sorularının yanıtı, ülke içerisinde gerçekleşen ihtilaflardan ciddi boyutlarda etkilenmiş toplumlarda çok daha güçtür. Bu gerçek, modern devlet inşası süreçlerinde büyük oranda göz ardı edilmiş ve son dönem siyaset teorisinde halk kavramına ilişkin sınırlı sayıda analiz yapılmıştır. Bunun nedeni kısmen, liberal siyaset teorisyenlerince tüm bireylerin kendi bakış açılarını oluşturmak ve kendi menfaatlerini gözetmek konusunda doğaları gereği özgür ve eşit oldukları varsayımından kaynaklanmaktadır³⁰⁷. Liberalizm esasında, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini öngördüğü gibi, onların söz konusu çıkarların zaruretlerini de en doğru şekilde değerlendireceklerini varsayar. Bu bağlamda, bireylerin çıkarlarını bir araya getirmek suretiyle toplumdaki farklı kesimleri uzlaştırmak ve onları birleştirmek amacıyla tarafsız bir kurallar bütünü meydana getiren anayasalar vasıtasıyla, siyasi bir topluluk oluşturulabileceği iddia edilmektedir. Esasen toplumu oluşturan bireylerin şahsi kimliklerinin önemsizliğini vurgulamakla birlikte, söz konusu bireylerden oluşan demografik bir varlık fikrini kabul etmeleri dolayısıyla liberal siyaset teorisyenleri genellikle toplumu oluşturan bireylerin, genel iradelerini ortaya koyabilecek kadar güçlü normatif bağlara sahip olduklarını düşünmektedirler³⁰⁸.

Buradan hareketle, belli başlı işlevsel kısıtlamalar belirli bir toplumsal yapının etnik-kültürel özünün güvence altına alınmasına katkıda bulunabilmekle birlikte bu argüman bağlamında vatandaşlık ulusal bir kimlikten ziyade, tarihsel açıdan belirli kültürel kimliklerle iç içe geçen tikelci bir anlam da kazanmaktadır. Nitekim Gunsteren, demokratik bir devlette vatandaşlığa kabule ilişkin olarak şu şekilde bir koşul ileri sürmektedir³⁰⁹;

“Müstakbel yurttaş, söz konusu belirli tarihsel topluluğun, bu topluluğun geçmişinin ve geleceğinin, yaşam şeklinin ve mensuplarının üzerinde fikir yürüttüğü ve faaliyet gösterdiği yapıların bir parçası olmaya muktedir ve gönüllü olmalıdır. Mensuplarının bağımsızlığına ve muhakemesine itibar gösteren bir toplumda, şüphesiz ki bunun salt bir uyum şartı teşkil etmediği

³⁰⁶ Lerner, *a.g.m.*, 2011, s. 16 – 18

³⁰⁷ Wallis, J. (2019). “Constitution Making and State Building.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 280

³⁰⁸ Wallis, *a.g.m.*, 2015, s. 280

³⁰⁹ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 513

aşıkardır. Fakat dil ve kültürün tanınması ile bağımsız ve bilinçli muhakeme kabiliyetine haiz vatandaşların çoğalmasını teşvik eden yapıların benimsenmesi zorunludur³¹⁰.”

Bu bağlamda 1996 Güney Afrika Anayasası, Mayıs 1994 ile Ekim 1996 arasında demokratik şekilde seçilen Anayasa Meclisi tarafından hazırlanmış, muhteviyatı bakımından tam anlamıyla Güney Afrika’nın kuruluşundan itibaren deneyimlenen tüm tarihi olayları kapsaması söz konusu olmuştur. Zira anayasal hükümlerin birçoğu, yıllarca süren mücadelelerin akabinde düzenlenmiş olup, Güney Afrika Anayasası’nın ilk maddesi³¹¹, inşa edilen yeni ulusun kuruluş değerini yani insanlık onuru ile temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alındığını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra, ırkçılık, ve cinsiyet ayrımcılığına karşı, Anayasa’nın üstünlüğü, oy hakkı ve hesap verme sorumluluğu bağlamında şeffaf, demokratik, ayrıca çok partili sistemi de taahhüt etmiştir. 1996 Anayasası ile muhafaza altına alınan temel değerler, köklü demokratik geçmişe ve sağlam temellere dayalı gibi görünse de esasında ülkenin tarihçesi 1652’den 1994 yılına kadar olan süreçte bu değerlerle farklılık göstermektedir. Bu sebeple 1996 Anayasası’nı yapanların taahhütlerini anayasanın ilk maddesinde belirtilme gerekliliğini, söz konusu deneyimlerin neticesinde öngörmüş olmaları muhtemeldir³¹².

Çalışma kapsamında ele alınması gereken önemli bir diğer husus “özgürlük” ve “eşitlik” kavramlarıdır. Schmitt bu kavramları tartışırken daha önceki muhafazakâr ve tarihselci argümanları yinelemek suretiyle, öncelikle siyasal bir sistemin eşitliğin

³¹⁰ Örneğin; Hollanda’nın vatandaşlığa kabul uygulamalarında bu durum, müstakbel vatandaşların Hollanda dilini bilmeleri ve ülkenin yasalarına saygı göstermeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Gusteren, H. R. V. (1988). “Admission to Citizenship.” *Ethics*, 98(4), s. 736

³¹¹ *Güney Afrika Cumhuriyeti, aşağıda sayılan değerler üzerine kurulu, bağımsız ve demokratik bir devlettir:*

a) İnsan onuru, eşitlik, kişi hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi

b) Irk ve cinsiyet ayrımcılığına dayalı olmayan

c) Anayasa ve hukukun üstünlüğüne dayalı

d) Evrensel boyutta oy kullanma hakkı, ulusal düzeyde seçmen kütüğü ile düzenli seçimler ve çok partili demokratik sistem, hesap verebilirlik ve şeffaflığın sağlanması. The Constitution of the Republic of South Africa, 1996 <http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf> (E.T 5.05.2023)

³¹² Ebrahim, *a.g.e.*, 2011, s. 3; Ulusal Parti ile Nelson Mandela’nın lideri olduğu Afrika Ulusal Kongresi’nin başı çektiği geniş katılımlı bir müzakere süreci birtakım aksamalara rağmen geliştirilerek Mandela başkanlığındaki Afrika Ulusal Kongresi, 1994 seçimlerini yüzde 62 oy oranı ile kazanmıştır. Aynı sene içerisinde kurucu meclis oluşturulmuş, katılım, uzlaş ve müzakereye dayalı bir yapım süreci sonunda yeni anayasa 16 Aralık 1996 tarihinde kabul edilerek 4 Şubat 1997’de yürürlüğe girmiştir. Güney Afrika’nın nihai anayasası olan 1996 Anayasası, ülkenin içerisinde bulunduğu anti demokratik rejimden demokrasiye dramatik geçişini taçlandıran aşama olarak da görülmektedir. Turinay, *a.g.m.*, 2015, s. 67

sistematik ilkeleri etrafında düzenlenmesinin, söz konusu siyasal sistemce garanti edilen özgürlük düzeyini kaçınılmaz olarak kısıtlaması gerekeceği, sorasında da bireysel özgürlükleri anayasal düzeyde teminat altına almaya çalışan siyasi sistemlerde söz konusu olan eşitlik ilkesinin kapsamına mecburi bir sınırlama getirmesi dolayısıyla sistemin atomize çoğulculuk ve de ayrımcılık temelinde inşa edileceğini belirterek, özgürlük ve eşitlik arasındaki ilişkinin her zaman bir karşıtlık ve dışlama ilişkisi olduğu sonucuna varmaktadır. Eşitlik ve özgürlük arasındaki karşıtlık ancak, devletlerin özgürlüğe bireysel özgürlük olarak değil, aksine müşterek iradeye dayalı bir kimlik olarak bakması ve eşitliğe de maddesel yahut yasal bir hak bağlamında değil, ulusal düzeyde bir eşitlik hali veya türdeşlik olarak yaklaşması suretiyle aşılabilecektir. Schmitt, özgürlük ve eşitlik konusundaki görüşlerinde, modern toplumlarda fiili eşitliğin mümkün olmadığı ve yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrımın, günümüzde demokrasi olarak nitelendirilen siyasal sistemlerin yapısal bir özelliği olduğu yönündeki kanaatini vurgulamaktadır³¹³. Buradan hareketle, anayasal eşitlik anlayışı doğrultusunda, kimi koşulda belirli farklılıkların görmezden gelinmesi gerekirken, diğer başka koşullar bağlamında söz konusu farklılıkların dikkate alınması önem arz edebilmektedir. Anayasal kimlikler, eşitlik ilkesini bünyelerinde temel bir unsur niteliğinde barındırdığı ölçüde, kimlikler belirli koşullara has biçimde birtakım farklılıkların kısmen ihmal edilmesi suretiyle oluşturulabilirken, benzer şekilde çeşitli durumlarda da farklılıklara vurgu yapılarak inşa edilebilirler³¹⁴.

Anayasal ilkeler, vatandaşların devlete organik bağlılığı karşılığında, kendilerine saygı gösterilmesini talep etme konusunda mutlak bir hakka sahip olduğu ve dolayısıyla toplum içerisinde devlete organik bağlılığı bulunmayan bireylerin siyasi mutabakatına dayanmayan toplumsal bir sözleşme olarak tasavvur edilmektedir. Bu durumda, sözleşmenin varsayılan muhtevası esasında bir uzlaşma metni niteliği taşımıyorsa, belgede yer alan özgürlük ve kapsayıcılık iddiasına ilişkin durum ne olacaktır? Bu durumda ilkeler, vatandaşlar arasında bir uzlaşma temeli oluşturmak yerine, gerçek vatandaşları, yani geleneksel değerler bütünü benimsenleri, devlete

³¹³ Schmitt, *a.g.e.* 2008, s. 42, 43. Bununla birlikte, yönetenlerin ve yönetilenlerin benzeri ulus ve etnik özelliklere sahip olduğu durumlarda, aralarındaki fiili farklılığın niteliksel anlamda bir farklılık olarak yorumlanmaması gerekmektedir. Schmitt, *a.g.e.* 2008, s. 42, 43.

³¹⁴ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 30. Nitekim, farklılıkların ihmale uğramasının mümkün olduğu durumlar “asimilasyon alanı” ifadesiyle tanımlanabilirken, farklılıkların gözetilmesinin makul sayılabileceği durum ise, “farklılık alanı” şeklinde değerlendirilebilir. Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 30.

bağılıklarından kuşku duyulanlardan ayırtırmaya hizmet edecek şekilde devletin esas yazılı belgesi haline dönüşerek birliğin temellerini teşkil etmesini öngören ilkeler, muhalefetin yaftalanmasına zemin hazırlayacaktır. Temel ilkeler sıralaması ne kadar uzun olursa, öngörülmeleyen yaftalama potansiyeli de o oranda artmaktadır. Elbette böyle bir yaftalamanın meşru sayılabileceği ortamlar bulunabilir, ancak liberal bir devlette bu tarz durumların nadir olması arzu edilmektedir³¹⁵. Örneğin din hürriyetine ilişkin söylemler günümüzde oldukça yaygın durumdadır. Modern devlet yapılarının inşası ve yetkilerinin düzenlenmesinde merkezi bir araç işlevi gören anayasa yapımı, belirli açılardan, geleneksel ya da dini otorite ve hukuki kalıpların yerine müşterek bir siyasi yapı çerçevesinde başka seçenekler de sunan, toplum açısından genellikle seküler nitelikte normatif bir hareket noktası oluşturulması sürecidir. Esasen günümüzde pek çok anayasa farklı meseleleri çözümlemek üzere tasarlanmış olsa da din ve dini konuların düzenlenmesi, her ne kadar dini meselelerin temel eksenini oluşturmaya da, dünyanın pek çok farklı bölgesinde anayasa yapımının yaygın bir parçası halini almıştır³¹⁶. Ulusal açıdan makul olan yahut olmayan inançlar arasındaki sınırların keskin bir şekilde çizildiği durumlarda, azınlık gruplarına mensup vatandaşlar kendilerini hattın yanlış tarafında hissetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmaktadır³¹⁷. Zira dini semboller³¹⁸, bir toplumun ahlak anlayışını, yaşamının tarzını, karakterini, niteliklerini, ahlak ve estetik anlayışını, mizacını ve gündelik yaşamın işleyişine dair dünya görüşünü, en kapsamlı şekliyle fikir ve düşüncelerini sentezleme işlevi görmektedir. Bireyler söz konusu sembol sistemlerine güçlü biçimde bağlı olup bu bağlılık kendi varlıklarının sürekliliği açısından belirleyicidir ve sonuç olarak, bunların kendi yaşam biçimi ile herhangi bir yönde bağdaşmayacağına dair en

³¹⁵ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 145.

³¹⁶ Her ne kadar literatürdeki çalışmaların odak noktası, din özgürlüğüne yönelik anayasal korumalar ve kilise ile devletin birbirinden ayrılmasına dayalı anayasal düzenlemeler üzerinedir. Bununla birlikte, anayasa yapımının büyük bir kısmı Batı dışında ve devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesinde esasen liberal nitelikteki kaygılardan bağımsız ortamlarda gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 258

³¹⁷ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 132.

³¹⁸ Geertz, burada “*sembol*” sözcüğünü bir kavrama yönelik araç işlevi gören herhangi bir nesne, fiil, olgu, nitelik yahut ilişkiyi ifade etmek maksadıyla kullanılmakta olup dolayısıyla kavram, sembolün taşıdığı anlam niteliğindedir. Bunun yanı sıra toplumsal hadiselerin sembolik boyutu, ampirik toplumlar halinde, meydana gelen vakalardan teorik düzeyde soyutlanabilir. Geertz, *a.g.m.*, 1973b, s. 91.

ufak bir emareye yönelik duyarlılık, iç dünyalarında ciddi bir endişeye sebebiyet verebilmektedir³¹⁹.

Aynı fikri paylaşmayan birey ve grupların oluşturduğu bir toplumda, anayasa metni, vatandaşların sadakati açısından herhangi bir temel ilkedен daha önemli bir kesişim noktasıdır. Anayasal hükümler, belirli temel ilkeler hususunda müşterek bir inançla bir araya gelmemiş bir topluluk nezdinde, toplum yapısının kristalize olmuş unsurlarının müşterek bir referans noktası haline dönüşür. Bununla birlikte, anayasalar, tüm vatandaşların onay verdiği bir olarak görülmemelidir, zira yazılı bir anayasanın vatandaşların sadakati konusunda üstlendiği rol, daha ziyade toplumsal meselelerin, argümanların, kazanımların ve karşılaşılan güçlüklerin oluşturduğu bütünün unsurlarından biri niteliğindedir. Anayasa yapımının dikkat çekiciliği, oybirliğinden yoksun bir mutabakatla yürürlüğe girmiş ve zaman içerisinde yeniden ele alınmaya muhtaç olsa da toplumsal kararların alınmasına yönelik çerçeveyi belirlemesi ve aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu müzakere zeminini oluşturulması amacıyla bilinçli bir teşebbüs niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Webber'e göre, esas teşkil eden ilkesel konularda alınacak kararların ihtiyati niteliği ile bu ilkelere ilişkin görüş farklılıklarının dikkate alınması son derece önemli olup, temel ilkelere yönelik görüşlerin yalnızca o dönem itibarıyla en doğru değerlendirmeler olduğu ve her daim tekrar gözden geçirilebileceğine dair bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. Ölçülülük ilkesi, anayasal prensiplerin aceleci ve kategorik bir yaklaşımla ifade edilmesine karşı ihtiyatlı davranılmasını öngörür. O halde, mevcut bir anayasa metni yorumlarken, metne ilişkin bir yaklaşım geliştirerek, metnin hukuk sisteminin tüm boyutlarıyla olan bağlantısını irdelemek,

³¹⁹. Geertz, *a.g.m.*, 1973b, s. 89 – 90, 99. Dini inançlar ve ibadet bakımından bir toplumun değer yargıları, dünya görüşlerinin betimlediği fiili duruma ideal biçimde uyarlanan bir yaşam biçimini ifade ettiği ileri sürülerek entelektüel açıdan makul hale dönüştürülürken, öte yandan dünya görüşü de böylesi bir yaşam biçimine elverişli şekilde tasarlanmış fiili bir durumun yansıması şeklinde manevi yönden kabul edilebilir kılınmaktadır. Geertz, *a.g.m.*, 1973b, s. 89 – 90, 99. Tarih boyunca, dini ve dünyevi otoritenin birbirinden ayrılması meselesi, özellikle Avrupa bağlamında, modernleşme ve devlet inşasının merkezindeki mücadelelerden biri olmuştur. Bunun nedeni, kimlik kategorileri yahut aidiyet bağları ve kısmen de dini otoritelerin devleti oluşturan bireylerden itaat talep etmeleri ve bazı dini gelenekler çerçevesinde dinin aynı zamanda rakip bir hukuki kaynak olup devletin haricinde hukuki bir teamüle de atıfta bulunmasıdır. Öte yandan, geçmişte sömürge halinde olan toplumlarda kolonyal valilerin, yönetimleri altındaki topraklarda yaşayan toplulukları hukuki yönden sınıflandırmak maksadıyla sıklıkla dinden faydalanmış olmaları dolayısıyla sömürge döneminin izleri ve sömürgecilik ertesinde devlet tarafından devralınan hukuki miras, dinin hukuka dahil edilmesinin etkenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Din faktörünün taşıdığı bu nitelikler bağlamında, günümüzde de dini açıdan kutuplaşmış toplumlarda gerçekleşen anayasa yapım süreçlerinde kayda değer yapısal ve düşünsel etkiler yaratmaya devam etmektedir. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 262.

muhalif yorumları göz önünde bulundurmak ve metnin yazıldığı dönemde öngörülmeleyen koşullara uygulanabilirliği üzerine düşünmek adına gayret sarf edilmesi gerekmektedir. Bu eğilim önemli bir revizyonla sonuçlanabileceği gibi, bir önceki neticenin daha kapsamlı bir şekilde izah edilmesiyle de nihayetlenebilir; ancak her halükarda, kapsamlı ve dogmatik bir radikalizmden olduğu kadar, sabit fikirli bir muhafazakârlıktan uzak durmak gerekmektedir³²⁰.

Lerner, Webber'in anayasal tartışmaları çekişmeli esaslı ihtilaflardan arındırmaya yönelik bu bakış açısını dikkat çekici bularak, toplumları farklı inançlara sahip mensuplarına kucak açma ve bu inançları zaman zarfında tartışarak güncellemeyi teşvik eden ve anayasaların da bu serbestliği yansıtmayı gerektiğini ileri süren idealini desteklemektedir. Fakat, ne var ki bu ideal çoğu zaman siyasi gerçeklikle çelişmekte ve Webber'in bakış açısı da siyasal liberalizmin temel ilkelerini benimseyen çok kültürlü toplumlarla sınırlı kalmaktadır. Weber, liberalizmi sadece halkın katılımı ve müzakeresini mümkün kılan değil, aynı zamanda ortaklık ve birlik duygusu tesis eden bir gelenek olarak gördüğünü ifade etmekte, bununla birlikte, rasyonel argümanları çarpıtma eğiliminde olmaları dolayısıyla liberal olmayan unsurların anayasal tartışmaya dahil edilmesine karşı çıkmaktadır. Temel ihtilaflara yönelik olarak yapılan atıfların tüm anayasal müzakerelerden çıkarılmasını tavsiye etmesinin nedenlerinden biri de budur³²¹.

3.1.1. Yeni Anayasa ve Yeni Anayasanın Yazarı Kabul Edilen Halkın Kimliği

Yeni bir anayasal düzenin inşası, toplumun devletin kurumsal gücü karşısındaki mutlak üstünlüğünden fazlasını gerektirmekte, bir bakıma türdeş bir bütünlük arz etmeyen toplumda, bireylerin gündelik hayatları ile birbirleriyle yürüttükleri sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde etkin bir rol üstlenerek, toplumun dayanışma içinde hareket etme kapasitesini geliştirmesi de icap etmektedir. Her ne kadar, nihai siyasi meşruiyet kaynağı teşkil edebilmesi bakımından kurucu iktidar olgusunun söz konusu kapasiteyi yarattığı varsaymakta ise de, yeni siyasi sistemi yapılandırması öngörülen kurucu iktidarın, mevcut bir kolektif kimliğe dayanması gerekliliği hususu tartışmalara açıktır. Anayasaların işlevi yalnızca siyasi iktidarı meydana getirmek olmayıp, aynı

³²⁰ Ayrıca, bu girişimi tevazuyla sürdürmek, müzakerelere ve bulgulara şeffaflıkla yaklaşmak ve elde edilen sonuçları düzenli olarak sorgulamaya istekli olmak etiği meydana getirmektedir. Webber, *a.g.m.* 2000, s. 153 – 154

³²¹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 35

zamanda bir nevi halkı da oluşturmaktadır. Bununla birlikte, toplum ve anayasa arasındaki karşılıklı ilişkilerin her koşulda öngörülen şekilde inşa edilemeyeceği dikkate alındığında, kurucu iktidarı kullanma yetisine haiz olmak bakımından, toplumun öncel bir müşterek kimliğe sahip olması gerekliliğini varsaymak problem teşkil edebilecektir³²². Zira, modern anayasacılık bağlamında, anayasal öznenin kimliğinin temelinde ulus anlayışı yatmaktadır³²³. Başka bir deyişle, yeni anayasa yapımına yönelik kuramsal çerçeve ve bu konudaki deneyimlerin pek çoğu zımnen de olsa tek bir halk varsayımına dayanmakla birlikte, yeni anayasa yapımının nihai hedefinin, halkın kendi yönetimine dair çizilecek anayasal çerçeve üzerinde belirleyici rol üstlenmesidir. Öte yandan pek çok deneyim, halkın tek bir bütün olduğu varsayımının reddedilmesi suretiyle çok katmanlı yahut farklı bileşenlerden mürekkep bir ulusal kimlik yaratılmasına yönelik talepler içermektedir. Bu doğrultuda toplumsal çeşitliliğin beraberinde getirdiği derin farklılıklara vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Bilhassa da bahse konu demografik çeşitliliğin bölgesel boyutta olması halinde, anayasa yapım süreçlerinin yürütülmesi ve anayasal kurumların tasarlanması bakımından ciddi yansımaları söz konusudur³²⁴.

Anayasal öznenin kimliği hususunda, münferit bireylerden ibaret bir bütünlük, yahut kolektif biçimde tanımlanmış bir oluşumun mu ele alınması gerekliliğine ilişkin meseleler gündeme gelebilebilmekte³²⁵ ve bu bağlamda anayasaların, ulus kimliği ve toplumsal değerleri yansıtan anayasal kimlik anlayışı, anayasa kuramcılarını yakından ilgilendirmektedir. Anayasal kimliğin, toplumun tarihi tecrübeleri vasıtasıyla inşa edilmesi dolayısıyla, bir ulusun geçmişini yansıtan muhtelif amaç ve hedeflerin yanı sıra, toplum bünyesinde yer alan ve geçmişten tümüyle kopuş arayışındaki kesimlerin iradesini de temsil ettiği ileri sürülmektedir. Anayasal kimlik çoğunlukla köklü dönüşümlerin gerçekleştiği kesintisiz bir süreci ifade etmesi bakımından, zaman

³²² Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 147, 148. Başlangıçta bu meseleler yalnızca akademik düzeyde bir değere sahip iken, Doğu ve Orta Avrupa’da gerçekleştirilen anayasa yapım süreçleri dikkate alındığında, söz konusu toplumların ulusal kimlikleri bağlamında kendilerini yeniden tanımlamaları dolayısıyla, oldukça kritik tartışma konuları haline dönüşmüştür. Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 147 – 148.

³²³ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 18. Bu bağlamda Preuss, iki farklı ulus anlayışını birbirinden ayırmaktadır. Bir yanda, genel iradeyi yansıtmak üzere tasarlanan bir toplumsal sözleşme ile birbirine bağlanmış, rasyonel ve müzakereci vatandaşlar topluluğu niteliğindeki Fransız siyasi ulus düşüncesi diğer yanda ise, etnik türdeşlikle karakterize edilen siyaset öncesi bir topluluk şeklinde tanımlanan Alman ve Doğu Avrupa ulus tasavvuru yer almaktadır. Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 150.

³²⁴ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 5.

³²⁵ Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 371.

içerisinde pek çok farklı görünüm sergileyerek değişime uğrayabilmektedir³²⁶. Anayasaların kurucu işlevinin resmi ifadesi, bir anayasanın temsil etmesi beklenen ulusal kimliğin türüne göre, başka bir deyişle, modern anayasaların başlangıç bölümlerinde yaygın olarak yer alan “*biz halk*” ifadesinin taşıdığı anlama dayalı olarak farklılık gösterir. Bu “*biz*” bir yandan müşterek kültürel, etnik veya dini bir geçmişe sahip, bütünleşik, muhtemelen türdeş bir toplum anlamı taşıyabileceği gibi, belirli kolektif unsura dayalı olmaksızın müşterek kimliklerini siyasi ve hukuki ilkeler doğrultusunda oluşturan çok sayıda “*gönüllü*” bireyi de ifade edebilmektedir³²⁷. Bir anayasa çatısı altında birleşen gönüllü bireyler devletin vatandaşları mevkesine kavuşurlar.

Kimlik ve kültürel çeşitlilik arasındaki etkileşimle bağlantılı olarak anayasacılık anlayışı ve anayasaların üstlenebileceği roller çok yönlü olmakla birlikte son derece karmaşıktır. Dahası, kimlik ile kültürel çeşitlilik olguları arasındaki bağlantı kendi içerisinde de sayıca fazlalığı dolayısıyla oldukça girifttir. Ancak bununla birlikte mesele yalnızca çoklu farklılıklar zemininde şekillenen belirli bir kimliğe dair olmayıp, daha ziyade anayasalara ilişkindir. Zira, anayasacılık düşüncesi ve anayasalarla ilgili sorunlar çoğunlukla birbiriyle rekabet halindeki kimlikler arasındaki mücadelelerle sınırları çizilen sosyo-politik bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, kimlik ve kültürel çeşitlilik konusunda anayasacılığın temel ilkelerine uygun bir etkileşim çerçevesi çizmek bakımından söz konusu rekabet halindeki kimliklerin birbirleriyle ne şekilde bir araya getirileceği yahut ayrıştırılacağı hususu da açık olmaktan hayli uzaktır³²⁸.

Vatandaşlık kavramı esasında, toplumsal bağlamda yöneltilen “*Ben kimim?*” yahut “*Ben nasıl davranmalıyım?*” şeklindeki sorulara cevap bir niteliğinde olup, vatandaşlar bağımsız olmakla birlikte karar verme yetisine de haizdir. Bağımsızlık, hiçbir şekilde bir bağ kurmamak ve kişinin sadece kendisine tabiiyeti ile özdeş olmayıp; muhakeme yetisini kullanmak da bireyin yalnızca kendine ait düşüncelerini keyfi bir şekilde ifade etmesiyle aynı şey değildir. Vatandaşlık bir statüden daha fazlasını ifade etmek suretiyle esasında bir mevki olması dolayısıyla eylemde

³²⁶ Hughes, E. (2012). *Constitutional Reform and Citizenship: Context and Challenges*. London: Democratic Progress Institute, s. 44.

³²⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 18 – 19.

³²⁸ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 4.

bulunmayı, icraat göstermeyi ve ortaya somut netice koymayı gerektirir. Bağımsızlık ve karar verme, yurttaş eylemlere yönelik bir şartı ve aynı zamanda hedeflenen sonuçları ifade ettiğinden vatandaş, bu iki vasfı taşıyan aynı zamanda yönetme ve yönetilme kabiliyetine sahip bireylerdir³²⁹.

20'nci yüzyılda, kimlik meseleleri üzerine gerçekleşen anayasal tartışmalar, anayasa hazırlayıcıları nezdinde başlıca endişe kaynağı haline gelmiştir. Birinci Dünya savaşı öncesinde Avrupa'da yapılan anayasalarda bölge veya vatandaşlık gibi ulusal kavramlar nadiren ele alınmış olsa da milliyetçiliğin baskın bir siyasi ideoloji halini alması sonucu liberal- milliyetçi söylemler arasındaki gerilimin belirgin hale gelişi ile anayasa yapıcılarının ulusal kimliği giderek daha ayrıntılı bir şekilde ele almaları söz konusu olmuştur³³⁰. Nitekim sıklıkla, bu türden kimliklerin yahut ideolojilerin evrensel olduğu veya oldukça yakın geçmişe dayandığı varsayılır. Oysa tarihsel verilerle genel bir perspektif çerçevesinde dahi bakıldığında bu tarz varsayımların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır³³¹. Dolayısıyla anayasalar ile onları kaleme alan “halkın” kimliği arasındaki ilişkiyi daha açık şekilde anlamaya yönelik ihtiyaç doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen siyaset temelli yoğun uzlaşmazlıkların giderilmesi bağlamında demokratik anayasa yapımı sık sık gündeme gelmektedir³³².

Kutuplaşmış toplumlarda anayasa bunun ötesine geçerek kendisini anayasal rejim aracılığıyla yönetecek olan toplumu da oluşturacak şekilde yapılmalıdır. Kutuplaşmış toplumlarda anayasalar gerek çatışma geçmişi gerekse müşterek bir varoluşun eksikliği nedeniyle, genellikle müşterek siyasi kimliğin oluşturulması ve

³²⁹ Gusteren, *a.g.m.* 1988, s. 732. Liberal demokrasilerde vatandaş olmanın temel unsurları siyasi katılım, bağımsız yargıçlar, sosyoekonomik güvence, teşkilatlanma serbestisi, kültürel ve iletişimsel yetkinlik, olarak özetlenebilir. Vatandaşların edimlerinin doğurduğu sonuçlar, temel insan haklarının güvencesi, bağımsız yargı mercilerinin hükümleri ile kamuoyu nezdinde süregelen müzakereler aracılığıyla denetlenmektedir. Gusteren, *a.g.m.* 1988, s. 732.

³³⁰ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 13 – 14.

³³¹ Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 6.

³³² Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 2. Çok uluslu, çok dinli veya çok etnikli toplumlarda anayasaların işlevi ve anayasaların “halk” tarafından mı yoksa “halklar” adına mı yapıldığı sorusu siyaset literatürde, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında tartışılmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmalar anayasaların hazırlanmasına yol açan anayasal meseleleri nadiren derinlemesine incelenmekte ve genellikle iktidar olgusunun kurumsal yönüne odaklanarak mevcut anayasal düzenlemeleri analiz etme eğilimi göstermektedir. Yani anayasa yapım sürecinden ziyade anayasal siyasete odaklanılmaktadır. Benzer şekilde, kimlik siyasetiyle ilgilenen çokkültürlülük literatürü de anayasal dönüşümün dinamikleri hakkında sınırlı düzeyde görüş sunma eğiliminde olup, bunun yerine, halihazırda mevcut bulunan bir anayasal düzen içerisindeki belirli uygulamaları tartışmakta ya da sadece anayasal çoğulculuk için normatif argümanlar sunulmaktadır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 2.

anayasal düzenin işleyebilmesi adına temel bir araçtır. Anayasalar, farklı etno-kültürel grup mensuplarının ortak bir noktada buluşabilmeleri amacıyla gerekli kurumsal alanlar yaratarak müşterek siyasi kimliğin gelişimini teşvik edebilmekte ve ayrıca hukukun üstünlüğü çerçevesinde, güce veya hileye başvurulmaksızın ortak karar alma süreçlerine ilişkin somut hükümler çerçevesinde yeni kurulmakta olan bir siyasi topluluk için gerekli olan birliktelik tohumlarını atabilmektedir. Aynı nedenle, bölünmüşlük ve güven eksikliği zemininde, anayasal tartışma ve müzakere süreci, söz konusu sürecin ürünü olarak ortaya çıkan anayasal düzene bağlı bir siyasi topluluğun yaratılmasına da destek olabilmektedir³³³.

Anayasacılıkta somutlaşan temel değerlerin izini sürmek, ancak farklı kimlikler yahut toplumsal çeşitliliğin zıt kutuplar çerçevesinde şekillenmesi ile karakterize edilebilecek sosyo-politik ortamlarla ilişkili olarak anlamlıdır. Zira, egemen ulus veya anayasal benlik algısı benzeri baskın bir kimlik olmaksızın, anayasal düzenin oluşturulmasının nasıl gerekçelendirilebileceğini tasavvur etmek güç olabileceği gibi, bunun tam aksi şekilde sosyo-politik ortamların siyasi çatışmalara sebep olan farklılıklar barındırmayacak düzeyde türdeş yapıda olması halinde de, muhtemelen anayasacılık anlayışı ile bağdaştırılacak türden kısıtlayıcı düzenlemelere de gerek kalmayabilirdi. Daha spesifik bir anlatımla, anayasacılık düşüncesinin sac ayağını oluşturan; sınırlı hükümet, hukukun üstünlüğüne bağlılık ve temel hakların korunması ilkelerinin meşruiyetini, kimlik ve farklılığın çatışan kutuplarına yönelmiş bir sosyo-politik gerçeklikten alması dolayısıyla sınırlı hükümet, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi karakterize eden kısmi kimlik ve kısmi kutuplaşma arasındaki rekabetin ürettiği çatışmaları kabul etmenin ve bundan fayda sağlamaya yönelik bir vasıta olarak meşrulaştırılmaktadır. Nitekim, kısmi özdeşliğin bulunmaması halinde iktidarın anayasal meşruiyetten tamamen yoksun sayılabileceği gibi, toplum da içerisinde önemli farklılıklar barındırmıyorsa, yönetenler yönetilenlerden ayırt edilemez ve böylesi bir ortamda iktidarı sınırlamanın bir anlamı kalmazdı³³⁴.

³³³ Choudhry, a.g.m., 2008, s. 6.

³³⁴ Rosenfeld'in ifadesi ile; "Modern anayasacılık anlayışının genel özelliklerinden biri olan temel hakların muhafazası esası da yine, kimlik ve farklılık arasında süregelen bir ihtilafın varlığına işaret etmektedir. Birey ile toplum yahut egemen çoğunluk arasındaki ayırmadan kaynaklanmakta olan söz konusu farklılıklar olmasaydı, bireylerin temel menfaat alanlarına yönelik olası iktidar müdahalelerine karşı korunma gereksinimleri de bulunmazdı." Rosenfeld, a.g.m., 1994, s. 4 – 5.

Anayasalar ile onları yazdığı kabul edilen “*halkın*” kimliği arasındaki bağlantı, mevcut teoride genel olarak iki rakip paradigma üzerinden analiz edilmektedir. Bunlardan “*ulus-devlet anayasasının*” özcü paradigması anayasaları, meşruiyetlerini halkın kurucu iktidarı kullanması yoluyla elde eden anayasa öncesi türdeş birliklerin yasal düzenlemeleri şeklinde görmekte, alternatif prosedüralist “*liberal anayasa*” paradigması ise resmi anayasaları tüm kimlik değerlerinden arındırarak, anayasa ile somutlaşan müşterek demokratik usullere dayalı bir siyasi topluluk inşa etmeyi amaçlamaktadır. Her iki anayasal kimlik anlayışı, gerek kültürel, ulusal veya dini türdeşlik bağlamında “*kalın*” kavramlarla, gerekse müşterek liberal siyasi kültür tarzı “*ince*” terimlerle inşa edilsin, mutlaka bir tür anayasa öncesi mutabakat gerektirmektedir. Kutuplaşmış toplumlarda buna yönelik bir uzlaşma mevcut olmamasından kaynaklı, bu tür toplumlar “*Biz Halkın*” kimliği ve “*Bizin*” dayanağı meseleleri üzerinde mücadele halinde olduklarından, bu iki tip anayasadan hiçbirini benimseyemezler. Bu nedenle anayasal bağlamda özcü-prosedüralist ikileminin ötesine geçmek ve demokratik bir anayasa inşa etme hedefi ile bir bütün olarak devlet vizyonu konusundaki derin iç uzlaşmazlıkları ele alma ihtiyacı bakımından alternatif yöntemlerin belirlenmesi gerekmektedir³³⁵.

Anayasa yapımı bağlamında, “*halk*” kelimesinin tekil veya çoğul anlam taşımasından kaynaklı ikilik, anayasa metni ile onun yazarı ve aynı zamanda öznesi olduğu varsayılan “*halk*” arasındaki farklı türden ilişki biçimlerinde somutlaşmaktadır. Genel olarak, bu ilişkiyi kavramanın iki temel yolu bulunmakla birlikte, anayasalar belirli bir halka ait siyasi iktidarı yasal olarak düzenlemek ve anayasal düzen öncesi türdeş bir birliğin kültürel, dini ya da dilsel niteliklerini yansıtmak üzere bir yapı oluşturabileceği gibi alternatif olarak, “*halk*” bizzat anayasa yapımı vasıtasıyla tek bir çatı altında da toplanabilir. İkinci görüşe göre, anayasa yapma eyleminin kendisi siyasi topluluğu birleştirmek suretiyle bir ulus yaratmaktadır. Söz konusu bu iki alternatif anayasa arasındaki ayrım en çarpıcı şekilde Carl Schmitt ve Jürgen Habermas’ın birbirlerine karşıt anayasal teorilerinde kendini göstermektedir³³⁶.

³³⁵ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 6.

³³⁶ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 19.

Schmitt'in yaklaşımı doğrultusunda, temsili iktidarlar esasında yalnızca toplumu çoğul menfaat alanlarına ayırmaya ve atomize etmeye hizmet etmek suretiyle halkın birleşik iradesini zayıflatarak, demokrasiyi ve demokratik meşruiyeti başarılı bir şekilde inşa eden kimliği parçalar. Nitekim, iktidarlar daha demokratik ve temsili nitelik göstermeye çabaladıklarında, temsili temelleri aşındırarak söz konusu unsurların çoğulcu bir birleşimine dönüşmeleri her zaman ihtimal dahilindedir. Kısacası, çoğulcu veya maddi temsil yoluyla daha demokratik olma gayreti içerisindeki iktidarlar çoğu zaman görece daha az demokratik unsura sahip olurlar. Buradan hareketle Schmitt, demokrasinin kimliği gerektirmesi ve temsilin ise her zaman demokrasinin esas aldığı kimlikle tezat oluştacağını ileri sürerek demokrasinin temsili olamayacağı sonucuna varmaktadır. Dolayısıyla bir iktidar ya demokratik ya da temsili olabilir, zira bu kavramların çoğulcu şekilde kullanımı açısından temsili demokrasi her zaman bir paradoks yaratmaktadır³³⁷. Öte yandan, kitlesel demokrasinin kurumsal sınırları dahilinde, halk iradesinin mümkün olan en ileri seviyede gerçeğe uygun şekilde yansıtılması ancak temsil yoluyla mümkün kılınabilecektir. Dolayısıyla, Schmitt temsil kavramı üzerinden, anayasal demokrasinin esası niteliğindeki haklar, usuller, kurum ve kuruluşlar aracılığıyla yönlendirilmek suretiyle şekillendirilen çok sayıda ayırık ve muhalif görüş ile çıkarların anayasal düzlemde bir araya getirilmesinden meydana gelen çok yönlü ve karmaşık bir süreci kastetmemekle birlikte, daha ziyade, halkın sahip olduğu temel vasıfların bir nevi sembolik düzeyde yeniden tezahür etmesi ve halkın hakiki benliğini yansıtabilecek şekilde bir şahıs nezdinde tecessüm etmesini öngörmektedir³³⁸.

Gerçek demokrasiler bağlamında bir toplumda niteliksel farklılıkların bulunmaması esas olup en istikrarlı demokrasiler bu tür bir farklılık barındırmayan demokrasilerdir. Dolayısıyla tüm demokrasiler, bireyler arasındaki esaslı eşitliği öngörmek mecburiyetindedir. Schmitt, eşitliğin söz konusu açıdan ele alınması suretiyle, eşitlik ve özgürlük arasında farklı yollarla aşılamayacak olan karşıtlığın bu şekilde ortadan kaldırılabilmesi sonucuna varır. Eşitlik tözsel eşitlik bağlamında

³³⁷ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 39.

³³⁸ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 155. Bu yönde bir temsil anlayışı, demokrasi ile otoriter yönetim arasındaki bağlantıyı ortaya koyması bakımından, Schmitt'in ilk bakışta paradoksal gibi görünen, hakiki bir diktatörlüğün yalnızca demokratik bir temel üzerine kurulabileceği iddiasıyla ilişkilendirilebilecektir. Zira, Schmitt bu düşüncesi kapsamında, demokrasi ile diktatörlüğün temelde birbiriyle tezat oluşturmadığı gibi, diktatörün halkın kimliğini başarılı bir şekilde tecessüm ettirebildiği takdirde, bir nevi demokrasiye karşılık gelebileceğini ileri sürmektedir. Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 155.

değerlendirildiğinde, bireylerin tözsel özgürlüğü için bir zemin oluşturur. Zira böyle bir demokraside bireyler özgürlüklerinin temelini köklü müşterek gelenek ve kimliklerin oluşturduğunun farkında olup eşitlik ve özgürlük böylece birbirinin tamamlayıcısı haline gelir. Nitekim demokrasi, resmi olarak güvence altına alınmış bir eşitliği öngörmemekle birlikte, öngörmesi halinde demokrasi özgürlük unsurunu yitirmiş sayılır. Keza, aynı şekilde demokrasi tikel veya çoğul özgürlükleri garanti altına almayı amaçladığı durumda ise vazgeçilmez eşitlik ilkesi tehlikeye atılmış sayılmaktadır³³⁹.

Habermas'a göre, vatandaşlarının yaşamlarının her alanına dahil olan bütüncül toplum modeli birçok açıdan modern siyaset düzeyinde yetersiz ve işlevsiz kalmaktadır. Bununla birlikte, yalıtılmış bireylerin yalnızca işlevsel şekilde bağlı kılındıkları bir devlet mekanizması ile mücadele ettikleri örgütsel modele göre daha avantajlıdır. Bütüncül model, siyasi özerkliğin tek bir bireye ait çıkarların bireysel açıdan gözetmesi yoluyla değil, daha ziyade ortaklaşa yürütölen bir pratik sayesinde gerçekleştirilebilecek bir amaç teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Zira vatandaşın yasal statüsü, eşitlikçi koşullarda karşılıklı tanınmayı öngören ilişkiler ağı vasıtasıyla tesis edilir. Bireylerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda bir gözlemci ya da aktör konumunda olmayıp, birinci çoğul şahsın (biz) katılımcı yaklaşımını benimseyebileceği varsayılmalıdır³⁴⁰.

Bununla birlikte, meşruiyete ilişkin görüşlerin esası sadece mevcut toplumsal uzlaşların gerçekliğinin kabulüne değil aksine, farklı toplumsal dayanışma biçimleri ve mevcut yapıların meşruiyetine yönelik daha kapsamlı bir çözümleme ortaya konulması gerektirmektedir. Kültürü yaratan ve yenileyen dinamik süreçlerle bağlantı kurmak, bir bütün olarak toplumu oluşturan kimliklerin yanı sıra başka türden kimliklerin de toplumsal alanda yer almasını mümkün kılar. Dolayısıyla söz konusu yaklaşım, çok-kültürlölüğün yarattığı güçlükleri yadsımak anlamına gelmemekle birlikte, toplumsal kimliğin geçmişte problem teşkil etmeyen tekdüzeliğine ve sabitliğine radikal biçimde yeni unsurların da dahil edilmesine olanak sağlar. Buradaki esas sorun, ulusçu ideolojilerin sıklıkla vurguladığı üzere, bireysel ve toplumsal

³³⁹ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 43.

³⁴⁰ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 498 – 499.

kimliklerin oluşturduğu yaşam kültürünün, ilgili toplumsal söylemin öncesinde de mevcut olduğu görüşünün reddedilmesidir³⁴¹.

Siyasi iktidarın, halkın iradesi yahut rızasına dayalı olduğu liberal “*halk egemenliği*” anlayışına göre, bir iktidarın meşruiyeti halkın “*toplumsal sözleşme*”³⁴² yoluyla beyan ettiği rızasından kaynaklanmaktadır. Liberal teorisyenlerin geçmişten bu yana toplumsal sözleşmeyi bir varsayımdan ibaret görme eğiliminde olmalarının temelinde halk egemenliğinin soyut şekilde algılanması yatmaktadır. Zira “*halk*” fikrinin bizzat kendisinin gerçekte bir kurgu niteliği taşıması hakikatine dayalı olarak ortak düşünce etrafında birleşebilen kolektif bir yapıyı ifade etmemektedir. Bireylerin kendi kendilerini yönetmelerindeki uygulama zorluğunu aşabilmek amacıyla teorisyenler, makul bir şekilde faaliyet göstermeleri koşuluyla halkın taleplerinin belirlenmesi adına “*genel irade*” düşüncesini ortaya atmışlardır. Bu düşünce 20’nci yüzyılda bireylerin müşterek çıkarlarının yanı sıra birbirleriyle rekabet halinde olabilecek menfaatlerini de içerecek şekilde genişletilmiş ve toplumsal sözleşmenin bir parçası olabilmelerinin tek yolunun, temel adalet ilkelerinin güvence altına alınacağı hususunda mutabık kalmaları olduğu ileri sürülmüştür³⁴³. Toplumsal sözleşme, her bireyin kişisel değerleri ile malvarlığını bütünüyle topluluğun hizmetine sunacağına dair topluma verdiği taahhütleri içermektedir. Rousseau’yu bu sözleşmeden kaynaklanan egemenin hiçbir surette hak ihlalinde bulunmayacağı neticesine ulaştıran husus, bireylerin özverilerinin mutlakiyetidir³⁴⁴. Rousseau’nun ifadeleriyle;

“Her birimiz kendi şahsını ve tüm gücünü genel iradenin üstün egemenliği adına müştereken sunar ve kurumsal kimliğimizle her bir üyeyi bütünün bölünmez bir parçası olarak telakki ederiz. Bu birlik akdi, her bir mensubun bireysel

³⁴¹ Calhoun, a.g.m., 2002, s. 157 – 158.

³⁴² Rousseau, J. J. (2003). *On The Social Contract*. (trans. G.D.H. Cole). Dover Publications, s. 21. Toplumsal sözleşme kuramcılarının Rousseau’nun anlatımı çerçevesinde, “*Grotius, halkın kendisini bir krala teslim edebileceğini belirtmektedir. O halde, Grotius’a göre, halk henüz kendini krala teslim etmeden önce de halk olarak mevcuttur. Kendini teslim etmek başlı başına sivil bir tasarruf olup toplumsal müzakere anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, halkın kendisini bir krala teslim edişini ele almadan önce, halk oluşumunu incelemek daha yerinde olacaktır; zira bu davranış mutlak surette diğerinden önce gerçekleşir ve toplumun temel esasını oluşturur.*” Rousseau, a.g.e., 2003, s. 21. Rousseau’nun doğal hukukçu yaklaşımı uyarınca, tabiat hali insan topluluklarının mevcudiyetiyle değil, insan türünün birbirinden yalıtılmış bir halde bulunmasıyla karakterize edilmesi dolayısıyla, toplumun temeli bir sözleşmeye dayanmaktadır. Preuss, a.g.m., 1994, s. 161

³⁴³ Wallis, a.g.m., 2019, s. 279. Rousseau’nun ifadeleriyle, “*“Her birimiz, kendi şahsiyeti ve sahip olduğu tüm erkleri genel iradenin üstün yönetimine teslim eder ve bir bütün olarak, her fert topluluğun birer ayrılmaz parçası haline gelir.”* Rousseau, a.g.e., 2003, s. 24

³⁴⁴ Preuss, a.g.m., 1994, s. 162.

benliğinin yerine, seçmenlerin meydana getirdiği mecliste bulunan tüm üyelerin sayısınca ve kendi bütünlüğünü, müşterek kimliğini, hayatiyetini ve iradesini devralan ahlaki ve kolektif bir beden oluşturacaktır³⁴⁵”

Kuşkusuz Rousseau bu hususta anayasa yapım sürecinden değil, sivil toplumun inşasından bahsetmektedir. Öte yandan, her ne kadar gündelik hayatta çok sayıda bireyden bir topluluk oluşturulması suretiyle, bütün halinde varlığını sürdürebilmelerini mümkün kılacak yapının inşası bağlamında birbirleri ile ampirik düzeyde örtüşüyor gibi görünseler dahi, söz konusu iki süreci birbirinden analitik bir önemine binaen birbirlerinden ayırmak gerekmektedir. Zira, topluluk adına bir anayasa yapılması, söz konusu topluluğun mevcudiyetini öngörmesi dolayısıyla, anayasası yapım süreci öncesinde, anayasaya tabi olacaklar ile bu sürece iştirak etme hakkına sahip bulunanların açıklığa kavuşturulması mühimdir³⁴⁶.

Buradan hareketle halk oluşumuna ilişkin görüşler, kimlik ve menfaat bağlamında zımnen veya açıkça bir sosyal sözleşmeye dayanma eğilimindedir. Halkı meydana getiren bireylerin halihazırda kültürel açıdan benzer veya farklı; müşterek çıkarlara sahip olan ve olmayan sülhler biçiminde ayrımlarına yönelik kimlik ve menfaat olguları, bireylerin müşterek yapıları ve karşılıklı olarak birbirlerini benimseme nedenlerini izah etme konusunda yardımcı olabilmektedir. Bu tür açıklamalar toplumsal alanın, hazır oluşmuş toplumun muhakeme yürütmesi sonucunda ortaya çıkan kurum ve politikaları müzakere ettikleri bir zemin olarak ele alınmasına dayanmakta ve toplumsal alan, önemli ölçüde, bireylerin kimlik farklılıklarını ve çıkar ayrılıklarını aşabildikleri bir mecra olarak algılanmaktadır³⁴⁷. Tönnies’e göre³⁴⁸, modern toplumlar açısından “*müşterek fayda*” olarak

³⁴⁵ Rousseau, *a.g.e.*, 2003, s. 25.

³⁴⁶ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 161.

³⁴⁷ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 154 – 155 Avrupa siyasetine mensup olmaya ilişkin hâkim söylemler bu temeller üzerinde kuruludur. Bireyler ya kültürel açıdan birbirlerine benzedikleri için ya da böyle olmak kişisel çıkarlarına uygun olduğu için (genellikle ekonomik terimlerle tanımlanır) Avrupalıdır. Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 155.

³⁴⁸ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 17 – 19. Tönnies insan iradelerinin pek çok farklı şekilde etkileşim halinde bulunduğunu ve bu etkileşimlerin, karşılıklı olarak tarafların zihinsel ve fiziksel refahını destekleme yahut tahrip etme yönünde olumlu veya olumsuz eğilimler gösterebileceğini ileri sürmüştür. Tönnies’e göre, olumlu ilişkiler karşılıklı teşvik ve bireylerin birbirlerine karşı besledikleri duyguların ifadesi olarak değerlendirilebilen külfetlerin ve kazanımların paylaşımından ileri gelmektedir. Gerek dâhili gerekse harici düzeyde bütünsel ve dinamik bir oluşum şeklinde işlev gördüğü varsayılan bu olumlu ilişkinin meydana getirdiği toplumsal grup, birlik, dayanışma veya ortaklık ilişkisi benzeri kolektif terimlerle anılır ve bundan kaynaklanan toplumsal birliktelik ya hakiki organik bir yapıya sahip olarak tasavvur edildiğinde “*Cemaat*” (*Gemeinschaft*); yahut zihinde var olan tamamen yapay bir oluşum olarak değerlendirildiğinde ise “*Cemiyet*” (*Gesellschaft*) olarak ifade edilebilir. Her iki kavram, Almanca’da geleneksel olarak eşanlamlı şekilde ve teknik terminolojide birbirlerinin yerine

nitelenebilecek bir olgu söz konusu olmamakla birlikte, böylesine bir değer ancak toplumdaki bireylerin kurguları vasıtasıyla sağlanabilecek ve müşterek değer sistemi çerçevesinde şekillenen, kendi iradesine sahip müşterek bir kişilik yaratmaları yahut inşa etmeleri halinde mümkün olabilecektir. Bu tür yaratımlar elbette geçerli bir sebep bulunmaksızın ortaya konmamakla birlikte bir nesnenin verilmesi ve alınması gibi basit bir edimde yeterli bir sebep mevcuttur. Zira bu süreçte karşılıklı temas gerçekleşerek, her iki taraf açısından arzulanabilecek müşterek bir zemin oluşmaktadır. Verme ve alma iradesi varlığını sürdürdüğü ve iradeler birlikte hareket ettiği müddetçe taraflar açısından bağlayıcıdır ve bu dönem boyunca takas edilen öge müşterek iyi ile toplumsal değerleri temsil eder. Söz konusu edimi tamamlamaya yönelik ortak irade, her iki tarafın da tamamlanana değin iki yönlü edimlerini sürdürmelerini gerektirdiğinden, bir tür müşterek irade biçiminde değerlendirilebilir. Böylesi bir iradenin zaruri surette bir birlik olarak ele alınma gerekliliği dolayısıyla ona bir “*kişilik*” atfedilir; zira bir “*varlıktan*” bahsetmek, onu tutarlı ve bütünlük bir kimliğe sahip olarak değerlendirmekle eş değer kabul edilmektedir³⁴⁹.

Söz konusu anlatımlar çerçevesinde anayasa ve anayasaların sahibi olan halkın kimliği arasındaki ilişkiye dair iki farklı bakış açısını temsil etmekte olan ulus-devlet ve liberal anayasa anlayışları arasındaki ayrım çerçevesinde anayasalar, halkın anayasa öncesi kimliğe sahip olduğu varsayımıyla söz konusu kimliği yansıtan yahut bizzat halkı yaratan belgeler şeklinde ele alınmaktadır. Bu görüşlerden ilki “*ulus-devlet*” anayasal modeli ifade ederken, diğeri “*liberal*” anayasal modelin esasını oluşturmaktadır³⁵⁰.

kullanılmaları nedeniyle kavram kargaşasına yol açmakla birlikte esasında anlamsal açıdan birbiriyle örtüşmeyen kavramlardır. Tönnies’e göre, “*Cemaat* ve “*Cemiyet*” kavramları arasında pek çok farklı nokta bulunmaktadır. Kökeni geçmişe dayanan cemaat kavramı evrensel anlamda ve tüm insanlığı kapsayan bir yapıdayken, cemiyeti ise basitçe, bireylerin birbiriyle içi içe fakat aynı zamanda yaşamlarını birbirlerinden bağımsız şekilde sürdürdükleri sıradan beşerî bir oluşum bununla birlikte gerek bir yapısal gerekse kavram olarak oldukça yeni bir olgudur. Kent kültürünün geliştiği ortamlarda, “*Cemiyet*” de onun vazgeçilmez unsuru olarak varlığını sürdürürken, kırsal yaşamdaki bireylerin çok daha güçlü ve canlı bir topluluk duygusuna sahip oldukları ileri sürülmektedir. Öte yandan “*Cemiyet*” geçici ve yüzeyselken, “*Cemaat*” hakiki ve süreklilik arz eden bir ortak yaşam anlamına gelmesi dolayısıyla kendi başına yaşamını idame ettiren bir organizma biçiminde ele alınabilecekken, cemiyet ise mekanik bir bütün ve yapay bir varlık niteliği taşımaktadır. Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 17 – 19.

³⁴⁹ Tönnies, *a.g.e.*, 2001, s. 53.

³⁵⁰ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 26. Demokratik anayasaların çoğu, hem liberal-demokratik siyasi kültürün, örneğin bir haklar bildirgesinin ve demokratik seçim kurallarının, hem de devlet sembelleri ve belirli kültürel uygulamalar, örneğin resmî tatil günü, resmî dil, yerleşik din, vb. gibi temel özelliklerin özelliklerini barındırır. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 26.

3.1.2. Ulus Devlet Anayasası: Güçlü Kimlik Doktrini

Ulus-devletler, dil, din, kültür, ırk benzeri unsurların müşterekliği bağlamında tanımlanan etnik boyutta bir ulusun, devlet bünyesinde siyasi bir varlık haline dönüştüğü yapılar şeklinde tanımlanabilmektedir. Zira ulus, hali hazırda mevcut, siyaset öncesi, varoluşsal ve daimî bir varlığı ifade ederken, devletler ise tarihi süreç içerisinde ulusların varlığının sürekliliğini mümkün kılmakla birlikte, ulusun özünün tecessümü niteliği taşımayan kısmen tesadüfi ve geçici nitelik taşıyan oluşumlardır³⁵¹. Bununla birlikte, ulusun siyasi açıdan kendi kaderini tayin edebilme yetisi devletin varlığını gerektirse de bahse konu devlet etnik türdeşliğe dayalı bir devlet olup, siyasi tahakküme ve toplumsal eşitsizliğe karşıt demosun siyasi özyönetimi ve özgürlüğüne tekabül etmekten ziyade, harici etkiler karşısında etnosun kendi kaderini tayin etmesi bağlamında biçimlenmektedir³⁵².

Ulus-devlet esasında siyasi örgütlenme biçimini belirttiği gibi siyasi bir ideali yansıtmaktadır. Siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet vatandaşlık ve ulus bağlarıyla bir arada yaşayan otonom bir siyasi topluluk olup, her devletin bir ulusu temsil ettiği yahut tüm ulusun sadece devleti oluşturduğu bir ilke veya bir idealdir. Ulus-devlete ilişkin iki karşıt görüş olan liberal ve sosyalist yaklaşıma göre, ulus-devlet yüksek düzeyde vatandaşlık sadakati ve bağlılığından meydana gelerek, muhafazakâr ve ulusçu anlayış bağlamında etnik yahut organik birliktelik üzerine temellenmiştir³⁵³. Bu doğrultuda Arato'ya göre “*Ulus inşası*” ifadesinin kullanımı gereğinden fazla iddialı ve son derece yanıltıcıdır. Keza, bu ifadenin kullanım amacı, şu ana dek otoriter devletler silsilesi tarafından bir arada tutulan farklı niteliğe sahip nüfusları birbirlerinden ayırtıran temel unsurlardan yalıtım suretiyle kalıcı bir kimliğe sahip “*sivil ulus*” yaratmaktır³⁵⁴.

Toplumların, ulus niteliğinde edimde bulunabilme kapasitelerinin bilincine vardıkları ilk anda yaşadıkları zihin karışıklığı neticesinde, devleti doğrudan anayasa ile özdeşleştirilmeleri makul sayılmakla birlikte, anayasaların halkın anayasa yapma yetkisi kabilinde oluşturulmaları dolayısıyla, özünde toplumsal sözleşmelerden, yani “*Sosyal Sözleşmeden*” farklı bir niteliğe sahip olması bağlamdaki ayrıma vurgu

³⁵¹ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 152.

³⁵² Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 152.

³⁵³ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 170.

³⁵⁴ Arato, *a.g.e.*, 2009, s. 2 – 3.

yapılması mühimdir. Zira, halkın anayasa yapma yetkisine yönelik demokratik ilke çerçevesinde anayasalar, siyasi faaliyette bulunma gücüne haiz olan halkın iradesiyle tesis edilmektedir. Şayet halk anayasa yapımının öznesi olacaksa, siyasi birlik olarak mevcut ve varsayılmış olmalıdır. Aksine, bir toplumsal sözleşmenin inşası, öncelikli olarak halkın siyasi birliğini tesis etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim, toplumsal sözleşme, halkın anayasa yapma yetkisi bağlamında mevcut sayılması dolayısıyla pozitif anlamda anayasa ile özdeş nitelik taşımamaktadır³⁵⁵. Bu bağlamda kurucu iktidar esas itibarıyla, anayasa yapım faaliyetiyle kendi kendini yönetme hakkına haiz kolektif bir yapının iktidarıdır. Halkın kurucu iktidarı, müşterek bir temsil organı oluşturulması suretiyle, müşterek bir hukuk düzeni meydana getiren münferit vatandaşlar topluluğundan müteşekkil demokratik bir bütünlük varsayımına dayanmaktadır³⁵⁶.

Schmitt'in ileri sürdüğü üzere anayasa, bir halkın önceden varsayılan siyasi birliğinin tezahürü olup siyasi birliği yaratan ise sadece siyasi iradenin bizzat kendisidir. Dolayısıyla Schmitt tarafından öne sürülen “*siyasi irade*” anayasal iradeden önce gelmektedir. Bir anayasanın yürürlüğe konması, halkın iradesinin somutlaştırılarak kurucu gücünün, kurallar, kurumlar veya herhangi bir sistem tarafından sınırlandırılmamış iktidarının teyit edilmesidir. Schmitt'in özcü yaklaşımı, türdeş siyasi birliğin hayata geçirilmesi bağlamında ulus-devlet görüşüne karşılık gelir. Zira kurucu iktidar düşüncesi halkın kolektif olarak hareket etme kapasitesine sahip olduğunu varsayması dolayısıyla ister asli ister inşa edilmiş olsun, özcü ya da ulus-devlet anayasası yüksek olasılıkla türdeş bir halkın “*kalın*” kimliğini temsil eder³⁵⁷. Schmitt'e göre demokratik bir düzenin siyasi niteliğini belirleyen unsur elverişli kurallardan ziyade iktidarın doğruluğu olup, bu bağlamdaki “*doğru*” ifadesi halkın normatif varoluşsal yapısını temsil etmektedir. Tamamen ampirik bir bakış açısı çerçevesinde, halk yalnızca belirli bir toprak parçası sınırları içerisinde yerleşik çok sayıda bireyden müteşekkildir. Öte yandan siyasi anlamıyla halk, söz konusu

³⁵⁵ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 112.

³⁵⁶ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 151.

³⁵⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 20. Benzer şekilde Taylor'a göre, “*Eşit itibar siyaseti Batı medeniyetinde iki farklı biçimde ortaya çıkmış olup, bunlardan her birinin öncülleri olarak Rousseau ve Kant'ı gösterebiliriz. Bununla birlikte bu, her iki yaklaşımın da tüm örneklerinin söz konusu isimlerden etkilendiğini anlamına gelmemekte, sadece Rousseau ve Kant'ın her iki yaklaşımın da önde gelen ilk temsilcileri olduklarını söylemek doğru olacaktır. İki farklı yaklaşımı değerlendirmek, her ikisinin de dayatma yoluyla sahte bir türdeşlik yaratma iddiası bakımından taşıdığı sorumluluğun tespitini mümkün kılmaktadır.*” Taylor, *a.g.m.*, 1994, s. 44.

topluluğun etnik ve kültürel bütünlüğü bağlamında varlık kazanmakta ve böylelikle gerek diğer halklarla gerekse evrensel kategoride yer alan beşeriyetle bağlantılı olarak farklılığını idrak etme yetisine erişmektedir. Schmitt'in ileri sürüdüğü üzere, demokratik düzende siyasi birliğin esası, halkın kendine mahsus niteliklerini ve bütünlüğünü muhafaza etme istemi ve bunu modern toplumun ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi ayrışmalarına yansıtma iradesine dayanmaktadır³⁵⁸.

Bu yönde bir yaklaşım, yaygın kabul ile bir noktada ters düşmektedir. Zira dayanışma yahut toplumsal bütünleşmenin, kolektif karar alma veya meşru eylemden bağımsız bir husus olarak ele alınması dolayısıyla, kolektif öznenin önceden mevcudiyeti sebebiyle toplumsal alandaki faaliyetlerin özneyi oluşturmaya yönelik değil, özneyi yönlendirme amacına ilişkin olduğu ön kabulünü gerektirmektedir. Bunun nedeni, siyaset teorisinde erken döneme ait etkili modern çalışmalar kapsamında, kolektif öznenin büyük ölçüde halk yerine devlet olarak tasavvur edilmesidir. Bir başka deyişle, meşruiyet sorununa ilişkin hâkim olan modern görüş çerçevesinde, ilahi meşruiyet yahut kalıtım türevinden olguları esas alan orta çağ yaklaşımından farklı şekilde, meşruiyetin öznesi tartışmasız biçimde halktır. Bununla birlikte devlet, meşru olan veya olmayan toplumsal bir eylemin öznesi, yani bir anlamda siyasi aktör niteliği taşımakla birlikte devletler toplumsal alana dayalı kanaatler çerçevesinde hareket etmelidir. Toplumsal alan ile devlet arasında belirgin bir ayrım yapılması, meşruiyetin, halkın çıkarlarına yönelik hizmetlerin bileşiminden yahut halkın devletin işleyişine katkıda bulunduğu süreçlerden ileri geldiği yönündeki düşüncelerden türetilen yaklaşımlar doğrultusunda geçerli olabilmektedir³⁵⁹. Bunun yanı sıra Schmitt'in yaklaşımından hareketle, türdeş nitelik taşıyan bir toplumda farklılık arz eden tüm bireylerin, halka bağlılıklarından ve bunun sonucu olarak da siyasi haklardan eşit şekilde yararlanamamaları dolayısıyla dışlanmalarına sebebiyet vermesinin yanı sıra, varoluşsal anlayış çerçevesinde mevcut anayasa öncesi türdeş bir varlık olarak kabul edilen halkın, yurttaşlık bağlamındaki halk tasavvurunun zıttı bir anlam yüklendiği sonucuna varılacaktır. Öte yandan halk, egemenliğin yegane sahibi

³⁵⁸ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 153 – 154.

³⁵⁹ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 152. Halkın kolektif hareketi, toplumsal sözleşme teorisinin geçmişi ya da ABD Bağımsızlık Bildirgesi'nin söylemi ile devletleri yaratmış olsa da hem Locke benzeri liberaller hem de Hegel gibi muhafazakârlar açısından devlet, ya içerisindeki bireylerin özgürlüğünü güvence altına alan ya da onları daha geniş bir bütünün parçası haline getiren kolektif bir özne konumuna gelmiştir. Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 158 – 159.

olmasına karşın, egemenlik gücünü anayasanın belirlediği kurallar harici kullanamaz ve bu nedenle siyasi iradesi muhtelif yollarla kanalize edilmek suretiyle dolayımlanır³⁶⁰.

19'uncu yüzyıldan itibaren ulus-devletlerin yükselişinden bu yana hukuk, ulusal değerler ve kimliği somutlaştıran bir unsur niteliğinde değerlendirilmektedir³⁶¹. Oliver Wendell Holmes'un meşhur deyişiyle (1881); *"Hukuk, bir ulusun yüzyıllar içerisindeki gelişim öyküsünü somutlaştırır."*³⁶² Bu doğrultuda ulus-devlet anayasası, anayasa öncesinde var olan birliğin ulusal özlemlerini, müşterek vizyonunu, ayrıca simgesel unsurlar ile diğer belli başlı uygulamalar ve kurumlar aracılığıyla toplumun kendine özgü kültürel, ulusal, dini yahut dilsel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle, örneğin Fransız Anayasasının türdeşlik sağlayıcı unsurları arasında ulusal dil yer alırken, güçlü Lutherci çoğunluğa sahip Danimarka, İzlanda ve Norveç Anayasalarında söz konusu unsurlar resmi bir dinin tanınmasıyla ifade edilmektedir³⁶³.

Habermas'a göre, Fransız Devrimi ile birlikte *"ulus"* un anlamı siyasi düzen öncesi meydana gelen bir nicelikten, demokratik sistemin vatandaşlarının siyasi kimliğini oluşturan kurucu bir ifadeye dönüşmüştür. 19'uncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, atfedilen ulusal kimlik ile kazanılan demokratik vatandaşlık arasındaki koşullu ilişki tersine çevrilmiş, vatandaşlar ulus kimliğini etnik ve kültürel ortaklıklar sayesinde değil, katılım ve iletişim haklarını aktif biçimde kullanmaya yönelik vatandaşlık faaliyetleri ile elde etmeye başlamışlardır. Bu noktada, ulusal bilincin cumhuriyetçi inançla ilk buluşması bir katalizör işlevi görmüş, vatandaşlık statüsü cumhuriyetçi yönü sayesinde soy, müşterek gelenek veya dil temelinde bütünleşmiş siyasi düzen öncesi bir topluluğa ait oluşu fikrinden tamamen uzaklaşmıştır³⁶⁴.

Smith'in ifadesi ile;

"Kimlikleri nadiren sorgulanan yahut toprak ve kültürleri üzerinde tahakkümü tecrübe etmemiş olanların, özgün ve tanınabilir bir kimlik oluşturmak amacıyla kendi kökenlerinin izini sürme gereksinimleri bulunmamaktadır. İleri sürdükleri,

³⁶⁰ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 154.

³⁶¹ Ginsburg, T., Halliday, T. C., Shaffer, G. (2019). "Constitution-Making as Transnational Legal Ordering." *Constitution-Making and Transnational Legal Order*. (Ed. G. Shaffer, T. Ginsburg and T. C. Halliday). Cambridge and New York: Cambridge University Press, s. 1.

³⁶² Holmes, O. W. (1951). *Common Law*. Boston: Little, Brown and Company, s. 1.

³⁶³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 22.

³⁶⁴ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 494 – 495.

“Biz aidiyet hissediyoruz, benzersiz bir kimliğe sahip olduğumuzu atalarımız ve geçmişimizden dolayı bilebiliyoruz.” argümanı her ne kadar pek çok, aldatmaca ve çarpıtmalarla dolu anılardan meydana gelmiş olsa da bunun hiçbir önemi yoktur. Örneğin, İngiliz yahut Fransız ulusal kimliklerinin doğası böylesi mitlerden ve hatıralardan oluşur; İngilizler ve Fransızlar bu anlatılar vasıtasıyla ulustur, bunlar olmadan ise sadece siyasi uzam içerisinde yaşayan çok sayıda topluluktan ibarettir.³⁶⁵”

Özetle, ulus-devlet anayasalarında bir toplumu anayasa çatısı altında birleşmelerini sağlayacak anayasal düzen öncesinde var olan bir siyasi birlik olarak nitelendirilmeleri bakımından mutlak surette müşterek nesnel bir unsurun yahut unsurların bulunması gerekmektedir. Toplum tamamen türdeş olmasa dahi en azından kutuplaşmanın söz konusu olmayacağı şekilde müşterek inanç ve değerlere sahip olmalıdır. Kutuplaşmış toplumlarda bu birleştirici müşterek unsurların mevcut bulunmaması dolayısıyla halkın herhangi bir ortak bütünleştirici unsur çerçevesinde kimliğinin oluşturulması söz konusu olmadığıdır. Buradan hareketle kutuplaşma derecesinde ayrışıklık gösteren bir toplumun özcü anayasa çatısı altında kimlik kazanması neredeyse olanaksızdır.

3.1.3. Liberal Demokratik Anayasalar: Zayıf Kimlik Doktrini

Liberal prosedürel anayasalarda, paylaşılan anayasal usul ve demokratik ilkeler halkın “ince” sivil kimliğinin temelini oluşturmakta dolayısıyla anayasanın yapısal ve kurucu işlevleri de birbiriyle örtüşmektedir. Zira her iki işlev de kendisini aynı anayasal hükümlerde ortaya koyar. Bir diğer anlatımla, demokratik iktidar mekanizmasını tesis eden ve temel hakların korunmasını güvence altına alan hükümler aynı zamanda halkın liberal-demokratik norm ve değerlere yönelik müşterek taahhütlerini de yansıtmaktadır. Anayasaların vatandaşların bireysel kanaatlerini değiştirmek suretiyle topluluğa belirli bir siyasi vizyon kodlaması ile toplumun oluşturulması mümkündür. Örneğin, haklar bildirgesi, ırk, din veya etnik köken kaynaklı farklılıkları işaret etmeksizin eşit statüde hak sahibi vatandaşlardan oluşan bir iktidar anlayışını somutlaştırmış olup, bu doğrultudaki yaklaşımlardan en meşhuru Ernest Renan tarafından ortaya konan ve aşağıda açıklanan şekilde karakterize edilebilecek olan “Sivil Vatandaşlık” düşüncesidir³⁶⁶.

³⁶⁵ Smith, *a.g.e.*, 1986, s. 2.

³⁶⁶ ABD Anayasası, Amerikan halkını birleştiren ve ulusal kimliklerinin temelini oluşturan anayasa olarak nitelendirilmekte ve çağdaş anayasa teorisyenleri tarafından genellikle liberal prosedürel anayasanın mevcut en yakın tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 23 – 24.

Anayasal bir düzen meşruiyet ve istikrara yönelik birtakım sınırlandırmalar içermelidir. Meşruiyet sınırı normatif, istikrar sınırı ise daha ziyade sosyolojik nitelikte olup, liberal anayasacılığın dayandığı temel anayasal bir düzenin aynı anda hem meşru hem de istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi amacıyla yeterli sayıda vatandaşın bağlılığını gerektirmektedir. Liberal anlayış çerçevesinde, iktidarın meşru bir şekilde kullanımının koşulları, liberal demokratik bir anayasada tipik şekilde bulunan hak ve özgürlükler ile temsili yapılarıdır. Vatandaşlığın amacı ise söz konusu koşulların uygulanmasına yönelik gerekli motivasyon unsurunun sağlanmasıdır. Bunun yanı sıra, meşruiyet ile istikrar arasındaki bağlantı olumsal özellik taşımamakla birlikte karşılaştırmalı anayasa hukuku çalışmalarının odak noktası, liberal demokratik bir anayasal düzen içerisinde evrensel insan haklarının korunmasına yönelik yaklaşımlar olmuştur³⁶⁷. Demokrasiye geçiş süreçlerinde genellikle hak ve özgürlük temelli anayasacılık anlayışının benimsenmesi dolayısıyla, karşılaştırmalı anayasa hukuku akademik bir disiplin şeklinde yeniden aktif hale gelmiş, bu da Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok eski komünist ülkesi, Güney Amerika'nın eski askeri diktatörlükleri ve Güney Afrika'da deneyimlenen demokrasiye geçiş süreci sayesinde gerçekleşmiştir. Dahası, Kanada, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallık gibi köklü demokrasilerin de hemen hemen aynı zaman diliminde yargısal denetim ve haklar bildirgelerini kabul etmeleri neticesinde hak ve özgürlükler temelinde bir anayasacılığa dönüşüm nispeten bilinçli siyasi süreçler şeklinde ilerlemiştir³⁶⁸.

Liberal anayasal model, ulusal, etnik ve dini kimliğin ötesine uzanarak siyasi birliğe yönelik kültürel açıdan tarafsız bir temel sağlaması dolayısıyla pek çok kesim tarafından ulus-devlet modeline kıyasla normatif olarak daha fazla kabul görmektedir³⁶⁹. Liberal anayasal devlet açısından bakıldığında doğa üzerindeki teknolojik egemenliğin kapsam ve derinliğinin artması sonucu verimlilik ve refah artışı taahhüdünde bulunan ayrıca bireysel karar alma imkânlarının artacağını ileri süren politikaların daha da önem kazandığı görülmektedir. Nitekim, seçme özgürlüğü ile bireylerin özerkliğinin artması dolayısıyla da *"her vatandaş kendi hayatını özerk*

³⁶⁷ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 6 – 8.

³⁶⁸ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 6 – 8.

³⁶⁹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 27.

şekilde biçimlendirme konusunda eşit imkânlara sahip olmalıdır” yaklaşımının benimsenmesi söz konusu olmuştur³⁷⁰.

Teminat altına alınmış bir kültürel ortam, çoğu insanın iyi bir hayat olarak tanımlayabilecekleri bir yaşam sürmeleri için temel olan öncelikli haklar arasında yer almaktadır. Buradan hareketle, liberal demokratik devletler, çoğunlukçu ya da kitlesel kültürlerin müdahalelerine karşı dezavantajlı grupların kültürlerini korumalarına yardımcı olmakla yükümlüdür. Günümüzde bazı grupların mensuplarını tanımak ve onlara eşit muamele etmek, kamu kurumlarının kültürel özellikleri görmezden gelmek yerine kabul etmesini gerektirmekte olup, bu durum en azından kendi kültürlerinin varlığını idrak etmeleri söz konusu kültürün devamlılığına bağlı olan gruplar bakımından geçerli görünmektedir. Kültürel özelliklerin siyasi açıdan tanınmasına ilişkin bu gereklilik tüm bireyleri kapsamakla birlikte, bireylerin benimsediği kültür ve bu kültüre ilişkin temel çıkarlar olarak değerlendiren evrenselcilik anlayışı ile de uyum sağlamaktadır³⁷¹. Habermas’a göre, Taylor’ın ifadeleri doğrultusunda anayasal demokrasinin evrenselci ilkelerinin her devletin siyasi kültürüne bir şekilde yerleştirilmesi gerekliliği şeklinde özetlenebilir. Zira, anayasal ilkeler bir ulusun vatandaşlarının saikleri ve yaklaşımlarıyla ilişkilendirilecek şekilde, söz konusu ulusun tarihsel arka planına yerleştirilmeksizin toplumsal pratiklerde yerini alacağı gibi özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplum yaratma yönündeki demokratik süreçlerin itici gücü haline gelebilir³⁷².

Taylor, Rousseau ve taraftarlarının kamusal tanınmaya yönelik evrensel talebinin, toplumsal eşitliği kimliğe dönüştürmek suretiyle karşılamaya yönelik ustaca girişimlerinden kaynaklanan sorunların altını çizmektedir. Taylor’ın ifade ettiği üzere, Rousseaucu tanınma anlayışı gerek tüm toplumsal ayrımlara karşı kuşkulu yaklaşımı gerekse ortak faydanın tüm vatandaşların evrensel kimliğini yansıtan müşterek menfaat siyasetinin türdeşliği sağlayıcı eğilimlerine yatkınlık sergiler. Tanınma talebi ancak toplumsal ve siyasi yönden eğitilmiş bireylerin eşit vatandaşlardan ibaret

³⁷⁰ Habermas, *a.g.e.*, 2003, s. 40.

³⁷¹ Gutmann, *a.g.m.*, 1994, s. 5.

³⁷² Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 499.

olmaktan gurur duymaları ve bu nedenle toplumsal açıdan sadece bu kimlikleriyle tanınma arzusu içerisinde olmaları halinde kabul edilebilecektir³⁷³.

3.1.3.1. Anayasal yurtseverlik: Jurgen Habermas

Habermas'ın "*Anayasal Yurtseverlik*" önerisi ince kimlikler ile normatif evrenselcilik temelinde bir siyasi toplum tesis etmeyi amaçlamaktadır. Burada sorulması gereken kilit soru, böylesi bir toplumun doğru ilkelere göre yönetilip yönetilmeyeceği meselesi olmayıp, mensuplarını yeterince teşvik edici bir toplumsal dayanışmayı tesis edip edemeyeceğidir. Anayasal yurtseverliğin Avrupa çapında işe yaramamasını gerektirecek esaslı bir neden bulunmamakla birlikte, yeterli bir aidiyet ve karşılıklı bağlılık aracı şeklinde işlev görüp göremeyeceği hususu tartışmalıdır. Bu bakımdan meşruiyet ve toplumsal dayanışmanın birbirleriyle bağıntılı meseleler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir³⁷⁴.

Hukuk felsefesi açısından aktif vatandaşlığa dair iki zıt ve birbiriyle yarışan anlayış bulunmaktadır. John Locke ile başlayan liberal doğal hukuk geleneği vatandaşın konumuna bireyci ve araçsal bir yaklaşım getirilirken, Aristoteles'e kadar uzanan cumhuriyetçi siyaset felsefesi geleneği ise bu role ilişkin cemaatçi ve etik bir anlayışa sahiptir. İlk yaklaşımda vatandaşlığın yasal bir statüye dayanak teşkil eden örgütsel bir üyelik çerçevesinde ele alınması söz konusu iken, ikinci görüş çerçevesinde vatandaşlık kendi kaderini tayin etme hakkına sahip etnik-kültürel bir topluluk temelinde değerlendirilir. İlk yorumda bireyler devletin dışında kalmaktadır. Kamusal hizmetler ve çıkarlar karşılığında, devletin yeniden inşasına yönelik seçmen katılım payları ve vergi ödemeleri gibi birtakım katkılarda bulunurlar. İkinci yorumda ise vatandaşlar bir bütünün parçası halinde siyasi topluma entegre olurlar, öyle ki bireysel ve toplumsal kimliklerini ancak müşterek kültürler ve muteber siyasi yapılar çerçevesinde oluşturabilirler. Liberal anlayışa göre vatandaşlar, devlet aygıtı karşısında siyaset dışı çıkarlarını gözetken bireylerden temelde farksızdır. Cumhuriyetçi yaklaşımda ise, vatandaşlık yalnızca kendi kaderini tayin hakkının kolektif pratiği içerisinde gerçekleştirilebilir³⁷⁵.

³⁷³ Taylor bunun tanınma siyaseti için ödenmesi gereken çok yüksek bir bedel olduğunu savunmaktadır. Gutmann, *a.g.m.*, s. 6.

³⁷⁴ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s.157.

³⁷⁵ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 497 – 498.

Anayasalar ve “*halkın*” kimliği arasındaki ilişkiye dair alternatif bir bakış açısı da halkı ulustan soyutlama üzerine kuruludur. Bu yaklaşıma göre anayasa, kültürel ya da etnik açıdan türdeş bir halkın özel kimliğini temsil etmemekle birlikte, daha ziyade siyasi meselelerin çözümüne dair usuller konusunda asgari bir mutabakat temelinde bireyleri bir topluluk çatısı altında bir araya getirmektedir. Diğer bir deyişle, anayasa demokratik bir düzen dahilinde ihtilafların çözümüne yönelik usul ve esasları belirlemektedir. Bu doğrultudaki anayasal kuram, en önemli temsilcisi Jürgen Habermas olan “*Anayasal Yurtseverlik*” düşüncesi ile kapsamlı şekilde ortaya konmuştur. Habermas’ın anayasal yurtseverliği, kültürel bağlılıkların yerine devletin demokratik prosedürlerine ve evrensel boyutta hitap potansiyeli olan yapı ve simgelere duyulan bağlılığı tesis etme gayesini taşımaktadır³⁷⁶.

Habermas’a göre, liberal bir siyasi kültür, çok-kültürlü bir toplumda mevcut bulunan farklı yaşam biçimlerinin çeşitliliği ve bütünlüğüne ilişkin farkındalığı artıran bir “*Anayasal Yurtseverliğin (Verfassungspatriotismus)*” sadece ortak paydasıdır. Gelecekte kurulması öngörülen Avrupa Devletleri Federal Cumhuriyeti’nde de aynı hukuki ilkelerin farklı ulusal kültür ve tarih açılarından ele alınması kaçınılmaz olacaktır. Herhangi bir geleneksel anlayış, her durumda, farklı tarihsel arka plana bağlı olarak, diğer kültürel mirasların bakış açılarıyla yorumlanmalı ve ulus ötesi bir Batı Avrupa anayasal kültürünü oluşturacak şekilde tahsis edilmelidir. Bu türden tikelleştirici bir yerleştirme, halk egemenliği ve insan haklarının evrenselci anlayışını tümüyle ortadan kaldırmayacaktır. Başlangıçtaki argüman geçerliliğini koruyarak, demokratik vatandaşlığın bir halkın ulusal kimliğine dayanması gerekmemektedir. Öte yandan, çeşitli kültürel yaşam biçimlerinden bağımsız olarak düşünüldüğünde, her vatandaşın müşterek bir siyasi kültür içerisinde sosyalleşmesi gerekmektedir³⁷⁷.

³⁷⁶ Lerner, a.g.e., 2011, s. 22, 27.

³⁷⁷ Habermas, a.g.e., 1996, s. 500 – 501. Yine Habermas’a göre; “*Avrupa Topluluğu’nun siyasi geleceği, vatandaşlık ve ulusal kimlik arasındaki ilişkiye başka bir açıdan daha ışık tutmaktadır. Aristo tarafından ortaya konulan vatandaşlık kavramı, başlangıçta kentlerin ya da kent devletlerinin boyutları dikkate alınarak tasarlanmış, toplulukların devletleri oluşturan uluslara dönüşmesi, cumhuriyetçi idealleri modern bölgesel devletlerin giderek artan boyutlarıyla bağdaştıran bir ulusçuluk çatısı altında gerçekleşmiştir. Ulus-devlet aracılığıyla oluşturulan siyasi yapılar içerisinde de modern ekonomi ve ticari faaliyetler ortaya çıkmış, tıpkı bürokratik devlet anlayışında olduğu gibi, kapitalist ekonominin de kendisine özgü bir işleyiş anlayışı geliştirmesi sonucu mal, sermaye ve emek piyasaları, beşerî unsurların iradelerinden tamamen bağımsız şekilde kendi kurallarına tabi hareket etmektedir. Devlet bürokrasisi bünyesinde yer alan idari erkin yanı sıra sermaye, bireylerin ötesinde faaliyet gösteren anonim bir toplumsal bütünleştirme vasıtasına dönüşerek, söz konusu sistemin bütünleşmesi, aktörlerin kişisel görüşleri üzerinden gerçekleştirilen toplumsal entegrasyon ile, yani değerler, normlar ve karşılıklı anlayış üzerinden gerçekleşen toplumsal bütünleşme ile rekabet içerisine girmiştir.*

Hukuki düzenlemeye tabi ahlaki iş bölümü anlayışında öngörülenin aksine, siyasi bir topluluğun toplumsal hatları salt işlevsel açıdan önem teşkil etmez. Bilakis, bireylerin müşterek yazgıya dayalı tarihi bir topluluğa ve yurttaşların kimliğini oluşturan siyasi bir yaşam biçimine yönelik aidiyetlerini belirlerler; *“Yurttaşlık esasında kamusal düzlemde yöneltilen “Ben kimim?” veya “Ben ne yapmalıyım?” sorularına verilen bir yanıt niteliğindedir.”* Siyasi bir topluluğa mensubiyet, ardında yurtsever bir kimlik barından hususi sorumlulukları da beraberinde getirir. Bu tarz bir sadakat, kurumsal düzeyde öngörülen yasal vazifelerin ötesine uzanmak suretiyle; *“Her bir fert, topluluğun çıkarlarını gözetmek uğruna şahsi menfaatlerini feda etme arzusuyla tezahür eden bir bağlılık duygusunu taşır³⁷⁸.”*

Habermas’ın, siyasi kimliğin anayasal yurtseverlikle temellendirilmesi anlayışı, daha kapsamlı ve giderek yaygınlaşan ancak üzerinde tartışılmayan kozmopolitizmin somut bir görünümüdür. Anayasal yurtseverlik gerek siyasi bağlılığın anayasal sınırlarını gerekse yürürlükte olan anayasaya duyulan bağlılığı ifade etmektedir. Habermas’ın özellikle vurguladığı bu boyut çerçevesinde anayasa, toplumsal müzakere ortamı açısından bir referans olacağı gibi müzakereyi düzenlemeye ve meşru kılmaya yönelik bir dizi usul normunu da temin eder. O halde, herhangi bir iyi yaşam tasavvuru özgül içeriği bakımından değişkenlik gösterse de modern toplumlar buna yönelik birden fazla anlayışı bünyesinde barındırmaktadır. Anayasal yurtseverlik anlayışı kolektif kararların meşru kılınmasına ve iktidarın adil bir şekilde kullanılmasına yönelik taahhüdü temel alması dolayısıyla içerdiği çeşitli özel anayasal düzenlemeler sayesinde bir yandan evrensel haklara ve usule ilişkin normlara doğrudan atıfta bulunurken diğer yandan da değişken siyasi kültür arasındaki dengelere uyum sağlayacaktır³⁷⁹. Bu bağlamda, anayasal düzenlemelerin bir kültürden sonraki kültürlere doğrudan aktarılamayacağı sonucu çıkmaktadır. Zira önceki dönemde anayasal düzenlemelerle korunan hakların niteliği ve kapsamı sonraki dönemlerde korunması gerekenlerden oldukça farklı özellikler taşıyacaktı. Nitekim,

Demokratik yurttaşlık aracılığıyla gerçekleşen siyasi bütünleşme, bu ortak toplumsal bütünleşmenin bir boyutunu temsil ettiğinden, kapitalizm ile demokrasi arasındaki bu ilişki, liberal teorilerin sıklıkla reddettiği bir gerilim kaynağı yaratmıştır.” Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 500 – 501.

³⁷⁸ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s.512. Söz konusu meselelerin salt ahlaki ve hukuki açıdan ele alınmasına ilişkin endişeler, cemaatçi yurttaşlık fikrinden güç almaktadır. Bu tür kavramlar günümüzün karmaşık toplumlarının yapısına uymamakla birlikte, yine de ihmal edilmemesi gereken etik unsurları da vurgulamaktadır. Habermas, *a.g.e.*, 1996, s.512.

³⁷⁹ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s.149.

kültürel farklılıklar belirli anayasal hükümleri bir kültür açısından son derece önemli kılabilcekken, benzer hükümler bir sonraki kültürde tamamen değersiz bir hale dönüşebilecektir³⁸⁰.

Habermas, tüm vatandaşlarca paylaşılması zaruri görülmeyen geniş kapsamlı müşterek kültür ve haklara karşılıklı saygının hâkim olduğu ortak bir kültür anlayışı konusunda bir ayrıma gitmektedir. Anayasal demokrasi, azınlıkta kalan kültürlerin mensuplarına çoğunluğun kültürüyle birlikte “eşit koşullarda bir arada yaşam hakkı” tanımak suretiyle kendisini bu ayrım doğrultusunda inşa etmektedir. Burada, söz konusu hakların grup hakları mı yoksa bireysel haklar mı olduğu sorusuna yönelik Habermas, bu hakların serbest örgütlenme ve ayrımcılık yasağı gibi bireysel haklar olduğunu, dolayısıyla hiçbir kültürün varlığını sürdürmesinin bir teminatı olmadığını ileri sürmektedir. Kültürleri nesli tükenmekte olan türlermiş hissiyatıyla muhafaza etmeye yönelik bir proje, kültürleri kendi varlıklarından, bireyleri de miras aldıkları kültürel kimlikleri sorgulama ve hatta reddetme özgürlüklerinden mahrum bırakmaktadır. Anayasal demokrasiler farklı kültürel kimliklere saygı göstermeli fakat hiçbir kültüre beka teminatı sunmamalıdır³⁸¹.

Bu doğrultuda Habermas’a göre;

“Ulusal bağımsızlık ve yabancı uluslara yönelik kolektif açıdan kendini savunma, özgürlüğün müşterek bir biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu ulusal bağımsızlık, yurttaşların bir ülke içerisinde sahip oldukları fiili bağımsızlıkla örtüşmez. Bu nedenle, cumhuriyetçi özgürlüğün modern anlayışı, daha sonraki bir noktada, kendisini doğuran ulusal özgürlük bilincinin rahmiyle olan göbek bağıni kesebilir. Ulus-devlet, “demos” ve “ethos” arasındaki güçlü bağı yalnızca kısa bir süre muhafaza edebilmiş ve ayrıca vatandaşlık hiçbir zaman kavramsal olarak ulusal kimliğe bağlanmamıştır.”³⁸²

Vatandaşlık kavramı, Rousseau’nun kendi kaderini tayin etme görüşünden ileri gelmekte olup, “Halk egemenliği” başlangıçta kraliyet egemenliğinin sınırlandırılması yahut tersine çevrilmesi olarak algılanmış ve halk ile iktidarı arasındaki bir sözleşmeye dayandığı düşünülmüştür. Hukuki açıdan “vatandaşlık”

³⁸⁰ Rosenfeld, a.g.m., 1994, s. 30.

³⁸¹ Gutmann, a.g.m., 1994a, s. X.

³⁸² Habermas, a.g.e., 1996, s. 495. Habermas’a göre; “Fransız Devrimi’nde ortaya çıkan vatandaşlık kavramında işlevsel bir rol oynayan kolektif bir kimliği temellendirmiştir. Ulusal bilincin eritme potasında, kişinin kökeninin tanımlayıcı özellikleri, geleneğin bilinçli bir şekilde sahiplenilmesinin sonuçlarına dönüştü. Atfedilen milliyetçilik yerini kazanılmış bir milliyetçiliğe, yani kişinin kendi çabalarının bilinçli bir ürününe bıraktı. Bu milliyetçilik, insanların yüksek derecede kişisel bağlılık, hatta fedakârlık gerektiren bir rolle özdeşleşmesini teşvik edebildi.” Habermas, a.g.e., 1996, s. 495.

kavramı uzun bir süre sadece uyruğa veya bir devlete üyeliğe atıfta bulunmuş, kavram ancak son dönemlerde medeni haklar açısından tanımlanan vatandaşların statüsünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Zira bir devlete mensubiyet bireyin varlığını uluslararası hukuk açısından tanınan belirli bir ulusa mensup kılar. Devlet iktidarının dahili teşkilatlanması fark etmeksizin, bu üyelik tanımı ve ülke sınırlarının bölgesel tahdidi, devleti toplumsal açıdan sınırlandırma amacındadır. Kendisini özgür ve eşit bireyler topluluğu olarak niteleyen demokratik anayasal devlette, devlet üyeliği gönüllülük esasına dayanır. Dolayısıyla, ikametgâh ve doğum gibi geleneksel tanımlayıcı unsurlar (jus soli ve jus sanguinis) hiçbir surette bir bireyi vazgeçilmez şekilde ilgili devletin egemen gücüne tabi kılamaz. Bu hususlar yalnızca vatandaşlara, göç edebilme yahut vatandaşlıktan feragat hakkında karşılık bulduğu varsayılan, zımni bir rıza atfedilmesine yönelik resmi ölçütler olarak işlev görmektedir³⁸³.

Habermas, Kantçı perspektiften hareketle, sadece yasalar önünde eşit olmanın anayasal bir demokrasi oluşturmak için yeterli olamayacağını savunmaktadır. Yalnızca hukuki açıdan eşitlik yeterli olmayarak aynı zamanda bireyler olarak da onları bağlayan yasaların bizzat sahipleri oldukları gerçeğinin kavranması gerekmektedir. Habermas; “*Demokrasi ile anayasal devlet arasındaki bu içsel bağlantıyı dikkate almak kaydıyla, haklar sistemi ne eşitsiz toplumsal koşullara ne de kültürel farklılıklara karşı kördür.*” görüşündedir. Kadınlar veya etnik ve kültürel azınlıklar bakımından eşit haklar kapsamına nelerin dahil olduğu, bu grupların mensuplarına ilişkin meselelerde eşit yahut farklı muamelenin esaslarını toplumsal müzakerelerde ele alıp gereçlendirmedikçe layıkıyla anlaşılamayacaktır. Demokratik müzakereler aynı zamanda vatandaşların hangi gelenekleri muhafaza edip hangilerini terk etmek istediklerini, tarihleriyle, çevreleriyle, doğayla ve benzeri unsurlarla mücadelelerini ne şekilde yürütmek istediklerini açıklığa kavuşturmalarını sağlar. Habermas’a göre “*Anayasal demokrasi ancak söz konusu tartışmaların ürettiği*

³⁸³ Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 495, 497. Rousseau ve Kant, halk egemenliğini, yönetim yetkisinin yukarıdan aşağıya aktarılması ya da sözleşmeye taraf teşkil eden iki grup arasındaki bir paylaşım şeklinde değerlendirmemiştir. Onlar için halk egemenliği daha ziyade iktidarın kendini yasama gücüne dönüştürmesi anlamındaydı. Tarihsel bir mutabakat olan yurttaşlık akdinin yerini burada, yalnızca demokratik öz-yasama aracılığıyla meşrulaştırılan bir iktidarın tesis edilmesine yönelik soyut bir model olarak işlev gören toplumsal sözleşme almıştır. Siyasi iktidar böylece sözde şiddet niteliğini yitirir: devlet iktidarının (auctoritas) geriye kalan şiddet unsurlarından arındırılması gerekir. Bu düşünceye göre, “*yalnızca herkesin ortak rızaya dayalı iradesi... herkes adına herkesin aynı kararı vermesiyle ve herkes tarafından herkes adına aynı kararın alınması yoluyla yasa koyulabilir.*” Habermas, *a.g.e.*, 1996, s. 495, 497.

ihtilaflardan beslenerek demokratik çözümlere ulaşır ve gelişebilir; yeter ki yurttaşlar diğerlerinin haklarına gösterdikleri karşılıklı saygıda bütünlük arz edebilsinler³⁸⁴. ”

Habermas halk olmayı aktif bir toplumsal katılım sürecinin potansiyel sonucu olarak değil, önceden belirlenen pasif bir kültürel yakınlık meselesi olarak görmek suretiyle toplumsal alanın siyasi kimliğinin temeli olarak önceden belirlenmiş kültürün yerini alabilecek rasyonel bir mutabakat yaratacağını düşünmektedir. Öte yandan Habermas bu görüşü doğrultusunda kalıtsal kimlik ile rasyonel söylem arasında fazla radikal bir ayrım ortaya koymakta ve gönüllü toplumsal alanı tamamen rasyonel söylemle özdeşleştirmektedir. Ancak yeni bir kültür inşası en az miras yoluyla aktarılan kültür kadar önemli olup ikisi arasındaki ayrım yaygın kullanımın ima ettiğinden daha az netliğe sahiptir. Dolayısıyla anayasal yurtseverlik anlayışı, Anayasa’nın dar anlamda siyasi ve hukuki boyutunun yanı sıra kültürel ve kurumsal düzeyde inşa edici unsurlarını da kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Kimliği, çıkarları ve iş birliğini tahayyül etmenin yeni yolları aynı zamanda yeni toplumsal ilişki biçimleri meydana getirmekte ve dolayısıyla söz konusu ilişkiler de müşterek taahhütlerin temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple tercih anı hiçbir zaman yaratım yahut inşa anından bütünüyle ayrı değerlendirilemez³⁸⁵.

Her ne kadar Habermas’ın mücadele ettiği mesele gerçek olsa dahi, müşterek kültürü daima kalıtsal açıdan ele alması ve meşruiyetin normatif çözümlemesini fiilen var olan toplulukların mevcudiyeti veya olgusalılığından bağımsızlaştırma yönündeki eğilimi soruna getirdiği çözüm açısından yetersiz kalmaktadır. Kültürel benzerliği toplumsal dayanışmanın temeli olarak kabul etmek siyasi mücadelelerde sıklıkla başvurulan bir yaklaşım gibi değerlendirilse de bunun sosyolojik bakımdan yeterli bir açıklama olduğu söylenemez. Nitekim bu, dayanışmanın bir unsuru olmakla birlikte tek dayanağı sayılmamakta, dayanışma kapsamında işlevsel bütünlük, somut toplumsal bağlılıklar ve kamusal alan içerisinde karşılıklı etkileşimin de ele alınması gerekmektedir. Dahası, kültür daimî bir dönüşüme tabi olmazsa muhtemelen yok olur; kültürün tekrardan oluşturulması esnasında mutlaka inşa unsuru devreye girmelidir³⁸⁶.

³⁸⁴ Gutmann, *a.g.m.*, 1994, s. ix – x.

³⁸⁵ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 148 – 149, 155.

³⁸⁶ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 156.

3.1.3.2. Örtüşen mutabakat (Konsensus): John Rawls

Liberal-usulcü anayasa kategorisi altında değerlendirilebilecek bir diğer anayasal kuram John Rawls'un "*Örtüşen Mutabakat (Konsensus)*" teorisidir. Rawls, anayasal uzlaşısı ile "*Örtüşen Mutabakat*" arasında bir ayrım gerçekleştirerek, anayasal uzlaşının demokratik usul ve ilkelere ilişkin bir uzlaşısı olduğunu, örtüşen mutabakatın ise toplumun temel yapısı üzerinde bir mutabakatı ifade ettiğini ve bu nedenle "*Büyük Değerleri*" ihtiva ettiğini ileri sürmektedir. Anayasal uzlaşmayı yalnızca bir ortak yaşam (toplumsal alan) şekli (modus vivendi) ve anayasal uzlaşısıya nazaran geniş ve daha kapsamlı bir uzlaşısı biçimi olarak değerlendirdirerek "*Örtüşen Mutabakat*" şeklinde adlandırdığı mutabakata doğru atılan bir adım olarak nitelendirmektedir. Rawls bilhassa vatandaşların toplumsal açıdan bütünleştiği, makul olmakla birlikte derinden muhalif kapsamlı doktrinlere sahip olan çoğulcu bir toplumun örtüşen bir mutabakata ne şekilde sahip olabileceği hususuna odaklanmaktadır³⁸⁷. Siyasi alandaki liberalizm meselesi, anayasal demokratik bir düzen açısından makul doktrinlerin çoğulluğunun her zaman özgürlükçü, demokratik rejimin parçası olarak kabul edilen bir adalet anlayışı geliştirmiş olmasıdır. Rawls'ın bu doğrultudaki normatif önerisi, anayasal açıdan önemli meselelerde, bireylerin görüşlerini yalnızca toplumda mevcut olan kapsamlı lakin muhalif doktrinlerden herhangi birine dayanmayan bağımsız adalet anlayışlarını öne sürerek geliştirebileceği yönündedir. Bu mantık temelinde, örneğin dinin yeri konusundaki toplumsal tartışmaların sadece bağımsız adalet anlayışına dayanması yahut en azından dayanabilmesi halinde geçerli olmaktadır³⁸⁸. Esasında liberalizme yönelik itirazlar, farklı yaşam biçimlerine yönelik gösterdiği yüzeysel hoşgörüsüne karşın, grup kimliklerine dayalı farklılıkları yadsıma politikası hususundadır. Liberal bir toplumda bireyler, diğer bireylerin çıkarlarını gözeterek şekilde düzenlenmiş yasaların sınırları dahilinde istedikleri gibi yaşayabilmektedir. Lakin, liberalizme yöneltelen eleştirilerden biri olan "*asimilasyonculuk*" meselesinin liberalizmle olan ilişkisini ele alırken, öncelikle liberallerin benimsediği ideal toplum

³⁸⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 24.

³⁸⁸ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 24. Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 3. Rawls'un söz konusu argümanı hem etkili hem de kendi içerisinde tutarlılık arz etse de mevcut iktidarların, dini siyasi gündemden uzaklaştırmak üzere demokratik yollarla nasıl uzlaşısı sağladıklarına dair yöntemlere yer vermemiş ve bunların neredeyse hiçbirini Rawlsu normatif haritayı takip etmemiştir. Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 45.

türü ile liberal yapıların bireyleri toplumun öngördüğü şekilde yaşamaları konusunda teşvik etmek için uyguladıkları yöntemler arasında bir ayrım yapılması gerekir³⁸⁹.

Örtüşen mutabakat anlayışına yönelik olarak demokrasilerdeki toplumsal bütünlük, müşterek bir değer algısına yahut toplumsal hayatın ortak gayelerine dayanmamaktadır. Bu doğrultuda toplumsal bütünlüğün yalnızca bireysel ve grup düzeyindeki menfaatlerin birbirine yakınlaşmasına veya siyasi müzakerelerin rastlantısal çıktılarına dayandırılmaması gereklidir. Zira makul ölçüde bir adalet anlayışı, üzerinde örtüşen mutabakat yoluyla teminat altına alınan istikrarlı toplumsal bütünlüğün sağlanmasına fırsat yaratmaktadır. Rawls'ın “Örtüşen Mutabakat” teorisi, demokratik toplum açısından benimsenen böylesi bir bütünlük anlayışını yansıtmaktadır³⁹⁰. Bu nedenle anayasal düzeni esasen bir yaşam tarzı (modus vivendi) olarak düşünmek faydalı olacaktır. Elbette söz konusu durum anayasal düzenin temel ilkelerden yoksun olacağı anlamı taşımamakla birlikte, şayet süregelen anlaşmazlık ve çatışmalar bağlamında ilkeli iktidar yapıları tasavvur edilemiyorsa, ortada ciddi bir sorun bulunmaktadır. Anayasa yapımının da tıpkı olağan siyasi faaliyetler benzeri bir çekişme konusu addedilmekte ve dolayısıyla anayasal sistemler de salt devlet düzeninin ifadesi olmaktan ziyade bir yaşam tarzı (modus vivendi) niteliği taşımaktadır. Bu düşünce, toplumun dayandığı temellere ilişkin farklılıkların tüm gerçekliğinin daha dikkate değer olmasını sağlaması dolayısıyla, toplumdaki grupların bakış açılarının, menfaatlerinin ve kültürlerinin karşılıklı etkileşimini ifade eden yapılar olarak çeşitliliğe yönelik herhangi bir ideolojinin sağlayabileceğinden çok daha fazla uyum sağlayabilir. Her halükarda, toplumdaki ihtilaflar ampirik açıdan muhakeme edildiğinden daha ayrıntılı bir bakış açısıyla ele alınmaya değer yöntem ve uygulamalar söz konusu olabilecektir³⁹¹.

Rawls'a göre, nesiller boyunca sürdürülebilir işbirliğine dayalı adaletli bir toplum anlayışı iki temel yaklaşım etrafında inşa edilmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, vatandaşların hür ve eşit sayıldığı bir adalet anlayışı çerçevesinde yaşamlarını idame ettirdikleri, organik niteliğe haiz bulunmayan, tasarlanmış bir düzenli toplum düşüncesidir. Bu yaklaşımdan hareketle demokratik sistemler,

³⁸⁹ Barry, *a.g.m.*, 1997, s. 4, 6.

³⁹⁰ Rawls, J. (1987). “The Idea of an Overlapping Consensus.” *Oxford Journal of Legal Studies*, 7(1) s. 1 – 2.

³⁹¹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 147 – 148.

vatandaşların birbiriyle uyum içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri adına müşterek adalet anlayışının benimsemiş olduğu aynı zamanda, siyasi yapıların karşılıklı kontrol ve denge mekanizmaları dahilinde işlevlerinin yerine getirdikleri düzenlerdir. Nitekim, bu sayede vatandaşların devletin işleyişinde demokratik esasların hakim olduğuna inanmaları sonucu oluşacak güçlü bir aidiyet hissiyatı ile kurallara uygun şekilde davranmaları söz konusu olabilecektir³⁹². Rawls'un düzenli toplum anlayışını yansıtan böylesi toplumlarda, düzenin sağlanması adına devlet işleyişine ilişkin kararların alınması esnasında vatandaşların müşterek bir bakış açısına sahip olmaları gerekmektedir. Öte yandan, toplumu son derece idealize eden Rawls'a ait bu görüş, anayasal demokrasinin tam olarak sağlanamadığı bir adalet anlayışını yansıtmaması dolayısıyla ideal demokrasi açısından tatmin edici sonuçlar doğurmayacaktır. Zira, günümüzde demokratik niteliğe sahip devletlerin makul kabul edilen çoğulculuk olgusuyla karakterize edilmesi neticesinde söz konusu olan adalet anlayışı, azınlığın yeterli desteği bulunmadığı takdirde, ki bu çoğu halde imkansızdır, müşterek bir mutabakat sağlayamayacağından, demokratik düzen yalnızca toplumun belirli kesimleri açısından tatmin edici olacaktır³⁹³.

Adalet anlayışının ahlaki niteliği aynı zamanda belirli bir mesele üzerinde, yani siyasi, toplumsal ve ekonomik düzen bağlamında da tasarlanmış bir etik anlayışını yansıtmaktadır. Özellikle modern anayasal demokrasi anlayışının “*temel yapısı*” niteliğinde adlandırılan bu yapılara yönelik olarak düzenlenen yapılarda topluma ilişkin temel düzenler ile vatandaşların bütünleştiği bir toplumsal dayanışma içerisinde bulunduğu uyumlu bir işleyiş ifade etmektedir. Buradaki adalet anlayışının odak noktası, toplumun ideallerini hayata geçirecek siyasi aktörlerin tutum ve davranışlarının yanında, temel unsurların çerçevesi ile bunlara yönelik ilke, standart ve kurallar ve söz konusu kuralların niteliğidir. Zira herhangi bir anlayışın toplumun temel yapısına uymadığı durumlarda, siyasi yapıya da dahil edilesi mümkün olmayacaktır³⁹⁴.

³⁹² Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 78.

³⁹³ Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 78.

³⁹⁴ Rawls, *a.g.m.*, 1987, s. 3.

3.1.4. Değerlendirme

Uluslar, kültürel ve siyasi unsurların bileşimiyle meydana gelmiş, kültürel açıdan müşterek bir dil, din, ırk, tarih yahut çeşitli gelenekler vasıtasıyla bir arada yaşayan insan topluluğudur. Neticede, uluslar kendilerini paylaşılan müşterek bir vatandaşlık bilincinin varlığıyla tanımlamakta ve bu da klasik anlamda devlet olabilmeyi başarma veya sürdürme arzusu olarak ifade edilmektedir³⁹⁵. Anayasaların yaygın olarak “*Biz Halkın*” “*Kurucu İktidarı*” şeklinde nitelendirilmeleri dolayısıyla anayasa ile belirli bir ulusal topluluk arasında bariz bir bağ kurulmaktadır. Montesquieu’nun da ifade ettiği gibi, bir anayasanın başarı sağlayabilmesi bakımından içine gömülü halde olduğu toprağa uyumunu zorunlu kılar. Bu durum aynı zamanda anayasal normlar ile halkın kimliği arasında belirli bir döngüsellik yahut geri bildirim bulunduğu da işaret eder. Rousseau tarafından vurgulanan şekilde; bir anayasa sadece halkın normlarını yansıtmakla kalmamalı, aynı zamanda ulusal kimliğin inşasında da rol oynayabilmelidir³⁹⁶. Fakat bunun için kolektif olarak siyasi bir mutabakata varmak üzere toplumu oluşturan bireylerin halihazırda halk olarak anlamlı bir müşterek kimliğe sahip olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla anlaşma niteliğindeki anayasa kavramı, bir oluşumu meydana getirmekten ziyade kendisinden daha önce gerçekleşmiş olan ittifakı kusursuz bir birliğe dönüştürme suretiyle resmileştiren yahut sağlamlaştıran bir belge anlamında kullanılmalıdır³⁹⁷.

Anayasalar, bir halkın ulus olarak kendi arzularının bağlayıcı bir ifadesi biçiminde işlev görebilmekte ve anayasa metni, yazarlarının/öznelerinin mensup oldukları yahut olma arzusu taşıdıkları bir toplum biçiminin silüetini de oluşturabilmektedir. Sadece iktidar yapılarını, usulleri ve vatandaşların temel haklarını değil aynı zamanda hedefleri, idealleri ve gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde toplumun düzenlenmesinde dikkate alınmasını istedikleri ahlaki ölçütlerin de ortaya konmasına yardımcı olabilir. Kısacası, anayasa bir halkın toplum halinde kendilerine yönelik umutlarını ifade etmenin yanı sıra onlara rehberlik de edebilmelidir. Bu bağlamda anayasa metninde geçen sözcüklerin ifade ettiği idealler, tanımladığı süreçler ve meşrulaştırdığı eylemler toplumun değişimine katkı sağlamalı ya da en azından mevcut değerlerini yansıtmalıdır. Şayet bir anayasa, halkı yeniden

³⁹⁵ Heywood, *a.g.e.*, 2014, s. 172.

³⁹⁶ Ginsburg, Halliday ve Shaffer, *a.g.m.*, 2019, s. 1.

³⁹⁷ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 9.

biçimlendiren yahut biçimlendirecek olan ideallerle bağdaşmadığı, halk tarafından benimsenen ya da benimsenmeye gayret edilen siyasi nitelikleri temsil etmediği sürece kısa vadede geçerliliğini yitirecektir³⁹⁸. Bu sebeple, kutuplaşmanın tek alternatif çözüm yöntemi olarak bir kesimin fikirlerinin tüm topluma empoze edilmesi suretiyle bir tür uzlaşma sağlanması genellikle kabul görmeyen ve aynı zamanda uygulaması oldukça zahmetli bir çözümdür³⁹⁹.

Farklı toplumsal kimliklerle ilişkilendirilen yaşam senaryoları çoğunlukla menfi nitelikte olmuş, toplumsal açıdan itibarlı bir hayat sürmek ve toplumun diğer mensupları nezdinde eşit muamele görebilmek bakımından fırsat yaratmaktan ziyade engel teşkil etmiştir. Bu bağlamda siyasi tanınma talebi, kimliklerin miras yoluyla aktarılan toplumsal niteliğini yeniden ele almanın, geçmişte çoğunlukla menfi yönde şekillenen yaşam senaryolarının yerine müspet senaryolar inşa etmenin bir yolu olarak görülebilir. Bu konuda Appiah, *“Tarihsel ve stratejik açıdan bir anlatının seyrinin buna dayandırılması zaruri dahi sayılabilir.”* tespitinde bulunarak aynı zamanda, özerkliği esas alan tarafların meselenin bu şekilde nihayete ermesinden memnun olmaması gerektiğini, zira *“Bu durumda bir tür tiranlığın yerine başka bir tiranlık geçmiş sayılarak, tanınma siyasetinin stratejik avantajı aynı zamanda bireysel özerklik açısından bir dezavantaja”* dönüşeceğini eklemek suretiyle bir ideal olarak kitlesel tanınmayı, bireylerin üzerinde yeterince hakimiyet kuramadıkları kalıplara gereğinden fazla sıkı şekilde bağlandıkları gerekçesiyle reddetmektedir⁴⁰⁰. Peki, çok-kültürlü kimliklerin varlığına saygı duyulan ve herhangi bir kimliği tek tipleştirmeyen bir tanınma siyaseti mümkün olabilir mi? Bu soruya Appiah ve Habermas benzer şekilde oldukça karmaşık yanıtlar vermekte ve bir tür anayasal demokrasinin sınıf, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet yahut ulus temelinde değil, ancak bireyler açısından eşit özgürlükler, fırsatlar ve sorumluluklar çerçevesinde demokratik bir vatandaşlık anlayışı üzerinden bunun mümkün olabileceğine işaret etmektedirler⁴⁰¹.

Çoğulcu bir toplumun mensuplarına ait farklı kültürel kimliklerinin nasıl tanınacağına ilişkin sorulara verilen makul yanıtlardan biri, kamu kurumlarında

³⁹⁸ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 10.

³⁹⁹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 37

⁴⁰⁰ Appiah endişelerini şöyle dile getirmektedir: "Kişinin ten renginin, cinsel bedeninin siyasi bakımdan kabul görmesini zorunlu kılar ki bu da tenini ve cinsel bedenini bireyin kişisel nitelikleri çerçevesinde değerlendirmek arzusunda olanların işini zorlaştırır. Gutmann, *a.g.m.*, 1994a, s. Xi.

⁴⁰¹ Gutmann, *a.g.m.*, 1994a, s. xi-xii.

farklılıkların temsili yahut farklılıklara saygının yanlış yönlendirilebileceği düşüncesi olup çağdaş liberalizm bu düşünceye destek vermektedir. Zira topluma hizmet eden kurumlarla özdeşleşmek, kamu kurumlarının gayri şahsiliği ve vatandaşların belirli etnik, dini, ırksal veya cinsel kimliklerinden bağımsız olarak her birine eşit muamele gösterilen bir toplumda yaşamak adına üstlenmeye razı olunması gereken bir bedeldir. Bu görüşe göre, vatandaşların sahip oldukları özgürlük ve eşitliğin yalnızca ortak özelliklere dayandırılması suretiyle yani belirli kültürel kimliklerden bağımsız hale gelerek, sağlık hizmetleri, eğitim, din özgürlüğü, vicdan, ifade, basın ve dernek kurma özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, oy kullanma hakkı ve kamu görevlerinde bulunma hakkı gibi “*temel haklara*” yönelik evrensel gereksinimlere atıfta bulunur. Bahse konu haklar ırk, din, etnik köken veya cinsiyet ayrımı gözetmeksizin neredeyse tüm bireyler tarafından ortak kabul edilen haklardır. Bu nedenle kamu kurumlarının bireylere özgür ve eşit vatandaşlar olarak muamele etmesi bakımından onların özel kültürel kimliklerini tanımaya yönelik bir tutum sergilemesine gerek yoktur, nitekim böylesi bir uygulama da söz konusu olmamalıdır. Liberal demokratik bir toplumun, örneğin etnik veya ırksal açıdan üstünlüğe dayalı yaklaşımları benimsemiş ve diğer kültürlerle düşmanca tutumlar sergileyen toplumlara karşı saygılı davranması icap eder mi? Şayet öyleyse, etnik veya ırksal üstünlük anlayışına sahip bir kültüre duyulan saygı, tüm bireylere eşit muamele etme taahhüdüyle nasıl bağdaştırılabilir? Eğer liberal bir demokrasinin bu tür “*üstünlükçü*” kültürlerle saygı göstermesi gerekmiyor yahut saygılı davranmaması icap ediyorsa, bu kültürler dezavantajlı kesimlerin birçoğu tarafından oldukça itibar görse dahi, belirli kültürlerin siyasi olarak tanınmasına yönelik meşru taleplerin ahlaki sınırları tam anlamıyla nasıl belirlenecektir⁴⁰²?

Özetle, esas itibarıyla Batı anayasal tahayyülü, iki farklı ulusal kimlik tipini temsil eden ve anayasa ile halk arasındaki ilişkiye dair iki farklı anlayışı ortaya koyan farklı iki anayasal paradigmadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, diğer işlevlerinin yanı sıra ulusal öneme sahip değerleri (örneğin ulusal dil ve devletin yerleşik dini) koruyan bir dizi bildirge aracılığıyla toplumun süregelen isteklerini, kültürünü ve vizyonunu yansıtan özcü ya da ulus-devletçi anayasa, ikincisi ise demokratik katılım, temsil ve müzakere ilkelerinin resmileştirilmesi yoluyla vatandaşların müşterek sivil kimliğini

⁴⁰² Gutmann, *a.g.m.*, 1994b, s. 4 – 5.

temsil eden liberal anayasalardır⁴⁰³. Bunun yanı sıra, anayasal yurtseverlik, etkin bir toplumsal alanın oluşturulmasına bağlı olup, esasen etkin bir toplumsal alan yaratılmaksızın da kolektif bir kimliğe sahip olmak da mümkündür. Bu tür bir dayanışma ulus yahut din temelli olabileceği gibi ekonomik ilişkilerden de ileri gelebilir. Fakat demokrasinin temelini oluşturmak bakımından salt kültürel aktarımdan veya zayıf bir kimlikten daha fazlasına ihtiyaç vardır. Zira demokrasiler halka dayalı bir toplumsal alana bağlı ve ağırlıklı olarak bu alan içerisinde gerçekleştirilerek, toplumsal dayanışma ve kültür inşası ortamı yaratılması ve siyasi kararları etkilemek amacıyla olduğu kadar demokratik toplumsal tahayyülün geliştirilmesine yönelik olarak da hizmet etmelidir⁴⁰⁴.

Toplumların pek çoğunda tanık olunan ulusal aidiyet bilincini göz ardı etmemekle birlikte, günümüz modern anayasacılık anlayışının esası, ulus hissiyatını devletin işleyişi ve anayasanın bireylere sunduğu temel haklarından ayırıştırma düşüncesine dayanmaktadır. Halkın kurucu iktidarının her daim bünyesinde toplumu şekillendiren etnik unsurları barındıracağı bir gerçektir⁴⁰⁵. Bununla birlikte, toplumda yer alan tüm bireylerin geleneksel değerleri benimsediğini varsayan rızaya dayalı kabulün aksine, etnik farklılıklar gözetilmeksizin tüm vatandaşların hali hazırda toplumun bir parçası niteliğinde değerlendirilmesi suretiyle, toplumsal yaşamda uyumun sağlanması kadar, muhalif görüşlerin de toplumsal iştiraki esas alınmalıdır. Dolayısıyla resmi değerler kataloğuna muhalefet edenlere yönelik anlayışsız ve tahammülsüz olunabileceği varsayımıyla temel toplumsal meselelerde dahi farklı düşüncelerin desteklenmesi noktasında daha liberal bir yaklaşım sergilenerek, muhalif görüşler ile yerel kültürler bağlamında hoşgörülü bir yaklaşımla hareket edilmesi fayda sağlayacaktır⁴⁰⁶.

⁴⁰³ Bazı anayasalar “*liberal*” ve “*ulus-devlet*” modelinin ideal tipine yakın örnekler olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin, ABD anayasası “*liberal*” ideale yakın bir örnek iken, Alman Anayasası ulus-devlet modeline benzer bir örnektir. Bununla birlikte, bu iki model anayasa arasındaki ayrım, günümüz anayasalarının tamamının mutlak bir kategorizasyonu olarak düşünülmemelidir. Şüphesiz, halk ile anayasal yapı arasında çeşitli ve daha nüanslı ilişki kalıpları sunan ilave anayasal modeller de ortaya konulabilir. Örneğin federal İsviçre anayasasının tamamı farklı bir model teşkil edebileceği gibi, daha geniş yetki devri talepleriyle gündeme gelen yazısız İngiliz Anayasası benzeri eşsiz bir örnek de söz konusu olabilir. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 25.

⁴⁰⁴ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 169.

⁴⁰⁵ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 164.

⁴⁰⁶ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 145.

3.2. Liberal Anayasacılık: Anayasa Yapım Sürecine Halkın Katılımının Önemi ve Sürecin Ortaya Çıkardığı Demokratik Kurumlar

Günümüzde, anayasaların sahip olduğu önem temel işlevlerinin ötesine uzanmakta, halkın devlet işleyişi ve kurumsal yapıya ilikin meselelerin çözümüne katkıda bulunacak anayasalar talep etmeleri dolayısıyla daha elverişli bir siyasi sistemin uygulamaya konulmasının gerekli görüldüğü koşullarda toplumun gündemine taşınmaktadır. Günümüz modern devletlerine ait mevcut sorunlar, yolsuzluktan ağır finansal krizlere, ekolojik tahribattan kitlesel göç hareketlerine uzanan yelpazede çeşitlilik göstermekle birlikte, aynı zamanda giderek daha fazla küresel boyut kazanmakta, bu bağlamda halkın anayasal esasların belirlenmesi sürecine müdahil olma yönündeki talepleri doğrultusunda, anayasaların kapsayıcı ve demokratik usuller çerçevesinde meşrulaştırılması hususunda sergiledikleri tutum son derece makul karşılanmaktadır. Nitekim, bu doğrultuda yeni anayasacılık anlayışı, anayasaların üstlendiği yeni işlevlerin bir diğer göstergesi olarak siyaset literatüründe yerini almış ve anayasa yapımında, toplumun farklı kesimlerinden kadınlar, gençler, dezavantajlı gruplar ve o güne değin toplumdan dışlanmış gruplar da dahil olmak üzere mümkün mertebe en yüksek sayıda bireyin sesinin duyulmasına imkan tanımak suretiyle, anayasalara yeni bir değer atfedilmesi söz konusu olmuştur⁴⁰⁷.

Kamuoyu nezdinde ve uzmanlar arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, anayasal statüye kavuşturulması uygun olan hususların tespitine yönelik son derece muğlak bir öncelik veya esaslılık yaklaşımı izlenmesi suretiyle sıklıkla hatalı yollara başvurulabilmektedir⁴⁰⁸. Bunun yanı sıra, o an ülkenin içerisinde bulunduğu mevcut siyasi koşullara dayalı olarak anayasa yapım sürecinin bütünsel tasarımı da değişiklik gösterebilmektedir. Elster siyasi koşulları, “*toplumsal veya ekonomik kriz, devrim, eski rejimin çöküşü, savaş mağlubiyeti, savaş sorası yeniden inşa süreci, yeni bir devletin kurulması ve sömürge hakimiyetinden bağımsızlık.*”⁴⁰⁹ olarak belirlenmekte ve bu koşullara bağlı olarak anayasa yapım sürecinin aşamalarının ülkeden ülkeye farklılık arz edebileceğini ileri sürmektedir.

⁴⁰⁷ Uteem, a.g.m., 2011, s. V.

⁴⁰⁸ Webber, a.g.m., 2000, s. 13.

⁴⁰⁹ Elster, a.g.m., 1995, s. 364.

Rawls’a göre, liberal anayasacılığın esas başarısı, beraberinde getirdiği yeni bir toplumsal fırsatın keşfidir; “*Makul ölçüde uyumlu ve istikrarlı bir çoğulcu toplum olasılığı.*” Liberal kurumlara sahip toplumlarda hoşgörünün başarılı ve barışçıl bir şekilde uygulanması öncesi bu olasılığı öngörmenin hiçbir yolu bulunmamaktaydı. Yüzyıllar süren hoşgörüsüzlüğün de kanıtladığı üzere, toplumsal birlik ve uyumun genel ve kapsamlı dini, felsefi ya da ahlaki doktrin üzerinde uzlaşmayı gerektirdiğine inanmak son derece doğaldır. Zira siyasal liberal kurumların inşasına kadar hoşgörüsüzlük toplumsal düzen ve istikrarın bir ön koşulu olarak kabul edilmekteydi⁴¹⁰.

Dolayısıyla, toplumsal kutuplaşma olgusunun temel çıkarımlardan biri, toplumsal türdeşliğin elverişli bir müzakere ortamı açısından oldukça zararlı olabileceği şeklindeki eski bir noktaya da yeni bir ışık tutmasıdır. Zira, bireylerin kendi seslerinin yankılarını duymalarının getirdisi, iş birliğini pekiştirmekten çok daha fazlası olabilir. Buna yönelik bir başka çıkarım da, toplumsal türdeşliğin belirli biçimlerinin, aşırılığa ve hatta fanatizme zemin hazırlayabileceğidir. Müzakere grupları verimli çalışmaya uygun şekilde ayrışık olmalı ve makul görüşlere sahip çok sayıda açık fikirli bireyi sürece dahil etmelidir. Fakat burada var olan kavramsal sorun; “*Ayrışıklık ve kanaatler açısından uygun çoğulluğun, söz konusu maddi soruna ilişkin bazı önyargılarda bulunmadan belirlemenin zorluğudur*”⁴¹¹.

Habermas’ın erken dönem çalışmaları, Schmitt’in demokratik birliğin modern demokrasilerde tam olarak temsil edilemeyeceği iddiasına yönelik oldukça eleştirel bir yanıt olarak da nitelendirilebilir. Habermas, Schmitt’in kurumsal uzlaşma sağlama teknikleri etrafında dönen, demokratik sistemlere yönelik yoğun karşıtlığını destekleyerek menfaatlerin kurumsal açıdan dengelenmesi gerekliliği yönündeki eğilimi modern demokrasilerin başlıca yapısal zafiyeti olarak değerlendirmiştir. Keza, Schmitt’in siyasi partilerin sadece halk iradesinin menfaat blokları yahut pragmatik güdümlü gruplar halinde istikrara kavuşulmasına hizmet ettiği ve dolayısıyla siyasi partilerin gerek halk iradesinin bütünlüğünü gerekse kamusal sistemin gerçek anlamda temsil işlevini yok ettiği yönündeki tespitini de kabul etmektedir. Bununla birlikte Habermas, Schmitt’in kitlesel demokrasi idealinden uzaklaşma konusundaki arzusunu

⁴¹⁰ Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 8.

⁴¹¹ Sunstein, *a.g.m.*, 1999, s. 4.

desteklemek yerine, eleştirel demokrasi teorisi yaklaşımını verimli bir tahrik unsuru biçiminde ele alarak, radikal-demokratik teorisini Schmitt'in icracı demokrasi modelinin yapıcı bir düzeltmesi çerçevesinde geliştirmiştir. Habermas'ın teorik hedefi esas olarak, karmaşık ve somut anlamda kutuplaşmış demokrasilerde dahi halkın müşterek ve özdeş iradesinin gerçekten temsil edilebileceğini açıklamak ve bu iradenin delegasyon usulleriyle dağıtılmasının üstesinden ne şekilde gelinebileceğini ortaya koymaktır. Bu gerekçelerle Habermas, Schmitt'in halkın mutlaka siyasi sürece dahil edilmeyenler şeklinde algılanması gerektiği yönündeki iddiasını reddederek, irade oluşumuna yönelik kapsamlı katılımın ayrıcalıklı temsilcilerle sınırlı tutulmadığı kitlesel demokrasinin yeniden yapılandırılması olasılığını izaha çalışmıştır. Habermas, bunun ancak Schmitt'in kamusal alana atfettiği rolün kapsamlı ve geniş çaplı bir şekilde yeniden ele alınmasıyla gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür⁴¹².

Müzakerelerin arka planı yahut öncesindeki aşamalar, anayasa yapıcılarının gündeme taşıyacakları esasları belirledikleri süreç olmakla birlikte, anayasa yapım sürecinin niteliği de söz konusu esaslar doğrultusunda şekillenmektedir. Belirlenen esaslar, gelecekteki iktidar anlaşının mahiyetine ilişkin bir dizi bakış açısı veya taahhüt içerebileceği gibi; siyasi parti yapılanmaları yahut toplumun neredeyse tüm kesimlerince güven duyulan tarihi liderlerin sürece dönük rolleri hususunda da olabilmektedir. Bu bağlamda, öncü liderlerin sürece dahiliyeti ihtilafları gidermenin ötesinde, kurucu meclise itibar kazandırarak, öngördüğü düzenlemelerin meşruiyetinin artırılmasına yönelik katkıda bulunabilir⁴¹³. Yeni anayasa yapımı süreçlerinde önemli liderlerin üstlendiği rollerin göz ardı edilmemesi gerekliliğinin yanı sıra, buradaki esas mesele, üst düzey liderlerin anayasa yapımı esnasında, kilit konumda yer almayan diğer aktörleri gölgede bırakmak suretiyle görev alanlarını kısıtlamaksızın sağlayabilecekleri katkılara ilişkin değerlendirmeleridir. Bu doğrultuda, bazı liderlerin kapsamlı oturumlardan ziyade stratejik anlarda devreye girmesi yönünde bir yaklaşım

⁴¹² Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 41 – 42.

⁴¹³ Ginsburg, T., Bisarya, S. (2022). "Introduction" *Constitution Makers on Constitution Making* (Ed. T. Ginsburg and S. Bisarya), New York: Cambridge University Press, s. 7 – 8. Benzer şekilde, bütünleştirici bir liderin varlığı önemli bir değer ifade edebilmektedir. Philadelphia'da halkın ülkenin ilk başkanı olarak görev yapacağı konusunda hemfikir olduğu George Washington'un varlığı, diğer konulardaki anlaşmazlıkların kanalize edilmesine yardımcı olmuştur. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 202, s. 8.

benimsenmesi yerinde sonuçlar doğurabilecektir⁴¹⁴. Örneğin, Güney Afrika tecrübesinde, Nelson Mandela'nın şüphe götürmeyen konumu, ihtilafların çözümüne yönelik engellerin aşılabilmesine katkı sağlamakla birlikte, barış süreci kapsamında iştirak ettiği toplantılarda nadiren görüş belirtmiş ve ayrıca karar oturumlarına katılmamıştır. Ancak arka plandaki varlığı, tüm taraflar nezdinde güven algısı yaratmıştır. Bunun yanı sıra, siyasi ve hukuki alanda uzman şahısların mevcudiyeti ile bölge çapında değere sahip isimlerin desteği de sürecin işleyişinde etkili olabileceği gibi⁴¹⁵ söz konusu önde gelen liderlerin sürece olumlu anlamda katkıda bulunabilmelerinin yanı sıra, aynı zamanda tikanıklıklara da yol açabileceği ihtimali de dikkate alınmalıdır. Zira liderlerin kendisini destekleyen grupların talepleri doğrultusunda hareket etmeleri yahut özellikle aşiret liderleri, dini liderler, medyatik isimler ve sermaye liderleri başta olmak üzere pek çok kesimden farklı aktörün herhangi bir resmi siyasi yetkisi bulunmamasına karşın anayasa yapım süreçlerinde etkin bir konuma geldiği pek çok örnek mevcuttur. Dolayısıyla anayasa yapımcılar öncelikle anayasa yapımını teşvik eden ve karşı çıkan liderleri tespit etmek suretiyle, bu liderlerin anayasa yapımının başarıyla tamamlanabilmesine dönük uzlaşya katkı sağlayabilecekleri koşulları belirlemeleri gerekmektedir⁴¹⁶.

Demokratikleşme üzerine yapılan çalışmaların birçoğu geçiş sürecinin sonuçlar üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu sebeple, ihtilaf halindeki kutuplaşmış toplumlarda müzakere süreçlerine yönelik çalışmalara öncelik verilmesi tercih edilmelidir. Güney Afrika örneğinde görüldüğü üzere, bilhassa kutuplaşmış toplumlarda şiddet içeren çatışmalardan, demokratik iktidar aracılığıyla barışçıl yönetime geçilebilmesi çoğunlukla başlıca toplumsal aktörlerin yeni bir siyasi düzeni müzakere etme tercihlerine dayanmaktadır. Zira gerek geçiş döneminin tasarlanması gerekse yeni anayasal düzen çerçevesinde, devletin temel organları ile demokratik kurumsal yapıların oluşturulması maksadıyla bir araya gelerek, münazara yürüttükleri müzakere süreçleri⁴¹⁷ bağlamında, anayasa yapımında görev alan siyasi aktörler

⁴¹⁴ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 17.

⁴¹⁵ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 8.

⁴¹⁶ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 16.

⁴¹⁷ Sisk, T. (1994). *Democratization in South Africa: The Elusive Social Contract*, New Jersey: Princeton University Press, s. 17 – 18.

devletin anayasa vasıtasıyla yeniden inşasına yönelik temel birtakım tercihler konusunda belirleyici rol üstlenmektedirler⁴¹⁸.

Demokratik eşitlik esasının benimsendiği toplumlarda, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı ve ortak rızaya yaklaşan bir kabul düzeyi elbette arzu edilen bir durumdur. Diğer tüm koşulların eşit olduğu ortamlarda, mutabakat ne kadar geniş çaplı olursa o kadar faydalıdır. O halde, geniş katılımı, kamuoyunun nabzını tutmayı ve kamuoyunu bir araya getirmeyi mümkün kılan siyasi kurumların oluşturulmasına öncelik verilmelidir. Bununla birlikte tümüyle gönülden, bireysel temelli rıza, anayasal meşruiyet için olduğu kadar usul açısından bu denli zorunlu kılınmamaktadır. Zira, asgari gerekliliği ifade etmenin en iyi yolunun “*tahammül edilebilirlik*” olması ve tahammül edilebilirliğin sağlanması da anayasallaştırılan hususlarda ihtiyatlı davranılması neticesinde mümkün hale gelebilecektir⁴¹⁹. Toplumsal değerlerin anayasallaştırılmasında ihtiyatlı olma görüşü, temel değer meselelerinin karmaşıklığından; kutuplaşmış toplumlarda ihtilaf ve uzlaşmazlığın kaçınılmaz varlığından; varılan sonuçların gerek toplumsal düzeyde çoğunluğun iradesiyle yapay olarak inşa edilmesinden gerekse yeniden değerlendirmeye ve dönüşüme tabi olmasından dolayı geçiciliğinden ve bu meselelerin müzakeresine ve geçiş dönemlerine yönelik tespitlere vatandaşların geniş katılımının tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu ortamlarda yapılan anayasalarda içerikten ziyade sürece odaklanmak ve müzakereleri engellemeye değil, teşvik etmeye dönük hareket edilmesinin sürece fayda sağlaması muhtemeldir⁴²⁰.

Öte yandan bir anayasa yapım süreci kapsamında şayet anayasal esaslar, kurallar ve yapılar müzakere yöntemi ile reforma tabi tutulmaya yahut ikame edilmeye elverişli ise katılımcı bir süreçten söz edilebilmektedir. Dolayısıyla vatandaşlar nezdinde fikir ayrılıklarının, ihtilafların ve karşıt görüşlerin varlığının tolere edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra öngörülen düzenlemelerle vatandaşların sürece katılımı sadece geri bildirimde bulunmak şeklinde sınırlandırılmayıp, yenilikçi tavsiyeler sunmaları konusunda teşvik edilmeleri sürecin daha kapsayıcı olması sağlanacaktır. Anayasa yapım sürecinde gerçekleştirilen müzakereler, anayasa metninin onaylanması aşamasındaki müzakerelere kıyasla daha işlevseldir. Zira, bu sayede bireyler, anayasa

⁴¹⁸ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 9.

⁴¹⁹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 148.

⁴²⁰ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 144.

yapım organı tarafından yürütülen mevcut veya gelecek tarihli müzakereleri yenilikçi görüşlerle şekillendirebilecek ve bu görüşlerin toplumsal açıdan değer kazanması adına daha fazla imkan elde etmeleri mümkünken, anayasanın onaylanmasından hemen önce yeni teklifler sunduklarında bunların gündeme gelmesi ihtimali çok daha düşük olacaktır⁴²¹.

Bütününü demokratik bir anayasa yapım sürecinden söz edebilmek adına bir dizi kriter mevcut olup bu kriterlerin esası serbestlik ve halk katılımı ideallerine dayanmaktadır. Halkın katılımı açısından, anayasa yapım organının olağanüstü bir kurucu meclis olması, temsilcilerin toplumun farklı kesimlerinin katılımına imkan verecek şekilde seçilmesi, halkın katılımının sürecin her aşamasında gerçekleşmesi ve anayasa yapımı sürecinin anayasal dönüşüme yönelik güçlü bir halk desteği bağlamında gerçekleşmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, demokratik serbestlik açısından değerlendirildiğinde, anayasa yapım organının herhangi bir pozitif hukuk kuralıyla sınırlandırılmayacağı, harici kısıtlamalara tabi olmaması gerekliliği ve anayasa yapım faaliyetinin demokrasiyi devre dışı bırakacak yönde sonuçlar doğurmaması şartı ileri sürülmektedir⁴²². Zira, anayasacılık faaliyetleri, demokratik meşruiyetin geniş kitleleri kapsamı bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu tür bir meşruiyet, sağlam bir demokrasinin temelidir. Her ne kadar, ihtilaf sonrası toplumsal mutabakatın sağlanması hususunda, demokratik yeni anayasa yapımı süreci ilişkin birtakım katkılar vaatmesine karşın, söz konusu süreç aynı zamanda suistimale açık olması dolayısıyla muhtelif riskleri de beraberinde gündeme getirmektedir. Anayasa yapımı bilhassa, belli kesimlerin veya daha önemlisi iktidarını sağlamlaştırma maksadıyla hareket eden siyasi ve toplumsal aktörlerin çıkarlarını dayatmaları suretiyle istismar edilebilmektedir. Dolayısıyla, anayasa yapım sürecinde her türden istismarı önlemeye yönelik çözümler geliştirilmeli ve anayasa yapımının idealize edilmiş bir koşula ulaşmaya çalışmaktan ziyade, hedeflenenin demokratik çöküşü engellemek olduğu “*riskten kaçınan*” bir anayasacılık modeli tasarlamak isabetli olacaktır⁴²³.

⁴²¹ Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 249.

⁴²² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 41.

⁴²³ Landau, *a.g.m.*, 2012, s.613.

3.3. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapım Sürecinin İçersinde Barındırdığı Riskler

3.3.1. Kutuplaşma ve Çatışmanın Şiddetlenmesi

Son yıllarda anayasalar, kutuplaşmış toplumlarda meydana gelen çatışmaların yatıştırılması ve demokrasinin teşvik edilmesi amacıyla başvurulmuş başlıca araçlardan biri haline almıştır. Fakat bununla birlikte, derin iç anlaşmazlıkların mevcut olduğu ortamlarda, resmi bir anayasanın yürürlüğe konması siyasi istikrarı tahrip ederek demokratikleşmeyi tehlikeye sürükleyebilecek yüksek riskli bir süreçtir. Birbirine karşıt devlet vizyonları arasında yoğun bir kutuplaşmanın olduğu durumlarda, yeni anayasa yapmak siyasi krizlere yol açma potansiyeline sahiptir⁴²⁴. Bu doğrultuda bazı siyaset bilimciler çatışma halinde ve krize meyilli toplumlarda anayasa yapım sürecine halkın doğrudan katılımının demokratikleşmeyi yahut sekülerleşmeyi olumsuz etkileyebileceği, gerilimleri azaltmak yerine daha da arttırabileceği konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Benzer şekilde, belirli grupların tamamen dışlanması yahut birbiriyle mücadele halindeki aktörler açısından ayrımcılığın gözetilmesi durumlarında deneyimlendiği üzere kimi geniş katılımcı süreçlerin birbiriyle rekabet halindeki gruplar arasındaki gerilimleri azaltmak yerine daha da arttırması söz konusu olabilmektedir⁴²⁵. Zira anayasa yapımı genellikle siyasal ve toplumsal gerilimin yüksek olduğu anlarda gerçekleştiği gibi ironik bir şekilde, özellikle etkin halk katılım yöntemleri, tam da anayasa metnini kendi çıkarlarından uzaklaştırabileceği düşüncesiyle siyasi aktörlerin direnişine yol açabilir. Dolayısıyla söz konusu aktörler sürecin önüne engeller koyabilir ve hatta sürecin tamamen başarısız olmasına sebebiyet verebilirler⁴²⁶.

Kutuplaşmış toplumlarda mevcut olan ayrıştırılmış etnik gruplar ve aşırılık yanlısı örgütler düşünüldüğünde müzakerelerin işleri kötüleştirmek yerine daha iyi hale getireceğine dair güven duymak adına çok az neden verdiği gibi normatif bakış

⁴²⁴ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 1. Güney Afrika'dan Bosna'ya, anayasa yapım süreçlerinin çatışma sonrası barış ve istikrara potansiyel katkısına dair büyük umutlar beslenmiş olsa da yakın zamanda Irak ve Afganistan gibi ülkelerde yaşanan anayasa tartışmaları, anayasayı hazırlayanlar arasında devletin temel normları ve değerleri hususunda derin görüş ayrılıkları olabileceğini ortaya koymuştur. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 1.

⁴²⁵ Lerner ve Landau *a.g.m.*, s. 11.

⁴²⁶ Lerner ve Landau *a.g.m.*, s. 11, 12. Bu dinamiğe ilişkin bazı deneyimler, İzlanda'da siyasi elitlerin sürece oldukça dahil olduğu yöntemler iyi sonuç verdiğini ancak Kenya'da çok az söz sahibi olmalarına karşın süreci etkili bir şekilde engellediklerini göstermektedir. Lerner ve Landau *a.g.m.*, s. 11, 12.

açısıyla da müzakere hususunda bazı ciddi sorular gündeme getirilebilir. Şayet müzakereler basitçe bir gruba başlangıçtaki eğilimi doğrultusunda daha uç bir noktaya doğru itiyorsa, müzakerenin iyileştirmeler ürettiğini düşünmek açısından herhangi bir sistematik neden bulmak pek de kolay olmamaktadır⁴²⁷. Şiddetli ihtilafların söz konusu olduğu ortamlarda, anayasal müzakereler siyasi bir mücadele alanına dönüşme riski taşıması suretiyle taraflar arasında bir köprü işlevi görmekten ziyade, ilgili taraflara yönelik farklılıkları daha da belirgin hale getirebilir. Kutuplaşmış toplumlarda rakip partilerin siyasi uyuşmazlıkları anayasal müzakerelere taşınmaları ve hukuki söylemleri kendi yaklaşımları doğrultusundaki ideolojik ayrışmaları vurgulamak maksadıyla kullanmaları muhtemeldir. En olumsuz senaryoda, yazılı bir anayasa yapılması girişiminin neden olduğu ideolojik ihtilafların yoğunlaşması neticesinde patlak veren şiddet olayları iç savaşa dönüşebilmekte ve hatta ülkenin parçalanması dahi söz konusu olabilmektedir⁴²⁸. Buna iyi bir örnek, Kurucu Meclis'in anayasa taslağını hazırlamaya başlamasının ardından yedi ay sonra, 1947 Haziran ayında Pakistan'dan ayrılması dolayısıyla başarısızlıkla neticelenen Birleşik Hindistan Anayasası yapma girişimidir. Kongre, Birlik ve İngiliz Hükümeti arasında Kurucu Meclis'in yapısına ilişkin yürütülen üçlü müzakerelerdeki karşılıklı yazışma ve protokoller, ihtilaf halindeki tarafların Meclis'in yapısı ve usullerine yönelik müzakereleri nasıl bir mücadele aracı olarak kullandıklarını göstermektedir⁴²⁹.

Anayasaların kutuplaşmış toplumlarda genelde çatışma ve kriz sonrası yapıldığı düşünüldüğünde bu gibi durumlarda halkın her zaman rasyonel davranması beklenemez. Korku, öfke ve coşku çoğu zaman aklın önüne geçebileceğinden çeşitli olasılıkların gerçekleşme ihtimali konusunda kolayca tahmin yürütemezler. Söz konusu ortamlarda anayasa yapımı, parlamento işlemlerinin hesaplanabilirliğinden ziyade daha çok bir savaşın belirsizliğini andırır. Biçimsel teori, tanımlanabilen birtakım faktörlerin daha net bir şekilde anlamlandırılması hususuna yardımcı olsa da tam bir yöntem belirlenmesi konusuna pek olanak tanımamaktadır. Bu doğrultuda pek çok çözüm yöntemi sunulsa da bunların kesin sonuç verebileceğini varsaymak ihtimal dışıdır. Örneğin, Elster, kitlesel gösteriler yolu ile tehdit ve müzakereleri etkileme

⁴²⁷ Sunstein, *a.g.m.*, 1999, s. 4.

⁴²⁸ Lerner, H. (2010). "Constitution-Writing in Deeply Divided Societies: The Incrementalist Approach." *Nations and Nationalism*. 16 (1), s. 73.

⁴²⁹ Lerner, *a.g.m.* 2010, s. 73.

girişimlerini azaltmak adına, kurucu meclisin ülkenin başkentinde yahut herhangi bir büyük şehirde toplanmaması ve aynı zamanda silahlı kuvvetlerin meclisin yakın çevresinde bulunmasına da izin verilmemesinin birtakım risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik fayda sağlayacağını ileri sürmüştür⁴³⁰.

3.3.2. Kurucu İktidarın Otoriterleşmesi

Anayasa yapımı esnasında olağan siyasette görüldenden daha şiddetli anlaşmazlıklar yaşanması mümkün olup aynı zamanda anayasa yapım sürecinin sıklıkla gündelik siyaseti kapsayan menfaat, çekişme ve önyargılara maruz kalması söz konusu olmaktadır. Zira, anayasal dönüşüm müzakerelerinin sorumluluğu dönemin siyasetçileri tarafından üstlenildiğinden, bu aktörler aynı zamanda anayasal gündem maddelerini oluşturan platformlarda da görev almakta ve söz konusu meseleleri büyük ölçüde olağan siyaset üzerinden değerlendirmektedirler⁴³¹. Dolayısıyla dönemin gündelik siyasi denge, anlaşmazlık ve manipülasyonlarının anayasal gündemi de yönlendirmesi doğal karşılanabilse de bu durum en azından toplumsal zeminde, anayasal siyasetin sıkça başvurduğu ulusal mutabakat ve oydaşma arzusuyla önemli ölçüde tezat oluşturmakta ve bunun sonucunda ortaya çıkan aşkın beklentiler ile siyasi manipülasyonlar arasındaki derin uçurum toplumda ciddi düzeyde bir hoşnutsuzluk meydana getirebilmektedir⁴³². Kurucu iktidarı kullananlar, daha önceki kurucu iktidarların üzerinde konumlanmaları neticesinde potansiyel olarak mevcut anayasa metninde bulunan prosedürleri takip etmeksizin onları yeniden yapma gücüne sahiptirler. Nitekim, anayasa yapım süreci de potansiyel olarak mevcut anayasal düzenin dışında ve bu düzenden hukuki kopuşa işaret edecek şekilde ifa edilebilmektedir⁴³³.

Siyasetçilere yönelik derin güven eksikliği bulunan ülkelerde, söz konusu siyasetçilerin anayasa yapım sürecinde sahip oldukları üstünlük sorgulanmaktadır. Zira bu aktörlerin, geliştirmeye yahut muhafaza etmeye çabaladıkları devlet ve devletin imkanlarına erişim ile bunları istismar etmelerine sebep olan şahsi veya parti bazında menfaatlerinin bulunacağı yönünde görüşler mevcuttur. Bunun yanı sıra, özellikle kutuplaşmış toplumlar açısından ulusal çıkarlar doğrultusunda, siyasi

⁴³⁰ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 393 – 395.

⁴³¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 5.

⁴³² Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 125.

⁴³³ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 5.

aktörlerin liderlik pozisyonlarını korumak amacıyla etnik farklılıkların körüklenmesinde önemli etkileri olduğundan, üstlendikleri roller de son derece kutuplaştırıcı olabilmektedir⁴³⁴ Bir anlamda siyasiler devletin sunduğu imkanlardan öncelikli şekilde istifade edecek kesimler olduklarından, devletin inşası üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması gerektiği ileri sürülebilse de siyasi aktörlerin süreç kapsamında etkinliklerini azaltmaya yönelik girişimler nadiren başarılı olmakta ve devletin anayasa yapım süreciyle bağlantılı kurumlarını fiilen ellerinde bulundurduklarından, uygulamada siyasi aktörlerin geniş katılımı olmaksızın da yeni anayasa yapımı nadiren mümkün olabilmektedir⁴³⁵.

Bu doğrultuda, bir güç birliği mekanizması olarak tehdide dayalı pazarlıkların rolü önemlidir. Oy ticareti bu perspektiften değerlendirilebilir; buradaki tehdit, rakip için hayati önem taşıyan bir konuda oy kullanmaktan kaçınmaktır. Bir diğer önemli husus ise siyasi sistem tarafından oluşturulmayıp kurucu meclisin kendisinden bağımsız bir şekilde mevcut olan araçlara dayalı pazarlıktır. Bunlar arasında yabancı güçler, polis, askeri güçler, terörizm, çoğunluk üzerindeki hakimiyet ve seçim beklentileri yer almaktadır. Anayasalar genellikle bir kriz anında yapıldığından, bu siyaset dışı unsurların süreç içerisinde önemi büyük olup, süre ve direnme kabiliyeti de bu tür durumlarda tehditlere geçerlilik kazandıran önemli bir faktördür⁴³⁶.

Toplanma yöntemi ne şekilde olursa olsun, kurucu meclisin oluşturulması yalnızca yeni anayasa yapımına yönelik halk desteğinin yoğun olduğu dönemlerde, yani tabandan kaynaklanan bir baskı neticesinde ve değişim talebinin nüfusun büyük çoğunluğu tarafından desteklendiği durumlarda söz konusu olmalıdır. Bir “*anayasal anın*” mevcut olmaması durumunda, siyasi aktörler özellikle de güçlü bir yürütme, her türlü anayasa yapım sürecini manipüle edebilmekte ve neticede yalnızca kendi taraftarlarının oylarıyla yeni bir anayasanın kabul edebilmesini sağlayarak toplumun diğer kesimleri ve gruplarının sürecin dışına itilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Anayasa yapımının geniş halk desteği bağlamında gerçekleştirilmesini garanti altına alabilecek resmi ve gayri resmi mekanizmalar mevcut olup, bunların herhangi biri bir diğerini dışlayıcı yönde değildir. Anayasal mekanizmalar, mevcut anayasada yer alan ve vatandaşların kurucu meclisin toplanmasını teşvik etmesine olanak tanıyan

⁴³⁴ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 212.

⁴³⁵ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 212.

⁴³⁶ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 390.

hükümlerdir. Anayasal değişimin tabandan gerçekleştirilmesine yönelik mekanizmalar olan halk girişimleri, örneğin toplumun farklı kesimlerini harekete geçirme, farklı gruplar arasında ittifaklar kurma ve halkı yeni bir anayasa ihtiyacının ele alındığı süreçlere doğrudan dahil etme konusunda avantaj sağlamaktadır⁴³⁷. Fakat Kenya örneğinde görüldüğü gibi süreç, reformun hedeflerini kararlaştıran halk örgütleri tarafından başlatılmış olsa da farklı çıkar odaklarını bir araya getirmesi dolayısıyla sürecin çeşitli aşamalarına farklı kesimlerin hakimiyeti söz konusu olmuştur. Süreç sonunda, nihai karar halk tarafından verilmiş olsa da referanduma gidilen süreç içerisinde hazırlanan taslakların siyasi aktörlerin yoğun tesiri altında kaldığı gözlemlenmiştir⁴³⁸.

Bunun yanı sıra siyasi aktörlerin sürece yönelik olumlu katkıları da göz ardı edilmemelidir. Örneğin, Güney Afrika'nın sahip olduğu demokratik 1996 Anayasası'nın yapımında kilit noktanın 2 Şubat 1992 tarihinde Parlamento'nun açılışı sırasında Devlet Başkanı FW de Klerk'in hükümet politikasının *“Ülkenin içinde yer alan bireylerin her alanda eşit haklar, davranış ve fırsata sahip olacağı yeni ve adil bir anayasal düzen”* olacağını vurguladığı konuşması olarak düşünülmektedir. De Klerk'in konuşması yalnızca müzakere edilmiş bir siyasi uzlaş ve temel hak ve hürriyetlere olan ihtiyacın kabulünü ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda Afrika Ulusal Kongresi gibi daha önceden yasağa tabi tutulmuş olan siyasi partilerin faaliyetlerinin ve içlerinde Nelson Mandela'nın da bulunduğu siyasi mahkumların serbest bırakılması ve bunların yanı sıra özgürlük hareketlerini destekleyen teşkilatların üzerindeki olağanüstü hal kural ve kısıtlamaların kaldırılması şeklindeki önemli adımları da içermekteydi. Söz konusu demecin ardından, geçiş sürecinin tümüyle krizsiz gerçekleşmesi söz konusu olmasa da yaklaşım bakımından bir

⁴³⁷ Örneğin, kurucu meclisin toplanması adına yetki verilmeden önce halkın desteğinin sağlanması için yeterli imzanın toplanmasını gerektiren anayasal hükümler benzeri... Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 36-37.

⁴³⁸ Anayasal metnin fiilen hazırlanmasına halkın katılım düzeyi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Kenya ve Uganda örneklerinde görüldüğü üzere, metnin bağımsız bir komisyon tarafından hazırlandığı ülkelerde, komisyonun halk katılımını teşvik etmesi ve anayasanın yazımında halkın tavsiyelerinin esas alınması şart koşulmuş olduğundan, kayda değer bir katılım söz konusu olmuştur. 1975-2003 yılları arasında hazırlanan anayasa metinlerinin yüzde 50'sinin bağımsız bir komisyon tarafından hazırlandığı tahmin edilmekle birlikte anayasa metninin yasama organının komitesi ya da Kurucu Meclis tarafından hazırlandığı durumlarda şeffaflığın daha düşük düzeyde olması dolayısıyla katılım oranlarının da yüzde 25 civarında olduğu görülmektedir. Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 215.

değişikliğe yol açmak suretiyle toplumsal uzlaş, barış, yeni adil ve demokratik düzen bakımından son derece önemli bir işaret olduğu kabul edilmektedir⁴³⁹.

Kurucu iktidarın oluşturulması bakımından resmi mekanizmalar yeni bir anayasanın gerekliliği konusunda kamuoyunun ilgisini artırmaya yönelik hükümet girişimleri olup, söz konusu bu girişimler Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, anayasa yapım organının toplanmasından ve üyelerinin seçilmesinden önce ülkelerin farklı bölgelerinde halka yönelik istişareler veya çalıştaylar şeklinde gerçekleştirilebilmektedir. Gayri resmi mekanizmalar ise sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler tarafından anayasa yapım sürecinin başlatılmasına katkıda bulunmak amacıyla düzenlenen gösteriler, protestolar ve sivil itaatsizlik türü faaliyetlerdir. Bunun bir örneği 1999 yılında Zimbabwe’de muhalefet partileri ile diğer muhalif kesimler tarafından oluşturulan bir “şemsiye yapının” (umbrella organization) baskılarıyla Robert Mugabe hükümetinin anayasa taslağı hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasını gönülsüz de olsa kabul etmesiyle gerçekleşmiş fakat süreç Başkan’ın partisi tarafından manipüle edilerek 2000 yılı Şubat ayında gerçekleştirilen referandumda anayasa taslağının halk tarafından reddedilmesiyle (yüzde 54’e karşı 46) sonuçlanmıştır⁴⁴⁰.

Son dönemlerde anayasa yapımında göze çarpan en büyük risk, halk adına kullanılan gücün, başarısız geçişler yahut otoriter neticeler doğuran dayatmacı anayasalar üretmek adına suiistimal edilebilmesidir. Müstakbel otoriterler kurucu iktidar teorisini kullanarak mevcut anayasal düzendeki kısıtlamaları bertaraf edebileceği gibi görünürde halk desteğini kullanarak iktidarlarını hızla konsolide de edebilirler. Böylesi bir durum gerçekleşmese dahi kurucu iktidar, halkın tamamı yerine bir kısmı adına gücünü etkili ve son derece partizan bir tutum içerisinde kullanma eğilimi içerisine girebilir. Bu tarz suistimaller, özellikle müzakereci bir “anayasal an” olarak hareket etmekten ziyade, anayasa yapımının zaman zaman muhalif grupları

⁴³⁹ IFP ve ANC arasında Kwazulu – Natal’da hafif de olsa iç savaş benzeri çıkmış ve bir siyasi istikrarsızlık dönemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde özellikle güvenlik güçleri geçiş sürecinin istikrarını bozmaya çalışmış ayrıca 17 Haziran 1992’de, gizemli saldırganlar Boipatog ilçesindeki masum insanlara saldırarak 45 kişinin ölümüne sebep olmuştur. 10 Nisan 1993 yılında, Güney Afrika Komünist Partisi genel başkanı ile kıdemli apartheid karşıtı Chiris Hani öldürülmüş bu durum üzerine Nelson Mandela, iç savaşa sebep olabilecek bir durumun önlenmesi için sakin olunması çağrısında bulunarak yeni anayasal düzenin oluşturulması için görüşme konusunda ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Bilchitz, Glaser, Konstant ve diğerleri, *a.g.e.*, 2016, s. 33; Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 28 – 29.

⁴⁴⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 37.

kalıcı şekilde marjinalleştirmek amacıyla olağan siyasetin etkili bir aracı olarak da kullanılabileceğini göstermektedir. Bu tür risklerin farkında olan akademisyenler anayasa yapımını yüksek bir müzakere seviyesine ulaşma girişiminden ziyade potansiyel açıdan toplumsal gerilimleri artırabilecek ve demokrasiyi aşındırabilecek riskli bir süreç olarak görme eğilimindedirler⁴⁴¹. Nihayetinde, anayasalar her ne kadar kurucu iktidar tarafından meydana getirilmiş olsalar da kendi yaratıcısının siyaset öncesi unsurları politik yapılara eklemlene eğilimine yönelik mücadele sergilemek durumundadır. Zira, kurucu iktidar aynı anda hem anayasanın yaratıcısı hem de ona yönelik daimî bir tehdit unsurudur. Oysa her iki işlev de anayasanın işlerliği bakımından son derece zaruridir⁴⁴².

3.3.3. Uzlaşma Sağlanamayacak Şekilde Derinden Kutuplaşmış Toplum:Katılık

Anayasa yapım sürecine ilişkin bir diğer önemli risk toplumsal uzlaşma güçlüğü olup özellikle sürece dahil olan birey ve grupların sayısı arttıkça görüş ve talepler çeşitlenerek temel anayasal meseleler üzerinde dahi bir mutabakata varılması zorlaşacak, bu durum anayasa yapım sürecinin uzamasına ve hatta kimi durumda sonuçsuz kalmasına sebebiyet verebilecektir⁴⁴³. Demokratik anayasa yapımı, her ne kadar farklı kimlik grupları arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla, bu grupların kilit meseleleri müzakereye dayalı bir şekilde tartışmalarına olanak tanıyan ve temel çıkarlarını gözetken kurumsal yapılar ve çözümler üretebilmelerine destek sağlayan etkili bir araç olabilse de aynı zamanda, anayasa yapım süreçleri farklılıkları uzlaştırmak yerine daha da çıkmaza sürükleyebilmektedir. Gruplar arasındaki güvensizliğin yüksek düzeyde yaşandığı keskin kutuplaşma durumlarında, müzakereci bir anayasal an benzeri bir durumun mümkün olmasını beklemek gerçekçi olmadığı gibi böylesi bir girişim esasında bir toplumu bütünleştirmek yerine daha da parçalayabilir⁴⁴⁴. Anayasa yapım sürecinde kapsamlı halk katılımına yönelik eleştiriler de bu durumla bağlantılı çeşitli tehlikelere atıfta bulunmakta, sürece dahil olan çok sayıda taraf söz konusu olduğunda anayasa üzerinde bir mutabakata varmanın güç, hatta olanaksız hale geldiği savunulmaktadır⁴⁴⁵.

⁴⁴¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.* 2019, s. 6; Söz konusu bu risk, daha sonraki kısımda ele alınacak Joel Colón-Ríos'un "*Zayıf Anayasacılık (Weak Constitutionalism)*" modeline getirilen eleştirilerdendir.

⁴⁴² Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 164.

⁴⁴³ Gönenç, L. (2011). *Anayasa Yapımı*. TEPAV Çalışma Metinleri, s. 8.

⁴⁴⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.* 2019, s. 14.

⁴⁴⁵ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 227.

Özellikle birbirlerine karşıt fikirlere sahip birey ve gruplardan meydana gelen toplumlarda farklı yaklaşımlara yönelik tahammül gösterilmesi ve hatta kimi zaman yetersiz bir uzlaş sağlanmasının daha isabetli olabileceği ortamlarda önemli konuların anayasal düzeyde ele alınması, meseleleri mutlak doğru ve yanlış söylemine indirgeme eğilimi taşır. Anayasallaştırma, vatandaşları nihai etik kurallar çerçevesinde düşünmeye teşvik eden oldukça kuvvetli manevi yük taşımaktadır. Anayasa yapımının ulusu ilk ve son kez tayin edeceği hissiyatı sonucu toplum uzlaşma ve ihtiyati düzenlemelere karşı muhalif şekilde yaklaşmakta, dolayısıyla zorlu ve ihtilafli bir meseleyi anayasal yollarla ele almak, bu meseleyi ulusal gündemin ön sıralarına yerleştirerek ilk ve son kez karara bağlanacak bir şekilde algılanmasını ve ulusal kimliğin belirleyicisi haline dönüştürülmesi sonucu kutuplaşmaları daha da uç noktalara taşıyabilmektedir⁴⁴⁶.

Habermas’a göre,

“Demokratik meşruiyet, bir yandan parlamentolar, mahkemeler ve idari organlar nezdinde kurumsallaşmış müzakere ve karar alma süreçleri ile diğer yandan kapsayıcı bir kitlesel gayri resmi iletişim süreci şeklinde karşılıklı etkileşimi öngörmektedir. Demokratik bir kamusal alanın iletişim altyapısının işlevselliği, mevcut toplumsal sorunları kaygı verici gündem maddelerine dönüştürmek ve aynı zamanda toplumun genelinin gündeme ilişkin konulara yönelik haber ve görüşler ışığında müspet ya da menfi bir tutum sergilemesini sağlamaktır. Birçok vatandaş oy hakkı dışında toplumsal meselelere dair görüş bildirmese de, zaman içerisinde bu örtük tutumların bir araya gelerek bir kamuoyu oluşturması mümkündür. Bununla birlikte, şimdiye kadar, kapsamlı ve muhtelif kamuoyu yaratmak adına gerekli altyapı sadece ulus-devletlerin sınırları içerisinde mevcut bulunmaktadır”⁴⁴⁷.

Toplumsal uzlaşının mümkün olmadığı durumlarda ayrışma ve kutuplaşma daha şiddetli hale dönüşebilmektedir. Fakat bununla birlikte, ulusal, etnik, dini ve dilsel farklılıkların geçmişten bu yana var olduğu ve siyasetin daimi bir demirbaşı olarak kalacağı göz ardı edilmemelidir. Zira ulusal, etnik, dini ve dilsel kutuplaşmalar bağlamında kimlikler esnek, değişken, ılımlı veya dönüştürülebilir olmaktan ziyade dayanıklı, dirençli ve sabit olmaları dolayısıyla, siyasi sağduyu ve ahlak, ulusal ve etnik grupların kendilerini söz konusu devlete ait olarak görebilmeleri amacıyla birtakım hususi çıkarlarının, ihtiyaçlarının ve endişelerinin dikkate alınması ve buna yönelik düzenlemeler yapılmasını gerektirir. Kutuplaşmaların sert ve kalıcı hale

⁴⁴⁶ Webber, a.g.m., 2000, s. 128.

⁴⁴⁷ Habermas a.g.m., 2006, s. 519 – 520.

geldiği toplumlarda uzlaşma girişimleri toplumun her kesimine yönelik eşit ve adil olmadığı takdirde başarısızlıkla sonuçlanması muhtemeldir⁴⁴⁸. Bunun iyi bir örneği, çoğulcu ulusal kimlik anlayışına sahip federal bir Hindistan tasavvur eden çoğunluğu Hindu asıllı Kongre Partisi ile ulusu türdeşleştirici kavramlar üzerinden ele alan ve çoğunlukçu bir demokratik sistem içerisindeki Hindu hakimiyetini tehdit olarak gören Müslüman Birliği arasında yaşanan ihtilaf dolayısıyla başarısızlıkla sonuçlanan Birleşik Hindistan Anayasası yapma girişimidir⁴⁴⁹. Aralık 1946’da Hindistan Kurucu Meclisi yakın zamanda bağımsız hale gelecek olan devlet adına yeni bir anayasa metni kaleme almaya başladığında, taslak hazırlama süreci ilk andan itibaren Hindistan’ın ulusal kimliği hususunda karşıt görüşlere dayanan başlıca iki büyük siyasi parti arasındaki kutuplaşmayı yansıtmaktaydı⁴⁵⁰.

Sürece çok sayıda katılımcının dahil olması sayesinde mümkün kılınan şeffaflığın uzlaşma ihtimalini güçleştirilmesi ihtimali dolayısıyla, söz konusu riskin ortadan kaldırılmasına yönelik müzakerelerin gizli yürütülmesi halinde taviz vermenin nispeten daha kolay olabileceği ileri sürülmektedir⁴⁵¹. Zira karar alıcıların kamuya açık süreçlerde taviz vermelerinin güçleştiği, bir liderin kamuoyu karşısında destekçilerinin resmi ve genellikle sabit görüşlerinden vazgeçmek istemeyeceği, ancak gizli yapılan görüşmeler esnasında bu tavizi verebileceğini yahut itibar kaybına uğrama endişesi olmaksızın mevcut görüşlerini değiştirmek üzere ikna edilebilecekleri düşünülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu mutabakatların ardından oluşturulan anayasaların başarı elde etseler dahi halkın beklentilerine cevap verme konusunda yetersiz kalabilecekleri de göz ardı edilmemesi gereken bir risk potansiyeli taşımaktadır⁴⁵².

Halkın kendi çıkarını gözetmek suretiyle salt olarak devlet kaynaklarına yahut yetkiye erişmek amacıyla müzakere sürecine dahil edilmelerine karşın sonuç alamadıkları takdirde toplumdan uzaklaşabilmeleri söz konusu olup, böylesi bir durumda hizipler meydana geldiği gibi ihtilafların müzakere yoluyla da çözülmemesi neticesinde anayasal müzakerelerin hırs, öfke ve tıkanıklıkla sonuçlanması tehlikesi

⁴⁴⁸ O’Leary, B. (2019). “Making Constitutions in Deeply Divided Places: Maxims for Constitutional Advisors” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 207.

⁴⁴⁹ Lerner, a.g.e., 2011, s. 34.

⁴⁵⁰ Lerner, a.g.e., 2011, s. 34.

⁴⁵¹ Ghai, a.g.m., 2019, s. 227.

⁴⁵² Ghai, a.g.m., 2019, s. 227.

ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla müzakere açısından ihtiyaç duyulan güven veya karşılıklı anlayış düzeyine ulaşmak her koşulda mümkün olamayacağından, kutuplaşmanın yoğun olduğu ve ihtilaflara arabuluculuk edecek gerekli yapıların henüz oluşturulmadığı ortamlarda, (örneğin, Venezuela ve Bolivya’da görüldüğü gibi) katılımın ihtilafları körükleyerek, toplumu daha da kutuplaştırabilme ve hatta Irak ve Çad’da olduğu gibi iç çatışma yaratması mümkün hale gelebilmektedir⁴⁵³ Bu tür risklerin önlenmesi amacıyla, istikrarlı yapılar oluşturmak ve siyasi aktörlerin, azınlıkların yahut geçici çoğunlukların kendi tercihlerini yansıtan bir anayasayı topluma dayatma kabiliyetlerini sınırlayacak kurallar ve ilkeler tesis etmek kritik önem taşımaktadır. Özellikle iç çatışmalardan doğrudan etkilenen toplumlarda anayasa yapımı konusunda katılımcılık adına vakit harcanmasının geçiş sürecini uzatabileceği, süreci yöneten rejimi sağlamlaştırabileceği ve de ilgiyi diğer başka konulara kaydırabileceğine yönelik endişeler söz konusudur. Bunun yanı sıra, anayasa yapımının içerisinde genellikle hassas konulara dair müzakereler barındırması, sürecin kamuoyuna açıkça yansıtılması hususunda da ayrıca zorluk yaratabilmektedir. Bu tür riskler, özellikle de Doğu Timor’da görüldüğü gibi tek bir kurtuluş hareketinin kendini galip ve anayasa yapım sürecini yönetme hakkına haiz olarak gördüğü durumlarda ortaya çıkabilmektedir⁴⁵⁴.

Öte yandan bireylerin önemli bir kısmının doktrin temelli demokrasiyle bağdaşmayan bir dini söylemin etkisi altında olabileceği toplumlarda, dini grupların da demokratik normları tekrar hayata geçirmek isteyen siyasi ve ruhani liderlerin en önemli görevlerinden birinin, mensubu oldukları dinin meşru çok sesliliğine dair teolojik olarak ikna edici toplumsal söylemler geliştirmek olması beklenebilir. Bu tür argümanlar Rawls’un bağımsız toplumsal muhakeme ihtiyacını karşılamasa da demokrasinin önemi ve gerekliliği konusunda kutuplaşmış bir toplumda demokratikleşmenin başarısı açısından hayati önem taşımaktadır. Liberal müzakerenin demokrasilerde önemli bir rolü olmakla birlikte, demokratik müzakereye ve kimi

⁴⁵³ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 288.

⁴⁵⁴ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 288 – 289. Ancak Bougainville örneği, katılımın siyaset üstü konumlandırılması ve uzlaş ortamı sağlaması halinde karşılıklı mutabakata ulaşabileceğinin altını çizmekle birlikte, gruplar arası mücadeleci etkileşimler ve uzlaşlar yaratabilecek bir platform oluşturulması sağlayabilmektedir. Esasen anayasa yapımı sırasında sorun teşkil eden meselenin gereğinden fazla ihtiras ve menfaat odaklı faaliyetler olmayıp, aksine tarafları sürece dahil etmeye yönelik girişimlerin yetersizliği olduğu ileri sürülmüştür. Şayet yeterli düzeyde katılım sağlandığında, nihai anayasanın adaletli ve istikrarlı hale getirilmesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle halkı sürece dahil edilebilirler. Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 288 – 289.

zaman gerekli olan dini gruplar arasında liberal nitelik taşımayan kamusal tartışmalara yer açılmaması dolayısıyla siyaset felsefesinin anlamının ve tarihinin içerisini boşaltması söz konusu olacaktır⁴⁵⁵.

Derin ihtilaflı meseleler üzerine herhangi bir uzlaşının sağlanamayacağı kadar keskin bir biçimde kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapım süreçleri sıklıkla bilinçli bir tercihle yahut geçici uzlaşmaların bir sonucu olarak birbiriyle çelişen anayasal hükümleri içeren anayasal metinlerle nihayete erdirilmektedir. Söz konusu meseleleri olağan siyasi gündeme devretme yoluyla anayasal zeminden uzaklaştırmak yerine çelişkili hükümlere başvurmak anayasal üstünlük ve normatif ihtilaflara yönelik temel hususlar üzerinde anayasal uzlaşma sağlanması rekabet halindeki talepleri uzlaştırmak adına fayda sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra, birbiriyle çelişen hükümlerin kullanılması durumunda anayasa teorisyenlerinin istikrarsız sonuçlara sebebiyet verebileceğini öne sürdükleri bir gerilime yol açabilmektedir. Ancak yine de anayasal metinde uyum ve tutarlılık taleplerine direnmek yerine Senegal, Lübnan ve Fas gibi ülkelerde kutuplaşmayı önlemek amacıyla geçici de olsa acil ve elverişli bir uzlaşma sağlanması konusunda elverişli bir uygulama olmuştur⁴⁵⁶.

3.3.4. Değerlendirme

Anayasa yapım süreci, derinden kutuplaşmış toplumların kırılgan istikrarını tehdit edebilecek riskler taşır. Bir anayasa yazma eylemi, toplum içerisindeki ihtilaflı konuları yerleşik hukukun yüksek riskli arenasına taşıyarak siyasi sistem üzerinde ek bir baskı oluşturur. Anlaşmazlıkların yoğun yaşandığı ortamlarda, anayasal müzakereler siyasi bir muharebe alanına dönüşme riski taşıyarak, karşıt görüşler arasında köprü vazifesi görmek yerine anlaşmazlıkları daha da ön plana çıkarabilmektedir. Anayasa, halihazırda yürürlükte ve ayrıca müşterek bir vizyona sahip olduğunda, esas meselelere ilişkin ihtilaflar yönetilebilir ve hatta üstleri örtülebilirken, anayasa yapım sürecinde temeldeki görüş ayrılıklarının şiddetlenmesi

⁴⁵⁵ Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 45 – 46.

⁴⁵⁶ Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 272. Özellikle dinin anayasal statüsünün önemli bir tartışma unsuru olduğu durumlarda, nihai metinler sıklıkla, bilinçli veya bilinçsiz şekilde, genellikle birbirini dışladığına inanılan iki farklı yaklaşımı da ihtiva etmektedir. Örneğin, çoğunluğu Müslüman olan bazı ülkelerin anayasaları, aynı anda hem şeriat hukukuna yer verirken hem de dini azınlıkları korumakta ve böylece birbiriyle çelişen iki farklı kimliğe vurgu yapan yaklaşım sergilemektedir. Bir yandan anayasalar dini azınlıkları müşterek bir ulusal siyasi oluşumun mensupları sıfatıyla kucaklamakta ve böylece çoğul toplumsal kimliklerin bir arada varoluşunu resmen tanımakta iken, öte yandan, aynı anayasal metinler İslam hukukunun istisnai statüsünü de kabul etmek suretiyle müşterek toplumsal kimliğin korunmasını da sağlamaktadır. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 272.

söz konusu olabilmektedir. Böylesi bir durumda anayasal müzakerelerin uzlaşma zemini oluşturmak yerine gerilimi tırmandıran unsur haline dönüşmesi neticesinde gerçekleşebilecek en kötü senaryoda, ideolojik çatışmaların artması şiddet olaylarının patlak vermesine, iç savaşa ve hatta ülkenin bölünmesine yol açabilir⁴⁵⁷.

Anayasal taahhütler ile uygulama arasındaki uyumsuzluğun üç farklı yaklaşımdan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. İlk olarak bu durum, anayasa yapıcılarının tasavvur ettikleri halde gerçekleştirme kapasitelerinin oldukça düşük olduğu toplumsal dönüşüm ideallerini yansıtan, salt ideolojik bir anayasanın sembolik niteliğini sergileyebilirken, ikinci olarak anayasa metninin mevcut toplumsal gerçeklik ile uyumsuz olması dolayısıyla anayasal ideallere ilerleyen dönemlerde erişilmesini sağlayacak muhtelif mekanizmalar öngörüldüğü söylenebilmektedir. Bu durum, toplumsal dönüşüm sürecinin arzu edilen şekilde konsolide edilememesini yahut anayasa yapıcılarının gerçekleştirmek istedikleri hedeflerin ancak ilerde hayata geçirilebileceğini ve dolayısıyla anayasal sürecin geliştirilebilmesi amacıyla çeşitli anayasal yapıların ve mekanizmaların tesis etmelerini yansıtabilmektedir. Son olarak, anayasa yapımı devam eden bir toplumsal dönüşüm sürecinin kazanımlarını güçlendirmeyi amaçladığı durumlarda da anayasal taahhütler ile fiili uygulamalar arasında bir çelişki söz konusu olabilmektedir⁴⁵⁸.

Anayasa yapımındaki aksaklıkların çoğu, anayasanın ulaşmaya çalıştığı hedefler konusundaki eksik değerlendirmelerin neticesidir. Bu durum, anayasaların bir ülkenin temel ilkelerini ve ulusun temel değerlerini güvence altına alması gerektiği yönündeki beklentiler açısından da geçerlidir. Anayasalar, özellikle köklü bir dönüşüm sürecinden geçmiş ülkelerde ulusal sembolizmde kilit bir öneme sahip olup, söz konusu sembolik unsurun anayasal boyuttan soyutlanabileceğini düşünmek gerçek dışıdır. Öte yandan sembolizmin anayasal düzeyde ne şekilde yer alması gerektiği, hangi kapsamda ele alınması icap ettiği ve söz konusu girişimin nasıl bir yaklaşımla yürütülmesinin uygun olacağı soruları yanıtsız kalmaktadır⁴⁵⁹.

Modern anayasa yapım süreçleri, anayasal değişimin dönüştürücü ve koruyucu biçimlerine yönelik olarak sergilenen çabaların kapsamına bağlı olarak farklılık arz

⁴⁵⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 33 – 34.

⁴⁵⁸ Klug, H. (2019). “Constitution Making and Social Transformation.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 48.

⁴⁵⁹ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 131.

ediyor olda da anayasa yapım süreçlerinin neredeyse tamamında müzakerelerin sekteye uğrama tehlikesi bulunmaktadır. Zira mevcut siyasi aktörler sıklıkla değişim karşısında direnç göstererek yeni bir anayasal müzakereye onay vermeden önce elverişli koşullar talep edeceklerdir Birçok anayasa yakın geçmişte de görüldüğü üzere meydana gelen siyasi ihtilaflar, şiddet veya benzeri toplumsal hak ihlallerinin yarattığı zemin üzerinde hazırlanmakta, anayasa yapım süreçlerinin tetikleyicisi bu meseleler olsa dahi aynı zamanda bu tür koşullar altında yürütülen anayasal müzakerelerin başarıya ulaşmasının önüne çeşitli engeller çıkması söz konusu olmaktadır⁴⁶⁰.

Bu bağlamda anayasa yapımının iki temel paradoksu bulunmaktadır. İlk paradoks, anayasa yapma görevinin genellikle anayasa yapma uygun olmayan ortam ve koşullarda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Muğlak bir gelecek için yazılan anayasaların azami ölçüde sakin ve sorunsuz koşullarda kabul edilmesinde fayda olmasının yanı sıra anayasa yapımının doğası gereği taşıdığı önem, prosedürlerin rasyonel ve tarafsız argümanlara dayanmasını gerektirir. Olağan yasama meclislerinden farklı olarak anayasa yapımcıların esas olarak kurucu mecliste temsilcileri olmayan gelecek nesiller adına anayasa hazırlamaları dolayısıyla kendi ufukları ve bireysel çıkarlarının ötesine geçebilmeleri vazifelerinin bir parçasıdır. Aynı zamanda, yeni anayasa çağrısının genellikle çalkantılı koşullarda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, bu tarz anlar akıldan ziyade tutkuyu teşvik etme eğilimindedir⁴⁶¹. Zira, anayasa yapım sürecinin harici unsurları, tehdide dayalı pazarlığa yönelik prosedürleri teşvik eder. İkinci paradoks ise herhangi bir krizin söz konusu ortamlarda halkın büyük bir anayasal değişiklik yapma ihtimalinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Ortada dramatik bir koşul olmaksızın anayasa değişikliğinin gündeme gelmesi halinde, müşterek bir çözüm bulunamaması dolayısıyla yeni anayasa yapımının başarısızlığı söz konusu olabilir. Elster'in deyişi ile, "*Bireyler bir çözüme varabilmek için ihtiyaç duyacakları tüm zamana sahip olduklarında, hiçbir çözüm elde edemeyebilirler*"⁴⁶².

⁴⁶⁰ Dixon, R. (2019). "Constitutional Design Deferred." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 172.

⁴⁶¹ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 394.

⁴⁶² Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 394. Acil bir ihtiyaç bulunmadığı halde temel organları yeniden şekillendirmek adına 1982'den sonra Kanada'da ve 1992'den sonra Polonya'daki başarısız anayasa yapma girişimleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 394.

Bunların yanı sıra anayasa yapımı esnasında meydana gelebilecek öngörülemeyen birtakım olaylar da süreç içerisinde krizlere sebebiyet verebilmektedir. 2015 yılında Nepal’de meydana gelen deprem buna bir örnektir. Bu olay, esasında çoğunluğun elini anayasa konusunda bir anlaşmaya varılması yönünde güçlendirmiş olsa da uzlaşmacı bir müzakereye zemin hazırlanması hususunda dezavantaj sağlamıştır. Benzer şekilde, Güney Afrika’da Nisan 1993’te Chris Hani’nin öldürülmesi olayı, belirli konulara dair inançları değiştirerek iç savaş tehlikesini daha belirgin hale getirmesi sonucu seçimlerin zamanlaması konusunda bir anlaşmaya varılmasına yönelik bu tehditten yararlanılması söz konusu olmuştur. Her iki durumda da yaşanan beklenmedik hadiseler anayasa yapım sürecini hızlandıran krizler yaratmış olsa da öte yandan, Tunus Kurucu Meclis üyesi Muhammed Brahmi’nin Temmuz 2013’te bir suikasta kurban gitmesi süreci aylarca dondurarak, tamamen çıkmaza süreklemeye tehdidi yaratmıştır. Ancak Tunus’ta ekonominin kötüye gitmesi ve yüksek oranda işsizlik, anayasa yapıcılar üzerinde görevlerini tamamlamaları için baskı oluşturmuş ve anayasa yapıcıların görevlerini bir an önce tamamlamaları için sebep olması dolayısıyla ülkenin ekonomik durumu da avantaja dönüşebilen önemli bir faktör olabilmektedir⁴⁶³.

Anayasal süreçlerin birçoğu, öngörülmeleyen neticeler, beklenmedik harici gelişmeler ve ilgili taraflarca ortaya konulan yeni veriler karşısında, niyetlerin iyi olması halinde dahi başarısızlığa uğrayabileceği yönündeki kabullere rağmen, yeni anayasa yapma fikri halen yaygın bir yaklaşım olarak varlığını sürdürmektedir. Normatif açıdan Elster, anayasa yapımının taşıdığı önem dolayısıyla süreçlerin rasyonel ve tarafsız argümanlara dayandırılmasını gerektirdiğini ileri sürmekte, fakat aynı zamanda anayasa yapma işlevinin çoğunlukla böylesi rasyonel bir süreç anlayışının aleyhine işleyebilecek koşullarda ortaya çıktığını kabul etmektedir⁴⁶⁴ Söz konusu kısıtlamaların bilincinde olan Elster, odağını anayasa yapım sürecinin usule ilişkin boyutlarına yönelterek önyargı, çıkar ve hırsların etkilerinin mümkün mertebe ortadan kaldırılması gerektiğini yahut anayasa yapıcıların motivasyonlarının yükseltilmesi ve kendilerine sağlanan mevcut verilerin çoğaltılması suretiyle anayasa yapım süreçlerinin sağlamlaştırılabileceğini ileri sürdüğü bir dizi değişken

⁴⁶³ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 8 – 9.

⁴⁶⁴ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 50.

belirlemiştir. Bu prosedürel yönelim, anayasa yapım süreçlerine ilişkin bir dizi ampirik araştırma ve benzeri çalışmaya da kaynaklık etmiştir⁴⁶⁵.

3.4. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapımında Farklı Model Arayışları

Ulus inşası süreci kapsamlı bir yeniden inşa faaliyetini ifade ederken, anayasa yapımı ise bu faaliyetlerin temel unsurlarından biri halini almıştır. Farklı koşullarda ve anayasal anlarda anayasa yapımının hedefleri ve sürece yönelik geliştirilen farklı bakış açıları, toplumsal dönüşüm ve anayasa yapımı arasındaki bağlantıya dair çeşitli meseleleri de beraberinde getirmektedir⁴⁶⁶. Bunlardan ilki anayasa yapım süreci sadece değişen koşulların bir yansıması olarak mı yoksa anayasa yapım süreci esasen gerçekleşmekte olan toplumsal dönüşümü sağlamlaştırmak adına başvurulmuş bir mekanizma niteliği şeklinde mi ele alınmalıdır hususu iken, bir diğeri anayasa yapım sürecinin toplumsal dönüşümün dinamosu işlevi görüp görmediği meselesi ve sonuncusu ise anayasa yapım süreci ister yerleşik düzende ister geçiş aşamasında gerçekleşsin, tasarım ile toplumsal yapı arasındaki süregelen gerilimi yansıtabilme kabiliyetine sahip olup olmadığı konusudur. Bu soruların her biri, salt rasyonel tasarım düşüncesinin ötesine uzanan bir anayasa yapım anlayışını gerektirmekle birlikte bu yaklaşım hukuk ve siyaset bilimi literatüründe hakim anayasa yapımı niteliğini muhafaza etmektedir⁴⁶⁷.

Yeni anayasa yapım çalışmaları büyük ölçüde meydana gelen toplumsal krizlerin akabinde yürütülmektedir⁴⁶⁸. Toplumsal barış ortamı tesisi esnasında yürürlüğe konulan yeni anayasaların muhteviyatı çözüme dönük önem arz etmekle birlikte, anayasa yapım sürecinin de demokratik dönüşüm üzerine etkileri kaçınılmazdır. Zira, anayasa yapım süreçleri şüphesiz sürecin ürünü olan anayasanın muhtevasını doğrudan etkileyebilmekte ve bilhassa kriz dönemi ardından yürütülen yeni anayasa yapım sürecinde meydana gelen birtakım olaylar, anayasanın içeriğine gölge düşürebilmektedir⁴⁶⁹. Bu sebeple, anayasa yapım süreçlerinin, halk iradesini

⁴⁶⁵ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 50.

⁴⁶⁶ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 50.

⁴⁶⁷ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 50.

⁴⁶⁸ Horowitz, *a.g.m.*, 2006, s. 7. Horowitz'e göre kriz, savaş gibi yıkıcı bir durum olmaksızın da ortaya çıkabilir. Örneğin; mevcut düzenlemelerin, Doğu Avrupa'da 1989 sonrası meşruluğunu yitirmesi veya ABD'de 1786 sonrası hükümsüz kalması gibi durumlar da kriz olarak nitelendirilebilir. Horowitz, *a.g.m.*, 2006, s. 7.

⁴⁶⁹ İçerik, bir anayasada yer alan maddeleri ifade ederken; yapım süreci anayasal inşa döngüsünde yer alan süreci başlatma, müzakere, içeriğin hazırlanması, yürürlüğe koyma ve uygulamayı kapsayan adımları içerir. Ladley, *a.g.e.*, 2011, s. 14.

temsil, devletin geleceği konusunda uzlaş, insan haklarına saygı kabilinden demokratik esaslar ve evrensel ilkeler çerçevesinde yürütülmesi mühimdir. Her ne kadar anayasa yapım süreci ve nihayetinde kabul edilen yeni anayasa, toplumda mevcut anlaşmazlıkların çözümü hususunda tek başına yeterli olmasa da; demokratik, şeffaf ve kapsayıcı yapım süreçleri, toplumsal kriz yönetimi, müzakere, müteakabiliyet ve iş birliğini sağlamada başarı elde edebilmesine yönelik fayda sağlayacaktır⁴⁷⁰.

Anayasa yapımının ihtilafli bir süreç olduğu düşünöldüğünde, bu süreç kimlerin dahil olacağını belirlemek elzem hale gelmektedir. Bir barış süreci söz konusu olduğunda, Afganistan ve Irak'ta yaşandığı gibi belirli grupları marjinalize etmek üzere tasarlanmadığı sürece, muhalif taraflar sürecin merkezinde yer alabileceklerdir. Demokratik bir geçiş sürecinin güvence altına alınmadığı koşullarda, katılım konusunun toplumsal gruplar ve süreci etkilemeye çalışan diğer kesimler nezdinde süreklilik arz edecek şekilde ihtilaf konusu haline dönüşmesi muhtemeldir. Bu yönüyle katılım, gerek anayasa yapım sürecine bireysel veya kolektif katılımı gerekse ihtilaf halindeki çeşitli anayasal vizyonları geliştirmeye dönük kapsamlı toplumsal güçleri temsil etmektedir. Bununla birlikte, toplumların süreklilik arz eden bir değişim içerisinde olduğu düşünöldüğünde, anayasalar da iktidarın kullanımını düzenleyen ve meşrulaştıran birer vasıta niteliğindeyse, o takdirde anayasal anların geçmişte meydana gelen bozulmalar karşısında geleceği yapılandırmayı vaat eden tasarım süreci kapsamındaki gerilim noktaları biçiminde ele almak gerekir. Söz konusu ortamı değerlendirmek amacıyla, gerek sembolik gerekse somut katılım süreçlerinin tüm farklı biçimleriyle tespit edilmesine odaklanmak faydalı olacaktır⁴⁷¹.

Devlet vizyonu konusunda kutuplaşma ve derin anlaşmazlıkların mevcut olduğu ortamlarda yeni bir anayasanın yapılması hususunda yenilikçi bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Zira, böylesi hassas koşullar altında gelecek nesiller üzerinde kısıtlamalara yol açan sabit ve bağlayıcı anayasal düzenlemelerin yürürlüğe konması,

⁴⁷⁰ Benomar, *a.g.e.*, 2003, s. 3.

⁴⁷¹ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 58. Her ne kadar çok-kültürlü toplum olarak değerlendirilse de Meech Lake Anlaşması'nın başarısızlığından Charlottetown Anlaşması'nın referandumdaki yenilgisine uzanan Kanada anayasa yapım süreci, müzakereler, tasarım, katılım ve toplumsal dönüşümün sınırları arasındaki etkileşime dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, demokratik sürecin güvence altına alındığı Kanada gibi istikrarlı bir demokraside bile, eyalet liderlerinin temsilci olarak belirlenmesi konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra bile, kültürel topluluklar, çeşitli toplumsal hareketler ve diğer grupların süreci etkilemeye yönelik girişimleri nedeniyle katılım konusu üzerinde anlaşmazlık yaşanmaya devam etmiştir. Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 58.

birbiriyle mücadele içerisindeki farklı norm ve kimlik grupları tarafından mutlak tercihlere zorlanma şeklinde algılanmaktadır⁴⁷². Temel değerlerin anayasallaştırılması, meseleleri nihai olarak çözüme kavuşturma ve temel ilkeleri siyasi mücadelenin ötesinde tutulacak şekilde yazılmış bir belgeye dönüştürme niyeti dolayısıyla müzakere sürecinin kesintiye uğraması ve bu değerleri geçici olarak muhafaza etme eğilimi gösterir, toplumun süregelen ihtilaflarında bir taraf lehine hareket edilmesi sonucu daha sonraki siyasi mücadeleler ve düzenlemelere karşı büyük ölçüde muhafaza altına alır. Yeni anayasa, anayasanın hazırlandığı dönemde yürütülen bir siyasi sürecin neticesi olup bu neticeyi daimi kılmaktadır. Bununla birlikte kurucuların dahil olduğu sürecin, müzakere ettikleri konuları haleflerinin iradesinin ötesine taşıyarak daha olumlu sonuçlar doğuracağını varsaymak için çok az sebep vardır⁴⁷³.

Webber'e göre, sonuçtan ziyade sürece yapılan vurgu samimi olmayıp en azından yetersiz bir şekilde temellendirilmiştir. Zira bu doğrultuda toplumsal değerlerle ilgili temel meseleler hakkında bilinemezci (agnostik) davranıldığı varsayılmakta olsa da durum farklıdır. Anayasa yapım sürecinin aynı anda esasa ilişkin konuları şekillendirmeden karara bağlanabileceğinin ileri sürülmesi bir yanılgıdan ibarettir⁴⁷⁴. Buradan hareketle, kutuplaşmış toplumlar iç anlaşmazlıklarını çözene dek anayasasız kalmaya mahkum mudur? Bir yandan, bu toplumlar mezhepsel kutuplaşmalar nedeniyle bir ulus-devlet anayasası kabul edemezken öte yandan, siyasal liberalizmin ilkeleri üzerinde de bir uzlaşma olmadığı düşünüldüğünde liberal-prosedüralist bir anayasa da hazırlayamazlar. Peki, kutuplaşmış toplumlar bu sorunun üstesinden nasıl gelebilecektir⁴⁷⁵? Anayasa yapımı genellikle Rawlscu bir süreç olarak düşünülmeyle birlikte bu süreçte kurumsal tasarımcılar, anayasa sonrası dönemde sahip olacakları konumdan habersiz olarak kurumsal seçim yaparlar. Sonuçlar hakkındaki inançları, yaptıkları seçimleri teşvik etmede konusunda önemlidir⁴⁷⁶. Çalışmanın odak noktası, yeni anayasa yapımının bünyesinde muhtelif farklılıklar barındıran toplumlarda, özellikle de ırk veya etnik köken, ulus veya din gibi yüksek kutuplaşma yaratma potansiyeli taşıyan unsurlar arasında nasıl köprü vazifesi ifa edeceğidir.

⁴⁷² Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39.

⁴⁷³ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 137.

⁴⁷⁴ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 148 – 149.

⁴⁷⁵ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 36.

⁴⁷⁶ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 8.

3.4.1. Artırmacı Yaklaşım: Hanna Lerner

Anayasa yapımı, mevcut anayasanın yerini alacak yeni bir anayasanın hazırlanması suretiyle kapsamlı bir anayasal değişiklik yapılmasını amaçlayan geniş kapsamlı bir süreç olup, söz konusu kapsamlı uygulamalar neticesinde yeni bir anayasal düzen inşa edilmektedir. Bunun yanı sıra diğer bazı durumlarda ise, anayasal düzenin inşası, yürürlükteki anayasanın tedrici bir şekilde dönüştürülerek, süreklilik arz edecek biçimde yenilenmesi vasıtasıyla mümkün kılınmakta, tedrici ve gelişimci usullerle yapılan değişikliklerin zamanla çoğalması nihayetinde yeni yahut en azından kayda değer ölçüde farklılık gösteren bir anayasal düzen oluşturulabilmektedir⁴⁷⁷. Buradan hareketle Lerner, belirgin anayasal anlar düşüncesinden farklı bir bakış açısı sergileyerek, anayasa yapıcıların muğlak ve açık olmayan hükümler ortaya koyabilecekleri ve böylece temel konulardaki tartışmalı tercihleri geleceğe erteleyebilecekleri aşamalı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ileri sürerek, kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapımının üstlendiği role dikkat çekmiştir⁴⁷⁸.

Kutuplaşmış toplumlarda çok daha belirgin olan anayasal güçlük, anayasa yapımının yeniden tanımlanması ile çözülebilecek bir meseledir. Bu anı devrim niteliğinde bir dönüşüm anı olarak algılamak yerine, anayasa yapım sürecine tedrici unsurlar eklenebilir⁴⁷⁹. Bir anayasanın yürürlüğe girdiği anın ulusun kimliği üzerinde derin etkiye sahip bir an olarak görülmesinden ziyade, uzun vadeli evrimsel kolektif kimlik oluşturma sürecinin bir aşaması olarak değerlendirilebilir ve aynı zamanda açık ve nihai kararların resmi kodifikasyonu olarak algılamak yerine, esasında temel meseleler üzerindeki ihtilaflı tercihleri ileriye erteleme yönünde bir kararı somutlaştıran muğlak ve örtülü hükümlerin formüle edilmesi açısından bir fırsat olarak düşünülebilir⁴⁸⁰. Lerner, bu gibi durumlarda, anayasal anı hedeflemektense anayasa yapımında kademeli ve aşamalı bir yaklaşım sergilenmesinin, potansiyel olarak şiddetli ihtilafların önlenmesine katkı sağlayacağını iddia etmektedir⁴⁸¹.

Lerner'in anayasa yapımında “*Artırmacı Yaklaşım (Incrementalist Approach)*” olarak adlandırdığı bu anayasal görüş mutlak bir model olmaktan ziyade bir yaklaşımı

⁴⁷⁷ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 10.

⁴⁷⁸ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 50 – 51.

⁴⁷⁹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39.

⁴⁸⁰ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39.

⁴⁸¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 14.

ifade eder, zira karar vermekten imtina etmek, muğlak ve belirsiz bir hukuki dil kullanmak ve anayasada birbiriyle tezat teşkil eden hükümlere yer vermek gibi çeşitli anayasal stratejilerle tezahür edebilmektedir. Artırmacı yaklaşımın kapsadığı tüm anayasal stratejiler, anayasa üzerinde uzlaşa sağlamak amacıyla, anayasanın esas unsurlarına ilişkin tartışmalı hususları ileriki bir döneme ertelemeyi amaçlamakta ancak bu devlet organlarının yapısına ilişkin hükümlerin geleceğe ertelendiği anlamına gelmemektedir⁴⁸² Aksine, devlet organları ile iktidarın işleyişi hakkındaki kararlar net bir biçimde belirlenerek demokratik düzenin işleyişine olanak sağlanmalıdır. Buna karşılık, din-devlet ilişkileri yahut ulusal kimliğin tespiti gibi esaslı ve ihtilaflı konularda artırmacı bir yaklaşım izlemek, anlaşmazlıkları önlemek maksadıyla nihai kararların alınmasından kaçınılması anlamına gelmektedir. Anayasa taslağını hazırlayanlar mutlak tercihler yapmaktan ziyade, bu tür ihtilaflı kararları anayasal zeminden çıkarıp siyasi alana aktarmaktadırlar⁴⁸³.

Webber'e göre anayasalar, geçmişte edinilmiş tecrübelerin geçici niteliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan ihtilaf ve müzakerelerin değeri dikkate alınarak itidalli bir şekilde kaleme alınmalıdır. Dolayısıyla anayasa yapım sürecinde esaslı ihtilafları çözüme kavuşturma cazibesinden kaçınılmalı, müşterek olduğu varsayılan değerleri pekiştirirken ihtiyatlı davranılmalı ve hepsinden önce ileriye dönük müzakere ve karar süreçleri tesis edilmesi hedeflenmelidir. Anayasaların işlevleri vatandaşların zaman içerisinde toplumu ilgilendiren meseleler üzerinde müzakere edebilecekleri ve ihtiyati neticelere vasıl olabilecekleri yapılar oluşturmak olup, bu müzakereleri vaktinden evvel beyanlarda bulunmak suretiyle engellemek üzerine inşa edilemezler⁴⁸⁴ Bu tür bir anayasa aynı zamanda siyasi toplulukların tabiatına ve dolayısıyla toplumla kurulan gerçek bağlara karşı da daha saygılı olabilecektir. Bahse konu toplumlar süregelen müzakere ve meşruiyet süreçlerinde devinim içerisinde olduğundan aidiyetler çözümlere değil, geleneklere dayanmakta ve siyasi süreçleri destekleyen yapıların, toplumun gelenekleriyle olan bağlarını muhafaza etme olasılıkları, anayasal çerçeve içerisinde bir dizi çözüm üretmeye çalışan yapılara kıyasla çok daha yüksek olacaktır⁴⁸⁵.

⁴⁸² Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39.

⁴⁸³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 39 – 40.

⁴⁸⁴ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 148.

⁴⁸⁵ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 148.

Buradan hareketle, 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasasında “Biz” yahut “Halk”ın gerçekte kimler olduğu net şekilde ifade edilememekle birlikte, “Biz, Halk” bir arada tutan esaslar da yeterince sarıh değildir. Zira günümüzde Amerikan topraklarında yerleşik bulunan çok sayıda farklı topluluğun bir arada yaşamasını sağlayan unsurlar ile bu topluluğa ait kimliğin nesiller boyunca muhafazasını mümkün kılan etmenler de yine açıkça belirginlik arz etmemektedir. “Biz, Halk”ın kimlere atıfta bulunduğu açıkça telaffuz edildiği düşünüldüğünde dahi, “Biz, Halk”ı meydana getirenlerin müşterek bir anayasal benlik inşa etmek adına birbirlerine hangi unsurlar çerçevesinde bağlı oldukları yeterince anlaşılmadan, Amerika Birleşik Devletler Anayasası’nı şekillendiren egemen kimliğin tabiatı da yeterince anlaşılır değildir⁴⁸⁶ Amerikan anayasal kimliğinin doğasının temel dayanağı olan ve herhangi bir olgusal eşitliğe atıfta bulunmaktan ziyade bireyler arasında ahlaki eşitliği varsayan “tüm insanlar eşit yaratılmıştır” önermesi, her ne kadar, Anayasa’da değil Bağımsızlık Bildirgesi’nde yer almakta ise de “Biz, Halk” ifadesi ile egemen anayasal kimliğin, birbirleriyle ahlaki eşitler olarak ilişki kurması beklenen topluluğu işaret ettiği ileri sürülebilmektedir⁴⁸⁷

Webber, anayasal ihtiyatlılık teorisinin bütün toplumlar için uygulanabilir olduğunu ileri sürerek, her düzeydeki siyasi ihtilafın demokratik sistemlerle uyumlu olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Lerner’e göre, ihtilaf olgusunu basitleştirmek suretiyle genelleştiren Webber, siyasi ihtilafların ve toplumsal yarılmaların muhtelif yoğunluk düzeylerini hesaba katmamaktadır. Zira, uyuşmazlıkların tamamı aynı usullerle çözülemez. Kutuplaşmış toplumlarda, vatandaşların en temel düzeyde inanç ve taahhütlerine temas eden düşünsel ihtilafların siyasi gündemden çıkarılması mümkün değildir⁴⁸⁸. Ancak bununla beraber, söz konusu artırıcı anayasal yöntemleri

⁴⁸⁶ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 7.

⁴⁸⁷ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 7. “Tüm insanlar eşit yaratılmıştır” ibaresi tarihsel bir perspektiften değerlendirildiğinde, Amerikan anayasacılık anlayışı çerçevesinde benimsenen egemen anayasal kimlik ile iç savaşın ardından yapılan değişikliklerin yürürlüğe konması öncesinde Amerika Birleşik Devletler Anayasası’nın ima ettiği kimlik arasında belirgin bir ikilem gözlenmektedir. Nitekim, Bağımsızlık Bildirgesi’nin müellifleri “tüm insanlar” ifadesiyle beyazları olduğu kadar siyahileri de kastederken öte yandan, zımnen de olsa köleliği onaylayan 1787 tarihli Birleşik Devletler Anayasası bağlamında yalnızca beyazlara yönelik olduğu ve siyahileri kapsamadığı dikkate alındığında makul hale gelebilmektedir. Buradan hareketle, Amerikan anayasacılığının dayandığı egemen kimlik 1787 Anayasası tarafından en iyimser yaklaşımla yalnızca sınırlı şekilde kaleme alınmış, Anayasa’nın Amerikan halkının anayasal benliğini inşa etmesi üç çeyrek yüzyıldan fazla bir zaman dilimi ve kanlı bir iç savaş deneyimi nihayetinde gerçekleşebilmiştir. Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 7.

⁴⁸⁸ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 136.

benimseyen anayasa yapıcılar, tartışmalı meselelere ilişkin kararları açık ya da zımni bir şekilde parlamento yahut yargı yoluyla gerçekleştirilecek siyasi müzakere süreçlerine devretmişlerdir. Bu türden artırımcı yaklaşım, toplumu kutuplaştıran görüş ayrılıklarını yansıtan bir anayasanın kabul edilmesini sağlarken, devletin birbirine muhalif bakış açıları arasında kesin bir karara varılmasından da kaçınılmasını mümkün kılmaktadır⁴⁸⁹.

Lerner'in anayasal artırımcılık yaklaşımı sadece karmaşık toplumsal gerçekliğin dayattığı toplumsal ve siyasi sorunlara ilişkin kararlar almaktan kaçınma olarak görülmemelidir. Artırımcı anayasa yaklaşımı kapsamında yer alan çeşitli stratejiler, ihtilaflı konuların gündemden çıkarılmasına yönelik liberal paranteze alma doktrini, Rawls'un terminolojisi yahut hukuki dilde *"tıkaç kuralları"* olarak da bilinen yöntemle bir tutulmamalıdır. Aynı zamanda artırımcı anayasa yapımı, nihai olarak anayasayı ihtilaflı unsurlardan arındırmayı ve müşterek demokratik ilkelere dayalı meşru bir anayasa inşa etmeyi amaçlayan liberal müzakereci yaklaşımdan da büyük ölçüde farklılık arz eden *"paranteze alma"* stratejisi, bir bakıma çeşitli nüanslarla Habermas'ın anayasal yurtseverliği, Rawls'un örtüşen mutabakat teorisi ve Webber'in tüm ihtilaflı konularda anayasal ihtiyat önerisinin bileşimi niteliğindedir⁴⁹⁰.

Kutuplaşmış toplumlarda, çatışma içerisindeki grupların rekabete dönük bakış açıları dolayısıyla çoğu zaman sorunun çözümüne yönelik olarak her bir grubun siyasal liberalizm ilkelerini benimsenmesi mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda bireysel kimlik ile toplumsal kimlik arasındaki ayrımı gözetenler ile bu ayrımı reddedenler arasında da bir uzlaşmazlık söz konusu olduğunda, bu türden ihtilafların çözümünde sadece liberal kurumsal tasarımlara başvurmak yeterli olmayacağı gibi, genellikle yetki yahut kaynak dağılımına odaklanan yapısal çözümlerin uygulanmasına da müsait ortam sağlanamayacaktır. Zira çatışan gruplar nezdinde

⁴⁸⁹ Lerner, *a.g.m.*, 2010, s. 74.

⁴⁹⁰ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 43; Rawls'a göre, belirli hususlar siyasi gündemden çıkarıldığında, artık çoğunluk veya diğer çoğulcu seçim sistemleriyle alınacak siyasi kararlar için uygun meseleler olmayacaklardır. Örneğin, anayasada eşitlik, vicdan hürriyeti, kölelik ve angarya yasağına ilişkin hususları kapsayan hakların tümüyle değişmez olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bunlar anayasal düzenin temel ilkelerinin parçası olup, yeterli çoğunluk sağlandığında dahi değiştirilmesi mümkün olmayan ve ayrıca süregelen kamusal müzakereler ve yasal düzenlemeler açısından ele alınabilecek konular değildir. Bununla birlikte, köklü siyasi partiler de bu meselelerin çözüme kavuşturulduğunu kabul etmektedir. Elbette, birtakım meselelerin makul bir zeminde siyasi gündemden çıkarılmış olması, bu durumun gerekçelerini ortaya koyacak bir siyasi adalet anlayışının mevcut olmadığı anlamına gelmemekle birlikte olağan koşullarda bu meselelerin kapsamlı doktrinlerdeki temelleri, arka plandaki kültürün yansımalarıdır. Rawls, *a.g.e.*, 2005, s. 515.

çoğunlukla sıfır toplamı bir mücadele şeklinde algılanan devletin kimliğinin belirlenmesine ilişkin ihtilaflar bağlamında, “*pastayı paylaşmak*” üzere kullanılabilecek stratejilerin üretilmesi hususunda da muhtemel güçlüklerle karşı karşıya kalınacaktır⁴⁹¹. Buradan hareketle kutuplaşmış toplumlarda demokratik anayasa yapımına yönelik olarak artırıcı yaklaşımı benimseyen kurucu meclisler, anayasaların kabul edildiği “*anla*” bağdaştırılan radikal değişim algısını sınırlandırma düşüncesiyle, yenilikçi bir anlayış ortaya koyarak anayasalar ile devrimler arasındaki bağın kopartılması bakımından ihtilaflı meseleleri gelecekteki siyasi yapılara havale etme yolunu seçmişlerdir⁴⁹². Diğer bir anlatımla anayasa yapıcılar, kutuplaşmış toplumlar nezdinde yaşanan çatışmaları görmezden gelmeyerek, devletin inancı yahut müşterek değerlere ilişkin tartışılan hususları paranteze almaktan ziyade artırıcı anayasal yaklaşım doğrultusunda, bu meseleleri doğrudan ele alarak çatışan fikirleri sahiplenmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim artırıcı yaklaşımın temel esaslarından biri de toplumda yer alan rekabet halindeki kesimlerin, birbiriyle mücadele içerisindeki anlayışlarının anayasada yer bulmasına dayanmakta olup, bu yaklaşım çerçevesinde yapılan anayasalar kesin hükümler içermek yerine, muğlak ve hatta birbiriyle çelişen hükümler vasıtasıyla devletin çatışan vizyonlarını açıkça yansıtmaktadır⁴⁹³.

Buradan hareketle Dixon’a göre, anayasal dönüşüm süreçlerinde anayasa yapıcılar da birtakım süre ve veri kısıtlamalarına tabi olup yeni anayasayı belirli bir takvim çerçevesinde kabul etmek zorunda olduklarından, anayasal düzenleme seçenekleri veya sonuçlarına ilişkin tüm verileri değerlendirecek yeterli vakte sahip değildirler. Bunun yanı sıra sahip oldukları uzmanlık ve bilgi birikimi de doğal olarak gerçek hayatta anayasa yapım süreçlerini sınırlı faaliyetler haline dönüştüren unsurlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla, reel hayatta anayasa yapıcılar anayasa yapımı

⁴⁹¹ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 265. Dini kutuplaşmanın esas olarak din içi, daha seküler ve muhafazakâr gruplar arasında olduğu durumlarda, anayasal ihtilafların temeli din içi bağlama özgüdür. Burada temel tartışmalar dini cemaatler arası görev dağılımı, bölgesel temsil yahut iktidarın farklı kademeleri ya da kolları arasında yetkilerin kesin dağılımı ile ilgili olmayıp, daha ziyade hararetili tartışmalar genellikle toplumun dini karakterini tanımlamakla ilgili hükümleri içerir. Örneğin, Tunus’taki ayaklanmalar sonrası anayasa tartışmalarında olduğu gibi devletin dini ya da seküler kimliğinin tanımlanmasına odaklanabilir. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 265; Bu doğrultuda söz konusu ihtilafları, tarafların uzlaşma konusundaki isteksizliği ile karakterize ederek “*paylaşılamaz ihtilaflar*” şeklinde değerlendiren Hirschman, paylaşılamayan ihtilafların birbirine rakip farklı kimlikler bağlamında kutuplaşan toplumların karakteristik niteliği olduğunu ileri sürmektedir. Hirschman, *a.g.m.* 1994, s. 213.

⁴⁹² Lerner, *a.g.m.*, 2010, s. 80.

⁴⁹³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 44.

sürecinde sıklıkla stratejik bir yöntem olarak erteleme seçeneğine başvurabilmektedirler. Belli başlı konularda alınacak kesin kararları daha ileriki bir sürece bırakmak suretiyle erteleme, bazı koşullarda anayasa yapıcıların hata yapma riskini azaltmaya yardımcı olabilmektedir⁴⁹⁴ Anayasa yapıcılar “o anda” ne kadar az kesin karara varırlarsa, anayasal dinamiklerin geçerli olacağı toplumdaki mevcut sosyal, siyasi ve kültürel koşullar hakkında henüz yeterince açıklık kazanmamış veriler ışığında şekillenmesine engel olacaklardır. Elbette böylesi bir yaklaşım, ileriki dönemlerde alınacak kararlarda söz konusu verilerin esas alınacağının garantisi sayılmamakla birlikte, yine de ileriye dönük olarak karar mercilerine daha fazla esneklik kazandırılması suretiyle, anayasa yapım süreçlerinde genel hata oranlarını veya araçlar ile amaçlar arasındaki uyumsuzluk düzeyini düşürebilecek ölçüde hareket kabiliyeti sunmuş olacaklardır⁴⁹⁵.

Örneğin rekabet halinde olan bir dizi metafizik taahhütler içermelerinin yanı sıra farklı geleneklere dayanan münferit ve çoğu zaman birbiriyle rekabet halindeki hukuk sistemleri arasındaki gerilimleri yansıtmaları nedeniyle özel bir kimlik ihtilafı türü olarak değerlendirilebilen din temelli çatışmaların yaşandığı toplumlarda anayasa yapımı esnasında dini konulara ilişkin toplumsal uzlaş talepleri sıklıkla, özellikle aile hukuku alanında, birbirlerine paralel hukuk sistemlerinin muhafaza edilmesine dönük beklentileri içermektedir. Dini konularda çoğul hukuk sistemlerinin benimsenmesi kendine özgü bir anayasal seçenek olmakla birlikte çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Hukuki çoğulculuk stratejisi hem dinler arası hem de din içi gerilimleri azaltmak amacıyla tercih edilebilirken, dinler arası bağlamda, hukuki çoğulculuk stratejileri, azınlık gruplarının devletin hukuk düzeni içerisine belirli bir statüye sahip şekilde dahil edilmesi veya o topluluğa özgü hukuki geleneklerin korunmasını kolaylaştırmak için başvurulabilir. Ancak aynı şekilde, hukuki çoğulculuk, örneğin inanç hukukunun kabulüyle dinler arası evliliğin yasaklanması örneğinde olduğu gibi, kutuplaşmayı güçlendirmeye ve şiddetlendirmeye de hizmet edebilmektedir. Dinler

⁴⁹⁴ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 172.

⁴⁹⁵ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 172. Bu durum özellikle anayasa yapıcıların karşılaştıkları meselelerin güncel oluşu veya süratli biçimde sosyal, siyasi veya kültürel değişime tabi olmaları dolayısıyla anayasa yapıcıların tercihlerinin muhtemel sonuçları konusunda henüz yeterli bilgiye sahip olmadıkları koşullarda geçerlilik arz etmektedir. Bununla birlikte anayasa değişikliği usulleri genellikle erteleme işlevsel açıdan önemli bir ikamesi olmakla birlikte, henüz ideal bir ikame olmaktan uzaktır. Değişikliğin önündeki resmi engeller veya değişikliğin yerindeliği hususunda gayri resmi kültürel yaklaşımlar, mevcut anayasanın değişen toplumsal koşullara uyarlanmasının önünde önemli pratik engeller oluşturabilmektedir. Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 172.

arası düzeyde ise, hukuki çoğulculuk, laik yasalarla bir arada var olabilen dini doktrinin hukukten tanınmasına yönelik dini inanç gruplarına ait taleplerin karşılanması bakımından bir seçenek sunabilir. Bununla birlikte bu tarz hukuki çoğulculuk stratejilerinin, din ve devlet arasındaki ilişkiler bağlamında Batı merkezli liberal anayasacılık paradigmasından saptığı söylenebilir. Alternatif olarak, aile hukuku alanındaki hukuki çoğulculuk, İsrail ve Hindistan’da olduğu gibi, olağan mevzuat yoluyla dahil edilebilmekte ve böyle bir strateji, artırıcı yaklaşım yöntemlerine örnek teşkil edebilmektedir. Ancak, yine de yazılı anayasanın dışında, anayasal düzenlemelerin yüksek kanun olma niteliğinin aksine olağan kanunların daha esnek olarak kabul edilebilecek bir şekilde formüle edildiğinde dahi, din alanındaki çoğulcu hukuki düzenlemeler, yıllardır süren eleştirilere ve siyasi tartışmalara söz konusu olmakla birlikte genellikle bir toplumsal bir gerçeğe dönüşerek yerleşik hale gelmesi nedeniyle reforma direnç göstermeleri de söz konusu olabilmektedir⁴⁹⁶.

Şüphesiz, anayasa yapıcılar tarafından kullanılacak artırıcı strateji, ilgili ülkedeki anayasa yapım sürecini etkileyen koşullar çerçevesinde değişkenlik göstermektedir. Örneğin İsrail’de, devletin dini ve laik niteliği konusunda bir mutabakata varılamaması, anayasa yapımının tümüyle ertelenmesi kararının önde gelen sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Hindistan’da yapılmış olan anayasa ulusal dil ile özel hukukun tevhidi ve sekülerleşmesi yönündeki ihtilaflı konulara ilişkin alınacak kararları açıkça öteleyen hükümler içermektedir. İrlanda anayasasının yapımına dahil olan gruplar yani İrlandalılar ve İngilizler, anayasaya birbiriyle çatışan hükümler ve ibareler eklemek konusunda ısrarcı davranmaları dolayısıyla ihtilaflı kararların ertelenmesi konusunda mutabık kalamadıklarından İrlanda Anayasası, birbiriyle tutarsız yorumlara yol açabilecek nitelikte çelişkili hükümler içeren muğlak

⁴⁹⁶ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 274 – 275. Hukuki çoğulculuk, aynı toplumsal-hukuki alanda her biri farklı muhteva ve meşruiyet kaynaklarına dayanan farklı normatif sistemlerin eş zamanlı varlığı, toplumda resmi veya gayri resmi bir şekilde birlikte var olabilmesidir. Bu tür rekabet halindeki sistemler, aile hukuku düzenlemelerinden, ihtilafların çözümünde alternatif yöntemlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilmekte ve örfi, bölgesel veya dini hukuktan kaynaklanabilmektedir. Buna karşın resmi hukuki çoğulculuk, aynı yaşam alanlarında farklı normatif düzenlerin varlığı karşısında devletin, genellikle bu düzenlerin resmi olarak tanınması ve kurumsal olarak devlet hukuk sistemine ve mekanizmasına dahil edilmesini ifade eder. Aile hukuku alanındaki resmi hukuki çoğulculuk, dini açıdan kutuplaşmış birçok toplumu karakterize etmekte, örneğin 1926 Lübnan Anayasasının 9’uncu maddesinde yer alan “*Farklı inançlarına bakılmaksızın halkın kişisel statü sistemine ve dini çıkarlarına saygı gösterilmesini garanti eder.*” hükmü, 1960 Kıbrıs Anayasası 7’inci maddesi veya farklı Müslüman gelenekler arasında hukuki çoğulculuğun tanındığı 1979 İran Anayasasında olduğu gibi yazılı bir anayasanın belirli hükümlerinde yer alabilmektedir. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 274 – 275.

bir belge niteliği taşımaktadır⁴⁹⁷ Söz konusu bu üç ülkenin de anayasa yapımı sürecinde sergilediği artırıcı yaklaşım tarzlarının farkına rağmen, hepsi de anayasa yapımına yönelik artırıcı yaklaşımın temelini oluşturan “çoğunlukçu olmama; devrimci olmayan bir yaklaşım, ideolojik farklılıkların temsili ve önemli mesele ve sorunların anayasal alandan siyasi alana aktarılması” prensiplerini uygulamışlardır. Söz konusu prensipler artırıcı yaklaşımı, anayasa yapım sürecine ilişkin diğer hâkim modellerden ayırtıran unsurlardır⁴⁹⁸. Bunun yanı sıra, Şili’de gerçekleştirilen kademeli anayasal reformlar siyasi istikrarın korunması bakımından kritik öneme sahip olsa da istikrar için ödenen bedel siyasi tikanıklık olmuş ve Şili’nin yakın anayasal reform tarihi siyasi istikrar ve demokratik meşruiyet arasında denge kurmanın zorluğuna içkin gerilimler yaşanmasına zemin hazırlamıştır⁴⁹⁹.

Öneme sahip konuların ihtilafı doğaları gereği, erteleme kararının demokratik süreçler üzerinde aşağı yönlü ciddi bir baskı oluşturması da muhtemeldir. Lerner’in belirttiği üzere, artırıcı yaklaşım ya da anayasa yapımının aşamalı süreçlerden oluşmasını gerekliliğini değerlendirirken, şayet belirli anayasal meseleler anayasa yapıcıların başlangıçta ele alamayacakları kadar karmaşıksa, müteakip siyasi aktörlerin bu meseleler üzerinde uzlaşmaları pek de kolay olmayabilir. Anayasa, bu uzlaşmazlığa karşın söz konusu meseleleri ele alma taahhüdünde bulunuyorsa, bu durum yeni veya kırılğan bir anayasal düzen üzerinde ciddi bir baskı oluşturmak suretiyle asgarî düzeyde siyasi istikrarın temelini sarsabilecek kutuplaşmaların açığa çıkmasına sebebiyet verebilir⁵⁰⁰. Anayasalar söz konusu olduğunda, ihtiyatlı davranılması yönündeki argüman, müzakerelerin sonradan revize edilmesini önleyecek bir biçimde vaktinden önce sonuçlandırılmasından kaçınma ihtiyacına ve bunun muhalif bireylerin topluma aidiyet duygusu üzerindeki potansiyel etkisine dayanmaktadır. Fakat bu tür bir durum, çoğunluğun görüşlerini yasama yoluyla eş düzeyde istikrarlı bir şekilde azınlığa dayattığı durumlarda anayasal güvence kapsamı dışına çıkabilmektedir. Çoğunluk statüsündeki grubun etkisi, revizyonu engelleyebilir. Şayet mesele yeterince önem arz ediyorsa azınlık üzerindeki etkisi, son derece tartışmalı hükümlerin anayasal hale getirilmesiyle benzer olabilmektedir. Muhalifler

⁴⁹⁷ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 40, 41.

⁴⁹⁸ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 40, 41.

⁴⁹⁹ Kennedy, *a.g.m.*, 2017, s. 458.

⁵⁰⁰ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 174.

siyasi düzenden uzaklaşabilir ve ayrıca toplumun kendi temel çıkarlarına karşıt biçimde belirlendiğini ve dolayısıyla sürece tam katılımlarının engellendiğini hissedebilirler. Toplumun farklı kesimleri arasında siyasi bütünlüğün temelini oluşturması amaçlanan bir ülkede mevcut anayasa, tek bir kesimin mutlak iradesinin ürünü olarak algılanmaktadır. Sudan’da İslami olmayan azınlıklara şeriatın dayatılması bu konudaki çarpıcı örneklerden biridir⁵⁰¹.

Batı anayasal tahayyülü, anayasalar ile halkın kimliği arasındaki ilişkiye dair iki temel yaklaşım sergilemektedir. Ulus-devlet anayasasında "*biz halk*", türdeş olduğu varsayılan bir toplumun ulusal yahut kültürel ortaklıklarını temsil ederken, buna karşılık liberal anayasalar, "*biz yurttaşların*" siyasi liberalizmin temel ilkelerine olan ortak bağlılığını ifade eder⁵⁰² Lerner’in artırımçı anayasa anlayışı ise iki ideal anayasal kimlik türü biçiminde yaygın olarak kabul edilen düalizmin ötesine geçerek, kutuplaşmış toplum nezdinde kabul edilen anayasanın üçüncü bir seçeneği tercih etmek suretiyle anayasa hazırlandığı esnada olduğu gibi "*halkın*" kimliğini, yani kutuplaşmış bir halkı yansıtmaktadır. Sonuç olarak müşterek norm ve değerlerin bulunmadığı ortamlarda, uzlaşmacı ve artırımçı anayasa, iktidara halk desteği temin edebilecek en asgari ortak paydayı ifade etmektedir; "*Biz kutuplaşmış halk*" toplumun kutuplaştığı ve görüş ayrılıklarının etrafında toplandığı temel meselelerin mevcut olduğu hususunda mutabakat içerisindeyiz⁵⁰³.

3.4.2. Andrew Arato: Egemenlik Sonrası Anayasa Yapımı

Anayasal dönüşüm, belirli bir anayasal düzenin terk edilmesinin ardından yeni bir anayasal düzenin ortaya çıkış süreci olarak tanımlanabilir. Bir anayasal yapının ortadan kalktığını söylemek ne şekilde mümkün olabilecektir sorusunun cevabı çoğu durumda oldukça basittir. Örneğin bir diktatörlük halk hareketi sonucunda devrildiğinde, diktatörlüğe dayalı anayasal düzenin artık mevcut olmadığını ve

⁵⁰¹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 151. Bu tarz durumlarda, ölçülülük ilkesinin benimsenmesi faydalı olacaktır. Zira, kimi hallerde çoğunluğun görüşlerini hâkim kılmak üzere makul bir gerekçe var olabilir, ancak bu hakimiyetin, toplumun çeşitlilik arz eden yapıda sürdürülmesinin önemini gözeterek şekilde güçlü bir temellendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Kararların sadece çoğunluğun iradesine bağlı olarak alınması durumunda bu kararların bir bütün olarak toplum açısından doğuracağı sonuçlara yeterli düzeyde önem arz etmeyecektir. Kararlar azınlığın temel inançlarına temas ettikçe ve azınlık statüsünün değiştirilmesi yönünde bir ihtimal yaratması nedeniyle, olağan siyaset mekanizmaları aracılığıyla belirli sonuçların elde edilmesinden ziyade, ihtilafa konu olan ilkelerin yerleştirilmesine sebep olabilecektir. Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 151.

⁵⁰² Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 44

⁵⁰³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 44.

anayasal bir geçiş sürecinin başladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, tüm anayasal geçişler bu şekilde gereklememekte, anayasalar parça parça sömürgecilikten kurtularak bağımsızlık ilan edilmesi yahut otoriter bir rejimden demokratik bir rejime doğru geçiş durumlarında olduğu gibi devrimci olmayan yollarla da ortadan kaldırılabilir⁵⁰⁴.

Rejim kavramı, anayasanın taşıdığı anlam ve devrim terimi arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır; devrim kavramı temelde bir siyasi rejimin yerine başka bir siyasi rejimin geçmesini ifade etmektedir⁵⁰⁵. Kelsen’e göre “*Devrim ... bir toplumun sahip olduğu hukuki düzen geçersiz kılınarak yerine gayrimeşru biçimde, yani mevcut düzen tarafından öngörölmeyen bir yöntemle yeni bir düzen ikame edildiğinde söz konusu olmaktadır*⁵⁰⁶.” Arato bu görüşe karşı çıkmakla birlikte, “*Devrim sadece bir rejimin kendi değişim kurallarının dışında değiştirilmesiyle değil, ki bu artık yeterli olmamakla birlikte gerekli bir koşul olmaya devam etmektedir, aynı zamanda mevcut rejimin meşruiyet krizi veya çöküşüyle de bağlantılı şekilde değerlendirilebilir.*” olduğunu ileri süremektedir. Hukuki tanımı ile uyum arz eden siyasi tanımında ise kavrama önemli bir başka unsur daha eklenmekte, kimisi halktan ve muhtemelen uluslararası alanda da destek gören, her bir mücadelenin şiddet içerip içermediğine bakmaksızın güç odaklarını kontrol etme kapasitesine sahip siyasi oluşumların karşılıklı mücadelesini ifade etmektedir. Meşruiyetin kriz içerisinde bulunduğu, hukukun ihlal edildiği ve bir ya da genellikle daha fazla sayıda siyasi gücün yeniden egemenlik tesis etmek üzere, gerek hukukun gerekse meşruiyetin temeli olarak yürüttükleri aleni mücadelenin söz konusu olduğu durumlarda gerçekleşen rejim değişikliği altında da devrim kavramından söz edebilebileceğini varsaymaktadır⁵⁰⁷.

Demokratik ilkelerden hareketle demokratik bir anayasa yapmak üzere hukukun üstünlüğü ilkesi gözetilmelidir. Biçimsel ve maddi unsurlar, örneğin Macaristan’da gayrimeşru anayasanın değiştirilerek, köklü bir şekilde yeniden düzenlenmesine yönelik sürecin hiçbir aşamasında bütünleştirici bir egemenlik idealinin dile getirilmesi söz konusu olmamıştır. Öte yandan, Arato deneyimlenen bu süreçleri anayasal reformlar da dahil olmak üzere rejim değişikliğine ilişkin uygulamalar

⁵⁰⁴ Colón-Ríos, I. J. (2018). “What is a Constitutional Transition?” *Victoria University of Wellington Legal Research Papers*. 8(19), s. 1.

⁵⁰⁵ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 31.

⁵⁰⁶ Kelsen, *a.g.e.*, 1945, s. 117.

⁵⁰⁷ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 31

çerçevesinde ciddi bir yenilik olarak yorumlamış ve bu gözlemlerden hareketle egemenlik sonrası anayasa yapımı teorisini geliştirerek devrimci yöntemlerin, devletin dönüşümüne hizmet edecek kapsamlı anayasal reformlara zemin hazırlayabileceğini ileri sürmüştür⁵⁰⁸. Ancak Geertz'e göre,

“Nasıl ki tıp biliminde yüzeysel semptomların derecesi ile altında yatan patolojinin ciddiyeti her zaman yakın bir korelasyon içerisinde değilse, sosyolojide de toplumsal olayların yarattığı etki ile yapısal değişimin boyutları her zaman tam anlamıyla uyum göstermemektedir. Zira, en önemli devrimlerden bazıları karanlıkta gerçekleşmiştir”⁵⁰⁹.

Mevcut hukuki düzenin gayrimeşru şekilde ortadan kaldırılması, ekseriyatla devrim ve darbe niteliğinde teşkilatlı ve doğrudan anayasal düzenin hiçe sayılmasına yönelik girişimler olmakla birlikte, ülke içerisinde meydana gelen isyan, ayaklanma ve iç çatışma benzeri başkaldırıları dayalı olarak egemenliğin farklı bir grubun hakimiyetine geçmesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Buradan hareketle Anayurt'a göre, toplum nezdinde vuku bulan şiddet olayları akabinde, egemenliği ele geçiren her grup başlangıçta, anayasal düzene son vereceğine yönelik söylemlerde bulunmasa dahi, söz konusu durumlarda egemenliğin fiili kontrolü üzerinde hakimiyet kuran pek çok grubun mevcut anayasal düzeni ortadan kaldırmak suretiyle yeni bir anayasal düzen inşa etme olasılığı oldukça yüksektir⁵¹⁰. Bu bağlamda Arato'ya göre, devrim niteliğinde bir sonuç, devrimci güçlerden biri veya birkaçının yeni bir egemenlik tesis etme hususunda başarı sağlaması halinde söz konusu olmaktadır. Zira, devrimci süreç böylesi bir egemenlik aktarımını mümkün kılan çeşitli stratejilerden, oluşturulan ittifaklardan ve eyleme dayalı şekilde meydana gelmektedir. Dolayısıyla başarıyla tamamlanmış bir devrim sonrası, yeni bir rejim inşa etmek suretiyle farklı veya en azından alternatif meşruiyete dayalı bir egemenliğin tesis edilebilmesi amacıyla, yeni bir anayasanın yapılması gündeme gelebilmektedir⁵¹¹.

Anayasal düzenin gayrimeşru şekilde ilga edilmesi yollarından devrim(ihtilal, inkılap) ile darbe olgularının hukuki açıdan aynı kategoride değerlendirilmelidir. Lakin, her iki hareket de anayasal düzene son verme amacı taşımakla birlikte, anayasal

⁵⁰⁸ Kennedy, R. (2017). “Replacing the Chilean Constitution.” *Wiley Constellations*, 24, s. 458

Gerçekten de Arato'nun Doğu Avrupa ve diğer anayasa yapım süreçlerine ilişkin incelemelerinden elde ettiği meşruiyet ilkeleri esasında bugün Şili için de uygulanabilir niteliktedir. Kennedy, *a.g.m.* 2017, s. 458

⁵⁰⁹ Geertz, *a.g.m.*, 1973d, s. 238.

⁵¹⁰ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 172.

⁵¹¹ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 33.

düzen temelinde yasaklanmasının yanı sıra, en ağır yaptırımlara tabi tutulmakta ve son olarak her iki yöntem de demokrasi anlayışı doğrultusunda kabul görmeleri söz konusu olmamaktadır. Öte yandan, devrim ile darbe arasında birtakım sosyolojik farklılıklar bulunduğu ileri sürülse dahi, her iki eylemi birbirinden ayırt etmenin güçlüğü dikkate alındığında, aralarındaki farklara ilişkin mutlak bir ölçüt belirlenmesi olanaksızdır⁵¹². Buradan hareketle Arato'ya göre, devrim süreçlerinde demokratik istençler ve birtakım demokratik uygulamalara tanık olunmasına karşın, toplumsal kazanımlar çerçevesinde devrim ile demokratik veya liberal anlamda siyasi özgürlük inşası arasında makul herhangi bir bağ bulunmamakta, aksine, birkaç istisna haricinde, büyük devrimlerin siyasi diktatörlüklere yol açtığı deneyimlenmiştir⁵¹³.

Devrimler esasen mevcut rejim değişikliğiyle bağlantılı hukuki düzenlemeleri hukuk dışı yollarla ihlal etmekle birlikte, ayrıca eski rejimlerin gelenek, paternalizm, din veya kurumsallaşmış karizmaya dayalı meşruiyet iddialarını reddetmelerine karşın normlardan arınmış bir düzende yani doğa durumunda faaliyet göstermezler. Söz konusu normlar teamül halinde tarihsel belleklerde, devletler hukukuna bağlı ilkelerde ve giderek artan bir şekilde uluslararası hukukta yer bulmakta, öte yandan yeni demokratik normların ilk modern devrimlerin yarattığı katılımcı yapı ve pratiklerin yanı sıra halk egemenliği ve halka ait kurucu iktidar düşünceleriyle oluşturulması da söz konusudur⁵¹⁴. Şayet, devrimin normlara dayandırıldığı durumlarda özgürlüğe götüren hareketleri yürüten devrimcilerin otoritelerinin tesis edilmesine yardımcı olacaktır. Zira resmi açıdan, egemen kurucu meclislerin devrimin yaratacağı kesin bir kopuşa gerek duyulmaksızın da toplanabilmeleri söz konusu olmakla birlikte, devrimler nadiren de olsa diktatörlüklerin oluşumundan kaçınmayı başarak anayasal yönetimlere zemin hazırlamışlardır⁵¹⁵.

⁵¹² Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 173, 175. Devrim ile darbe arasındaki söz konusu farklar, her şeyden önce devrim devlet rejiminde esaslı değişikliklere sebep olmakla birlikte ortadan kaldırdığı anayasal düzenin yerine bütünüyle farklı bir anayasal düzen inşa eder. Bunun yanı sıra devrim ilkesel açıdan mevcut anayasal rejimden farklı yeni bir rejim oluştururken halka dayanıyor olması önem arz ettiğinden, devrimlerin genellikle halk hareketi odaklı gerçekleştiği görülmektedir. Bir diğer önemli husus söz konusu hareketin ardından yeni toplumsal yapının meydana getirilmesinde kurucu iktidar yetkisinin halka ait olduğu söylenebilirken, darbelerin genellikle ordu yahut benzeri silahlı güçler vasıtasıyla gerçekleşmeleri ve amaçları seçilmiş yönetimleri ortadan kaldırmak oluşundan hareketle, ideolojik ve felsefi değişiklik söz konusu olmadığından halk desteği ile gerçekleşmiş hareketler olarak nitelendirilemezler. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 173, 175.

⁵¹³ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 33, 37.

⁵¹⁴ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 34.

⁵¹⁵ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 34.

Devrimler, aralarında en az ikisi egemenlik iddiasına sahip olan güçlere işaret ederken, söz konusu güçlerin mücadelesi uzun ya da kısa vadeli iç savaşları da beraberinde getirmektedir. Genel olarak eski rejimlerin egemenlik iddiaları, hükümdar yahut parlamento tarzı bir devlet organında somutlaşan resmi egemenliğe dayanmakta iken buna karşılık, İngiliz Devrimi'nden bu yana devrimci egemenlik iddiasında bulunanlar, halkın genel çıkarına ve iradesine dayanan halk egemenliği kavramlarına vurgu yapmaktadırlar. Bu tür devrimlerin ardından gerçekleşen radikal dönüşüm süreci tüm unsurları her durumda tam olarak gerçekleşmemiş olsa da Arato tarafından “*egemenlik sonrası*” anayasa yapımı olarak nitelendirmiştir. Arato'ya göre devrimlerin akabinde gerçekleştirilecek olan egemenlik sonrası anayasa yapımı sürecinin başarı sağlaması bakımından birtakım unsurlar içermesi gerekmektedir. Bunlar; hukuki istikrar, iki aşamada gerçekleştirilen bir anayasa yapım süreci ve biri geçici diğeri nihai olmak üzere iki anayasa yapımı, yuvarlak masa tipi bir platformda kapsamlı ve kapsayıcı müzakereler sonucunda hazırlanan geçici anayasa, ilk aşamanın ve geçici anayasanın gerektirdiği müzakereleri yürüten güçlü bir yargı mekanizmasının oluşturulması, nihai anayasayı yapacak bağımsız ve demokratik bir anayasa yapım organının sürecin başında değil ortalarında serbestçe seçilmesi ve bu meclisin uzlaşma şartları ile olası diğer kısıtlamalara tabi tutulmasıdır⁵¹⁶.

Egemenlik sonrası anayasa yapımı bağlamında gerek sivil gerekse siyasi kesimden ileri gelen ve artan beklentilere yanıt verecek düzeyde kapsayıcı ve çoğulcu bir anayasa hazırlama süreci gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli usuller öngörülmektedir⁵¹⁷. Anayasa yapım anı konusunda yapılan araştırmalar, ihtilaf sonrası kırılğan siyasi uzlaşma ve ittifak ortamının sürdürüldüğü bir atmosferde ivmelenen değişim sürecini fırsat görerek süratle bir anayasa taslağı hazırlamak mı, yoksa anayasal düzenin üzerine inşa edilebileceği geniş, istikrarlı ve kapsayıcı bir uzlaşmanın sağlanması maksadıyla aşamalı biçimde hareket edilmesinin mi faydalı olacağı hususundaki potansiyel güçlüklerin altını çizmektedir. Söz konusu tartışma sonuca bağlanamamakla birlikte, her iki yöntemin de olumlu veya olumsuz yönlerinin

⁵¹⁶ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 41. Arato'nun bu yöntemi “*egemenlik sonrası (post-egemen)*” olarak adlandırmasının sebebi, sürecin tüm aşamalarında egemen halkın iradesiyle özdeşlik iddiasında bulunan herhangi bir organı, teşkilatı veya kuruluşu dışlıyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Devrimlerden farklı olarak, buradaki egemen halk somutlaşmış bir kutsal varlık olmaktan ziyade gizli bir olgudur. Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 41.

⁵¹⁷ Kennedy, *a.g.m.*, 2017, s. 458.

bulunduğu ifade edilmektedir. Güney Afrika örneğinde görüldüğü üzere, süratli ilerleme ve aşamalı uzlaşma ile güven inşası arasında kurulmak istenen denge, CODESA yuvarlak masa anlaşmalarında ve nihai anayasa yapım sürecine yön veren geçici anayasada yer alan 34 anayasal ilkede düzenlenerek yeni bir anayasa yapımı maksadıyla yürütülen aşamalı müzakere süreciyle tesis edilmiştir⁵¹⁸. Bir başka eğilim ise zaman içerisinde aşamalı bir şekilde hazırlanan anayasaların yükselişi olup bu süreç kapsamında kimi zaman geçici yahut geçiş dönemi olarak adlandırılmasa dahi peş peşe muhtelif metinler kabul edilmesi söz konusu olmaktadır. Arato bu yeni tür anayasa yapımını “*egemenlik sonrası anayasa yapımı*” olarak adlandırarak bu yöntem neticesinde egemen toplulukların kendilerini tek bir ana bağladıkları paradigmadan uzaklaştığını belirtmektedir. Anayasa yapım sürecinde geçici ve nihai anayasaya ve bu arada çok sayıda siyasi anlaşmaya sahip olan Güney Afrika paradigmatic bir örnek teşkil etmiş ve diğer birçok ülkede de benzeri uygulamalar gerçekleştirilmiştir⁵¹⁹.

Arato tarafından “*egemenlik sonrası anayasa yapımı*” şeklinde teorileştirilen söz konusu yöntem bir bakıma, kurucu iktidarın tek bir organda yahut iktidar yetkisine sahip tek bir makamda somutlaşmaması ve anayasa yapımına iştirak edenlerin tamamının faaliyetlerini yasal kurallar çerçevesinde sürdürmelerine yöneliktir. Zira, yöntemin başat unsurları, iki aşamalı anayasa yapım süreci (arada serbest seçimler vardır) ile geçiş sürecinin usullerini belirleyen geçici anayasanın yürürlüğe konması suretiyle, süreç esnasında ve dahi nihayetinde anayasacılık esaslarına bağlı kalınması gerekliliğine dayanır. Ancak ne var ki, böylesi bir yöntemle esasında diktatörlüğe uzanabilen eşiğin kolayca aşılabildiği devrimci anayasa yapım modeline görünürde demokratik bir alternatif sunmaktan ibarettir⁵²⁰. Bunun yanı sıra, devrim kaynaklı muhtemel korku ve endişe atmosferi anayasa yapım süreçlerinde ortaya çıkabilecek farklı boyutlardaki mantık dışı görüşlere de kapı aralayabilmektedir. Elster’e göre devrim sonrası anayasa yapım süreçlerinde, devrimciler iktidar sahiplerini kaba

⁵¹⁸ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 11.

⁵¹⁹ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 5. Burundi ve Nepal, kullandıkları esaslar ve geçici anayasalar bakımından Güney Afrika’yı örnek alırken, Kosova süreci de başlangıçta belirlenen esaslara sıkı sıkıya bağlı kalmış, benzer şekilde Tunus’taki süreç de bir dizi anlaşmayı kapsamıştır. Kenya’da yürütülen anayasal süreç, daha önce başarısızlıkla sonuçlanan bir anayasa yapımına müteakip gerçekleşmiş olup bu nedenle yinelenmiş olarak da değerlendirilebilmektedir. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 5.

⁵²⁰ Kökleri Amerikan Devrimi’ne ve daha yakın Fransız tarihindeki (1945-1946) bazı tecrübelerle kadar uzanan bu yöntem, 1970’lerde İspanya’da yeniden canlandırılmış, rejim değişikliği yıllarında (1989-1990) Orta Avrupa’da uygulanmış ve 1990’larda Güney Afrika Cumhuriyeti’nde mükemmelleştirilmiştir. Arato, *a.g.e.*, 2009, s. vii – viii.

kuvvete dayalı şekilde zalimce davranmakla itham edebilirken, benzer şekilde iktidar sahipleri de halk kitlelerini aşırılıkla suçlayabilmektedir. Her ne kadar Doğu Avrupa’da 1989 yılında gerçekleşen anayasal geçiş süreçleri Sovyet işgali konusundaki endişeler bağlamında ilk duruma yönelik örnek teşkil edebilse de, o dönemde elde edilen bulgular ışığında muhalif güçlerin yersiz olarak endişeye kapıldıkları önermesini kanıtlamak güçtür⁵²¹. Öte yandan, Macaristan’da 1956 yılında meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasına tanıklık eden eski neslin, genç kesime nazaran ihtiyatlı davranışları ve taleplerini daha ılımlı biçimde dile getirme eğilimleri böylesi bir ihtimali kanıtlar niteliktedir. İkinci senaryoda ise, deneyimlenmiş herhangi bir somut vaka bulunmamakla birlikte, karşı devrimci nitelikteki anayasaların haddinden fazlasıyla sert biçimde hazırlanması bakımından, muhtemelen amaçlarının tamamen hilafına işleyerek, toplum nezdinde korku ve panik yerine kitlesel nefreti körükleyebilecektir⁵²²

Anayasa yapımı genellikle iki şekilde devrimle ilişkilendirilmektedir. Bunlardan ilki, 18’inci yüzyılın sonundan bu yana gerçekleştirilen başarılı devrimlerin, devrimin önemli kazanımlarını içeren yazılı anayasaların oluşturulmasına zemin hazırlaması, diğeri ise yeni anayasa yapımının bizzat kendisinin radikal toplumsal dönüşüm açısından bir fırsat yaratacağı düşüncesidir. Bu görüş son dönemlerde Doğu Avrupa’da liberal toplumların inşasında “*geçmişten köklü bir kopuş*” ve “*ivedi eylem*” çağrısında bulunan anayasa kuramcıları tarafından dile getirilmiş olup, bu büyük ölçüde yazılı anayasa neticesinde yeni halklar meydana getiren bir devrimin nihai meşruluk kaynağı olan Amerikan deneyiminden esinlenmiştir⁵²³.

Arato’nun iki aşamalı modeli uyarınca ihtilaf içerisindeki siyasi aktörler ilk etapta bir dizi yuvarlak masa görüşmesi gerçekleştirmesiyle, geçici bir anayasa (yahut benzer bir anlaşma) üzerinde uzlaşıp karşılıklı güven ortamı sağlanarak sürecin geri kalanı bakımından geçerli olacak temel kural ve ilkeleri belirlemektedir. Bunun ardından ilk aşamada belirlenmiş olan kurallara riayet edilerek, kurucu meclis tarafından bütünüyle katılımcı bir süreçle nihai anayasa metni hazırlanmaktadır. Arato söz konusu modelin en başarılı şekilde uygulandığı ülke olarak değerlendirdiği Güney Afrika sürecinde, Anayasa Mahkemesi tarafından nihai anayasanın geçici anayasada

⁵²¹ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 230.

⁵²² Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 230.

⁵²³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 41 – 42.

yer alan ilkelere uygunluğu teyit etmiştir. Böyle bir yaklaşım, kurucu iktidar teorisinin yerini alması dahi teorisinin birtakım aşırılıklarını törpülemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, “*egemenlik sonrası*” yaklaşımının başarısı aktörlerin sürecin ilk aşamada uzlaşmaya istekli olmaları ve burada verilen taahhütleri yerine getirecek kurumların varlığı benzeri birtakım toplumsal ve siyasi ön koşullara bağlıdır⁵²⁴. Ampirik bulgular ışığında, yöntemin başarı düzeyi şüphe götürmeyeceği gibi, egemenlik sonrası anayasa yapımı geleneksel devrimlere benzer siyasi koşullar altında gündeme gelebilecek olasılıklara vurgu yaparak, bu devrimlerin otoriter mantıktan korunmasına da katkıda bulunmuştur⁵²⁵.

Sonuç itibarıyla, günümüzde modern anayasa yapımı anlayışı ve yöntemlerine atfedilen önem devrimlerin tekrar gündeme gelmesi bakımından etkili olmuş, nitekim Tunus ve Mısır örneklerinin kanıtladığı üzere, yakın geçmişte Arap ülkelerinde gerçekleştirilen devrimlere de ilham kaynağı olmuştur. Her iki ülkede de anayasa yapımı öncesinde yürütülen müzakereler, anayasal esasların tespiti ve seçimlerin planlanmasında birbirinden farklı yöntemler uygulanmışsa da kilit noktalarda benzer neticeler alınmıştır. Ancak bununla birlikte süreç sonunda Tunus’ta kırılğan da olsa anayasal bir demokrasi inşa edilebilirken, Mısır’da diktatörlüğün yeniden tesis edilmesi salt anayasa yapım usullerine yahut usuller arasındaki farklılıklara atfedilemeyeceği gibi, söz konusu usullerin önemli bir kısmı ciddi tarihsel, kültürel ve jeopolitik farklılıkların ürünü olup öte yandan bu doğrultuda siyasi aktörlerin tercihlerinden kaynaklanan neticeleri de bütünüyle göz etmemek gerekmektedir. Bu doğrultuda inkâr edilemez husus, devrim süreçlerinin müşterek mantıkla yürütmesine karşın farklı ortamlarda gerçekleştirilen anayasa yapım süreçlerinin birbirlerinden farklı anayasal sonuç doğurmasının söz konusu olabileceğidir⁵²⁶.

⁵²⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 6.

⁵²⁵ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 42. Bu yöntem sadece Çekoslovakya ve Alman Demokratik Cumhuriyeti’nde olduğu gibi miras yoluyla devralınan devlet yapısının ciddi bir kriz içerisinde bulunduğu koşullarda yeni anayasa yapımında başarı sağlayamamış olsa dahi bu durumlarda bile yuvarlak masa toplantıları iç savaşın ve hatta geçici diktatörlüklerin önlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu şekilde bir sorunla karşı karşıya olmayan devletler açısından değerlendirildiğinde ise İspanya, Polonya ve Bulgaristan’da yapılan yeni anayasalar mutlak surette anayasal niteliği sağlamıştır. Sadece son aşamanın tamamlanmadığı ya da otoriter bir şekilde tamamlandığı yerlerde, örneğin Macaristan’da, anayasal bir gerileme söz konusu olmuştur. Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 42.

⁵²⁶ Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 43 – 44. Tunus ve Mısır’daki rejim değişikliklerinin devrimci karakterine ilişkin itirazda bulunmak güçtür. Ancak bununla birlikte, Tunus ve Mısır’da hukuki istikrar belirgin bir şekilde kesintiye uğramış, her iki ülkede de geçici hükümetlerce kendilerine miras kalan anayasaların yürürlükten kaldırıldığı ya da süresiz şekilde askıya alındığını ilan edilmiş, bu anayasalara bağlı kurumların tamamı olmasa da önemli bir kısmını feshedilmiştir. Her iki girişim de hukuk dışı niteliğe

3.4.3. Zayıf Anayasacılık: Joel Colón-Ríos

Zayıf anayasacılık, anayasacılık anlayışı ile demokrasi arasındaki süregelen dengeyi çeşitli açılardan yeniden tesis etmeye yönelik girişimler olup, ilk etapta birçok anayasal düzenin işleyişinde kabul gören anayasacılık anlayışından farklı olarak halk iradesinin anayasal yapıya karşı üstünlüğünü esas almaktadır. Anayasal yapılar ile kurucu iktidar arasında, anayasacılık ile demokrasi arasında devam eden bir uzlaşmazlık bulunduğu fikrine dayanan zayıf anayasacılık anlayışı, değişikliği oldukça zor veya imkânsız olan bir anayasayı kabul emek suretiyle anayasal iktidarın üstünlüğüne ayrıcalık tanımak yerine, kurucu iktidarın gelecekte tekrar gündeme gelebilmesine yönelik bir açık kapı bırakmayı hedefler⁵²⁷. Dolayısıyla, geleneksel anayasacılığın, anayasal düzenin kalıcılığına yönelik arzusunun radikal bir reddine dayanmakla birlikte zayıf anayasacılık, anayasacılık anlayışı ile demokrasi arasındaki gerilimin çözümlenmesi amacından ziyade söz konusu gerilimi anayasal düzenin kaçınılmaz bir getirisi şeklinde kabul ederek, vatandaşlara kısmi de olsa anayasa metninin önüne geçmelerini mümkün kılacak şekilde müşterek faaliyet gösterebilecekleri gerekli kurumsal araçları temin ederek bu gerilimi daha da görünür kılar⁵²⁸.

Kurucu iktidar teorisinin Sieyès ile yakından özdeşleşen yönü kurucu iktidarı halk iradesiyle ilişkilendirmesi olup bu argümandan hareketle esas kurucu güç olarak nitelendirilen halkın, siyasi yapılarını yahut kurulu gücü yeniden oluşturma vasfına sahip olmasıdır. Colón-Ríos, yalnızca “*zayıf anayasacılık*” olarak isimlendirdiği bu yöntemin demokratik açıdan meşru olabileceğini iddia etmektedir. Bu model, devletin uzun vadeli kaderine yönelik gerçekleştirilecek olan müzakereleri, siyasetin olağan ve kısa vadeli pazarlıklarının yerini alabilecek bir “*anayasa yapım anı*” olarak

sahip olup miras alınan anayasalarda dayanakları bulunmamakta ve yine her iki ülkede de kurucu meclis usulü kullanılarak yeni anayasalar yapılmasına karar verilmekle birlikte, iki farklı usul çerçevesinde hareket edilmesi söz konusu olmuştur. Kolombiya ve Venezüella arasındaki paralel benzer karşılaştırmalarda görüldüğü gibi, bu iki vakanın incelenmesinde, demokratik katılım ve hukukun üstünlüğüne riayeti mümkün kılan ya da kısıtlayan etkenlerin, tarihi nedenleri bütünüyle göz ardı edilemeyecek olsa da devrim süreci açısından taşıdıkları potansiyeller hakkında bir yargıya varmak mümkün olacaktır. Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 43 – 44.

⁵²⁷ Colón-Ríos, I. J. (2012). *Weak Constitutionalism: Democratic Legitimacy and the Question of Constituent Power*. London and New York: Routledge, s. 153 – 154.

⁵²⁸ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154. Zayıf anayasacılık anayasal değişimi, Venezüella Yüksek Adalet Mahkemesi'nin bir zamanlar anayasal reforma karşı hâkim olan kanaat dolayısıyla ifade ettiği gibi; “*doğası gereği kaçınılmaz ya da en azından mümkün olduğunca ötelenmesi icap eden dramatik veya tehditkâr bir hadise*” olarak değil, vatandaşların daha meşru bir anayasal düzen inşa etmek amacıyla süregelen çabalarının bir parçası olarak değerlendirir. Colón-Ríos, *a.g.e.*, s. 153 – 154.

öngörmektedir. Anayasaların meclis yahut mevcut hukuki düzenin dışında bulunan bir başka iktidar tarafından hazırlanması gerektiği argümanı gibi anayasa yapımına ilişkin pek çok öneri bu kuramdan yola çıkmaktadır⁵²⁹.

Demokratik serbestlik ve halk katılımının temel ilkeleriyle tutarlı bir anayasal sistemi zorunlu kılması dolayısıyla zayıf anayasacılık, anayasal yapıların muhafazasında ısrar etmek yerine bu yapıların dönüşümü açısından uygun koşulları yaratmaya odaklanan bir anlayış benimsemektedir. Bu yapılardan bazıları, temel siyasi haklar örneğinde görüldüğü üzere, vatandaşların anayasal düzeni sorgulama ve değiştirebilme kabiliyetinin temelini oluştursa dahi zayıf anayasacılık kurucu iktidara herhangi bir kısıtlama getirmeye yönelik bir girişimde bulunmaz. Daha ziyade, kapsayıcı ve katılımcı usullerle hareket eden demokratik bir toplumun gelecekte kendi anayasalarının yapımına yahut yenilenmesine katılma kabiliyetlerinin de kısıtlanmaması gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Bu bakımdan zayıf anayasacılık, bir anayasanın daima demokratik niteliğe sahip olması ve doğrudan demokrasi idealine mümkün olduğunca yaklaşan usullere dayalı hareket eden vatandaşlar nezdinde erişilebilir kılınması gerektiği fikrini güçlendirmektedir⁵³⁰. Yeni anayasanın mevcut anayasal düzende öngörülen değişiklik esaslarını ihlal ederek yapıldığı durumlarda dahi, hukukun sürekliliğini kesintiye uğratan ciddi bir kırılmanın meydana gelip gelmediği konusunda belirsizlik yaşanabilir. Örneğin, Kolombiya ve Venezuela’da yargı organları, anayasa hilafında oluşturulan kurucu meclisler aracılığıyla yürütülen ve teknik açıdan yasadışı addedilebilecek anayasa yapım süreçlerini meşru görerek onaylamıştır⁵³¹.

Zayıf anayasacılık demokrasinin iki farklı boyutu arasındaki ayrıma dayanarak, demokrasinin sadece olağan siyasi süreçler düzeyinde kaldığını varsaymak yerine, mümkün olduğunca anayasalar temelinde de gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Ciddi boyutlarda bir anayasal dönüşüme duyulan ihtiyaç, anayasal değişimlerin demokratik bir anayasa yapım sürecinde gerçekleşen türden süreçler aracılığıyla yapılmasını zorunlu kılar⁵³². Zayıf anayasacılık düşüncesi, demokratik idealin boyutlarının herhangi bir anayasa vasıtasıyla sınırlandırılmayacak ölçüde mühim

⁵²⁹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 6.

⁵³⁰ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154.

⁵³¹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2018, s. 7.

⁵³² Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154.

olduğunu varsaymakta ve bu boyutların doğası gereği dönemsel nitelik taşıyacağını ve daima dönüştürülmek istenen anayasal kalıplardan uzaklaşacağını ileri sürmektedir. Söz konusu anlayış elbette anayasal değişikliklerin geçerlilik kazanabilmesi maksadıyla her defasında seçmenlerin doğrudan oyuna başvurulmasını gerektiren bir anayasacılık yöntemi olmayıp, anayasanın temel esasları düzeyinde demokrasi ile bağlantılıdır⁵³³. Zira, anayasal seviyede demokrasi, salt uzmanlarca hazırlanan bir anayasa taslağının referandumda “evet” veya “hayır” oyuna sunulması şeklinde, vatandaşlar nezdinde herhangi bir müzakere ile tartışmayı teşvik etmeyen süreçlerden ibaret değildir. Bunun yerine, vatandaşların anayasanın içeriğine yönelik teklif, müzakere ve karar süreçlerine katılımına olanak tanıyan mekanizmalara da sahip olması gerekmektedir⁵³⁴.

3.4.4. Rekabete Konu Devlet Anlayışları Üzerine Yürütölülen Açık Müzakere

Müzakereci demokrasi teorisyenleri, anayasal tercihlerin halka açık platformlarda değerlendirilmesi sonucu düzenlenmesinin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Kullanılan ifadeler değişkenlik gösterse dahi teorisyenler müzakereci demokrasinin, alınacak kararlardan etkilenecek olan tüm özgür ve eşit bireyler yahut onların temsilcileri arasında yapılan tartışmalar aracılığıyla gerçekleşen halka dayalı kolektif karar alma süreçlerini kapsadığı konusunda hemfikirdir. Müzakere kapsamında halk rasyonellik ve tarafsızlık ilkeleri temelinde karşılıklı argümanlar üzerine fikir alışverişinde bulunup konuları kendi ilkeleri açısından değerlendirmeleri sonucunda alınan kararlar ilgili tarafların mutabakatını temin eden ve tüm yönlerine katılmasalar dahi genel anlamda toplum tarafından kabul edilebilir niteliktedir. Müzakereci demokrasi tanımı nispeten kısıtlı ve idealize edilmiş olduğundan, akademisyenler toplumsal iletişimin kalitesi ile şartları doğrultusunda usullerin belirlenmesine yönelik kapsamlı “*söylemsel katılım*” yaklaşımını öngörmektedir. Söylemsel katılım, sivil yahut siyasi yaşamın resmi kurum ve süreçleri çerçevesinde, vatandaşlar arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim olup, bu etkileşim yüz yüze olabileceği gibi farklı medya araçları aracılığıyla da gerçekleştirilebilir⁵³⁵.

⁵³³ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154.

⁵³⁴ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154.

⁵³⁵ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 283 – 284.

Örneğin, Güney Afrika’da 8 Mart 1996 tarihinde kabul edilen anayasanın yapım süreci, nihai metnin demokratik meşruluğu yüksek ve tüm toplum nezdinde kabul edilebilir olması amacıyla, o güne dek ülkede gerçekleştirilen en geniş kapsamlı müzakere sürecidir. Güney Afrika’da demokrasiye geçişin temel esaslarından biri olan anayasa yapım sürecinin bu katılımcı yönü, sürece katılan sivil toplum kuruluşları ile farklı çıkar gruplarının da endişelerini yansıtan çeşitli maddelerde olduğu gibi anayasa metninin bütününde de kendisini göstermektedir. Hatta anayasa yapım sürecinin başarısına yönelik olarak, sürecin en dikkat çekici noktalardan biri olan Anayasal Meclis tarafından gerçekleştirilen kamuoyu nezdinde farkındalık yaratma ve eğitim kampanyalarına atıf yapılmaktadır⁵³⁶. Söz konusu kampanyalar, neredeyse Güney Afrika’daki her bir kasaba ve köyde halkın gerek süreçle ilgili olarak bilgilendirildiği gerekse geri bildirimde bulup anayasanın içeriğine dair görüş bildirmeye teşvik edildiği binlerce kamuya açık müzakereyi kapsamaktaydı. Yürütülen müzakere sürecinde yeni anayasa metni halka geniş bir biçimde tanıtılması konusunda basın da süreçlere ilişkin bilgi vermek adına yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde her hafta on milyondan fazla kişi kurucu meclisin gerçekleştirdiği radyo programını dinlemiş ve her iki haftada bir yaklaşık yüz altmış bin kişiye “*Anayasal Diyalog*” isimli bir haber bülteni gönderilmiştir. Tüm bunların yanı sıra anayasa yapım süreciyle ilgili halkı bilgilendirmek amacıyla bir web sitesi kurulmuş ve ayrıca halkın telefon aracılığıyla da içerik önerisinde bulunmalarına imkân tanıyan bir anayasal “*diyalog hattı*” devreye sokulmuştur⁵³⁷.

Tartışma ve müzakerelerin iktidarın meşruluğu açısından oldukça önemli olduğu varsayımından hareket eden argümanın büyük ölçüde sivil cumhuriyetçilik anlayışına dayanması söz konusudur. Zira, müzakere süreçleri eşit katılım hedeflenerek en azından her vatandaşın görüşlerinin eşit ağırlığa sahip olması gerektiği varsayımı üzerine kurulmuş, etik argümanlardaki hakikat iddialarına şüpheyile yaklaşmak suretiyle tevazuya, bireylerin yanılabilirliğine ve farklılıklara gösterilmesi gereken toleransa vurgu yapılmıştır⁵³⁸. Bununla birlikte, siyasetin esas itibarıyla etik argümanlarla bağlantılı olması gerektiği düşüncesiyle siyasi kurumların toplumsal ihtilafları ele alış biçimlerinde etik çoğulculuğu dikkate almaları gerektiği yönünde bir

⁵³⁶ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s.31.

⁵³⁷ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s.31 – 32.

⁵³⁸ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 149.

tutum geliştirilmiştir. Nihayetinde, toplumun bireyler nezdinde kritik bir öneme sahip olduğu varsayımıyla gruplar halinde bir araya gelmelerini sağlama hususunda geçerli sebepler sunulmuştur. Zira, toplum içerisinde aidiyet hissiyatının yüksek olabilmesi açısından siyasi mekanizmaların farklı kimliklere hassasiyet göstererek, bu kimliklerin tabiatını derinlemesine tetkik etmesi gerekmektedir⁵³⁹.

Müzakereci anayasa teorisyenlerine göre, anayasaların temel toplumsal ihtilafları çözmeleri beklenemez. Bu düşünce, başta Rawls ve Habermas olmak üzere birçok liberal siyaset kuramcısı tarafından paylaşılmakla birlikte “*ince*” bir anayasaya dair liberal tercihin en net ifadelerinden biri Kanadalı hukuk teorisyeni Jeremy Webber tarafından ortaya konmuştur⁵⁴⁰. Weber’e göre, diyalog yoluyla gerçekleşen etkileşimler aynı zamanda kimlik olgusunun inceliklerini, şeffaflığını ve değişkenliğini de temsil etmektedir. Ulusal müzakerelerde toplumda yer alan farklı kimliklerin herhangi bir kayıp yaşanmaksızın zaman içinde değişime uğrayabileceği kabul edilebilmekle birlikte, toplumların saflıklarından ödün vermeksizin dış unsurları benimseyebileceği de ortaya konulmaktadır. Burada mühim olan konu süreklilik sağlanması olup, söz konusu süreklilik ile müşterek bir inanç merkezinde birleşmekte direten anlayışların zımnen öngördüğü değişmezlik durumu kastedilmemektedir⁵⁴¹.

Her ne kadar siyaset doğası gereği çeşitli ihtilafları içeriyor olsa da demokratik siyaset şiddetli çatışmaları yönetecek prosedürlerin oluşturulmasını amaçlar. Günümüzde gerek Batılı gerekse Batı harici köklü demokrasilere sahip pek çok ülkede, uzun süre zarfında başlıca ihtilaflar dinin siyasetteki rolü üzerine gerçekleşmiştir. Bu vakaların çoğunda söz konusu ihtilaflar ancak dinin siyasi gündemin baskın unsuru hâlini aldığı uzun kamusal tartışmalar ve müzakereler sonrasında siyasi çerçevede kontrol altına alınabilmiş yahut etkisini yitirmiştir⁵⁴². Nitekim Hollanda’da, dini ihtilaflar, birbiriyle rekabet içerisindeki kapsamlı doktrinlere sahip dini topluluklara fon, ortam ve karşılıklı veto hakkı tahsis eden demokratik fakat liberal yahut seküler nitelik taşımayan bir mutabakat sayesinde çoğunluğun karar alma sürecinin gündem maddesi olmaktan çıkarılmıştır. Yarışan devlet anlayışları arasında bir uzlaşya varılabilmesi amacıyla genellikle belli başlı grupların bir müzakere masasına oturması

⁵³⁹ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 149.

⁵⁴⁰ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 34.

⁵⁴¹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 132 – 133.

⁵⁴² Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 45.

gerekmektedir ki, demokratik müzakerenin savunucularının kendi gruplarına ait kapsamlı doktrinine içkin argümanları kullanarak diğer inanç mensuplarını ikna edebilmeleri söz konusu olsun⁵⁴³. Dahası, bireylerin eş zamanlı olarak birden fazla müzakereye katılabilmeleri neticesinde farklı aidiyetler ve birbiriyle kesişen veya örtüşen siyasi topluluklara mensubiyet hissiyatı anlamlandırmaları mümkün kılınarak, her biri farklı anlam ve tarihsel referanslar barındıran birden fazla uzlaşıya derinden bağlılık göstermeleri sağlanabilir⁵⁴⁴.

Müzakereye dayalı platformlarda karşılaşılabilecek temel sorun temsiliyet meselesi etrafında şekillenmektedir. Nitekim, temsilde söz konusu olabilecek dengesiz dağılım, anayasal müzakerelerin hâkim partinin partizan çıkarlarına hizmet eder nitelikte yürütülmesi yahut baskın grubun elde edebileceği güç ve imtiyazlar etrafında şekillenerek amacından uzaklaşması riskini beraberinde getirmektedir. Geçmiş deneyimler, siyasi partilerden biri veya birkaçının temsile ilişkin hakimiyet elde etmesi neticesinde, gündemi belirlemek suretiyle müzakerelerin gidişatını doğrudan etkileyebileceğini göstermiştir. Böylesi bir sorunun üstesinden gelinmesine yönelik, kurucu meclisin oluşturulmasında başvurulacak seçim sisteminin bu doğrultuda tasarlanması kritik önem taşımaktadır⁵⁴⁵. Bunun yanı sıra müzakerelere yönelik normatif doğruluk düşüncesi oldukça karmaşık ve tartışmalı bir mesele olup, öncelikle bu konuda bireysel rasyonalite ile toplumsal adaleti birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira, bu hususların her ikisi de ihtilafa ve dolayısıyla çatışmaya müsait normatif yaklaşımlardır⁵⁴⁶. Örneğin, anayasal çerçeveyi oluşturanlar benzer değerlere ve inançlara sahip olmalarına karşın, risk almaktan kaçınma düzeyleri, süreci zamana yayma şekilleri yahut belirsiz koşullar altında karar alma sürecine ilişkin yaklaşımlarının karamsar nitelikte olması halinde yapılması gerekenler hususunda ihtilafa düşebilmektedirler. Bazı görüşler böylesi anlaşmazlıkların makul bir zeminde

⁵⁴³ Stepan, *a.g.m.*, 2000, s. 45.

⁵⁴⁴ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 133. Örneğin, kişi aynı anda hem gururlu bir İskoç vatansever hem angaje ve kendini adanmış bir İngiliz vatandaşı hem Avrupalı hem de enternasyonalist olabilir ve bunlar arasında bir çelişki, hatta gerilim olması gerekmez. Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 133.

⁵⁴⁵ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 15. Örneğin, Doğu Timor'da Bağımsız Doğu Timor Devrimci Cephesi (Frente Revolucionária de Timor-Leste Independente, Fretilin), Hindistan'da Kongre Partisi (1947-9), Ruanda'da Ruanda Yurtsever Cephesi ve Etiyopya'da Eritre Halk Kurtuluş Cephesi'nin (EPLF) temsilde hakimiyeti elde etmeleri, yürütülen anayasal müzakerelerin gidişatına doğrudan yön verebilmelerine olanak sağlamıştır. Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 15.

⁵⁴⁶ Elster, J. (2000). "Arguing and Bargaining in Two Constituent Assemblies." *Journal of Constitutional Law*, 2(2), s. 373.

müzakere edilemeyecek nitelikte olduğunu ileri sürerken, Elster tam tersi bir bakış açısının da savunulabileceğine inanmaktadır⁵⁴⁷.

Halkın katılımı meselesi ile siyasi aktörlerin sürece dahil edilmesi gibi anayasa yapımının farklı boyutları arasındaki dengelerin kurulması hususu yeterince araştırılmamıştır. Elbette, katılımın yüksek düzeyde olabilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan şeffaflık, anayasa metni üzerinde anlaşmaya varmaları bakımından mücadele halindeki siyasi aktörler arasında bir müzakere ortamının sağlanmasına yönelik gereken koşullarla tezat oluşturabilir. Bu nedenle Elster toplumsal katılımın, sürecin başında ve bitiminde sürece ilişkin görüşlerin bildirilmesi ve meşruiyet sağlaması açısından önemli bir rol oynadığı, sürecin ortasında ise daha az katılımcı ve siyasi aktörler nezdinde sıkı pazarlıkların söz konusu olduğu anlayış çerçevesinde bir “*Kum Saati*” modeli öngörmekle birlikte Elster’in bu yaklaşımı, katılımcılığın başkaca amaç ve menfaatlerle çatışabileceği muhtelif uygulamalardan yalnızca bir tanesidir⁵⁴⁸. Zira belli koşullarda siyasi aktörlerin katılımı geniş halk katılımının yerine ikame edilebilir olmakla birlikte, liderlerin şeffaf ve aleni bir süreç inşa ediyormuş gibi görünerek siyasi muhalifleri yahut diğer azınlıkları dışlayan kararlar almak amacıyla çeşitli kılıflar uydurmaları mümkün olabilir ve böylece liderler, önemli kesimlerin anayasal süreç ve sürecin ürünü üzerinde söz sahibi olmalarını engellerken bile açıklık taahhüdünde bulunabilirler⁵⁴⁹.

Siyasi uzlaşma süreçlerine yönelik halkın katılımının müzakerelerin sonucu açısından ne ölçüde fayda sağlayacağı hususunda yapılan değerlendirmelerde, açık bir müzakere süreci neticesinde, kapalı kapılar ardında yürütülen ancak daha belirgin “*evet veya hayır*” görüşmelerine kıyasla görece daha muğlak bir metnin ortaya çıkmasının muhtemel olacağını düşünmektedirler. Elster’in⁵⁵⁰ “*kum saati metaforu*”

⁵⁴⁷ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 373. Tarafsızlık ideali, belirli bir zamanda ve mekânda yaşamaları yahut belirli bir cinsiyete, ırka veya mesleğe mensup olmaları dolayısıyla bireylere yönelik farklı muamele uygulanmaması gerektiğini savunmakta ve bu tür farklı muamelelerin ancak ilkesel olarak herkes açısından geçerliliğe sahip niteliklere dayandırılabilceğini ileri sürmektedir. Birçok düşünür tarafından sosyal adalet anlamına gelen normatif doğruluğun asgari düzeyde tarafsızlık unsuru barındırması gerektiğini ileri sürmekte olsa dahi, öte yandan bazı dokümanlar her daim böylesi bir değerlendirmeye müsait olmayabilir. Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 373.

⁵⁴⁸ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 12.

⁵⁴⁹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 12.

⁵⁵⁰ Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1351. Elster’in karşılaştırmalı anayasa çalışmalarına sağladığı başlıca katkılar şu şekilde ifade edilebilir: erken dönem taahhütlerin önemi; anayasal tasarımda gerekçelerin, arzuların ve çıkarların sahip olduğu rolün açıklığa kavuşturulması; kurucu meclislerin önemi; ve anayasa yapım sürecinin başlangıç aşamasında geniş bir halk katılımı sağlanması gerekirken, sürecin ilerleyen aşamalarında çıkarlar üzerinden yürütülen müzakere sürecinde söz konusu katılımın

uyarınca, halkın katılımına yönelik uygulamaların sadece sürecin belirli aşamalarında teşvik edilmesi gerektiği hususu ele alındığında, halkın sürece başlangıç aşamasında dahil edilmesi gerektiği, bununla birlikte ilerleyen aşamalarda sürece yeniden dahil edilmeden önce müzakerelerin daha az sayıda üyeden oluşan bir temsilci grubuna indirilmesi yoluyla uzlaşa sağlanması gerektiği savunulmaktadır. Zimbabwe ve Kenya’da gerçekleşen anayasa yapım süreçlerinin her ikisinde de bu metafordan yola çıkılarak tasarlanan geniş halk katılımlı açık müzakere kampanyalarının başarılı şekilde gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur⁵⁵¹. Bunun yanı sıra, 1996 Güney Afrika Anayasası yapım süreci, halk katılımı bakımından en dikkate değer anayasa yapım süreçlerinden biri olmasına karşın, metnin hazırlanmasının her aşamasında katılımının eş düzeyde olduğu söylenemez. Nitekim Güney Afrika halkı 1994’e kadar kamuya açık olarak gerçekleştirilen müzakerelerin seyrini takip edebilirken, bu süreçte yaşanan birtakım kritik tikanlıklar gizli toplantılar sonucu çözüme kavuşturulmuştur. Halkın tamamının sürece katılımına yönelik ilk çağrı, bilinen en geleneksel katılım biçimi olan 1994 seçimlerinde yapılmış, geçmişte toplumun önemli bir kısmının ırk temelli ayrımcılığa maruz kaldığı Güney Afrika bağlamında bu önemli bir adım olarak sayılmıştır. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 86’sının katılmış olduğu oylama, gerek katılanların gerekse Kurucu Meclis’e teklif ve talep yollayanların sayısı düşünüldüğünde halkın toplumsal meselelerin öneminin bilincinde olduğu durumlarda bu tarz süreçlere katılımın daha yüksek düzeyde gerçekleşeceği gerçeğini gözler önüne sermiştir⁵⁵².

Bu konuda bir diğer önemli nokta, anayasa yapımı esnasında temel değere ilişkin meselelerin pek çok açıdan yaygın bir ihtilaf ve tartışma konusu olduğudur. Birtakım kararların yasama kontrolü dışına çıkarılması yönünde haklı gerekçeler bulunmakla birlikte bu gerekçelerin salt basit bir temellendirme yahut genel geçerlik iddiasından öte olması ve oldukça yüksek bir meşruiyet koşulunu yerine getirmesi gerekmektedir. Toplum nezdinde gerçekleştirilen tartışmalara ve müzakere ortamına mutlak bir sınırlama getirmediği takdirde, anayasal süreçler dönemsel kararlar alınmasını

daraltılarak sürecin nihayetinde meşruiyeti sağlamak amacıyla halkın onayına sunularak yeniden genişletilmesi gerekliliğini savunan kum saati metaforudur. Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1351.

⁵⁵¹ Sapiano, J. (2015). *Constitution-Building in Political Settlement Processes: The Quest for Inclusion*. (Ed. K. Zulueta-Fülscher, S. Bisarya, C. Bell and A. Welikala). Stockholm: International IDEA, s. 15.

⁵⁵² Hart, V. (2003). “Democratic Constitution Making.” *United States Institute of Peace Special Report*. 107, s. 11.

mümkün kılacak koşullar sağlamaları bakımından siyasi tartışmaları kolaylaştırarak müzakerelerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olurlar⁵⁵³. Pek çok örnekte, anayasa üzerinde uzlaşa genellikle siyasi çözüm sürecinin son aşamasında imzalanan bir barış anlaşmasının ardından yani iktidar dinamikleri ile siyasi yapıların önemli bir kısmının belirlendiği dönemde gerçekleşmiş ve siyasi uzlaşa sürecinin ilk aşamalarında güç ve nüfuz, sürece dahil olan tarafların birbirlerine kıyasla sahip oldukları askeri üstünlüğe dayanmıştır. Dolayısıyla kadınlar, silahsız gruplar ve kısmen ılımlı kesimlerin sürece dahil edilmelerine, en azından barışın sağlanması aşamasında, sınırlı bir imkân tanınmıştır. Sürecin ilerleyen aşamalarında ise söz konusu imkanların bir miktar artırılıp anayasa yapım süreci katılımcı hale getirilse dahi süreç ve anayasal metin üzerine gerçekleştirilen müzakerelerin barış masasında yürütülmüş olan geçmiş pazarlıklar çerçevesinde sınırlandırılması söz konusu olmuştur⁵⁵⁴. Kimi durumlarda ise yürütülen anayasal müzakereler neticesinde anayasa yapıcılarının belirli ihtilafların çözülemez olduğuna kanaat getirmeleri ile tartışmalı tercihlere yönelik kapsamlı bir uzlaşa sağlanana kadar anayasa yapımının ertelenmesine yönelik karar verilmesine yol açmıştır. İsrail, anayasa yapım sürecinin gerçekleşen müzakereler sonucunda tümüyle ertelenmesi söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir⁵⁵⁵.

3.4.5. Norm ve Değerler Üzerine Geniş Uzlaşa

Farklı grupların uzlaşmasına yönelik stratejiler ulusal, etnik, dini ve dilsel boyuttaki farklılıklarını kurumsal düzeyde ifade etmelerine imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda, norm ve değerler üzerine geniş uzlaşa farklılıkların aşılması, sınırlarının belirlenmesi veya asgari düzeye indirgenmesini öngören yapılar aracılığıyla toplumsal farklılıklar üzerine eğilmektedir. Uzlaşmacı stratejiler, her bir grubun kendi kimliğini yansıtabilmesi, diğer farklı grupların zorbalığına karşı kendini savunabilmesi ve bilhassa kültürel alanda toplumun yeniden inşasını sağlayan konularda müşterek irade ile karar alınabilmesi amacıyla toplumsal hareket kabiliyetine erişilebilmesini garanti altına almaya çalışmaktadır⁵⁵⁶. Çoğunlukla geniş katılımlı süreç neticesinde meydana gelen uzlaşaya dayalı bir anayasanın istikrar açısından faydalı sonuçlar doğuracağı,

⁵⁵³ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 137.

⁵⁵⁴ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 18.

⁵⁵⁵ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 271.

⁵⁵⁶ O'Leary, *a.g.m.*, 2019, s. 207.

uzun ömürlü olacağı, kayda değer şekilde birlik ve bütünlüğü yansıtacağı ve de gelecekte anayasanın tekrar gözden geçirilmesine yönelik taleplerin azalmasına katkıda bulunacağı ileri sürülmektedir. Yaygın kanıya dayalı olarak, katılım vasıtasıyla norm ve değerler üzerinde geniş bir uzlaşa sağlanması durumunda yeni anayasanın meşruiyetinin belirgin ölçüde artacağı ve halkın olası müdahaleler karşısında anayasayı koruma konusundaki direnç ve bağlılıklarının güçleneceği varsayılmaktadır⁵⁵⁷.

Siyasi uzlaşa olgusu, şiddet içeren çatışma ve diktatörlük rejimleri sonrası barış ve demokrasiye geçiş süreçlerinin ele alındığı akademik çalışmalarda ortaya konulan bir dizi düş kırıklığına istinaden çözüm olarak geliştirilmiştir. Siyasi aktörlerce müzakere edilmek suretiyle uzlaşya varılan resmi ve gayri resmi yapılara ilişkin olarak, barış odaklı siyasetin karmaşık niteliğinin yeterince idrak edilemediği hususunda geniş bir fikir birliği söz konusudur. Buradan hareketle, ihtilafı körükleyen gerilimlerin barış anlaşması kapsamına dahil edilerek anayasa yapım sürecinin oynadığı role daha fazla odaklanılması gerekmektedir. İstikrarlı devletlerde anayasaların temel işlevi siyasi uzlaşya sağlam bir zemine oturtmak olup, siyasi uzlaşya odak alan anayasalar ülkenin mevcut siyasi ve hukuki yapılarını yazılı hale getirerek bu yapıların temelini oluşturan uzlaşa anlayışını temsil etmektedir⁵⁵⁸. Bununla birlikte, istikrarsız devletlerde anayasalar bir tür ihtilaf çözme mekanizması işlevi görmekle birlikte, toplumsal mutabakat sağlaması açısından daha büyük bir öneme sahiptir. Öte yandan anayasaların böyle bir mutabakat tesis etme görevinin ağırlığını üstlenip üstlenemeyecekleri yahut asgari müşterek paydada gerçekleştirilen sınırlı bir mutabakata dayalı olarak varlığını muhafaza edip edemeyecekleri belirsizdir. Özellikle, siyasi, bölgesel veya askeri güç dağılımı gibi konulara ilişkin yapılan düzenlemelerde, ihtilafın yarattığı siyasi gerilimler çoğu zaman uluslararası uzmanların farkına varamayacağı biçimde anayasanın dokusuna işleyecektir. Zira anayasalar çoğu koşulda siyasi uzlaşları yansıtma ve düzenleme yanında bölgesel ölçekli hususları da şekillendirmektedirler⁵⁵⁹. Toplumsal barışın güvence altına alınamadığı ortamlarda herhangi bir anayasal düzenleme mevcut yapının hayata geçirilebilmesi bakımından yeterli olmayacaktır. Zira, devam etmekte olan çatışmalar muhtemel

⁵⁵⁷ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 231.

⁵⁵⁸ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 9.

⁵⁵⁹ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 9.

katılımın düzeyi ve siyasi uzlaşısı sürecine geniş ölçüde katılım sağlanması yönünde bariz bir etkiye sahiptir⁵⁶⁰. Kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapıcılar arasındaki hâkim görüş, demokrasinin sadece çoğunluk kuralına dayalı olarak ayakta kalamayacağı ve toplumu ilgilendiren önemli kararların mümkün mertebe geniş bir uzlaşuya dayalı olarak alınması gerektiğidir. Bu yaklaşım anayasa taslağı hazırlandığı esnada kapsamlı bir uzlaşının mevcut olmadığı ortamlarda, ilgili hususlar geniş kapsamda kabul görecektir şekilde formüle edilinceye kadar kararların ertelenmesine yönelik bir argümandır⁵⁶¹.

Vatandaşlar ve uzmanlar anayasal reformu desteklerken genellikle abartılı ifadeler kullanmak suretiyle anayasal reformu adeta ulusal bir tasdik, anayasa yapımını ise devlet ile temsil ettiği değerleri ifade etmeye yönelik bir eylem olarak değerlendirmeleri dolayısıyla süreç devletin değer atfettiği tüm ilkeleri devletin temel belgesine yerleştirmek adına bir fırsat şeklinde algılamaktadırlar. Oysa, anayasa yapım sürecinde bilhassa devlet olabilmek adına gerekli olan anlayış çerçevesinde, derin ihtilafları basit bir taslak çalışmasıyla giderme inancına yönelik nahiflik ve özellikle de kurumsal açıdan güçlü ve zayıf noktalara yeterince odaklanılmaması neticesinde pek çok farklı sorunla karşı karşıya kalınmaktadır⁵⁶².

Webber'e göre, anayasa yapım sürecinde ulaşılması beklenen hedef ve hakikatin birbiriyle uyumlu hale getirilmesine yönelik çözüm, anayasaların ulaşması beklenen amaca ilişkin daha gerçekçi bir algı, dengeli bir yaklaşım, vatandaşların ve siyasetçilerin anayasal dönüşüm esnasında etik değerlere riayet etmeleri, yani ölçülülük ilkesinin her aşamada dikkate alınmasında yatmaktadır. Buradan hareketle özellikle siyasi kurumlardan beklenenlerin tespiti oldukça kritiktir. Bu hususta şeffaf hareket edilmesi sonucunda daha sağlam bir anayasal düzen oluşturularak, yanılsamalara yönelik eğilim azalacak ve böylelikle istikrarlı bir siyasi sistem tesis edilebilmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca etik değerler meselesi de son derece mühim olup bu hususta genellikle anayasalardan olağan siyasete nazaran daha fazlasının beklenmesi dolayısıyla uzlaşısı yahut tüm bireylerce paylaşılan ortak değerlerden söz edildiğinde üzerinde durulması gereken bir konudur. Webber uzlaşısı

⁵⁶⁰ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 14.

⁵⁶¹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 41.

⁵⁶² Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 125, 131.

yahut müşterek değerler söylemini isabetli bulmayarak anayasal süreçlerin olağan siyasi faaliyetlerden oldukça farklı nitelikte olduğuna dair bir algı yaratmaktadır⁵⁶³.

Anayasal bir metinde söz konusu olan muğlaklık kimi zaman, anayasal yorumların metni hazırlayanlar tarafından öngörülme-yen yönle-re doğru evrilmesinin bir sonucu olabilmektedir. Buna karşın, artırıcı yaklaşım stratejileri, anayasa yapıcıların kutuplaşma yaratan konulara ilişkin rakip algılar arasında net seçimler yapmaktan kaçınmalarına yönelik bilinçli kararlarından kaynaklanabilir. Schmitt'in "geciktirici uzlaş" (*dilatory compromise*)" kuramı, taraflar arasındaki çekişmeli konulara yönelik karar vermekten kaçınmanın da esasında bir uzlaş olduğunu varsayar⁵⁶⁴. Schmitt'e göre, birbirleri ile rakip görüşlerin karşılıklı mutabakat vasıtasıyla esaslı bir uzlaşya varmadığı durumlarda, temel meselelere ilişkin olarak alınacak kesin kararların aksine, aynı zamanda temel meseleleri ihtiva etmeyen ayrıntılara yönelik olarak gerçekleştirilen uzlaşlar, yani "Görünüştaki Uzlaşlar" şeklinde nitelendirilebilir. Bu tarz bir yaklaşımla amaçlanan, söz konusu kararların basitçe ertelenmesidir. Zira uzlaş tüm siyasi talepleri karşılamakla birlikte, muğlak bir ifade ile temel ihtilaf noktaları belirsiz bırakarak bir çözüm bulunmasından ibarettir. Dolayısıyla anayasadaki anlamsal karışıklık esasen uzlaşılması güç meselelerden ileri gelmekle birlikte, bu türden görünüşteki uzlaşlar taraflar arasında herhangi bir uzlaşının sağlanamadığı durumlarda söz konusu olamayacağından, bir anlamda hakiki bir toplumsal uzlaş niteliği de taşımaktadır. Bununla birlikte, bu uzlaş ihtilafli meseleleri etkilememekte, sadece bu konulardaki kararların ertelenmesi yahut yorumlara açık tutulması bağlamında anlaşmaya varılmasını ifade etmektedir. Zira bu uzlaş herhangi bir meselenin maddi kriterlere dayalı olarak karşılıklı mutabakat şeklinde nesnel çözümünü içermemekte, bunun yerine tüm karşıt görüşleri dikkate alan geciktirici bir çözümle yetinilmektedir⁵⁶⁵. Genellikle kutuplaşmaya dair hususlara değinmeyen birtakım konular temelinde gerçekleştirilen uzlaş, taraflar arasında çözümlenmemiş ihtilaf noktalarını erteleyen yahut muğlak bırakan geciktirici uzlaşyayı kolaylaştırır. Dolayısıyla, bazı vakalarda çeşitli artırıcı stratejilerin kullanılması ile ihtilafli kavramların tanımını yoruma açık bırakma yahut ilerleyen süreçlerde gerçekleştirilecek olağan yasama veya yargı yorumuyla uzlaştırılacak muğlak

⁵⁶³ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 126.

⁵⁶⁴ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 270.

⁵⁶⁵ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 83 – 84.

hükümler ihtiva etme yönünde bir anayasa hazırlama tercihini yansıtmaktadır. Bu gibi durumlarda, anayasa yapıcılar “devrimci” bir anayasal yaklaşımdan ziyade “evrimci” bir anlayış tercih etmek suretiyle bilhassa kimlikle ilgili belirli meseleleri çözme yetkisini gelecekteki iktidara devretmişlerdir⁵⁶⁶.

Bunun yanı sıra, geciktirici uzlaşi ihtilaflı meselelere dair anayasal hükümler konusunda bir karara varılamadığı ve hatta hükümlerinin uzlaşya yönelik tek bir karar dahi ihtiva etmediğinin açıkça ortaya konulması hukuken kayda değer bir öneme sahiptir. Her ne kadar böylesi durumlarda kesin kararları ertelemek siyasi yönden makul ve faydalı olabilse de geciktirici biçimsel uzlaşının niteliğinin aşıkâr olması gerekmektedir. Aksi takdirde, bu tür bir anayasal hükmün hukuki yorumu anlam karışıklığına yol açacağından, hükmün amacının kesin ve net olarak belirlenmesi suretiyle ihtilaflı konular üzerinde henüz bir mutabakata varılamaması dolayısıyla kararı ertelemekten başka bir çözüm yönteminin söz konusu olmadığı açıkça belirtilmelidir⁵⁶⁷.

3.4.6. Değerlendirme

Demokratik anayasa yapımı bilhassa, alınan kararlar doğrultusunda toplumun geleceğini tayin eden bir tasarım sürecini mi, yahut halihazırda devam etmekte olan bir toplumsal dönüşüm fikrinin konsolide edilmesini mi ifade etmektedir? Söz konusu alternatiflerin her ikisi de şiddet içeren çatışmaların ertesinde toplumun, mutabakata dayalı kademeli olarak yeniden yapılandırılması süreçlerinden ziyade, yalnızca geleceğe yönelik çerçeveselendirme girişimlerine indirgeyen bir yöntem halini alan anayasa yapımını yansıtmaktadır. Geleceğe yönelik teminatlar barış sürecinin işlerliği bakımından elzem olsa da, yaklaşım doğrultusunda mücadeleci taraflara odaklanılması dolayısıyla örneğin Afganistan ve Irak deneyimlerinde görüldüğü üzere, iktidarın meşruluğunu tesis edecek demokratik bir anayasal düzenin inşası bakımından her durumda elverişli olmayabilir. Öte yandan, yazım faaliyetleri ve konsolidasyon aşamalarını kapsayan anayasal bir sürecin tasarımı, anayasa yapıcıları tarafından ileri sürülen ideallerden veya hedeflerden, hatta sürecin nihayetinde ortaya çıkan anayasa metninden bir hayli farklılık arz edebilmektedir. Benzer şekilde, bir anayasanın süreç

⁵⁶⁶ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 270.

⁵⁶⁷ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 86 – 87.

içerisindeki konumu, anayasanın resmi hükümlerinin fiili uygulanışı ile ampirik gerçekliği arasındaki kopukluğa da sebebiyet vermesi kaçınılmazdır⁵⁶⁸.

Her türlü koşulda etkili olabilecek yegane başarılı bir uygulama bulunmamakla birlikte en uygun tasarım, söz konusu kutuplaşma türü ve özel koşulların yanı sıra ulusal ve bölgesel güçlerin müzakereler yoluyla karşılıklı uzlaşması neticesinde ortaya çıkacaktır⁵⁶⁹. Zira, toplumların geniş çapta temel bir uzlaşmaya sahip olacağı düşüncesi hatalı bir varsayımdır. Öncelikle, tüm vatandaşların en azından kayda değer bir düzeyde ortak temel değerleri paylaşıyor olmaları, gerçeği yansıtmamakla birlikte birtakım müşterek unsurlar mevcut olsa da temel meselelere yönelik daima derin görüş ayrılıkları ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Tüm vatandaşların benzer düşüncelere sahip olması gerektiğini ileri sürmek yani müşterek düşünce yapısına gereksinim duyulması, gerçekçi olmaktan uzak bir vatandaşlık standardı oluşturmak anlamına geleceğinden, bu tür değerleri yasalarla ifade etme girişimleri kaçınılmaz surette soyutlama boyutuna ulaşarak, değerlerin yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin mevcut farklılıkları gölgede bırakacak ve hemen her demokratik toplum açısından geçerli olabilecek bir standart belirlenmesi söz konusu olacaktır⁵⁷⁰. Örneğin, çoğunlukçu karar alma usulü temel bir demokratik ilke olsa da esas değerler ile devletin nihai hedefleri konusundaki ihtilafların çözüme kavuşturulmasının gerekli olduğu kutuplaşmış toplumlara yönelik etkisi sınırlı kalmaktadır. Söz konusu koşullarda uzlaşmacı bir yaklaşımın benimsenmesi çoğunluğun isteklerinin azınlığa empoze edilmesi suretiyle ihtilafı şiddetlendirme potansiyeli taşması, demokratik düzeni istikrarsız hale getirebilmesi ve ayrıca bir anayasanın meşru kabul edilebilmesi adına geniş bir halk desteğine dayanıyor olması gerekliliğinden hareketle çoğunlukçuluktan daha işlevsel olacaktır⁵⁷¹.

Bunun yanı sıra konu anayasallaştırma olduğunda dahi, elde edilecek en başarılı netice büyük ölçüde şartlara bağlı olacağından mutlak bir kural belirlenmesinden ziyade bir muhakeme meselesi şeklinde ele alınması fayda sağlayacaktır. Bazı durumlarda yeni anayasa yapılmasında yarar bulunabilmekte olup bilhassa anayasanın

⁵⁶⁸ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 47.

⁵⁶⁹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 14.

⁵⁷⁰ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 132.

⁵⁷¹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 41. Hindistan ve İsrail'deki anayasa müzakereleri esnasında her iki tür argüman da ortaya atılmış olup İrlanda'daki durum çoğunlukçuluk tartışması Anglo-İrlanda Antlaşması müzakerelerine uzanmış olması dolayısıyla bu ülkelerden farklılık arz etmiştir. Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 41.

sembolik gücünden yararlanmanın elzem olduğu durumlarda ve özellikle yeni bir devlet kurulurken yahut toplumun yeniden inşasının söz konusu olduğu durumlarda yeni kurulan toplumu geçmişten belirgin bir kopuşa işaret edecek biçimde tekrardan tanımlamak fayda sağlayabilir⁵⁷². Örneğin, Doğu Avrupa’da komünizm sonrası kurulan devletlerde anayasal reform yalnızca demokratik süreçleri eksiksiz şekilde tesis etmenin bir yolu olarak değil, aynı zamanda öteden beri inkâr edilen hak ve özgürlüklere saygıyı da teyit etmek bakımından önem arz etmekteydi. Bu tür bir hamle, vatandaşlığa öncesinde dışlanmış olan bireyleri de dahil etmek suretiyle oluşturulacak yeni demokratik sistemin mensuplarının belirlenmesi açısından oldukça mühimdir. Aynı şekilde, Apartheid’in çöküşünün ardından Güney Afrika’da devletin organlarının tasarlanmasından ziyade bir ulus oluşturulması yönündeki gayretler, bu konuda kapsamlı anayasal düzenlemelerin gerekli olduğuna dair bir örnek teşkil etmektedir⁵⁷³. Bununla birlikte, anayasa vasıtasıyla tanımlama yine de topluluğun siyasi toplumu oluşturmak maksadıyla kendiliğinden bir araya gelemediği koşullarda ihtiyaç duyulabilecek bir çözümdür. Böyle bir ortamda dahi anayasa yapımına gereğinden fazla anlam yüklenmemelidir. Zira söz konusu anayasa zaman geçtikçe çağdışı hale gelebilir. Toplulukların değişken niteliği, müşterek değerlerin anayasal olarak ifade edilmesi sonucunda sembolik addedilmesi, ulusal kimliğin muhtevasını yansıtmak yerine yalnızca söylemini oluşturacak şekilde şeffaf ve kapsamlı yorumlara tabi tutulmasını yahut toplum tarafından geride bırakıldıkça giderek sadeleştirilmesini gerektirmektedir. Siyasi bir topluluğun ancak sarıh bir mutabakata dayanacağı iddiası, kuruluş anında bir ölçüde makul kabul edilmesi genellikle bir çarpıtmadan ibarettir. Zira toplumlar bu temel üzerinde sabit kalamayacakları gibi daha kapsamlı ve farklı bir aidiyet anlayışı geliştirebilir yahut süreç içerisinde birbirlerinden kopmaya başlayabilirler⁵⁷⁴.

Bazı koşullarda anayasa yapıcılar teminatlara somut içerikler kazandırma görevini zımnen ileriki dönemlere, yargıçlara ve kimi durumlarda kanun koyuculara devreden soyut bir anayasal söylem benimsemeyi tercih edebilirler. Zira, anayasaların mutlak surette tüm somut vakalara yahut koşullara yönelik olarak hazırlanması mümkün olmamakla birlikte, anayasal normların hayata geçirilmesinin yönlendirici

⁵⁷² Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 150.

⁵⁷³ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 150.

⁵⁷⁴ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 151.

yahut bilgilendirici nitelik taşıması önemli bir katkı sağlayabilir. Böylece daha muğlak ve daha açık bir dil arasındaki tercih, anayasayı yapıcılara yönelik erteleme dereceleri konusunda belirgin bir olanak tanınmasını sağlamaktadır. Anayasal suskunluk hali yahut belirli birtakım meseleleri gündeme getirmeme kararı her koşulda bir tür erteleme niteliği taşımamakla birlikte bazı durumlarda, anayasa yapıcılarının belirli bir meseleyi olağan siyasi süreçlere bırakma kararını da yansıtabilmektedir⁵⁷⁵ Bununla birlikte anayasal ve olağan siyaset arasındaki sınırı belirlemek oldukça güçtür. Ancak yine de bir anayasaya sahip olmanın taşıdığı anlama yönelik mevcut pek çok anlayış doğrultusunda örneğin temel ilkelere yahut bir toplumun kurucu değerlerine ilişkin meseleler ile toplumsal ve ekonomik politikaya dair olağan meseleler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Benzer şekilde nispeten kalıcı ve istikrarlı niteliğe sahip anayasal normlar ile süreklilik arz eden veya değişken içeriğe sahip normlar arasında da bir ayrım söz konusu olduğundan herhangi bir meselenin olağan siyasi sürece bırakılması, meseleyi gelecekteki anayasa yapıcılara devretmekle eşdeğer tutulmamalıdır⁵⁷⁶ Olağan siyasete devretme, bir meselenin anayasallaştırılmamasını ifade ederken; erteleme ise bir meseleyi anayasal düzeyde temellendirme veya kalıcı bir ilke kapsamına dahil etme konusunda bilinçli bir tercihi ortaya koymakla birlikte meselenin somut tanımı yahut uygulamasına ilişkin hususları ileride gerçekleşecek yargısal ya da yasamaya yönelik karar alma süreçlerine bırakmayı hedeflemektedir⁵⁷⁷.

Lerner'e göre, liberal anayasa anlayışının toplumun kimliği ile temel bağlılık ve inançları üzerine mücadele içerisinde olan toplumlarda uygulanması oldukça güç olup, vatandaşların şahsi kimlikleri ve inançları ile demokratik süreçlere ilişkin toplumsal paydaşlıkları arasında bir ayrım gözetilmesine yönelik liberal anlayış, bireylerin kendilerini bir bütün halinde devlete karşıt görüşler olarak ele almaları halinde karşılanamaz. Kutuplaşmış toplumların merkezinde, toplumun bütününe dair rekabet halindeki görüşler ile devlete yönelik birbiriyle yarışan vizyonlar yer aldığından, söz konusu meselelerin ulusal dönüşüm sürecinin dönüm noktasını simgeleyen bir anayasa yapımı esnasında paranteze alınması söz konusu olmaz⁵⁷⁸. Bununla birlikte anayasa yapımı bir ulusun kimliği üzerinde derin etkiye sahip bir anayasal an olarak

⁵⁷⁵ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 167.

⁵⁷⁶ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 167.

⁵⁷⁷ Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 167.

⁵⁷⁸ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 44.

görülmeyle, uzun vadeli evrimsel bir kolektif yeniden yapılanma sürecinin aşamalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda artırıcı yaklaşımın benimsenmesi suretiyle ihtilaflı kararların anayasal zeminden siyasi alana aktarılması sağlanarak aynı zamanda çoğunlukçu olmama, devrimci nitelik sergilemeyen bir anlayış ve süreklilik arz eden bir anayasal dönüşüm içerisinde ideolojik uzlaşmazlıkların temsili ilkeleri ışığında hareket edilmesi konusunda da fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte, Lerner'in iddia ettiği üzere kutuplaşmış toplumlar açısından en elverişli anayasa yapım yönteminden ziyade, bunların ister resmi yazılı anayasaların yapımında ister Kelsen'in maddi anayasa kavramında olsun, anayasacılık geleneğinin hatlarını belirleyen anayasa yapım yöntemleri olarak değerlendirilmelidir. Kelsen'in pozitivist hukuk görüşü onu anayasaların farklı arketipleri arasındaki ayrım konusunda monarşi, aristokrasi ve demokrasiye odaklanmaya yöneltirken⁵⁷⁹, Lerner, şayet ki tasnifin ölçütü hukuki düzenin anayasaya göre tesis edilmesi ise o halde sadece demokratik ve otoriter olarak iki tür anayasa yapımına odaklanmanın daha faydalı olacağını savunmaktadır⁵⁸⁰.

Colón-Ríos'un zayıf anayasacılık kuramı kurucu iktidarı bir tehdit olarak algılamamakla birlikte zayıf anayasacılığın temel anayasal dönüşüme şüpheyile bakmadığı, aksine yerleşik anayasal düzeni geliştirmek, güvencelerini sağlamlaştırmak ve eşitlerden oluşan bir topluma erişmek üzere imkan sağlayacağını iddia etmektedir. Şüphesiz bu, kurucu iktidarın tüm kullanımlarının daha adaletli ve kapsayıcı bir anayasa ile sonuçlanacağı anlamına gelmemektedir. Habermas'ın belirttiği gibi, serbest bir anayasal sistem beklenmedik kesintiler ve tarihi gerilimlere karşı bağışık olmamasına rağmen, uzun vadede kendini yenileyen bir gelişim süreci olarak değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda zayıf anayasacılığın, kurucu iktidarın kullanımının hükümet istismarı durumlarıyla sınırlandırıldığı veya olağan anayasal reform süreciyle illebet aktarılacak münferit bir hadise olarak görüldüğü Locke'cu yaklaşımı reddettiği anlamına gelmektedir. Buna karşılık, Sieyes'ci ve Schmitt'ci kurucu iktidar anlayışlarının anayasa yapım süreci içerisinde tüketilmemesi gerekliliği dolayısıyla anayasanın yürürlüğe girişinden sonra da her daim uygulanabilir olduğunu kabul etmektedir. Bu bakımdan, zayıf anayasacılık demokratik meşruiyetin temel koşullarına riayet etmeyi hedefleyen bir anayasacılık anlayışını yansıtmakla beraber

⁵⁷⁹ Kelsen, *a.g.e.*, 1945, s. 283 – 284.

⁵⁸⁰ Klug, *a.g.m.* 2019, s. 51.

kurucu iktidarın gelecekteki kullanımına, yani gelecekteki demokratik yeni anayasa yapım süreçlerine yönelik yolu da açık bırakmaktadır⁵⁸¹.

Arato'nun egemenlik sonrası anayasa yapımı modeli günümüzde anayasacılık faaliyetleri açısından kuramsal düzeyde tercih edilebilir şekilde görünüyorsa da salt ulusal düzeydeki devrimlerden bu tür bir yaklaşımı benimsemelerini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Bununla birlikte Mısır ve Tunus örneklerinde görüldüğü üzere, yaklaşımın başlıca ilkelerinden belirli bir kısmının uygulanması mümkün olsa da her iki ülkede de arzu edilen ancak sadece Tunus'ta bütünüyle kapsayıcı bir müzakere süreci söz konusuysa, Mısır'da çoğunlukçu yahut otoriter plebisiter anayasa yapımına yönelik usuller mevcut devrimci eğilimi ortadan kaldırmış ve yıkıcı neticelerle sebebiyet vermiştir. Mısır'ın aksine Tunus'taki taban hareketlerinin siyasi aktörler nezdinde de olumlu karşılanması hususu son derece önem arz etmekle birlikte bu tutumların neticesi olarak, kurucu meclis öncesi dönemde elde edilen ve başlıca siyasi aktörleri etkisi altına alan uzlaşmacı siyaset geleneği ile kapsamlı bir şekilde yürütülen müzakere süreci sonunda ortaya çıkan bir anayasaya zemin hazırlamıştır. Sonuç ne olursa olsun Tunus örneği oldukça önemlidir. Zira 1990'ların egemenlik sonrası anlayışına yönelik pek çok bağlamda yeni bir anayasa yapım sürecinin kapılarını aralayarak, kurucu iktidarın normatif anlamda devrim ve anayasa arasındaki bağlantıyı mutlak surette olmasa da olanaklı hale getirmesi suretiyle tekrar gündeme taşınmasına yardımcı olmuştur⁵⁸².

Lerner'e göre, birbiriyle yarışan ulus tanımları yahut birbiriyle çelişen devlet vizyonları arasındaki inatçı mücadele karşısında, artırıcı yaklaşım devrimci anayasa hazırlama anlayışını reddederek, ileriye dönük ilkesel kısıtlamalardan kaçınmayı benimser. Bu yaklaşım, uygulanabilir anayasal ilkelerin yerleşmesi için gerekli olan devletin kimliğinin tanımı üzerinde uzlaşmanın radikal bir dönüşümle değil, aşamalı toplumsal ve siyasi değişim süreciyle sağlanabileceği anlayışına dayanır⁵⁸³. Bununla birlikte kutuplaşmış toplumlar açısından sağladığı avantajlar dikkate alındığında erteleme nedenini izah edebilmektedir. Zira, anayasa yapımcıların karşılaştığı süre kısıtlamaları yahut aşılması güç siyasi ihtilaflar, ertelemeyi demokratik müzakere sürecinde karşılaşılan zorluklara karşı mecburi bir seçenek konumuna getirmektedir.

⁵⁸¹ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 154 – 155.

⁵⁸² Arato, *a.g.m.*, 2019, s. 46.

⁵⁸³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 42.

Belirli meselelerin doğasındaki karmaşıklık ve belirli koşullar altında metni hazırlayanlar açısından ulaşılabilir mevcut verilerin kısıtlılığı dolayısıyla hata kaygısı oldukça belirgin hale gelmekle birlikte ertelemeyi de yaygın ve rasyonel bir çözüm yöntemi konumuna taşımaktadır. Bu durum, özellikle anayasa koyucuların ileride gerçekleştirilecek bir anayasa değişikliği bağlamında oldukça katı kurallar öngörmeyi tercih ettikleri yahut siyasi açıdan böyle bir tercihin gerekli görüldüğü durumlarda söz konusu olmaktadır⁵⁸⁴. Elster'e göre, şayet erteleme mümkünse, partizan saiklerin kısa vadeli etkisini azaltmak adına yeni anayasa kabul edildikten bir süre sonrasına kadar yürürlüğe girmemesi faydalı olacaktır. Lakin yeni anayasalar genellikle kriz dönemlerinde gündeme geldiğinden, ertelemeler nadiren mümkün olacak ve bu durumda tekrardan yeni bir anayasa yapma gereksiniminin, söz konusu vazifenin gerektirdiği şekilde tarafsız ve geleceğe yönelik muhakemenin sistematik olarak aleyhine işleyen koşullar altında ortaya çıkma eğiliminde olduğu paradoksuyla karşı karşıya kalınacaktır⁵⁸⁵.

Çalışmanın bu bölümünün benimsediği içeriksel analitik çerçeve her ne kadar tekil sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmasa da, anayasa yapımı ve toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yönelik birtakım genel çıkarımlara varılması söz konusu olabilmektedir. Öncelikle anayasa yapımını literatüre hakim olan rasyonel tasarım perspektifinden değerlendirme eğilimine karşılık, kutuplaşmış toplumlar açısından en ideal tasarımın bu olacağına dair çok az kanıt mevcuttur. Bireysel katılımcılar ve siyasi partiler rasyonel biçimde tasarlanmış belirli alternatifler ileri sürseler bile müzakere, ittifak kurma, uluslararası normlar ve dış desteğe başvurma da dahil olmak üzere anayasa yapımının siyasi niteliği bu tarz toplumlar salt rasyonel bir tasarımı olanaksız kılmaktadır. Temel hak ve özgürlükler alanında kapsamlı bir şekilde hazırlanmış maddelerden oluşan metinlerde dahi tarafların her bir ifade

⁵⁸⁴ Bir stratejik yöntem olarak ertelemenin, birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Anayasal tasarım açısından ertelemenin mantığına aykırı olmasa da oldukça riskli bir yaklaşım olabileceği belirli hususlar veya alanlar söz konusu olmakla birlikte özellikle demokratik nitelikteki bir anayasanın demokrasinin temel unsurlarını teşkil eden usule ilişkin kuralları düzenlemesi gerektiği açıktır, aksi takdirde demokratik yapıların oluşması mümkün olmayacaktır. Zira bu tür meselelerin çözüme kavuşturulmaması, demokratik yasama organlarının kendi işleyiş ve oluşumlarına yönelik meselelerle daha başlangıçta vakit kaybetmeleri ve bir ülkenin temel sorunlarını ele alma ve dolayısıyla demokratik meşruiyete yönelik temel argümanlarını tesis etmekte ilerleme kaydedememeleri anlamına gelecektir. Nitekim 2005 yılında Irak'ta, gündeme gelen sorunlardan birinin esasen temel demokratik usule ilişkin meselelerin ileri dönemlerde yasama karar alma süreçlerine ertelenmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Dixon, *a.g.m.*, 2019, s. 173 – 174.

⁵⁸⁵ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 395.

biçimini tercih ettikleri sonucun bir yansıması olarak görmeleri yahut anayasa yapıcılar nezdinde öngörülen nihai sonucun ileride ortaya çıkabilecek ihtilafları mutlak surette engelleyemeyecek oluşu salt rasyonelliğin esaslarını olumsuz yönde etkileyecektir⁵⁸⁶. Buna yönelik olarak toplumsal alan sadece rasyonel müzakere ve nihai karar alma ortamı yerine kimlik meselelerini büyük ölçüde dikkate almayan veya ötesine geçen, mecburiyetten ziyade bir tercih meselesi olarak toplumsal mutabakatın geliştirilmesine imkan tanıyan bir platform şeklinde değerlendirilmesi sonuca yönelik katkı sağlayacaktır⁵⁸⁷.

Anayurt’a göre, yukarıda bahsedilen anayasa yapım yöntemleri bir nevi “*kurucu referendum*” yönteminin varyasyonları niteliğinde olup, süreçlere farklı isimlerle yaklaşılması suretiyle farklı yöntemler gibi lanse edilmemelidir. Zira demokratik anayasa yapımının temeli doğrultusunda anayasa yapım sürecinde halkın etkin şekilde rol üstlenmesi ve yapılan anayasanın meşruiyetini halktan alması gerekmeyle birlikte, halkın sadece anayasa metnini yazacak organı seçmesi ve metnin son halini kabul yahut ret tercihlerini ortaya koyması yeterli gelmemektedir. Demokrasi salt sonuçtan ibaret olmadığı gibi sürecin de demokratik ilkelere bağlı kalarak işletilmesinin önemi gereğince anayasanın yalnızca içerik bakımından değil, yöntemsel anlamda da demokratik ilkelere bağlı olması neticesinde yeni anayasanın demokratik açıdan tam anlamıyla meşruiyete sahip olduğu ileri sürülebilebilecektir⁵⁸⁸.

Sonuç olarak, anayasa yapımı ve toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapımını rasyonel bir tasarımdan ziyade, tasarım sürecine katılanların tercihlerinin sürece bağlılığı ile her bir anayasa yapım sürecinin içinde bulunduğu dönemin şartlarının yanı sıra mevcut uluslararası siyasal kültür tarafından şekillendirilen anayasal tahayyüllerin sınırları çerçevesinde gerçekleştirilen toplumsal bir uygulama olarak ele alınmalıdır. Anayasa yapımı ile toplumsal dönüşüm arasındaki ilişki ülkenin anayasal gelişiminin şekillenmesinin altında yatan toplumsal süreçleri yansıtan anayasal vizyonlar arasındaki uzun vadeli bir mücadele olarak görülmekle birlikte bu karşıt vizyonların etkileşiminde müzakere ve katılımın oynadığı rollerin altının özellikle çizilmesi gerekmektedir. Kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapım süreçleri doğası gereği

⁵⁸⁶ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 67.

⁵⁸⁷ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 148.

⁵⁸⁸ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 188.

rasyonel tasarımdan yoksundur. Zira bu anayasal anlar, barış adına anayasal bir çözümün dayatılmaya çalışıldığı durumlarda dâhi anayasa yapıcılar arasındaki farklı kesimler tarafından dile getirilen toplumsal dönüşüm vizyonlarına yansımaları neticesinde birbiriyle mücadele içerisindeki toplumsal güçlerce belirlenmektedir. Bu tarz bir anayasa yapım anlayışında, devam etmekte olan toplumsal dönüşüm ifade edilmekle birlikte toplumsal değişimin ileriye dönük seyrini de etkileyebilecek anayasal reformlar üreten unsur esasında söz konusu ihtilaf ve müzakere süreçlerinin bir bütünü olarak ele alınmasıdır⁵⁸⁹.

Kurucu referandum yöntemi ise tüm bu başlık altında değerlendirilen yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. Zira katılımcı, uzlaşmacı ve müzakereci süreçleri içermeyen bir anayasa yapımının demokratik olduğu ileri sürülemezle birlikte halkın sürecin tüm aşamalarında yer alması günümüz demokrasisi açısından olmazsa olmazdır. Bu nedenle, demokratik anayasa yapım yöntemlerinden “kurucu iktidar” yönteminin demokratik tüm süreçleri kapsamı dolayısıyla bahsi geçen yöntemleri de bu başlık altında değerlendirmek gerekmektedir⁵⁹⁰. Fakat yine de, kurucu referandum yönteminin türdeş toplumlarda görece daha uygulanabilir olmasından hareketle demokratik ilkeler gereğince yöntemin içerisinde mevcut bulunması gereken süreçlerin kutuplaşmış toplumlar bakımından karşılaşılan uygulanma güçlüklerine yönelik alternatif uygulamalar türetilmesi fayda sağlayacaktır. Türdeş bir toplumda müzakereler, anayasal uzlaşma ve toplumsal meselelere yönelik kararların alınmasında önemli sorunlarla karşılaşılması sebebiyle rahatça yürütülebilen kurucu referandum sürecinin derin toplumsal kutuplaşmaların yaşandığı ülkelerde işletilmesi her zaman bu şekilde kolay olmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, süreçlere dair zorlukların aşılabilmesi amacıyla demokratik esaslara bağlı uygulamalardaki güçlüklerin giderilmesi açısından söz konusu alternatif yöntemler kurucu referandum çatısı altında “Rasyonelleştirilmiş Kurucu Referandum Yöntemleri” olarak değerlendirilebilir. Böylelikle bahsi geçen yöntemler, günümüzde demokratik ideale en yakın anayasa yapım yöntemi olarak görülen kurucu referandumdan başkaca uygulamalar şeklinde nitelendirilmeksizin, özellikle ayrışık toplumsal yapı sonucu derin kutuplaşmaların yaşandığı ortamlarda kurucu iktidar yönteminin daha

⁵⁸⁹ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 52.

⁵⁹⁰ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 188.

demokratik bir şekilde işleyebilmesi bakımından sürece katkı sağlayacak çözüm yöntemleri geliştirilebilir.

4. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA DEMOKRATİK ANAYASA YAPIM SÜRECİ VE AŞAMALARI

4.1. Demokratik Anayasa Yapım Yöntemleri

Anayasaların üstlenmekte olduğu rolün idraki, anayasa yapım süreçlerinin tasarlanması bakımından oldukça kritik önem arz etmektedir. Zira anayasa yapım süreçleri salt anayasal metinlerin hazırlanmasından ibaret olmayıp aynı zamanda yürürlüğe girecek yeni anayasanın niteliği ve uygulanması esnasında toplumsal beklentilerin karşılanması bakımından, halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımın teşvikinin önemine binaen, elverişli ortamın yaratılmasını da kapsamaktadır⁵⁹¹

Demokratik anayasa yapımı anlayışı, halkın anayasa yapım süreçlerine doğrudan veya dolaylı şekillerde katılımının bir ürünü olarak ortaya çıkan yeni anayasanın toplumsal meşruiyetinin artacağı ve böylelikle daha istikrarlı ve uzun ömürlü anayasalara sahip olmanın mümkün kılınacağı, ayrıca demokratik nitelikleri sağlam anayasaların da toplumsal ve siyasi ihtilafların çözümüne yönelik katkı sağlanabileceği türünden birtakım temel varsayımlar üzerinde kurulmaktadır⁵⁹² Bununla birlikte, süreç odaklı bu anlayışın temel nitelikleri arasında; anayasa yapım sürecine halkın katılımının mevcut toplumsal kutuplaşmalara yönelik tedrici bir azalmaya destek olacağı ve toplumda yaşayan tüm bireylerin müşterek gelecek arzusu etrafında bir arada yaşamalarının nispeten kolaylaşacağı benzeri hususlar da ileri sürülmektedir⁵⁹³.

Bu doğrultudan hareketle anayasa yapım süreci esasında, toplumun iş birliği ve uzlaşmazlıklarını kapsayan bir süreç olup çeşitli siyasi müzakerelerin yürütülmesine ilişkin uygulamalar çerçevesinde şekillendirilmesidir. Toplumun farklı kesimleri belirli temel meselelerin çözümü konusunda müşterek görüşlere sahip olsalar dahi, ortak ilkelere dair belirli çözüm yolları açısından uzlaşmazlık gösterebilirler. Başarılı olarak nitelendirilebilecek bir anayasa yapımının üstesinden gelmesi gereken husus, yeni kurumsal yapıların oluşturulması ve toplumun yapılacak olan anayasayı desteklemesi yönünde teşvik edilmesinin sağlanmasıdır. İnançlar ve değerler söz

⁵⁹¹ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁹² Kontacı, E. (2023). “Demokratik Anayasa Yapımı Teorisinin Krizi: Şili Deneyimi ve Düşündürdükleri.” *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13(1), s. 17.

⁵⁹³ Kontacı, *a.g.m.*, 2023, s. 17.

konusu olduğunda meselelerin ele alınış sırası, süreler ve zaman çizelgeleri de aynı oranda önem kazanmaktadır⁵⁹⁴.

Demokratik anayasacılık düşüncesinin ayırt edici özelliği olarak nitelendirilen; “*Bir anayasal düzenin temelini sadece halkın iradesi oluşturabilir.*” anlayışı çerçevesinde, anayasalar yalnızca norm olmaktan öte, halkın bir tasarrufu olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu bu tasarruf herhangi sıradan bir tasarruf olmayıp anayasa, siyasi bir birliğin kimliği ve varoluş şekli bakımından temel bir nitelik taşıması dolayısıyla siyasi topluluğun siyasi düzen haline dönüşmesini mümkün kılan bir tasarruf olarak ele alınabilmektedir⁵⁹⁵.

Sieyès’e göre;

*“Ulus, kendi anayasasını değiştirmek yahut yeniden yapmak konusunda her zaman özgürdür. Kurulu iktidar, anayasal düzenlemelere tabi bir organ olması dolayısıyla anayasanın kapsamı dışında herhangi bir tasarrufta bulunamaz ve hiçbir surette anayasanın kendisine verdiği yetkinin dışına çıkamaz. Anayasada öngörülen usuller dışında faaliyet gösterdiği, hareket ettiği veya görüş bildirdiği andan itibaren artık işlevsiz ve hükümsüz hale gelir. Halihazırda oturum halinde olsalar bile, bu nedenle anayasa hakkında karar verme yetkisine sahip olmayacaklardır. Böylesi bir hak yalnızca millete mahsus olup ayrıca her türlü usul ve esastan tamamen bağımsızdır.”*⁵⁹⁶.

Bir anayasanın meşruiyeti anayasa yapma iktidarı ile bu iktidarın halk iradesiyle oluşturulmasından ileri gelmektedir. Sıradan normların aksine, buradaki irade unsuru bir hükmün varoluş kaynağı olan mevcut bir kudreti ifade etmekle birlikte, iradenin varoluşsal açıdan mevcudiyetinin söz konusu olması neticesinde iktidar yetkisi de onun varlığından kaynaklanmaktadır⁵⁹⁷. Genellikle mevcut anayasal düzenin tamamen değiştirilmesi olarak görülen⁵⁹⁸ anayasa yapım süreci, bir devletin ömründe olağan dönemde mümkün olmayan siyasi uygulamaların mümkün hale geldiği ve bazen de farklı bir anlam kazandığı istisnai bir anı temsil eder⁵⁹⁹.

⁵⁹⁴ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 5.

⁵⁹⁵ Anasaldi, O, Vergera, M. P. (2020). “What Constitution? On Chile’s Constitutional Awakening.” *Law and Critique*. 31, s. 31.

⁵⁹⁶ Sieyès, E. J. (2014). “What Is the Third Estate?” *The Essential Political Writings*. (Ed. T. Ball, J. Leonhard ve W. Velema). Leiden – Boston: Brill, s. 94 – 95.

⁵⁹⁷ Schmitt, *a.g.e.*, 2008, s. 64.

⁵⁹⁸ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 2.

⁵⁹⁹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 22. Örneğin, referandumla yeni bir hükümete sahip olmak mümkün olmasa da veya referandum kurumu pek çok farklı noktada eleştiriye maruz kalsa da çoğu görüş anayasa yapımı bağlamında halkın bir tür doğrudan katılımının gerekli ve arzu edilir olduğunu varsaymaktadır. Benzer şekilde, bir demokrasinin temel organının seçim yoluyla işbaşına gelen bir yasama meclisi

Geçmişten günümüze, anayasaları hazırlamakla görevli organlar ve yapılarında sıra dışı bir değişim söz konusudur . Antik çağlarda yasalar genellikle münferit bireyler tarafından dayatılırdı ki, bu modern dünyada büyük ölçüde ortadan kaldırılmış bir tasarım yöntemidir. Tarih boyunca otoriter rejimler ve hatta demokrasilerde bile seçimle işbaşına gelmeyen komisyonlar da dahil olmak üzere çeşitli yöntemler aracılığıyla anayasalar hazırlamış ve ilan edilmiştir⁶⁰⁰. Bu doğrultuda anayasa yapımının zamanı, anayasa yapımcıların çalışmalarını yürüttükleri geçiş sürecini meydana getiren tarihsel olayları da kapsamaktadır. Dolayısıyla belgenin eksiklikleri giderici ve antidemokratik yapıları ortadan kaldıracak nitelikte hazırlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Horowitz’e göre;

“Anayasalar her ne kadar, hazırlayıcıların geçmişe yönelik bakış açısı ile tasarlanmış olsa da geleceğe yönelik araç ve usulleri içeren bir belgelerdir. Bu sebeple başarılı bir anayasa yapımı sadece iyi planlamayı değil aynı zamanda tarihsel önyargılarından sıyrılarak, anın hedeflerine ulaşabilmeyi de gerektirir”⁶⁰¹.

Anayasa yapım sürecinin meşruiyetine ilişkin gerçekleşen bir diğer tartışma konusu, katılım ve temsile yönelik farklı bir kapsayıcı yaklaşım meselesine işaret etmektedir. Bu, aynı şekilde sürece katılımın sağlanması açısından en uygun zaman dilimini tespit etme ve farklı katılım yöntemlerinin nihai anayasanın meşruluğu ile başarı düzeyi üzerindeki olası etkilerine dair hususlarla yakından bağlantılıdır. Örneğin referandumun, anayasa yapım sürecinin kapsayıcılığını ve meşruiyetini artıran etkili bir mekanizma olduğu kabul edilmektedir. Lakin Kenya’da gerçekleştirilen anayasa yapımı deneyiminde referandum yapılmaksızın süreç meşru sayılmayacakken, Güney Afrika ve Tunus anayasa yapımı süreçleri açısından referandum yapılmaksızın tamamlanan katılımcı ve kapsayıcı nitelikte olarak değerlendirilmektedir⁶⁰².

Demokrasi, kısaca halk iradesine dayalı bir yönetim sistemi olup anayasa yapımında halk iradesine öncelik vermeyen uygulamalar demokratik olarak nitelendirilemeyecektir. Bu nedenle kurucu iktidar yaklaşımını ortaya koyan Sieyes’in görüşlerinden yola çıkmak suretiyle demokratik bir yönetimde kurucu iktidarın bizzat

olduğu konusunda hemfikir olursa da anayasa yapımı sürecinde yeni bir anayasa yapmak üzere toplanan olağanüstü meclislerin kullanımı mümkün kılınabilir. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 22.

⁶⁰⁰ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 9.

⁶⁰¹ Horowitz, *a.g.m.*, 2006, s.9.

⁶⁰² Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 15.

halkın kendisi sayılması gerektiği gibi, yapılacak olan yeni anayasa da sadece halkın eseri olabilir. Öte yandan, otoriter yöntemlerin aksine demokratik anayasa yapımı hiyerarşik açıdan tavandan değil, tabandan yani halktan kaynaklanması dolayısıyla⁶⁰³ günümüzde anayasa yapımına ilişkin hakim teori “*Demokratik Kurucu İktidar*” teorisi olmaya devam etmektedir. Teorinin temel dayanağı, anayasa yapımının halkın bizzat kendi anayasal düzenini yeniden oluşturmaya matuf egemen bir hareket olduğudur. Özellikle “*halk*” kavramını tanımlamanın zorluğu göz önüne alındığında, bu teori oldukça muğlak ve dahası anayasa yapımının geçmiş ile günümüzde sıklıkla demokratik olmayan koşullar altında gerçekleşmesi söz konusudur⁶⁰⁴. Demokratik anayasa yapım süreci genel olarak; yeni bir anayasa ihtiyacının ele alınması; anayasayı hazırlayacak kurucu meclis üyelerinin seçilmesi; yeni anayasanın hazırlanması; ve kabul edilmesi olarak dört aşamadan oluşmaktadır⁶⁰⁵.

Bununla birlikte, kazanımların belirli kesimler arasında pay edilmesine imkan tanıyabilecek bir anayasal düzenden sakınılması suretiyle, yeni anayasanın meşruiyet düzeyinin artırılması maksadıyla, anayasa yapım süreçlerinin geniş katılımcı mekanizmalar doğrultusunda yürütülmesi gerekliliği hususunda yaygın bir eğilim söz konusudur⁶⁰⁶. Dolayısıyla, günümüzde halkın yeni anayasa yapım sürecinin mümkün olabilecek tüm aşamalarına katılımının teşviki neticesinde, halkın sürece dahililiyeti, salt anayasayı yapmakla görevli organın üyelerinin seçilmesi maksadıyla oy kullanmanın yahut nihai taslağın onaylanması amacıyla gerçekleştirilen referandumlarda tercihlerini ortaya koymanın ötesine geçmekte ve daha ziyade, yurttaşlık eğitimi ve medya kampanyaları kabilinden faaliyetler çerçevesinde, sürecin işleyişi ile yeni anayasanın muhtevasında görüş bildirebilmeleri bakımından gerçekleştirilen toplumsal müzakereler, ulusal diyalog ortamı ve bunların yanı sıra diğer alternatif katılım mekanizmalarına da sıklıkla başvurulmaktadır⁶⁰⁷.

Anayasa yapımı bağlamında demokratik serbestlik, anayasa yapıcıların kendilerini sınırsız ve egemen bir kural koyucu şeklinde konumlandığı bir sürece işaret etmektedir. Nitekim, anayasa yapıcı organların yetkileri önceden yerleşmiş bir

⁶⁰³ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 182 – 183.

⁶⁰⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 5. Kurucu iktidar teorisinin kökeni hayli karmaşıktır, öncülleri arasında hem Sieyès gibi liberal demokratlar hem de Schmitt gibi liberalizmin mutlak muhalifleri bulunmaktadır. Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019 s. 5.

⁶⁰⁵ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 32.

⁶⁰⁶ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁰⁷ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 9.

dizi ilkeyle donatılmamış olmasına karşın yine de anayasa yapım sürecinde karşı karşıya kalabilecekleri olası iki tür kısıtlama bulunmaktadır. Bir yandan, belirli bir toplumun siyasal kültürü aracılığıyla dayatılan ve referandumda olumsuz bir oyla karşı karşıya kalmaksızın yahut referandumun olmadığı durumlarda halkın çoğunluğunun geniş çaplı muhalefetiyle mücadele etmeksizin bir anayasa yapım süreci gerçekleştirilebilmesine yönelik birtakım dahili sınırlar söz konusu olabileceği gibi, öte yandan işgalci kuvvet yahut uluslararası düzeyde uyulması zorunlu kurallar şeklinde tezahür edebilecek harici kısıtlamalar da gündeme gelebilmektedir⁶⁰⁸. Demokratik serbestlik bağlamında yalnızca harici kısıtlamalar sorun teşkil etmekle birlikte, yukarıda bahsedilen türden dahili kısıtlamalar bizzat toplum tarafından empoze edilmesi suretiyle, siyasal kültür bağlamında anayasa yapım faaliyetinin nihayetinde demokrasinin ilgasıyla sonuçlanmayacağına ilişkin bir teminat niteliği taşımaktadır. Söz konusu ayırım çerçevesinde demokratik serbestliğin sağlanmasına yönelik kurucu meclisin herhangi bir pozitif hukuki düzenlemeler aracılığıyla kısıtlanmaması; kurucu meclisin harici kısıtlamalarla bağlı tutulmaması ve de anayasa yapım sürecinin demokrasinin tasfiyesiyle sonuçlanmaması gerekliliği şeklinde başlıca üç koşul bulunmaktadır⁶⁰⁹.

4.1.1. Halkın Doğrudan Anayasa Yapımı

Demokrasi temelinde kuralların belirlenmesine yönelik, halk katılımının sağlanması gerekliliği vazgeçilmez bir gerçektir. Nitekim hiçbir demokratik teori bu ideali reddetmemektedir. Demokratik özyönetim sadece mutlak egemen olduğunu ilan eden bir yurttaşlar topluluğu tarafından değil aynı zamanda tüm yurttaşlarca eşit düzeyde iktidar ve yetki kullanımının teyit edilmesi anlamına da gelir. Demokrasinin, temel kurallarının belirlenmesinde halkın sürece katılımını ilke olarak benimseyip desteklediği hususunda bir fikir birliği söz konusu iken, bu konuda demokrasi kuramcılarını birbirinden ayırtıran mesele, halkın sürece katılımına yönelik izlenmesi öngörülen yöntemlerdir. Bir yandan katılımcı demokrasi yanlıları, temsili yapılarla birlikte vatandaşlara da yeni anayasa metninin kabulünde etkin bir yer veren doğrudan demokrasi araçlarının oluşturulmasında ısrar ederken, öte yandan müzakereci demokrasi teorisyenleri temsilciler tarafından yürütülen müzakereler açısından yeterli

⁶⁰⁸ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 37.

⁶⁰⁹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 38.

imkanların söz konusu olduğunda halkın katılımı idealinin gerçekleşmiş olacağını ileri sürmektedirler⁶¹⁰.

Halk katılımı ideali, sadece doğrudan siyasi katılım açısından geniş fırsatları değil aynı zamanda bir anayasanın muhteviyatı bakımından yürütülecek yoğun müzakerelere de duyulan ihtiyacı kapsayacak şekilde her iki anlayışı birleştirmeye çalışmaktadır. Tüm ideallerde olduğu gibi, halkın doğrudan anayasa yapımının fiili bir anayasal düzen bağlamında tümüyle gerçekleştirilmesi olanaklı değildir. Zira bu idealin tam manasıyla gerçekleştirilmesine yönelik belki de en belirgin girişim, tüm reşit ve özgür erkek vatandaşlara açık olan ve yılda kırktan fazla kez toplanan 5'inci yüzyıl Atina Meclisi idi⁶¹¹. Söz konusu Meclis'te uluslararası ilişkiler, vergilendirme ve benzeri başlıca önemli meseleler üzerine yürütülen müzakereler neticesinde alınmış kararlar, düzenli seçimlere tabi olan Sulh Yargıçları Komitesi tarafından icra edilmekteydi. Meclis'te tüm yurttaşların eşit şekilde fikirlerini beyan etmekte özgürlüğü bulunmakla birlikte, aynı zamanda meclise katılımlarının sağlanması amacıyla kendilerine katılım ücreti ödenirdi. Böylelikle yoksul vatandaşların dahi işlerinden feragat ederek, kentin yönetimine katılması söz konusu olmaktaydı. Gerçekleştirilen bu türden uygulamalar halkın sadece yöneticilerini seçmeleri değil, aynı zamanda önemli meseleler konusunda müzakere yürütmek ve karar alma konusunda da yetkili olması gerektiği varsayımına dayanmaktaydı⁶¹².

Halkın doğrudan anayasa yapımı, anayasanın aracısız şekilde bizzat halkın kendisi tarafından yapılması olarak değerlendirilmesine karşın, bu modern devletler açısından oldukça ütöpik bir yöntemdir⁶¹³. Bununla birlikte demokrasi teorisyenlerinin sıklıkla başvurduğu bir örnek olan 5'inci yüzyıl Atina Meclisi gibi ideal bir demokratik yöntemde tüm yurttaşların yasa yapma faaliyetlerine doğrudan katılım imkânına sahip olması fikrinden hareketle, günümüz demokrasilerindeki halk katılımı ilkesinin doğrudan demokrasi uygulamaları ile eş tutulmasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, tüm vatandaşların bir araya gelmesi suretiyle müzakere yürüttüğü ve yasaların

⁶¹⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 24.

⁶¹¹ . Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 25.

⁶¹² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 25. Bu uygulamalar her ne kadar antik çağa ait olup günümüzde böyle bir mekanizmanın hayata geçirilmesi mümkün olmasa da gerçek bir demokrasinin işleyişi hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadırlar. Buradaki fikir, demokrasinin halkın kendi kendini yönettiği bir rejim olup, siyasi düzenin çatısı altında yaşayanların siyasi eşitler sıfatıyla böylesi bir düzenin inşasına ve dönüştürülmesine yönelik sahip oldukları katılım hakkıdır. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 25.

⁶¹³ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 185.

muhtevasına yönelik kararların alındığı bir demokrasi. Fakat, demokrasinin çoğunlukla doğrudan demokrasi manasını taşıdığı 18'inci yüzyılda, demokrasi karşıtlarınca bu anlayış oldukça sorun teşkil etmekteydi. Zira, bu çerçevede siyasi iktidarın kullanımının toplumun alt sınıflarının elinde bulunacağı varsayımından ötürü o dönemlerde bu tarz uygulamaların başlı başına endişe kaynağı görülmesine karşın⁶¹⁴, demokrasi teorisi gereği halkın iradesini aracısız ortaya koyması dolayısıyla demokratik anayasa yapımı bakımından en idealinin toplumdaki tüm bireylerin bir araya gelerek kendi anayasalarını aracısız şekilde bizzat kendilerinin yapmaları olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte günümüzde ülkelerin demografik yapıları gereği halkın anayasasını bizzat kendisinin yapmasının pratikteki imkansızlığından hareketle demokratik anayasa yapımı, halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan bir organ olan kurucu meclisler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir⁶¹⁵.

Yeni bir anayasa yapımı amacıyla seçilen ve toplanan olağanüstü bir meclisin, kurucu iktidarın kullanılmasını kolaylaştırdığı yönünde görüşler olmakla birlikte, böylesi bir meclisin tıpkı olağan yasama organları gibi, halk tarafından seçilen temsilcilerden meydana gelen temsili bir organ niteliğinde olması dolayısıyla bizzat halkın kendisi olmadığı aşıkardır. Nitekim, pek çok siyaset teorisyeni halkın kurucu iktidarı kullanmak suretiyle kendine ait bir anayasa yapması düşüncesinin kabul edilemez bir siyasi mite dayandığını ve yalnızca temsil kurumu aracılığıyla faaliyet gösterebilen halkın tüm eylemlerinin önceden tespit edilmiş seçim ve usul kurallarıyla belirlendiğini ileri sürerek karşı çıkılmaktadır. O halde, halk tarafından kurucu iktidarın kullanılmasının mümkün kılınması amacıyla olağanüstü bir meclisin yetkilendirilmesi dolayısıyla ve çağdaş toplum mensuplarının kendiliğinden bir araya gelmek suretiyle yeni bir anayasa yapamayacakları düşünüldüğünde, en azından modern dünyada halkın kurucu iktidarını bizzat kullanması şeklinde bir uygulama söz konusu değildir⁶¹⁶.

4.1.2. Kurucu Referandum Yöntemi

Yeni anayasa yapımında kurucu referandum yönteminin esası halkın anayasa yapımının her aşamasında yer alması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla

⁶¹⁴ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 61.

⁶¹⁵ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 183.

⁶¹⁶ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 61.

gerek anayasa metninin hazırlanması gerekse yürürlüğe girmesi aşamalarında muhakkak halk iradesine başvurulması gerekmektedir⁶¹⁷. Fransız Devrimi'nden bu yana kurucu iktidar düşüncesi, halkın meşru siyasi bir düzen yaratma iradesini yansıtmak üzere kullanıldığından, kurucu iktidarın tarihi halk egemenliği ilkesine, bu ilke aracılığıyla demokrasi teorisi ve uygulamalarına sıkı sıkıya bağlıdır. Kurucu iktidar, yalnızca yeni anayasa yapımı vasıtasıyla demokratik sistemin tesis edildiği bir süreci temsil etmekle kalmaz aynı zamanda anayasal düzenin esas itibarıyla halk iradesinden kaynaklandığını da ifade eder⁶¹⁸. Demokrasi teorisi açısından en uygun anayasa yapım yönteminin “*kurucu referandum*” olduğu şeklinde yaygın bir kanaat söz konusu olup, anayasa metnini hazırlayan organın halk tarafından seçilmesi, kamuya açık şekilde yürütülen müzakereler aracılığıyla anayasa hakkında belirli düzeyde bilinç geliştirmesi ve anayasanın yürürlüğe girmesi aşamasında sürece noktayı halk iradesinin koyması genel kanının doğruluğuna işaret etmektedir. Halkın anayasa yapım sürecinin her aşamasına müdahil olması sürecin nispeten daha güç şartlardan ve yavaş ilerlemesine yol açıyor olsa da günümüzde demokrasi idealine en yakın yöntem kurucu referandumdur⁶¹⁹.

Kurucu referandum yöntemi, yeni anayasa yapmakla görevli kurucu meclislerin demokratikliğinden zaman içerisinde şüpheye düşülmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kurucu iktidarın esas sahibi olan halkın onayına başvurma imkanı söz konusu iken, yeni anayasanın yalnızca temsilcilerin onayı ile yürürlüğe girmesi meşruiyet açısından yetersiz görülerek anayasa yapımına halkın doğrudan dahil olması gerekliliği öne sürülmüştür. Zira halk, seçmiş olduğu temsilcilere kendine ait olan kurucu iktidar yetkisini değil yalnızca kurulu iktidarın kullanımını devretmiştir. Kurucu referandum yönteminde anayasa halk tarafından seçilmiş bir organ tarafından hazırlanarak, hazırlanan anayasa metninin yürürlüğe girmesi amacıyla mutlak surette halkoyuna sunulması gerekmektedir. Bir başka anlatımla kurucu referandum yönteminde kurucu meclisin kendisinin kaleme aldığı metni onaylama yetkisine sahip kılınmaması ve

⁶¹⁷ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 185.

⁶¹⁸ Colón-Ríos, I. J. (2021). “Constituent Power and Its Institutions.” *Contemporary Political Theory*. 20(4), s. 926.

⁶¹⁹ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 186.

halkoylaması sonucu kabul edilerek yürürlüğe girmesi bakımından yapılan anayasa hukuki gücünü temsilcilerden değil bizzat halkın kendisinden almaktadır⁶²⁰.

Kurucu iktidar düşüncesi çağdaş anayasal söylem çerçevesinde ele alındığında, genellikle referandumla ilişkilendirilmektedir. Modern toplumlarda referandumlar, siyasi tercihlerin belirlenmesine yönelik vatandaşların resmi düzeyde katılımını öngören temel uygulama oluşu dolayısıyla kurucu iktidarı referandumla özdeşleştiren yaklaşımlar gayet makul kabul edilebilir. Bununla beraber daha derinlemesine ele alındığında referandum ile kurucu iktidar arasındaki bağlantı görüldüğünden daha zayıf olsa da hakim görüşün sağlam temellere dayandırıldığını göz ardı etmemek gerekir. Zira kurucu iktidar teorisi temsili bir yönetim biçimini yani kurucu ve kurulu iktidar arasında bir ayrımı öngörmesine karşın, kurucu iktidarın demokratik şekilde icra edilmesi referandumun sağladığı türden bir doğrudan halk katılımını mecbur kılmakta ve kurucu iktidar ile referandum arasındaki bağlantı ve ayrımlar teorik olduğu kadar fiili anayasal uygulamalar bakımından da geçerli olmaktadır. Buradan hareketle, teorik açıdan referandumların kurucu iktidarın niteliğini ortadan kaldırmayacağı, bilakis kurucu iktidarın kullanılmasına yönelik önemli bir işleve sahip olduğu ileri sürülmektedir⁶²¹.

Kurucu referandum yönteminde kurucu meclisler, demokrasinin en üst düzey tezahürleri olarak kabul edilebilecek şekilde, referandum yoluyla halk tarafından onaylanana kadar yürürlüğe konulamayacak yeni anayasa taslaklarını hazırlamak üzere seçimle işbaşına gelmiş yasama dışı yapılar olarak nitelendirilmektedir. Modern kurucu meclislerde görev alan temsilcilerin seçimi genellikle süreç için öngörülen kurallara tabi olup bu düzenlemeler örneğin; tüm ülkenin tek bir seçim bölgesi olarak belirlenmesi yahut sandalye dağılımını orantılı hale getirmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmesi benzeri uygulamalar biçiminde temsili demokrasinin olağan işleyişine uygun nitelikte belirlenmiş olan kurallardır. Söz konusu yöntemde, kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa taslaklarının halk tarafından onaylanması süreci genellikle günümüz referandum mantığına göre yürümekte, vatandaşlar bir

⁶²⁰ Gözler, K. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi (Cilt I)*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım, s. 393.

⁶²¹ Colón-Ríos, *a.g.e*, 2021, s. 936.

seçim sandığında “evet” ya da “hayır” yönündeki tercihlerini gizli oylama yoluyla ve herhangi bir danışma mekanizması işletilmeksizin ortaya koymaktadırlar⁶²².

Kurucu iktidar gibi referandum kurumu da siyasi temsile yönelik bir uygulama olup, referandumların varlık nedeni taşıdığı önem itibarıyla yalnızca temsilcilerin iradesine bırakılmaması gerekli birtakım hususların vatandaşların takdirine sunulma ihtiyacından ileri gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde referandumlar, 18’inci yüzyılın büyük devrimlerinden önceki dönemlerde çeşitli biçimlerde emredici vekaletin üstlendiği role paralel şekilde görülmekle birlikte, teoride temsilcilerin vatandaşların talimatlarıyla bağlı olduğu anlayışı her ne kadar tüm siyasi kararlar bakımından geçerli olsa da genellikle anayasal dönüşüm kapsamında, yani kurucu iktidarın kullanılması esnasında ayrı bir öneme sahiptir⁶²³. Zira 19’uncu yüzyıldan bu yana oluşturulan kurucu meclisler tarafından hazırlanan pek çok yeni anayasa taslağı halkı onayına sunulmuş ve hatta bazı yazarlarca anayasa yahut yasalar bu konuda herhangi bir hüküm içermese dahi, kurucu meclislerin hazırladıkları anayasayı referandumda tasdik etmekle yükümlü oldukları ileri sürülmüştür. Bununla birlikte kurucu meclislerce yapılabilecek hak ihlallerinin yaratacağı etkiler bakımından ele alındığında kurucu meclislerin yetkilerinin doğrudan halktan kaynaklanması dolayısıyla bu yetkilere yönelik hukuki sınırların ihlali, halkın kurucu meclis tarafından hazırlanan metinleri referandum aracılığı ile onaylanması halinde geçerlilik kazanmaktadır⁶²⁴.

Öte yandan, nispeten türdeş özellikler gösteren toplumlarda kurucu referandum yönteminin uygulanmasında kayda değer bir sorun yaşanmamakla birlikte, anayasa yapım sürecini toplumsal yahut siyasi anlamda zora sokacak nitelikte meseleler genellikle derin ayrılıklar yaşayan kutuplaşmış toplumlarda deneyimlenmektedir. Bununla birlikte, bu tür toplumlarda sürecin başarılı bir şekilde tamamlanması söz konusu olabildiği takdirde, yeni anayasa gerçek bir toplumsal sözleşme ve uzlaşma metni özelliğine sahip olması dolayısıyla toplumsal barış ve bütünleşmeye önemli katkılarda bulunacaktır. Fakat, kutuplaşmış toplumlarda toplumsal uzlaşmanın sağlanması

⁶²² Colón-Ríos, I. J. (2019). “Constituent Power, Primary Assemblies, and the Imperative Mandate.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 90.

⁶²³ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2021, s. 937.

⁶²⁴ Negretto, G. (2018). “Democratic Constitution-Making Bodies: The Perils of a Partisan Convention” *I•CON*. 16(1), s. 269 – 270.

konusunda yaşanan güçlükler göz önüne alındığında yapılan anayasaların büyük bir çoğunluğunda anayasanın ruhu ile hükümleri arasında tutarsızlık söz konusu olmaktadır. Özetle, kurucu referandum yöntemi sonuç odaklılıktan ziyade sürece odaklanması ile anayasa yapımının her aşamasında demokratik ilkeler doğrultusunda halkı bilgilendirme, katılım, şeffaflık, açık müzakere ve uzlaşa büyük önem taşımaktadır. Apartheid sonrası Güney Afrika ile post-sosyalizm sonrası dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri anayasaları başta olmak üzere anayasa yapımında kurucu referandum yöntemi giderek yaygın hale gelmiş ve pek çok ülkede anayasa yapım yöntemi olarak tercih edilmiştir⁶²⁵.

4.1.3. Konvansiyon Yöntemi

Kurucu meclisler, yeni bir anayasa metninin kaleme alınarak ardından kabul etmek üzere kurulan yahut yürürlüğe konulması amacıyla halkın onayına sunulacak bir anayasa taslağı hazırlamakla görevli asli nitelikli organlardır. Bu doğrultuda kurucu meclislerin en belirgin özelliği, yeni anayasa metninin hazırlanıp, onaylanmasının ardından tasfiye ediliyor olmalarıdır⁶²⁶. Konvansiyon yönteminde anayasa metnini hazırlamak üzere halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan kurucu meclis, sadece anayasa metnini yazmakla değil aynı zamanda halk adına onaylamak suretiyle, yürürlüğe koyma yetkisine de haizdir. Literatürde konvansiyon yöntemi, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nı yapan Fiedelfiya Konvansiyonu'ndan ileri gelmekle birlikte, bu yöntemin uygulaması ilk kez Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın yapımında tecrübe edilmiş olması dolayısıyla "*Amerikan tarzı kurucu meclis yöntemi*" olarak da ele alınmaktadır⁶²⁷. Amerika Birleşik Devletleri'nde özenle seçilen elit bir zümre vasıtasıyla hazırlanan 1787 ABD Anayasası geleneksel anayasa yapım modelinin öncüsü olmakla birlikte, yeni anayasa yapımı bağlamında ihtilafların giderilmesine yönelik güçler ayrılığı temelinde hak ve özgürlükler sisteminin de başlangıcını teşkil eden ilk örnektir⁶²⁸. ABD'nin yanı sıra Fransa'da anayasa yapımında uygulanması dolayısıyla Fransız Literatürü'nde "*kurucu meclis yöntemi*" olarak ele alınan söz konusu yöntemde, kurucu meclis tarafından hazırlanan anayasanın halkoyuna sunulmayarak, yine bizzat hazırlayıcısı olan kurucu meclis

⁶²⁵ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 187.

⁶²⁶ Negretto, *a.g.m.*, 2018, s. 256.

⁶²⁷ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 187.

⁶²⁸ Hart, *a.g.m.*, 2003, s. 2.

marifetiyle yürürlüğe konulması bakımından, halkın anayasa yapım sürecine doğrudan değil, dolaylı olarak katılım sağladığı ileri sürülebilir. Zira, konvansiyon yönteminde halk, sürecin en başında kurucu meclisin seçilmesi bağlamında sürece müdahil olup ardından devre dışı kalmakta, sürecin sonraki tüm aşamalarının halk adına kurucu meclis tarafından yürütülmesi söz konusu olmaktadır⁶²⁹.

Buradan hareketle, konvansiyon meclisi seçim yoluyla göreve gelen veya atanmış temsilcilerden kurulu bir organ olmakla birlikte tek amacı anayasa taslağını hazırlamak, müzakere etmek ve üzerinde mutabakata varmaktır. Bu bağlamda konvansiyon, anayasa yapma görevini icra etmek üzere seçilen ve aynı zamanda olağan parlamentolara ait yürütme erkini denetleme yetkisi, siyasi sorumluluk ve kanun koyuculuk işlevlerine de sahip kurucu meclisler ile farklılık göstermektedir. Fransız tipi kurucu meclis yaklaşımından esinlenen ülkelerde, örneğin Latin Amerika'da yürütülen süreçlerde anayasa yapımının geleneksel yöntemi sayılan konvansiyon modeli benimsenmiştir. Konvansiyon yönteminin en belirgin avantajlarından birinin, aynı anda faaliyet gösteren iki ayrı yapı sayesinde kurucu meclislerin yasama işlevleri ve olağan siyaset konularıyla meşgul olmaksızın sadece anayasal konular üzerinde yoğunlaşması dolayısıyla uzun vadeli bir yol haritası izleyebilebilmesidir. Ancak diğer taraftan, kurucu meclis ile olağan parlamento arasında meydana gelebilecek olası bir rekabet, siyasi tikanıklara ve hatta iki organ arasında muhtemel şiddetli ihtilaflara yol açabilmektedir. Nitekim, Latin Amerika tecrübeleri, yasama meclislerinden bağımsız olarak seçilmiş bazı kurucu meclislerin, yasama meclislerini denetlemeye kadar uzanan üstünlük kurma çabaları konuya ilişkin örnek teşkil etmektedir⁶³⁰.

Anayasa yapımına ilişkin normatif teoriler, kurucu meclislere demokratik anayasa yapım organı statüsü tanıyarak ayrıcalıklı bir konum atfetmiştir. Zira, olağan yasama meclisi ile karşılaştırıldığında anayasa yapmak üzere oluşturulan ve özel olarak görevlendirilen bir meclisin vatandaşların tercihlerini yansıtmaya ve tarafsız bir organ olarak anayasa yapımını mümkün kılma konusunda daha başarılı olacağı ileri

⁶²⁹Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 194. Konvansiyon yönteminde kurucu meclisler halk tarafından yetkilendirilmesi suretiyle aynı zamanda olağan meclis niteliğine de sahip olabilmektedir. Örneğin, ABD Anayasasının kurucu meclisi olan Fildelfiya Meclisine sadece anayasa yapma yetkisi tanınırken, Fransız kurucu meclislerine aynı zamanda olağan meclis yetkileri de verilmesi söz konusu olmuştur. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 194.

⁶³⁰Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 15.

sürülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kurucu meclisler yeni anayasa yapımına ilişkin daha sağlam bir demokratik temel oluşturmak suretiyle devlet organları arasında daha dengeli bir yetki dağılımının yapılmasına katkıda bulunmakta ve bu sayede anayasal düzeyde istikrarı temin edebilmektedir⁶³¹. Kurucu meclisler, milli egemenlik ilkesine dayanmaları neticesiyle temsili demokrasinin yeni anayasa yapımı konusunda uygulanması niteliği taşımakla birlikte, kurucu meclis üyeleri de halkın vekilleri sıfatıyla değil bizzat halkın yerine geçerek kendi iradeleriyle faaliyette bulunmaktadır. Başka bir deyişle, kurucu meclisin iradesinin hukuki açıdan millet iradesine eşdeğer kılınması dolayısıyla, almış oldukları kararların geçerliliği açısından da halk onayına gereksinim duymayacaklardır. Bu sebeple konvansiyon yönteminde kurucu meclislerce hazırlanan anayasa metni, halkoyuna sunulmaksızın doğrudan doğruya kendi kabulleri sonucunda yürürlüğe girmektedir⁶³².

4.2. Anayasa Yapım Sürecinin Aşamaları

Anayasa yapımı, “*Biz Halkın*” toplumsal yaşamını düzenlemek ve ayırt edici değerlerini ifade ederek birtakım temel kuralları belirlemek amacıyla bir araya geldikleri an olan en önemli ulusal projedir⁶³³. Anayasa yapım sürecinin başlatılmasına yönelik farklı olasılıklar söz konusu olup, yeni anayasa yapımı kimi zaman çatışmaların durdurulması, yoğun uluslararası baskı, iktidar veya halkın kitlesel hareketi neticesinde inisiyatif alması şeklinde gerçekleşebilmektedir⁶³⁴. Anayasa yapımı en açık ifadeyle resmi bir anayasal belgenin üretildiği süreçtir. Söz konusu süreç yeni bir anayasa taslağı hazırlama kararıyla başlayarak hazırlanan belgenin ilan edilmesi ve yürürlüğe girmesiyle son bulur. Kanaatlerin oluşturulması, müzakere edilmesi, taslağın hazırlanması, gözden geçirilmesi ve halkın onayının alınması gibi çok sayıda aşamayı içeren bu süreç birkaç aydan birkaç yıla kadar devam edebilmektedir⁶³⁵.

Anayasa yapımı sürecinde anayasa yapıcıların kurucu iradeyi kullanmak suretiyle egemen bir halk adına hareket ettikleri yönündeki görüşe karşın, hiçbir anayasa yapım sürecinin tamamen sınırsız olduğu ileri sürülememekle birlikte anayasa

⁶³¹ Negretto, *a.g.m.*, 2018, s. 254 – 255.

⁶³² Gözler, *a.g.e.*, 2020, 392 – 393.

⁶³³ Amerikan söyleminde, anayasal iktidar “*doğrudan halktan kaynaklanır*” ve “*kesin ve hakiki surette bir halk iktidarındır.*” Ginsburg, Halliday ve Shaffer, *a.g.m.*, 2019, s. 1.

⁶³⁴ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 215.

⁶³⁵ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 6.

yapım süreci gerek tavandan gerekse tabandan kaynaklanan birtakım kısıtlamalara tabidir. Tavandan ileri gelen kısıtlamalar kurucu organın oluşturulması öncesinde belirlenen ilke ve usule ilişkin kurallar ile yapılacak önemli anayasal tercihler konusunda kurucu meclisi yönlendiren uluslararası hukuku kapsamakla birlikte, anayasa yapımından önce imzalanan barış anlaşmaları da bu türden kısıtlamaların başlıca kaynağı sayılmaktadır. Tabandan gelen kısıtlamalar ise çoğunlukla halk tarafından tasdik ve yürürlüğe konma aşamasında gerçekleştirilen referandum kaynaklı olabilmektedir⁶³⁶. Elster’e göre, tavandan kaynaklanan kısıtlamalar müzakere sürecinin başlamasından önce kurucu meclislere empoze edilirken, taban kaynaklı kısıtlamalar kurucu meclis tarafından hazırlanan belgenin halk nezdinde kabul edilmesi şartı dolayısıyla süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Bu tür bir ayırım her anayasa yapım sürecinde mutlak surette geçerli olmasa da bir başlangıç noktası oluşturmak bakımından fayda sağlamaktadır⁶³⁷.

Olağan koşullarda demokratik anayasa yapımı; *“halkın harekete geçmesi, anayasal gündemin belirlenmesi, anayasa yapım organının seçilmesi veya belirlenmesi, anayasal metnin hazırlaması ile müzakere süreçleri, anayasanın kabulü adına halk tarafından onaylanma veya tasdik etme.”* aşamalarından oluşmaktadır⁶³⁸. Öte yandan, anayasa yapım sürecinin aşamalarının bu şekilde sınıflandırılması pek çok durumda yetersiz kalmaktadır. Zira pek çok anayasa yapım süreci tipik şekilde anayasa yapımının resmi olarak başlamasından daha önce ve aynı şekilde resmi olarak yürürlüğe girmesinden daha ileriki dönemlerde sona eren bir tarihi mücadeleler dizisi olarak nitelendirilebilir. Bu şekildeki arka plan dinamikleri Elster’in terminolojisiyle, tavan ve taban kaynaklı kısıtlama ve sınırları belirleyeceği gibi, bazı durumlarda da kilit anayasal kararların süreç öncesi gerçekleştirilen barış müzakerelerinde yahut başkaca uygulamalarla alınabilmesi söz konusu olabilmektedir⁶³⁹.

⁶³⁶ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 2 – 3. Ginsburg ve Bisarya’ya göre, Elster’in bu basit çerçevesi, birçok bağlamda anayasa yapımının dinamiklerini anlamak için güçlü ve kalıcı bir merceğe sağlar Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 2 – 3.

⁶³⁷ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 373.

⁶³⁸ Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 241.

⁶³⁹ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 6. Örneğin Kosova’da, arabulucu Martti Ahtisaari’nin himayesinde Viyana’da gerçekleşen görüşmeler sonucu, gelecekteki anayasaya dair bazı önemli konuları, henüz bir anayasa yapılacağı netleşmeden çözüme kavuşturulması söz konusu olmuştur. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 6.

Müzakereci anayasa yapımı tek bir aşamada gerçekleştiren mutlak yetkili kurucu meclislere kıyasla, güven inşası ve kutuplaşmalar arasında denge kurma konusunda daha etkin olabilecek birden fazla aşamadan oluşan anayasal süreç ile sınırlı yetkilere sahip kurucu meclislere dayalı olan anayasa yapım modelidir⁶⁴⁰. Fakat bununla birlikte anayasa yapım sürecinin başlangıcında belirlenmesi gereken zamanlama meselesi, toplumsal uzlaşısı ile anayasa yapım süreçleri arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymaktadır. İhtilafa tabi konular her ülke özelinde dinamik ve değişken olmakla birlikte, ivedilikle çözüme kavuşturulmaları gerekmekte ve derhal çözüme kavuşturulmadığı takdirde Yemen ve Libya örneklerinde olduğu gibi dönüşüm gösterebilmektedir. Söz konusu vakalarda anayasa yapım süreçleri başlangıçtaki toplumsal ihtilafın taraflarının istek ve beklentilerine karşılık verecek şekilde tasarlanmış olsa da sürecin uzunluğu dolayısıyla ihtilafli meselelerin zaman içerisinde dönüşüme uğraması neticesinde anayasa yapım süreci çatışan tarafların ihtiyaç ve taleplerine cevap veremez hale gelmiştir⁶⁴¹.

4.2.1. Hazırlık Aşaması: Anayasa Yapımı Öncesi Mutabakat

Demokratik yeni anayasa yapımında anayasa metnin hazırlanması öncesinde düşünsel anlamda bir mutabakat sürecinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Zira yeni anayasa yapımına ilişkin ön mutabakat sağlanması, sürecin sonraki aşamaları bakımından fayda teşkil edecektir. Anayasa yapım sürecinin başlatılabilmesi adına öncelikle halkın istek ve iradesinin buna yönelik olması gerekmektedir. Geçmiş deneyimlerden hareketle, yeni anayasaların genellikle ciddi toplumsal krizlerin ardından yapıldığı görülmekle birlikte aynı zamanda kriz ortamı söz konusu olmaksızın yeni anayasa yapımının deneyimlendiği örnekler de bulunmaktadır. Şayet, demokratik yeni anayasa yapım süreci bir toplumda yeni anayasa yapımına yönelik toplumun farklı kesimlerinden, siyasi partilerden yahut sivil toplum kuruluşlarından gelen istek ve talep veya dile getirilen bir ihtiyacın söz konusu olduğu durumlar ve bilhassa halk iradesine dayalı olarak başlatılmalıdır. Buna yönelik olarak, sürecin başlatılmasından önce gerçekleştirilecek olan kamuoyu yoklamaları ve ulusal düzeyde

⁶⁴⁰ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 14.

⁶⁴¹ Sapiano, *a.g.m.*, 2015, s. 11.

çeşitli katılım mekanizmaları aracılığıyla yürütülecek istişareler sonucunda toplumun yeni anayasa yapımına dair kanaatlerinin belirlenmesi gerekmektedir⁶⁴².

Nitekim, demokratik bir düzen içerisinde yeni anayasa yapımı konusunda, söz konusu sürecin başlangıç aşamasında referandum yoluyla vatandaşlara danışılıp danışılmayacağına ilişkin tartışmalar da giderek önemli bir hal almaktadır. Zira, sürecin başlangıcında düzenlenecek bir referandum bilhassa önem arz eden meseleler hakkında alınacak kararların değerlendirilmesinde fayda sağlayabileceği gibi, bunun yanı sıra vatandaşlardan belirli birtakım konular hakkında görüş bildirmeleri, mevcut anayasada düzenlenmeyen hususlara yönelik karar vermeleri yahut bir kurucu meclis oluşturulması amacıyla da halka başvurulabilmektedir⁶⁴³.

Anayasalar nadiren temiz bir sayfa üzerine yazılmak suretiyle siyasi bir topluluğun temel inanç, norm, değer ve hedeflerini tespit ederek resmîleştirilirler⁶⁴⁴. Nitekim, çoğu durumda toplumsal ihtilafın yoğunluğuna bağlı olarak sınırlı şiddetten kitlesel şiddete varan bir çatışma ortamında yapılmaları söz konusudur. Çatışma sürecinde, dış aktörler durumu istikrara kavuşturmak amacıyla kriz yönetimi yahut aktif barışı sağlama girişimlerinde bulunabilseler dahi bu durum çatışmaların tırmanışı, kriz sona ermeden veya taraflardan herhangi birinin kazanamadığı bir açmazla dönüşmeden önce belirli bir süre daha devam edebilecektir. Öte yandan artık mücadeleye devam etme hususunda herhangi bir teşvik edici kazanım bulunamadığı ortamlar aşamalı müzakere girişimleri ve hatta çözüm önerilerine açıktır. Zira çatışmanın belirli bir noktasında, şiddet eylemlerinin anlık dahi olsa kesintiye uğraması neticesinde gerilimin azalması aşaması başlayacak ve gerilimin hafifletilmesi yahut yatıştırılması da genellikle bir uzlaşma veya bir kutuplaşmış gruplar arasında barış anlaşmasına yönelik müzakerelere zemin hazırlayacaktır. Bu aşama toplumsal barış ortamı oluşturulmasına yönelik faaliyetlerin devreye girmesi açısından elverişlilik arz etmesi dolayısıyla, imzalanan barış anlaşması neticesinde sorunsuz

⁶⁴² Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 17.

⁶⁴³ Bu tür bir referandum yakın zamanda Kolombiya’da 1990’da Venezuela’da 1998’de ve Ekvador’da 1997 ve 2007’de gerçekleşen anayasa yapım süreçlerinde uygulanmıştır. Negretto, G. (2018). *Constitution-Building Processes in Latin America*. Stockholm: International IDEA, s. 18.

⁶⁴⁴ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 26 Ulus-devlet ile liberal anayasal paradigmalar arasındaki pek çok farka karşın, her ikisi de devletin temelini oluşturan müşterek norm ve değerlere ilişkin anayasa yapımı öncesinde gerçekleştirilen toplumsal mutabakat ihtiyacıyla karakterize edilirler. Söz konusu bu gereklilik müşterek etnik veya kültürel bir arka plana ihtiyaç duyan ulus-devlet anayasası bakımından aşikâr olmakla birlikte böylesi bir mutabakat şartı liberal anayasalar söz konusu olduğunda, liberal anayasacılığın esas niteliğiyle bağdaşmaz gibi görünmektedir Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 27.

tamamlanması, toplumu uzlaşa safhasına taşıyacak ve bu safhaya da bilhassa çatışmaların nüksetmesini önleme maksatlı toplumsal barışın tesisine dönük girişimlerin eşlik etmesi söz konusu olacaktır⁶⁴⁵.

“Çatışma sonrası”, toplumda yer alan gruplar arasındaki ihtilafın sona erişinin hemen aradındaki süreci ifade etmek maksadıyla kullanılan bir sıfat niteliğinde olsa da kavramın tam anlamıyla tanımlanması, oldukça karmaşıktır. Öncelikle, iç çatışmaların resmi bir barış anlaşmasının imzalanması ile son bulması her koşulda mümkün olmadığı gibi, bir veya birkaç aktörün barış anlaşmasından dışlanması yahut anlaşmadan memnun kalmaması halinde bu durum sıklıkla yeniden başlayacak şiddetli çatışmaların habercisi olabilmektedir. Bu nedenle bir çatışmanın sona erip ermediği ile ardından çatışma sonrası dönemin başlayıp başlamadığını belirlemek bir hayli güçtür⁶⁴⁶.

Geçiş süreçlerinin pek çoğunda karşılaşılan erken meselelerden biri, yeni anayasa yapım çalışmalarının selef rejim döneminde yürürlükte bulunan yasal çerçeve dahilinde yürütülüp yürütülmeyeceği dolayısıyla, ilgili dönemde mevcut anayasada öngörülen değişiklik usullerine riayet edilip edilmeyeceği yönündedir. Elbette, eski rejimle bağlarını tam olarak koparmamış kesimlerce, yapılacak anayasanın meşruluğu açısından yasal sürekliliğin korunması yönünde bir yaklaşım benimsenebilecekken, öte yandan eski rejimin getirdiği usul ve esaslara riayet edilmesine yönelik uygulamalar, belirli bazı kesimlerin söz konusu süreçte ciddi şekilde dezavantajlı konuma düşmelerine sebebiyet verilebilecektir. Zira, söz konusu kesimler tarafından, yeni anayasal düzenin meşruiyetinin halk egemenliği düşüncesi temeline dayalı demokratik bir dönüşüm vasıtasıyla sağlanacağı ve dolayısıyla eski rejime ait tüm unsurların geride bırakılması suretiyle, mevcut koşullara uygun adil kurallar çerçevesinde yeni yapılar inşa edilmesi gerekliliği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, eski anayasal düzenin geride bırakılması, yeni anayasa yapım sürecine rehberlik edecek usul ve esasların belirlenmesi ihtiyacını gündeme getirmekte, ancak bu tür meselelerin çözümündeki güçlükler nedeniyle pek çok anayasal geçiş dönemi,

⁶⁴⁵ Frère ve Wilen, *a.g.e.*, (2015b), s. 3 – 4.

⁶⁴⁶ Frère, M. S., Wilen, N. (2015c). “INFOCORE Definitions “Post - Conflict”.” Bruxelles: ULB, s. 2.

belirsiz veya tartışmalı hükümler çerçevesinde bir hayli meşakkatli bir süreç şeklinde seyretmektedir⁶⁴⁷.

Bu bağlamda geçici anayasalar, mevcut anayasal düzenden yenisine geçiş sürecinde, bazı istisnai durumlar çerçevesinde ortada herhangi bir anayasal düzenin mevcut olmaması halinde yahut yeni bir anayasal düzenin inşası esnasında bir köprü vazifesi üstlenirler. Bunun yanı sıra geçici anayasalar, geçiş dönemi süresince gerek iktidarın faaliyetleri açısından geçici bir kurumsal yapı, gerekse nihai anayasal metnin hazırlaması hususunda yürütülen müzakerelerin kapsamı bakımından gerekli çerçeveyi oluşturmakla birlikte, resmî olarak, yeni anayasanın yürürlüğe gireceği tarihe kadar geçerli olmak kaydıyla, belirli bir dönem içerisinde hukukî üstünlüğe sahip kurucu belgeler şeklinde ifade edilebilmektedirler. Geçici anayasalarla müşterek bazı yanları mevcut olmakla birlikte, barış anlaşmaları⁶⁴⁸ tipik olarak çatışman taraflar arasında imzalanan ve şiddet içeren çatışmaları ateşkes veya tamamen yeni bir siyasi ve hukuki düzenin inşası suretiyle sona erdirmeyi amaçlayan metinlerdir. Her ne kadar içeriğinde geçiş sürecine ilişkin düzenlemeler bulunsun da barış anlaşmaları, tartışmaya açık veya muğlak bir hukuki niteliğe haiz olmaları ve müteakip anayasa yapım sürecine zemin teşkil etmemeleri itibarıyla geçici anayasalardan farklılık arz eden belgelerdir⁶⁴⁹.

Anayasa yapım süreçleri şiddet içeren çatışmalar veya uzun vadeli bir kriz döneminin akabinde gerçekleştiğinde, çatışmaların veya kriz döneminin sona erdiği ilk an anayasa taslağı oluşturmak açısından elverişli görülmediği gibi, anayasa yapıcıların çalışmalarını başlatabilmelerine imkân tanımak üzere şiddet olaylarının

⁶⁴⁷ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 11 – 12.

⁶⁴⁸ Barış anlaşmaları, çatışan taraflar arasında, meydana gelen ihtilaflı uzlaşmazlıkları tümüyle veya kısmen gideren yahut çatışan tarafların ilgili uzlaşmazlığı çözmek amacıyla yürütecekleri süreci ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan resmi anlaşmalardır. Barış süreci anlaşmaları da dahil olmak üzere, beyan edilen uyuşmazlığı konu alan, yönlendiren veya düzenleyen tüm anlaşmalar barış anlaşması niteliği taşımaktadır. Barış anlaşmalarının tam, kısmi ve barış süreci anlaşmaları olmak üzere çeşitli biçimleri söz konusu olup, tam anlaşma, bir veya daha fazla tarafın mevcut uyuşmazlıkların tamamını çözüme kavuşturma yönünde mutabık kaldıkları anlaşmadır, kısmi barış anlaşmaları, bir ya da daha fazla tarafın aralarında meydana gelen uzlaşmazlıkların yalnızca belirli bir kısmının çözüme bağlanması yönünde hareket ettikleri anlaşmalar ve barış süreci anlaşmaları ise, bir veya daha fazla tarafın uyuşmazlıkların çözümüne yönelik bir sürecin başlatılmasını öngördükleri anlaşmalardır. Bunun yanı sıra barış anlaşmaları, çatışmanın tüm tarafları içerecek şekilde kapsamlı barış anlaşmaları ile çatışan taraflardan en az birinin hariç tutulduğu ikili anlaşmalar şeklinde de kategorize edilebilmektedir. “*Uppsala Conflict Data Program, UCDP Conflict Definitions, Uppsala University*” <https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/> (01.03.2024).

⁶⁴⁹ Zulueta-Fülscher, K. (2015). “Interim Constitutions Peacekeeping and Democracy-Building Tools.” *IDEA Policy Paper 2015*. Stockholm: International IDEA, s. 3.

son bulması amacıyla imzalanabilecek bir barış anlaşması yahut geçici bir güvelik taahhüdü yürürlüğe konulmaksızın anayasa yapım sürecinin başlatılması her durumda mümkün olmayabilir. Burada karşılaşılabilecek muhtemel güçlük, yeni anayasa yapımı ile bir yandan geçmişten net kopuş sergilenirken diğer yandan da olabildiğince toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi hususundadır. Bu bağlamda, anayasa yapımcıların eski anayasaların yerini almak üzere oluşturulan yeni hukuki ve siyasi düzenlemeler ışığında faaliyet göstermelerine imkân tanınması suretiyle sürecin daha az kesintiye uğrayarak, yeni anayasanın başarıyla tamamlanma ihtimalini artırabilecek istikrarlı koşullarda anayasa yapımına yönelik gerekli ortamın yaratılması amacıyla, “*Geçici Anayasalar*” pek çok açıdan çözüme yönelik işlev görebilmektedir⁶⁵⁰. Zira, geçici anayasalar birbirine muhalif konumdaki siyasi liderler arasındaki esaslı görüş ayrılıkları üzerine belirli bir süreliğine müzakere yürütmelerini mümkün kılan geçici siyasi çerçeveler olup, bilhassa müzakerelerin sürdürülmesi açısından taraflara ilave bir zaman tanımak suretiyle, siyasi hedeflere ulaşmak maksadıyla bir vasıta olarak başvurulabilecek silahlı çatışmalardan caydırma amacı taşımaktadır⁶⁵¹.

Örneğin, 1996 tarihli Güney Afrika Anayasası’nın tasarımıya yönelik usul ve esaslar, ülkenin önde gelen siyasi partileri arasında gerçekleşen kapsamlı müzakereler doğrultusunda hazırlanan geçici bir anayasa çerçevesinde belirlenmiş ve böylelikle sürecin başarılı şekilde yürütülmesi mümkün kılınmıştır. Güney Afrika bağlamında geçiş sürecinin başarısının temelinde bilhassa, geçici anayasanın halk nezdinde itibar sahibi siyasi partilerin uzlaşısı sonucunda kabul edilmesi yer almaktadır. Öte yandan, yeni anayasa yapım süreçlerine müdahil olan siyasi partilerin her koşulda çözüm odaklı yaklaşımlar çerçevesinde işlev görmeleri söz konusu olmamakla birlikte, Nepal tecrübesinde görüldüğü gibi, yeni anayasa yapımı ihtiyacına yol açan çatışmaların bir bileşeni olabilme ihtimalleri de bulunmaktadır. Nitekim, Nepal’de siyasi partilerin anayasa yapım süreci üzerinde hakimiyet kurma girişimlerine karşılık, bilhassa belirli etnik gruplar başta olmak üzere toplumda yer alan farklı kesimlerin kendi menfaatlerine yönelik talepleri gündeme getirmeleri söz konusu olmuş, ancak siyasi partilerin bahse konu görüşleri yeterince dikkate almaması neticesinde, gruplar şiddet

⁶⁵⁰ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 13. Anayasa yapımı öncesinde yürütülen barış ortamı sağlanmasına dönük girişimler farklı biçimlerde tezahür edebilmekle birlikte, genellikle anayasa yapımı ile bağlantılı izlenecek usullerin tespitinden, hatta kimi zaman anayasada yer alacak birtakım ayrıntıların ana hatlarının tayin edilebilmesine kadar uzanabilmektedir. Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 13.

⁶⁵¹ Zulueta-Fülscher, *a.g.m.*, 2015, s. 3.

eylemlerine başvurmuş ve süreç sekteye uğramıştır. Şiddet olaylarının baş göstermesin ardından, kerhen de olsa gruplara söz hakkı tanınması bakımından, özellikle kurucu mecliste grupların temsiline dair hususlarda bir mutabakat sağlanmışsa da, meydana gelen olayların olumsuz yansımaları, sürecin fazlasıyla aksamasına ve dolayısıyla Nepal’de gerçekleştirilen anayasa yapımının oldukça uzun zamana tekabül etmesine sebebiyet vermiştir⁶⁵².

Tüm bunların yanı sıra, anayasa yapım sürecinin hazırlık aşamasına ilişkin bir diğer önemli husus anayasa yapım organına yönelik düzenlenmeler olup, söz konusu düzenlemeler kurucu meclisin yapısı, seçim yöntemleri, yetkileri, karar usulleri ve sürece dair takvim hususunda bir dizi hükmü ihtiva eder. Bu konular belki de bir kurucu sürecin düzenine dair en tartışmalı meselelerdir. Örneğin yasal süreklilik yahut kesinti arasında yapılacak olan tercihe yönelik güçlük, ihtilaf potansiyeli karşısında farklı tasarımlardan hangisinin ideal olacağına dair yerleşik bir görüş bulunmamasından kaynaklanmakta olup, her bir alternatif arasında birtakım dengeler söz konusu olmakla birlikte, sürecin etkileri usule dayalı olmayan çeşitli değişkenlere bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedir⁶⁵³.

4.2.2. Anayasal Tercihlerin Değerlendirilmesi Aşaması

Günümüzde modern anayasa yapımı ilkeleri uyarınca yeni anayasa metni genellikle halk tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla hazırlanırken, bunun yanı sıra halkın anayasal taleplerinin sürecin ilk aşamasında belirlenmesi ve yapılacak yeni anayasanın da bu talepler doğrultusunda kaleme alınması demokratik yeni anayasa yapımı bağlamında büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, demokratik anayasa yapımından söz edebilmek adına anayasa metnini hazırlayacak olan organın halk tarafından seçilmesi yeterli olmamakla birlikte yapılacak anayasalara yönelik halkın anayasal tercihlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu aşamada, toplumsal taleplerin anayasa yapım organına iletilmesi amacıyla ulusal ve yerel düzeyde gerçekleştirilecek çeşitli oturumlar ile internet veya sosyal medya aracılığıyla yürütülecek kapsamlı kamuoyu yoklamaları vasıtasıyla halkın görüşlerinin dikkate alınması sürece yönelik fayda sağlayacaktır. Gerçekleştirilen bu tarz faaliyetler aracılığıyla halkın ileri sürdüğü somut önerilerden elde edilen veriler anayasa metninin

⁶⁵² Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁵³ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 12 – 13.

esasını oluşturmakla birlikte daha ziyade temel ilke ve kurumlara yönelik uzlaşıya varılması halinde yeni anayasanın çatısının oluşturulması sağlanacaktır⁶⁵⁴. Zira yalnızca görünüşte değil gerçek manada bütünleşmiş bir toplum yaratmak amacıyla tüm vatandaşların bir dizi temel değer üzerinde mutabık kalmaları gerekmektedir. Dolayısıyla anayasa yapımı öncesi temel değerlerin bir kereliğine kesin olarak belirlenmesi koşulunun yanı sıra vatandaşların bu konudaki yerleşik anlayışının teyit edilmesi ve iktidarın söz konusu değerlere müdahalesine yahut gerçekleşmesi muhtemel ihmallere karşı titizlikle korunması gerekmektedir⁶⁵⁵. Bu doğrultuda, kutuplaşmış toplumlara ait anayasaların bir önceki bölümde açıklanmış olan iki farklı anayasal model kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Nitekim bu tür toplumlarda söz konusu olan derin ayrılıklar, yeni anayasanın temel iki modelden birinin tercihi halinde gerekli olan anayasa öncesi mutabakatın ortaya çıkmasını güçleştirmektedir.

Vatandaşlar ile sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil edilmeleri, yeni anayasa yapımı öncesinde gerçekleşen hazırlık aşamalarında resmi reform önerileri sunma yahut taslak metinleri hakkında görüş bildirme fırsatları sunulması suretiyle anayasa taslağının hazırlanması öncesinde olabileceği gibi halkın katılımına yönelik uygulamalar süreç esnasında da gerçekleştirilebilir. Anayasa taslağı hazırlama öncesinde söz konusu olan uygulamalar genellikle toplumsal istişareler şeklinde gerçekleştirilmektedir⁶⁵⁶. Örneğin, Şili anayasa yapım sürecinde olduğu gibi katılımcı anayasa hazırlama süreci, taslağı hazırlayan organın yani kurucu meclisin seçilmesinden önce başlamıştır. Bununla birlikte süreci başlatan çoğu durumda anayasayı yapmakla görevli organ olmayıp, genellikle mevcut başkan benzeri iktidarda bulunan yetkililerce resmi yeni anayasa yapımına yönelik toplumsal bir uygulama başlatabildiği gibi halk tarafından da yasama yahut yürütme organının değişim sürecini başlatmak üzere görevlendirilmesi mümkündür⁶⁵⁷. Yine Şili

⁶⁵⁴ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 17.

⁶⁵⁵ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 131.

⁶⁵⁶ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 17. Ulusal ölçekli bir diyalogun oluşturulması ya da farklı toplumsal ve siyasi grupların sürece dahil edilmesi açısından Latin Amerika’da toplumsal katılımın sağlanması düzensiz ve diğer birçok ülkeye kıyasla daha yetersiz düzeyde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, Latin Amerika ülkeleri anayasal esasları müzakere etmek veya bir dizi ön hazırlık niteliğinde gündem belirlemek maksadıyla kapsayıcı Ulusal Konferanslar benzeri uygulamalara başvurmamışlardır. Bununla birlikte, halka açık oturumlar, çalışma grupları veya toplumsal müzakere platformları şeklinde daha sınırlı yöntemlere Kolombiya ve Dominik Cumhuriyeti deneyimlerinde rastlamak mümkündür. Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 17.

⁶⁵⁷ Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 241 – 243.

tecrübesinde görüldüğü üzere, temel aşamada yani anayasal tercihlerin değerlendirilmesi aşamasında gerçekleştirilen halk katılımına yönelik faaliyetler ile belirli bazı haklar ve temel ilkelerin yapılacak olan anayasada yer bulması yahut başkanlık sistemi, federalizm, yargı denetimi ve ombudsmanlık gibi bazı kurumsal düzenlemelere yönelik tercihlerin oylanması şeklinde gerçekleşebileceği gibi, vatandaşların anayasaya ilişkin yeni öneriler sunabilmeleri de mümkün kılınmıştır. Bununla birlikte, oluşturulan çeşitli platformlar aracılığı ile vatandaşların istek ve taleplerini tartışabilecekleri, mutabakatları yahut anlaşmazlıkları dile getirebilecekleri çevrimiçi müzakere ve oturumlar gerçekleştirilmiştir⁶⁵⁸.

Anayasal reform süreci kapsamında, toplumun en ihtilaflı meselelerini ele alarak söz konusu meselelerin tek seferde ve nihai şekilde çözüme kavuşturabileceğini, böylelikle bireylerin haklarının korunabileceğini, siyasi etik konularına dair çözüm getirilebileceğini, toplumsal dönüşümün sağlayabileceğini, devletin temsil ettiği temel değerlerin belirlenebileceğini ve bu meselelerin olağan yasama gündeminden ebediyen rafa kaldırılabilmesini düşünmek oldukça cezbedicidir. Fakat, bu şekilde bir arzu titizlikle değerlendirilmediği takdirde kaçınılmaz surette geçici, yetersiz ve değişime muhtaç hükümlerin anayasal şekle bürünmesini dolayısıyla zaman içerisinde çağ dışı kalarak, kabul görmeyen ilkeler yahut empoze edilmiş kurallara dönüşebilme riski ile karşılaşacak ve söz konusu bu anayasal hükümler, zahmetli bir süreç olan anayasa değişiklikleri yoluyla yürürlükten kaldırılana dek farklı seçenekleri engellemeye devam edeceklerdir⁶⁵⁹.

Yeni anayasa yapım sürecinde anayasada yer alacak temel değerlere ilişkin meselelerin derinden önemsenmesi neticesinde bu meseleler hakkında sağlam kanaatler oluşturularak bu kanaatler doğrultusunda hareket edilmesi, söz konusu meselelerin kolayca çözülebileceği yahut tatmin edici sonuçlara ulaşmanın yalnızca halk katılımı ile sağlanacağı düşünülmemelidir. Zira, bu tarz meseleler çoğunlukla son derece karmaşık olmakla birlikte, pek çok taahhüdü onaylayan makul bireyler dahi ilkelerin ifade edilme biçimi, karşıt ilkelerin uzlaştırılması ve bu ilkelerin gündelik hayatın zorluklarına uyarlanması gibi hususlarda fikir ayrılığına düşebilmektedir⁶⁶⁰. Dahası, bu meselelere yönelik bireysel anlayışlar zaman içerisinde

⁶⁵⁸ Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 241 – 243.

⁶⁵⁹ Webber, *a.g.e.*, 2000, s. 128.

⁶⁶⁰ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 135.

öngörülmeleyen durumlarla karşılaşıldığında sıklıkla dönüşüme uğrayabilmektedir. O halde, değer yargıları varsayım niteliği taşıyarak yalnızca belirli şartlar altında toplum açısından faydalı yahut halkın refahının artıracak konulara yönelik o anki koşullar açısından en isabetli kararları teşkil etmektedir. Bu nedenle, mevcut görüşlerin daima daha kapsamlı anlayış veya daha elverişli görüşlerle ikame edilmeye müsait olduğu ileri sürülebilir⁶⁶¹.

Öte yandan, yeni anayasa yapmakla görevli organının halkın tercihleri doğrultusunda sınırlandırılması yalnızca sürecin başlangıcında, yani anayasal tercihlerin değerlendirilmesi aşamasında fayda sağlayacaktır. Zira yeni bir anayasa yapmak, anayasacılığın unsurları ile yapısal düzenlemelere yönelik teknik bilgi ve uzmanlık gerektirmekle birlikte, anayasa yapım organının üyelerinin söz konusu bilgi ve uzmanlığa haiz olmaları dolayısıyla bu hususları mevcut siyasi koşullara tatbik ettikleri esnada sağlam karşıt gerekçeler sunmaları halinde temsilcilerin kanaatlerinin halkın başlangıçtaki tercihlerinin önüne geçme imkanı bulunması gerekmektedir. Bununla birlikte son sözü söylemek suretiyle sürece noktayı her daim halkın koyması şartı dolayısıyla halk nihai anayasa metnini referandumda onaylama ya da reddetme yetkisine mutlaka sahip kılınmalıdır⁶⁶².

Her türden toplumda yapılacak yeni anayasanın halkın tercihlerinden oluşması özellikle önem arz etmektedir. Buradan hareketle anayasal metnin yazımına geçilmesinden önce toplumun nabızı tutularak inşa edilecek yeni anayasal düzene yönelik beklenti ve talepleri değerlendirilmelidir. Günümüzde teknolojik ilerleme sayesinde özellikle internet kullanımının artışıyla halkın görüşlerini anayasa yapıcılara iletmesi kolaylaşmıştır. Son dönemlerde yapılan yeni anayasalarda da halkın fikirlerini sunabilmeleri amacıyla giderek artan düzeyde kitle kaynak (crowdsourcing)⁶⁶³ kullanımının yaygınlaşması söz konusudur. Bu sayede halkın fikirlerini anayasa yapıcılara ulaştırmaları teşvik edilerek yeni anayasanın toplumun anayasal tercihleri doğrultusunda hazırlanabilmesi mümkün hale gelmiştir. Örneğin, 2011 Mısır devrimi sırasında sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen halk hareketinin ardından Kurucu

⁶⁶¹ Webber, *a.g.m.*, 2000, s. 135.

⁶⁶² Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 243 – 244.

⁶⁶³ İngilizce’de “crowdsourcing” olarak kullanılan “kitle kaynak” kavramı, “Örneğin internet üzerinden gerçekleştirilen karşılıklı istişareler vasıtasıyla geniş halk kitlelerine veya toplumun tamamına belirli sorumluluklar yükleme ve görevler verme faaliyeti.” anlamına gelmektedir. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english> (E.T. 03.03.2023).

Meclis, halkın anayasal metinleri inceleyebileceği, tavsiyelerde bulunabileceği ve teklifleri oylayabileceği özel bir web sitesi hazırlayarak anayasal kitle kaynak kullanımı için bir zemin yaratmıştır. Çevrimiçi tartışma etkinliğine 68.000’den fazla birey katılmış, 650.000’den fazla öneri sunulmuş ve oy kullanmış ayrıca ampirik veriler aracılığı ile de nihai metnin yüksek oranda halk desteği alan hükümleri içerdiğini doğrulanmıştır⁶⁶⁴. Benzer şekilde Kenya’da gerçekleşen anayasa yapım sürecinde, anayasal tercihlere yönelik halkın görüşlerinin alınabilmesi amacıyla, Uzmanlar Komitesi tarafından hazırlanan taslak 17 Kasım 2009 tarihinde yayınlamış, geri bildirim almak amacıyla bir Facebook sayfası ve sohbet odası kurulmuştur. Bu sayede ülkede yaşayan tüm vatandaşlar otuz gün boyunca öneri ve değişiklik tekliflerini Parlamento üyelerine ulaştırabilmişlerdir⁶⁶⁵.

Şili’de gerçekleşen anayasa yapım girişimleri sırasında da toplum temelli bir strateji izlenmiştir. 2013 Başkanlık seçimleri kampanyalarında yeni bir anayasanın yürürlüğe girmesinin önem arz eden bir mesele olması dolayısıyla, 13 Ekim 2015 tarihinde Devlet Başkanı Michelle Bachelet⁶⁶⁶ tarafından ülkeyi pek çok yönden Pinochet diktasına bağımlı kılan 1980 Anayasası’nın yerine yeni bir anayasa yapılması hedefine dayanan bir program yayımlamıştır. Bachelet’in seçim kampanyası vatandaşlara açık olacak şekilde hazırlanarak, çevrimiçi bir ortamda kendilerine yöneltilen beş adet soruyu (dördü kapalı, biri açık) yanıtlamaları suretiyle gelecekteki anayasa metni hakkındaki önerilerini sunabilme imkanına sahip kılındılar⁶⁶⁷. Bununla birlikte, Latin Amerika’da görülen görece katılımcı anayasa yapımına yönelik eğilim, anayasa yapımının demokratik bir başlangıç noktası olacağı varsayılan koşulların bir ürünü olsa da askeri rejimin 1980 Şili anayasası ile gerçekleştirdiği türden halkın

⁶⁶⁴ Anasaldi ve Vergera, *a.g.m.*, 2020, s. 23.

⁶⁶⁵ Anasaldi ve Vergera, *a.g.m.*, 2020, s. 23.

⁶⁶⁶ Anasaldi ve Vergera, *a.g.m.*, 2020, s. 23. Şili tarihinde Devlet Başkanı seçilen ilk kadın olan Michelle Bachelet, 2005 yılındaki değişikliği takip eden ilk dört yıllık sürede ülkeyi yönetmiştir. Anasaldi ve Vergera, *a.g.m.*, 2020, s. 23.

⁶⁶⁷ Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 235 – 236. Şili örneğinde vatandaşlara sorulan kapalı sorular; “*Anayasaya hangi değerler ve ilkeler ilham vermelidir?*”, “*Anayasa hangi hakları güvence altına almalıdır?*”, “*Anayasa vatandaşlara ne gibi görev ve sorumluluklar yüklemelidir?*” ve “*Anayasa bünyesinde hangi organları ihtiva etmelidir?*” şeklinde iken, açık uçlu soru ise katılımcıların gelecek nesillere yönelik fikirlerini, önerilerini ve vizyonlarını ifade etmelerini teşvik etmek üzere yöneltilmiştir. Ayrıca, katılımcılar soruların yanıtlanması esnasında kendilerine sunulan çeşitli fikirler arasından seçim yapabildikleri gibi bizzat kendi görüşlerini de ortaya koyabilmişlerdir. Bernal, *a.g.m.*, 2019, s. 235 – 236.

tercihleri konusunda kapalı bir süreç yürütülmesi şüphesiz yapılan yeni anayasanın meşruiyetini azaltması söz konusu olacaktır⁶⁶⁸.

4.2.3. Kurucu Meclis Aşaması

4.2.3.1. Kurulu meclis – Kurucu meclis ayrımı

Modern anayasacılığın temel ilkeleri gereği, iktidar doğası itibarıyla hukukla sınırlı yani varlığını mevcut anayasaya borçlu olduğundan anayasaya bağlı şekilde faaliyet göstermelidir. Bu anlayış çerçevesinde, anayasasını yenilemek isteyen bir siyasi topluluğun öncelikli amacı halkın sınırsız anayasa yapma yetkisi niteliğindeki kurucu iktidarı hayata geçirmektir. Bir kurucu meclisin toplanmasının ardındaki temel mantık halkın kurucu iktidar yetkisini kullanabilmesi olup, amaç vatandaşlar nezdinde itibarı kalmamış bir yasama organının saf dışı bırakılması değildir. Kurucu ve kurulu güçler arasında kurucu meclisin niteliği ve yetkileri bağlamında kayda değer ayrım devletin yasama, yürütme ve yargı organlarından farklı olarak kurucu meclisin mevcut anayasa da dahil olmak üzere hiçbir pozitif hukuk kuralı tarafından sınırlandırılmaması doğrultusunda demokratik serbestlik idealini gerçekleştirme potansiyeline haiz olmasıdır⁶⁶⁹. Zira, kurucu iktidar yaklaşımını teorileştiren Sieyès'e, göre,

“Kurucu meclis temsilcileri, hiçbir pozitif kurala bağlı kılınmayan olağanüstü temsilciler olmakla birlikte, aynı zamanda millet meclisinin de yerini almaktadır. Kurucu iktidarın kuşkusuz milli iradenin tamamından sorumlu olması beklenemese de yalnızca olağanüstü hallerde kullanabileceği belirli yetkilere ihtiyacı bulunmaktadır; bununla birlikte anayasal düzenden bağımsız olmaları bakımından ulusun kendisiyle özdeş bir konuma sahiptirler. Dolayısıyla yetkilerini suistimal etmelerini önlemek amacıyla herhangi bir tedbire ihtiyaç bulunmadığı gibi, söz konusu temsilciler sadece tek bir maksatla ve sınırlı bir süre zarfında vekil sıfatıyla görevlendirilmişlerdir. Bir milletin olağan temsilcileri anayasa uyarınca, toplumun düzgün bir şekilde yönetilebilmesi amacıyla gerekli görülen müşterek iradenin bir kısmını icra etmekle görevli olup söz konusu temsilcilerin yetkileri de yalnızca devlet yönetimine ilişkin konularla sınırlıdır⁶⁷⁰.”

⁶⁶⁸ Landau, D. (2019). “Constituent Power and Constitution Making in Latin America.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, s. 572

⁶⁶⁹ Colón-Ríos, a.g.m., 2011, s. 38.

⁶⁷⁰ Sieyès, a.g.m., 2014, s. 90. “Kurulu bir organın bizzat kendi anayasasına karar verebileceğine inanmak mümkün değildir. Kurulu organın bir ya da daha fazla bileşenin münferiden hiçbir önemi bulunmamaktadır. Zira, iktidar yalnızca bütüne ait olabilir. Bütünün bileşenlerinden birinin itirazı üzerine bütün varlığını yitirecek ve mevcut olmayan söz konusu organ hüküm tesis edemeyecektir. Buradan hareketle, eğer bir millet herhangi bir kuraldan veya anayasal düzenden bağımsız şekilde

Demokratik geçiş aşamasındaki ülkelerde anayasa yapımını odak alan tartışmalaradaki mesele büyük ölçüde anayasanın hangi organ tarafından yapılması gerektiği hususunda iki yöntem arasındaki tercihe indirgenmiştir. Anayasa yapmakla görevli kılınacak söz konusu organın yalnızca anayasa yapımı amacıyla oluşturulan ve uzmanlaşmış kurucu meclisler mi yahut aynı zamanda anayasa yapma işlevine sahip olağan yasama meclislerince yapılmasının elverişli olacağına ilişkindir. Kurucu meclislerin oluşturulması görüşünü destekleyenler, olağanüstü organların gündelik siyasi meselelerle meşgul olmamaları dolayısıyla kurucu meclislerin sıradan siyasi menfaatleri gözetme olasılığının olağan yasama organlarına görece daha düşük olması ve de ulusal çıkarlara ilişkin konularda yürütülecek uzun vadeli müzakereler neticesinde anayasa yapım sürecinin meşruiyetinin sağlanması bakımından da daha işlevsel olacağını savunmaktadırlar⁶⁷¹. Öte yandan, Latin Amerika'daki son deneyimler, uzmanlaşmış meclislerin, dar çıkar grupları tarafından iktidarlarını pekiştirmek amacıyla bir araç işlevi görececek şekilde ele geçirilme riskinin daha yüksek olması neticesinde otoriter uygulamaların ortaya çıkma tehlikesini artırabileceğini gstermektedir⁶⁷². Latin Amerika'daki kurucu meclislerin pek çoğu (1900-2014 yılları arasında yüzde 61'i) "*kurucu yasama organları*", yani hem yeni bir anayasa yapmak hem de olağan kanunları yürürlüğe koymakla yetkili organ niteliği taşımaktadır. Söz konusu kurucu meclisler yetkilerinin kaynağı bakımından çeşitlilik göstermekte seçimle yetkilendirilmiş, anayasal olarak yetkilendirilmiş yahut bizzat kendi tasarrufları ile meydana gelmiş olmakla birlikte demokrasi açısından değerlendirildiğinde halk tarafından seçilen kurucu meclisler şüphesiz diğer yöntemlerle oluşturulan meclislere kıyasen meşruiyet açısından avantaja sahiptirler⁶⁷³.

Bu doğrultuda yerleşik görüş anayasal müzakerelerin yürütülmesi ile yeni anayasanın kaleme alınması hususunda olağan bir yasama meclisi yerine olağanüstü (kurucu) bir meclisin görevlendirilmesi olup, kurucu meclis yalnızca anayasa taslağı hazırlamak amacıyla toplanan bir organ olması ve devletin temel organlarının bir

varlığını sürdürüyor olmasaydı, bir ülkenin anayasası, onu oluşturan unsurlar arasında meydana gelen en ufak bir zorluk karşısında yürürlükten kalkardı." Sieyès, *a.g.m.*, 2014, s. 90.

⁶⁷¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 9.

⁶⁷² Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 9.

⁶⁷³ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13. Demokrasiye geçiş sürecinde Latin Amerika'da Brezilya (1946 ve 1988), Dominik Cumhuriyeti (1963 ve 1966), Nikaragua (1987) ve Venezüella (1961) gibi pek çok ülke yeni anayasalarını yürürlüğe koymak üzere seçimle işbaşına gelen kurucu meclisler vasıtasıyla yeni anayasalarını yapmışlardır. Söz konusu organlar öncelikle yeni anayasa yapmak üzere seçilmiş olup ardından olağan yasama organları olarak görevlerine devam etmişlerdir. Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13.

parçasını teşkil etmemesi dolayısıyla “*olağanüstü*” olarak nitelendirilmektedir. Olağan yasama organının aksine kurucu meclisler sadece kurucu iktidarı kullanmak, yani demokrasilerde halka ait olduğu kabul edilen sınırsız anayasa yapma yetkisinin icrası maksadıyla faaliyete geçmektedirler⁶⁷⁴. Günümüzde, anayasaların yapımında sadece kurucu meclislerin yetkili olması gerekliliğini ileri sürmek, kaçınılmaz olarak yürütme organı yahut parlamentonun anayasa yapımı bağlamında yetkisiz kılınması manasına gelmektedir. Halkın sürece katılımı ideali açısından, yürütme organı tarafından yapılan anayasaların demokratik olarak kabul edilmemesinin gerekçesini anlamak mümkündür. Zira, işgalci bir güç tarafından dayatılan anayasalar hariç tutulduğunda, yürütme organı tarafından gerçekleştirilen anayasa yapımı tüm yöntemler arasında en az katılımcı olanıdır. Bununla birlikte, anayasa yapımı süreçlerinde olağan yasama organının tercih edilmemesinin nedeni pek anlaşılır değildir. Nihayetinde, yasama organı üyeleri de doğrudan halk tarafından seçilmekle birlikte parlamentoların, faaliyet gösterdikleri toplumun temel çıkarlarını temsil edecek ve gözetecek nitelikte yapıldığı varsayımı ile üyelerinin düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle siyaseten sorumlu kılınabilmeleri mümkün olup ayrıca, yasama organı tarafından yapılan bir anayasanın referandum yoluyla doğrudan halkın onayına sunulabilmesi de her daim mümkündür⁶⁷⁵. Şayet, yasama organının bir anayasa hazırlamak üzere seçilmediği bağlamında kaygı duyuluyorsa, yasama organına bu yetkiyi veren hususi bir referandum gerçekleştirilmesi ile bu sorun çözülebilir. Fakat bunun yanı sıra olağan yasama organı gibi, kurucu meclisler de tüm vatandaşların topluca bir araya gelmesi suretiyle değil, toplumun farklı kesimlerini temsil etmek maksadıyla seçilmiş olan üyelerden oluşmaktadır. Kurucu meclislere olağan yasama yetkisi verilmesi durumunda meclis kendini yasama organının bir yansıması niteliğinde değerlendirilmekle kalmaz, ayrıca halkın iradesine yakın olan bir tür alternatif güç haline dönüşmesi neticesinde hukuk düzeninin istikrarını olumsuz şekilde etkileyebileceği gibi devletin temel organlarının meşruiyetten uzaklaşmasına da yol açabilir⁶⁷⁶.

⁶⁷⁴ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 27.

⁶⁷⁵ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 27.

⁶⁷⁶ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 27 – 28. Esasen, başlangıçta mevcut yasama organı ile eş zamanlı olarak faaliyet gösteren bir kurucu meclisin kendisine olağan kanunları kabul etme yetkisinin atfedildiği nispeten yakın tarihli 1991 Kolombiya Anayasası, 1999 Venezüella Anayasası ve 2007 Ekvator Anayasası gibi örnekler de mevcuttur. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 27 – 28

Yeni anayasa yapımı toplum nezdinde oldukça mühim görülen bir süreç olup genellikle yaşanan krizlerin akabinde yapıldığı düşünüldüğünde, tarihi anlamda yeni bir sayfa açmak olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda birçok yazar, kurucu meclislerin işlevsel niteliğinin yanı sıra sembolik açıdan da önemi dolayısıyla açılan yeni sayfanın geçmişle bağlantısı bulunmayan ve yalnızca yeni anayasa yapmakla yetkili bir organ tarafından gerçekleştirilmesinin toplumun güvenini kazanması açısından olumlu etkilerinin bulunduğu kanaatindedir. Öte yandan yeni anayasa yapımı uzunca bir sürece yayılan, ciddi uzmanlık ve emek gerektiren bir görev olması bakımından, bu görevi üstlendiği takdirde iş yükü artan olağan yasama meclisleri anayasa yapımına gereken özeni gösterebilme konusunda güçlüklerle karşılaşabilir. Uygulamada, kurucu meclisler ile olağan meclisler tarafından yapılan anayasalar arasından toplumsal açıdan saygı görme yahut istikrar ölçütlerine yönelik ciddi bir fark söz konusu olmamakla birlikte, bu doğrultuda asıl önemli husus anayasanın hangi organ tarafından yapıldığından ziyade, o organın halk nezdinde meşruiyete sahip olup olmadığıdır⁶⁷⁷.

Negretto'ya göre, seçimlerin dürüst ve adil olduğu varsayıldığında olağan yasama meclislerinin, seçimle iş başına gelen bir konvansiyona kıyasen demokratik meşruiyet açısından dezavantajlı olduğu söylenemez. Zira bu tür kurucu meclisler de seçmenlerin temsilcilerini belirlemelerine yönelik alternatif reform önerilerinin değerlendirilmesine imkân sağlayabilmektedir. Böyle bir usul, seçmenlere yasa koyucuları seçtikleri esnada reform önerilerini müzakere etme yahut örneğin Uruguay'da teamülen gerçekleştirildiği gibi bir referandum aracılığıyla değişiklik tekliflerini onaylama yetkisi sunabilmektedir. Buna karşın, olağan yasaları çıkarmak üzere seçilen bir meclis, seçimle veya anayasal şekilde yetkilendirilmeksizin siyasi bir tasarrufla kurucu yetkiler üstlendiğinde, demokratik meşruiyetinin eksik olacağı aşıkardır⁶⁷⁸. Elbette, vatandaşların güven duymamaları sebebiyle yasama organının yenilenmesi gerekli görülen hallerde, yasa koyucuların anayasa yapım işlevine sahip kılınması tartışma yaratacaktır. Normatif kuramcılar tarafından sadece anayasa yapımı ile yetkili bir kurucu meclisin oluşturulması lehine çeşitli argümanlar ileri sürülmüştür. Örneğin, kurucu meclislerin olağan yasama meclislerine tercih edilmesi bakımından olağan parlamentoların devlet organları arasındaki yetki dağılımı meselelerinde

⁶⁷⁷ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 20.

⁶⁷⁸ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13.

kendine dönük tasarruflarda bulunma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle kurucu meclisler eliyle yapılan yeni anayasaların demokratik meşruiyeti ve istikrarı arttırdığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, ampirik çalışmalar çerçevesinde söz konusu görüşlere yönelik yeterli düzeyde kanıt ortaya konulmadığı gibi olağan meclislerce yapılan anayasaların, yasama organını diğer organlar aleyhine sistematik olarak güçlendirdiği yahut yapılan anayasanın istikrarsız olduğu da saptanmamıştır⁶⁷⁹.

Elster, olağan yasama organlarının anayasa yapımı bakımından özellikle serbest bırakılmaları halinde gerek bireysel gerekse siyasi çıkarlar açısından oldukça faydacı davranmaları dolayısıyla, yasama erkine yönelik üstünlük sağlayan anayasalar hazırlayacaklarından endişe duymaktadır. Öncelikle, Elster'in yasama organlarının kendi çıkarları bağlamında faaliyet göstereceğine ilişkin yaptığı vurgu, yasama organının ziyadesiyle hisleri doğrultusunda hareket edeceği iddiası, müzakereci uygulamaları göz ardı etmesi ve kurucu meclislerin yasama organlarına kıyasla kendi menfaatlerini gözetme konusunda nispeten sınırlı davranacağını varsaymasından hareketle, Elster'in önermesini değerlendirmek maksadıyla Ginsburg tarafından yasama organınca hazırlanan anayasaların, sistematik ölçüde kurucu meclisler veya yürütme organınca hazırlananlara kıyasla yasama erkine ilişkin üstün yetkiler içerip içermediği araştırılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde yürütme organı tarafından yapılan anayasaların, yasama organı yahut kurucu meclislerce yapılan anayasalara göre yasama yetkileri bakımından daha zayıf olduğunu tespit edilmekle birlikte diğer kategoriler arasında belirgin herhangi bir ayrım tespit edilememiştir. Bir başka deyişle, yasama organının kişisel çıkarlarına yönelik hareket ettiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Zira yasama organının anayasanın hazırlanmasına katılımı ile yasama işlevi arasında herhangi bir bağlantı bulunması söz konusu olmamıştır⁶⁸⁰.

Öte yandan, yasama organı devletin temel yapısının bir parçası olarak görev ve yetkilerinin mevcut anayasada yahut geçiş dönemi anayasasında belirlenmesi suretiyle kurucu iktidarın hakkında reform kararı alabileceği organlar arasında yer almaktadır. Zira böyle bir durumda yasama organı, kendi geleceğine yönelik karar veren veya kendi varlığını düzenleyen bir süreçte etkin rol oynamasından hareketle demokrasinin temel ilkeleri açısından ve demokratik serbestlik idealinin hayata geçirilmesi

⁶⁷⁹ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13 – 14.

⁶⁸⁰ Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1355 – 1356.

bakımından elverişli bir organ olarak addedilemez. Dolayısıyla, yasama organının aynı zamanda anayasa yapıcı işlevi üstlenmesi halinde halkın katılımı açısından gerekli imkanlar sunulması ve güvenceye tabi kılınan üst düzey normlar ile olağan yasalar arasındaki ayırım bulanıklaşır⁶⁸¹. Neticede, anayasa yapımını devletin olağan faaliyetlerinin bir uzantısı olarak değerlendirme ihtimalleri bağlamında halkın sürece olan ilgisi ve katılımı büyük oranda zayıflayacaktır. Zira, sınırsız anayasa yapma yetkisi şeklinde ifade edilen kurucu iktidarın demokratik yollarla icra edilmesi, devletin olağan yapılarının ve hatta mevcut anayasal düzenlemelerin de üzerinde konumlanmasını gerektirmesi dolayısıyla kurucu meclis uygulaması söz konusu olumsuz durumlara karşı nispeten daha korunaklıdır⁶⁸².

Yeni anayasanın hazırlanması amacıyla oluşturulan organlar olarak kurucu meclisler, demokratik anayasacılığın temellerinden biri olan kurucu ve kurulu iktidar arasındaki ayrımı muhafaza etme noktasında da fayda sağlamaktadırlar. Bir anayasa yapım sürecinde, şayet kurucu meclis demokrasi kapsamında en yaygın yöntem olan halk tarafından seçim yoluyla oluşturulduğunda seçmenlere alternatif anayasa metinlerini değerlendirme ve temsilcileri kendi eğilimlerine dayalı olarak seçebilme fırsatı sunabilmektedir. Bunun yanı sıra, genellikle siyasi parti esasına göre seçilmiş yasama üyelerinin aksine, üyeleri tümüyle ya da kısmi olarak seçilmiş, atanmış veya kura ile belirlenmiş olması dolayısıyla kurucu meclislerin tamamen yahut kısmen tarafsız bir yapıda oluşturulabilmesi mümkündür. Tüm bu seçenekler doğrultusunda, halkın ve özellikle de dışlanmış grupların kurucu meclislere dahil edilmesinin kolaylığı dikkate alındığında yeni anayasanın meşruiyetini artırma potansiyeline sahip olacağı da aşıkardır⁶⁸³.

Kurucu meclislerin varlığı, yeni anayasa kabul edilir edilmez son bulacağından olağan meclis üyelerinin aksine, yeniden seçilme hakkına sahip olmayan temsilcilerden meydana gelmektedir. Bu durum kurucu meclislerin üyelerinin siyaseten sorumluluğunun bulunmamasına yönelik dile getirilen bir eleştiri olmasına karşın demokratik serbestlik ilkesi açısından bir avantaj teşkil ettiği düşünülebilir. Zira, meclis üyeleri bir sonraki seçim sürecine dair herhangi bir kaygı

⁶⁸¹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

⁶⁸² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 28. Kurucu meclis örneğin parlamentonun üye sayısını artırma veya azaltma yahut iki meclisli bir yasama organını tek meclisli organa dönüştürerek yeniden oluşturma yetkisine haizdir. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

⁶⁸³ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13.

taşımayacaklarından, toplumun geneli açısından fayda sağlayacak yenilikçi tedbirler ortaya koyma ve bunları destekleme konusunda kendilerini serbest hissetmekle birlikte aynı zamanda toplumda güç ve nüfuz sahibi azınlıkların muhalefetine karşı devletin mevcut yapılarını da yeniden ele alabilirler. İstisnalar dışında, yasama üyeleri yeniden seçilme umudu taşımaları dolayısıyla siyasi mücadelelerine katkı sunacak birey veya grupların çıkarlarından ödün vermeye daha az isteklidirler. Bununla birlikte, kurucu meclis üyeleri aldıkları kararların referandum yoluyla halkın geneli tarafından onaylanması gerektiğinin bilincinde olmaları sebebiyle halkın düşünce ve çıkarlarının ihmal edilmeyeceği yahut sürecin halkın büyük çoğunluğunca desteklenmeyen bir anayasa ile neticelendirilmeyeceği şeklinde algılanmamalıdır⁶⁸⁴. Nitekim, kurucu meclisler de beraberinde ciddi sorunlar getirebilmekte ve özellikle köklü bir demokratik rejim içerisinde gerçekleşen anayasa yapım süreçlerinde sıklıkla karşılaşıldığı gibi kurucu meclislerin olağan yasama organı ile bir arada faaliyet göstermesi halinde, her iki organ arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanması muhtemel olacaktır. Örneğin, yasama organından daha güçlü demokratik meşruiyet iddiasına sahip bir kurucu meclis, özellikle de yasama meclisinde çoğunluğun tek bir siyasi partinin elinde bulunduğu durumlarda, yasama yetkilerini gasp etme veya yasama organını tamamen feshetme eğilimin riskini de beraberinde getirebilecektir⁶⁸⁵.

Colón-Ríos zayıf anayasacılık kuramı çerçevesinde tüm anayasal değişikliklere aynı şekilde yaklaşılması gerektiğini, bazı değişikliklerin diğerlerinden daha esaslı hususları ele alması dolayısıyla anayasada meydana gelen kısmi değişikliklerin dahi yeni bir anayasal sistem yaratılması anlamına gelebileceğini varsaymaktadır. Bu yaklaşım anayasanın değişime elverişli olması gerekliliğini öngörmekle birlikte, aynı zamanda mevcut anayasanın değiştirilmesinde başvurulacak usullerin, söz konusu değişikliklerin niteliği ile doğrudan bağlantılı olması şartının da altını çizmektedir⁶⁸⁶. Değişiklik ne kadar köklü ise, yeni bir anayasal düzen oluşturma ihtimali o kadar yüksektir ve bu değişikliğin de katılımcı bir usulle gerçekleştirilmesi o oranda zaruridir. Şayet, bir anayasal düzen devletin olağan organları vasıtasıyla köklü bir değişikliğe tabi tutulduğunda, demokratik meşruiyet de derhal sorgulanır hale

⁶⁸⁴ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 29 – 30.

⁶⁸⁵ Bu tür bir durum, örneğin 1999 Venezuela ve 2008 Ekvador anayasa yapım süreçlerinde görüldüğü gibi, yakın geçmişte bazı ülkelerde de vuku bulmuştur. Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 13.

⁶⁸⁶ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 155.

gelebileceğinden zayıf anayasacılık anlayışı çerçevesinde ciddi anayasal dönüşümlerin olağan devlet organlarınca gerçekleştirilmemesi gerektiği fikrini içermesinin nedenlerinden biri de bu husustur. Zira, bu yapılar halkın yoğun katılımının her koşulda mümkün olmayacağı gündelik yönetim düzeyinde faaliyet göstermek üzere tasarlanmıştır. Bu nedenle “*demokratik çoğunluk*” ifadesiyle sadece yasama meclisinde yer alan devlet yetkililerinin çoğunluğu kastediliyorsa, tıpkı olağan yasalar gibi demokratik çoğunluk tarafından değiştirilebilen bir anayasadan söz edilebileceği ve böylesi bir uygulamanın anayasacılık anlayışıyla tutarlılık arz etmeyeceği ileri sürülmektedir⁶⁸⁷.

4.2.3.2. Kurucu meclisin oluşturulması

Anayasalar mahiyeti gereğince bir devletin kurucu işlemi niteliği taşıdığından anayasa yapımı ile görevli meclis de özel bir meclis olup demokrasi teorisinde “*kurucu meclis*” olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu meclisler, yalnızca anayasa yapımından sorumlu ve üyeleri de mutlak surette halk tarafından seçilmiş temsilcilerdir. Başka bir deyişle, kurucu meclislerin oluşumunda en ideal yöntem yalnızca anayasa yapımı ile yetkilendirilen bir organın üyelerinin doğrudan halk tarafından seçilmesi olup kurucu meclisler sürekliliğe sahip olmayan ve münhasır görevli organ niteliği taşımaktadır⁶⁸⁸. Sürecin ilk aşamasında, kurucu meclislerin oluşturulması ve toplanmasına ilişkin bir dizi kararın alınmasının ardından, meclis toplantıya çağırılmalı ve üyelerin seçimi konusunda bir yöntem belirlenmelidir. Daha sonra meclisin ve temsilcilerin yetkileri ile nihai metne dahil edilecek yahut dahil edilmeyecek hususlara yönelik kısıtlamalar net bir biçimde tanımlanmak suretiyle düzenlenmesi ve temsilcilerin toplanmasının akabinde, asamblenin resmi kuruluşunu tamamlayabilmesi amacıyla temsilcilerin kimlik bilgilerinin doğrulanması gerekmektedir. Sürecin şeffaflığı bakımından, kurucu meclisin kendi bünyesinde alacağı kararlara ilişkin usul kuralları ile aynı zamanda anayasanın onaylanma ve

⁶⁸⁷ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 155.

⁶⁸⁸ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 184 – 185. Bunun yanı sıra, olağan meclislerin halk tarafından yetkilendirilmesi suretiyle kurucu işleve sahip olması mümkün olup, burada esas önem arz eden halkın söz konusu meclisi hangi amaçla yetkilendirmiş olduğu ve bu yetkinin açıkça vermiş olmasıdır. Zira, olağan meclisin kurucu yetkiyi yorum yolu ile kendisine hasretmesi halinde anayasa yapımının henüz başlangıç aşamasında demokratik meşrutiyetten yoksun olmasına sebebiyet vermektedir. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 185.

yürürlüğe girmesine yönelik işleyişin de sürecin başlangıcında açık bir biçimde belirlenmesi gerekmektedir⁶⁸⁹.

Kurucu meclisler nadiren kendiliğinden oluşmakta daha ziyade harici bir yaratıcı tarafından oluşturulmakla birlikte, esasında kurucu meclisi oluşturan iki tür yaratıcıdan bahsedilebilmektedir. Bunlardan ilki, kurucu meclisin toplanması kararını veren bir kurum veya şahıs, diğeri ise kurucu meclis üyelerini seçen kurumsal bir mekanizmadır⁶⁹⁰. Anayasa yapımı bağlamında, yasama organı halkın katılımı ve demokratik serbestlik açısından kurucu meclislere kıyasen yetersiz görülmekle birlikte, yine de anayasa yapım süreçlerinde devlet yetkililerinin de birtakım işlevleri söz konusudur. Zira, kurucu meclisler kendi kendine toplanma yetisine sahip olmadıklarından sürecin bir şekilde harekete geçirilmesine yönelik çoğunlukla başka bir seçenek bulunmamaktadır. Rousseau'nun belirttiği gibi, toplanma kararı bizzat yasadan ileri gelmekle birlikte devletin olağan yapılarının üstlenebileceği tek rol yalnızca anayasa yapım sürecinin hukuki bir zeminde harekete geçirilmesi ile kurucu meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak esasların belirlenmesine yönelik olmalıdır⁶⁹¹.

Yeni anayasa yapımında görevli kurucu meclislerin oluşumunda ağırlıklı olarak seçim yönteminin kullanılmasına karşın, bazı demokratik kurucu meclislerde belirli kesimlere mensup atanmış üyeler adına sandalye tahsis edilmesi de söz konusu olmuştur, örneğin Kolombiya'da gerilla gruplarının atanmış üyeleri için dört sandalye eklenmiştir. Bunun yanı sıra, birçok kurucu meclis siyasi partileri esas alan bir yapıya sahip olmakla birlikte, temsilciler belirli siyasi partilerin mensubu olarak söz konusu partilerin çıkarları ile siyasi görüşlerini temsil etmişlerdir. Ancak son yirmi yılda bağımsız adaylara fırsat tanıyan kurucu meclis seçimlerinin sayısında bir artmış gerçekleşmektedir⁶⁹².

⁶⁸⁹ Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 66.

⁶⁹⁰ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 373 – 374. Örneğin, 1787 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde bu karar Kıta Kongresi tarafından, 1789 yılında Fransa'da Kral tarafından verilmiş olup, 1949 yılında Almanya'da ise bu karar Batılı işgalci güçler tarafından alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da delegeler eyalet yasama organları tarafından seçilmiş, yine Almanya'da delegelerin seçimi Müttefik Güçler tarafından dayatılan bir kısıtlamaya, yani sayılarının eyaletlerin nüfusuyla orantılı olması şartına tabi kılınmıştır. Fransa'da ise delegeler, Kral'ın, Üçüncü Meclis ve diğer iki Meclis'in toplamı kadar delegeye sahip olmasına karar vermesiyle birlikte, üç Meclis içerisinden seçilmiştir. Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 373 – 374.

⁶⁹¹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 35 – 36.

⁶⁹² Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 14 – 15.

Görüldüğü üzere, kurucu meclis üyelerinin devlet yetkilileri vasıtasıyla atanmalarının yerine doğrudan halk tarafından seçilmiş olan temsilcilerden meydana gelmesi gerekmektedir. Kurucu meclis üyelerinin resmi makamlarca atanması, temsilciler ile vatandaşlar arasındaki mesafeyi artırır oysa bu mesafenin mümkün olduğunca daraltılması demokrasilerin faydasına olup aynı zamanda üyelerin, toplumun farklı kesimlerinin sürece katılımını teşvik edebilecek şekilde seçilmesi de bu hususta önem arz etmektedir. Nitekim, uzun süreler boyunca iktidardan dışlanan kesimlerin sürece dahil edilmesinin teşviki kurucu meclis üyelerinin belirlenmesinde kullanılan seçim sistemiyle bağlantılıdır⁶⁹³ Kurucu meclislerin kapsamlı bir temsile dayalı olması gerekliliğinden hareketle, çoğunluk sistemi yerine nispi temsile dayalı bir seçim sistemi uygulanması en iyi seçenek olacaktır. Zira, nispi temsil sistemi siyasi partilerin yahut benzeri görüşleri paylaşan seçmen kitlelerinin aldıkları oy oranıyla bağlantılı olarak kurucu mecliste sandalye kazanmalarını mümkün kılar. Öte yandan seçim barajı, uygulamada azami sayıda temsilcinin seçilebilmesi açısından mümkün olabildiğince düşük tutularak bu sayede vatandaşlar ile meclis arasındaki mesafe daraltılmalıdır. Nispi temsil sisteminin benimsenmesine ek olarak, anayasa üzerinde farklı görüşlere sahip bireyler ve gruplar ülkenin muhtelif bölgelerinde dağınık şekilde bulunabileceğinden, tüm ülke tek bir seçim bölgesi olarak düzenlenmeli böylelikle vatandaşların eşit ölçüde temsiline teminat altına alınması sağlanmalıdır⁶⁹⁴.

Bununla birlikte nispile düzeyi sadece uygulanan formüle bağlı olarak değil ayrıca kurucu meclisin toplam üye sayısı ile bir seçim çevresindeki sandalye sayısına bağlı olarak da ciddi şekilde değişkenlik gösterebilmektedir. Yakın tarihli anayasa yapım tecrübeleri arasında belki de en kapsayıcı örnek, Aralık 1990'da gerçekleştirilen Kolombiya anayasa yapım sürecinde kurucu meclisin 70 üyesinin, tüm ülkenin tek bir ulusal seçim çevresi sayılarak küçük partilere avantaj sağlama potansiyeli yüksek bir seçim yöntemi olan Hare formülü kullanılarak seçilmesiydi. Buna karşılık 1966 Dominik Anayasası, D'Hondt formülüyle seçilen 74 üyeli bir kurucu meclis tarafından kabul edilmiş, bu formüle bağlı olarak ülke 27 seçim çevresine bölünmek suretiyle büyük partilere avantaj sağlama eğilimi gösterdiğinden en düşük kapsayıcılığa sahip anayasa yapım süreci olarak değerlendirilmiştir⁶⁹⁵.

⁶⁹³ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 31.

⁶⁹⁴ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 31 – 32.

⁶⁹⁵ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 14.

Kurucu meclisler müzakere ve pazarlığın en belirgin şekillerini sergilemeleri dolayısıyla ayrıcalıklı bir mahiyete sahip olduklarından, olağan meclislerle karşılaştırıldığında gerek hedefleri gerekse çalışma koşulları bağlamında farklılık arz etmektedirler. Zira, yeni anayasa yapım süreçlerinde üzerinde mutabakata varılması gereken hususlar sıradan ve şahsi çıkarlara dayalı gündelik siyasetten oldukça uzaktır. Kurucu meclisler geleceğe yönelik hukuki açıdan çerçeve çizmekle birlikte, faaliyetleri sırasında da objektif müzakere ihtiyacı oldukça yüksek olmaktadır. Bu kapsamda, menfaat gruplarının çoğulculuğu ve ilgililerin sadece halktan ibaret sayılmayarak, o esnada henüz varlık kazanmamış nesilleri de içermesi gerekçesiyle müzakereler tamamıyla etkili sonuçlar doğuramayacaktır. Dolayısıyla, yeni anayasaların sıklıkla olağanüstü ve kritik tedbirlerin devreye girdiği kriz ortamlarında yapıldığı düşünüldüğünde müzakerelerin istenilen başarıya ulaşmama ihtimali de göz ardı edilmemelidir⁶⁹⁶.

Bu doğrultuda, kurucu meclislerin oluşumu hususunda bir paradoks söz konusudur. Geniş katılımlı bir yapıya sahip kurucu meclisler kapsayıcılığı garanti altına almak bakımından fayda sağlamakla beraber aynı zamanda bu türden geniş yapıların kendi içerisinde bir uzlaşıya varmasına yönelik çeşitli güçlükler yaşanması söz konusu olabilmektedir. Zira, pek çok ülkede deneyimlenen anayasa yapım süreçlerinde, toplum nezdinde önem taşıyan tartışmalı konulara dair karar alma konusunda görevli başlıca siyasi aktörlerin bir araya geldikleri küçük gruplar oluşturulmaktadır. Söz konusu gruplar, halkın geneli tarafından seçilen yahut atanmış temsilcileri içermekle birlikte aynı zamanda bünyelerine akademisyenler, yargıçlar, geleneksel liderler ile benzeri niteliklere sahip pek çok üyenin de bulunması söz konusudur⁶⁹⁷. Bu gruplar, sürece katkıda bulunan görevliler ile uluslararası uzmanlar tarafından desteklenerek, anayasanın asıl yapıcılar olarak değerlendirilmekle birlikte nispeten dar bir çember içerisinde hatta belki de resmi anlamda organın dışında kalan liderleri de içerecek şekilde, ilgili seçmenler adına karar verme gücü ve yetkisine sahip üst düzey bir karar merciidir. Böylesi çekirdek gruplar doğaları gereği anayasa taslağı hazırlamaktan ziyade fikir ve kararları, kimi zaman hatalı veya noksan dahi olsa, nihai belgeye dönüştürme işlevini üstlenirler. Bu gruplar elbette diğer gruplar tarafından

⁶⁹⁶ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 347.

⁶⁹⁷ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 11.

çeşitli şekillerde sınırlandırılmaktadırlar⁶⁹⁸ Örneğin, Güney Afrika Kurucu Meclisi bünyesinde on üyeli bir yürütme komitesinin yanı sıra kilit müzakereciler arasında belirli uzlaşılar sağlanması amacıyla da sık sık gayri resmi bir “*çift taraflı kanal*” oluşturmaktaydı. Kritik karar alma süreçlerinin birçoğu bu gayri resmi toplantılarda gerçekleşmiş, Kurucu Meclis genel kurul şeklinde sadece birkaç kez toplanmıştır. Benzer şekilde Tunus’ta da Kurucu Meclis’in başkanı ile başkan yardımcıları, raportör ve Meclis’te temsil edilen tüm siyasi partilerin iki üyesinden oluşan gayri resmi bir “*Uzlaşma Komitesi*” kurulmuş, bu önemli komite Kurucu Meclis’in tamamını dahil etmeksizin en kritik ve karmaşık konularda uzlaşa sağlamakla görevlendirilmiştir⁶⁹⁹.

Siyaset kuramcıları kurucu iktidarın kurulu iktidardan⁷⁰⁰ bir önceki safha olduğunu ileri sürmektedirler. Kurucu iktidarı kullanmakla yetkili siyasi aktörlerin kolektif olarak kurulu iktidarı oluşturdukları iki farklı yöntem söz konusu olup, bunlar devrimci model ve egemenlik sonrası model şeklinde ayrıma tabi tutulabilir. Egemenlik sonrası anayasa yapımı, geçmişte hakimiyet sahibi bir organ tarafından tasarlanmış siyasi rejimin ardından ortaya çıkan yapılar ile demokratik anayasacılığa dayalı bir siyasi sistem türünü ifade eder. Dolayısıyla, egemenlik sonrası anayasa yapım süreci herhangi bir kopuştan ziyade yasal sürekliliğe işaret etmekle birlikte, yasal sürekliliğe dayalı olarak, dönüşüm esnasında demokratik bir yaklaşım benimsemekte iken buna karşın, devrimci nitelikli geçiş süreçleri sıklıkla birer diktatörlüğe dönüşme riski

⁶⁹⁸ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 11.

⁶⁹⁹ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 11. Örneğin, Kosova’da da siyasi temsilcilerden oluşan ve teknik bir organ niteliğinde anayasa taslağını hazırlayan “Birlik Ekibi” görev yapmış, bu sayede teknik ve siyasi konular arasında iyi bir koordinasyon sağlanması mümkün olmuştur. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 11.

⁷⁰⁰ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 159. Kurucu iktidar, yeni bir anayasa yapma veya mevcut anayasayı değiştirme iktidarı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle, ikili ayrıma tabi tutulan kurucu iktidar literatürde yaygın olarak yeni bir anayasa yapma işlevini yerine getiren “*asli kurucu iktidar*” mevcut anayasayı değiştirme işlevine sahip olan ise “*türev (tali) kurucu iktidar*” olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte söz konusu ayrıma yönelik çeşitli eleştiriler mevcut olup, anayasanın devletin kurucu işlemi olması sebebiyle ancak onu ortaya koyan iradenin kurucu iktidar olarak değerlendirilebileceği dolayısıyla mevcut anayasanın değiştirilmesinin kurucu iktidarla ilişkilendirilemeyeceği öne sürülmektedir. Zira bu iktidar, egemenliği temsil etmesi bakımından asli ve bölünmez olduğundan egemen güce kısıtlama getirilmesi egemenlik kavramı ile bağdaşmaz. Anayasa değişikliğinin usul açısından çeşitli sınırlamalara tabi tutulmuş olduğu düşünüldüğünde anayasayı değiştirme iktidarını “*kurucu*” olarak nitelendirip aynı zamanda bu iktidarın sınırlarının belirlenmiş olduğunu belirtilmesi bir çelişkiye mahal vermekte olduğundan kurucu iktidarın bu şekilde bir ayrıma dayalı ifade edilmemelidir. Bu suretle kurucu iktidar tarafından yapılan anayasa ile oluşturulan her organ ve kurum yalnızca “*kurulu güç*” olarak tabir edilebilir. Kaynağını anayasadan alan bir güç kurucu iktidar niteliği taşıyamayacağından hareketle anayasayı yapma iktidarının “*kurucu iktidar*” mevcut anayasayı değiştirme iktidarının ise “*kurulu iktidar*” şeklinde nitelendirilmesi doğru olacaktır. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 160.

taşıdığından, dönüşüm sürecindeki devletlerde kapsayıcılık ve çoğulculuk unsurları güçlendirilirken, özellikle iktidar dinamiklerini sınırlandıracak yasal araçların tercih edilmesi söz konusu olmaktadır⁷⁰¹.

Özetle, tüm anayasalar eşit şartlarda doğmadıkları gibi, en azından birebir aynı süreçlerden geçerek yapılmamaktadır. Kimi anayasalar 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve 2009 Bolivya Anayasası gibi, olağanüstü meclisler tarafından hazırlanmasının ardından yine kurucu mecliste bir tür onay sürecine tabi tutulur. Bu meclisler, eski anayasanın feshedilip henüz yeni anayasanın da yürürlüğe girmedigi bir ortamda faaliyet gösterebilecek geçici nitelikteki meclislerden farklı olarak değerlendirilebilir. Bir anayasa yapım sürecinin demokratik olup olmadığı meselesinin anayasa yapım organının seçim yöntemine, yetkilerine ve anayasanın onaylanmasına dayalı olup olmadığı hususu günümüzde hala tartışmalıdır⁷⁰². Fakat yine de kurumsal çıkarların gözetilmesi olasılığını azaltmak adına anayasaların aynı zamanda olağan yasama meclisi olarak da görev yapan organlar eliyle değil, anayasa yapımı için özel olarak oluşturulan meclisler tarafından yazılması ve ayrıca yasama organlarına onaylama sürecinde merkezi bir yer verilmesi söz konusu olmamalıdır. Bunun yanı sıra sürecin aynı anda gizlilik (komite görüşmeleri) aleniyet (genel kurul görüşmeleri) esaslarını bir arada barındırması, tam gizliliğin partizan çıkarlarının engellenmesi ile tam aleniyetin tribünlere oynama ve abartılı retoriğin önlenmesi bakımından sürece katkı sağlayacağı da göz ardı edilmemelidir⁷⁰³.

4.2.3.3. Kurucu meclislerde menfaatlerin eşit temsili

Anayasa yapım sürecine dahil olacaklar ile bu konuda uygulanacak usuller büyük ölçüde anayasa yapım sürecinin demokratik niteliğini belirleyici etkenler olup sürecin elitist, popülist yahut uzlaşmacı veya çatışmacı kimliğinin ortaya çıkışı da bu bağlamda gerçekleşmektedir. Söz konusu karar; savaş, iç karışıklık ve çeşitli toplumsal ihtilafların ardından yapılan anayasalar bakımından o dönemde ülkedeki hâkim durumdaki güçler nezdinde alınırken, olağan koşullarda ve nispeten huzursuzluğun bulunmadığı ortamlarda sürecin niteliği ve sürece dahil edilecek kesimler, süreç öncesi toplumda etkin olan güçlerin arasında gerçekleştirilen

⁷⁰¹ Kennedy, *a.g.m.*, 2017, s. 557.

⁷⁰² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 17 – 18.

⁷⁰³ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 395.

pazarlıklar sonucu belirlenmektedir⁷⁰⁴. Bunun yanı sıra anayasa yapan organın seçimine ilişkin kurallar, sürecin kapsayıcılık düzeyine önemli ölçüde etki edecektir. Çoğunlukçu seçim düzenlemeleri en baskın seçmen gücünün hakim olduğu bir meclis ortaya çıkarabilecekken, saf nispi temsile dayalı uygulamalar azınlık konumundaki siyasi güçlerin daha fazla söz sahibi olabileceği çoğulcu bir organ meydana getirebilir. Nadiren de olsa ayrılmış koltuklar yahut benzeri araçlar, normal şartlarda oy sahibi olamayacak önemli azınlık gruplarının masada yer almasına olanak sağlamak için kullanılmakta, benzer şekilde meclis içerisindeki oylama kuralları, özellikle kilit kararların basit veya nitelikli çoğunluğa dayalı şekilde alınması çoğunluk ve azınlıkta kalan grupların görece gücünü etkileyebilmektedir⁷⁰⁵.

Elster'e göre, kurucu meclis seçimlerinde çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sistemi tercih edilmelidir. Olağan yasama organlarının oluşturulmasında çoğunluk sisteminin sağladığı avantajlar bulunmasına karşın kurucu meclislerin mahiyeti gereği temsili açıdan geniş kapsamlı bir yapıya sahip olması şarttır⁷⁰⁶. Kutuplaşmış toplumlar bağlamında, oluşum ve işleyiş açısından görece daha kapsayıcı özelliğe sahip anayasa yapıcı organlar, çoğunlukçu nitelikte olanlara kıyasla kutuplaşmanın üstesinden gelebilmek adına daha elverişli olabilmekle birlikte⁷⁰⁷, yine de bazı ülkelerde kurucu meclislerin çoğunlukçu kurallara göre oluşturulması söz konusu olmuştur. Örneğin Venezuela 1998 kurucu meclisi, yalnızca en fazla oya sahip adayların yer alması dolayısıyla, çoğunluk formülü şeklinde gerçekleşen bireysel oylama usulüyle belirlenmiştir. Bolivya'da 2006-2008 yılları arasında gerçekleşen anayasa yapım sürecinde 255 üyeli kurucu meclis, güçlü bir çoğunlukçu bileşenden oluşan karma sistemin uygulanmasıyla oluşturulmuş, temsilcilerin çoğunluğu (210) 70 adet üç sandalyeli seçim çevresinden seçilmiş ve temsilcilerden ikisi oyların çoğunluğunu alan siyasi partiye, biri ise en çok oy alan ikinci siyasi partiye tahsis edilmiştir. Geriye kalan 45 temsilci ise beş sandalyeli 9 bölgede çoğunluk lehine iki temsilci ve geriye kalan üç ayrı bölgede ise bölge başına birer temsilci olmak üzere sabit nispi paylaşım yöntemiyle belirlenmiştir. Anayasa yapım süreçlerinde bu türden formüllerin

⁷⁰⁴ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 15.

⁷⁰⁵ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10.

⁷⁰⁶ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 395.

⁷⁰⁷ Lerner, Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10.

kullanılması, en büyük partiyi destekleme eğilimi dolayısıyla siyasi partiler arasında kaçınılmaz şekilde eleştiri ve ihtilaflara yol açmıştır⁷⁰⁸.

Son zamanlarda yeni anayasa yapımına yönelik pek çok çalışma, çoğulculuk ve kapsayıcılık arasındaki dengenin olağan siyasette oldukça karmaşık bir konu olmasına karşın, anayasa yapımının pek çok açıdan kapsayıcılığa yönelmesi gerektiğini öne sürmektedir. Kurucu meclislerin kapsayıcı niteliğe sahip olması gerekliliği pragmatik ve normatif sebeplerin bir bileşimi olup kapsayıcı süreçlerin istikrar açısından ihtiyaç duyulan etkili siyasi aktörlerin geniş katılımını sağlama olasılığı daha yüksek olmaktadır⁷⁰⁹ Kapsayıcılık bir devletin uzun vadeli politik kuralları ile değerlerini belirleme hususunda da adil olarak değerlendirilmektedir. Şayet genel kabul gören bu argüman geçerli ise, o zaman anayasa yapımını üstlenen organların seçimi ve işleyişine ilişkin oylama usulleri de bu konuda önemli sonuçlar doğuracaktır⁷¹⁰. Zira, kurucu meclis tek bir konu etrafında derin bir şekilde kutuplaşmışsa, böyle bir durumda siyasi yandaşlık da güçleşecektir⁷¹¹.

2014 Tunus Anayasası'nı yapan kurucu meclis demokratik ortamda gerçekleştirilen serbest ve adil bir oylama sonucu halk tarafından belirlenmiş temsilciler ile siyasi partilerden meydana gelen oldukça kapsamlı ve çeşitliliğe dayalı bir yapı oluşturmuştur. Merkez sağdan merkez sola, liberallerden muhafazakarlara kadar uzanan farklı kesimlerin tamamı demokratik yeni anayasanın önemi noktasında mutabık kalmışlardır. Bu seviyeye ulaşabilmek adına tüm siyasi partiler arasında yaklaşık iki yıl süren müzakereler yürütülerek, söz konusu müzakereler ayrıca demokratik ilkelerin benimsenmesi bakımından Tunus'un son 10 senelik demokratik gelişiminde oldukça belirleyici bir etken olmuştur⁷¹².

Bu konudaki en başarılı örneklerden biri, her ne kadar sürecin sonunda gerçekleştirilen referandum sonucu halk tarafından reddedilse de Şili'deki anayasa

⁷⁰⁸ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 14.

⁷⁰⁹ Lerner, Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10.

⁷¹⁰ Lerner, Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10.

⁷¹¹ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 389.

⁷¹² Masmoidi, M., Marks, M. (2022). "What Went Wrong with Tunisian Democracy?" *Cato Policy Report*, s. 9. Tunus'taki bir diğer önemli başarı örneği ise İslamcılar ve laiklerin birçok farklı yapıda iş birliği içerisinde hareket edebilmiş olmalarıdır. Sadece Parlamento'da değil, aynı zamanda farklı koalisyon hükümetlerinde birlikte faaliyet göstermişlerdir. Ancak yine de bu durum her daim olumlu neticelere yol açmamış olsa da en azından aralarındaki görüş ayrılıklarının üstesinden gelebildiklerini ve demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi konularda uzlaşabildiklerini göstermiştir. Masmoidi, *a.g.m.*, 2000, s. 9.

yapımını gerçekleştiren kurucu meclis işlevi gören “*Anayasa Konvansiyonu*’dur.” Zira meclis bünyesinde sağ ve sol kanadın her ikisinin de temsil ediliyor oluşunun yanı sıra, kurucu meclis içerisindeki tüm bu çeşitliliğe ek olarak 17 sandalye Şili’nin yerli halklarına ayrılmış ve temsilcilerin yaş ortalamasının 45 olduğu Konvansiyon’da LGBTI kimlikleriyle öne çıkan ez az 6 temsilci de yer almıştır. Şili anayasa yapım organı 78 erkek ve 77 kadın temsilci sayısı ile cinsiyet eşitliği bakımından da daha önce hiç deneyimlenmemiş bir seviyeye ulaşarak bu görünümüyle Konvansiyon, o dönemde sıkça tekrarlanan ifadeyle, “*Herkesin Evi*” (La Casa de Todos) adlandırmasını hak etmiştir⁷¹³.

4.2.3.4. Kurucu meclisin yapısı ve işleyişi

Kurucu meclisler, ilkesel anlamda anayasa yapım usullerini bizzat kendileri belirlemektedirler. Zira, kurucu iktidar kendisinden evvel düzenlenen herhangi bir pozitif hukuk kuralı ile bağlı olmayıp, sadece kurucu iktidarın esas sahibi olan halk tarafından referandum yöntemi ile bir sınırlamaya tabi tutulabilmektedir.⁷¹⁴ Kurucu meclis üyelerinin maksatları mücadele yoluyla galibiyet elde etmek değil, müzakere aracılığıyla mutabakata varmak olması dolayısıyla olağan koşullarda genellikle birbirlerine karşı çatışma içerisine girmek yerine uzlaşmacı bir tutum sergilemektedirler. Anayasal içerikli söylemler temelde müzakere ve pazarlık üzerine kuruludur. Bir yanda rasyonel tartışmalar söz konusu olurken diğer yanda ise taahhüt ve tehditler uzlaşma sürecinde taraflarca kullanılan başlıca vasıtalar olup bunlardan ilki geçerlilik, ikincisi ise güvenilirlik esaslarına dayanmaktadır⁷¹⁵. Ester’in görüşü doğrultusunda kurucu meclislerin esas görevi, anayasa yapımı esnasında mantığın rolünü en üst seviyeye taşıyarak arzu ve menfaatlerin etkisini ise en aza indirmek olmalıdır. Anayasal düzen içerisinde siyasi anlamda herhangi bir tasarrufta

⁷¹³ Kontacı, *a.g.m.*, 2023, s. 29. Bunun yanı sıra, oldukça iyi yapılandırılan süreç boyunca gerçekleşen halk katılımı da dikkate değer boyutta olup, anayasa yapım süreci esnasında 154.000 vatandaşın katılım sağladığı 16.000 halk oturumu düzenlenirken, 980.000 vatandaş da anayasal taleplerini meclise ilemiştir. Kontacı, *a.g.m.*, 2023, s. 29.

⁷¹⁴ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 184.

⁷¹⁵ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 372. Rasyonel müzakerelerin sadece üstün argümanların varlığına bağlı olduğu varsayılmakta ise de anayasal müzakere aynı zamanda tehdit ve taahhütlerin ikna ediciliğini artırmak amacıyla başvurulan yöntemlere dayanmaktadır. Müzakere sürecinde kullanılabilecek söz konusu yöntemler siyasi sistemden bağımsız olarak mevcut olmakla birlikte, anayasal müzakerelerin bizzat meclis bünyesinde tesis edilen imkanlar vasıtasıyla da gerçekleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Seçmenler tarafından sağlanan yetkilerin stratejik düzeyde kullanımı bir diğer uygulama olmakla beraber bu tarz stratejiler diğerlerine göre nispeten daha kırılgandır. Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 372, 392.

bulunulmasını kolaylaştırmak amacıyla bir miktar kişisel menfaate ihtiyaç duyulmaktadır ki bu da anayasal düzenin varlığını sürdürebilmesi açısından son derece önemli bir özelliktir. Her ne kadar anayasal müzakerelerin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesi açısından da bir miktar arzu ve menfaat gerekli görülse de esasında bu hususlar anayasal süreçte tercih edilen nitelikler sayılmaktan uzak olmakla birlikte somut anlamda anayasa yapımının salt mantıkla sınırlandırılmayacağı gibi sınırlandırılmaması gerekliliği de göz ardı edilmemelidir. Dahası, halkın katılımının teşviki kimi koşullarda mantığın önüne geçebilir; zira araştırmacılar vatandaşların siyasi elitlere kıyasla daha fazla kişisel çıkar güdüsüyle hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu durumun dikkate alınması, katılımcılığın anayasanın kabulünün son aşamasına değin sınırlandırılması gerektiği anlamına gelebilecektir ki bu aşamada anayasa metinleri halihazırda oluşturulmuş ve sadece onaylanmaya tabi durumda⁷¹⁶ olması itibarıyla halkın yapılan yeni anayasaya yönelik istek ve taleplerini anayasa yapıcılara bildirmeleri söz konusu olamayacaktır. Katılımcılığın sadece referandumdan ibaret olmadığının öne sürülmesinden hareketle böylesi bir sınırlama demokratik katılımcı anayasa yapımı düşüncesi ile de tezat oluşturmaktadır.

Karar alabilmenin tek koşulu uzlaşya varmak olmayıp, teorik açıdan temsilcilerin bir araya gelip oy kullanmaları sonucu çoğunluğun kararını tescil etmeleri ve akabinde herhangi bir iletişim gerçekleştirmeden dağılmaları da mümkün olup bu tür bir uygulama Rousseau'nun siyasi karar almaya yönelik idealini yansıtmaktadır. Rousseau'ya göre seçmenler arasındaki etkileşim söylem ve demagojiye davetiye çıkarmakta bunun yerine, şayet müzakereler yürütüldüğü esnada halk yeterli düzeyde bilgi ile donatılırsa yurttaşlar birbirleriyle herhangi bir iletişim içerisinde olmasalar dahi aralarındaki cüzi farkların toplamının genel iradeyi oluşturması imkan dahilindedir. Elster'e göre Rousseau'nun bu görüşünü ciddiye almak zordur, keza vatandaşların birbirleriyle iletişime geçmeksizin bilgi edinebilecekleri önermesi makul görünmemekle birlikte, müzakereler kuramsal

⁷¹⁶ Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1354 – 1355. Ancak bu yaklaşım aynı zamanda Elster'in de ifade ettiği üzere olanaksız bir muhakeme türüdür. Zira pek çok sosyal bilim uzmanınca dahi söz konusu uygulamaların etkileri öngörülemiyorsa, çoğunluğu uzmanlıktan ziyade iktidar ya da temsil gereksinimleri dolayısıyla seçilen tasarımcılar makul nitelikte tercihlerde bulunabilmeyi nasıl başarabileceklerdir? Dolayısıyla Elster'in başlangıçtaki kuramının uygulanabilir olmasına ilişkin önemli bir engeli aşmadığı ileri sürülebilir. Zira normatif teorinin konuyla bağlantılı olabilmesi açısından, uygulanabilir neticelerle asgari düzeyde ilintili olması gerekmektedir. Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1354 – 1355.

çerçevede toplumsal karar alma sürecinin zorunlu bir unsuru olmasa da uygulamada iletişim olmaksızın toplumun bilgi sahibi olmasını sağlamak neredeyse imkansızdır. Öte yandan, kararların alınması hususunda iletişimin yeterli olacağı varsayımı doğru olmayıp, örneğin tarafların birbirleriyle çatışan görüşleri sözel biçimde peşinen talep etmeleri halinde müzakereler çıkmaza girebilirken, bunun yanı sıra müzakereler oylamalarla desteklense dahi, örneğin kabulü üçte iki çoğunluk gerektiren bir önerinin seçmenlerce bu oranda onaylanmaması benzeri durumlarda da bir çözüme ulaşılamaması söz konusu olabilir. Fakat bu tarz durumlarda bile kurulan iletişimlerin sonucu kararın alınamama gerekçesi kısmen belirlenmekte ve bir karara varıldığında başka karar yerine söz konusu kararın alınma nedeninin izahı bakımından iletişim etkili bir araç işlevi görebilmektedir⁷¹⁷.

Mevcut bir anayasal düzenin, ciddi anayasal dönüşümlere gereksinim duyması halinde kurucu iktidarın tezahür edebilmesine yönelik bir alan açılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, temel anayasal dönüşüm faaliyetlerinin yüksek düzeyde katılımcı usullerle gerçekleştirebileceği bir dizi siyasi düzenleme neticesinde gerçekleştirilen demokratik bir anayasa yapım süreci vatandaşları potansiyel anlamda yeni yahut kayda değer ölçüde dönüştürülmüş bir anayasal düzenin sahipleri şeklinde görerek, onların kurucu faaliyete katılmalarına imkan sağlayacak bir dizi anayasal yöntem öngörecektir⁷¹⁸. Anayasanın fiilen hazırlanma süreci tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, anayasa taslağının hazırlanması safhasına halkın katılımı konusunda kayda değer bir yetersizlik söz konusudur. Bir anayasanın hazırlanması genellikle hukukçular ile diğer uzmanlara münhasır bir alan oluşturması suretiyle vatandaşların sürece dahil edilmesi çoğunlukla kurucu meclis üyelerinin seçimi esnasında ve hazırlanan metnin referandum vasıtasıyla onaylanması aşamalarında gerçekleştirilmiştir⁷¹⁹.

Anayasa yapım süreçlerinde kurucu meclis resmi genel kurulu görevini ifa etmek üzere genellikle tematik şekilde komitelere ayrılmaktadır. Komiteler genellikle anayasasının farklı konuları düzenleyen bölümleriyle bağlantılı şekilde oluşturulmaktadır⁷²⁰. Anayasa yapıcı organ çoğunlukla yeni anayasanın farklı

⁷¹⁷ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 372.

⁷¹⁸ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 152.

⁷¹⁹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 33.

⁷²⁰ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 12. Örneğin, Nepal’de, ikinci Kurucu Meclis kendisini kamuya erişim, araştırma ve sürecin merkezinde yer alan temel ihtilaflı konuları tartışmak üzere bir “Anayasal

kısımlarını müzakere etmekle sorumlu komitelerin sayısı ve görevleri, bu komitelerin başkanlarının atanma yöntemi, komitelerde tartışılacak yahut teklif edilecek konular ile genel kurul toplantılarında müzakere ve oylama usulleri üzerinde belirleyici olmaktadır. Bazı ülkelerde, nihai kararların alınması aşamasında mutlak çoğunluk aranmasına karşın yeterli düzeyde toplumsal uzlaşa sağlanması maksadıyla çeşitli tamamlayıcı usuller benimsenmesi söz konusu olmuştur. Örneğin 1991 Kolombiya kurucu meclisinde üç ana siyasi parti meclis başkanlığını paylaşmayı kabul etmiş ve buna ek olarak azınlık partilerinin mensuplarının anayasanın farklı kısımlarına ilişkin önerilerde bulunmakla sorumlu komitelere başkanlık etmelerine olanak tanınmıştır⁷²¹.

Tüm bunların yanı sıra, kurucu referandum yönteminde kurucu meclisin anayasa yapım süresi sınırsız olmayıp, söz konusu metnin belirli bir süre zarfında hazırlanması bakımından düzenlenen takvime dayanmaktadır. Bu sürenin belirlenmesi hususunda mutlak ölçütler söz konusu olmamakta, süreler koşullara bağlı olarak farklılık arz edebilmektedir. Öte yandan, anayasa metninin mahiyeti gereğince yapılışının farklı usullere tabi tutulması dolayısıyla olağan normların hazırlanmasından daha uzun bir süreye ihtiyaç duyulduğu kabul edilebileceği gibi, yeni anayasaların genellikle olağanüstü koşullarda yapıldığı göz önüne alındığında metnin hazırlanma sürecinin uzunca bir zamana yayılmasının da birtakım sakıncaları bulunmaktadır⁷²². Genel itibarıyla, makul kabul edilebilecek zaman çerçevesinin çok kısa ve katı şekilde çizilmemesi ve aynı zamanda çok uzun ve esnek olmaması da gerekmektedir. İlk durum, çeşitli reform önerilerinin yeterli düzeyde müzakere edilerek dikkatle değerlendirilmesini engelleyebilirken, diğer durum ise vatandaşlar ile anayasa yapımcıların sürece olan ilgilerinin azalması yahut süreci kesintiye uğratacak olayların meydana gelmesi riski taşıyabilmektedir. Bununla birlikte vakaların büyük çoğunluğunda anayasanın hazırlanmasına ilişkin zaman çizelgesi, sürecin başladığı dönemdeki belirli koşullara dayalı olarak değişkenlik gösterebilecektir⁷²³.

Kurucu meclis üyelerinin özgürce çalışabilmeleri ve ayrıca devlet organlarını uygun buldukları şekillerde yeniden düzenleyebilmeleri konusundaki anlayış sadece teoride geçerli olmamakla birlikte, aynı zamanda uygulamada da kabul görmektedir.

Diyalog ve Siyasi Danışma Komitesi” şeklinde işlevsel komitelere ayırmıştır. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 12.

⁷²¹ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 15, 16.

⁷²² Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 186.

⁷²³ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 17.

Örneğin, 1999 tarihli kararında Venezuela Yüksek Adalet Mahkemesi, Kongre'nin anayasayı değiştirme yetkisine ilişkin olarak anayasada öngörülen sınırların, kurucu meclis vasıtası ile faaliyet gösteren halk açısından geçerli olamayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte kurucu meclislerin egemen niteliği, amacının sadece yeni anayasa yapımı olmasından hareketle mevcut anayasa yerine geçecek anayasa ile de bağlı tutulmaması sonucunu doğurmayıp, aynı zamanda kendi çalışma esaslarını da belirlemesi gerektiği anlamına gelmektedir. Zira, daha önce de belirtildiği üzere bazı kurucu meclislerin kurucu iktidar yetkisini ifa ettikleri esnada kendilerine geçici surette olağan kanun koyucu yetkisi atfetme şeklinde tehlikeli adımlar atmaları söz konusu olmuştur⁷²⁴.

Kurucu meclislerdeki siyasi destek (logrolling) eğilimleri çoğunlukla yasama meclislerinden iki açıdan farklılık göstermektedir. Bunlardan ilki, kurucu meclisler olağan meclisler gibi süreklilik arz etmemeleri dolayısıyla taraflar itibarlarını kaybetme kaygısıyla vaatlerine bağlılık konusunda baskı altında kalamakta, diğeri ise birbiriyle pazarlık halindeki münferit hususların karara bağlanma süreci birbirinden bağımsız yahut ardışık olmayarak, kurucu meclislerin anayasayı bir bütün halinde yürürlüğe koyma vazifesini nihayete erdirmesidir⁷²⁵. Söz konusu farklar teoride kurucu meclislere dair uzlaşmazlığa yol açacak hususlar şeklinde değerlendirilse de uygulamada durum her zaman bu şekilde olmayabilir. Taraflardan biri, karşı taraf nezdinde müzakerelerin kesintiye uğramasının sorumlusu olarak görülmek istemediği yahut müzakerelere sıfırdan başlanması halinde kaybedeceği başka menfaatlerinin de olacağı varsayımıyla hareket edebileceğinden, kurucu meclislerde müzakerelerin sürdürüldüğü esnada taraflardan herhangi birinin taleplerinden cayması halinde uzlaş sağlanabilmektedir⁷²⁶.

Anayasa yapımı üzerine çalışan kuramcıların birçoğu her ne kadar kurucu meclisin mutlak yetkisine vurgu yapıyor olsalar da bu bakış açısı doğrultusundaki rasyonel tasarım anlayışının anayasa yapım süreçlerini belirli kurallar çerçevesinde sınırlandırıldığına yönelik çok sayıda veri bulunmaktadır. İlk olarak anayasa yapıcıların sahip olduğu vizyon, gerek devlet içerisinde gerekse uluslararası düzeyde karşılaştırmalı geçmiş tecrübeler ışığında halihazırda mevcut olan birtakım ilkelerle

⁷²⁴ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 38.

⁷²⁵ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 394.

⁷²⁶ Elster, *a.g.m.*, 2000, s. 394.

sınırlandırılmakta, bunun yanı sıra anayasa yapıcılar süregelen bir mücadelenin ürünü olarak yahut uluslararası siyasal kültürün baskınlığı dolayısıyla anayasal anın siyasi koşullarına bağlı olarak hareket etmektedirler. Dahası, anayasa yapım süreçleri alternatif anayasal tasavvurlar ve bunları destekleyen demokratik süreçler ile farklı katılımcı mekanizmalar aracılığıyla da kısıtlanmaya tabi tutulmaktadır⁷²⁷.

Kurucu Meclis'in tabi olduğu prosedürel kısıtlamalardan en kritik olanı resmi müzakere organının karar alma usulüne ilişkin kurallardır. Çoğu zaman, anayasaların sembolik önemi ışığında kararlar basit çoğunluktan ziyade nitelikli çoğunlukla alınmaktadır. Güney Afrika'da her ne kadar kararlar oy birliğine dayalı alınmasa da "yeterli mutabakat" ilkesi gereğince basit çoğunluktan daha yüksek bir oran gerektirmekteydi. Esasen bu anayasa yapımında rol alan iki kilit aktör Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Ulusal Parti'nin (NP) mutabakatı anlamına gelse de söz konusu mutabakat daha küçük partilerin temel çıkarlarının göremezden gelinmesine sebebiyet vermemiştir⁷²⁸. Bununla birlikte anayasa yapım süreçlerinde kurucu meclislerin çoğu yeni anayasanın kapsamına ilişkin karar verme konusunda bağımsız hareket etmektedir. Örneğin, Latin Amerika'da gerçekleştirilen anayasa yapım süreçlerinde Güney Afrika 1996 anayasa yapım sürecinde uygulanan anayasa mahkemesi aracılığıyla yürürlüğe konmuş geçici bir anayasa vasıtasıyla kurucu meclisin yeni anayasayı yaparken uymak zorunda olduğu önemli esasların belirlendiği bir anayasal dönüşüm tecrübesi mevcut değildir⁷²⁹.

Kurucu meclislerin hukuki açıdan herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaması durumunda, kaçınılmaz surette demokrasi karşıtı sonuçlar yaratma tehlikesini de içinde barındıracaktır. Başka bir deyişle, kurucu meclislerce hazırlanan anayasanın demokrasiyi askıya alması ve gerçekleştirilen referandum ile de halk tarafından bunun tasdik edilmesi söz konusu olabilir. Demokrasinin rafa kaldırılması neticesinde her türlü demokratik dönüşümü mümkün kılan temel siyasi katılım haklarına; özellikle de dernek kurma özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve oy hakkı benzeri hak ve özgürlüklere, yeni inşa edilen anayasal düzen içerisinde saygı duyulmayacağı ileri sürülebilir. Siyasi

⁷²⁷ Klug, *a.g.m.*, 2019, s. 49.

⁷²⁸ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 11.

⁷²⁹ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 15. Bununla birlikte, anayasa yapım organının alacağı kararların önceden konulmuş bir takım anayasal ilkelere mi yoksa reform niteliğindeki düzenlemelere göre mi hareket edilmesi gerektiği meselesi son dönemlerde oldukça tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 15.

katılım hakları sadece demokrasinin varlığına ilişkin olmayıp aynı zamanda demokratik serbestlik idealinin de hayata geçirilmesi açısından zaruri bir önkoşuldur. Bu haklar mevcut olmaksızın bir toplumun yürürlükteki anayasal düzeni sorgulayabilmesi ve yeni anayasa yapım sürecine adım atmaya teşebbüs edebilmesi oldukça güçtür⁷³⁰.

4.2.3.5. Anayasa yapım sürecine halkın katılımı

Günümüzde gerçekleştirilen yeni anayasa yapım süreçlerine yeni anayasanın halkın tamamının katılımı neticesinde oybirliği ile kabul edilerek yürürlüğe girmesi imkânsız olmamakla birlikte, bunu sağlamak son derece güçtür. Nitekim, demokratik anayasa yapımına ilişkin en ideal olan sürece tam katılım sağlanarak oybirliği ile karar verme ise de söz konusu ideale ulaşabilmenin zorlukları düşünüldüğünde, bu ideale mümkün mertebe yaklaşan bir anayasa yapım süreci demokratik olarak değerlendirilebilecektir. Zira, anayasa yapımını demokratik kılacak unsur yeni anayasanın halkın mümkün olan en elverişli şekillerde sürecin her aşamasına dahil olmaları ile süreç hakkında yeterli düzeyde bilgilendirilmelerini sağlayacak yöntemler vasıtasıyla hazırlanmasıdır⁷³¹.

Kutuplaşmış toplumlar açısından halk katılımının, anayasa yapım süreci üzerinde hesap verebilirliğin artması ve özellikle bölgesel düzeyde sosyo-politik uygulamalar ve yapıların bu bağlamda önemi konusunda anayasa yapıcılarının bakış açılarını değiştirebilmesine yönelik müspet tesirleri bulunabilmektedir. Zira, halkın sürece dahil olma arzusu içerisinde bulunduğu ve bu hususta kendilerine sunulan imkanları memnuniyetle karşıladığına dair bulgular söz konusudur. Bu doğrultuda en katılımcı anayasa yapım süreçlerinden biri olarak değerlendirilen Güney Afrika tecrübesinde halkın katılımı doğrultusunda kurucu meclise yeni anayasaya ilişkin iki milyondan fazla görüş sunulmuş, bu deneyim son dönemlerde katılımcı anayasa yapım süreçlerinin giderek yaygınlaşması ile gelecekteki süreçlerin de katılımcılığı teşvik edeceği yönünde bir beklenti yaratmıştır. Örneğin, Doğu Timor anayasa yapım sürecinde sivil toplum üyeleri kendilerine sağlanan katılım düzeyinin düşüklüğünü protesto amacıyla sık sık Güney Afrika'daki yüksek katılımlı sürece atıfta

⁷³⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 40.

⁷³¹ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 3.

bulunmuşlardır. Bununla birlikte, bir diğer önemli husus katılımın sadece görünüşten ibaret olmayarak neticeyede etki edecek şekilde uygulanması gerekliliğidir⁷³².

Özellikle kutuplaşmış toplumlar açısından katılım konusuna odaklanmak, anayasa yapım sürecinin dinamikleri ile karmaşık yapısının anlaşılması bakımından yarar sağlamaktadır. Katılım konusu, anayasa yapım sürecine dahil olan veya dahil olma arzusu taşıyan çıkar grupları ile bunların çeşitliliği hususunda farkındalık yaratarak, anayasa yapım sürecine yön verecek yahut hükmedecek meselelerin belirlenmesi noktasında rehberlik etmektedir. Kapsayıcılık düzeyi sürece katılım sağlayan grupların göreceli ağırlıklarına yönelik olarak tespit edilebilebileceği gibi, resmi süreç üzerindeki perdenin kaldırılmasına yardımcı olarak müzakerelerin yürütülmesi esnasında karar alma süreçlerine dair de bir fikir verebilmektedir. Zira genel olarak sürecin resmi tasarımı da yer almayan, genellikle STK'larla birlikte hareket eden harici unsurların etkisini de göstermek suretiyle sürecin ulus genelinde ne denli bağımsız yürüdüğüne ilişkin ipuçları da verebilmektedir⁷³³.

1990'lerden itibaren anayasa yapım süreçlerine halkın doğrudan katılım ideali giderek yaygınlık kazanmıştır. 1990 ve 2005 yılları arasında 83 ülkede 108 yeni anayasa kabul edilmiş olup, katılımcı anayasa yapımı üzerine 2013 yılında yapılan bir çalışmada, *“yeni anayasaların sayısındaki artışa, anayasa yapım sürecine halkın katılımının, sonucun meşruluğu açısından gereklilik arz ettiği kanaatinde de paralel bir yükselişin eşlik ettiği”* ortaya koyulmuştur. Her ne kadar siyasi aktörlerce geleneksel olarak meşruiyetlerinin temelini oluşturacak düzenlemeleri içeren anayasalar hazırlanmışsa da 1990'ardan bu yana, halkın katılımı ile anayasal meşruiyete ilişkin değişen kanaatlerin uluslararası düzeyde de yerleşik hale geldiği görülmektedir. Halkın anayasa yapım sürecine dahil edilmesi beklentilerine yönelik paradigmanın değişimindeki zamanlama, anayasa yapımı süreçlerinin tasarımı ile ilişkin esaslı yeniliklerle de örtüşmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri açısından 1990 senesi yuvarlak masa toplantılarının yılı olmuş, eski Sovyet ardılı ülkelerdeki sivil toplum hareketleri zamanla birer siyasi topluluk ve yapıya dönüştürülmüştür. Anayasa yapımı, bu yeni konsolide olmuş demokrasilerde eyleme geçen vatandaşlar

⁷³² Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 284. Örneğin, Zimbabve anayasa yapım sürecinde kapsamlı bir toplumsal istişare programı uygulanmış fakat Başkan Robert Mugabe tarafından halkın tavsiyelerini kabul etme mecburiyeti bulunmadığından hareketle önerilerin bir kısmını reddedilmiş ve sonuç olarak, iktidarın halka danışması samimiyezsiz olarak değerlendirilmiştir. Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 284.

⁷³³ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 213.

ile örgütler açısından daimi rolünün tesisine yönelik bir araç işlevi görmesi dolayısıyla geçmiş rejimlerin demokratik açıdan meşru sayılamayacak anayasalarında yapılan değişiklikler çerçevesinde yasal istikrar elde edilmiştir⁷³⁴.

Yeni anayasa yapımı konusunda yalnızca kurucu meclis üyelerinin seçilmiş olması yeterli bulunmamakla birlikte aynı zamanda halk katılımı ideali doğrultusunda yeni anayasayanın ona tabi olacakların katılımıyla kabul edilmesini de zorunlu kılmaktadır. Zira halkın katılımını artırma potansiyeline sahip bir kurucu meclis bile, nüfusun farklı kesimlerinin katılımını en aza indirecek şekilde tasarlanabilmektedir. Bu doğrultuda anayasa yapım sürecinin genel hatlarıyla halk katılımı idealine uyumlu şekilde neticelendirilmesine yönelik birtakım koşulları tespit etmek mümkündür. Colón-Ríos'a göre bu koşullar; kurucu meclisin toplumun tüm farklı kesimlerinin katılımını teşvik edecek şekilde oluşturulması, sürecin tüm aşamalarına halkın katılımının sağlanması ve anayasa yapımının yeni anayasaya dair güçlü bir halk desteği bağlamında gerçekleşmesi şeklinde özetlenebilmektedir⁷³⁵. Vatandaşların yeni anayasa yapım sürecine katılımı pek çok farklı şekilde gerçekleşebileceği gibi katılımının en temel şekli elbette, yapılacak düzenlemelerin içeriğine karar verecek yahut önerilerde bulunacak temsilcilerin halk tarafından seçilmesidir. Bunun yanı sıra doğrudan katılım mekanizmaları arasında resmi veya gayri resmi istişare süreçleri, halka açık toplantılar, katılımcı tartışmaların yürütüldüğü oturumlar, anketler veya kamuoyu yoklamaları, anayasal reform önerilerinde bulunma imkânı ile temsilciler tarafından kabul edilen anayasal düzenlemelere yönelik oy kullanma hakkı bulunabilmektedir. Katılımın sağlayacağı faydalar konusunda görüş birliği olmasına karşın, vatandaşların katılımını teşvik etmek için en iyi yöntemin belirlenmesi yahut katılımın doğuracağı sonuçların değerlendirilmesi hususundaki birtakım meseleler henüz netlik kazanmamıştır⁷³⁶.

Kapsamlı halk katılımının önemi tarihsel ve coğrafi açıdan ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, çıkar gruplarının teşkilatlanmasının yaygın olduğu ve ayrıca temsil geleneğinin yerleşik hale geldiği ülkelerde doğrudan halk katılımının önemi genellikle daha düşük düzeyde olmaktadır. Basın kampanyalarının etkili bir şekilde gerçekleştiği ve köklü bir temsil geleneğine sahip toplumlarda halk anayasal

⁷³⁴ Kennedy, *a.g.m.*, 2017, s. 457 – 458.

⁷³⁵ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 30 – 31.

⁷³⁶ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 17.

meselelere doğrudan müdahil olmaksızın görüşlerini ifade etme ve müzakere imkanına sahiptir. Buna karşılık sivil toplum kuruluşlarının, sendikaların, basın organlarının ve siyasi partilerin sayıca yetersiz veya yeterince yaygın olmadığı yahut erişimlerinin kısıtlandığı ülkelerde vatandaşların sürece doğrudan katılımı, halkın hukuki meseleler hakkında bilgilendirilmesi, yasal düzenlemeler konusunda farkındalığının artırılması ve anayasacılığın teşvik edilmesi bakımından gereklilik arz etmektedir. Bu nedenlerle, komünizmin çöküşünün ardından Doğu Avrupa’da gerçekleşen anayasa yapım süreçleri ile Avrupa Birliği uygulamalarında görüldüğü üzere özellikle kırsal bölgelerde, köylerde ve küçük kasabalarda halkın sürece doğrudan katılımı Afrika, Latin Amerika ve Asya’da diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha büyük bir öneme sahiptir⁷³⁷.

Anayasa yapımının istisnai niteliği dolayısıyla demokrasi üzerine yapılan tartışmaları bir dereceye kadar hafifletme eğilimi göstermektedir. Örneğin liberal, müzakereci ve katılımcı demokrasi taraftarları yasama çoğunluğunun yetkisinin kapsamı, yargıçların belirli anayasal ilkelere aykırı yasaları iptal edip edemeyecekleri yahut referandumlar ile diğer doğrudan demokrasi araçlarının kullanımının çağdaş toplumlarda fayda sağlayıp sağlamayacağı konularında hemfikir olmayabilirler. Ancak anayasa yapımı bağlamında çoğu demokratik görüş, halkın sınırsız anayasa yapma gücüne sahip olduğu, anayasa yapımı ve onay aşamalarının genellikle olağan yasama faaliyetinden daha katılımcı olması gerektiği hususunda hemfikirdir⁷³⁸.

Katılım, genel itibarıyla oy verme ve seçimlere katılma, devlet organlarının karar alma süreçlerinin bir bileşeni olma, birtakım hususlarda geçerli veto hakkına sahip,

⁷³⁷ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 214. Anayasa yapım sürecine halkın katılımı, anayasal ve toplumsal reform gündeminin detaylandırılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Gündeme ilişkin değerlendirmeler genellikle büyük oranda kent kökenli elitler tarafından gerçekleştirilmekte olup görüşlerini bildirmek üzere teşvik edildiklerinde kırsal bölgelerdeki yerel topluluklar, işçiler vb. katılım, âdem-i merkeziyetçilik, mülkiyet, asgari ihtiyaçlar, parlamento üyelerinin ve mahalli idarecilerin hesap verebilirliği benzeri hususlarda yerel koşullara dayalı olarak farklı yaklaşımlar ortaya koyabilirler. Halk katılımı farklı toplumsal grupları diyalog ortamına dahil edebilir ve bu sayede elitlerin ve diğer kamu görevlilerinin benimsediği yaklaşımlar sorgulanabilir hale gelerek bir anlamda siyasetçilere yönelik bir denge mekanizması yaratılabilir. Yakın zamana kadar hemen her ülkede anayasa yapımında belirleyici hatta kimi zaman da münhasıran siyasetçilerin etkin rol üstlenmesi söz konusu olmuşsa da günümüzde tüm dünyada, siyasetçilerin ve siyasi partilerin kısıtlı partizan çıkarlarına hizmet eden saikleri hususunda şüphecilik ve güvensizlik hüküm sürmektedir. Dolayısıyla halkın sürece katılımının artması sonucu reform gündeminin kapsamının genişletilmesine yönelik kayda değer bir katkı sağlayacaktır. Zira halk katılımı çoğunlukla değer yargılarına, ahlaka, devletin sorumluluğuna ve yetkililerin dürüstlüğüne vurgu yapılmasına vesile olurken; siyasetçilerin ise genellikle devlet otoritesi ve kamu kurumları odaklı hareket ettikleri görülmektedir. Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 214.

⁷³⁸ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 20, 21.

resmi politikaları etkilemeye yönelik fırsatlar, özerklik benzeri yerinden yönetim usulleri ve danışma organları vb. hususları içeren oldukça kapsamlı bir süreçtir. Bununla birlikte anayasa yapımı sürecine ilişkin katılım daha belirgin nitelikte olup sürecin nihai sonucu olan yeni anayasaya yön vermeye dönük uygulamaları içermekle birlikte bu hususlara yönelik farklı katılım yöntemleri söz konusudur. Katılım bağlamında halkın görüşlerini sunması amacıyla herhangi resmi bir uygulama söz konusu olmasa bile, süreci desteklemeyi amaçlayan bağımsız girişimler ile süreçten sorumlu organlar nezdinde gerçekleştirilen lobi faaliyetleri sayesinde katılım teşvik edilebilmektedir⁷³⁹. Zira demokrasi, halkın esas itibarıyla birtakım araçlar vasıtasıyla sürece eşit düzeyde müdahil olmasını gerektirmekle birlikte, bu husustaki tartışmalar daha ziyade halkın katılımı idealinin yeterli düzeyde gerçekleştirildiği kanısına varılabilmesi açısından katılım oranlarının yüksekliği ile katılımın sağlanmasına ilişkin hangi tür araçların kullanılması gerektiği konusundadır. Lakin, demokrasi halkın kendisini eşit statüde yönetmesi yani bir grup insanın kendi siyasi birlikteliklerinin şartlarını kendilerinin tayin etmesine dayandığından, halkın tabi olacağı kuralların belirlenmesine katılım hakkının bulunması gerekliliği hususu demokrasiler açısından bir tartışma meselesi arz etmemektedir⁷⁴⁰.

Anayasa yapımının katılımcı olması gerekliliği demokratik yeni anayasa yapımına ilişkin en yaygın görüş haline gelerek uluslararası düzeydeki uzmanlar tarafından de sıklıkla dile getirilen tavsiyelerden biridir. Aynı zamanda anayasa yapım süreçlerinde katılımın rolünü vurgulayan akademisyenler ve siyaset bilimciler tarafından katılımcılığın önemine yönelik ileri sürülen birkaç temel neden bulunmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle toplumun farklı kesimlerinden bireyler ve sivil toplum kuruluşlarının sürece katılımı anayasa metninin meşruiyetini artırmakta böylelikle yapılan anayasanın süreklilik kazanması ile farklı toplumsal kesimler tarafından kabul görmesi sağlanabilmektedir. Bunun yanı sıra katılımın nihai anayasanın içeriğini de etkilemesi söz konusu⁷⁴¹ olup halkın tabi olacağı yeni anayasanın içeriğinin bizzat kendi talep ve beklentileri çerçevesinde oluşturulması mümkün kılınabilecektir.

⁷³⁹ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 214.

⁷⁴⁰ Colón-Ríos, *a.g.e.*, 2012, s. 61, 62.

⁷⁴¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 20019, s. 10, 11.

Demokratik olarak nitelendirilebilecek bir anayasa yapım süreci iki temel ilkeye dayalı olmalıdır. Halkın katılımını esas alan bir anlayışa esas alacak şekilde tasarlanan anayasa yapım süreci uzman veya elitlerce hazırlanan yeni anayasa olasılığını ortadan kaldırır. Dolayısıyla anayasa yapımı sürecinin demokratik addedilebilmesi açısından halkın yeni anayasaya ilişkin tekliflerini sunması ve bunların müzakere edilmesi, anayasa yapım organının temsilcilerinin seçilmesi ve nihai anayasa metninin onaylanması yoluyla sürece mümkün olduğunca dahil olması sağlanmalıdır. Bir anayasa demokratik şeffaflık ideali doğrultusunda gelecekteki anayasa metninin tüm muhtevasının müzakere ve tartışmaya açık olduğu ayrıca anayasa yapımcıların herhangi bir yasal sınırlama yahut dış etken tarafından kısıtlanmadığı bir ortamda kaleme alınmalıdır⁷⁴². Bu doğrultuda, demokratik şeffaflık idealine saygı duyan bir anayasa yapımcı, gelecekteki anayasal düzeni sorgulanabilir kılmak açısından gerekli olan temel siyasi katılım hakları türünden demokrasinin varlığının ön koşulu niteliğindeki yapılara riayet eden bir anayasa inşa edecektir. Anayasa yapım sürecinde halkın katılımı ve demokratik serbestlik ideallerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan çeşitli uygulama ve mekanizmalar doğrultusunda sürecin çeşitli aşamalarında başvuru usuller ile oluşturulan yapılar sivil vatandaşların sürece katılımını kolaylaştırabileceği gibi güçleştirebilmesi de söz konusu olabilmektedir. Anayasa yapım sürecindeki farklı aşamaların her birini katılımcı şekle dönüştürmenin pek çok farklı usulü bulunmakla birlikte yeni anayasa ihtiyacının ele alınma aşamasında gerçekleştirilen katılım, anayasa değişikliğine yönelik güçlü bir halk desteğinin mevcudiyeti ile bağlantılı olup sürecin tavandan yahut tabandan ileri gelen bir talep doğrultusunda başlatıldığını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır⁷⁴³.

Tüm bunların yanı sıra anayasal süreçlere katılım görüş belirtmek şeklinde aktif yöntemler yahut referandumlarda oy kullanmak benzeri pasif yöntemler olmak üzere pek çok farklı düzeyde gerçekleştirilebileceği gibi, söz konusu seçeneklerden her biri de aynı zamanda çok sayıda varyasyon içermektedir. Örneğin istişare, sürecin farklı aşamalarında, farklı düzeylerde ve çeşitli örgütlenme biçimleriyle yürütülebileceği gibi, sürece halkın katılımını sağlayacak şekilde yahut halihazırda vitrin olmaktan

⁷⁴² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 26.

⁷⁴³ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 26 – 27,32.

öteye gitmeyecek şekilde de gerçekleştirilebilir⁷⁴⁴. Farklı katılım biçimlerinin sürece ilişkin tesirlerinin nicel yöntemlerle belirlenemeyecek ölçüde şartlara bağlı olması yahut anayasa yapım sürecinin yarattığı etkilerin çeşitli değişkenler tarafından gölgelenmesi mümkündür. Bununla bağlantılı olarak karşılaşılan bir diğer sorun da sürecin tarafsız tasarımcıların bir tercihinden ziyade, anayasa yapımının başarısına etkisi muhtemel diğer pek çok faktöre içkin olmasıdır. Örneğin, daha kapsayıcı bir anayasa yapım süreci makul şekilde demokratik istikrarın artmasına yol açabileceği gibi bu tür bir prosedürel tercih ancak rakip güçlerin uzlaşmaya yatkın olduğu ortamlarda başarı sağlayabilmekle birlikte tam tersi bir durumda anayasa yapım sürecinden bağımsız olarak başarısızlıkla sonuçlanma olasılığı taşıyabilmektedir⁷⁴⁵. Bunun yanı sıra, bilhassa siyasi kimlik ekseninde kutuplaşmış toplumlarda, halkın sürece katılımı etnik veya dini çoğunluğun anayasal bir teklifi kendi tercihleri doğrultusunda kabul veya reddedebilmesi şeklinde bir uygulamaya dönüşebilme riski barındırabilmektedir⁷⁴⁶.

Geçmişte gerçekleştirilen halk katılımını uygulamalarına yöneltilen temel eleştirilerden biri, sürecin yalnızca bilgi toplama maksatlı bir faaliyet şeklinde yürütülmesi suretiyle temsilciler nezdinde alınan nihai kararlar üzerinde belirgin etkilerinin söz konusu olmamasıdır. Katılımcı platformlarda vatandaşlarca dile getirilen görüşler yahut kurucu meclise sunulan somut reform önerilerinin, oluşturulan metnin içeriğine ilişkin doğrudan bir etkiye sahip olup olmadığı meselesi yeterince açık olmadığından, vatandaşların yeni anayasanın yürürlüğe girmesine yönelik doğrudan etkileri genellikle referandum yolu ile sağlanmaktadır. Referandumlar sürecin başlangıç aşamasında, bitiminde yahut her iki durumda da uygulanabilmektedir⁷⁴⁷. Dolayısıyla, anayasa yapımı hususunda nihai organ olarak kurucu meclise odaklanmaktan ziyade anayasa yapımını bir dizi eşmerkezli halkardan oluşan bir süreç olarak değerlendirmek faydalı olacaktır. En geniş anlamda demokratik anayasa yapımı, adına faaliyet gösterilen “*halkın kendisi*” tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, elbette halkın kendisini bağlayan belgeyi gerçekten üretmesinin beklenmesi faydalı bir kurgudan ibret olup, daha dar anlamda ülkeyi

⁷⁴⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10, 11. Keza, referandumlar da sürecin çeşitli aşamalarında ve farklı oylama usulleri dâhilinde gerçekleştirilebilir. Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 10 – 11.

⁷⁴⁵ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 8, 9.

⁷⁴⁶ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 16.

⁷⁴⁷ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 17, 18.

yöneten ve kapsamı ülkeden ülkeye değişiklik gösteren geniş bir seçkinler grubunca hazırlaması söz konusudur⁷⁴⁸.

Bunun yanı sıra sivil toplumun son yıllarda pek çok ülkede deneyimlenen reform ve anayasa yapım süreçlerinde oynadığı kilit bir rol sayesinde yeni anayasa yapım süreçlerinin birçoğu, o döneme değin marjinalize edilmiş grupların aktif roller üstlendiği oldukça geniş katılımcı süreçler haline dönüşmüştür⁷⁴⁹. Sivil toplumun anayasa yapım süreçlerine olumlu katkı sağlayabilmesine yönelik çeşitli usuller söz konusu olmakla birlikte bunlardan bazıları, halkın sürece olan ilgisinin artırılması suretiyle katılım olanaklarından istifade etmelerini teşvik etmek, halka vatandaşlık konusunda gerekli eğitimler verilerek demokratik katılım konusunda arzu ve kabiliyetleri artırmak, siyasileri nadiren ilgilendiren temel toplumsal meseleleri ön plana çıkararak reform gündemini çeşitlendirmek, meselelerin tespiti ile çözümünde uzman bilgisi ve tecrübesinden faydalanmak, siyasi çoğulculuk bağlamında dışlanmış yahut dezavantajlı kesimlerin haklarını savunmak, düzenli aralıklarla gerçekleştirilen denetimler aracılığıyla katılım konusunda yürütülen lobi faaliyetleri ile süreci korumaya yönelik katılımcı uygulamalara destek sağlamak şeklinde özetlenebilir⁷⁵⁰.

Bu doğrultuda, bilhassa belirli toplumsal grupların uzun süreler boyunca yönetimden dışlandıkları ve çatışma halinden henüz çıkabilmiş ülkelerdeki halkın sürece katılımının niteliği, uygulamada toplumsal iletişime yönelik eğitim ihtiyacına işaret etmekle birlikte, söz konusu eğitimin anayasa yapımı esnasında vatandaşların görüş ve önerilerinin taslağa yansıtılması öncesinde gerçekleştirilmesi gerekli görülmektedir. Öte yandan, yurttaşlık eğitiminin iktidar da dahil olmak üzere anayasa yapım sürecindeki partizan aktörlerden ziyade bağımsız bir yapı tarafından üstlenildiği ortamlarda halkın sürece katılımının kalitesini artması beklenebilir. Uganda deneyiminde görülebileceği üzere, halkın katılımına yönelik eğitimi ile görüşlerinin derlenmesi işlevi bağımsız bir komisyon marifetiyle gerçekleştirilmiştir⁷⁵¹.

Diğer yandan, örneğin Kenya’da, küçük bir uzman grubu tarafından hazırlanan ve daha sonra Ulusal Anayasa Konferansı’nda yeniden değerlendirilerek onaylanacak olan taslağa ilişkin vatandaşların görüşlerinin derlenmesi maksadıyla ülkenin farklı

⁷⁴⁸ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 12.

⁷⁴⁹ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 212.

⁷⁵⁰ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 212.

⁷⁵¹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 16.

bölgelerini ziyaret etmekle görevli bir İnceleme Komisyonu kurulmuştur. Güney Afrika’da da benzer şekilde anayasal sürece katılımlarını teşvik etmek üzere Kurucu Meclis üyelerinin halkla bir araya gelmesini amacıyla ülke çapında yüzlerce çalıştay düzenlenmiştir. Ayrıca anayasal müzakerelerin yürütüldüğü tüm aşamalarda halkın görüşlerini ifade edebileceği ve konuyla bağlantılı taleplerini iletebileceği bir internet sitesi kurulmuş bunun yanı sıra yürütülen kapsamlı basın kampanyası kapsamında halk tarafından yaklaşık iki milyon talep sunulmuştur. Ekvador’un son anayasa yapım sürecinde ise halkın soru ve önerilerini doğrudan kurucu meclis üyelerine elektronik ortamda iletebildiği bir “blog” oluşturularak bu blog üzerinden halkın anayasa yapım sürecine katılımı teşvik edilmiştir⁷⁵².

Katılımcı ve kapsayıcı süreçlerin, yeni anayasaların daha işlevsel yahut meşru olmasına yönelik katkıları değerlendirildiğinde, liberal düşünce ve uluslararası normlar ile çelişen birtakım konuların halk tarafından anayasaya dahil edilmesine ilişkin olası hallerde; örneğin Güney Afrika’da geniş halk kitlelerince idam cezasının anayasada hüküm altına alınması talebinde deneyimlendiği üzere, tüm kararların toplumsal kanaat ekseninde alınmasına dair sakıncalar söz konusu olabilmektedir. Nitekim, yeni anayasaların meşruluğu açısından, salt halkın kanaatlerini yansıtmasından ziyade, sürecin tüm aşamalarının demokratik esaslara dayanması ve ayrıca anayasanın uluslararası normlar karşısında sergilediği tutum da son derece önem arz etmektedir⁷⁵³. Bu bağlamda, Güney Afrika Kurucu Meclis temsilcileri, nüfusun büyük çoğunluğu tarafından desteklenen idam cezası konusundaki kararı ertelemek suretiyle, yeni kurulacak olan Anayasa Mahkemesi’nin takdirine bırakma yönünde hareket etmişlerdir. İlerleyen süreçte Anayasa Mahkemesi, konuya ilişkin mevcut toplumsal talebe karşın, Geçici Anayasa’da açıkça öngörülen insan haklarının

⁷⁵² Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 33. Bununla birlikte, toplumsal istişarelerin Kenya ve Güney Afrika’nın nihai anayasaları üzerindeki somut etkileri net değildir. Kenya örneğinde, Ulusal Anayasa Konferansınca kabul edilen ve halkın kanaatlerini yansıttığı iddia edilen anayasa taslağı akabinde parlamento tarafından ciddi değişikliklere uğramıştır. Güney Afrika Kurucu Meclisi üyelerinin ülke çapında derledikleri görüşlere verdikleri önem konusunda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Ekvador örneğinde ise, yeni anayasa yapım sürecine vatandaşların katılımını teşvik etmek maksatlı internet uygulamalarının etkinliği, özellikle de nüfusun çoğunluğu bakımından internet erişiminin mümkün olmadığı dikkate alındığında, belirgin değildir. Ancak bununla birlikte mevcut durum, böylesi uygulamaların etkin olarak yürütülemeyeceği şeklinde değerlendirilmemelidir. İstişare odaklı oluşumların, vatandaşlar tarafından anayasa yapım organınca müzakere edilmesi ve değerlendirmesi beklenen önerileri gündeme taşımalarını sağlayacak imza kampanyası benzeri yöntemlerle daha etkin şekilde işlev görmesi sağlanabilmektedir. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 34.

⁷⁵³ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 17.

teminat altına alınmasına yönelik hükme atıfta bulunarak, ölüm cezasının anayasaya aykırılık teşkil ettiğini beyan etmiştir⁷⁵⁴.

Buradan hareketle ileri sürülen tüm faydalarına karşılık, halkın niteliği ve kapasitesi bağlamında anayasa yapım süreçlerinin katılımcılığına yönelik temkinli yaklaşım doğrultusunda, halkın toplumsal çıkarlara ilişkin değerlendirme noktasında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmaması halinde, önyargılı yahut tahrip edici kanaatler çerçevesinde hareket edebilecekleri gibi aynı zamanda istismar, hile ve radikal düşüncelerin hedefi olma ihtimallerinin söz konusu olduğu ileri sürülmektedir. Buna ilaveten, bilhassa kutuplaşmış toplumlarda halkın siyasi kararlara ilişkin haklı gerekçelerin tespiti hususunda çoğunlukla farklı kanaatlere sahip olduğu dikkate alındığında, ideal müzakere ortamlarında dahi tüm katılımcıların uzlaşısına dönük makul zeminin yaratılması kolay olmayacaktır⁷⁵⁵.

Öte yandan, katılımcılar arasında mevcut birtakım eşitsizlikler toplumsal hakikat teşkil etmekle birlikte, bu eşitsizlik hali her ne kadar güç dengelerini bozmak suretiyle, talep ve ihtiyaç çeşitliliğinin ön plana çıkarılmasına sebebiyet verse dahi, kapsamlı müzakere zemininin esasını toplumsal fikir alışverişi ve halkın kanaatlerine yönelik mücadelenin oluşturduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi mühimdir. Zira, anayasa yapımı esnasında karşılaşılabilecek bu türden meselelerin, süreç sonrası ilerleyen dönemlerde de devam etmesi muhtemel olduğundan, salt yapıcılarını tatmin edecek nitelikte bir anayasayı topluma dayatmak yerine, karşılaşılabilecek güçlüklerin aşılmasına dönük uzlaşi ortamının yaratılması açısından çözüme ilişkin bir yöntem şeklinde ele alınması gerekmektedir⁷⁵⁶.

Bunun yanı sıra halk tarafından iletilen tercihler, değerlendirme aşamasında veri olarak işlenmesi öncesinde iki farklı türde değişime uğrayabilir. İlk olarak, tercihlerin müzakere yoluyla dönüşümü söz konusu olup, vatandaşlar amaç-araç ilişkilerine yönelik yeni bilgiler edinmeleri suretiyle normatif argümanların bir sonucu olarak temel tercihlerini değiştirebilmekle birlikte, tercihlerin hatalı şekilde beyan edilmesi olasılığı da bulunmaktadır. Birtakım gerekçelere bağlı olarak temsilciler beyanları ile oylarına yönelik gerçekte sahip oldukları düşüncelerden farklı tercihler dile

⁷⁵⁴ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 21.

⁷⁵⁵ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 287.

⁷⁵⁶ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 287.

getirebilirler. Elster'e göre, tercihlere ilişkin söz konusu bu iki tür değişimin kapsamı anayasa metnini hazırlayanlar arasındaki müzakerelerin kamuoyu önünde yahut kapalı kapılar ardında yürütülmesine bağlı şekilde farklılık gösterebilmektedir⁷⁵⁷. Bu doğrultuda, müzakerelerin gizliliğinin iki sonucu bulunmaktadır. Bir yandan, müzakerelerin ağırlık merkezinin tarafsızlıktan çıkara dayalı pazarlık ortamına kaydırma eğilimi sonucu kapalı ortamlarda, bireyler önerilerini kamu yararının teşvikine yönelik şekilde sunmaya daha az ihtiyaç duyacaktır. Öte yandan gizlilik, yapılan müzakerelerin kalitesini artırma eğilimi taşıyacak, zira taslağı hazırlayanların muhalif bir görüşün haklılığına ikna olması durumunda fikirlerini değiştirmelerine olanak tanıyacaktır⁷⁵⁸. Bununla birlikte kamuya açık müzakereler her türlü pazarlık ortamını ortadan kaldırırken, gerçek bir müzakere ile bağdaşmayacak şekilde ısrarcılığı, gereğinden fazlasını talep etmeyi ve tribünlere oynamayı da teşvik edebilmektedir. Elster'e göre kamuya açık müzakereler, tercihlerin dönüşümüne yönelik zemin oluşturmak yerine, bunların yanlış değerlendirilmesini artırıcı bir rol üstlenir⁷⁵⁹.

Görüldüğü gibi anayasa yapımı konusunda tartışmalı bir nokta da anayasa yapım organının müzakerelerinin kamuya açık olup olmaması gerekliliğidir. Gizliliğin yapılan tartışmaların kalitesini artırma eğiliminde olduğu, zira tarafların görüş ve fikirlerinin değiştirilmesine imkân sağladığı ileri sürülmektedir. Söz konusu argüman uyarınca, müzakerelerin kamuya açık olması halinde müzakereler neticesinde siyasi rakiplerin iddialarının doğruluğu konusunda ikna olsalar dahi, taslağı hazırlayanların kibirli tutumları kararlarını değiştirmelerini engelleyebilecektir. Gizlilik savunusu bu noktada haklı gerekçelere dayansa da demokratik şeffaflık ideali açısından ele alındığında halkın katılımının önemi büyüktür⁷⁶⁰. Şayet anayasa metninin içeriğine yönelik müzakereler tümüyle kamuya açık yürütüldüğünde, tartışma ve müzakere ruhu toplumun geneline sirayet edecek, böylelikle halkın konuya yönelik ilgisi artacak ve vatandaşlar ile toplumsal grupların önerilerinin kapsamı genişleyecektir. Şüphesiz, tüm kurucu meclislerde görüldüğü gibi, üyeler arasında gizli müzakereler de söz konusu olacaktır, ancak bu noktada vatandaşların kendi temsilcilerinin tutumları ile

⁷⁵⁷ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 387.

⁷⁵⁸ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 387.

⁷⁵⁹ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 387 – 388.

⁷⁶⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 34.

söz konusu tutumların dayandırıldığı temel gerekçelerden haberdar edilmesi gerekmektedir⁷⁶¹.

Bu doğrultuda anayasaların neyi başarmaya çalışması gerektiği konusunda dikkatlice düşünmek ve anayasal politikaları bu yöne uyarlamak gerekmektedir. Anayasal güvence altına alınan hususlara ilişkin gelişigüzel davranılması temel nitelikteki ilkelere tanınan güvenceyi zayıflatarak anayasal yapının işlevselliğini azaltabilir. Öte yandan, aşırı kapsayıcı ve katılımcı uygulamalar anayasal reform gündemine aşırı yük bindirerek anayasal yapıya muğlak ve tartışmaya son derece açık önermeler yerleştirir, meseleleri ya hep ya hiç şeklinde bir uzlaş gerektirecek şekilde tasarlamak suretiyle vatandaşların bir kısmını yabancılaştırabilecek ulusal bir sembolizm yaratır⁷⁶². Anayasallaştırılan konuların kapsamı genişledikçe, anayasal hükümler genel olarak toplum nezdinde birbiriyle mücadele içerisinde olan hususların öncelikli kılınması suretiyle diğer taleplerin daha düşük itibar görmesine yol açar. Tüm bu sebepler dolayısıyla olağan siyaset ile anayasal siyasetin münferit işlevleri arasında ayırım yapmak faydalı olmakla birlikte böylece toplumun zararına sebep olacak şekilde ortak hareket etmelerinin önüne geçilecektir⁷⁶³. Elbette söz konusu olumsuzluklar anayasa yapım sürecine halk katılımının potansiyel faydalarını ortadan kaldırmamakta, katılımın diğer başlıca hedeflerle çatışmaksızın faydalarının hayata geçirilmesi bakımından en etkili şekilde nasıl tasarlanabileceği üzerinde durulması gerektiğini ortaya koymaktadır⁷⁶⁴.

Calhoun'a göre, demokratik katılım modern toplum kültürünün oluşturulduğu yahut tekrardan meydana getirildiği süreçlerden bağımsız olmayıp, bu süreçlerin aynı şekilde bireysel ve toplumsal kimliklerin inşa edildiği veya tekrar yaratıldığı süreçlerin de ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumsal tahayyül kavramı kültürü yalnızca miras olarak değil aynı zamanda bir faaliyet olarak kabul eden bir yaklaşım önermekte ve aklı kültürden tamamen ayırmanın imkansızlığına işaret etmektedir. Toplumsal yapıların belirlenmesi yalnızca soyut aklın harici olgulara yönelik bir eylemi olmadığından kültürün oluşturulması ve yeniden şekillendirilmesi aşamaları söz konusu yapıların yeniden tasavvur edildiği bir süreçtir⁷⁶⁵. Modern anayasalar özellikle de Afrika

⁷⁶¹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 34.

⁷⁶² Webber, *a.g.m.* 2000, s. 130.

⁷⁶³ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 130.

⁷⁶⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 12.

⁷⁶⁵ Calhoun, *a.g.m.*, 2002, s. 157.

Kıtası’nda görülenler, pakta dayalı anayasalar şeklinde nitelendirilmekte ayrıca belirli bir dönem için iktidarı elinde bulunduran otorite ile taleplerini kısmen yahut tamamen kabul ettirme gücüne haiz bir veya birden fazla karşıt siyasi aktörlerin arasındaki müzakereler sonucunda imzalanan “*pakta*” dayanan anayasalar olarak bir grupta toplanabilir⁷⁶⁶. Söz konusu anayasalardan Güney Afrika’nın hala yürürlükte olan 1996 Anayasası, hazırlanış süreci bakımından dünyadaki en özgün, en katılımcı ve en demokratik örneklerden biridir. Güney Afrika’nın eğitim seviyesinin düşüklüğünden toplumsal kutuplaşmaya, ırk ayrımcılığından gelir eşitsizliğine pek çok farklı mesele ile karşı karşıya olmasına rağmen bu denli geniş katılımlı ve insan haklarına son derece önem veren bir anayasa yapabilmiş olması, ülkeyi diğer birçok örnekten ayırmaktadır. Güney Afrika deneyimi toplumsal mücadelenin keşfedilen yeni bir türü ve bunun ulusal bir ittifak üzerine kurulu olması neticesinde demokratik kimliğine kavuşarak yapılan yeni anayasa vasıtasıyla toplumsal eşitsizlikler dikey bir mücadele ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır⁷⁶⁷. Güney Afrika Cumhuriyeti’nde gerçekleşen demokrasiye geçiş sürecinden edinilen tecrübeler anayasa hukuku literatüründe demokratik anayasa yapımı konusunda yeni bir dönem başlatmıştır⁷⁶⁸.

Sonuçta, iktidar sahibi grupların anayasa yapımındaki nüfuzları göz önüne alındığında, geniş katılımın esas alındığı kapsayıcı anayasal müzakerelerin hedeflenen faydayı sağlaması, büyük ölçüde siyasi ve hukuki açıdan oluşturulan bu çerçeveye içerisinde farklı kesimlerin de anayasal mutabakata dâhil olabilmeleri bakımından kendilerine tanınan imkânlarla bağlı biçimde değişiklik gösterebilecektir. Zira, siyasi diyalog ortamının yeterince tesis edilebildiği koşullarda dahi, iktidar grupları anayasal müzakereler üzerinde çoğu zaman fazlaca hakimiyet sahibi olabilmektedir. Şayet, sürecin işleyişi şeffaf diyalog mekanizmaları veya halk oylamasına olanak tanımıyorsa, anayasa inşası iktidarın, az sayıda grubun kapalı kapılar ardında kendi çıkarları doğrultusunda paylaştırılması biçiminde gerçekleşebilecektir⁷⁶⁹. Bu bağlamda, elitlerin anayasa yapımı süreçlerindeki nüfuzu politik bir hakikat niteliğini taşımakla beraber, tecrübeler göstermektedir ki, toplumun farklı kesimlerinin görüşlerine yer veren daha kapsamlı ve şeffaf bir diyalog ortamı, yeni anayasa yapım

⁷⁶⁶ Thomashausen, *a.g.m.*, 2011, s. 113.

⁷⁶⁷ Güler, S. (2011). “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.15(3), s. 66.

⁷⁶⁸ Kontacı, *a.g.m.*, 2023, s. 21.

⁷⁶⁹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 17.

sürecine bağımsız bir ivme kazandırabileceği gibi aynı zamanda meşruiyetin artırması hususunda da etkili olabilecektir. Ancak diğer taraftan, diyalog çemberinin alanın genişletilmesi mevcut güç dengelerinin değişmesine ve dolayısıyla iktidar gruplarının amaçlamadıkları ve arzu etmedikleri uzlaşların gündeme gelmesi riskini de beraberinde getirebilecektir⁷⁷⁰.

4.2.3.6. Anayasa yapım sürecine dış aktörlerin müdahalesi

Soğuk Savaş sonrasında gerçekleştirilen yeni anayasa yapımı faaliyetleri bağlamında, ortaya konulan yeni bakış açıları ve birtakım eğilimler doğrultusunda, dönemin ürünü olan anayasalar kendilerinden önceki dalgalarda hazırlanan anayasalardan pek çok açıdan farklı nitelik taşımakta ve bilhassa uluslararası toplumun anayasa yapım süreçlerinde daha etkin role sahip olduğu görülmektedir⁷⁷¹. Bu doğrultuda, bir yandan anayasa yapım faaliyetlerinin yerel niteliği vurgulanırken, diğer yandan dış desteklerden istifade edilmesinin sürece yönelik olumlu katkıları bulunduğu da altı çizilmektedir⁷⁷².

Anayasa yapım süreçlerinde dış aktörlerce sağlanan katı ve destekler özellikle, halkın katılımı, yurttaşlık eğitimi ve incelemelerin etkin şekilde yürütülmesi açısından gereken maddi imkanları sunabilecek bağışçılardan; farklı seçenekler yahut uzlaş konusunda tavsiyelerde bulunabilecek uzmanlara; kritik toplumsal meselelere ilişkin müzakerelerin tarafsızlığı açısından gerekli güven ortamının yaratılması konularında katkı sağlayabilecek muhtelif aktörlerden; devletlerin mensubu oldukları, ulusal liderleri bağlayıcı birtakım norm ve ilkeler doğrultusunda faaliyet yürüten uluslararası kuruluşlar ve ayrıca tarafsız gözlem yapabilecek nitelikteki uluslararası sivil toplum örgütlerine uzanan çeşitliliktedir. Uluslararası katılımcılar, bilhassa yerel aktörler arasında meydana gelebilen anlaşmazlık kaynaklı kilitlenmelerin giderilmesi bağlamında rol üstlenerek, taraflardan birinin yahut tek bir grubun hâkim konumda bulunduğu ortamlarda, farklı kesimlerin görüşlerinin daha belirgin kılınmasına yönelik mevcut yöntemleri değerlendirerek, alternatif önerilerde bulunmak üzere süreçlere müdahil olmaktadır⁷⁷³.

⁷⁷⁰ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 17.

⁷⁷¹ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 3.

⁷⁷² Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 18.

⁷⁷³ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 18.

Geçmiş dönemlerinin aksine halk egemenliğini esas alan demokratik ilkelerin yaygınlaşarak kabul görmesi neticesinde günümüzde, sivil toplumun anayasa yapım sürecindeki rolü kayda değer boyutlara ulaşmıştır. Uluslararası düzeydeki normlar aracılığıyla, tüm kesimlerin toplumsal meseleler konusunda seslerini duyurma hakkı bulunduğu fikrinin yaygınlaşması neticesinde, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de anayasa yapım faaliyetleri, toplumsal meselelerin bir uzantısı olarak değerlendirilerek, kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde halkın sürece katılımı gerekli görülmektedir. Özellikle toplumda dezavantajlı konumda bulunan yerel halklar, yaşlılar, kadınlar ve engelliler benzeri kesimlerin de anayasal müzakerelere katılımlarının teşvikine dönük hazırlanan pek çok uluslararası sözleşme ve bildirge aracılığıyla, yeni anayasa yapım süreçlerinin demokratik usullere dayalı şekilde yürütülmesine destek verilmektedir⁷⁷⁴. Anayasa yapımı süreçleri, devletlerin inşasında kilit unsur niteliği taşıması bakımından, uluslararası normların da ulusal anayasalara giderek daha fazla nüfuz etmesi ve bununla bağlantılı olarak anayasa yapım süreçlerinde halkın katılımına yönelik geliştirilen normatif bir eğilim söz konusudur. Dolayısıyla günümüzde anayasalar artık, elit gruplar marifetiyle, kapalı kapılar ardında hazırlanan bir belge niteliği taşımayıp, uluslararası aktörler ile sivil toplum tarafından desteklenmek suretiyle, ulusal liderlere yönelik tavan ve tabandan ileri gelen çift yönlü bir kısıtlama getirmesi söz konusu olmaktadır⁷⁷⁵.

Öte yandan, bazı hallerde dış aktörlerce savunulan değerler ile ulusal anayasa yapım sürecinde yer alan aktörlerin hedefleri, amaçları veya öncelikleri arasında açık veya örtülü uyumsuzluklar meydana gelebilmektedir⁷⁷⁶. Böylesi durumlarda, demokratik serbestlik ilkesi uyarınca anayasa yapımında görev alan aktörlerin harici kısıtlamalara tabi tutulmaması esas teşkil etmekle birlikte, şüphesiz günümüzde, anayasa yapımcıların anayasanın içeriğine tesir edebilecek uluslararası kuruluşlar yahut ekonomik refah seviyesi yüksek ülkeler türünden memnuniyet yaratma arzusu içerisinde olduğu mevcut pek çok harici unsur dolayısıyla anayasa yapım süreçlerinin mutlak surette bağımsız şekilde icrası bir hayli güçtür. Bununla birlikte, bahse konu harici müdahaleleri kabul yahut reddetmeye yönelik takdir ve tercihin imkan dahilinde oluşu gerçeği, anayasa yapım süreçlerini demokratik serbestlik anlayışıyla tutarlı

⁷⁷⁴ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 213.

⁷⁷⁵ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 3.

⁷⁷⁶ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 18.

kılmak adına yeterli görülmektedir. Ancak istisnai koşullar bağlamında, bilhassa silahlı işgal altında yürütülen yeni anayasa çalışmaları açısından durum bu şekilde olmayıp, anayasa yapım süreci esnasında ülkede işgalci bir gücün mevcudiyeti dolayısıyla harici kısıtlamaların etkisi belirgin düzeye ulaşmak suretiyle sürece yön verebilmesi söz konusu olacaktır⁷⁷⁷.

Uluslararası düzen açısından demokratik rejimlerin arzu edilebilirliği ile ilgili olarak, liberal ve demokratik siyasi sistemlerin her ortamda tercih edilebilir olmasının yanı sıra uzun vadede devletler arasındaki savaş riski ile bu devletlerin vatandaşlarının uluslararası terörizm girişimine katılma ihtimalini de azaltacağı düşünülmektedir⁷⁷⁸. Bir anayasa sadece kendi ulusal çevresi kapsamında değil aynı zamanda ait olduğu ulusun sınırları ötesindeki görüş ve kanaatlerle de etkileşim halindedir. Uygulamada anayasa yapımı yıllar içerisinde giderek kurumsallaşan uzun bir ulus ötesi sürece dönüşmekle birlikte bu durum sadece usul meselesinden ibaret olmayıp aynı zamanda anayasal hükümler açısından da belirli bir tarafsızlık vaat etmektedir. Her ne kadar yabancıların anayasanın faaliyet göstereceği kültüre aşina olma ihtimalleri düşük olmasına karşın, tarafsız bir bakış açısı sunma ve sorunlara yerel düzeylerdeki mevcut çıkar ve hırs atmosferinin dışından bakabilme olasılıkları daha yüksektir. Elster'in klasik çerçevesi doğrultusunda, yabancılar bir toplumu salt tutku ve çıkarlar temelinde değil daha ziyade akla dayalı bir anayasaya sahip kılabilir⁷⁷⁹. Demokratik serbestlik ilkesi uyarınca bir anayasaya tabi kılınacak toplum tarafından yapılmak suretiyle bağımsız bir şekilde kaleme alınmasını gerekmektedir. Fakat bu kurucu meclisin olağan iktidarın taraf olduğu insan haklarına dair anlaşmalar yahut uluslararası ticaret mutabakatları gibi uluslararası taahhütleri gözetmeyeceği manasına gelmemektedir. Şüphesiz, böylesi düzenlemelerin ciddi siyasi sonuçları söz konusu olsa da kurucu meclisin mevcut iktidar tarafından geçmişte taahhüt edilen çeşitli yükümlülüklerle bağdaşmayan anayasal düzenlemeler yürürlüğe koymasına yönelik herhangi bir mani bulunmamaktadır⁷⁸⁰.

⁷⁷⁷ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 39, 40.

⁷⁷⁸ Arato, *a.g.e.*, 2009, s. 4.

⁷⁷⁹ Ginsburg, Halliday ve Shaffer, *a.g.m.*, 2019, s. 3.

⁷⁸⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 39, 40. Örneğin bir kurucu meclis, geçmişte mevcut iktidar tarafından ekonomik yardım karşılığında herhangi bir kurumun özelleştirilmesi yükümlülüğü üstlenmiş olsa dahi, yeni anayasaya söz konusu özelleştirmeleri yasaklayan maddeler ekleyebilir. Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 39, 40.

Anayasa yapımının ulus ötesi bir faaliyete dönüşmesi neticesinde, süreç artık ulusal kurucu iktidarın iradesinin eylemi olmaktan çıkması dolayısıyla küresel düzeyde hukuki ve siyasi çıkarları yansıtan bir anlayış olarak değerlendirilmekte ise de bu görüş tartışmaya açıktır. Ampirik açıdan bakıldığında, farklı ülkelerde gerçekleştirilen anayasa yapım süreçlerinin uluslararasılaşma derecesi farklılıklar göstermekte ve bu durum büyük ölçüde ulusal siyasi tercihlerle bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dahası, anayasa yapımı konusu ile ilgilenen uluslararası ve ulusötesi toplulukların sayısı son yıllarda artış göstermekle birlikte anayasa yapımını düzenleyen uluslararası hukuki normların sayısı hala oldukça azdır. Bu konuda en sık dile getirilen mevzu anayasa yapımı esnasında farklı katılımcıların bir araya gelmesi gerekliliğidir ki bu durum da oldukça esnek ve muğlaktır⁷⁸¹. Öte yandan, anayasa yapımcıların tabana yönelik onaylamaya ilişkin talimatlar da dahil olmak üzere, tavandan ileri gelen talimatlara da her koşulda riayet etmedikleri düşünüldüğünde harici kısıtlamalar fikri bu bağlamda yanıltıcı olabilmektedir⁷⁸².

Uluslararası kuruluşlar, toplumu bir araya getirmek suretiyle anayasa yapımına ilişkin gerekli ortamı sağladıkları esnada sahada gerçekleştirdikleri ihmallerden çoğu zaman sorumlu tutulamamaktadır. Geçiş süreçlerinin kilit unsurları olarak hesap verebilirlik ve şeffaflık konusunda uluslararası normların empozesine karşın uluslararası toplumun bizzat kendisi hesap verebilir yahut şeffaf nitelik taşımamaktadır. Bununla birlikte, bölgesel oluşumlarda görev alan uluslararası toplum temsilcileri sıklıkla değişmekte, bu da sürecin güncel dinamiklerine karşı gerçek bir farkındalığın yaratılamayacağı sonucuna işaret etmektedir. İhtilaf sonrası süreçlerde uluslararası müdahalenin ön saflarında yer alan BM, şiddetli çatışmalar esnasında uluslararası toplumu organize etmek üzere pek çok farklı gündem ve paydaşı koordine etmesini gerektiren oldukça zahmetli bir rol üstlenmekle birlikte, böyle bir uzlaşmayı yönetmek neredeyse imkansızdır. Herhangi bir başarısızlık yahut çatışma haline geri dönüş durumlarında genellikle BM sorumlu tutulsa da buna yönelik olarak tarafların da bazı sorumlulukları üstlenmeleri gerekmektedir⁷⁸³.

Son yıllarda dünya genelinde gerçekleşen anayasa yapım süreçlerine yön veren uluslararası danışmanlar ile uluslararası STK ağının ortaya çıkışına tanık

⁷⁸¹ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 8.

⁷⁸² Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 374, 375.

⁷⁸³ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 18, 19.

olunmaktadır. Özellikle BM tarzı uluslararası kurumların anayasa yapımında, özellikle de çatışma sonrası süreçlerde doğrudan rol oynadığı vakaların sayısı giderek artmaktadır. Örneğin, Bosna-Hersek'te (Dayton Anlaşması'nın bir parçası olarak NATO tarafından oluşturulan) olduğu gibi çeşitli örneklerde anayasaların kendileri de uluslararası anlaşmalara dahil edilmesi neticesinde uluslararası aktörlerin anayasa yapım süreçlerinde giderek artan bir rol üstlendikleri açıkça görülmektedir⁷⁸⁴. Bunun yanı sıra Nepal'de 2006 tarihinde başlayan demokratik yeni anayasa yapım süreci kapsamında BM tarafından, öncelikle bir uzman temsilci, bunu takiben Genel Sekreterlik Özel Temsilcisi'nin atanmasının akabinde, 2007 tarihinde silahların ve orduların, dolayısıyla Nepal Ordusu ile Maoist güçlerin denetimini sağlamak ve Birinci Kurucu Meclis seçimleri esnasında gözlemci pozisyonunda bulunmak maksadıyla “*BM Nepal Temsilciliği (UNMIN)*” kurulması söz konusu olmuştur⁷⁸⁵.

BM barış gücünün, şiddet içeren toplumsal çatışmaların son bulmasını takip eden süreçlerde, kalıcı toplumsal barışın tesisine yönelik nosyonu Soğuk Savaş'ın ertesinden bu yana artan bir şekilde ön plana çıkmaktadır. 1992 senesine ait Barış İçin Gündem başlıklı BM raporu uyarınca “*barışı koruma*”nın, toplumsal barışın istikrarlı şekilde güvenceye alınabilmesi açısından yeterli olmadığı kabul edilmiştir. Kalıcı toplumsal barışın tesisine yönelik artan vurgu, çatışmanın tekrarından kaçınmak amacıyla barış ortamının sağlamlaştırılmasına yönelik yapıların oluşturulması suretiyle desteklenmesi ve böylelikle “*pozitif*” mahiyette bir barış ortamı yaratılması hususundaki yardım ihtiyacının yansımasıdır⁷⁸⁶. Çatışma halindeki toplumlar bağlamında askeri güçler barışı koruma faaliyetlerinin omurgasını oluşturmakla birlikte, günümüzde toplumsal barış ortamının sağlanması faaliyetlerinde, ekonomistler, emniyet mensupları, hukuki uzmanlar, mayın temizleme personeli, seçim gözlemcileri, insan hakları denetçileri ve yönetim uzmanları kabilinden pek çok farklı aktör yer almaktadır. Öte yandan, başta BM olmak üzere farklı uluslararası

⁷⁸⁴ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 7. Ancak anayasa yapımı üzerindeki uluslararası etki her zaman gönüllü olmamıştır. Dış işgalciler tarafından dayatılan anayasa metinleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya örneğinde olduğu gibi, sınırlı egemenlik koşulları altında anayasa yapımının en uç versiyonudur. Diğer durumlarda, savaş sonrası Almanya veya Japon işgali altındaki 1945 Endonezya'sında olduğu gibi, taslak hazırlama prosedürleri dış işgalciler tarafından belirlenirken yine aynı şekilde taslak hazırlama organının da dış işgalciler tarafından atanması söz konusu olmuştur. Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 7.

⁷⁸⁵ Ramsbotham A., Thapa, D. (2017a). “Introduction.” *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, s. 9.

⁷⁸⁶ Heywood, *a.g.e.*, 2020, s. 37.

kuruluşların gözetimi altında elde edilen veriler doğrultusunda toplumsal mutabakata yönelik girişimlerin, bilhassa Soğuk Savaş ertesinde, çok sayıda şiddet içeren toplumsal çatışmaya tanık olunmakla birlikte, iç çatışmaların toplumsal boyutta yarattığı derin karmaşıklıklar neticesinde, kalıcı ve istikrarlı barış ortamı sağlanmasına dönük faaliyetlerin kapsamı en elverişli koşullarda dahi beklentiyi karşılayacak nitelik taşımamaktadır⁷⁸⁷.

Siyasi çözümlerde, uluslararası camia ile uzmanların bölgedeki halkla daha fazla ilişkide bulunması gerekmektedir. Katılımcılar, bölgesel katılımın artırılması bağlamında yeterince net bir kılavuz bulunmadığı gerekçesiyle halkla daha fazla ilişki kurulması görüşünün uluslararası camia nezdinde uygulanmasının hayli güç olduğunun altı çizilmektedir. Uluslararası kuruluşların etkili bir bölgesel katılım sağlamak konusunda yeterli kapasiteleri mevcut olmayabileceği gibi uluslararası toplum, resmi siyasi çözüm süreçlerinin önemli bir bileşeni olarak algılandığı ölçüde anayasa yapımını teşvik edebilir. Bu durum bölgedeki aktörleri uluslararası camianın kontrolünde bulunan yardım kaynaklarına erişim sağlayabilmek adına anayasal süreçleri yürütme konusunda motive edebilmektedir⁷⁸⁸.

BM ile diğer uluslararası kuruluşlar, dış aktörler ve toplum düzeyindeki yerel aktörlerce ortak yürütülen ve amacı çatışmaların giderilmesinden daha fazlasına tekabül eden sürdürülebilir bir barış tesis edilmesine yönelik girişimler ihtilaflı bir toplumun yapısını olumlu bir barış ortamına dönüştürmekle birlikte bu her durumda mümkün olmamaktadır. Zira çatışma sonrası süreçte devletin hala kırılğan bir aşamada olmasına karşın şiddetli çatışma ortamı sona erdiğinden, sıcak çatışma sürecindeki bir ülke kadar ilgi görerek ve yardım alma olasılığı düşüktür. Bunun yanı sıra yeni oluşturulan iktidarın bağımsızlığını göstermek ve bunu kanıtlamak istemesi halinde uluslararası aktörlerden barış süreci henüz tamamlanmadan ülkeden ayrılmalarını talep edebilmektedir. Söz konusu her iki durumda da çatışmaların yeniden yoğunlaşma riski yüksektir⁷⁸⁹.

Uluslararası kuruluşlar anayasa yapımında kalıplaşmış yaklaşımlar benimsemediklerini ileri sürseler de çoğu zaman anayasanın muhteviyatına ilişkin

⁷⁸⁷ Heywood, *a.g.e.*, 2020, s. 37 – 38.

⁷⁸⁸ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 19.

⁷⁸⁹ Frère, M. S., Wilen, N. (2015d). “INFOCORE Definitions “Peacebuilding”.” Bruxelles: ULB, s. 2.

ayrıntıları algılama noktasında yetersiz kalmakta ve hatta kimi zaman bu hususta dikkatli davranmayı gerektirecek kapasiteden yoksun olabilmektedirler. Buradan hareketle süreç kapsamında ulusal aktörlerin de kendi varlıklarını ortaya koyarak gündemlerini uluslararası muhataplarına ifade edebilmeleri önem arz etmektedir⁷⁹⁰. Örneğin, 2022 Tunus anayasa yapım sürecinde uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan çağrılar üzerine Başkan Said aylar süren sessizliğin ardından Aralık 2021’de yeni anayasa yapım sürecine ilişkin siyasi yol haritasını açıklamıştır. Söz konusu yol haritası, uluslararası aktörler nezdinde demokratik bir süreç algısı yaratmak amacıyla 2022 yılının başlangıcında gerçekleştirilen ve temel siyasal, toplumsal ve ekonomik meseleleri ele alan çevrimiçi bir anketi de içermekte ve anketten elde edilen verilerin işlenmesi hususunda, belirlenen uzman kişi ve kuruluşlar tarafından yeni anayasa metnine yönelik Cumhurbaşkanı’na danışmanlık yapılması söz konusu olmuştur. Fakat bununla birlikte Said, anayasal referandum yahut parlamento seçimleri esnasında uluslararası sandık müşahitlerinin hazır bulunmasına müsaade etmeyeceğini belirterek uluslararası aktörlerin süreci denetlemelerine engel olmuştur⁷⁹¹.

4.3. Yeni Anayasanın Kabulü ve Yürürlüğe Girmesi

Anayasa yapım sürecinin nihai aşaması yeni anayasanın onaylanması olup bunu gerçekleştirmenin pek çok farklı yöntemi mevcuttur. En kolay yöntem kurucu meclis üyelerinin çoğunluğunun onayı ya da Parlamento’nun onayıdır. Bu usulün faydası, beraberinde getirdiği yüksek başarı imkanındır. Zira yeni anayasanın kabul edileceği neredeyse garantidir. Bunun yanı sıra, demokratik perspektiften değerlendirildiğinde ise en önemli alternatif referandum yoluyla gerçekleştirilecek olan halkoylamasıdır. Kurucu referandum yönteminde anayasa metni kurucu meclis tarafından hazırlanmakla birlikte anayasanın yürürlüğe girmesi halk oylaması sonucunda halkın vereceği onay doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kurucu referandum yönteminin esası gereğince halkın gerek anayasayı yapacak olan temsilcilerin seçilmesi aşamasında gerekse de kurucu meclis tarafından hazırlanan anayasanın yürürlüğe girişinde söz hakkı bulunmalıdır. Zira, ilkesel anlamda halkın kurucu iktidarın gerçek sahibi olması bunu gerektirmektedir⁷⁹².

⁷⁹⁰ Sapiano, *a.g.e.*, 2015, s. 19.

⁷⁹¹ Werenfels, I. (2022). “No Time to Lose as Tunisia’s President Consolidates Authoritarian Turn.” *SWP Comment*, 41, s. 1 – 2.

⁷⁹² Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 186.

Yeni anayasa yapım süreçlerinde, dünyanın pek çok yerinde yaygın şekilde uygulanan referandum türü sunulan anayasa metninin onaylanması yahut reddedilmesine yönelik referandumlardır. Otoriter yönetimin söz konusu olduğu koşullarda, örneğin 1925 ve 1980 Şili Anayasaları ve 1993 Peru Anayasası'nın onaylanması amacıyla gerçekleştirilen referandumlar bu duruma örnek teşkil edebilir; oylamanın güvenilirliği ve şeffaflığı sorgulanarak, referandum esasen baskıcı ve zorlayıcı nitelik taşıyan sürece demokratik meşruiyet görünümü kazandırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Onay referandumları 1999'da Venezuela, 2008'de Ekvator ve 2009'da Bolivya deneyimlerinde görüldüğü gibi demokrasinin hakim olduğu ortamlarda dahi demokratik niteliği açısından bilhassa sorgulanmaktadır. Bunun nedeni iktidarın gerçekleştirilen referandum üzerinde doğrudan kontrol veya baskısının varlığından ziyade, hakim durumdaki siyasi parti ile muhalefet arasındaki güç asimetrisi olup, muhalefetin anayasa metni üzerine yapılan müzakere ve görüşmelerden sistematik biçimde dışlanmasıdır⁷⁹³.

Referandumlar, Hitler'den Napolyon'a pek çok örnekte otoriter yönetimi ve diktatörlüğü meşrulaştıran bir araç olarak işlev görmesi nedeniyle geçmiş tecrübelere dayalı sıklıkla olumsuz bir intiba uyandırmaktadır. Dahası, halk oylamaları basın organları yahut nüfuzlu liderler tarafından manipüle edilebilmekte, yeterli katılım oranı sağlanamadığı durumlarda ise ortaya karmaşık sonuçlar çıkabilmekte ve ayrıca onay aşamasında temsili meclislerde yürütülebilecek kapsamlı müzakere ortamını da sağlayamamaktadır. Bu bağlamda referandum süreci oldukça riskli bir süreç olup, bilhassa siyasi aktörlerin mutabık kalabileceği yeni anayasa yapmak amacıyla yoğun bir çaba ile siyasi yatırım yapılan ülkeler bakımından oldukça kritik sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim geçmişte “yüksek nitelikli” anayasaların yahut anayasa değişikliklerinin seçmen kitlesi tarafından reddedildiği pek çok örnek mevcuttur⁷⁹⁴. Bu doğrultuda Elster, referandum yoluyla onaylamayı arketipik taban kaynaklı kısıtlama olarak kabul etmektedir⁷⁹⁵. Elster'in tabiri ile tabandan ileri gelen kısıtlamalar onaylama sürecinden kaynaklanmakta, şayet anayasa metnini

⁷⁹³ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 18.

⁷⁹⁴ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 34, 35.

⁷⁹⁵ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 3 – 4. Burundi, Ekvador ve Kenya'da anayasa yapımcılar resmi halk onayı engelini göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır. Ancak, Tunus ve Güney Afrika'daki süreçler, seçilmiş kurucu meclisin gerekli çoğunluğa sahip bir taslak üzerinde anlaşamaması halinde halk oylamasına gidileceği karma bir sistemi içermesi dolayısıyla taslağı hazırlayanları süreci kendi başlarına tamamlamaya teşvik etmiştir. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 3 – 4.

hazırlayanlar sundukları belgenin halk tarafından onaylanması gerektiğinin bilincinde oldukları müddetçe halkın anayasal tercihleri, görüşleri ve önerileri kurucu meclis üzerinde bir sınırlama işlevi görebilecektir⁷⁹⁶.

Referandum kurumu prensipte son derece demokratik olarak nitelendirilendirilip, birçok demokraside iktidarın belirli yasal değişikliklere yönelik referandum uygulaması talep etme yetkisi bulunmaktadır. Öte yandan genellikle bireylerin bu tür süreçlere ilgi duymadığı ortamlarda söz konusu olan düşük katılım oranları dolayısıyla neticeleri yorumlamanın zorluğu ve özellikle ihtilaflı konulara ilişkin referandum sorularının muğlak nitelik taşıyabilmesinden hareketle referandumlar uygulamada her daim beklenen başarıyı sağlamayabilir. Her ne kadar belirli mekanizmaların benimsenmesinin demokrasiyi geliştireceği düşüncesi dolayısıyla vatandaşların siyasi sürece doğrudan katılımına ilişkin sunulan fırsatların bir anayasal sistemin demokratik itibarını artıracak ileri sürülse de bu her koşulda geçerli olmayabilir. Zira, demokrasinin temel unsurlarının olağan siyaset düzeyinde hayata geçirilmesine yönelik uygulamalar anayasa yapımı bağlamında aynı şekilde sonuç vermeyebilir⁷⁹⁷.

Örneğin, Şili anayasa yapım sürecinde seçim sistemine yönelik olarak gerçekleştirilen birtakım anayasal değişiklikler sürecin başarısız şekilde sonuçlanmasına sebep olarak gösterilmektedir. Buradan hareketle diğer tüm koşullardan bağımsız şekilde, yeni anayasa yapım sürecinde halk katılımına yönelik anayasal yahut yasal düzenlemelerin, sürecin başlangıcından son aşamasına kadar tutarlı biçimde uygulanması gerektiği ileri sürülmektedir. Zira anayasal farkındalık ile anayasal katılım arasındaki dengenin hukuki açıdan zorlayıcı mekanizmalar vasıtasıyla bozulmasının akabinde sürece sadece bu zorlamanın etkisiyle katılan vatandaşların bilgi akışına yönelik gösterdikleri hassasiyet dolayısıyla ürettikleri siyasi refleks referandum sonuçları üzerinde beklenmedik etkiler doğurabilmektedir⁷⁹⁸.

⁷⁹⁶ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 374. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Anayasa'nın eyaletler tarafından onaylanması gerektiği gerçeği, anayasa yapıcılarının eyaletlerin çıkarlarını göz ardı etme özgürlüğüne sahip olmadıkları anlamına geliyordu. Fransa'da anayasa üzerinde veto yetkisine sahip olduğunu iddia eden Kral'ın, anayasada veto hakkı olmadığı sürece bu yetkiyi kullanacağı kesindi. Almanya'da ise Müttefik Güçler, anayasanın halk oylamasına sunulmasından önce, onaylama hakkını kendilerinde saklı tutmuşlardır. Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 374.

⁷⁹⁷ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 21, 22.

⁷⁹⁸ Kontacı, *a.g.m.*, 2023, s. 32.

Demokratik serbestliğin gerektirdiği temel koşul, şayet halk egemenlik yetkisini icra ettiği esnada demokrasiyi askıya almaya karar verirse, halkın iradesine ket vurulması da demokrasi anlayışına ters düşecektir. Kurucu meclis üyelerinin, demokratik süreçte halk ile iş birliği içerisinde, başlangıçta demokratik bir anayasa yapımı faaliyetine girişmelerine olanak sağlayan hak ve özgürlükleri ilga etme konusunda istekli davranmayacakları düşünülebilir. Demokrasi savunucularının böylesi bir umuda sarılmaya yönelik geçerli dayanakları mevcuttur. Zira geçmişte siyasi katılım konusundaki temel hakları garanti altına alan bir anayasanın, anti demokratik usullerle dayatıldığı kimi vakalar söz konusu olsa dahi, demokratik anayasa yapım sürecinin ardından otoriter bir anayasanın yürürlüğe konulduğu herhangi bir örneğe henüz rastlanmamıştır⁷⁹⁹.

Tüm bunlarla birlikte, referandumlar yine de risk almaya değer niteliktedir. Zira anayasa metnini hazırlamak üzere seçilen temsilcilerin faaliyetlerinin halk tarafından denetlenmesini mümkün kılarak, halkın anayasanın bizzat kendisine ait olduğuna kanaat getirmesini kolaylaştıran bir araçtır. Elbette, halk katılımına yönelik müzakereler söz konusu olmaksızın tavandan tabana dayatılan bir referandum demokratik olarak değerlendirilemez. Sieyes'in iki yüz yıl evvel vurguladığı üzere, halk egemenliği ilkesi bireylerin görüşlerini evlerinde şekillendirmelerinin ardından bunu oy kabinine taşımaları manasına gelmemekle birlikte, halkın düşüncelerine yönelik müzakereler yürütülmesi şarttır. Zira, anayasa yapım sürecinin yüksek düzeyde halk desteği ve müzakereler eşliğinde yürütülmesi sonucunda alınan müspet bir referandum neticesi ile yeni anayasa demokratik meşruiyet kazanabilir. Yeni anayasanın söz konusu meşruluk niteliği referandum yönteminden ziyade referandum etrafında şekillenen halk hareketinden kaynaklandığı düşünüldüğünde referandumlar demokratik anayasa yapım sürecinin asli fakat yine de kusurlu bir unsurdur⁸⁰⁰.

Referandum sonuçlarındaki sürprizler olağan olarak değerlendirilmekle birlikte bu konuda asıl dikkat çekici nokta, anayasa yapım sürecine dahil olan siyasetçilerin seçim neticeleri konusunda sık sık yanılgıya düşmeleridir. Örneğin, Kenya'da Raila Odinga, başkanlığı kazanmayı umarak yeni anayasa yapımına destek olmuş fakat, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yeni anayasa sonrası gerçekleştirilen ilk seçimlerin

⁷⁹⁹ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 40, 41.

⁸⁰⁰ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 35.

arifesinde Uhuru Kenyatta ve William Ruto'yu mahkum etme kararına yönelik halkın tepkisi neticesinde göreve gelmeleri söz konusu olmuştur. Seçim belirsizliği Nepal örneğinde de rol oynamıştır. İlk Kurucu Meclis çalışmalarını tamamlayamayınca, Yüksek Mahkeme, Meclis'in dağıtılmasına karar vermiş ve bunun sonucu yeni bir seçim yapılması söz konusu olmuştur. Görevdeki siyasi aktörlerin görüşüne göre, mahkemenin bu kararı beklemedikleri bir tür tesadüfi şok olmakla birlikte ilk Kurucu Meclis'in tamamen tersi bir siyasi yapılanmaya sebep olan müteakip seçimler, belirsizliğin ardından gelen mutabakat açısından başarılı bir örnek teşkil etmiştir⁸⁰¹.

Sonuç olarak, günümüz demokratik anayasa yapım süreçlerinde, sürecin tüm aşamalarında olduğu gibi, halkın onay aşamasındaki rolü de giderek daha belirgin bir görünüm kazanmaktadır. Bu bağlamda, gerçekleştirilen süreçlerin büyük bir kısmında, daha öncesinde kurucu meclislerin tek başına hareket etmek suretiyle hazırladıkları nihai metni onaylamaları yeterli görülmeyle, anayasanın onaylanmasına yönelik referandumlar aracılığıyla, halkın görüşünün alınması yöntemi benimsenmiştir. Bununla birlikte, ciddi toplumsal kutuplaşmaların söz konusu olduğu bağlamlarda referandumların kutuplaşmaların körüklenmesine mahal vermeyecek tedbirler çerçevesinde yürütülmesi hususunda daha titiz davranılması gerekmektedir⁸⁰². Zira, anayasa yapımı son derece karmaşık bir süreç olup, şahsi çıkarlar, kısa vadeli pazarlıklar ve siyasi hırslar, olağan karar alma süreçlerinde görüldüğü gibi anayasal siyasette de söz konusu olabileceğinden, başvuru usullerinin sürece yönelik etkilerinin önceden tahmin edilememesi ve öngörülemez ihtimaller bağlamında yeni anayasa yapım süreçlerinin toplumsal kutuplaşmalara ilişkin etkilerinin net bir şekilde tespit edilerek ortaya konulması bir hayli güçtür⁸⁰³.

Bununla birlikte, anayasaların hakiki bir mutabakat metni niteliği taşıması, sürecin tüm aşamalarının demokratik esaslara dayalı şekilde yürütülmesinin ardından, son sözün söylenmesi açısından halk oylamasına sunulması ve görece toplumsal mutabakatı yansıtacak şekilde bir çoğunluk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi

⁸⁰¹ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 7. Benzer şekilde, Gürcistan'da anayasa yapım süreci Mikhail Saakashvili'nin partisinin anayasa yapımı sonrası seçimleri kazanacağına dair çok güçlü bir inançla sürdürülmüş fakat bu süreçte önemli bir rakibi bulunmamasına rağmen seçimleri kazanamamıştır. Ekim 2012 seçimlerinden altı ay önce Gürcistan Rüyası Koalisyonunu kuran Bidzina Ivanishvili'nin ani siyasi çıkışı beklenmedik bir sürpriz yol açmıştır. Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 7.

⁸⁰² Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 17.

⁸⁰³ Lerner ve Landau, *a.g.m.*, 2019, s. 9.

halinde söz konusu olabilmektedir⁸⁰⁴. Öte yandan Rousseau'ya göre, halkın yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere bir yasayı onaylamak suretiyle devletin anayasasını kabul etmiş olması yeterli olmadığı gibi, iktidarın daimi surette ihdas edilmesi yahut yetkili makamların bir kereliğine seçilmesi de aynı şekilde yetersiz bulunmaktadır. Dolayısıyla, öngörülemeyen gelişmelerin ihtiyaç doğuracağı olağanüstü toplantıların yanı sıra, yürürlükten kaldırılamayacak veya ertelenmeyecek şekilde belirli aralıklarla düzenlenen toplantılara da ihtiyaç kabilinde olup, böylelikle halk ilgili tarihte herhangi bir resmi çağrıya gereksinim duyulmaksızın yasa uyarınca meşru yollardan bir araya gelebilecektir⁸⁰⁵.

4.4. Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapım Sürecini Etkileyen Bir Unsur Olarak Anayasanın Niteliği

4.4.1. Genel

Geleneksel görüş çerçevesinde anayasaların kilit rolü anayasal çerçeve kapsamında faaliyet gösterenlerin, ani ve düşünülmemiş dürtülerle hareket etmesini engellemektir: *“Anayasalar, insanların aklı başında oldukları anlarda kendilerini bağladıkları zincirlerdir ki çılgınlık günlerinde intihar ederek hayatlarına son vermesinler.”* Bu dizginleme işlevi kimi zaman iki meclislilik yahut veto gibi iktidar mekanizmasında bulunan yerleşik erteleyici faktörlere dayalı, kimi zaman da vakit alan anayasal değişiklik prosedürleriyle sağlanmaktadır. Benzer şekilde, çoğunlukların süregelen hırs ve önyargılarına maruz kalan etnik veya dini azınlıkların söz konusu baskılardan anayasalar vasıtasıyla koruması gerektiği ileri sürülmektedir⁸⁰⁶. Cass Sunstein'in de ifade ettiği gibi, *“Anayasal hükümler bir ülkenin kültür ve geleneğinin, o ülkenin olağan siyasi süreçleri kapsamında uğrayabileceği muhtemel zarara karşı koyacak şekilde tasarlanmalıdır.”*⁸⁰⁷ Temel hak ve hürriyetleri düzenleyen bildirgeler bu yönde bir koruma sağlamanın en elverişli aracı olup, bir diğer mekanizma ise azınlık gruplarına parlamentoda belirli sayıda sandalye ayırmaktır⁸⁰⁸. Bu bağlamda

⁸⁰⁴ Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 186, 187. Günümüzde, söz konusu demokrasi idealini tam olarak gerçekleştirecek şekilde yapılan anayasa örneğine sık rastlanmamaktadır. 1793, 1795 ve 1946 Fransız Anayasaları ile 1978 İspanyol Anayasası kurucu referandum yönteminin en başarılı örneklerindendir. Anayurt, *a.g.e.*, 2023, s. 186, 187.

⁸⁰⁵ Rousseau, *a.g.e.*, 2003, s. 107.

⁸⁰⁶ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 382, 383.

⁸⁰⁷ Sunstein, C. R. (1991). “Constitutionalism, Prosperity, Democracy: Transition in Eastern Europe.” *Constitutional Political Economy*, 2, s. 385'den aktaran; Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 383.

⁸⁰⁸ Elster, *a.g.m.*, 1995, s. 383.

anayasalar, kutuplaşmış toplumlarda karşılaşılabilecek güçlüklerle verilen yanıtta kilit bir rol üstlenmektedir⁸⁰⁹.

Etnik köken ve diğer kimlik temelli grupların demokratikleşme süreci ve anayasa yapımına yönelik destekleri, esas itibarıyla kazanım ve kayıplarına bağlı şekilde değişkenlik göstermektedir. Buradan hareketle, kültürel ve etnik çeşitliliğin korunmasına ilişkin uygun nitelikte resmi adımların atılabilmesi amacıyla, temel hakların teminat altına alınması yönünde kapsamlı bir dizi alternatif yöntem sunulması gerekmekte olup, çeşitlilikle bağlantılı esasların anayasada düzenlenmesi de bu bağlamda bir referans noktası teşkil etmektedir⁸¹⁰. Nitekim, bu hususta insan haklarından istifade edilmesi, bilhassa azınlıklar ile yerli halklar söz konusu olduğunda, farklılıkların gerektiği ölçüde korunabilmesi adına bir köprü vazifesi görebilecektir. Bununla birlikte, söz konusu farklı grupların ulusal çapta ve devletin ilgili kademelerinde temsil edilebilmeleri, sıklıkla sayısal formüllere göre düzenlenmiş seçim sistemleri ile iktidar paylaşımına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmesini gerektirmesi dolayısıyla, esaslı konulara ilişkin ihtiyaca yönelik kurumsal tasarımın oluşturulması kapsamında, çok sayıda alternatif uygulamanın masaya yatırılarak dikkatle ele alınması fayda sağlayacaktır⁸¹¹.

Nitekim, çatışmaların ertesinde yürütülen yeni anayasa yapımı süreçlerinde ele alınacak anayasal esasların, büyük ölçüde toplumsal farklılıklara odaklanması ve bu bağlamda kimliğe ilişkin olarak belirgin bir anlayış sergilemesi gerekmektedir. Toplum bünyesinde yer alan farklı grupların etnik köken veya inanç temelinde kutuplaştığı ortamlarda söz konusu farklılık bağlamında belirlenecek anayasal kimliğe yönelik anayasal esaslar bilhassa büyük öneme sahiptir. Buna karşılık, anayasalarda çeşitlilik konusunda nasıl bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği üzerine henüz bir fikir birliği bulunmadığı gibi, bu alanda geliştirilen farklı uygulamalar gerek anayasanın muhtevasını gerekse iktidarın işleyiş şeklini belirgin düzeyde etkilemektedir⁸¹².

Bu bağlamda, kutuplaşmış toplumlarda yapılan anayasaların muhteviyatına ilişkin belirli birtakım eğilimler söz konusu olup, bunlar ekseriyatla; çatışmaların çözümüne yönelik federalizm yahut adem-i merkezîyetçi araçların benimsenmesi;

⁸⁰⁹ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 7.

⁸¹⁰ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

⁸¹¹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

⁸¹² Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 58.

ulusal insan hakları kuruluşları ile yolsuzlukla mücadele komisyonları benzeri yapılar aracılığıyla iktidarın faaliyetlerini denetleyen “dördüncü güç” niteliğindeki oluşumların yaygınlaşması; anayasa mahkemelerinin yetkilerinin artırılması; anayasalarda insan haklarına ilişkin maddelerin kapsamının genişletilmesi veya toplumsal boyutta farklı kimliklere hassasiyet gösterilmesi suretiyle kapsayıcılığın sağlanmasına dönük uygulamalardır⁸¹³.

Öte yandan, kutuplaşmış toplumların pek çoğunda tanık olunan sahte demokratik anayasal tedbirler karşısında etnik, kültürel ve ulus bazında kutuplaşmanın yol açtığı ihtilaflara yönelik kurumsal tasarımlar üzerine çalışan akademisyenler, kimliğe dayalı ihtilafları giderecek demokratik çözüm arayışları doğrultusunda bilhassa etnik temelli kutuplaşmalar dolayısıyla şiddet içeren çatışmalara sahne olan toplumlarda, çatışma döneminin ardından demokrasi ve istikrarı güçlendirmek amacıyla pek çok farklı alternatif kurumsal mekanizmalar geliştirilmiştir⁸¹⁴. Söz konusu kurumsal araçlar arasında federalizm, yetki devri, iktidar paylaşımı (oydaşmacılık), muhtelif seçim sistemleri ile farklı gruplara özel haklar tanınması benzeri usuller yer almaktadır. Bu uygulamalar farklı kimlik türleri arasında yaşanan ihtilafların bir nebze azaltılması konusunda fayda sağlasa da, sadece bölgesel yahut belirli toplumsal koşullar dahilinde uygulanabilir olmaları dolayısıyla kutuplaşmış toplumlarda meydana gelen ihtilafların kendine özgü karmaşık koşullarının çözümünde yetersiz kalmaktadır⁸¹⁵.

Buradan hareketle çözüme yönelik alternatif yaklaşımlardan biri, mevcut toplumsal farklılıkların tanınıp kabul edilmesine dönük normların teşvikini öngörmekle birlikte, bu farklılıkların devlet yönetimi bakımından asli bir unsur niteliğini taşıyamaması yönünde olup, yaklaşımın odak noktası, farklı grupların sahip oldukları kimlikler doğrultusunda yeniden yapılandırmaktan ziyade bir birlik inşa etme üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla bu anlayış, grupların birbirinden ayrıştırılması yerine müşterek kimliğin ön plana çıkarılması suretiyle iktidarın kısmen de olsa farklılıklardan kaynaklı muhtemel ihtilafların yönetebilmesinin mümkün kılınabileceğini vurgulamaktadır⁸¹⁶ Bu perspektif doğrultusunda, ayrımcılık yasağı

⁸¹³ Ginsburg ve Bisarya, *a.g.m.*, 2022, s. 4.

⁸¹⁴ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 37.

⁸¹⁵ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 37.

⁸¹⁶ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 58.

kabilinden politik uygulamaların desteklenmesi vasıtasıyla muhtelif gruplar arasında eşitliğin temin edilebileceğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Bilhassa, iktidara sınırlı düzeyde erişim imkânına sahip azınlık gruplar açısından belirgin bir tehdit unsuru teşkil eden gücün tek elde toplanması ihtimalinde, farklılıklara dair böylesi bir anlayış, toplumsal eşitliğin muhafaza edilebilmesi bağlamında birtakım kapsamlı yasal güvencelerin sağlanmasını gerekli kılabilmektedir. Konuya ilişkin bir diğer yaklaşım doğrultusunda, toplumda var olan çeşitliliğin gözetilmesinin yanı sıra, aynı zamanda farklı gruplara kendi kimlikleri üzerinden belirli birtakım hak ve yetkilerin tahsis edilmesi öngörülmektedir. Böylesi bir yaklaşım, bölgesel düzeyde tanınan geniş yetkiler çerçevesinde özerklik verilmesi suretiyle gücün bir araya toplanmasından ziyade paylaşılmasını teşvik etmektedir⁸¹⁷.

Kutuplaşmış toplumlar bakımından anayasal istikrarın sağlanması konusunda ileri sürülen yaklaşımların, çözüme yönelik çıktılarının her koşulda benzer neticeler yaratmayacağından hareketle ihtiyatlı olarak ele alınması dolayısıyla, meseleye dönük ortaya konulmuş süreç-sonuç odaklı ikna edici niteceler bulunmamakla birlikte, söz konusu bağlamlarda anayasa yapımı sürecinin tecrübe edildiği ülkeler arasında da henüz net bir bağlantı kurulamamıştır⁸¹⁸. Örneğin Kanada’da, bölgesel düzeydeki yönetim kademeleri bazında farklılık arz eden bir yetki paylaşımı doğrultusunda ulus esasına dayalı şekilde özerklik tanınmasını öngören asimetrik adem-i merkeziyetçilik yaklaşımı benimsemiş olup, anayasada hüküm altına alınan bölgesel nitelikli yetkiler uyarınca yalnızca ilgili bölgelerin ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında bölgelerden her birinin, kendine özgü gereksinimleri boyutunda farklı kimlikleri temsil edebilmeleri mümkün kılınmıştır⁸¹⁹.

Bununla birlikte, böylesi bir yaklaşımdan hareketle elde edilen federal çözümler yalnızca Kanada’da veya benzer şekilde Belçika ve İsviçre’de de görüldüğü üzere, etnik boyutlarda farklılık arz eden grupların bölgesel bazda yoğunlaştığı ortamlarda söz konusu olabilmekte, bahse konu grupların coğrafi bakımdan dağınıklık göstermesi halinde bu yönde federal çözümlerin sağlanması olanağı bulunmamaktadır. Buna paralel olarak, uzlaşmacı nitelikli yaklaşımları destekleyen siyaset bilimcilerin, etnik veya ulusal düzeyde farklı gruplar arasındaki ihtilafların giderilmesi hususunda,

⁸¹⁷ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 59.

⁸¹⁸ Lerner ve Landau *a.g.m.*, 2019, s. 8.

⁸¹⁹ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 59.

koalisyon hükümetleri yahut veto hakkı benzeri kurumsal iktidar paylaşımı mekanizmalarına odaklanmak suretiyle geliştirdikleri çözüm önerileri, devletin bütününe uygulanacak normatif ilkeler üzerindeki anlaşmazlıkları ortadan kaldırma konusunda yeterli başarı sağlayamadığı görülmektedir⁸²⁰ Buradan hareketle kutuplaşmış toplumlarda söz konusu olan etnik ihtilafların çözümüne yönelik bütünleştirici bir yaklaşım benimseyen siyaset bilimciler, iktidar paylaşımı teorisyenlerince öne sürülen uzlaşmacı çözümlerin aksine, söz konusu bağlamlarda gerçekleştirilen seçimlerin önemine binaen seçim sistemlerinin tasarımına odaklanmışlardır. Öte yandan, mücadele içerisindeki farklı toplumsal grupların kendilerine ait vizyonları, devlet sembollerine yahut ulusal amblemlere yansıtma niyeti taşımaları durumunda, örneğin kutuplaştırıcı meselelerin anayasanın dini konuları ele alış şekli ve benzeri nedenlerden kaynaklanması halinde, devletin niteliğine ilişkin karşıt görüşler arasındaki ihtilafların çözümüne yönelik tasarlanan seçim sistemlerinin de elverişli bir araç vazifesi görmesi oldukça güçtür⁸²¹.

Netice itibarıyla, kutuplaşmış toplumlarda mevcut ihtilafların yapılacak yeni anayasa aracılığıyla çözümlenmesi bakımından mühim olan asıl konu, demokratik dönüşüm süreçlerinde yer alan siyasi aktörler marifetiyle yeni anayasal düzenin inşasının gerçekleştirildiği koşullar bağlamında sorunların aşılmasına yönelik kapsayıcı ve dayanışmacı bir yapı oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda, söz konusu meseleye ilişkin yaklaşımlar müzakerelerin ön planda tutulduğu bir geçiş süreci kapsamında, siyasi aktörlerin alacağı pozisyonların belirlenmesine yönelik olmalıdır. Zira, böylesi bir anlayış çerçevesinde, salt kurulacak yeni anayasal yapıya ilişkin değil, aynı zamanda geçiş sürecinde oluşturulacak geçici kurumsal düzenlemelere yönelik tercihlerin de belirlenebilmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, buna dönük kurumsal tercihlere dayalı yaklaşımlar, kutuplaşmış toplumlarda meydana gelen yahut olası ihtilafları azaltıcı işlev görmesinin yanı sıra, demokratik hedeflere yönelik olarak atılacak adımların rotası hakkında da önemli ipuçları sağlayabilmektedir⁸²².

Buradan hareketle, yapılan yeni anayasalarda, toplumsal çeşitliliğin yönetimine imkan tanıyacak yasal güvencenin tesisi bakımından çeşitli mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bahse konu mekanizmalar, büyük ölçüde kimliğe ilişkin hakların

⁸²⁰ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 38.

⁸²¹ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 38.

⁸²² Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 19 – 20.

eşitlik ilkesi temelinde güvence altına alınmasına yönelik ayrıntılı ve sarıh hükümler doğrultusunda, örneğin etnik kökene bağlı her türlü ayrımcılığın yasaklanması benzeri şekilde, geçmiş dönemlerde mağdur konumdaki veya temsil konusunda dezavantajlı kesimlere tanınan birtakım hakların yanı sıra toplumsal alan veya devlet yönetiminde kapsayıcılığı teşvik eden pozitif ayrımcılığa ilişkin düzenlemeler olabileceği gibi, kültürel ve etnik kimliğin korunmasına dönük birtakım güvencelerin temini benzeri uygulamaları içerebilmektedir⁸²³ Buna ek olarak, temsilin kimlik temelinde ele alınmasını öngören anayasal hükümler aracılığıyla, yasama organında kısıtlı düzeyde temsil imkânı bulunan belirli gruplara ayrılmış sandalyeler ve yine söz konusu gruplar lehine kota uygulamaları aracılığıyla da sağlanabilecektir. Toplumsal çeşitliliğin korunmasına yönelik öngörülen yasal güvencelerin temel özelliği, gerek ademi merkeziyetçi nitelik taşıyan uygulamalar ve gerekse çeşitli yöntemler marifetiyle siyasi iktidarın paylaştırılması bağlamında, kontrolün sağlanarak gerekli görülen hallerde iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması amacıyla düzenlenen bağımsız denetim esaslı hukuki yaptırımlardır⁸²⁴ Başka bir ifadeyle, mevcut anayasal hükümlerle belirli bazı bölgelere özerklik tanınmış olsa dahi, tüm resmi makamların söz konusu çeşitliliğe karşı gerekli hassasiyeti göstermeleri şart koşularak toplumsal eşitlik güvence altına alınabilir. Öte yandan, söz konusu mekanizmaların yeterli işlevi görmediği takdirde ise, mağduriyet iddiasında bulunan birey ve grupların şikâyetlerini yargı mercilerine yahut mağdurların hak taleplerini incelemek ve onları temsil etmekle görevli ombudsman veya benzeri nitelikte, siyasi kimliği bulunmayan yetkili makamlara taşınmaları mümkün olabilecektir⁸²⁵.

4.4.2. İktidarın Paylaştırılması (Oydaşmacı Demokrasi): Arend Lijphart

Şiddet içeren ihtilafların meydana geldiği kutuplaşmış toplumlarda, demokrasi inşasına yönelik mutlak başarı sağlayacak yapılar konusunda çok sayıda araştırma bulunmakta ve bu araştırmalar kapsamında çözüme ilişkin farklı yöntemler benimsenmektedir. Söz konusu yöntemlerden “*iktidar paylaşımını*” savunanlar, siyasi aktörler arasında gerçekleşecek uzlaşının önemine işaret ederek, süregelen ihtilafların neticesinde muhtemel kayıpların kendilerine yönelik olacağı bilinciyle hareket eden

⁸²³ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 60.

⁸²⁴ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 60.

⁸²⁵ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 60.

siyasi aktörlerin gruplararası iş birliği arzusu taşıyabileceklerini ileri sürmektedirler. İktidar paylaşımı yaklaşımının önde gelen ısrarlı savunucusu Arend Lijphart'tır⁸²⁶.

Oydaşmacı demokrasi, kutuplaşmış siyasi kültüre sahip bir demokrasiyi istikrarlı demokrasiye dönüştürmek üzere tasarlanmış bir yaklaşım olup, iktidarın siyasi aktörlerce paylaşılması suretiyle gerçekleştirilen yönetimi ifade etmektedir. Oydaşmacı demokrasi herhangi bir kurumsal düzenlemeden ziyade, siyasi aktörlerin sistemi istikrara kavuşturmak amacıyla bilinçli ortak çabalarına işaret etmekte ve her ne kadar çoğunluğun üstünlüğü ilkesi ihmal edilse de normatif demokrasi teorisinden çok fazla sapma göstermemektedir⁸²⁷. Kutuplaşmış toplumlarda demokratik iktidarın başarıyla tesis edilebilmesi açısından gerekli olan iki temel unsur iktidar paylaşımı ve grup özerkliği olup, iktidar paylaşımı toplumun önde gelen tüm gruplarının temsilcilerinin siyasi düzeyde, bilhassa da yürütme kademesinde, karar alma süreçlerine katılımını ifade ederken; grup özerkliği ise toplumdaki tüm farklı grupların, özellikle de eğitim ve kültür konularına ilişkin kendi iç işlerini yürütme yetkisine sahip olması anlamına gelmektedir. Söz konusu bu iki unsur, genellikle iktidar paylaşımına dayalı demokrasi yahut teknik bir siyaset bilimi terimi olarak “*Oydaşmacı Demokrasi*” şeklinde tabir edilen demokratik yönetim biçiminin temelini oluşturmaktadır⁸²⁸.

Kutuplaşmış toplumlarda yaşanan sorunların giderilmesi hususunda, Lijphart tarafından formüle edilen oydaşmacı iktidar paylaşımı anlayışına ilham olan temel fikir, etnik kimliklerin dirençli ve daimi nitelikte olmaları dolayısıyla farklı etnik grupların bir arada yaşamlarını sürdürdükleri demokrasilerde iktidar ve siyasetin temel eksenini oluşturmalarıdır. Anayasal mühendislik açısından önemli olan, bir toplumdaki farklı etnik köken ve kimlikleri iş birliği, uzlaş ve toplumsal barışa yönlendirmektir. Bu bağlamda devlet ademi merkezîyetçi unsurlara sahip ve federal bir yapıda tasarlanması suretiyle her federe yapının içerisinde etnik bir çoğunluk

⁸²⁶ Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 18.

⁸²⁷ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 29 – 32. Demokratik anayasaların çoğu, çok yüksek risklerin söz konusu olmadığı olağan süreçler açısından çoğunluk kuralını öngörürken, anayasa değişikliği benzeri yüksek önem arz eden kararlar bağlamında olağanüstü çoğunlukları ya da müteaddit ardışık çoğunluğu şart koşturmaktadır. Kutuplaşmış sistemlerde, anayasal nitelikli kararların yanı sıra diğer pek çok siyasi karar da yüksek riskler içerir şekilde algılanır ve bu sebeple basit çoğunluk usulünün ötesine geçilmesi gerekir. Benzer şekilde, türdeş toplumlar ve uzlaşmacı demokrasilerde bile ağır kriz dönemlerinde basit çoğunluk kuralı yeterli görülmemektedir. Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 29 – 32.

⁸²⁸ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 76.

yerleşik hale getirilmeli ayrıca devletin merkezi yönetiminde tüm etnik grupları kapsayan büyük bir koalisyon hükümeti faaliyet göstermelidir⁸²⁹ Bunun yanı sıra, her etnik grubun temel anayasal ve siyasi konulara ilişkin veto hakkı bulunmalı, yasama, yürütme ve diğer kamusal yetkiler ile kaynak dağılımları adaletli ve eşitlikçi addedilen ölçülülük ilkesi uyarınca tahsis edilmelidir. Seçim sistemi ise Kıta Avrupası'nda geçerli yöntem olan ve koalisyon hükümetine tüm farklı grupların katılabilmesine imkan tanıyan nispi temsil sisteminin bir türevi şeklinde düzenlenmesi neticesinde etnik gruplar bölgesel özerklik olarak da ifade edilen birtakım haklara haiz olarak grup düzeyinde hareket edebilmelidirler⁸³⁰.

Oydaşmacı demokrasi, kutuplaşmış toplumlarda çoğunlukçu demokrasiden farklı bir şekilde işlev görmek üzere tasarlanması suretiyle, nispi temsil vasıtasıyla siyasi temsilin paylaştırılarak bölgesel düzeyde dağınıklık arz eden azınlıkların yasama organında temsil edilmesine olanak tanımaktadır. Yasama organının çoğul yapısı siyasi liderlerin farklı gruplar arasında iş birliği yapmalarına yönelik teşvik edici imkanlar sunarken, azınlıkların temsilcileri büyük bir koalisyon hükümeti kurulması yoluyla yürütme gücünün paylaşımını güvence altına almak üzere yasama üzerindeki haklarını kullanabilme şansına da sahip olabilmektedirler. İktidarı paylaşma imkanı, azınlıkların daima dışlandığı koşulların aksine tüm siyasi partilere anayasal sistemin bekasına yönelik bir sorumluluk verirken benzer şekilde, karşılıklı veto ve bölgesel özerklik ile etnik grup liderlerinin siyasi faaliyetlere dahil edilmeleri yönünde ilave teşvik mekanizmaları sayesinde temel çıkarlarının korunacağına da emin olabilirler⁸³¹.

Örneğin, Güney Afrika'da ırksal ve etnik gruplara yönelik tasnifler üzerine oldukça yoğun ihtilaflar ve fikir ayrılıkları söz konusu olduğundan, geçici 1994 anayasasında yürütme erkinin paylaşımını düzenlemeye yönelik esasların yerine, iktidar paylaşımı siyasi partiler düzeyinde zorunlu kılınmıştır. Parlamentodaki sandalyelerin en az yüzde 5'ine sahip olacak biçimde etnik kökenli olsun veya olmasın her partiye orantılı şekilde kabineye katılma hakkı tanınmıştır⁸³². Güney Afrika'daki çözüme yönelik uygulamalar farklı ülkelerdeki benzer durumlara ilişkin etkileyici bir yöntem olarak kabul edilmesine karşın, temel konularda esaslı görüş ayrılıklarının

⁸²⁹ Oberschall, A. (2007). *Conflict and Peace Building in Divided Societies*. London and New York: Routledge, s. 198 – 199.

⁸³⁰ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 198 – 199.

⁸³¹ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 19.

⁸³² Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 82.

bulunmadığı hallerde bu yöntemin uygulanabilirliği tartışmalı olmakla birlikte, bu hususta Belçika örneğinin önemli iki avantajı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, tüm önde gelen siyasi partilerden müteşekkil geniş çaplı bir koalisyon kurma zorunluluğu olmaksızın ve parlamentodaki güçlü partizan muhalefet bertaraf edilmeksizin iktidar paylaşımına imkan sağlaması, diğeri ise etnik çoğunluğun karşısında bir veya daha fazla sayıda etnik azınlığın bulunduğu ülkelerde tercih edilebilecek şekilde alt gruplara belirli oranda yüksek bir temsil hakkı tanınması suretiyle, mutlak orantılı iktidar paylaşımından kısmen sapılmasını olanaklı kılmasıdır⁸³³. Zira, iktidar ve imkanların paylaşılması dolayısıyla siyasi aktörler arasında ihtilaftan ziyade dayanışma mevcut olup etnik gruplar arası karşılıklı ilişkiler bölgesel düzeyde ve faaliyet anlamında birbirinden bağımsız olup mesafeli bir yaklaşım sergilenmesiyle toplumun genelinde de barış ortamı hâkim olacaktır⁸³⁴.

Öte yandan oydaşmacı demokrasiye yönelik girişimler her ortamda aynı başarıyı sağlamayabilir. Örneğin, Kıbrıs ve Nijerya’da oydaşmacı modeller başarı elde edemezken, Uruguay’da da İsviçre modeli oydaşmacı sistemin uygulanmasını durdurma kararı alınmıştır. Lijphart’a göre, oydaşmacı demokrasi modelinin başarı gösterebilmesine ilişkin birtakım gereklilikleri mevcuttur. Öncelikle siyasi aktörlerin toplum bünyesinde yer alan çeşitli alt kültürlerin, farklı çıkar ve taleplerini karşılayabilmesi ve kutuplaşmaları geride bırakarak rakip alt kültürlerin liderleri ile müşterek bir çatı altında bir araya gelebilmeleri gerekmektedir. Bu da sistemin sürdürülmesine yönelik taahhütlere bağlılığın ve istikrarın artırılması ile tüm aktörlerce kutuplaşmanın yarattığı tehlikelerin idrak edilmiş olduğu varsayımına dayanmaktadır⁸³⁵. Bunun yanı sıra oydaşmacı yaklaşım, etnik gruplar arasında

⁸³³ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 82.

⁸³⁴ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 199.

⁸³⁵ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 32 – 34. Oydaşmacı demokrasilerde yalnızca seçkinlerin iş birliğine hazır olmaları değil, aynı zamanda ülkelerinde yaşanan siyasi meseleleri de çözme kabiliyetine sahip olmaları gerekmektedir. Parçalanmış toplumlar durağanlığa meyilli olup, oydaşmacı siyaset ise bundan sakınmak için tasarlanmıştır. Yine de tüm alt kültürler arasında uzlaşmayı gerektiren karar alma süreçleri zorlu süreçler olduğundan, oydaşmacı demokrasiler belirli ölçüde durağanlık tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 32 – 34. Horowitz’e göre, müzakereleri yürütenler, belirli modellere yönelip diğer modelleri reddeden eğilimlere sahip olmaları dolayısıyla masaya masum ve tarafsız şekilde oturmamakta ve çoğunlukla ciddi etnik meselelerden mustarip olmayan başarılı demokrasilerde uygulanmakta olan yöntemleri yahut geçmişteki sömürgeci devletlerden miras alınan uygulamaları tercih etmektedirler. Ayrıca müzakerecilerin sahip oldukları tarihsel önyargılar seçenekleri daraltmakta olup her ne kadar mevcut koşullar tamamen değişmiş olsa da onları geçmişte meydana gelen meselelerle ilişkilendirdikleri yöntemleri tekrarlamaktan kaçınmaya sevk etmektedir. Horowitz, *a.g.m.*, s. 8 – 9.

yaşanan kutuplaşmaları tamamen ortadan kaldırmasa dahi elverişli şekilde yönetilmelerinden kaynaklı bir istikrar yaratmamaktadır. İsviçre’de görüldüğü üzere etnik gruplar arası belirgin bir bölgesel ayrımın mevcut olması durumunda en etkili yöntem olmakla birlikte, sistemin destekleyicileri tarafından Kuzey İrlanda, Bosna Hersek ve Hindistan’da deneyimlendiği üzere bölgesel açıdan karma yapıdaki toplumlar bağlamında da faydalı olabileceği ileri sürülmektedir⁸³⁶.

Horowitz, oydaşmacı modellerin kutuplaşmış toplumlar tarafından benimsemesinin güçlüğüne dikkat çekerek, bu durumu ilk olarak tercihler arasında mevcut olan dengesizliğe bağlamıştır. Horowitz’e göre, çoğunluklar tarafından çoğunluk yönetimi desteklenmesine karşın azınlıklarca çoğunluğun iktidarına yönelik birtakım teminatlar talep edilmesi dolayısıyla oydaşma tercih edebilirken, çoğunluğun böyle bir tercihe sıcak bakmaması söz konusu olabilir. Böylelikle oydaşmacı bir düzen ancak çoğunlukların geçici olarak gücünü yitirdiği durumlarda, genellikle de uzun süreli şiddet olaylarının ardından hayata geçirilebilirken ilerleyen dönemlerde çoğunluklar güçlerini yeniden kazandıklarında, Kıbrıslı Rumlar’ın 1963’te gerçekleştirdiği ve Burundi’deki Hutuların son yıllarda gerçekleştirme eğiliminde oldukları gibi, mevcut yapıyı ortadan kaldırabilirler⁸³⁷.

Lijphart’a göre, oydaşmacı yahut iktidar paylaşımına dayalı demokrasinin temel esasları, kutuplaşmış toplumların karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik en makul çözüm seçeneği olmakla birlikte söz konusu esaslar birçok farklı şekilde uygulanabilecek geniş kapsamlı yönergeler olarak değerlendirilmelidir. Lakin bu ilkelerin tamamı eş değerde olmadığı gibi, tüm kutuplaşmış toplumlar nezdinde aynı neticeyi doğurmayacağından, her birine aynı düzeyde tavsiye edilmeyecektir. Oydaşmacı esasların uygulanması bilhassa anayasa yapıcılarının, yani iktidarın aralarında paylaştırılacağı siyasi aktörler konumundaki bireylerin, kendi kaderlerini tayin etme hakkı ile önceden belirlenen kurallara riayet arasında yapacakları tercihlere bağlıdır. Bu doğrultuda iktidar paylaşımı modelinin göreceli başarısı, sistemin özünü oluşturan geniş temsilin sağlanması amacıyla tasarlanacak hususi araçlara dayalı olup, 1963 yılında Kıbrıs’ta ve 1975 senesinde Lübnan’da iktidar paylaşımına yönelik uygulamaların kaydettiği başarısızlığın temelinde iktidarın gerektiği gibi

⁸³⁶ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 199.

⁸³⁷ Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 7 – 8.

paylaşılmasından ziyade anayasa yapıcıların tercih ettiği elverişsiz düzenlemeler ile yapılar yer almaktadır⁸³⁸. Bu doğrultuda Horowitz'e göre, anayasal müzakerelerin genellikle bir bilinmezlik perdesi altında yürütülmediği düşünüldüğünde, sonrasında siyasi aktörlerin yanıldıkları kanıtlansa dahi, grup liderlerinin mensup oldukları grubun görece fayda ve kayıplarını öngörme konusunda oluşan kaanaatleri sonucu yol haritalarını kendi gruplarının yararı doğrultusunda önceden belirlemeleri müzakereler esnasında seçeneklerin daraltılmasına sebebiyet vermektedir⁸³⁹.

Choudhry'e göre, bu konuda önemli olan bir diğer husus Lijphart'ın ortaya koyduğu ölçütlerin katılığıdır. Lijphart kurumsal gerekliliklerin her birinin, her toplumun kendine özgü koşulları doğrultusunda farklı şekillerde uygulanabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla oydaşmacı ilkeler resmi bir metinde yer alabileceği gibi, yazılı olmayan siyasi teamül kurallarına da dayanabileceğinden azınlıklar gereğinden fazla temsil edilebilecek yahut bölgesel özerkliğin ve vetonun kapsamı şartlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektir. Aynı şekilde bölgesel özerkliğin coğrafi niteliğe dayanması farklı grupların coğrafi dağılımına bağlı olacaktır⁸⁴⁰. Bu konuda verilecek en önemli kararlardan biri de farklı kimlik temelinde oluşturulacağı alenen ifade edilen yürütme erki ile yasama seçimlerinde belirlenen bir barajın aşılması gibi tarafsız kriterlere dayalı olarak iktidar dağılımının çerçevesinin belirlenmesine ilişkindir. Lijphart ilk yöntemi önceden belirleme, ikincisini ise kendi kaderini tayin olarak tanımlamaktadır. Bunlardan ilkinin sağladığı avantaj azınlıkların iktidara dahil olmalarının güvence altına alınmış olması iken, diğer yöntemin getirisi bireylerin iradi şekilde diledikleri siyasi parti yakınlık kurabilmesine imkan tanınması ve göreceli olarak nüfus oranlarındaki değişikliklere göre yeniden düzenlenebilmesidir⁸⁴¹.

⁸³⁸ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 68, 78. Bu anlamda, Horowitz'in "herkese uyabilecek tek kalıp" eleştirisi, en elverişli güç paylaşım şeklinin belirlenmesine yönelik girişimlerde ilham kaynağı olmalıdır. Her ne kadar güç paylaşımı modelinin ilgili ülkenin kendine has özellikleri doğrultusunda uyarlanması gerekse de her meselenin bireysel niteliklere dayandırılması doğru olmayıp, amaç içinde bulundukları şartlar ve karakteristik yapıları dikkate alınmaksızın kutuplaşmış toplumların geneli itibarıyla geçerli olacak "tek kalıp" bir iktidar paylaşım modeli inşa etmektedir. Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 68, 78.

⁸³⁹ Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 9.

⁸⁴⁰ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 19.

⁸⁴¹ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 19. Lijphart ilerleyen çalışmalarında oydaşma araçlarının kapsamını genişletmiş, böylece çift meclisliliği ve yasal çoğulculuğu da sırasıyla güç paylaşımı ve bölgesel özerkliğin ilave unsurları arasına dahil etmiştir. Eyaletler tarafından anayasa değişikliklerine yönelik onay hem güç paylaşımını hem de bölgesel özerkliği destekleyen bir mekanizma işlevi görebileceğinden büyük koalisyon hükümeti temelinde sadece parlamenter sistem öngörülmüş olsa da başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerini de oydaşmacı demokrasiler kategorisi içerisine dahil etmiştir. Sonuç olarak, Lijphart'ı yorumlamanın iki farklı yolu bulunmaktadır. Bir bakış açısına göre, oydaşmacı model belirli bir anayasal düzenlemelerden ziyade, anayasal düzenlemelerle örtüşen bir dizi temel kurumsal tasarım

Horowitz'e göre, oydaşmacı modellere dayalı anlaşmaların büyük bir kısmı kabul edilmelerinin hemen ardından feshedilmiş, hiç uygulanmamış yahut ilk üç yıl içinde terk edilmiştir. Söz konusu uygulamaların hayata geçirilemediği ülkelerin pek çoğunda ise iç savaşla, bir tanesinde soykırım (Ruanda 1993) ve bir diğerinde de bölünmeyle (2005 yılında Sudan) sonuçlanmıştır. İstikrarlı görünen dokuz ülkenin bir kısmı kırılgan, durağan demokratik nitelik taşımakla birlikte gelecek vaat etmeyen yönetimlere dönüşmüştür. Sadece dört ila altı arasında az sayıdaki ülkenin makul ölçüde kesintisiz iktidar paylaşımını gerçekleştirebildiği görülmekle birlikte bunlar arasında dahi birtakım ciddi siyasi tıkanıklıklar yaşanması söz konusu olmaktadır⁸⁴². Bunun yanı sıra, Lijphart “*Bölünmüş Toplumlarda Anayasal Tasarım (Constitutional Design in Divided Societies)*” başlıklı makalesinde seçim sistemleri ile yürütme ve yasama organlarının yapısına ilişkin bir dizi kurumsal öneri sıralanırken anayasanın normatif ve sembolik unsurlarına ilişkin hususları da göz ardı etmektedir⁸⁴³.

4.4.3. Alternatif Oy Önerisi: Donald Horowitz

Siyaset bilimci ve hukukçu Donald Horowitz üzerinde yoğunlaştığı kutuplaşmış toplumlar bağlamında, elverişli anayasal tasarım meselesi üzerine otuz yılı aşkın bir süredir akademik tartışmalarda etkin bir figür olmuş ve bu konuda literatüre önemli katkılarda bulunmuştur⁸⁴⁴. Horowitz, koalisyon hükümetinin önemini vurgulamak suretiyle siyasi aktörlerin mensubu olduğu kendilerine ait dar toplumsal grupların haricindeki seçmenlere hitap etmeleri bakımından teşvikler sağlanması ile ılımlılığı artırmayı amaçlayan bütünleştirici mekanizmalar öngören farklı bir yaklaşım öne sürmektedir. Bu bağlamda, azınlıklar bakımından veto yetkisi yerine iktidarın çoğunluk koalisyonlarına azınlık seçmenini cezbetmek üzere fırsatlar sunularak, kutuplaştırıcı etnik unsurlar üzerinde ılımlılık sağlayabileceği ve dolayısıyla geleneksel husumetleri ortadan kaldıran hoşgörülü çok etnikli siyasi partiler

ilkesinden ibaret olup, örneğin, Kongre Partisi'nin büyük bir koalisyon olmasından hareketle, azınlığın veto hakkı bulunmamasına rağmen Hindistan'ı tartışmalı bir şekilde oydaşmacı demokrasi olarak kategorize etmesinin en doğru izah şekli budur. İkinci bir bakış açısına göre ise, Lijphart hala belirli bir takım anayasal tercihlere bağlı kalmakta ve bu nedenle, parlamenter sistemi başkanlık sistemine açık bir şekilde tercih etmektedir. Zira başkanın sadece belli bir gruba mensup olması ve başkanlık seçimlerinin çoğunlukçu olması dolayısıyla parlamenter sistemin kapsayıcı nitelikte olma ihtimali başkanlık sistemine kıyasla daha yüksektir. Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 19.

⁸⁴² Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 7 – 8. Bu sınıflandırma Horowitz tarafından merkezi hükümette etnik gruplar arası güç paylaşımına yönelik düzenlemeleri kapsayacak şekilde yapılmış olup, ülkelerin listesi Journal of Democracy web sitesinden alınmıştır. Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 7 – 8

⁸⁴³ Lerner, *a.g.e.*, 2011, s. 38.

⁸⁴⁴ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 7.

kurabileceğine inanmaktadır⁸⁴⁵. Horowitz'e göre, siyasi partilerin de etnik düzeyde örgütlenmeleri dolayısıyla vatandaşların etnik oylama eğiliminde olmaları kutuplaşmış toplumlarda demokratik işleyişi güçleştirmektedir. Oy ve meclisteki sandalye çoğunluğuna sahip bir siyasi parti, bu sayede azınlık gruplarına ebediyen hükmedebilmektedir. Zira, farklı grup temelli siyasi partilerin bulunduğu kutuplaşmış toplumlarda, basit çoğunluk kuralı genellikle çoğunluğun egemenlikle sonuçlanmakta ve böylelikle kutuplaşmış pek çok toplumun siyaseti bu yönde ilerlemektedir⁸⁴⁶.

Buradan hareketle, demokratik rızanın sağlanması, genel iradeyi tespit etmeye yönelik usuller gerektirir. Ancak, ne var ki hiçbir mesele, çatışmalardan etkilenen kutuplaşmış toplumlarda, bilhassa da söz konusu iradenin varlığının sadece sandık yahut yasama çoğunluğuna indirgendiği hallerde, genel iradenin demokratik usullerle belirlenmesini temin etmek kadar meşakkatli değildir. Zira, siyasi kimliklerin köklü nitelik taşıması dolayısıyla değişiminin son derece zahmetli olduğu toplumlar açısından, seçim sonuçlarının genel iradeyi yansıtmaması hayli güçleşmekte ve ortaya çıkacak nihai tablo üzerinde yoğun tartışmalar gerçekleştirilmektedir⁸⁴⁷. Çoğunluk oyuyla belirlenen kararların anayasal teminatları ihlal etmesi halinde alınan kararların meşruiyeti sorgulanabileceği gibi, öte yandan bahse konu teminatlar üzerinde mutabık kalınması kapsamlı bir rıza gerektirir ki böylesi keskin toplumsal kutuplaşmaların hüküm sürdüğü ortamlarda bunun elde edilebilmesi uzun bir zamana tekabül edecektir. Örneğin, toplumsal çeşitliliğin en yoğun olduğu ve aynı zamanda en kapsamlı demokrasilerden biri sayılan Hindistan'da mevcut çeşitliliğin neden olduğu sorunlar, liberal nitelikli bireysel hakların yanı sıra, tüm bu hakların bizzat anayasadan ileri geldiğine dair bir yaklaşım çerçevesinde, azınlıkların istisnai statülerini anayasal düzeyde tanımlamak ve güvence altına almak suretiyle çözüme kavuşturulmuştur⁸⁴⁸.

Lijphart'ın oydaşmacı modelini oldukça eleştirel bir yaklaşımla ele alan Horowitz kendi önerilerini de bu eleştirilerden yola çıkarak geliştirmiştir. Horowitz'e göre oydaşmacı modelin en büyük eksikliği modelin avantajları bakımından öne sürülen gerekçelerinin yetersiz oluşudur. Zira bu görüşü savunanlarca, farklı grup liderlerinin iş birliği içerisinde hareket etmelerine yönelik yahut ilk etapta bir iktidar paylaşımı

⁸⁴⁵ Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 18 – 19.

⁸⁴⁶ Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 5.

⁸⁴⁷ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

⁸⁴⁸ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 28.

yoluna yönelmelerinin nedenlerine dair tutarlı bir açıklama sunulmamaktadır. İktidar paylaşımına ilişkin, azınlık liderleri bakımından teşvik edici sebepler bulunuyor olsa da şayet iktidarın paylaşılması devlet yönetimi açısından bir gereklilik teşkil etmiyorsa, çoğunluk liderlerine yönelik teşvik edici unsurlar oldukça yetersiz kalacaktır⁸⁴⁹. Nitekim, kesin bir çoğunluğun olmadığı koşullarda uzlaşi ihtimali daha yüksek olmakla birlikte, böyle bir ortam söz konusu olduğunda bile muhtemel sonuç Lijphart'ın ifade ettiği şekliyle büyük bir koalisyon, yani tüm büyük toplumsal grupları kapsayan bir koalisyon olmayacaktır. Bunun nedeni koalisyonları düzenleyen kuralların yapılandırılması yahut altta yatan demografik gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda, bazı toplumsal gruplar yasama meclisinde çoğunluğa sahip olabildiği müddetçe koalisyon bünyesinde kendilerine yer bulabilecekken aynı zamanda diğer başka grupları dışlayan bir koalisyon meydana gelmesi söz konusu olabilecektir⁸⁵⁰.

Demokratik yönetimlerde etnisite hususunda Lijphart'a kıyasen daha olumsuz bir bakış açısı sergileyen Horowitz'e göre, dengelenmediği ve kontrol altına alınmadığı müddetçe etnisite sorunu siyasi yapıların bütünlüğünü bozma tehlikesi arz etmektedir. Bu bağlamda devlet kurumlarınca, siyaseti kimlik ve etnisiteden arındırmak amacıyla muhtelif teşvik mekanizmaları sağlanarak menfaat eksenli siyasi yaklaşımlarla uyumlu birtakım düzenlemeler geliştirmesi gerekmektedir. Horowitz tarafından formüle edililen “*teşvik temelli demokratik iktidar paylaşımı*”, etnik gruplarla örtüşmeyen federe yapılardan oluşan federal devletler ile üniter devletlere yönelik etnisite açısından tarafsız çoğunlukçu yürütme, yasama ve yürütme organları arasında yetki dağılımları ve alternatif oy yahut oy transferi yöntemleriyle nispi temsil sistemi benzeri “*oy havuzu*” oluşturacak şekilde bir seçim sistemi üzerinde temellendirilmiştir⁸⁵¹. Bunun yanı sıra, seçim öncesi etnisiteler arası ılımlı siyasi parti ittifakları ve seçim sonrası oluşturulacak ılımlı koalisyonlar kurulması yönünde teşvik edici unsurlar ile ölçülülük ilkesinden ziyade “*etnik körlüğe*” dayalı politikalar; örneğin, ekonomik anlamda dezavantajlı bir etnik gruba yönelik somut destek sağlayacak bir politika yerine, etnik köken ayrımı gözetmeksizin toplumun tüm düşük gelirli grupları bağlamında faydalı olacak uygulamalar geliştirilmelidir. Zira bu tarz

⁸⁴⁹ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 7.

⁸⁵⁰ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 7.

⁸⁵¹ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 199.

yapıların etnik gruplar arası dayanışmayı ödüllendirmesinin yanı sıra, etnik köken haricindeki kimlikleri de kapsaması suretiyle karma etnik gruplardan oluşan bir koalisyon hükümeti kurularak siyaset sahnesinde etnik köken dışındaki unsurların da yer alması açısından gerekli teşviğin sağlanması hususunda faydalı olacaktır⁸⁵².

Buna karşılık Lijphart'a göre, Horowitz'in önerisi her ne kadar kutuplaşmış toplumlara yönelik anayasal tasarım konusunda kayda değer olsa da yasama ve yürütmeye geniş temsilden ziyade ılımlılığı hedeflemesi dolayısıyla, mutedil temsilcilerin seçilebilmesini teşvik edecek farklı seçim mekanizmaları, bilhassa da alternatif oy yahut ikinci tur yöntemlerinin kullanılmasına ilişkin yaklaşımı fayda sağlamaktan uzaktır. Zira Horowitz'in alternatif oy önerisi pek çok açıdan yetersiz olması dolayısıyla akademik uzmanlar ve anayasa yapıcılardan neredeyse hiçbir karşılık bulamamıştır. Etnik temelli kutuplaşmış bir toplumda Horowitz'in ileri sürdüğü modelin yasama meclisi seçimlerine ilişkin pratikteki tek örneği, alternatif oy önerisi ile iktidar paylaşımını birleştiren 1999 yılında kabul edilerek 2000 yılında yürürlükten kalkan, kısa ömürlü ve başarısız Fiji anayasal sistemidir⁸⁵³.

4.4.4. Bütünleştirici – Uzlaştırıcı Yaklaşım

Ulusal, etnik ve toplumsal çeşitliliği yönetmeye istekli yahut buna mecbur kalan demokratik devletlerce “bütünleştirici” ve “uzlaştırıcı” yaklaşım şeklinde uygulanan iki yaygın toplumsal politika mevcuttur. Bütünleştirme, devletin ülkesiyle özdeşleşen müşterek bir toplumsal kimliği teşvik ederken, bütünleştirme yanlıları ise öncelikle vatandaşların hukuk önünde veya devlet kurumları nezdinde eşit kılınmasını amaçlamaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları, devletin vatandaşlığı haricinde grup kimliklerinin kamu kurumları tarafından tanınmasına karşı çıkarken, özel alanlardaki toplumsal çeşitliliği kabul etmekle birlikte bütünleşmeyi ilerici siyasetin, siyasi istikrarın, toplumsal birliğin anahtarı ve grup odaklı ayrımcılığın aşılması yönünde bir gereklilik olarak görmektedirler. Buna karşın uzlaşmacı yaklaşım farklı toplumsal kimlikleri teşvik ederken, savunucuları da farklılıklara gösterilen toplumsal hoşgörüyle birlikte kurumsal eşitliği desteklemekte ve farklı grupların istikrarlı şekilde

⁸⁵² Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 199.

⁸⁵³ Lijphart, *a.g.e.*, 2008, s. 77.

bir arada yaşayabilmesi açısından asıl gerekenin farklılıklar arasındaki dengenin sağlanması olduğuna inanmaktadırlar⁸⁵⁴.

Bütünleştirme ve uzlaştırma grup farklılıklarına yönelik uygulanabilir stratejik çözümler içerisinde iki esas yöntem olmakla birlikte söz konusu yöntemler devlet müdahalelerinin tamamını kapsamamaktadır. Bütünleştirme özel alanda farklılıklara saygı gösterirken, toplumsal düzeyde farklılıkların ortadan kaldırılmasını öngörmekte ve müşterek vatandaşlık üzerinden toplumsal türdeşlik sağlamayı amaçlamaktadır. Buna karşılık uzlaştırma, oydaşma, muteber çokkültürlülük ve bölgesel çoğulculuk önerileri ile farklılıkları yönetmeye ilişkin çözüm sunarak farklılıkların toplumsal alanda alenen ifade edilmesi ile kurumsallaşmasına olanak tanımaktadır. Bütünleştirme toplumsal çeşitliliği, farklılıkları ötesine geçerek birbiriyle kesişmelerini sağlayan yahut farklılıkları en aza indirgemeyi amaçlayan yapılar aracılığıyla ele alırken, uzlaşmacı stratejiler her grubun kimliğini ortaya koyabilmesi neticesinde çoğunluğun baskısına karşı kendini koruyabilmesi veya kritik öneme sahip konularda kendi kararlarını alabilmesi maksadıyla gerekli toplumsal alana sahip olmasını güvence altına almayı amaçlamaktadır⁸⁵⁵. Bu doğrultuda bütünleştirici yaklaşıma dayalı olarak siyasi istikrar, yalnızca kolektif kültürel farklılıkların özel alana aktarılacak aynı zamanda devletteki tüm bireylere eşit haklar ve kimlik sağlamak amacıyla geliştirilen muhtelif hukuki yöntemlerle temin edilebilecektir. Uzlaşmacı görüş ise bütünleştirici yöntemlerin istikrarsızlık yaratma olasılığının daha yüksek olduğuna dikkat çekerek, grup farklılıkları sabit veya değişmez olmamakla birlikte pek çok koşulda görece esneklik taşımadığını vurgulayarak bunun yerine çok-kültürlülük, oydaşma yahut çoğulcu federasyon da dahil olmak üzere toplumsal mutabakatı teşvik edici çeşitli öneriler sunmaktadır⁸⁵⁶.

⁸⁵⁴ McGarry, J., O’Leary, B., Simeon, R. (2008). “Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation.” *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Choudhry). New York: Oxford University Press, s. 41. Bunun yanı sıra, kimi uzlaşma yanlıları kendilerinin asimilasyoncu olmadıkları dolayısıyla uzlaşmacı olduklarında ısrar ederken, kimi bütünleştirici yaklaşım savunucuları ise egemen devletlerin parçalanmasını desteklemedikleri dolayısıyla bütünleşme yanlısı olduklarını ileri sürmektedirler. McGarry, O’Leary ve Simeon, *a.g.m.*, 2008, s. 41.

⁸⁵⁵ McGarry, O’Leary ve Simeon, *a.g.m.*, 2008, s. 42.

⁸⁵⁶ Bertrand, J. (2008). “Indonesia’s Quasi-Federalist Approach: Accommodation Amid Strong Integrationist Tendencies.” *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Choudhry). New York: Oxford University Press, s. 209.

Öte yandan, fiiliyatta etnik açıdan kutuplaşmış çok sayıda devlet, toplumdaki tüm bireylerin ve grupların yüksek düzeyde katılımını sağlamak üzere tasarlanmış bu tür modelleri tercih etmek yerine genellikle ayrıştırıcı uygulamaları, yani sadece bir etnik grubun diğer tüm gruplar üzerindeki hakimiyetini korumak, güçlendirmek ve muhafaza etmek üzere tasarlanmış çözümleri benimsemektedir. Ayrıştırıcı çözümlerde genellikle devletin egemenlik kurma aracı olarak işlev görmesi dolayısıyla gerçek demokrasi çoğunlukla söz konusu yaklaşımın mağduru konumunda yer almaktadır⁸⁵⁷. Horowitz'e göre, sorun ilk etapta söz konusu yöntemlerin toplum tarafından benimsenmesinin zorluğuyla ilgili olduğundan, demokratikleşme açısından bu tarz uygulamalara gereksinim duyan pek çok devletin uzlaştırmacı yahut bütünleştirici modelleri uygulama konusunda güçlük çekmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla pek çok devlet bu yöntemler yerine aşına oldukları demokrasi şekli olan azınlık haklarını gözetken bir çoğunluk yönetimini tercih etmekle birlikte böyle bir tercihin her halükarda başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmazdır. Uzlaştırmacı yaklaşım uygun seçim sistemi ile desteklenmediği takdirde, çoğunluk iktidarı etnik çoğunluk iktidarına dönüşecek ve aynı zamanda çoğunluğun yargı üzerinde de kontrol sahibi olması nedeniyle azınlık hakları yeterince etkili bir şekilde korunamayacaktır⁸⁵⁸.

Azınlık grupları genellikle kültürel farklılıklarının tanınmasının yanı sıra eğitim kurumları başta olmak üzere toplumun kültürel gelişime etki eden kurumlar nezdinde bir güvence sağlanması ile birlikte muhtelif ortamlarda sahip oldukları dilleri serbestçe kullanma haklarının tanınmasını talep etmektedirler. Kültür temelli bu tür talepler çoğunlukla siyasi yapıların tasarımında iktidar paylaşımı düzenlemelerine yönelik beklentilerin kaynağını oluşturmaktadır. Zira farklı gruplar, devletin kurumları kendi özelliklerini yansıtacak şekilde inşa edilmediği takdirde kültürel çıkarlarının göz ardı edileceğinden endişe duymakla beraber söz konusu bu endişe, devlet çapında uygulanan politikalar üzerinde uzlaşma amacıyla genel kapsamlı taleplere de yol açabilmektedir⁸⁵⁹.

Choudhry'e göre, bütünleştirme ve uzlaştırma yöntemleri oldukça kapsamlı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan anayasal stratejilerdir. Zira her bir bakış açısı,

⁸⁵⁷ Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 10.

⁸⁵⁸ Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 17.

⁸⁵⁹ Pildes, *a.g.m.*, 2008, s. 193

anayasaların başlangıç metinleri benzeri sembolik unsurlardan, resmi dillerin belirlenmesine, yasama organı seçimlerinde uygulanacak seçim sistemine, yürütme ve yargının kuruluşu ile yetkilerine, siyasi partilere ilişkin düzenlemelere ve dini yapılar ile devlet arasındaki ilişkilere kadar uzanan geniş bir yelpaze içerisinde, anayasal tasarımın farklı boyutlarına yönelik belirli unsurları diğerlerine tercih etmektedir. Söz konusu zıtlıklara karşın mevcut anayasalarda bütünleştirici ve uzlaştırıcı unsurların bir arada mevcut olması, durumun sebebinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Choudhry, çok uluslu federalizmin amacının devletin toprak bütünlüğü ile siyasi birliğin muhafazası olmasına rağmen ayrışmayı körükleyebileceğini öne sürerek bütünleştirici anayasal düzenlemelerin federe alt birimleri devlete bağlayarak, örneğin vatandaşlarının ortak yapılara iştirak etmelerini zorunlu kılınarak bu tehlikenin bertaraf edileceğini iddia etmekte ve ayrıca bütünleştirici ve uzlaştırıcı yaklaşımların farklı yöntemlerle bir araya getirilebileceğini belirtmektedir. Örneğin, çok uluslu federal bir devlette izlenebilecek yaklaşımlardan biri, herhangi bir ulusal alt birimin veto hakkına sahip bulunmadığı bazı kararların müşterek yapılarda alınmasını mecburi kılmak suretiyle uzlaşının kapsamını sınırlandırmaktır. Bir diğer yöntem ise anayasa yapımında bir alanda uzlaştırıcı strateji benimserken diğer bir alanda ise bütünleştirici stratejilerden yararlanmak olabilir⁸⁶⁰.

Bu doğrultuda farklı kimlikleri demokratik siyasi rekabet süreçlerine dahil etmeksizin gruplar arası ihtilafları çözmeye yönelik geliştirilen stratejilerden biri, anayasal düzenin siyasi ve kültürel alanları birbirinden ayırmasıdır. Böylelikle mevcut anayasa hem negatif hem de pozitif belirli kültürel hakları özel kaygıları giderecek şekilde güvence altına alırken, seçim rekabeti ve temsil süreçlerinin tasarımında aynı türden uzlaşma kalıplarına ihtiyaç duyulması söz konusu olmayacağından devletin resmi siyasi yapıların daha bütünleştirici bir temel üzerine oturtulabilmesi mümkün olacaktır. Esasen anayasa yapıcılarının eğitim konusu da dahil olmak üzere bir grubun kültürel farklılıklarını tanımaya yönelik istek duymaları, seçim süreçlerinin ve siyasi yapıların daha bütünleştirici bir şekilde tasarlanması konusunda mutabakata varılmasını kolaylaştırabilecektir. Bu tarz stratejiler bağlamında tasarlanan sistemler değişen kimliklere uyum gösterme konusunda da yüksek kapasiteye sahip olmaktadır. Zira demokratik yönetimler devletin kuruluşunda öne çıkan kimlikler üzerine inşa

⁸⁶⁰ Choudhry, *a.g.m.*, 2008, s. 32 – 34

edilmediğinden, anayasa yapıcılar bir anayasanın tümüyle uzlaştırıcı yahut bütünleştirici yaklaşımdan sadece birinin benimsemesini zorunlu görmedikleri müddetçe, daha ince ayrımlar yapabilme imkanını göz ardı etmemiş olurlar⁸⁶¹.

Karma yöntemler siyasi yaşamda yaygın olarak tercih edilmekle birlikte, bütünleştirici ve uzlaştırıcı yaklaşımları birlikte uygulayan en başarılı örneklerden biri 1945 Endonezya Anayasası'dır. Endonezya'daki mevcut siyasi yapı göz önünde bulundurulduğunda, oydaşma benzeri pek çok uzlaştırıcı yöntem elverişli görülmezken, ülkedeki çoğu farklı etnik grubun bölgesel yoğunluğu dikkate alındığında federasyonun bilhassa isabetli sonuçlar doğuracağı düşünülmüştür. Öte yandan federasyon bütünleştirici temeli sarsmaksızın esneklik sağlamak üzere tasarlanması dolayısıyla, yarı-federal bir âdem-i merkeziyetçilik uygulaması şeklinde güçlü ulusçu akımlardan oluşan Endonezya Cumhuriyeti, ayrılıkçı eğilimlere karşı dayanıklı üniter bir devlet olarak tasarlanmıştır. Bağımsızlıktan sonraki ilk on yıl boyunca üniter devlete yönelik çeşitli güçlüklerle karşılaşan iktidar, bütünleştirici önlemlerin artırılması suretiyle etnik grupların tanınması yahut temsil edilmesi bakımından sembolik tavizler verirken aynı zamanda merkezi devletin gücünü pekiştirecek başka adımlar atılması sayesinde tavizlerin fiilen ciddi bir etkisi söz konusu olmamıştır⁸⁶².

⁸⁶¹ Pildes, *a.g.m.*, 2008, s. 194. Bu konuda Güney Afrika Anayasası güzel bir örnek teşkil etmektedir. Anayasa, bir geçiş döneminin ardından siyasi oluşumların farklı kimlik hatlarına dayalı olarak yapılandırılmaması yönünde bir güvence sunmuştur. Seçim demokrasisinin temel nitelikleri uzun vadede bütünleştirici yaklaşıma dayanmakta iken, Güney Afrika Anayasası aynı zamanda, azınlık gruplarının dilsel ve kültürel haklarının tanınmasında mevcut anayasalar içerisinde en kapsamlı hükümlere sahip bulunmaktadır. Söz konusu haklar liberal anayasacılığın geleneksel negatif hakları olmayıp, azınlıkların dil ve kültürel haklarının tanınmasına yönelik en sağlam hükümlerdir. Örneğin, oldukça kritik bir hükümle Anayasa "*resmi dilde ya da kişinin kendi seçtiği dilde eğitim alma*" hakkını korurken, devletin resmi olarak tanımlanmış on bir dilin itibarını artırmak ve kullanımını yaygınlaştırmak üzere pozitif tedbirler almasını gerektirmektedir. Anayasa ile ayrıca Kültürel, Dini ve Dilsel Toplulukların Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Komisyonu kurulmuş olup söz konusu hükümler kültürel alanda yüksek derecede bir uzlaştırmayı yansıtsa da bunların hiçbiri Anayasa'nın siyasi alan konusundaki düzenlemelerine sirayet etmemektedir. Pildes, *a.g.m.*, 2008, s. 194.

⁸⁶² Bertrand, *a.g.m.*, 2008, s. 209 – 210. Endonezya dünyanın en fazla toplumsal çeşitliliğe sahip ülkelerinden biridir. Dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip dördüncü en kalabalık ülkesi olan Endonezya, 450'den fazla dilin tespit edildiği bir takımadaya dağılmış elliden fazla etnik gruba sahiptir. Hiçbir grup baskın olmamakla birlikte, en nüfuzlu grup nüfusun yaklaşık yüzde 60'ını oluşturan Cava'lılardır. Diğer büyük gruplar arasında Sundanese, Minangkabau, Acehnese, Papuans, Balinese ve BugisMakassarese bulunmaktadır. Özellikle dünyayı kasıp kavuran ulusçuluğun son dalgasında, ulusçuluğun yapılandırılmış niteliği hakkında teori üretmesi için ilham veren büyük ölçüde Endonezya deneyimidir. Endonezya'da ulusçuluğun yükselişi, özünde farklı gruplardan seçkinlerin ortak bir sömürgecilik deneyimi paylaşması ve bu ortak deneyimi pekiştiren müşterek bir yerel dilin oluşturulmasıyla bağlantılı olmuştur. Bertrand, *a.g.m.*, 2008, s. 210.

Bütünleştirici ve uzlaştırmacı yaklaşımların birlikte uygulandığı bir başka önemli örnek 1979 Nijerya Anayasası'dır. Nijerya'da bu kapsamdaki anayasal düzenlemeler 1970'lerin ortalarında, uluslararası toplumda o dönemlerde egemen olan anlayışa göre kimlik meselelerin kamuoyu önünde açıkça tartışılmasının tasvip edilmediği bir ortamda tasarlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu anayasa, herhangi farklı bir metinden uyarlanmayarak metnin yazımı esnasında hiçbir kuramsal kaynaktan da esinlenilmemesi dolayısıyla son derece özgün niteliktedir. Bu anayasal buluş uluslararası alanda oldukça takdir görmüş, öyle ki Horowitz liberal bütünleştirmeye dayalı teorisini geliştirirken Nijerya anayasadan yararlanmış ve hatta Apartheid sonrası Güney Afrika sürecine rehberlik etmesi amacıyla bu anayasayı tavsiye etmiştir⁸⁶³. Öte yandan başarılı anayasal mühendisliğe karşın ülkede yoğun ihtilafların son bulmaması dolayısıyla Nijerya, Barış ve Dış Politika Fonu'nun 2007 senesi küresel çapta başarısız devletler endeksinde on yedinci sırada yer almıştır. Buradan hareketle Nijerya örneği, bütünleştirici ve uzlaştırmacı yaklaşımların farklı şekillerde bir araya getirilebileceği ancak bu birleşim neticesinde her iki yaklaşımın da belirli hedeflerine ulaşırken diğer bazı hedeflerinde başarısız olabileceğini ortaya koymuştur. Söz konusu başarısızlıkların bütünleştirici unsurlardan kaynaklandığı düşünülse de çözüme yönelik olarak bu uygulamaların ortadan kaldırılması yeterli olmamasından ziyade sisteme daha uzlaştırmacı esaslar eklenmesi fayda sağlayacaktır⁸⁶⁴.

4.4.5. Değerlendirme

Toplum bünyesinde mevcut farklı kimlik grupları temelinde meydana gelen kutuplaşmalardan kaynaklı ihtilafların, yapılacak yeni anayasa ile çözümlenmesi yahut hafifletilmesi meselesi anayasa yapıcılar tarafından sıklıkla ele alınmaktadır. Benzer şekilde, kimliğe dayalı kutuplaşmalardan ileri gelen ihtilafların etkili olduğu toplumlar bağlamında demokratik anayasa yapımı kapsamında yürütülen karşılaştırmalı çalışmalar, beraberinde muhtelif avantaj ve dezavantajları da getiren üç ayrı kategori üzerinden çeşitli anayasal stratejileri ortaya koymaktadır⁸⁶⁵. Bahse konu stratejiler, bilhassa kutuplaşmış toplumlar bağlamında sıklıkla başvuru alan federalizm, özel grup hakları, iktidar paylaşımı kabilinde diğer kurumsal tasarımlar yahut ihtilafların

⁸⁶³ Ejibowah, J. B. (2008). "Integrationist and Accommodationist Measures in Nigeria's Constitutional Engineering: Successes and Failures." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 233, s. 233 – 234.

⁸⁶⁴ Ejibowah, a.g.m., 2008, s. 234.

⁸⁶⁵ Bali ve Lerner, a.g.m., 2019, s. 268.

çözümüne yönelik anayasa yapımı esnasında bir tercih olarak ihtiyatlı yaklaşım, muğlak anayasal hükümler ve üzerinde mutabakata varılması konusunda güçler yaşanan ihtilaflı meselelerin, anayasa yapım sürecinden olağan siyasete tevdi edilmesine dayalı erteleme usulünün benimsendiği aşamalı stratejiler ile yazılı anayasaların tamamının muhtevasında yer almasa dahi, temel bir anayasal strateji olarak kabul edilebilecek hukuki çoğulculuktur⁸⁶⁶.

Toplumsal farklılıkların yönetiminde ve aynı zamanda demokratik uzlaşma anlayışı çerçevesinde ileri sürülen iktidar paylaşımı esasına dayanan başlıca usuller; çok-kültürlülük, oydaşma ve bilhassa çoğulcu federal devletler bağlamında, bölgesel özerklik yahut bölgesel çoğulculuğa yönelik uygulamalardır. Benzer stratejilerin her birinin örneklerine ilişkin, çalışma dahilinde ele alınması mümkün olmayan kapsamlı bir literatür mevcuttur. Bununla birlikte söz konusu stratejilerin yahut bunların farklı kombinasyonlarının hangi koşullar altında işlerlik kazanabileceğinin detaylı analizinin yanı sıra uygulamalar bakımından, mevcut anayasalarda düzenlenmiş hükümler konusunda sosyal bilimler alanında sağlam temellere dayalı rehber niteliğinde çalışmaların yapılması literatüre olumlu katkılar sunacaktır⁸⁶⁷.

Kutuplaşmış toplumlar üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten iki önde gelen siyaset bilimci Lijphart ve Horowitz, toplumsal kutuplaşma türleri yahut kutuplaşmaların kaynaklarına ilişkin herhangi bir ayrıma gitmeksizin, toplumsal kutuplaşmanın mevcut olduğu bağlamlarda, kimlik farklılıklarına dayalı ihtilafların azaltılması ve bilhassa demokrasinin teşviki amacıyla birtakım kurumsal mekanizmalar ileri sürmüşlerdir. Her iki yazar da Avrupa, Asya ve Afrika Kıtaları bazında ele aldıkları muhtelif kutuplaşmış toplum örnekleri üzerine eserler kaleme almak suretiyle, bahse konu toplumları karakterize eden uzun vadeli ihtilafların çözümüne yönelik birbirlerine rakip kurumsal çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Lijphart, mücadele içerisindeki grupların liderleri arasında iktidar paylaşımını esas alan uzlaşmacı birtakım düzenlemeler öngörürken, Horowitz ise toplumsal kutuplaşmalar boyunca siyasi bütünleşmeyi sağlamak maksadıyla elverişli seçim sistemleri tasarlanması gerekliliğini ileri sürmüştür⁸⁶⁸. Bununla birlikte her iki düşünür de geliştirdikleri kurumsal yaklaşımlara bağlı olarak etnik, dilsel, dinsel yahut diğer

⁸⁶⁶ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 268.

⁸⁶⁷ O'Leary, *a.g.m.*, 2019, s. 208.

⁸⁶⁸ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 263.

farklı kimlik türleri arasında ayrım yapmaksızın, her türlü toplumsal kutuplaşmanın sundukları öneriler doğrultusunda giderilebileceği iddiasında bulunmuşlardır. Benzer eğilim, toplumsal kutuplaşmaların farklı boyutları üzerinde herhangi sınıflandırma gerçekleştirmeksizin, toplumsal kutuplaşmanın anayasa yapıcılar nezdinde yarattığı güçlüklerle dair teorik çerçevede bir analizin yanı sıra, anayasal tasarıma ilişkin çeşitli vaka incelemeleri üzerinden değerlendirmeler ortaya koyan Choudhry'de görülmektedir⁸⁶⁹.

İktidar paylaşımının oldukça geniş kapsamlı bir olgu olmasından hareketle Lijphart'ın modelini doğru şekilde tanımlamak adına oydaşmacı demokrasi, Horowitz'in formülü ise siyasi partileri ılımlı ve uzlaşmacı politikalara yönelterek siyasi sistemi merkezileştirme amacı taşıması dolayısıyla merkezci yaklaşım şeklinde ele alınabilmektedir. Her iki teorisyen de kutuplaşmış toplumlar açısından demokratik bir sistem oluşturulabileceğinin yanı sıra söz konusu toplumlarda demokrasilerin kapsayıcı niteliği ile uzlaşmaya dönük siyasi esasların benimsenmesi gerektiği hususunda hemfikirdir. Ayırtıkları nokta bu tür toplumlarda demokrasinin yapılandırılması yani iktidarın düzenlenmesi ile uzlaşmacı karar alma süreçlerinin uygulamaya geçiş yöntemi ve de farklı grupları kapsayacak koalisyonların oluşumuna yöneliktir. Bunun yanı sıra hem Lijphart hem de Horowitz, ortaya koydukları argümanların etkinliğinin analizi açısından en elverişli örneğin Güney Afrika anayasa yapım süreci olduğu konusunda da fikir birliğinde olmakla birlikte kutuplaşmış toplumlara ilişkin ihtilafları azaltmaya yardımcı demokratik siyasi yapılara dair temel farklılıkları yansıtan Post-apartheid siyasi kurumlarına yönelik ayrıntılı değerlendirmelerinde aralarındaki görüş ayrılıklarını ana hatları ile ortaya koymuşlardır⁸⁷⁰.

Lijphart tarafından ileri sürülen oydaşmacı yaklaşım, kutuplaşmış toplumlar açısından farklı etnik gruplar ile diğer grupların bir arada yaşam sürmelerine ilişkin tasarlanmış grup temelli anayasal düzenlerden yalnızca biridir. Bu türden anayasal

⁸⁶⁹ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 263.

⁸⁷⁰ Sisk, *a.g.e.*, 1994, s. 19. Lijphart ve Horowitz tarafından formüle edilmiş her iki modelin üstünlükleri ve yetersizlikleri üzerine geniş bir literatür mevcut olup, yakın zamanda kutuplaşmış toplumlara ait anayasalarda güç paylaşımına yer verilmesi bakımından sınırlı sayıdaki örnek bulunmaktadır. Bu nedenle, sıklıkla kolonilerden bağımsız devlete, komünist rejimden komünizm sonrası siyasi sistemlere ve Avrupa tarihinin bilinen geçmiş örneklerine atıfta bulunan araştırmacılar arasında, güç paylaşımına dayalı siyasi uygulamaların karşılaştırmalı incelenmesinden edinilen deneyimler hususunda derin görüş ayrılıkları söz konusudur. Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 199.

düzenlemeler içerisinde federal, özerk yahut bölgesel düzeyde farklı anayasal uygulamalar mevcut olup, bunların tamamı etnik ihtilafları bir tür müşterek anayasal yapılanma yoluyla çözmeye yönelik gayretleri yansıtmaktadır. Öte yandan bu tür modellerin tabiatları itibarıyla uzlaştırmacı niteliğe sahip oldukları öne sürülürken, sakıncaları da göz ardı edilmemelidir. Zira siyasi ve toplumsal eşitliğe vurgu yapan pek çok anayasal model, sıklıkla toplumdaki ekonomik eşitsizliği toleransla karşılamakla birlikte, oydaşmacı modeller anayasa yapımına dahil edilen etnik gruplar açısından adil bir çözüm sunabilirken, çoğu zaman toplumun geri kalanının çıkarları görmezden gelinebilmektedir. Buradan hareketle, bu tür uygulamaların potansiyel uzlaştırmacı nitelikleri ile çok kimlikli toplumlar açısından uzlaşmaya uygunluklarının tespiti önem taşımaktadır⁸⁷¹. Horowitz'e göre, iktidar paylaşımına yönelik çoğu girişim muhtemel başarısızlıkla sonuçlanacak aynı zamanda bir iç savaşa dönüşsün yahut dönüşmesin, ülkede otoriter bir etnik tahakküm rejiminin ortaya çıkma tehlikesi söz konusu olabilecektir. İktidar paylaşımı mekanizmalarının benimsendiği ortamlarda dahi, bu tür uygulamalar genellikle çoğunluğu rahatsız edebilecek ve siyasi aktörler kendileri adına elverişsiz buldukları koşulları ortadan kaldırmaya gayret göstereceklerdir. Zira, her ne kadar uygulamaların başlangıç aşamasında kısmi başarı elde ettiği görülse de ilerleyen süreçlerde hiçbir anayasal mühendisliğin başarısız olmayacağına dair kesin bir güvence bulunmamaktadır⁸⁷².

Kutuplaşma nedeniyle toplumsal uzlaşma eksiğinin giderilmesi amacıyla yapılan yeni anayasalarda söz konusu olan iktidar paylaşımına ilişkin oydaşma usulleri, özerk veya federal anayasal yapılar doğrultusunda sağlanan azınlık hakları yahut bütünleştirici yöntemler gibi kurumsal mühendislik girişimlerinin başarıya ulaşması yapılan düzenlemelere riayet edilmesi açısından halkın anayasacılık fikrine en azından asgari düzeyde bağlılık göstermesine bağlıdır. Özellikle ihtilaflardan olumsuz etkilenen çoğu toplumda karşılaşılan güçlük, halkın anayasacılık ve hatta bir siyasi yapılanma biçimi olarak devlete karşı yeterince bağlılık ve güven duymamasından kaynaklanmaktadır⁸⁷³. Bu durumun temel nedeni anayasalar ile yaratılan devlet mekanizmalarının henüz kendini kanıtlama açısından yeterli süreye sahip olmaması dolayısıyla toplum nezdinde sadakat ve bağlılığı hak edecek yapılar olarak

⁸⁷¹ Peleg, *a.g.m.*, 2005, s. 11.

⁸⁷² Horowitz, *a.g.m.*, 2014, s. 17.

⁸⁷³ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 281.

algılanmaması ve anayasaya ve devlet kurumlarına duyulan güvenin, bir halkın kurucu iktidarını kullanmasını sağlamak üzere toplumsal dayanışmayı yaratacak “Biz” hissiyatını tesis etmek bakımından fazlaca yetersiz olarak algılanmasıdır. Buradan hareketle ihtilafa yatkın, ayrışık toplumlardaki farklı grupları bir araya getirip barış içerisinde yaşamaları maksadıyla saf rasyonellikten daha etkili bir unsur gerekmektedir⁸⁷⁴.

Konuya ilişkin bir diğer sorun, söz konusu modellerdeki karmaşık siyasi değişkenler bütününe ek olarak, iktidar paylaşımına dayalı demokratik sistemlerin başarısının; devletin güç kaybetmesi, şiddet olaylarının tırmanması, ekonomik çöküş, dış müdahale ve diğer birçok etkene bağlı olmasıdır. Bu modeller ihtilafların yaşandığı karmaşık durumlara uyarlanamayacak düzeyde sadeleştirilerek formüle edilmeleri dolayısıyla İsviçre ve Kanada’da görülen federalizm ve demokratik iktidar paylaşımı deneyimlerinin savaş sonrası Irak, Afganistan veya Sudan gibi ülkelerdeki hükümetlerin üstesinden gelmek mecburiyetinde olduğu meselelerle benzer yönleri bulunmadığı gibi, farklı gruplara mensup liderler arasında karşılıklı dayanışmayı öngören herhangi bir model, dayanışmanın mevcut olmadığı Kuzey İrlanda ve Bosna benzeri ülkelerde uygulanabilirlik açısından ciddi sorunlarla karşılaşacaktır⁸⁷⁵. Aynı şekilde seçimlerin serbest ve adil bir ortamda gerçekleştirildiğini varsayan bir model, siyasi iktidarın usulsüz ve yasadışı yollarla ele geçirildiği ülkelerde aksaklıklara sebep olmakla birlikte kaynaklar ve statüler siyasi aktörler tarafından kontrol edilip sıklıkla kendi destekçileri lehine dağıtılması dolayısıyla etnik gruplar arasında dengeli bir paylaşım da sağlanamayacaktır. Siyasi iktidar, savaş liderleri ile kanun koyucuları yönlendiren siyasi aktörlerin kontrolünde iken yasama organının iç yapısının düzenlenmesinin herhangi fayda sağlamayacağından hareketle iç savaş sonrası gerçekleştirilecek uygulamalarda, demokratik iktidar paylaşımı sunan yapıların uzlaşmacı yahut teşvik temelli oluşu geleceğe yönelik birer normatif ideal niteliği taşımakla birlikte, taahhüt edilen noktaya nasıl ulaşılacağına dair tamamlanmamış yol haritaları niteliğindedir. Esasen bu noktada ihtiyaç duyulan, şiddet içeren silahlı mücadelelerin akabinde barışçıl geçiş aşamasında olan kutuplaşmış toplumlara yönelik hususi olarak geliştirilmiş somut uygulama modelleri yahut senaryolarıdır⁸⁷⁶.

⁸⁷⁴ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 281.

⁸⁷⁵ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 200

⁸⁷⁶ Oberschall, *a.g.e.*, 2007, s. 200.

Bu doğrultuda, ihtilaf halindeki kutuplaşmış toplumlar bağlamında, çatışmaların giderilmesinden ziyade, kalıcı barışın tesisine dönük stratejiler benimsenmesi önem arz etmektedir. Zira böylesi bir anlayış, aynı zamanda toplumsal mutabakat ortamı yaratılmasına yönelik vurgusu dolayısıyla salt toplumsal çatışmaların sona erdirilerek tekrarının önlenmesinden ibaret olmayıp, daha ziyade gerekli mekanizmaların tesisine yönelik faaliyetlerin çatışmaların uzağında gerçekleştirilmesi bakımından, barış ortamı yaratılması suretiyle toplumun temellerinin uzlaşa çerçevesinde yeniden atılmasını hedeflemektedir. Bu yönü ile toplumda kalıcı barışın tesisi selefi olan çatışmaların son bulması maksadıyla gerçekleştirilen faaliyetlerinden daha derin kapsama sahip olmakla birlikte, uzun vadeli bir sürece işaret etmektedir⁸⁷⁷. Dolayısıyla, şiddet içeren çatışmaların akabinde, devletlerin farklı kilometre taşları doğrultusunda sürdürülebilir bir barışa doğru ilerleme kaydedebilmesi bakımından, demokratik yeniden yapılanmaya uzanan süreç odaklı bir yaklaşım benimsemeleri faydalı olacaktır⁸⁷⁸.

Öte yandan Rawls tarafından da ileri sürüldüğü üzere, demokrasinin son iki yüzyıldaki seyri, anayasal demokrasiye ait temel kurumların, özgür ve eşit oldukları kabul edilen vatandaşlar nezdinde adil işbirliği ortamının yaratılması bakımından gerekli olan düzenlemeler hususunda bir mutabakat söz konusu olmamakla birlikte, bu durum vatandaşların taleplerine etkili şekilde yanıt verecek temel hak ve hürriyetlerin, özgürlük ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda düzenlenmelerine yönelik yoğun görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır⁸⁷⁹. Kutuplaşmış toplumlarda anayasa yapım süreçlerinde, üzerinde uzlaşa imkânı bulunmayan ihtilafli meselelerin ele alınmasında muğlak ifadelerin kullanılması, sorunun çözümünü kolaylaştıran bir araç niteliği taşıyabilmektedir. Zira, muğlak anayasal düzenlemeler, toplum nezdinde köklü anlaşmazlıklara dayalı ihtilafli meselelerin, yeniden ele alınabileceği olağan siyasi süreçlere tevdi edilmesi dolayısıyla kesin ve bağlayıcı nitelikteki anayasal hükümlerde

⁸⁷⁷ Frère ve Wilen, *a.g.e.*, (2015d), s. 2. BM'nin barışın tesisine yönelik yaklaşımı, barış araştırmacısı Johan Galtung'un şiddetin ortadan kaldırılmasından daha mühim bir mesele şeklinde ele aldığı pozitif barış tesisi üzerine yürüttüğü çalışmalara dayanmaktadır. Galtung'un şiddet içeren çatışmaların temel nedenlerin araştırılması suretiyle, toplumsal yapılarda köklü bir dönüşüm olarak kalıcı barışın tesisine dönük anlayışı, BM'nin güncel barış inşası yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Öte yanda, BM'nin mahiyeti, bu tür bir barışın salt harici faaliyetlerden ileri gelebileceğini ve dolayısıyla tavandan tabana yayılması gerekliliğini işaret etmekte iken, Galtung devlet boyutunda veya tabandan kaynaklanan çatışma çözüme ve önleme girişimlerini vurgulamakta, bölgesel ve toplumsal düzeyde tabandan tavana bir yaklaşıma öncelik tanımaktadır. Frère ve Wilen, *a.g.e.*, (2015d), s. 2.

⁸⁷⁸ Frère ve Wilen, *a.g.e.*, (2015c), s. 2.

⁸⁷⁹ Rawls, *a.g.e.*, 1992, s. 55.

söz konusu olmayan esnekliğe sahiptir. Şüphesiz, mevcut tüm anayasaların muhtevasında, belirli konular muhtelif düzeylerde muğlaklık arz eden soyutlamalar çerçevesinde düzenlenmiş hükümler yer alabilmektedir⁸⁸⁰ Öte yandan, bilhassa kutuplaşmış toplumlar bağlamında anayasa yapımı esnasında muğlaklık içeren ifadelerle başvurulması, anayasal bir hükmün soyut şekilde çerçevelenmesinden ziyade, topluma ilişkin üzerinde uzlaşılması güç ihtilaflı kavramların tanımlanmamasına dönük, anayasa yapımcılar tarafından bilinçli bir tercih niteliğinde olması dolayısıyla, muğlaklık kavramı bahse konu uygulamalar açısından daha özgül bir anlam taşımaktadır. Bunun yanı sıra, anayasal müzakereler aracılığı ile iktidarın kurumsal yapısına ilişkin kesin hükümler ortaya konabilirken, şayet toplumsal ihtilaflar, farklı gruplar arası mutabakatın sağlanması bakımından güçlük teşkil edebilecek, örneğin din-devlet ilişkilerinin düzenlenmesi kabilinden meseleler üzerine yoğunlaşması halinde, anayasa yapımında artırıcı bir yaklaşım benimsenmesi fayda sağlayabilmektedir⁸⁸¹.

Bu konuda bir diğer önemli mesele, toplumsal kutuplaşmadan kaynaklı ihtilaflardan etkilenen bireylerin, kurucu iktidarı kullanabilecek bir siyasi topluluk teşkil etmeleri ile kurucu iktidarı kullanmak üzere oluşturulacak devlet yapılarını meşru olarak değerlendirmeleri bakımından yeterli düzeyde bütünlük içerisinde hareket etmeleri hususunda karşılaşılabilecek birtakım güçlüklerdir⁸⁸². Söz konusu güçlüklerin aşılabilmesi, kurucu iktidarı kullanabilecek bir siyasi topluluk yaratılması amacıyla farklı gruplara mensup bireylerin dayanışma arzusu ile birbirine bağlanması suretiyle kolektif birlik hissi meydana getiren ulusçuluk anlayışı ile sağlanabilir. Dayanışma arzusu halkın kurucu iktidarını hayata geçirebilmesi adına bir gereklilik olmakla birlikte aynı zamanda diğer vatandaşların farklı görüşlere sahip olma hakkı ile anayasal yapıların anlaşmazlıkların çözümüne yönelik meşru bir zemin oluşturduğu öngörüsüne dayanan bir mutabakat anlayışı doğrultusunda toplumsal uzlaşmaya varılması önem arz etmektedir. Liberal demokrasiler bağlamında dayanışma bilinci, toplumun ihtilaf yaşamaksızın ve oy kazanmak maksadıyla toplumsal duyarlılıkları

⁸⁸⁰ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 271.

⁸⁸¹ Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 271. Tunus anayasa yapım sürecinde şeriat hukukunun rolüne ilişkin kesin ve bağlayıcı hükümler içeren veya din ile devlet arasındaki ilişkiyi net olarak belirleyen teklifler anayasa tartışmaları sırasında reddedilmiş, 2014 Tunus Anayasası 1'inci maddesi ile "*Tunus özgür, bağımsız, egemen bir devlettir; dini İslam'dır*" şeklinde hükme bağlanmıştır. Bali ve Lerner, *a.g.m.*, 2019, s. 271.

⁸⁸² Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 282.

harekete geçirmeden, temsil gücü elde edebilecek yeterli bütünlükte bir kurumsal yapı oluşturması bakımından özellikle mühim bir unsurdur⁸⁸³ Liberalizmin evrensellik savunusu karşısında ulusçuluğun farklılık vurgusu dolayısıyla söz konusu iki anlayışın genellikle birbiriyle rekabet içerisinde olduğu varsayılsa da bu iki anlayışı uzlaştırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulması suretiyle yapılacak yeni anayasalar ile ulusçuluğun tahribata müsait özcü unsurlarının sınırlandırılmasını mümkün hale getirilebilecektir. Ulusçuluk anlayışı etnisite benzeri diğer toplumsal eğilimlerden, kültürel olgular ile siyasi konular arasında bağlantı oluşturabilen bir meşruiyet kuramı olması bakımından ayrılmakla birlikte toplumsal hareket kabiliyeti ve demokratik esasların geliştirilmesi hedefine yönelik, devletlerin ulusal kimlik konusunda tarafsız kalamayacağını ileri sürmektedir⁸⁸⁴. Neredeyse tüm liberal demokrasilerde ulus, devletten ayrı tutulan ilave müşterek bir kimlik anlayışı yaratmaktadır. Öte yandan ihtilaflardan etkilenen toplumlarda, kurucu iktidarın kullanılmasına yönelik kolektif eylemi mümkün kılmak adına yeterli bütünlüğü sağlayabilecek ulusal kimlik bilinci mevcut olmayabilir. Bu husus göz önünde bulundurulduğunda ulus inşası anlayışı, genel irade yaratabilmek amacıyla bir ulus yaratılması gerekliliğini benimsemesi dolayısıyla devlet inşasının da kilit unsurudur⁸⁸⁵.

Ulus inşası vatandaşların müşterek bir dil, ortak bir ulusal kimlik ve demokratik siyasi kültür benzeri kimlikleri paylaşımları halinde söz konusu olabilecek ortak toplumsal paydalara ilişkin değerleri vurgulamaktadır. Buradaki esas yöntem devletin herhangi bir kültürel kimliği desteklemesini yasaklamak yerine, vatandaşları belirli kültür ve kimlik biçimleri üzerinde birleşmeye teşvik etmesidir. Zira müşterek toplumsal kanaatlerin oluşabilmesi, yalnızca güçlü ve kapsayıcı bir ulus yaratılması neticesinde söz konusu olabileceği gibi, vatandaşların tek bir ulusal kimlik ve kültürde birleşmesi sonucu toplumsal kutuplaşma kaynaklı ihtilafların da önüne geçilebilecektir⁸⁸⁶. Yapılan anayasa bireyleri özgürleştirmekten ziyade baskı altına almayı hedeflemiş olsa dahi iktidarın barışçıl ve etkili bir şekilde kullanılması açısından toplumun gelenek, kültür ve tarihini yansıtmak durumundadır. Zira bir toplumun geçmişini özünden ayırıştırıp, duygularından arındırmak üstün bir sezginin

⁸⁸³ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 282.

⁸⁸⁴ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 282.

⁸⁸⁵ Wallis, *a.g.m.*, 2019, s. 282.

⁸⁸⁶ Patten, *a.g.m.*, 2008, s. 97.

yanı sıra dikkatle tasarlanmış politik uygulamalar da gerektirmekle birlikte, anayasa ile toplumu baskı altına almak yerine özgürlük ortamı yaratılması amaçlandığında söz konusu iki unsurun da daha yüksek oranda mevcut olması gerekmektedir⁸⁸⁷. Bilhassa kutuplaşmış toplumlar açısından demokratik bir anayasal düzen inşasında, vatandaşlar ve yöneticilerin üstlenmesi gereken muhtelif rollerin zorluk derecesi de muazzam boyutlara ulaşmaktadır. Sonuç olarak anayasal demokrasinin amacı mutluluk sağlamak değil, sadece mutluluk arayışı doğrultusunda fırsatlar yaratmaktır. Dolayısıyla anayasal demokrasi rotasını izleyenler, kendi hürriyetlerini alın terleri ve yürüttükleri siyasetin kalitesiyle elde etmelidirler⁸⁸⁸.

Tushnet'e göre anayasal başarının esas olarak mevcut bölgesel koşullara dayalı şekilde değişkenlik göstermesi sebebiyle anayasal tavsiyelerde bulunmak çoğu zaman fayda sağlamamasına karşın, farklı coğrafi bölgelerde yer alan ülkelerde deneyimlenen anayasa yapım süreçlerinde, söz konusu meselelerin çözümüne yönelik uygulamalardan edinilen bilgilerin önemi de yadsınamaz. Buna karşılık Ginsburg'a göre, hatalı çıkarımlara varma olasılığı göz önüne alındığında bu deneyimlerden yararlanmak anayasa yapımına yönelik bir gelişme sayılmayacağı gibi karşılaştırmalı verilerin analizinde yalnızca somut vakalar üzerinden hareket etmek çözüme yönelik yeterli katkı sağlamayacaktır. Her ne kadar anayasa yapım süreçleri birbirlerine benzer nitelikler taşımasa da farklı ülkelerin deneyimleri neticesinde elde edilen verilerden istifade etmek mümkün olduğundan, anayasa yapıcılar bu tür gelişmeler karşısında kayıtsız kalmamalıdır⁸⁸⁹.

Nihayetinde, anayasal tercihlerin belirlenmesinin temelinde yer alan kilit unsur; toplumsal çeşitliliğin, tüm gruplar açısından müşterek kimlik anlayışı ve resmi bir faaliyet zeminin sağlanması yönünde tanınması yahut farklı gruplar lehine hareket alanları öngören birtakım ayrıcalıklar ile özerklik taahhütleri vasıtasıyla gerçekleştirilmesine dönük hedefler doğrultusunda değişkenlik göstermektedir. Yerleşik kimlik hatları ekseninde kutuplaşmaların mevcut olduğu toplumlarda demokrasi bir yandan meselelere yönelik çözüm, diğer taraftan da farklı yeni meselelere kaynaklık edebilmesi dolayısıyla, anayasa yapım süreçlerinde toplumsal çeşitliliğin ön planda olması sebebiyle, çoğunlukçu politikalardan ziyade,

⁸⁸⁷ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 19.

⁸⁸⁸ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 19.

⁸⁸⁹ Ginsburg, *a.g.m.*, 2016, s. 1357.

güçlendirilmesi ve desteklenmesi öncelikli olan haklar, kaideler ve yapılara ayrıca odaklanılması gerekebilecektir⁸⁹⁰ Öte yandan, tabana yayılan toplumsal hareketler doğrultusunda siyasi partilerin oluşumlarının, yerleşik etnik kimlikler üzerinden değil, paylaşılan vatandaş kimliği ekseninde gerçekleşmesi ve bunun yanı sıra mevcut eşitsizlikler konusunda toplumsal politikalar aracılığıyla mücadele eden siyasi parti ittifakları ile çıkar gruplarının, etnik kimlikler ve yerel güçler ekseninde değil, vatandaş kimliği etrafında gelişim göstermelerinden hareketle; uygulamalar genelinde, etnik, kültürel ve dini nitelikli gruplar ile diğer farklı toplumsal kesimlere anayasal çerçevede bölgesel boyutlar da dahil olmak üzere, kendilerine mahsus alanların tahsis edilmesine yönelik eğilimlerin, anayasal eşgüdümü güçleştirilmesi ve kolektif davranışı destekleyici teşvikler içermemesi dolayısıyla meselelerin çözülmesinin önünde ciddi bir engel teşkil edeceği de ileri sürülmektedir⁸⁹¹.

⁸⁹⁰ Wahiü, *a.g.m.*, 2011, s.29.

⁸⁹¹ Wahiü, *a.g.m.*, 2011, s.29.

5. KUTUPLAŞMIŞ TOPLUMLARDA İHTİLAF SONRASI MUTABAKAT SÜRECİNDE DEMOKRATİK YENİ ANAYASA YAPIMI: BAŞARILI BİR ÖRNEK OLARAK 2015 NEPAL ANAYASASI DENEYİMİ

5.1. İhtilaf Sonrası Toplumsal Mutabakata Yönelik Bir Tercih Olarak Yeni Anayasa Yapımı

5.1.1. Toplumsal Kutuplaşmaların Giderilmesi Bağlamında Yeni Anayasa Yapımı

Günümüzde yapılan anayasaların pek çoğu devlet yapısı ve bu yapının aidiyeti hususunda birbirleriyle rekabet halindeki gruplar arasında yaşanan şiddetli iç çatışmaları sona erdirmeyi amaç edinmeleri dolayısıyla otoriterliği, diktatörlüğü yahut siyasi istikrarsızlığı geride bırakmak suretiyle ülkede barış ve demokrasinin hüküm sürdüğü yeni bir dönemin başlangıcını teşkil edeceklerine dair birtakım beklentilerle yüklenmiş durumdadırlar. Nitekim, anayasalar artık dünya genelinde normların ve bilhassa ilkeli bir yönetim anlayışının hızla yaygınlaşmakta olduğu bir zaman diliminde kaleme alınmaktadır⁸⁹². Bu bağlamda anayasalar, kutuplaşmış toplumlarda ihtilafları azaltmak suretiyle demokrasiyi yerleşik kılmak adına önemli bir araçtır. Kutuplaşmış toplumlarda yapılan yeni anayasanın niteliği kadar anayasa yapımı sürecinin özellikle bu tarz toplumlarda bütünleşme ve demokratik istikrarın sağlanabilmesi açısından önemi tartışılmazdır. Anayasa yapım sürecinin, anayasaların gelecekteki başarısı ve sürekliliği açısından büyük bir etkisi bulunmaktadır. Derin kutuplaşmaların söz konusu olduğu ortamlarda, devletin statüsü ile vatandaşların kimliğinin yerleşik kılınması dolayısıyla anayasa yapım süreci, içerisinde birçok siyasi kriz riskini barındırmaktadır. Yeni anayasa yapım sürecinde temel hukuki ve siyasi tercihler ile taleplerin sağlıklı şekilde müzakere edilerek gerçekleştirilen bir uzlaşma sonrası ortaya konması, yapılacak yeni anayasanın geniş halk kitleleri tarafından kabul görmesinin ve böylelikle daha uzun ömürlü olabilmesinin ön koşuludur.

Yeni anayasa yapımı esasında üst düzey norm inşası olmakla birlikte, aynı zamanda gerçekleştiği koşullar bağlamında da olağan yasama faaliyetlerinden farklılık arz eder. Zira, toplumun tüm bileşenleri nezdinde artan bir siyasi farkındalık neticesinde siyasi sistemin yeniden yapılandırılmasına dönük kapsamlı taleplerin

⁸⁹² Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. V.

yaygınlaşması suretiyle yeni anayasa yapım süreçleri çoğunlukla iç çatışmalar, otoriter yönetimlerin çöküşü yahut bağımsızlığın elde edilmesi kabilinden istisnai siyasi gelişmeleri takiben hayata geçirilmektedir. Bunun yanı sıra, anayasaların ilgili ülkelerin hukuk düzeni içerisinde yer alan en üstün nitelikli norm olması dolayısıyla, anayasa yapım süreçleri daha ziyade olağan kanunların ötesinde meşruiyet tesis edecek biçimde tasarlanmakta ve olağan mevzuatın yürürlüğe konulması bakımından öngörülenden daha fazla sayıda tarafın katılımı ve rızasını gerektiren usuller çerçevesinde müzakere edilmektedir⁸⁹³. Nitekim, kanunlar belirli siyasi meseleleri düzenlemeye dönük geçici parlamento çoğunlukları tarafından yürürlüğe konmakta ve genellikle belirli sürelerde revize edilmekte yahut tamamen yürürlükten kaldırılabilen iken, anayasalar teorik düzeyde halk tarafından yapılan, devlet yapısı ile toplumsal düzene ilişkin kalıcı ve kapsamlı yenilikler öngören düzenlemeler olup, bu haliyle anayasa yapımı, yüksek düzey kanun yapımı şeklinde değerlendirilebilmektedir⁸⁹⁴.

Bunun yanı sıra, mevcut anayasalar üzerinde kısmi değişiklikler, çoğunlukla öncesinde meydana gelen herhangi bir kriz süreci olmaksızın gerçekleştirilirken, anayasa yapımı hususunda gerekli siyasi iradenin tesisinin yalnızca güçlü tutkular vasıtasıyla sağlanabilmesi dolayısıyla yeni anayasalar daha ziyade büyük ölçüde kriz dönemlerinin ardından çözüme yönelik olarak yapılmaktadır.⁸⁹⁵ Kutuplaşmış topluma sahip ülkelerin pek çoğunda yeni anayasa yapım süreçleri, şiddet içeren çatışmaların gölgesinde yürütülmesine karşın demokratik ilkelere dayalı olarak gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. Meydana gelen iç karışıklıklar ve kitlesel protestolar kutuplaşmış toplumlarda gerçekleştirilen yeni anayasa yapım süreçlerine dair müşterek bir unsur olup, yeni anayasa gereksinimi siyasi sistem içerisinde süregelen ve meşruiyet kaybına neden olan eğilimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Zira kurucu meclis oluşturularak yeni bir anayasa yapılmasını mümkün kılan kritik kavşak

⁸⁹³ Bisarya ve Noel, *a.g.m.*, 2021, s. 2.

⁸⁹⁴ Bisarya ve Noel, *a.g.m.*, 2021, s. 2.

⁸⁹⁵ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 217. Anayasalar ekseriyetle kriz dönemleri ve hemen akabinde yapılmakla birlikte, kriz dönemleri güçlü tutkuları beraberinde getirmekte, güçlü tutkular ise rasyonel düşünce oluşumunu sekteye uğratabilmekte ve nihayetinde anayasa yapım süreçleri genellikle kusurlu şekilde yürütülürken, aynı zamanda yapılan yeni anayasalar da bir ölçüde kusurlu olma potansiyeli taşıyabilmektedir. Elster, ileri sürdüğü bu düşüncesine yönelik “*tutku*” kavramını öfke, korku, coşku ve gurur benzeri duyguları kapsayacak biçimde ele almaktadır. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 217.

çoğunlukla kurumsal yönetim problemlerine dayanmaktadır⁸⁹⁶. Bu bağlamda yeni anayasa yapımı, gerçekleşen toplumsal çatışmalar yahut iktidar sahibi otoriter liderlerin baskıları dolayısıyla, geçmişten temiz bir kopuş sağlanması talebiyle gündeme getirilebilmektedir. Güney Afrika’da ırklar arasında ayrımın resmi düzeyde esas alındığı apartheid dönemi uygulamaları yahut Kamboçya ve Ruanda’da soykırımın devlet tarafından resmi şekilde onaylanması, yeni anayasa yapımı vasıtasıyla yakın geçmişin tümüyle reddedilerek, gayrimeşrulaştırılmasına yönelik örnek teşkil etmektedirler⁸⁹⁷.

Buradan hareketle, grup kimlikleri bağlamında siyasi mücadeleyi yönlendiren temel etkenlerden biri de gruplar arasındaki geçmiş dönemlere uzanan tarihsel bağıntılardır. Bilhassa mazisinde baskı, tahakküm, ayrımcılık yahut asimilasyon tehdidine maruz kalmış toplulukların yüksek bir grup bilinci geliştirmek suretiyle siyasi gündem oluşturmaları ihtimali kuvvetlidir. Söz konusu grupların dezavantajlı konumları siyasi, ekonomik veya kültürel düzeyde olabileceği gibi aynı zamanda bu unsurların bileşiminden de teşekkül edebilmektedir. Siyasi açıdan organize haldeki azınlıklar ağırlıklı olarak ekonomik mağduriyet ve ayrımcılığa bağlı saiklerle faaliyet gösterirken, İspanyada Katalanlar ve Basklar deneyiminde görülebileceği üzere ekonomik açıdan avantaja sahip bölgesel düzeyde azınlıklar, geçmiş dönemlerde maruz kaldıkları kültürel asimilasyon girişimleri dahil olmak üzere farklı meseleler ekseninde de organize olabilmektedirler⁸⁹⁸. Baskın gruplar Güney Afrika’da apartheid dönemindeki beyazlar örneğinde olduğu gibi azınlık veya Sri Lanka’daki Sinhalese örneği kabilinden çoğunluk niteliği taşıyabilmektedir. Dolayısıyla, çoğunluk veya güçlü bir azınlığın sergilediği siyasi tutum neticesinde kendilerini tehdit altında hisseden grupların bu duruma mukabil harekete geçişleri akabinde gruplar arasında değişen güç dengeleri doğrultusunda, meydana gelmesi muhtemel şiddetli çatışmalar bağlamında toplumsal yapıda ciddi kutuplaşmalara yol açabilmektedir⁸⁹⁹.

İhtilafların ekseriyetle, mevcut siyasi sisteme yönelik toplum nezdinde belirgin bir memnuniyetsizlik temelinde cereyan etmesi sebebiyle, devletin yapısı ve işleyişi üzerinde gerçekleştirilecek kapsamlı reformlar, çatışma sonrası süreçte geniş çapta bir

⁸⁹⁶ Escudero, M. C. (2022). “Making a Constituent Assembly Possible in Chile: The Shifting Costs of Opposing Change.” *Bulletin of Latin American Research*. 4(4), s. 652.

⁸⁹⁷ Wahi, a.g.m., 2011, s. 10 – 11.

⁸⁹⁸ Anderson ve Choudhry, a.g.e., 2015, s. 8.

⁸⁹⁹ Anderson ve Choudhry, a.g.e., 2015, s. 8.

destek görebilmektedir. Zira, çatışmaların meydana gelmesindeki başlıca sebep problemlili siyasi kurumlar olarak görüldüğü takdirde, çözüme yönelik izlenen stratejilerden ilki yeni anayasa yapmak suretiyle söz konusu kurumların iyileştirilmesi olacaktır. Buradan hareketle, çatışma ortamından çıkmakta olan ülkeler çoğunlukla geçmiş rejimden net bir kopuşu vurgulamak ve çatışmaların ilk etapta ortaya çıkışından sorumlu olarak değerlendirilen yapıların reforme edilmesini sağlamak maksadıyla yeni anayasalar yürürlüğe koymak suretiyle çözüm arayışına girmektedirler⁹⁰⁰. Zira, Gylfason'ın ifadesi ile; *“Ülkeler çöküşe geçtiğinde, halkından beklenen en tabii davranış, diğer tüm hususların yanı sıra, devletin anayasal ve yasal temellerini mercek altına alarak, olası örtülü kusurları tespit edip bunları onarmaya çalışmak olacaktır.”*⁹⁰¹ Bilinen pek çok örnekte, kurucu meclisler kriz esnasında yahut akabinde söz konusu kriz neticesinde toplanmıştır. Elster'e göre, bu gerçeklik sadece kurucu meclislerin ortaya çıkış nedenlerini anlamak bakımından değil, aynı zamanda hazırladıkları metnin niteliğini izah etmek açısından da son derece mühimdir. Zira kriz dönemlerinde zaman olgusu oldukça değerli bir hale gelerek beraberinde, ivedilikle mutabakata varılması zorunluluğu getirmesi dolayısıyla müzakere gücünü eşitleyen bir etkiye sahip olarak değerlendirilebilir⁹⁰².

Öte yandan Burke, anayasalara ilişkin oldukça farklı bir bakış açısı çerçevesinde güçlü bir argüman ortaya koymuştur. Burke'e göre,

“Bir ulusun geçmişten beri varlığını ve gelişimini sürdürmüş olması, henüz tecrübe edilmemiş projelere kıyasla köklü bir iktidar anlayışının lehine bir karine teşkil eder. Bu, bir ulusun kendi tercihi dahi olsa, seçim aracılığıyla gerçekleştirilen tüm ani ve geçici düzenlemelere nazaran çok daha faydalı sonuçlar doğurabilecek bir karinedir. Zira, ulus yalnızca bölgesel çapta ve geçici münferit birlikteliklerden ibaret bir oluşum değil, aksine niceliksel ve uzamsal olduğu kadar aynı zamanda tarihsel sürekliliği de bulunan bir bütünlüktür. Dolayısıyla bu, yalnızca o güne mahsus bir karar yahut bir grup insanın sarsıcı ve değişken bir tercihi değil; yüzyıllar boyunca süren ve nesilden nesle aktarılan bilinçli bir karardır; böylesi bir Anayasa, anlık tercihten on bin kat daha üstün nitelikte bir karar çerçevesinde ve uzun bir zaman diliminde tezahür edebilen, halkın kendine has şartları, koşulları, tabiatları, eğilimleri, ahlaki, medeni ve toplumsal alışkanlıkları doğrultusunda inşa edilmiştir. Ancak bu şekilde Anayasalar kendisini bedene uyumlaştıran bir kıyafet niteliği taşır. Devlet yönetimine dair temel ilkeler anlamsız önyargılar

⁹⁰⁰ Fiedler, C. (2019). “Why Writing a New Constitution After Conflict Can Contribute to Peace.” German Institute of Development and Sustainability Briefing Paper. 11/2019, s. 2 – 3.

⁹⁰¹ Gylfason, T. (2012), “From Collapse to Constitution: The Case of Iceland”, CESIFO Working Paper. No. 3770, s. 3.

⁹⁰² Elster, a.g.m., 1994, s. 68.

*üzerine körü körüne bina edilemez; zira insan son derece bilge olduğu kadar aynı zamanda oldukça cahil bir varlıktır. İnsan bireysel açıdan saftır. Topluluk ise, üzerinde düşünmeden hareket ettiğinde o an itibarıyla akılsızdır; fakat insan bilge bir varlıktır ve kendisine yeterli vakit tanındığında, tür olarak daima doğru şekilde davranış sergiler.*⁹⁰³

Ancak Preuss'un ileri sürdüğü üzere yeni anayasa yapma yetkisi, temelde sıfırdan (*ex nihilo*) bir siyasi düzen inşa etme gücünden kaynaklanmaktadır. Elbette gerçek hayatta, yok hükmünde sayılabilecek bir durum söz konusu olmadığından, yeni anayasalar ampirik olarak kriz, savaş veya benzeri bir yıkıcı durum neticesinde sona eren bir düzenin üzerine kurulmaktadır. Modern anlamda anayasa, yeni düzenin süregelen tarihsel bir süreç içerisinde kademeli şekilde tesis edilmesinin aksine, bu düzenin eylemsel biçimde meydana getirilmesi anlamına gelmektedir⁹⁰⁴.

Buradan hareketle, devrim niteliğinde kırılmaların hemen akabinde devreye giren halk egemenliği, Ackerman tarafından “*olağan siyasetin*” aksine “*anayasal*” biçimde ifade edilen sürecin gerçekleştirilmesi bakımından ihtiyaç duyulan potansiyeli meydana getirebilmektedir. Ackerman'ın ifadesiyle;

*“Olağan kanun yapım süreçleri, halkın siyasi bilince dayalı çoğunluk iradesinin gerekli bulunmadığı koşullarda alınabilecek çok sayıda karar için tasarlanmıştır. Oysa, üst düzey karar alma süreçleri, bilhassa halk adına faaliyet gösteren temsilcilere tanınan üst düzey demokratik meşruiyet payesini elde etmelerinin önem taşıdığı siyasi faaliyetlerin zorlu bir süzgeçten geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu iki katmanlı sistem sorunsuz olarak işletildiğinde, halkın iktidar tarafından yapılan olağan düzenlemeler ile halk iradesi doğrultusunda tesis edilecek kararlar bakımından ayırım yapabilmesine imkân sağlar.”*⁹⁰⁵

Rosenfeld'e göre, toplumsal bir kırılma anı yaşanmaksızın, anayasal öznenin kimliği, olağan siyasi faaliyetlerin anayasa yapım sürecine nüfuz etmesinin önüne geçecek ölçüde belirgin olmayacaktır⁹⁰⁶.

⁹⁰³ Burke, E. (1999). “Speech on the Reform of the Representation of the Commons in Parliament May 7, 1782.” *Select Works of Edmund Burke. Miscellaneous Writing: Completed and with a Foreword and Selected Bibliography by Francis Canavan*, 4, Indianapolis: Liberty Fund, s. 20 – 21.

⁹⁰⁴ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 143.

⁹⁰⁵ Ackerman, B. (1998). *We The People: Transformations*. Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, s. 12.

⁹⁰⁶ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 19. Bu bağlamda, anayasacılık faaliyetlerinin yeni anayasaların yapılmasından ziyade anayasa değişiklikleri aracılığıyla gerçekleştiği ve bu amaçla özel olarak oluşturulan kurucu meclisler yerine mevcut parlamentoların anayasa yapma işlevini üstlendikleri Doğu Avrupa'da, olağan siyasi faaliyetlerin anayasa yapımı sürecine tümüyle sirayet etmesi dolayısıyla anayasacılık idealinin demokratik bir biçimde tesis edilebileceğine dair derin kuşku da beraberinde getirmiştir. Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 19.

Yeni anayasa yapımı, en sade anlatımla topluma ilişkin temel tercihlerin belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle siyaset, hukuk ve ekonomi alanında siyasi yapıya yönelik köklü birtakım değişiklikler, büyük ölçüde bu temel tercihler doğrultusunda gerçekleştirilir. Anayasaların muhtevasını oluşturan bu tercihlerin belirlenmesi toplumsal ve siyasi hayatın önemli noktalarında ve bilhassa da dönüşüm süreçlerinde söz konusu olmakla birlikte, zaman içerisinde anayasal hükümler üzerinde çeşitli nedenlere dayalı muhtelif değişiklikler yapılsa da mevcut anayasanın ilga edilerek yeni bir anayasa yapımı nadiren gerçekleşen bir süreçtir. Nitekim, halkın ve gelecek nesillerin yaşamlarına ciddi şekilde etki edecek anayasal tercihlerin belirlenmesi aşamasında ülkenin siyasi ve toplumsal yapısına uygun seçeneklerin detaylı olarak değerlendirilmesi hususu önem arz etmektedir⁹⁰⁷. Yeni anayasa yapım süreçleri, devletin niteliği ve yapısına ilişkin mühim meseleleri kapsamakla birlikte, çoğu durumda ilk etapta uzun vadeli meselelerin çözümü açısından, daha güncel konuların ele alınması söz konusu olabilmektedir. Bunun yanı sıra, anayasal dönüşüm süreçlerinin büyük çoğunluğunda üzerinde odaklanılması beklenen temel konular örneğin, otoriter rejimin demokrasi yönünde evrilmesi talebi şeklinde açıkça belirli ve ortak kabul doğrultusunda bu hedefler toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenip, paylaşılmaktadır⁹⁰⁸.

Başarıyla tamamlanan bir anayasa yapım süreci, iktidara erişim imkanını düzenleyen potansiyel anlamda daimi yeni bir kurumsal çerçeve meydana getirmesi dolayısıyla genellikle iç çatışmaların yoğun olarak yaşandığı devletlerde ihtiyaç duyulan siyasi geçiş sürecinin ana bileşeni olarak kabul edilmektedir. Anayasa yapımı, bilhassa şiddet içeren çatışmaların hüküm sürdüğü toplumlarda yürütülen toplumsal mutabakat sağlanmasına yönelik girişimlerinin temel dinamiklerinden biri haline dönüşürken, uluslararası aktörler tarafından da büyük ölçüde destek görmektedir. Ancak bununla birlikte, çatışma dönemi akabinde gerçekleşen anayasa yapım süreçlerinin kutuplaşmaların giderilmesi bağlamındaki katkıları konusundaki araştırmalar ve çatışma dönemi sonrası gerçekleştirilen yeni anayasa yapımının toplumsal barış ortamının sağlanması üzerindeki etkilerine ilişkin sistematik analizler oldukça sınırlıdır⁹⁰⁹. Yeni anayasa yapım süreçlerinin pek çoğu “*yeni başlangıçlar*”

⁹⁰⁷ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 1.

⁹⁰⁸ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 8.

⁹⁰⁹ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 2.

konusunda sunulan muhtelif vaatlerle yüklü olmakla birlikte aynı zamanda, olağan siyasetin ötesine geçilmesi dolayısıyla, iktidarın temel ilke ve esaslarının halk nezdinde teyit edilmesi açısından tarihi bir fırsat niteliğinde, istisnai bir zaman aralığıdır. Bunun yanı sıra, yeni anayasa yapımı, toplumsal çatışmaların çözümüne yönelik yahut demokratikleştirme bağlamında yürütüldüğü koşullarda nispeten daha kapsamlı süreçlerin bir bileşeni olarak ayrı bir kategoride ele alınmaktadır⁹¹⁰.

Yeni anayasa yapım faaliyetleri, süre bakımından oldukça değişken bir karaktere sahiptir. Zira, yönetimin mutlak şekilde bir tarafın eline geçtiği veya uluslararası düzeyde yürütülen müzakereler neticesinde barış anlaşması imzalandığı takdirde, süreç nispeten daha kısa bir sürede tamamlanabilirken, bilhassa tarafların karşılıklı anlayış çerçevesinde mutabakata varabilmek amacıyla yoğun bir mücadele yürüttüğü veya karşılıklı menfaat beklentisi içerisinde bulunduğu durumlarda muhtelif dönemeçlerden geçilmesi dolayısıyla uzun yıllar boyunca devam edebildiği vakalar da son derece yaygındır. Bunun yanı sıra anayasa yapım süreçleri kendine münhasır aşamalar ve faaliyetlerle karakterize edilebilmekte olup genel itibarıyla; siyasi liderler arasında yürütülen müzakereler; halkın sürece dahil olduğu kapsamlı ulusal diyaloglar; genellikle teknik hukuki danışmanlığı gerektiren, anayasal metinlerin hazırlanması ve nihayetinde kurucu meclis yahut referandum yoluyla onaylanması aşamalarından oluşmaktadır⁹¹¹. Elbette tüm yeni anayasa yapım süreçleri bu aşamaların tamamını içermeyebileceği gibi, faaliyetlerin birbirleriyle örtüşmesi veya sıralamalarının değişmesi de mümkündür. Dolayısıyla ilgili aşamalara dair yaklaşımlar, kilit aktörlerin hedefleri ve eğilimleri doğrultusunda şekil alabilmekte ve aynı zamanda gerek katılım, gerekse onay bakımından mevcut anayasal çerçeve dahilinde yahut uygulanacak yöntemler ve usuller bakımından daha geniş bir takdir yetkisi sunan hukuki bir boşluk ortamında yürütülmesi bağlamında da değişiklikler gösterebilecektir⁹¹².

Buradan hareketle, çatışma sonrasında toplumsal mutabakat sürecinde çözüme yönelik olarak yeni anayasa yapımının tercih edilmesinin sebepleri, her ortam ve koşul bağlamında farklılık arz etmekle birlikte, en somut ve yalın haliyle, Elster'in ifadesi

⁹¹⁰ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 10.

⁹¹¹ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 12.

⁹¹² Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 12. Örneğin, toplumsal düzeyde mevcut farklılıkların anayasal sürecin bir bileşeni olarak ele alınması durumunda, söz konusu aşamaların her birine yönelik bölgesel grupların, bilhassa da azınlıkların temsilcilerinin katılımı, teklifleri ve onayları konusunda meydana gelen birtakım anlaşmazlıkların sürecin gidişatına etki etmesi muhtemeldir. Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 12.

doğrultusunda; “Anayasa yapıcılar özgürlük, eşitlik, dayanışma yahut adalet ve icraata birbirinden farklı anlamlar atfedebilirler. Bu bağlamda, yeni anayasa yapımı, sürdürülebilir kamu yararının rasyonel bir şekilde gerçekleştirilmesi çabası şeklinde değerlendirilebilir⁹¹³.” Zira, kimilerine göre anayasa her şeyden önce tiranlığa karşı bir siper vazifesi görmeliyken, başkaları açısından anarşiye yönelik kalkan niteliği taşımalıdır. Bazıları anayasayı esas itibarıyla gelecekteki siyasi aktörlerin şahsi manfaat arayışlarına getirilecek bir kısıtlama şeklinde algılarken, diğerleri ise onu kendi hırslarını dizginleyecek bir vasıta biçiminde değerlendirmektedir. Örneğin, federal yapıda örgütlenmiş bir ülke bağlamında yeni anayasa yapılırken, çerçeveyi çizenler iktidarın merkezileşme derecesi konusunda anlaşmazlığa düşebilirler yahut, seçim sistemi tasarlanırken, bazıları temsil edilebilirlik üzerine yoğunlaşırken, diğerleri ise yönetebilirliği tesis etmekle meşgul olabilir. Ancak bununla beraber, tüm bu farklı anlayışların birleştikleri temel nokta tarafsızlık gayreti içerisinde olunmasının gerekliliğidir⁹¹⁴.

Günümüzde yeni anayasa yapımının özellikle kutuplaşmış toplumlar açısından mevcut ihtilafların giderilmesi ve demokrasinin teşviki bakımından oldukça etkili bir yöntem olarak görülmesi dolayısıyla pek çok ülkede yeni anayasa yapım süreçlerinin ihtilaf sonrası barış ve istikrara yönelik sağlayacağı katkılara ilişkin büyük beklentiler içerisine girilmiştir. Bununla birlikte ciddi uzlaşmazlıkların söz konusu olduğu ortamlarda resmi bir anayasanın yapılması, potansiyel olarak siyasi istikrarı baltalayabilecek ve demokratikleşmeyi teşvik etmek yerine sekteye uğratabilecek yüksek risk taşıyan bir eylemdir. Birbirleriyle rekabet halindeki değerler bakımından yoğun kutuplaşmaların yaşandığı toplumlarda, halk ve gelecek kuşaklar açısından temel ilke ve hedeflerin belirlendiği anayasa yapım süreci ciddi ölçüde siyasi kriz tehlikesiyle karşı karşıyadır. Söz konusu bu tehlike yakın geçmişte, Irak ve Afganistan gibi çatışmaların yaşandığı bazı toplumlarda tecrübe edilirken yeni anayasa müzakereleri, anayasa yapıcılar arasında devletin dayanağı olan temel norm ve değerler bağlamında keskin fikir ayrılıklarının yaşanabileceğini de ortaya koymuştur. Anayasaların mahiyetleri gereği katı; halkın yanı sıra gelecek kuşakları da bağlayan yerleşik üstün hukuk kuralları olmaları dolayısıyla, devletin işleyişine yönelik hedef ve idealler bakımından keskin şekilde kutuplaşmış toplumlarda yeni anayasa yapım

⁹¹³ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 209.

⁹¹⁴ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 209 – 210.

süreçleri, demokratik kırılmanın da tesiri ile, mevcut siyasi istikrarını baltalayabilecek nitelikte birtakım risklerin doğmasına yol açabilmektedir. Anayasa taslağının hazırlanması birbiriyle mücadele halindeki farklı norm ve değerler arasında mutlak bir tercih yapılmasına yönelik bir zorlama şeklinde algılandığında bu süreç, toplumun kimlikliğine ilişkin yerleşik meseleleri hukukun zorlu sahnesine taşınması suretiyle, halihazırdaki ihtilafli konulara yönelik çatışmalara da zemin hazırlayabilir. Zira, anayasal düzenleme bir ulusun kimliğine dair hayati bir karar anı olarak görülmekte olup böylesi bir anda verilecek tavizlerin, tavizi verecek kesim üzerinde daimi sonuçlar doğurabilmesi nihayetinde taşıdığı önem daha da ciddi boyutlara ulaşmaktadır⁹¹⁵. Yukarıda da ele alındığı üzere kutuplaşmış toplumlarda demokratik yeni anayasa yapımı oldukça zorlu ve risklere açık bir süreç olmakla birlikte, son yıllarda yeni anayasa yapım süreçlerinin pek çoğunun yine ihtilaf halindeki kutuplaşmış toplumlara sahip ülkelerde gerçekleştiği görülmektedir.

Anayasal düzenlerin, egemen bir kimlik temelinde oluşturulması önem arz etmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu kimlik, en azından soyut düzeyde, “*Biz, Halkız*” kimliğidir. Öte yandan, söz konusu egemen kimliğin yaratılması ve sürdürülmesi aynı anda, belirli kimliklerin ön plana çıkarılıp, diğer birtakım farklılıkları minimize edebilen bir sürecin yürütülmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, söz gelimi, dini türdeşlik ile etnik çeşitliliğin mevcut olduğu bir toplumda, geçerli bir anayasal kimliğin inşası, dini unsurlara odaklanarak aynı esnada etnik farklılıkların önemsizleştirilmesine bağlı kılınabilmekle beraber, söz konusu sürecin belirli kimliklere önem atfetmeyi esas alan kısmı kapsayıcı yahut tümüyle dışlayıcı bir yaklaşım çerçevesinde sürdürülebilmektedir. Kapsayıcı yaklaşım, belirli gruplar arasında bağ kurmaya hizmet edebilecek türde benzerliklerden yola çıkarken, bunun aksine dışlayıcı yaklaşım doğrultusunda, söz konusu farklılıklar aracılığıyla tanımlanan diğerlerinden ayrıştıkları gerekçesiyle müşterek kimlik oluşturabilecek kesimler arasında menfi bir birliktelik meydana getirebilmek adına, birtakım farklılıkları izole etmek suretiyle istismara yönelik tutumlar sergilenebilmektedir⁹¹⁶.

⁹¹⁵ Lerner, *a.g.m.*, 2010, s. 68, 72.

⁹¹⁶ Rosenfeld, *a.g.e.*, 1994, s. 6. Anayasal kimliğin inşasına yönelik farklı yöntemler bulunmakla birlikte, bu kimliğin tek bir anda oluşturulması yahut uzun bir süre boyunca değişikliğe uğramaması da pek olası görülmemektedir. Rosenfeld, *a.g.e.*, 1994, s. 6 – 7.

Yeni anayasa yapımı ve anayasal dönüşüm süreçlerinin ilgili devletlerin siyasi koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermesi kaçınılmazdır. Bu doğrultuda ele alınan anayasa yapım süreçleri, yeni anayasa yapımı konusuna genel hatlarıyla ışık tutacak olsa da farklı ortam ve koşullarda deneyimlenen her sürecin kendine has bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir⁹¹⁷. Nitekim deneyimlenen alternatif usullerin analizine yönelik, demokratik yeni anayasa yapımı konusunda ortak bir tema, ideal veya evrensel bir model olmadığı ve her seçeneğin aynı zamanda çeşitli avantaj ve dezavantajları olduğu ileri sürülmekle birlikte modern anayasacılığın kendine has özellikleri ile söz konusu sürecin kutuplaşmış toplumlardaki anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik katkı sunma veya uzlaşmazlıklara mani olma unsurlarına vurgu yapılıyor olsa da⁹¹⁸ yeni anayasa yapımının iç çatışma sonrası barışın tesis edilmesine herhangi bir katkısının bulunup bulunmadığına dair akademik kanıtlar yetersiz kalmaktadır⁹¹⁹.

Diğer bir yandan, kutuplaşmış toplumlar açısından yeni anayasalar çoğunlukla ihtilafların çözümüne yönelik yazılı belgeler olarak değerlendirilmekle birlikte anayasa yapımı, 20'nci yüzyılın sonlarına dek pek çok kutuplaşmış toplumda ihtilafların çözümüne ilişkin yaygın şekilde başvurulmuş bir yöntem haline dönüşmüştür. Günümüzde söz konusu olan ihtilaflı anayasal meselelerin temelinde, toplumda yer alan farklı kimliklerin kabul görme taleplerinin yanı sıra iktidarın meşru bir şekilde kullanılmasına dair düzenlemelere olan ihtiyaç da yer almaktadır. Anayasaların yapım süreçlerinin en az ortaya çıkan netice kadar önemli olmasından hareketle, anayasa yapımında geniş kapsamlı katılıma dayalı bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir⁹²⁰.

5.1.2. Toplumsal Uzlaşi İhtiyacına Paralel Demokratik Anayasa Yapımının Önemi

Anayasa yapım süreçleri, geçerli bir anayasal kimliğin tanımlanması ve meşrulaştırılması noktasında ilgili siyasi erklerin ve yapıların kimliklerine yönelik meselelerin ele alınmasını öngörmesi dolayısıyla gerek siyasi alanda gerekse nesiller arası ardıllığın doğurduğu zamansal sınırlar bağlamında kimliğe ilişkin meseleleri

⁹¹⁷ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 18.

⁹¹⁸ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 8.

⁹¹⁹ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 2.

⁹²⁰ Hart, *a.g.m.*, 2001, s. 153.

gündeme taşıyabilmektedir. Bununla birlikte, anayasa yapıcıların çoğunlukla bir önceki sistemden ciddi bir kopuşla karakterize edilen yahut tam aksi biçimde, inşa edilmeye çalışılan yeni düzenin geçmişle arasındaki bağlantının yeterince ayırt edilmesine müsaade etmeyen bir kırılmaya sahne olan siyasi atmosferde faaliyet gösterdiği varsayıldığında, anılan kimliğin tesis edilmesi oldukça karmaşık ve zahmetli bir mesele olarak görülmektedir. Zira, ilk ihtimalde, devrim niteliğindeki değişimlerin boyutları gerekli özdeşlik hissinin muhafaza edilmesini güçleştirirken; diğer ihtimalde, kayda değer bir dönüşümün gerçekleşmemesi sebebiyle yeni anayasal kimliğin sağlam bir zemine dayandırılması açısından ihtiyaç duyulan düzeyde bir dönüşüm elde edilemeyebilir⁹²¹.

Bunun yanı sıra, yeni anayasa yapımı, anayasayı yapan kuşak ile müteakip kuşaklar arasında yeterli düzeyde bir köprü oluşturmak bakımından, yaratılan yeni anayasal düzenin asli kimliğinin uzun vadede muhafaza edilebilmesi meselesini de beraberinde getirmektedir. Zira uzun vadeli bir anayasal kimlik inşası, anayasa yapıcılar tarafından öngörülen anayasal düzenin müteakip kuşaklara aktarılmasının meşru kılınması noktasında kilit öneme sahiptir. Esas itibarıyla, uzun vadede müşterek bir kimliğin bulunmaması halinde, gelecek nesillere mensup bireylerin, geride bıraktıkları atalarının anayasal tercihlerine tabi kılınmalarının haklı gerekçelere dayandırılması hayli meşakkatli olacaktır⁹²². Bu doğrultuda Elster'e göre anayasalar, anayasayı yapanların bizzat kendileri de dahil olmak üzere, herhangi bir kesimin çıkarlarına hizmet edecek biçimde tasarlanmamalı yahut hiçbir grubun önyargılarını yansıtmak mahiyette olmamalı, ayrıca anayasa yapıcılar farklı gruplar karşısında olduğu kadar dönemsel bağlamda da tarafsız davranma çabası içerisinde hareket etmelidirler. Zira, anayasalar belirsiz bir geleceğe yönelik hazırlandığından, sadece kurucu neslin çıkarlarını ve değerlerini yansıtmamalı, anayasayı kaleme alanlar, metnin nispeten değiştirilebilir kılınmasına imkân tanınmalıdır⁹²³.

Bu bağlamda anayasaların, ileride karşılaşılmaları muhtemel güçlüklerle, toplumun değişen taleplerine ve çağın getirdiği yeniliklere cevap verebilecek nitelikte yaşayan, devingen bir belge olması beklenmektedir. Çalışmanın bir sonraki kısmında konuya ampirik düzeyde açıklık getirebilmek maksadıyla incelenecek olan 2015 Nepal

⁹²¹ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 15.

⁹²² Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 15 – 16.

⁹²³ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 210 – 211.

Anayasası, liberal ve aynı zamanda esnek olarak nitelendirilebilecek dinamizm anlayışı ve değişim yönelimli esaslara dayanmaktadır. Bahse konu anayasa çağın değişen ihtiyaçlarına uygun olarak yeni değerleri karşılayabilecek yeterli alana sahip olması bakımından ilerici bir görünüm sergilemektedir. Yeni Nepal Anayasası, ülkenin bağımsızlığı, bütünlüğü ve halk egemenliğine ilişkin hükümler haricinde, Anayasa'nın diğer tüm maddelerinin değiştirilebilmesine imkân tanımış bulunmaktadır. Ancak böyle bir değişiklik yapılabilmesi için Federal Yasama Meclisi'nin her iki kanadında da mevcut üyelerin üçte iki çoğunluğunun onayı gerekmektedir. Böylece, Hindistan Yüksek Mahkemesi'nin dönüm noktası niteliğindeki Keshavanand Bharti- Kerala Eyaleti kararında vurguladığı üzere, yeni Anayasa'da temel yapı doktrini benimsenmiş ve Anayasa'nın yukarıda sözü edilen temel unsurlarının değiştirilemez niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde, 2015 Nepal Anayasası, ihtiyaç halinde gerekli değişikliklerin yapılabilmesi amacıyla yeterli düzeyde esneklik sağlamakta olup, anayasanın bu esnek yapısı, onu yaşayan, dinamik bir belge kılmayı taahhüt etmektedir⁹²⁴.

Aynı doğrultuda, toplumun kimliğinin uzun vadede muhafaza edilmesi hususunda, anayasal kimliğin muğlaklığının önemine vurgu yapan Richards, anayasal kimliğin kuşaklar arası farklılıkları giderebilecek kapasitede dinamik bakış açısı ile tasarlanmasının, anayasal düzenin seyri içerisinde toplumsal bütünlüğün korunmasına katkı sağlayacağını öne sürmektedir⁹²⁵. Bu bağlamda, anayasal ifadelerin muğlak bir dille düzenlenmesi suretiyle, belirli hususlara netlik kazandırmaması, anayasa yapımında kimi zaman bilinçli olarak başvuru bir yöntemdir. Söz konusu muğlaklık, anayasa yapımcılar arasında gerekli mutabakatın sağlanamaması halinde, anayasa yapım sürecinin aksamasına mahal vermemek maksadıyla bilhassa ihtilaflı meselelerin, anayasayı tatbik edecek yetkili organlara tevdi edilmesine yönelik bir yaklaşımdan ileri gelmekte olup, anayasanın belirli meseleler konusunda sessiz kalması halinde, anayasada öngörülen temel ilkeler müteakip dönemlerde ilgili mercilere rehberlik etmek üzere temel bir referans noktası teşkil edebilecektir⁹²⁶.

Richards'a göre, anayasa yapımı ile oluşturulan kimliğin muğlaklığına dayalı yaklaşım, temel haklar ile kamusal menfaatlerin makul düzeyde korunması

⁹²⁴ Tripathi, B. H. (2016). "The Constitution of Nepal: Critique." *NJA Law Journal*. 10, s. 117 – 118.

⁹²⁵ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 17.

⁹²⁶ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 49.

bakımından siyasi iktidarın meşrulaştırılması yönündeki toplumsal beklentiler ve normatif gerekçelerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, tabiatı gereğince ahlaki benliğin genel nitelikleri ile birlikte evrensel düzeyde öngörülen insani koşulları da kapsamı dolayısıyla, toplumsal kimliklere muğlaklık temayülü doğrultusunda anayasal anlam atfedilmesi, bir yandan halk olmanın gerektirdiği ahlaki çaba ve etik gelişimin özünde var olan normatif gereksinimler bağlamında toplumun zaman içerisindeki devamlılığının muhafazasını mümkün kılarken, diğer yandan da gelecek nesillerin muhakeme yetilerini kendi bağlamsal koşulları dahilinde ve insan hakları düşüncesinin gelişimine paralel şekilde tam manasıyla kullanabilmeleri bakımından üzerlerine düşen sorumlulukların farkındalığıyla hareket etmelerini sağlayacaktır⁹²⁷.

Öte yandan Rosenfeld'in bakış açısı çerçevesinde, anayasal kimliğin muğlaklığına yönelik yaklaşım, bir yandan farklılıkların entegrasyonunu mümkün kılarken, diğer yandan somut ve soyut kimlik düzeyleri arasındaki sınırların genişletilmesi suretiyle anayasacılık düşüncesinin sarsılmasına yol açabilme riski bağlamında iki tarafı keskin bir kılıç niteliğindedir⁹²⁸. Ancak, anayasaların tabiatları itibarıyla, ileriki dönemlerde karşılaşılabilecek muhtemel her türlü ihtilaf veya meseleye dair ayrıntılı hükümler ihtiva etmeleri imkân dahilinde olmamakla birlikte, anayasa yapıcılar tarafından öngörülen temel ilkeler, yasama ve yürütme organlarının her türlü icraatı ve tasarrufuna rehberlik ederken, aynı zamanda yargı organlarının da mevcut anayasayı gerektiği biçimde yorumlaması hususunda bir referans noktası oluşturmaktadır. Dolayısıyla, mevcut anayasanın öngördüğü şart ve yükümlülüklerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi suretiyle tatbik edilmesi bakımından başvurulabilecek yegâne kaynak anayasanın öngördüğü temel ilke ve esaslardır⁹²⁹.

Buradan hareketle Richards, muğlaklığa ilişkin böylesi bir anlayışın, makul ölçüde gerekli gerekçelendirme kalıplarını belirginleştirmesi suretiyle, siyasi topluluğun insan haklarının niteliği ve gerektirdikleri üzerine bakış açılarını tekrar değerlendirmelerine katkıda bulunmasını ileri sürmektedir. Dolayısıyla normatif

⁹²⁷ Richards, A. J. D. (1994). "Revolution and Constitutionalism." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 140.

⁹²⁸ Rosenfeld, a.g.m., 1994, s. 17. Richards, söz konusu makalesini ağırlıklı şekilde Amerika örneği üzerine temellendirmekle birlikte, aynı zamanda anayasa yapımı ile toplumsal dönüşüm arasındaki bağlantıyı da kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

⁹²⁹ Headling, a.g.m., 2011, s. 49.

düşünceleri zayıflatmayacağını, bilakis güçlendireceğini belirtmektedir⁹³⁰. Kurucu iktidarın sahibi olarak halk, anayasayı yapanlar ile sonraki kuşaklar arasındaki temel bağı meydana getiren anayasal kimliğin muhafazası kaydıyla, kuşaklar arası farklılıkları da gözetebilecek esneklikte, kapsamlı ifadeler aracılığı ile düzenlenmiş açık uçlu anayasal hükümlerin tesisini gözetebilmelidir. Bununla birlikte, söz konusu kimliğin mutlak surette sabit kalması gerekmeyip, müteakip nesiller tarafından yeniden biçimlendirilerek, zaman içerisinde değişim kaydeden bir kimlik şeklinde tasavvur edilmesi de makuldür. Ancak, muğlak genel anayasal hükümlerin değişime müsait bir anayasal kimlikle örtüştürülmesi, anayasal açıdan geçerli kabul edilebilecek olanın belirlenmesi konusunda çok sayıda tereddüt ve ihtilafa sebebiyet verebileceğinin de göz ardı edilmemesi mühimdir. Nitekim, süregelen dönüşüm içerisindeki anayasal kimlik ile anayasal düzene meşru zeminde eklenmesi icap eden farklılıkların istikrarlı seyri arasındaki geçişkenliği mümkün kılabilmek amacıyla, anayasal öznenin kimliğinde esaslı bir değişikliğe mahal vermeksizin mükerrer bir biçimde tanımlanması gereklilik arz edebilmektedir. Bu noktada ele alınması gerekli temel husus, anayasa yargısının bu hassasiyet gerektiren vazifeyi ifaya muktedirliği ve anayasa yargısının yorum yetkisinin sınırların belirlenmesine yönelik istikrarlı normatif ölçütler geliştirilmesi gerekliliğidir⁹³¹.

Tüm hususlar göz önünde bulundurulduğunda Elster, aksi yöndeki alternatifine nazaran kısmen daha risksiz olması dolayısıyla, anayasa vasıtasıyla inşa edilen siyasi yapıları ebedi kılmaya çabalamaktan ziyade, metodik değişiklikleri daha pratik ve elverişli hale getirmeye özen gösterilmesi gerektiğini ileri sürmektedir⁹³². Öte yandan nesiller arası düzeydeki farklılıklara yeterince hassasiyet gösterilmemesi kadar, bu farklılıklara gereğinden fazla vurgu yapılması da anayasacılık adına bir tehdit unsuru teşkil edebilmektedir. Zira, farklılıklara haddinden fazla odaklanmak, anayasal geçmiş ile gelecek arasında gerekli olan devamlılığı baltalayacak ölçüde anayasal kimliğin bulanıklaşmasına sebebiyet verebileceği gibi, diğer yandan farklılıkların üzerinde yeterince durulmaması da gelecek nesillerin hakim anayasal kimliğe yabancılaşmasına

⁹³⁰Richards, *a.g.m.*, 1994, s. 140. Richards'a göre, anayasal kimliğin muğlaklığı, eşit düzeyde hukuki güvencenin de bu yaklaşımla ele alınmasını sağlayacaktır. Muğlak bir kimlik anlayışı, aynı çözümlemenin ilkesel düzeyde farklı durumlarda örneğin, temel insan haklarına yönelik tehditlerde de aynı şekilde uygulanması gerekliliğine işaret edecektir. Richards, *a.g.m.*, 1994, s. 140.

⁹³¹ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 20.

⁹³² Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 230.

ve yerleşik anayasal düzenden uzaklaşmalarına neden olabilecektir⁹³³. Dolayısıyla toplumsal açıdan temel ilkelerin algılanış biçiminde zaman içerisinde meydana gelen dönüşümlere bağlı olarak değişen olgu ve değerlere yönelik, bağlamsal düzeyde bir farkındalıkla hareket edilmelidir. Anayasa yapımı şayet, topluma yönelik gelişimci ahlaki vizyon çerçevesinde, yani toplumun talep ve beklentilerinin soyut ahlaki ilkeler, kavramlar ve ideallere dayalı, tarafsız ve makul bir zeminde ele alınması suretiyle gerçekleştirildiğinde anlam kazanacaktır. Bu anlayışla bağdaşır şekilde anayasa yapım süreçlerinde, kamusal akla dair tüm yöntemleri harekete geçirmeli ve uygulamalıdır⁹³⁴.

Anayasa yapımı bağlamında etnik köken temelli önyargılar, anayasayı hazırlayanların çoğunluğunun belirli bir etnik gruba mensup olması ve sahip oldukları yetkileri sıklıkla azınlığı oluşturan grupların hak ve özgürlüklerini sınırlandırma maksadıyla kullanmaları halinde anayasa yapım süreçlerini etkileyecektir. Modern anayasa yapım süreçlerinde çoğunluğun, azınlıkları oy kullanma, siyasi parti kurma, kendi dillerinde eğitim görme ile dillerinin mahkemeler ve kamu hizmetlerinde resmi olarak tanınması haklarından mahrum bırakması söz konusu olabilmektedir⁹³⁵. Bu noktadan hareketle Rousseau'nun görüşleri uyarınca,

“Bir devletin anayasasını gerçek manada güçlü ve baki kılan husus, tabii ilişkilerin her daim ve her yönden yasalarla uyumlu olabilmesi amacıyla gerekli kurallara riayet edilmesidir; yasalar ise, deyim yerindeyse, yalnızca söz konusu ilişkilerin teminat altına alınmasına, onlara refakat edilmesine ve düzeltilmesine hizmet edecektir. Şayet yasa koyucu amacından saparak mevcut koşulların gerektirdiğinden farklı bir ilke benimser; özgürlükten yana iken kölelikten, halktan yana iken servetten, barıştan yana iken fetihten yana tutum sergilemesi halinde, yasalar gücünü kaybedecek, anayasa değişecek ve dolayısıyla devlet yıkılıp yok oluncaya yahut değişikliğe uğrayarak tabiat egemenliğini yeniden tesis edinceye dek sıkıntılardan kurtulması mümkün olmayacaktır.”⁹³⁶

Rousseau'nun bakış açısı doğrultusunda, hiçbir mesele kamusal faaliyetlerde bireysel menfaatlerin etkisinden daha büyük bir tehlike teşkil etmemektedir. Öte yandan Elster, bireysel menfaatlerin ön planda tutulması her koşulda en olumsuz ihtimal olmamakla birlikte, hırslar ve tutkular çok daha yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini öne sürmekte ve dolayısıyla, anayasa yapımcıların bilhassa siyasi yapıların oluşturulması esnasında, partizan kaygıları da bertaraf, tutku ve hırslarını da

⁹³³ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 29.

⁹³⁴ Richards, *a.g.m.*, 1994, s. 140 – 141.

⁹³⁵ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 237.

⁹³⁶ Rousseau, *a.g.e.*, 2003, s. 67.

nötralize etmeye özen göstermelerinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır⁹³⁷. Zira, kuramsal çerçevede ele alındığında, kurucu iktidarın yapısının büyük oranda, oluşturacağı anayasanın niteliği üzerinde belirleyici olduğu bir gerçektir⁹³⁸. Dolayısıyla, kutuplaşmış toplumlarda yeni anayasa yapımı bağlamında, grupların birbirlerine yönelik önyargılarının temel eğilimi, hedef alınan gruba mensup bireylerin seçmen yahut temsilci statüsü ile siyaset sahnesinde yer almalarının önüne geçilmesidir. Önyargının tesiri, mülk edinme yahut belirli mesleklerin icrası kabilinden medeni hakların inkârına değin uzanabilmektedir. Tarihsel açıdan ele alındığında, bunun en belirgin örneği kadınların siyasetten dışlanmaları ile medeni haklardan mahrum bırakılmalarıdır. Bununla birlikte, “*dışlama*” tabiri kasıtlı bir kararı ima etmek üzere kullanıldığında fazlasıyla sert sonuçlar doğurabilecektir⁹³⁹.

Anayasa yapımı, mevcut durum ve koşullar karşısında kırılğan bir siyasi süreci işaret etmekle birlikte, yeni anayasa yapımı her ne kadar meşru nitelikte ve aynı zamanda kısa veya uzun vadede karşılaşılabilecek sorunlara yönelik çözümler sunabilecek usul ve esasların tasarlanması maksadıyla gerçekleştirilse de, bu sürecin akıbeti konusunda net bir öngörü bulunmamaktadır. Zira anayasa yapım sürecinin başarısı anayasanın haricinde diğer pek çok etmene bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Öte yandan, anayasa yapıcılar tarafından sürecin tasarlanış biçimi, ve bilhassa sürecin kapsayıcılık yönü doğrultusunda, az sayıda kesimin siyaset üzerindeki tekelinin önlenmesi yönünde olumlu adımlar atılması sağlanabilmektedir. Bu noktadan hareketle, sürece doğru bir başlangıç yapılması suretiyle, sorunsuz şekilde yürütülmesi açısından bir ivme kazandırabilecek ve bu sayede yeni anayasanın

⁹³⁷ Bununla birlikte Elster’e göre hırsların tetiklenmesini önlemek ve sakinleşmelerine imkân sağlamak yönünde çift meclisli yapının faydalı olabileceği görüşü yaygın bir anayasal klişedir. Üst meclis üyeleri ve onları seçecekler bakımından zorunlu yaş ve ekonomik kriterler aracılığıyla, seçilebilme şartları açısından nispeten daha esnek bir alt meclise oranla daha sağduyulu ve dolayısıyla dürtüsellliği ön planda olmayan bir organ oluşturulacağı varsayılmakta ve üst kanadın alt meclisin karbon kopyası niteliği gösteren sistemler de dahil olmak üzere, çift meclisli sistemlerin tabiatından ileri gelen, karar alma süreçlerinin yavaşlaması dolayısıyla hırsların köreleceği iddia edilmektedir. Söz konusu argümanlar anayasal tartışmalarda sıklıkla gündeme getirilmekle birlikte, bunların geçerliliğine ilişkin az sayıda kanıt bulunmaktadır. Zira, gelir ve servetin entelektüel ve ahlaki vasıfların güvenilir ölçütleri olduğu yönündeki varsayım oldukça kırılğandır. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 241.

⁹³⁸ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 160.

⁹³⁹ Yüzyıllar boyunca kadınlara yönelik mevcut önyargılar, derinlemesine tartışmayı gerektirmeyecek kadar köklüdür. Tarih boyunca süregelen bu önyargı, davranışsal açıdan tehlike arz eden eğilimlerden ziyade kadınların bilişsel kapasitelerinin yetersizliğine ilişkin zımni bir inanca dayalı, paradigmatik bir önyargı niteliğindedir. Bununla birlikte, kadınlara oy hakkı tanınmasının pek çok ülkede ertelenmesinin bir diğer gerekçesi de radikal görüşlü siyasetçilerin çoğunun, kadınların oy kullanırken muhafazakâr tutum takınmasından duydukları endişelerden ileri gelmekteydi. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 236.

belirlenen hedeflere uygunluğu mümkün kılınabilecektir.⁹⁴⁰ Anayasa yapım çalışmalarının başlangıç aşamasında, uygulayıcıların muhtelif şekillerde tezahür edebilecek güçlükleri öngörmeleri beklenmektedir. Söz konusu güçlükler, tarihsel arka planda yer alan meseleler temelinde yahut anayasa yapım sürecinin başlamasına vesile olan koşullar çerçevesinde bağlamsal nitelikte olabileceği gibi, ilerleyen aşamalarda ortaya çıkabilecek başkaca etkenlere de dayanabilmektedir. Dolayısıyla anayasa yapıcılarının, sürecin başlangıcından itibaren karşılaşılabilecekleri güçlükleri belirlemek suretiyle bunların üstesinden gelmek üzere gerekli tedbirleri almaya yönelik stratejiler geliştirmeleri önem arz etmektedir.⁹⁴¹

Anayasaların başarısı temelde, taşıdıkları değeri yansıtmak suretiyle ele alınabilmektedir. Elster, bir anayasayı başarılı olarak nitelendirebilmek açısından gerekli üç temel kıstas belirlemiş olup, bunlardan ilki, anayasanın mutlak surette uygulanabilir davranışsal sonuçlar doğurabilmesinin yanı sıra, söz konusu sonuçların icrası mümkün ve nedensel olarak anayasanın mevcudiyeti bağlamında gerçekleşmelidir. Başka bir ifadeyle, anayasa işlev görmeli yani, muhtelif siyasi aktörler veya kurumlar tarafından iktidarın gasp edilmesinin önünde bir engel teşkil etmelidir. Buna yönelik olarak siyasi sistem içerisinde yapılacak düzenlemeler vasıtasıyla iktidarın belirli kurallar çerçevesinde faaliyet göstermesini temin ederek, başta tiranlık olmak üzere, siyasi sistemlerde oluşması muhtemel her türden tikanıklık ve kilitlenmelerin önüne geçebilmelidir.⁹⁴² Son olarak, mevcut anayasada yapılacak değişikliklerin yine anayasada öngörülen hükümler uyarınca gerçekleştirilmesi suretiyle, anayasal sistemin kayda değer bir süre boyunca muhafaza edilmesi gerekliliğini işaret eden Elster'e göre, işlevsel bir anayasanın önem arz edeceği mantıksal bir gerçeği yansıtmakla birlikte, aynı zamanda varlığını uzun süre muhafaza edebileceği de makul sayılabilecek bir önermedir. Öte yandan, herhangi bir öneme sahip bulunmamasına karşın uzun süreler boyunca varlıklarını koruyabilen ve hatta, yeterince verimli işlemese dahi istikrar sağlayabilen anayasaların mevcudiyeti de bilinen bir gerçekliktir.⁹⁴³ Bu bağlamda, başarılı anayasa olgusunun kabul edilebilir düzeyde en makul açıklaması, işleyiş nosyonunun mutlak surette değer yüklüdür

⁹⁴⁰ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 35.

⁹⁴¹ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 35.

⁹⁴² Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 63.

⁹⁴³ Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 63.

olması itibarıyla, anayasaya atfedilen önem ve anayasasının sürekliliği arasındaki dengedir. Zira, anayasaların bir kısmının başarıya ulaşırken, diğerlerinin başarısız oluşunun izahı konusunda anayasa yapımına ilişkin öncül (*ex-ante*) koşullara yahut harici siyasi müdahaleler veya istisnai şahsiyetlerin varlığı benzeri sonradan meydana gelebilecek (*ex-post*) gelişmelere odaklanmak gerekmektedir⁹⁴⁴.

Nihayetinde yeni anayasa yapımının başlıca amacı, üzerinde mutabakata varılan hususların, yargı mercileri nezdinde en üstün hukuki norm şeklinde tatbik edilecek yasal bir belge hazırlanması olup, bu aynı zamanda hukukun üstünlüğünü inşa etmenin bir bileşeni niteliği taşımaktadır. Zira, hukukun üstünlüğü ilkesi, anayasa yapımının, sadece kazanımların farklı siyasi aktörler arasında pay edilmesinden ibaret sayılmaması bakımından kilit unsur olmakla birlikte, siyasi faaliyetlere ilişkin gerekli sınırlandırmaların tesis edilebilmesi amacıyla hukukun üstünlüğünün gözetilmesi zaruridir. Yeni anayasa yapımı, sürece müdahil grupların politik çıkarları çerçevesinde yürütüldüğü takdirde ilerleyen dönemlerde söz konusu grupların iktidarını dizginleyecek herhangi bir mekanizma bulunamayabilir. Dolayısıyla, anayasa yapım süreçlerinin öngörülen yasal kurallar doğrultusunda yürütülmesini teminen, sürecin başlangıç aşamasında yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Bu durum uygulamada, tüm taraflar açısından adil koşulların yaratılmasına katkıda bulunmak suretiyle sürecin, toplumun tüm kesimleri adına eşit şartlarda gerçekleştirilmesine imkan tanıyacaktır⁹⁴⁵.

Tüm bu hususlar doğrultusunda, anayasa yapım süreçlerine hakim olan tutku ve hırsların kimi zaman anayasa yapımcılar nezdinde bilişsel yanılgılara, kimi zaman da yapılan yeni anayasada noksanlıklara sebebiyet vermesi söz konusu olabilmektedir. Şüphesiz “*Kusurlu Anayasa*” ifadesinden somut olarak anlaşılması gereken husus yeterince sarıh olmamakla birlikte, genel çerçevede denetim ve denge mekanizmasına içkin bir istikrarsızlığa işaret edildiği söylenebileceği gibi, sınırlı oy yahut seçilme hakkı, iktidar paylaşımındaki dengesizlik veya regresif bir vergi sistemi ihdas edilmesi benzeri normatif hususları da kapsayabilir. Bununla birlikte, bahse konu aksaklıkların mevcutiyeti anayasal istikrarı tehlikeye düşürebilecek olsa da, yalnızca bu çerçevede

⁹⁴⁴ Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 63. Bu bağlamda Preuss, yazılı bir belge olarak anayasanın niteliği ne kadar mühim olursa olsun, kalıcılık derecesinin anayasayı yapan iradenin gücünün devamlılığı ile doğru orantılı olduğunu ileri sürmektedir. Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 144.

⁹⁴⁵ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 29.

değerlendirilmesi yetersizdir. Zira istikarı zedeleyici nitelik taşıyın yahut taşımasını, anayasaların kusurluluğu esas itibarıyla, tarafsızlık ilkesinin gereklerini yerine getirmede başarısız olmalarından kaynaklanmaktadır⁹⁴⁶. Bu bağlamda Preuss'un da vurguladığı üzere, yeni anayasal düzenin niteliği, kurucu iktidarın mahiyeti ile anayasal öznenin yani toplumun tabiatına göre şekillenmektedir⁹⁴⁷.

Yeni anayasanın başarısı, toplumun dönüşümüne katkı sağlamasıyla ve kutuplaşmaları yönetebilme yetisine paralel nitelikte yapılmasına bağlıdır. Anayasa yapımı esnasında belirlenen birtakım anayasal ilkeler devletin kimliği ve/veya ideolojisini yansıtması dolayısıyla, anayasalar esas itibarıyla devlet yönetiminin amaç ve hedeflerine dair kapsamlı bir tanım sunmakta ve bu bağlamda en temel düzeyde, toplumun sahip olduğu görüş, değer veya yaşam biçimine yönelik bağlılığın sembolik bir ifadesi ve bir göstergesi işlevi görebilmektedirler. Aynı zamanda anayasal ilkeler öğretici bir amaca da hizmet ederek, toplumun ve diğer ilgili kurumların mevcut anayasa ile devletin temel hedefleri ve amaçları konusunda bilinçlenmesine yönelik katkıda bulunurlar⁹⁴⁸. Bunun yanı sıra, anayasanın gayesinin ve önceliklerinin sarıh bir şekilde ifade edildiği bu tür ilkeler aracılığıyla, vatandaşlar nezdinde anayasaya dair inanç ve bu yönde bağlılık düzeyini artırması suretiyle yapılan yeni anayasanın etkin bir şekilde tatbiki sağlanabilecektir. Zira, toplum temelinde müşterek değerlerin tescili ve simgesi niteliğindeki anayasal ilkeler toplumsal bütünlüğün tesisi ve güçlendirilmesi hususlarına yönelik destek vazifesi görebilecektir⁹⁴⁹.

Anayasa yapımının hemen öncesinde mevcut olan koşullar çoğu defa yeni anayasa yapılması yönündeki ihtiyacı ve gerekçeleri işaret etseler dahi, anayasaların tek başına, toplumsal barış, demokrasi veya iktisadi kalkınma benzeri varılmak istenen hedefleri yerine getirmesi imkan dahilinde görülmemektedir. Nitekim anayasalar kendindiliğinden yürürlüğe girmeyip, hedeflenen neticelere ulaşabilmek amacıyla, toplumun ilgili tüm kesimlerinin yeni anayasada düzenlenecek tüm hususlar üzerinde hassasiyetle durarak, bu yöndeki talepleri doğrultusunda yürütülen müzakereler aracılığıyla mutabakat sağlanması icap etmektedir. Elbette ki, anayasalar belirli bazı

⁹⁴⁶ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 243.

⁹⁴⁷ Preuss, *a.g.m.*, 1994, s. 155.

⁹⁴⁸ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 47.

⁹⁴⁹ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 47.

hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda bir çerçeve sunmaları bağlamında önem arz etmekle birlikte, aynı zamanda siyasi aktörler ve toplum mensuplarının da anayasada öngörülen doğrultuda faaliyet göstermeleri de dikkate alınması gerekli bir diğer önemli husustur⁹⁵⁰.

Öte yandan, gelecekteki siyasi aktörlerin ve toplum mensubu bireylerin motivasyonlarındaki menfaat, hırs ve muhakemenin mutlak bileşiminin net bir biçimde saptanması suretiyle bu yönde sağlam çıkarımlar ortaya koyabilmek oldukça güç bir meseledir. Dolayısıyla, anayasa yapıcılar en kötümser varsayımla, gelecekteki siyasi aktörlerin mutlak surette kendi kişisel çıkarlarını gözetecekleri öngörüsüyle hareket etmeleri meseleye ilişkin fayda sağlayabilecektir⁹⁵¹. Bunun yanı sıra, konuya ilişkin demokrasi açısından ortaya çıkabilecek bir diğer önemli risk ise, yeni anayasa aracılığıyla tesis edilecek yeni kurumsal yapıların münhasır hakimiyet alanları yaratmaya yönelik şekilde kullanılması suretiyle mevcut çıkar çatışmalarının daha belirgin hale gelmesi ihtimalidir. Bu bağlamda anayasa yapıcılar, aynı zamanda çeşitli siyasi aktörlerin anayasa yapım süreçlerini yeni oluşturulan devlet organları aracılığıyla kişisel menfaatlerini pekiştirmek amacıyla kullanabileceklerinin de bilincinde davranmaları gerekmektedir⁹⁵².

Çalışmanın odak noktası, doğrudan kutuplaşmış toplumlarda yürütülen anayasa yapım sürecine ilişkin hususlar olmakla birlikte, uygulamada pek çok anayasal geçişin başarı yahut hezimet, geçiş aşamalarında mevcut yönetim anlayışı ve güvenlik şartları dahil olmak üzere muhtelif bağlamsal faktörler doğrultusunda şekillenmektedir. Anayasa yapımı doğası gereği oldukça kapsamlı ve aynı zamanda karmaşık bir faaliyet olması dolayısıyla aylara, hatta belki senelere yayılabileceğinden hareketle toplumun, siyasi kadrolara ve sürecin çıktılarına yönelik bakış açıları, bilhassa ülkenin ekonomik durumu, iç güvenlik koşulları ve ayrıca mevcut iktidarın icraatları doğrultusunda değişim gösterebilmektedir. Şüphesiz, başarının yalnızca başarı üzerine inşa edilebilmesi suretiyle, herhangi bir meseleye dair karşılaşılabilecek güçlüklerin, başka konularda başarıyla yürütülmüş girişimleri dahi baltalayabileceği bilinmektedir. Bilhassa ekonomik koşulların kötüleşmesi ve güvenliğe bağlı sorunların

⁹⁵⁰ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 4.

⁹⁵¹ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 241. Öte yandan, böylesi bir argüman salt mümkün görüne fazla ağırlık verirken, muhtemel yahut makul kabul edilebilecek olasılıklara yeterince eğilmemektedir. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 241.

⁹⁵² Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 4.

artması durumunda, anayasa yapım sürecinin meşruiyet zemininde yürütülmesi yahut nihayete erdirilmesi olanaksız hale gelebilecektir⁹⁵³. Bununla birlikte, bilhassa şiddet eylemlerinin devam etmekte olduğu anayasa yapımı koşullarda, anayasa yapımcıların barış ortamını, silahlı çatışmaların sonlandırılması yönündeki dar bir bakış açısıyla ele almaları ve dolayısıyla güvenliğin sağlanmasına yönelik tedbirlerin anayasa yapım süreci ile yapılacak nihai anayasaya gereğinden fazla yansımalarının önlenmesi gerekmektedir⁹⁵⁴.

5.1.3. İhtilaf Sonrası Demokratik Yeni Anayasa Yapımının Toplumsal Mutabakata Dönük Katkıları

Anayasalar, belirli bir zaman içerisinde yapılan, zamansız belgelerdir⁹⁵⁵. Anayasa yapım sürecinde devletin yeni rejimi, iktidarın sınırları ile vatandaşların temel hak ve hürriyetleri konusunda kararlar alınmaktadır. Anayasa yapım anı bir devletin tarihinde, günlük çoğunluk siyasetinin al-ver seviyesini aşan düzeyde ayrıntılı müzakerelerin gerçekleştirildiği, devletin tabiatı ile geleceğine odaklanılan nadir bir andır. Bu sebeple anayasa yapım anı kısa vadede, ihtilafların çözümü ile barışı destekleme, uzun vadede ise toplumsal mutabakatın sağlanması ile devlet kurumlarının güçlendirilmesi hedeflerine katkı sağlama potansiyeline sahiptir⁹⁵⁶. Rousseau'nun ileri sürdüğü üzere;

“Toplumların meydana gelişi tikel çıkarların çatışması olduğu kadar aynı zamanda, toplumları mümkün kılan yine bu çıkarların mutabakatıdır. Zira, toplumsal bağları oluşturan husus, tüm bu farklı menfaatler arasındaki mevcut müşterek noktalar; şayet muhtelif menfaatler arasında herhangi bir mutabakat unsuru bulunmasaydı, o takdirde mevcut herhangi bir toplumun varlığından da söz edilemezdi. Dolayısıyla toplumların yönetimi de yalnızca bahse konu müşterek menfaatler doğrultusunda hareket edilmesi suretiyle mümkün kılınabilecektir.”⁹⁵⁷

DIE⁹⁵⁸ tarafından yürütülen araştırmalar kapsamında, çatışmaların ertesinde yeni anayasa yapım sürecinin barışın sağlanmasına yönelik katkısının ne düzeyde bulunduğunu istatistiki yöntemler aracılığıyla değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular

⁹⁵³ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 7.

⁹⁵⁴ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 7.

⁹⁵⁵ Horowitz, *a.g.m.*, 2006, s. 9.

⁹⁵⁶ Bunların yanı sıra süreç, insan haklarına saygı gibi evrensel ilkelerin de yeni anayasada teminat altına alınmasına yönelik hedeflere katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Benomar, *a.g.e.*, 2003, s. 3.

⁹⁵⁷ Rousseau, *a.g.e.*, 2003, s. 34.

⁹⁵⁸ DIE Project. “Supporting Sustainable Peace.” *German Development Institute* <https://www.idos-research.de/en/research/description/details/supporting-sustainable-peace/> (E.T. 29.01.2024)

neticesinde, çatışmaların nüksetme ihtimali yeni anayasa yapan ülkelerde, bu yola başvurmayanlara nazaran istatistiksel bağlamda belirgin bir oranda daha düşük seviyelerde seyrettiği tespit edilerek, bu bağlamda çatışma sonrasında gerçekleştirilen yeni anayasa yapımının süreç açısından kayda değer önemine işaret etmektedir⁹⁵⁹. Buradan hareketle, yaşanan şiddetli çatışmaların akabinde toplumlarda bilhassa yoğun bir güvensizlik ortamının hâkim olduğu gözlemlenmekte, ancak buna karşın çatışmaların sona ermesinin ışığında, birbirleriyle mücadele yürüten eski düşmanların aralarındaki kuşkuların giderilmesi suretiyle müşterek bir siyasi yapı içerisinde bir arada var olmayı başarmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal çatışmaların ardından gerçekleştirilen anayasa yapım süreçleri oldukça elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Zira, anayasa yapım süreçlerinde, ihtilaf yaşanan ülkedeki başlıca siyasi aktörler, iktidarın kullanımının düzenlenmesi hususunda uzlaşmaya varmak mecburiyetinde olup, örneğin anayasa taslağının kurucu meclis veya daha küçük çaplı bir komisyon marifetiyle mi hazırlanacağını kararlaştırılması, anayasa komisyonları vasıtasıyla metnin belirli kısımları üzerinde müştereken çalışmaların yürütülmesi ve nihai taslağın görüşülerek meclisin onayından geçirilmesi gibi adımlar izlenerek, son aşamada kararın oy birliğine dayalı olması veya en azından 2/3 çoğunluğun sağlanması şartı aranması ile taraflar uzlaşısı sağlamak durumunda kalmaları dolayısıyla anayasa yapım süreçleri elitler arasında oldukça yoğun bir diyalog ortamını mümkün kılacak ve nihayetinde sağlanan mutabakat vasıtasıyla geçmişte birbirlerine muhalif konumdaki taraflar nezdinde karşılıklı güvenin tesis edilmesi olasılığını da beraberinde getirecektir⁹⁶⁰.

Buradan hareketle, kutuplaşmış toplumlarda çatışma ertesinde yürütülen demokratik anayasa yapım süreçleri, o zamana kadar edilgen bir itaate indirgenen halkın görüşlerinin dikkate alınması suretiyle toplumun kendisini değerli ve önemli hissetmesini sağlayacaktır. Zira anayasanın sadece vatandaşlar ile devlet yetkilileri arasında değil, aynı zamanda bireyler ve topluluklar açısından da uzlaşma sağlayıcı

⁹⁵⁹ Karşılaştırmalı anayasa yapımı konusundaki çalışmalarda elde edilen veriler, ülkelerin çatışma durumunun son bulmasından itibaren ilk 15 yıl içerisinde yeni bir anayasanın yürürlüğe girip girmediğini tespit etmek amacıyla kullanılmış olup, çatışmaların sonlanmasının ardından bu ülkelerin yeniden çatışmalara sahne olup olmadıkları UCDP/PRIO verileri aracılığıyla tespit edilmiştir. Söz konusu ölçütler dahilinde, 1946 ve 2010 tarihleri arasında gerçekleşen 236 çatışma dönemi sonrası vakaların %26'sı (62) yeni anayasa yapım sürecinden geçmiştir. Fiedler, *a.g.m.* 2019, s. 3 – 4; Uppsala Conflict Data Program, UCPD Charts, Uppsala University <https://ucdp.uu.se/downloads/charts/> (E.T. 28.02.2024).

⁹⁶⁰ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 4.

nitelik taşıması neticesinde süreç, bireyler ve farklı gruplara iktidarın işleyişi ve yapısı hususunda farkındalık kazandıracak, devletin temel organları hakkındaki algılarını güçlendirecek böylelikle anayasa metni hakkında artan bilinç sayesinde benimsenen yeni anayasanın rızaya dayalı olarak yürürlüğe konulması söz konusu olabilecektir⁹⁶¹. Bunun yanı sıra demokratik bir anayasa yapım süreci halkın, toplumsal meseleler ile bağlantı kurmalarına ve kendi kimliklerinden bağımsız şekilde toplumun müşterek kimliği ile yarınlarnı yeniden inşa etme gayreti içerisinde, daha kapsamlı bir topluluğun parçası olduklarına dair bir algı geliştirmelerine katkıda bulunacaktır. Halkın tercihlerine duyulan saygı, yeni anayasanın meşruiyeti ile birlikte ulusal politikaların tespiti ve icrası konularında uzlaşa sağlanması neticesinde, yeni anayasa ihtilafların çözüme kavuşturulması bakımından bir “çatı” oluşturarak kutuplaşmanın hafifletilmesi hususunda önemli bir işlev görebilecektir⁹⁶². Bu doğrultuda gruplar arası temasın önyargılı kanaatler ve ayrımcı davranışlar üzerindeki etkilerine yönelik kapsamlı genellemelerden oluşan Hugh Donald Forbes’ın “*Temas Kuramı*”ndan hareketle gelenekler, dil, inançlar, ulus yahut kimliğe bağlı şekilde tanımlanan, birbirlerine karşıt toplumsal gruplara mensup bireyler ve siyasi aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimler, ön yargıları azaltarak gruplar arası ilişkileri geliştirir ve böylece bireyler birbirlerine yönelik eşit yaklaşımlar sergileme hususunda eğilim gösterebilirler⁹⁶³.

Bu konuya ilişkin olarak Güney Afrika deneyimi, anayasa müzakerelerinin farklı görüşlere sahip siyasi aktörler arasındaki karşılıklı ilişkilerde güven ortamı sağlayabileceğini kanıtlamaktadır. Zira, Güney Afrika’da 1981-1988 yılları boyunca hüküm süren çatışmalarda Güney Afrika hükümeti ile apartheid rejimine son verilmesini amaçlayan Afrika Ulusal Kongresi ve Pan Afrika Kongresi’nin bazı silahlı grupları arasında şiddet içeren bir mücadele yaşamış olup söz konusu çatışmaların nihayete ermesine yönelik, 1993 yılında başlatılan anayasa yapım süreci ilk etapta kapalı müzakereler ile sürdürülmüş fakat ardından bir kurucu meclis yoluyla

⁹⁶¹ Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 233.

⁹⁶² Ghai, *a.g.m.*, 2019, s. 233.

⁹⁶³ Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. xi. Söz konusu kuram, yaklaşık elli yıldır sosyal bilimcilerin konuya ilişkin önyargı ve ayrımcılık tartışmalarında belirgin bir yer tutarak, etnik çatışmaların çözümüne ilişkin ortaya koydukları çözüm önerilerini de şekillendirmiştir. Fakat ne var ki, konuya ilişkin çözüm yöntemleri genellikle mevcut basmakalıp düşüncelerin kırılarak gruplar arasında karşılıklı dostane ilişkiler tesis edilmesi amacıyla yürütülen daha yoğun temasın sağlanmasından öteye geçememiştir. Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. xi

ilerlemiştir⁹⁶⁴ Anayasa yapımı esnasında bir arada yürütülen faaliyetlerin ilgili taraflar üzerinde oldukça mühim etkileri söz konusu olmuş, Güney Afrikalılar birbirlerine ilişkin sahip oldukları birtakım olumsuz algı ve mitleri çürütmeye başlamışlardır. Bu sayede karşılıklı bir güven tesis edilirken, her iki taraf açısından kabul edilebilir bir geleceğe ulaşılabilmesi adına gereken ödünler verilmeye başlanmış ve nihayetinde söz konusu sürecin başarıyla tamamlanmasının ardından 1996 yılında yeni anayasa kabul edilmiştir⁹⁶⁵.

Anayasa müzakereleri bilhassa, taraflardan hiçbirinin belirgin bir üstünlük elde edilemediği çatışma sonrası bağlamlarda ve ayrıca, eski rejimin mensupları ile yeni rejimin demokratik temsilcileri arasında karşılıklı mutabakatın sağlanması bakımından otoriter yönetimin çöküşünün ertesinde gerçekleştirildiği ortamlarda daha kritik bir öneme sahiptir⁹⁶⁶. Öte yandan, konuya dair dikkate alınmasında yarar görülen iki temel husus söz konusudur. Öncelikle, yeni anayasa üzerinde yürütülen müzakereler, karşılıklı güven inşasını mümkün kılabilecek mahiyette olmasına karşın, nadiren şeffaf bir pazarlık ortamında gerçekleştirilmesi dolayısıyla, bu müzakerelerin hayli ihtilaflı hale dönüşmesine sıklıkla tanık olunmaktadır. Ancak yine de, yeni anayasa konusunda sürdürülen müşterek faaliyetler oldukça verimli etkiler doğurabilmekte, karmaşık, uzun soluklu bir taslak hazırlama süreci, tarafların olağan demokratik işleyişe hazırlanmalarına dönük göz ardı edilmemesi gerekli bir amaç doğrultusunda işlev görebilmektedir⁹⁶⁷. Zira, demokratik sistemlerin tamamında ittifaklar oluşturmak, uzlaşa veya en azından çoğunluğu sağlamak bakımından birtakım tavizler vermek suretiyle gerçekleştirilen karşılıklı pazarlıklar liderler açısından son derece kritik hususlardır. Konuya dair belirtilmesi gerekli görülen bir diğer önemli nokta ise, baskıcı ve otoriter bir yönetim anlayışının hâkim olduğu ülkelerde anayasa yapımının bu türden pazarlıklara nadiren imkân tanıyabilecek bir süreç biçiminde tasarlanmış olması sebebiyle, yapılan yeni anayasanın, daha ziyade otoriter yönetim yanlısı liderler tarafından iktidarlarını daha etkin kılmak ve baskıcı yetkilerini artırmaya yönelik bir araç işlevi görebilme potansiyelidir. Elbette, böylesi bir durum aynı zamanda şiddet olaylarının son bulması bağlamında ifade edilebilecek

⁹⁶⁴ Forbes, *a.g.e.*, 1997, s. xi.

⁹⁶⁵ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 4.

⁹⁶⁶ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 12.

⁹⁶⁷ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 4.

bir barışın sağlanmasına katkıda bulunabilecek olsa da bu tarz bir yaklaşımın ne ölçüde süreklilik arz edeceği de ayrıca sorgulanması gereken bir meseledir⁹⁶⁸.

Anayasa yapım süreçlerinin nihai sonuçlarının, toplumun geneli bakımından onay gördüğü ve ulusal düzeyde benimsendiği takdirde meşruluk kazanacak olması dolayısıyla yeni anayasayı hazırlayanların temel amacının, anayasa yapım sürecinin çıktılarının toplumda yaygın bir şekilde kabul görmesini sağlamak olduğu ileri sürülebilmektedir. Öte yandan anayasa yapımı, bilhassa belirgin toplumsal kutuplaşmalar nedeniyle şiddetli çatışmaların hüküm sürdüğü bir ortamda son derece çekişmeli geçen, uzun vadeli ve karmaşık bir siyasi süreci işaret etmektedir. Bu bağlamda sürece ilişkin çıktılar ve içeriğe yönelik tercihlerin meşruiyeti, anayasa yapıcıların süreç içerisinde verecekleri kararlarla önemli ölçüde şekillenmektedir⁹⁶⁹.

Bununla birlikte, anayasa yapım süreçlerinin başarısına ilişkin, süreçte rol üstlenen aktörlerin işlevsel, önemli ve daimî bir metin oluşturma amacı taşıyacakları varsayılsa da bu argümanın potansiyel istisnaları mevcut bulunmaktadır. Zira anayasayı hazırlayanlardan bir kısmı tarafından belgenin önem arz edip etmediği hususu dikkate alınmayabileceği gibi, anayasanın varlığını uzun süre muhafaza etmesi arzusu barındırmayan anayasa yapıcılardan da söz etmek mümkündür. Konuya ilişkin ilk istisna, anayasanın sembolik değeri bulunmasına karşın icra edilebilir nitelik taşımayan hükümler ihtiva etmesi durumunda söz konusu olabilmektedir⁹⁷⁰. Bu türden hükümlerin varlığını destekleyenlerce, böylesi hükümler uyarınca halkın temel değerleri ve tercihlerinin değişebileceği öne sürülse de toplum nezdinde değişimler anayasal hükümlerden ziyade büyük ölçüde inanç meseleleri doğrultusunda gerçekleşebileceği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra, konu kapsamında değerlendirilebilecek ikinci istisna ise, yapılan anayasanın reforma yönelik elverişli koşulları tesis etmesini önlemek maksadıyla başarısız olması niyeti taşıyan eski rejim mensupları bağlamında gerçekleşmekte olup, gerçekleşme potansiyeli çok daha olası ve belirgindir⁹⁷¹.

⁹⁶⁸ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 4.

⁹⁶⁹ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 1.

⁹⁷⁰ Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 64.

⁹⁷¹ Aynı zamanda Elster söz konusu siyasi aktörleri “*anayasa yıkıcılar*” olarak nitelendirmektedir. Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 64.

Kimi durumda anayasa yapımı, dönüşümün sağlanmasını kolaylaştırabilmek maksadıyla geçmiş dönem liderleriyle yürütülen pazarlıklara da sahne olmakla birlikte, bu türde müzakereler genellikle anayasaların demokrasiden uzaklaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Nitekim, yeni anayasa yapım süreçlerinde geçmiş yönetimin otoriter liderleri ile yapılan pazarlıkların sonucunda söz konusu aktörlerin yeni anayasal düzen içerisinde mevki kazanmaları, mağdur ettikleri kesimlerin mağduriyetlerini telafi etme imkanlarını büyük ölçüde ortadan kaldıracak gibi, bu pazarlıkların normatif taahhütlerle açıkça ters düşmesi halinde, çok sayıda vatandaş nezdinde olumsuz algılara yol açabilecektir. Buna yönelik olarak yeni anayasa yapımının başarıyla gerçekleştirilebilmesi amacıyla öncelikle halkın desteğine ihtiyaç duyulması ve/veya yeni anayasanın kabulünü takiben yapılacak seçimlerin öncelikli bir konu olarak ele alınması, demokratikleşme açısından önemli fırsatlar yaratabilmektedir⁹⁷².

Bu hususta meydana gelmesi muhtemel sakınca, demokratikleşme sürecinin bir seçim zaferi şeklinde algılanması sonucunda tüm dikkatlerin anayasa yapımından ziyade seçim rekabeti üzerine yoğunlaşmasıdır. Öte yandan, anayasa yapımı ile hedeflenen demokratik dönüşüm, siyasi meseleler üzerinde mutabakat sağlanması bakımından toplumda yer alan çok sayıda farklı grubun katılımına ihtiyaç duyulması dolayısıyla oldukça karmaşık bir süreçtir. Zira, yeni anayasa talebinde bulunan tüm kesimlerin, demokratik anayasa yapım sürecine iştirak etmeye yönelik taahhütleri bulunsa dahi, netice itibarıyla tamamının kendilerini demokrasiye adanmış vaziyette hareket etmeleri mümkün olmadığı gibi, pek çoğunun demokratikleşmeyi, halkın iktidar üzerindeki denetimini sağlamayı amaçlayan bir süreçten ziyade, iktidarı elde etmeye dönük bir fırsat niteliğinde görmeleri de söz konusu olabilmektedir⁹⁷³.

Buradan hareketle anayasa yapımı esnasında, anayasa yapımında görev alan aktörlerin olağan siyasi faaliyetlere ilişkin mevcut kurallar çerçevesinde belirlenen ölçüde güçleri bulunması durumunda, gelecekteki olağan siyasi faaliyetlerin demokratik meşruiyeti zaafa uğratabilecekken, anayasa yapımı aşamasında geniş demokratik katılım sağlanabildiği takdirde olağan siyasi faaliyetler bakımından da meşruiyetin güçlenmesi yönünde katkı sağlayacaktır⁹⁷⁴. Anayasalar, tatbik edilmeleri

⁹⁷² Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 7.

⁹⁷³ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 7.

⁹⁷⁴ Arato, *a.g.m.*, 1994, s. 173.

esnasında yaygın bir itibar kazanarak, devlet bünyesinde yerleşik hale gelişleri ile birlikte zaman içerisinde meşruiyet kazanabileceği gibi, meşruiyetini inşa edildikleri süreç boyunca da elde edebilmeleri dolayısıyla, yapım süreçleri gerekse muhtevası anayasaların meşruiyeti açısından iki kilit unsur teşkil etmektedir. Öte yandan, toplumsal çatışmalardan olumsuz yönde etkilenen bağlamlarda anayasa yapım süreçlerinin tamamı kendisine münhasır güçlüklerle yüzleşmekte olup, yeni anayasayı yapanların söz konusu güçlüklerin üstesinden gelebilmesi açısından, bağlama karşı duyarlı olmaları suretiyle meşruiyet bakımından da daha ileri düzeyde anayasalar inşa edilebilmeleri mümkün olabilecektir⁹⁷⁵.

5.1.4. Değerlendirme

Günümüzde, yeni anayasa yapımı faaliyetleri çoğu kez kapsamlı siyasi geçiş süreçleri dâhilinde gerçekleşmektedir. Söz konusu süreçler çatışmaların ertesinde toplumsal uzlaşma ortamı yaratılması veya demokratik kurumların inşası ile bağlantılı olabileceği gibi, katılım, kapsayıcılık ve kaynakların adaletle dayalı tahsisine dönük ihtiyaçlar bağlamında da ortaya çıkabilmektedir. Günümüzde mevcut pek çok anayasa, salt devletin işleyişine dair ana hatları belirlemekten ibaret olmayıp, aynı zamanda karşılaşılan güçlüklerle yönelik meşru ve toplum tarafından yaygın ölçüde benimsenebilecek çözümler ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Bu bağlamda, anayasalara yüklenen sorumlulukların artması dolayısıyla anayasalar genellikle daha karmaşık ve ayrıntılı hale gelmekte ve böylelikle gerek yapımı gerekse icrası daha meşakkatli bir hal alması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla anayasaların yapımında rol üstlenen aktörlerin de anayasa yapım süreçleri ile ilgili kapsamlı, multidisipliner ve pratik bilgi donanımına sahip olmaları oldukça mühimdir⁹⁷⁶. Buradan hareketle kutuplaşmış toplumlarda şiddetli çatışmaların ardından yürütülen demokratik yeni anayasa yapımının değerlendirilmesine ilişkin, bilhassa kimlik, etnik ve kültürel farklılıklar ekseninde birey-öteki algısı; anayasal öznenin kimliği ile bu kimliğin meşru anayasal düzlemde karşılık bulma çabası; bireyler ve gruplar nezdinde özgürlük ve eşitliğin anayasal zeminde tahsisine yönelik müşterek kimlik olgusu ile farklılık

⁹⁷⁵ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 3.

⁹⁷⁶ Helgesen, V. (2011). "Preface." *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, s. VII.

temelli ihtilaflar ve ayrıca birey-devlet ilişkilerinde anayasal sınırların belirlenmesine yönelik hususların ele alınması şarttır.

Yeni anayasa ile belirlenen temel ilkeler müşterek değerleri yansıtmaya vazifesi görmek suretiyle, kutuplaşmaların hüküm sürdüğü toplumlarda dahi farklılıkların çözümü bakımından genel bir çerçeve sunabilmektedir. Anayasa yapımı esnasında belirli meseleler üzerinde mutabakatın imkân dahilinde bulunmadığı koşullarda, anayasayı yapanlar daha ziyade temel ilkeler üzerinde uzlaşma yolunu tercih ederek, söz konusu meselelerin, ilerleyen dönemlerde yasama ve yargı organları marifetiyle kapsamlı şekilde ele alınarak çözümlenmesini mümkün kılabilirler⁹⁷⁷ Örneğin, anayasa yapım sürecine müdahil tüm taraflar nezdinde yeni anayasanın eşitlik taahhüdünün desteklemesine karşılık, bahse konu ilke kapsamında tasarlanacak somut hükümlerin lafzı hususunda anlaşmazlığa düşebilmektedirler. Öte yandan, temel esaslar üzerinde mutabakata varılabilmesi çoğu durumda ciddi bir kazanım niteliğinde olup, böylesi bir uzlaşının sağlanamaması, bilhassa çatışmalardan derinlemesine etkilenen kutuplaşmış toplumlar bağlamında, yeni anayasa yapımını birleştirici olmaktan ziyade ayrıştırıcı bir sürece dönüşebilme ihtimali taşıyacaktır⁹⁷⁸.

Bunun yanı sıra, anayasa yapım süreçlerinin uğradığı başarısızlıklar sıklıkla, tarihsel yanlış veya istismar, bilimin kötüye kullanılması ve bunlara ek olarak, anayasal ilkelerin çağdaş koşullar bağlamında geçerli olacak şekilde telakki edilmelerine imkân tanıyacak düzeyde soyutlamaya tabi kılınmasına dayalı yorumsal meselelere ilişkin yükümlülüklerin ihmal edilmesinden ileri gelmektedir. Buradan hareketle, anayasal yorum teorisi, aynı zamanda içerisinde yorumsal yanlışma teorisini de ihtiva etmelidir; zira bu iki husus karşılıklı olarak birbirlerini tamamlayıcı ve bütünleyici bir işleve sahip olmaları dolayısıyla anayasa yapım süreçlerine ilişkin hata ve ihmallerin eleştirel bir bakış açısı ile incelenmesi, kamusal aklın tarihi ve ahlaki muhakemeye dayalı anayasal taleplerinin, söz konusu taleplerin karşılanmasındaki yetersizliklerin sebeplerini de ortaya koyması bakımından daha açık ve net bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlar⁹⁷⁹.

⁹⁷⁷ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 46.

⁹⁷⁸ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 46.

⁹⁷⁹ Richards, *a.g.m.*, 1994, s. 241.

Anayasalarda düzenlenen pek çok temel ilke, farklı kimlik türlerinin anayasal statüsü ile doğrudan bağlantılı olup, çeşitliliğin hüküm sürdüğü devletlerde mevcut anayasaların muhtevasında “çok-etnikli”, “çok-ırklı”, “çok-dinli”, “çok-kültürlü” ve “çok-uluslu” kabilinden ifadelerin sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Söz konusu ifadeler, toplumu oluşturan çeşitli gruplar ile devlet arasındaki münasebete binaen benimsenmiş muhtelif anlayışların altını çizmekte, örneğin, anayasaların dini inançlara ilişkin tutumu veya toplumsal cinsiyet eşitliği hususunda sergilediği duruş, aynı zamanda toplumsal kimliğe dönük yaklaşımlarını açığa çıkarmaktadır⁹⁸⁰. Buradan hareketle, kimlik ile kültürel farklılıklar arasında meşru bir denge kurmanın anahtarı, farklılıkların tahakküm ve baskıdan arındırılmış bir ortamda ifade edilmesinin anayasal ilkeler çerçevesinde mümkün kılınmasıdır. Öte yandan çoğulculuk esası, kültürel farklılıkların dışavurumunu yalnızca bireysel alana indirgediği takdirde yetersiz kalacağı gibi, belirli farklılıkların anayasal düzeyde salt tanınması, ilerleyen süreçlerde söz konusu farklılıkların baskı yahut tahakkümün birer neticesi olmayacağının da teminatı sayılmamaktadır⁹⁸¹.

Bu bağlamda Slaughter’ın analizine göre, kimlik ve farklılık arasında optimal dengenin sağlanması, tek-kültürlülük ve çok-kültürlülük arasında yapılacak ayırımdan ziyade, anayasal hakların öznesi olarak birey ve grup arasındaki ayırma dayanmalıdır⁹⁸². Aydınlanma Dönemi temelli değerler sistemi uyarınca şekillenen bireyci çoğulculuğun, hâkim kültüre entegre olamayanlara yönelik tahakküm ve baskının önlenmesi bakımından yeterli bir kalkan vazifesi görmekten uzak olduğu kanaatinde olan Slaughter, kolektif haklara ve ayrımcı politikalara dayanan bir anayasal düzen öngörmektedir⁹⁸³. Slaughter bahse konu çalışmasında, çok-kültürlü grup haklarına odaklanan bir anayasacılık fikri öne sürmek suretiyle, anayasacılığın yaygın tasavvurlarına karşı bir sorgulamada bulunmaktadır. Öte yandan, kimlik ile farklılık arasında makul bir denge sağlanması açısından, anayasal düzeyde korunan grup haklarının gerekliliği hususundaki görüşleri kabul edilebilir olsa dahi, bu tür ayırma dayalı politikalar anayasal devleti tahakküm ve baskıdan kurtarmaktan ziyade

⁹⁸⁰ Headling, *a.g.m.*, 2011, s. 46.

⁹⁸¹ Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 32.

⁹⁸² Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 32. Slaughter bu hususta, Amerikan yerlilerinin kabile gelenekleri ve etnik azınlıkların imtiyazlı kabulüne yönelik bireysel ve kolektif haklar çerçevesindeki çatışmaya ilişkin Amerikan deneyiminden çıkarım yapmaktadır. Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 32; Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 376.

⁹⁸³ Slaughter, *a.g.m.*, 1994, s. 371.

zayıflatmaya dönük sonuçlar doğuracaktır. Bununla beraber, çağdaş anayasacılık düşüncesi şüphesiz birtakım kolektif hakların tanınması ile bağdaşır olmasına karşın, ayrıma dayalı politikalar kapsamında talep edilen bireysel hakların, sistematik olarak grup haklarına tabi kılınmasını destekleyebileceği ihtimali de oldukça zayıf görünmektedir⁹⁸⁴.

Yeni anayasa yapımının toplumsal barış üzerindeki etkileri zaman bağlamında ele alındığında, anayasaların hazırlanmasının uzun bir süreye yayılması neticesinde, sürecin giderek karmaşık bir hal alması dolayısıyla verimlilik açısından daha az tercih edilebilir görünmekle birlikte, müzakere, uzlaşma arayışı ve güven inşası bakımından gerekli vaktin tanınması son derece mühimdir. Zira yeni anayasanın yeterli sayıda temsilci yahut otoriter yöneticiler marifetiyle süratle kabul ettirilmesi ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, sürecin kısaltılması sorunlara yol açabileceği gibi, çatışma dönemi sonrasında oluşturulacak yeni siyasi yapının kapsamlı müzakereler aracılığıyla müştereken inşa edilmesi imkânın da yitirilmesine sebebiyet verebilecektir⁹⁸⁵.

Nitekim, yeni anayasa yapım süreçlerinde ivedi şekilde çözüm üretme çabaları, anayasa yapıcıların mevcut kanaatlerini gözden geçirmesini sağlayacak gerekli verileri elde etmeye yönelik engel teşkil edebileceği gibi, aceleci tutumlar dolayısıyla örneğin anayasa yapımı bağlamında bir önergenin teklif edildiği günde onaylanamayacağı benzeri usule ilişkin kuralların da bizzat kurucu meclis eliyle ihmal edilmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla, ülkenin içinde bulunduğu kriz ortamı her ne kadar harekete geçmek adına muazzam bir itici güç olup, yeni anayasa yapımı ihtimali de bu itici güce bir çıkış noktası sağlasa da buna yönelik aceleci tutumların bilişsel kusurlara davetiye çıkarması muhtemeldir. Elster bu durumu, sıcak bir ortamda bulunan bireylerin kendilerini soğuk ortamda tahayyül etmekte güçlük çekmeleri dolayısıyla böyle bir anın sona erme ivmesini hesaplamaları hususunda düştükleri yanılgıyı ifade eden “*Sıcak-Soğuk Empati Yokluğu*” metaforu ile açıklayarak, yoğun hislerin yarı ömrünün oldukça kısa süreceğinin idrak edilememesinin mantığa aykırılık teşkil ettiğini öne sürmektedir. Ancak yine de ivedi tutum ile empati eksikliği çoğunlukla iç içe görülse

⁹⁸⁴ Slaughter’ın öne sürmekte olduğu argümanlar anayasacılık anlayışı ile bağdaşmamakla birlikte, modern anayasacılığın Aydınlanma’nın normatif düzeninin ötesine geçme konusunda ne ölçüde esnetilebilir olabileceği hususunu gündeme getirmektedir. Rosenfeld, *a.g.m.*, 1994, s. 32.

⁹⁸⁵ Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 4.

dahi analitik açıdan birbirlerinden farklılık arz etmektedirler. Zira kimi durumda insanoğlunun “*Henüz öfkeliyken derhal cezalandırılmalı*” davranış kalıbı doğrultusunda hareket etmesi de söz konusu olabilmektedir⁹⁸⁶.

Saikler tercihleri belirlemede hususunda tek başına yeterli düzeyde etkiye sahip değildir. Dolayısıyla yapılan tercihler de kendi başlarına risk oluşturmaz. Bununla birlikte ayrıca riskin boyutuna ilişkin kanaatlere, yani risk analizlerine de ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda, Anayasa yapım süreçleri, çeşitli temenniler, aksi yönde kanaatler, ivedilik ve empati eksikliği aracılığıyla irrasyonel inanışlara mahal verebilmektedir⁹⁸⁷. Bu doğrultuda anayasal hususlara ilişkin meselelere uzun vadeli bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Öte yandan siyasi aktörlerce yeniden seçilebilmek, mevcut imkânlardan faydalanmak, sahip olunan imtiyazları muhafaza etmek veya cezai kovuşturmalara karşı dokunulmazlık elde etmek şeklinde tezahür edebilen kısa vadeli partizan çıkarlar, anayasa yapım sürecine sıklıkla gölge düşürmektedir. Yani anayasa yapımı gerçek anlamda kazananı ve kaybedeni olan siyasi bir süreç olmakla birlikte, anayasa yapımı esnasında ortaya çıkan kısa ve uzun vadeli beklentiler arasında güçlü bir çıkar çatışması mevcutsa, anayasa yapımcıların kısa vadeli çıkarlarını görmezlikten gelmesi beklenilse dahi, bu tür bir fedakarlığa siyaseten ulaşmak pek de imkân dahilinde görünmemektedir⁹⁸⁸. Zira, ampirik tecrübelerden hareketle, anayasa yapımcıların kısa vadeli menfaatlerine uymayan birçok uzun vadeli düzenlemeyi kabul etmemeleri dolayısıyla, menfaatleri temelinde hareket eden pek çok faydacı siyasi aktör, anayasaları kısa vadede şekillendirmeyi tercih ederken, uzun vadeli hedeflere ancak geçiş dönemlerine mahsus usuller vasıtasıyla kademeli biçimde ulaşılması söz konusu olmaktadır⁹⁸⁹.

Şüphesiz, her nesil kendinden önceki nesillere tabi kalmaksızın, haleflerini bağlama yetkisine sahip olma arzusu içerisinde. Ne var ki, her neslin bu konumu elde etmesi mantıken mümkün olmamakla birlikte yine de, aralarından birinin bu görevi başarıyla ifa etmesi koşuluyla, tüm kuşaklar açısından, siyasi yaşamın temel düzeninin mütemadiyen değişime uğramasına nazaran tercih edilebilir görünmektedir.

⁹⁸⁶ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 230. İzlanda’da deneyimlenen yakın tarihli anayasa yapım süreci, kısmen öfke kaynaklı ivedi çözüm arayışları çerçevesinde şekillenmesi dolayısıyla anayasayı hazırlayanların, yaşanan krizin nedenlerine kapsamlı biçimde eğilecek yeterli vakte sahip olmamasının bilişsel kusurlara sebebiyet verdiği ileri sürülebilir. Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 232.

⁹⁸⁷ Elster, *a.g.m.*, 2018, s. 237, 238.

⁹⁸⁸ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 4.

⁹⁸⁹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 4.

Siyasi yaşamı yeniden düzenleme girişiminde başarıyı garantileyecek herhangi bir kurallar bütünü bulunmadığı gibi, anayasa yapım sürecinde elde edilen başarı, bir sonraki aşama olan anayasanın tatbiki safhasında başarısızlığa yol açabilmektedir. Elster'in ileri sürdüğü üzere, eski anayasal düzenin temsilcilerinin, yeni anayasa ile inşa edilen düzenin kurucularına kısıtlamalar getirmeye yönelik kasıtlı girişimleri çoğunlukla aksi yönde işlev görmüşse de, öte yandan eski anayasal düzene ait usuller, karar alma süreçleri bakımından doğal bir odak noktası teşkil etmek suretiyle, dolaylı yollardan bugünü ve geleceğin şekillendirilmesine tesir edebilmektedir. Böylesi bir ihtimalin söz konusu olması durumunda, ortaya çıkan sonuçların eski rejimin birtakım temel çıkarlarını istemsiz de olsa tatmin etmesi neticesinde, yeni anayasal düzeni tahrip edebilecek toplumsal kutuplaşma ve çatışmalardan kaçınılması sağlanabilecektir⁹⁹⁰. Arato'nun düşüncelerinden hareketle, anayasalara kutsallık atfetme fikrini benimsememekle birlikte, anayasaların gerek iktidarı sınırlandırıcı gerekse toplumsal kimliğin tanımlanması bağlamında mühim bir yere konumlandırılan anayasal istikrar anlayışından da taviz verilmemesi icap etmektedir⁹⁹¹.

Bunun yanı sıra, meydana gelen şiddet içerikli toplumsal çatışmaların akabinde gerçekleştirilen yeni anayasa yapımının barışa yönelik olumlu etkileri mevcut olmakla birlikte, günümüzde her ne kadar, sıklıkla ilgili ülkelere uluslararası düzeyde yeni anayasalarını ivedi bir şekilde hazırlanması yönünde bir baskı uygulaması söz konusu olsa dahi, nispeten uzun bir zamana yayılan anayasa yapım süreçlerinin toplumsal uzlaşmaya dönük katkı sağlama potansiyelinin daha yüksek olduğu ileri sürülebilmektedir. Zira oldukça karmaşık ilerleyen bu süreçler açısından yeterli vaktin tanınması kritik önem taşımakta ve sürecin hızlandırılması yönündeki baskılar olumsuz neticelere yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, ülkelerin çatışma dönemi ardından kalıcı barışa adım atabilme ihtimalleri, geçmişte meydana gelen çatışmaların şiddeti, boyutu yahut süreleri kabilinden değiştirilmesi mümkün olmayan pek çok unsurdan önemli ölçüde etkilenebilmekte ve bu bağlamda, örneğin anayasa yapım sürecinin kapsayıcılığı, halkın sürece katılım düzeyi, anayasa yapım sürecine yönelik uluslararası destek ve nihai metnin muhtevası benzeri konularda daha geniş çaplı analizler yapılmasını gerekli kılmaktadır⁹⁹².

⁹⁹⁰ Elster, *a.g.m.*, 1994, s. 82, 83.

⁹⁹¹ Arato, *a.g.m.*, 1994, s. 175.

⁹⁹² Fiedler, *a.g.m.*, 2019, s. 5.

Neticede yeni anayasa yapıcılarının, anayasal düzenlemelerin temel insan haklarına dayandırılması, yargının bağımsızlığının teminatı, bilhassa güvenlik güçlerinin demokrasiyle bağdaşır bir şekilde hareket etmesinin sağlanması ve ayrıca her bir vatandaşın özgür, adil ve meşru bir biçimde oy kullanma hakkı benzeri hususlara odaklanmaları bakımından farklı ülkelerde yürütülen anayasal süreçlerden ve uluslararası kuruluşların tavsiyelerinden çeşitli bağlamlarda istifade etmeleri sürece katkı sağlamakla birlikte, bu konudaki temel yanlış, anayasaların çerçevesinin belirlenmesinde yüzeysel bir ortak noktanın esas alınmasının gerekliliğine dair duyulan inançtır⁹⁹³. Zira yeni anayasa yapımı konusunda harekete geçen ülkelerin neredeyse tamamında, bu süreç bir kriz anında veya en azından toplum içerisinde belirli bir gerginlik halinin mevcut olmasından kaynaklandığından hareketle, sürece yönelik her türlü ayrıntının siyasi partiler arasında veya geçmişte birbirleriyle çatışma halinde olan gruplar arasında müzakere edilmesi gerekecektir ki, bu durum da pek çok yeni anayasa yapımına dair, muhtemelen hayli zaman gerektiren ve oldukça zahmetli bir sürecin habercisidir⁹⁹⁴. Öte yandan, toplum nezdinde yeni anayasa konusunda yoğun talep doğrultusunda, bu yönde bir ertelemenin vahim sonuçlar doğuracağı endişesi, kararların ivedilikle alınmasını kaçınılmaz kılabilecektir. Dolayısıyla, demokratik yeni anayasa yapım süreçlerine yön verilmesi hususunda uygulanacak en elverişli ve verimli yöntemlerin önceden net çizgilerle ortaya konması mümkün görünmemektedir; zira, izlenmesi gerekli yol haritaları, şüphesiz ülkelerin her birine özgü koşullar doğrultusunda değişkenlik arz etmektedir⁹⁹⁵.

Özetle, baskıcı ve otoriter yönetimler süresince farklı grupların anayasal taleplerinin dile getirilmesi bakımından gerekli koşulların mevcut olmaması dolayısıyla, demokrasiye geçiş süreçlerinde yürütülen anayasa yapım faaliyetleri, söz konusu meselelerin gündeme gelmesine zemin oluşturabilecektir. Ancak böylesi kapsamlı siyasi dönüşüm süreçleri bir yandan gelecek açısından umut vaat edebileceği gibi diğer yandan birtakım potansiyel riskleri de beraberinde getirebilecektir. Buradan hareketle, yeni anayasa yapımı doğrultusunda demokratik dönüşüm süreçlerinin, azınlığın hakları ve taleplerine karşı duyarlılık arz eden esaslı yaklaşımlardan ziyade, seçimlerin ön planda tutulduğu usule dayalı yahut çoğunlukçu demokrasi anlayışı

⁹⁹³ Uteem, *a.g.m.*, 2011, s. VI.

⁹⁹⁴ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁹⁵ Brandt, Cottrell, Ghai ve Regan, *a.g.e.*, s. 42.

üzerine inşa edildiği takdirde, etnik kökene bağlı veya farklı boyutlardaki kimlik grupları arasında mevcut gerilimin daha da tırmanması söz konusu olabilecektir⁹⁹⁶ Zira, çoğunlukçu demokrasiye yönelik esaslar, toplumda yer alan çeşitli gruplar nezdinde, kendilerinden farklı gördükleri çoğunluğun tahakkümünden ileri gelen birtakım endişelere yol açması dolayısıyla kabul görmeyebileceği gibi, bahsi geçen meselelerin çözümünde yeterli ilerleme katedilememesi neticesinde çoğunluğun baskıcı tutumu, demokratik düzenin sarsılması ve bunların yanı sıra iç savaş tehlikesi kabilinden riskler ile karşı karşıya kalınabilecektir. Dolayısıyla yeni anayasa yapım süreçlerinin bu bağlamda titizlikle tasarlanması suretiyle yürütülmesi, söz konusu risklerin gündeme gelmemesi bakımından katkı sağlayacaktır⁹⁹⁷.

5.2. 2015 Nepal Anayasası Demokratik Yapım Süreci

5.2.1. Kutuplaşmaların Ekseninde Anayasal Dönüşüm: Nepal Tecrübesine Genel Bakış

Anayasa yapım süreçleri günümüzde çatışmaların çözümüne yönelik giderek artan şekilde başvurulacak etkili bir yöntem olmakla birlikte aynı zamanda devletin yeniden yapılanması açısından gerekli bir bileşen niteliğindedir. Öte yandan, çatışmalardan yoğun şekilde etkilenen toplumlarda böylesine kapsamlı bir sürecin başlatılması hayli güçtür. Zira şiddet içeren çatışmalara müdahil olan aktörler sürdürülebilir barışın tesis edilebilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan çeşitli devlet mekanizmalarının tasarlanması ve yeniden inşası yönünde müzakere yürütmekle mükellef olmakla birlikte, çatışmaların gölgesinde, gerek taraflar arasında mevcut güven eksikliği gerekse anayasal süreç ile bu sürecin tasarımına ilişkin köklü fikir ayrılıkları etrafında faaliyet yürütmeleri dolayısıyla, anayasa yapımı ve barışın sağlanmasına yönelik süreçler açısından gerekli görülen işbirliği ortamı ve uzlaşma zemininin oluşturulması açısından çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalılabilmektedir. Öte yandan, Nepal’de 2006 tarihinde başlatılan yeni anayasa yapım süreci içerisinde, bölge sınırları ile federal devlet teşkilatının mahiyeti dahil olmak üzere bir dizi esaslı

⁹⁹⁶ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 6.

⁹⁹⁷ Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 6. Konuya ilişkin anayasal tasarımda, toplumsal kutuplaşmalar ile devletin temel yapısı arasındaki ilişki; federalizm ve yetki devri, özerk bölgeler, iktidar paylaşımı, farklı etnik ve kültürel gruplara tanınabilecek haklara ilişkin alternatifler; federalizmin uygulanabileceği ülkelerde, alt birimlerin sınırlarının belirlenmesi usulü ve ayrıca bu alt birimlerin kendi işleyişlerine dair düzenlemelerin kapsamı benzeri temel hususların öncelikle ele alınması sürece ivme kazandırabilecektir. Anderson ve Choudhry, *a.g.e.*, 2015, s. 6.

mesele üzerinde mutabakat sağlanamamasına karşın, 2015 Eylül ayında nihai anayasanın yürürlüğe girişine kadar geçen süre zarfında farklı toplumsal gruplar arasında küçük çaplı protestolara tanık olunmakla birlikte, geçmişte meydana gelen şiddet içeren yoğun çatışmaların yeniden nüksetmesi söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda, Nepal, yeni anayasa yapım sürecinin ilk aşamasında, henüz Geçici Anayasa dahi yürürlüğe konulmadan şiddet içeren iç çatışmaların sona ermesi bakımından istisnai bir örnek teşkil etmektedir⁹⁹⁸. Zira 2015 Nepal Anayasası yapım süreci, farklı sınıf ve gruplara mensup bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, ayrıca ülkenin topyekûn kalkınmasının önündeki engellerin kaldırılması suretiyle siyasi ve toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi saikiyle yürütülmüştür⁹⁹⁹.

Bunun yanı sıra, demokratik anayasa yapımında toplumsal katılıma ilişkin yaklaşımlar, bilhassa şiddetli toplumsal çatışmaların son bulmasının ertesinde veya otoriter yönetimden demokrasiye geçiş süreçlerinde gündeme gelen yeni anayasal düzenin oluşturulması bağlamında, süreklilik arz eden bir yönelim niteliğindedir. Anayasa yapım süreçlerine yönelik toplumsal katılım vasıtasıyla sağlanacak kazanımlara odaklanan çok sayıda öngörü bulunmakla birlikte, çalışmalar kapsamında söz konusu öngörülerin ampirik açıdan yeterli düzeyde karşılık bulup bulmadığına ilişkin değerlendirmeler özellikle son dönemlerde ağırlık kazanmaya başlamıştır¹⁰⁰⁰. Bahse konu araştırmaların ışığında, halkın anayasa yapım sürecine katılımının bireysel boyutta belirli birtakım müspet etkiler doğurabileceği, ancak bunun yanı sıra anayasal müzakereler esnasında siyasi aktörlerin sergiledikleri tutumların da sonuçlar bakımından oldukça öneme sahip olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu bağlamda Nepal deneyimi, katılımcı anayasa yapımının en başarılı şekilde uygulandığı örneklerden biri olmakla birlikte, ülkede yedi yıl zarfında bu kapsamda iki ayrı süreç yürütülmüş, Birinci Kurucu Meclis nihai anayasayı hazırlama girişimleri sonuçsuz kalırken, ardından göreve gelen İkinci Kurucu Meclis marifetiyle hazırlanan Nepal Anayasası 2015 tarihinde onaylanarak, yürürlüğe girebilmiştir¹⁰⁰¹.

Nepal'in anayasal söylevine, anayasal deneylerin gerçekleştiği bir laboratuvar niteliyesi yapmak mümkündür. Nitekim, ülkenin anayasal görünümü gerek dönemin

⁹⁹⁸ Zulueta-Fülscher, *a.g.m.*, 2015, s. 6, 23.

⁹⁹⁹ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 113.

¹⁰⁰⁰ Saati, A. (2017). "Participatory Constitution-Building in Nepal: A Comparison of the 2008-2012 and the 2013-2015 Process." *Journal of Politics and Law*. 10 (4), s. 29.

¹⁰⁰¹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 29.

kraliyet mensuplarının ve gerekse yakın geçmişte iktidarı ele geçirmek amacıyla rekabet içerisinde bulunan siyasi partilerin dar görüşlü politikaları yahut partizan çıkarları doğrultusunda, tekrarlanan deneylerin şekillendirdiği istikrarsız bir portre çizmektedir. Geçmiş yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün tesis edilmesine yönelik mücadelesinde çok sayıda dönüşüm sürecinden geçen Nepal’de, anayasal düzenin temellerinin sınırlı da olsa atıldığı 1948 yılından bu yana ülke, muhtelif doku ve tonlarda hazırlanmış farklı yedi anayasa tecrübesine tanıklık etmenin travmasını yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. Öte yandan, bahse konu anayasal sendroma odaklanıldığında, sırasıyla 1948, 1951, 1959, 1962, 1990, 2007 ve 2015 tarihli anayasalar olmak üzere ilan edilen yedi anayasa arasında esaslı bir benzerliğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁰² Zira bahse konu tüm anayasaların, iktidarın kullanılması bakımından meşru bir zemin oluşturmak suretiyle toplumsal ve siyasi dönüşüme yönelik etkili bir mekanizma işlevi görmesi, vatandaşların özgürlüklerinin güvence altına alınması ve aynı zamanda ülkenin topyekûn kalkınmasına ivme kazandırılması saikiyle saf şekilde hazırlanarak ilan edilmeleri söz konusu olmamıştır. Bilakis, Nepal siyasi geçmişinin çeşitli dönemeçlerinde yürürlüğe giren anayasalar, esasen siyasi ve toplumsal açıdan mevcut çatışmaları veya uzlaşmazlıkları engellemek, kontrol altına almak yahut hafifletmeye dönük, dolayısıyla da temel toplumsal meseleleri çözümlemeye yönelik stratejik bir enstrüman niteliği taşımıştır¹⁰⁰³.

2005 tarihinde Kral Gyanendra tarafından yönetimin Parlamento’dan alınmasının ertesinde kurulan Yedi Parti İttifakı (SPA) ve akabinde Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M) arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucu varılan 12 maddelik mutabakat neticesinde 2006 yılında Halk Hareketi-II (Jana Andolan-II) adıyla anılan ortak bir mücadele başlatılmış ve böylelikle Kral Gyanendra’nın ele

¹⁰⁰² Tripathi, *a.g.m.*, 2016, s. 113.

¹⁰⁰³ Tripathi, *a.g.m.*, 2016, s. 113. Örneğin, dönemin Rana Başbakanı Padma Shamsheer, Ranacracy’ye karşı artan muhalefeti yatıştırmak amacıyla 1948 tarihli Nepal Hükümet Yasasını yürürlüğe koymuştur. Keza, 1951 tarihinde ilan edilen Nepal Geçici Anayasası, otokratik Rana rejiminin sonunu işaret eden ve Nepal’de sınırlı demokrasiye geçişi sağlayan, iktidarın devri yönünde siyasi bir manifesto niteliğinde tasarlanmıştır. 1959 Nepal Krallığı Anayasası’nın hazırlanmasında, çok partili sistem kisvesi altında monarşinin üstünlüğünü koruyan karma bir belge sunmak suretiyle taktiksel bir yol izleyen Kral Mahendra, Kral Tribhuvan’ın 1951 yılında üçlü Delhi Paketi’nı takiben Hindistan’dan ülkeye dönüşünde Nepal halkına sunduğu Kurucu Meclis marifetiyle hazırlanacak müteakip Anayasa vaadinden geri adım atmamak adına bir stratejik hamle niteliği taşımakta idi. Lakin, ilerleyen süreçte Kral Tribhuban halka verdiği sözü yerine getirmemesi, 1962 yılında Kral Mahendra tarafından ilan edilen Nepal Panchayat Anayasası’nın yürürlüğe girmesinin ardındaki sebep olmuştur. Tripathi, *a.g.m.*, 2016, s. 113.

geçirdiği iktidarı yeniden Parlamento'ya devretmesi sağlanmıştır. Parlamento yeniden göreve gelmesiyle 2006 tarihinde imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması yürürlüğe konularak 2007 senesinde Nepal Geçici Anayasası'nın kabul edilmesinin ardından vatandaşların, bilhassa da ülkedeki azınlıklar ve diğer dezavantajlı grupların haklarını güvence altına alan ve demokratik esaslar çerçevesinde yeni bir Anayasa taslağı hazırlamak üzere seçilmiş olan Nepal Birinci Kurucu Meclis, 2008 yılında göreve başlamışsa da, önde gelen partilerin kilit öneme sahip meseleler üzerinde dahi uzlaşı sağlayamaması sebebiyle söz konusu Meclis yeni anayasa çalışmalarını nihayete erdiremeden 28 Mayıs 2012 yılında feshedilmiştir¹⁰⁰⁴. Ardından Yüksek Mahkeme Başyargıcı Khil Raj Regmi liderliğinde oluşturulan geçici hükümet tarafından 19 Kasım 2013 tarihinde düzenlenen seçimlerle kurulan İkinci Kurucu Meclis göreve başlatılmıştır. Öte yandan, İkinci Kurucu Meclis'in hazırlamış olduğu takvim uyarınca, yeni Anayasanın yürürlüğe gireceği tarih 22 Ocak 2015 olarak tespit edilmesine mukabil, söz konusu tarihte anayasanın yürürlüğe girmesi bir kez daha mümkün olamamış ve bunun üzerine Nisan ayının sonlarına dek süren anlaşmazlıklar ve gerilimlerin baş göstermesi dolayısıyla anayasa yapım sürecinin yeniden sekteye uğraması söz konusu olmuştur¹⁰⁰⁵.

25 Nisan ve 12 Mayıs 2015 tarihlerinde ülkeyi vuran iki yıkıcı depremle sarsılan Nepal'de, depremlerin meydana gelmesi sonrasında, temsilciler ve hükümet yetkilileri bir yandan depreme yönelik müdahalelere yoğunlaşırken, diğer yandan yürütülen anayasa yapımı faaliyetleri haliyle geri planda bırakılmıştır. Nepal'de yaşanan doğal afet ve yol açtığı toplumsal krizlerin anayasa yapımı üzerinde yaratacağı uzun vadeli etkiler, sürece ivme kazandırma yahut geciktirme ihtimali bakımından eşit düzeydeydi. Ancak, 8 Haziran tarihinde, dört büyük siyasi parti arasında sağlanan mutabakat çerçevesinde imzalanan 16 maddelik bir anlaşmanın akabinde 30 Haziran'da Anayasa Ön Taslağı hazırlanmış, 20-21 Temmuz'da gerçekleştirilen kamuoyu yoklamaları sonucu 23 Ağustos'ta Anayasa Tasarısı yayımlanarak, nihayetinde 20 Eylül 2015 tarihinde yeni anayasanın kabul edilip, yürürlüğe girmesi

¹⁰⁰⁴ International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2015). *Nepal's Constitution Building Process (2006-2015): Progress, Challenges, and Contributions of International Community*. Stockholm: International IDEA, s. 1.

¹⁰⁰⁵ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.m.*, 2015, s. 1.

dolayısıyla, sürecin yeniden ivme kazanması yönünde olumlu bir sonuç elde edilmiştir¹⁰⁰⁶.

Buradan hareketle, bilhassa yaşanan afetlerin etkisi ile 2015 senesinde Nepal'in siyasi anlamda birinci önceliği hazırlık aşaması henüz devam eden anayasasın bir an evvel tamamlanarak yürürlüğe girmesi olmuştur. Şayet bu hususta bir gecikme yaşandığı takdirde, uzun vadeli bir kriz dönemine girilmesi ihtimalinin bilinci içerisindeki siyasi partilerin, anayasanın kısa süre zarfında yürürlüğe girebilmesi amacı doğrultusunda hareket etmeleri sürecin ivme kazanmasına yönelik önemli katkılar sağlamıştır¹⁰⁰⁷. Bunun yanı sıra, Nepal'de toplumsal barışın tesis edilmesine dair çabaların merkezinde yer alan kapsayıcılığın teşvikine dair yaklaşımlar doğrultusunda izlenen katılımcı politikalar, bilhassa kimlik eksenindeki toplumsal adalet anlayışına paralel olarak ele alınmaktadır. Kimlik meselesine yönelik vurgunun temelinde, Nepal'de süregelen yerleşik elit hâkimiyeti neticesinde, toplumdan dışlanan ve ayrımcılığa maruz bırakılan birçok farklı grubun bu durum karşısında gösterdiği mutlak tepkiye işaret etmekte olup, farklı gruplar bağlamında uygulanan ayrımcılığa dayalı politikalar aynı zamanda, 1996 ilâ 2006 yılları arasında ülkede etkili biçimde faaliyet gösteren Maoist hareketin de sürekliliğini teşvik eden kilit faktör niteliği taşımaktadır¹⁰⁰⁸.

Nepal'in anayasal tarihinde bir ilki teşkil edecek şekilde, anayasa yapım sürecinin katılım esasına dayanması, dolayısıyla Nepal halkının yeni anayasanın kapsamına dâhil edilmesini talep ettikleri hususlara ilişkin görüşlerine başvurulmak üzere sürece iştirak etmeleri kararlaştırılmıştır. Nitekim Nepal'de geçmiş dönemlerde yürürlüğe konulan altı adet anayasanın yapım süreçlerine vatandaşların katılımlarına yönelik herhangi bir uygulama söz konusu olmamıştır¹⁰⁰⁹. Nepal'de farklı dönemlerde ve muhtelif koşullarda yürürlüğe giren geçmiş tarihli altı adet anayasa, yapım süreçlerine toplumda yer alan tüm kesimlerin temsili açısından, farklı grupların siyasi liderlerinin tamamının sürece dahil edilmemesi sebebiyle, beklentileri karşılama hususunda ve toplumsal barışın tesisinde yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla, Kurucu Meclis vasıtasıyla yeni bir anayasa yapılması yönünde oluşan toplumsal bir talep

¹⁰⁰⁶ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 1 – 2.

¹⁰⁰⁷ Jaiswal, P. (2015). “IPCS Forecasts: Nepal in 2015.” *Institute of Peace and Conflict Studies*. Special Report #169, s. 3.

¹⁰⁰⁸ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 5.

¹⁰⁰⁹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 33.

doğrultusunda, Nepal’de ihtiyaca dönük yeni bir anayasa yapılabilmesi adına, tek geçerli çözümün ortak bir mutabakata varılması ve bu bağlamda uzun vadeli toplumsal barış ve istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Uzlaşılı çerçevesinde hazırlanacak nihai bir anayasa üzerinde tüm farklı toplumsal grupların temsil edildiğı kapsayıcı müzakereler yürütölmesi nihayetinde 2015 Nepal Anayasası mutabakat yoluyla hayata geçirilebilmiştir¹⁰¹⁰.

Demokratik yeni anayasa yapımı süreçleri zarfında, kapsayıcı düzeyi yüksek bir katılım ideali benimsenmekle birlikte, bu husus teorik çerçevede de sürecin meşruiyeti açısından önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Zira demokratik anayasa yapımı, istikrarın sağlanmasının ötesinde, yeni anayasanın hayata geçirilmesi konusunda gerekli olan siyasi iradenin varlığına ve dolayısıyla anayasanın sürdürülebilirliğine işaret eden genel kabule dayalı neticelerle bağlantılı olarak ele alınmaktadır¹⁰¹¹. Bu bağlamda, demokratik katılımın artırılmasının önemine odaklanan anayasa yapıcılar, anayasaların kapalı kapılar ardında hazırlanarak ilan edilmesine yönelik uygulamaları benimsemeyerek, daha ziyade Nepal’de gerçekleştirilen anayasa yapım sürecinde görev alan Kurucu Meclis’te de tecrübe edildiğı şekliyle, demokratik anayasa yapımı, yeterli bir süre ve istikrarlı koşulların yaratılmasını gerektiren müzakereye dayalı bir süreç olarak telakki edilerek, toplum bünyesinde yer alan tüm farklı kesimlerin mümkün mertebe en kapsamlı düzeyde temsil edilmesine imkan tanıyan alternatif çözümlere yönelmeleri söz konusu olmuştur¹⁰¹².

2015 yılında Nepal Kurucu Meclisi vasıtasıyla yürürlüğe giren ve öncekilere nazaran, daha adil, eşit, katılımcı ve kapsayıcı mahiyette bir anayasa olan 2015 Nepal Anayasası bir yandan federal yapıda Yeni (*Naya*) Nepal’in temellerini atarken, bir diğeryandan 1996-2006 tarihleri arasında, on yıl boyunca devam eden Maoist “*Halk Mücadelesinin (People’s War)*” noktalanması bağlamında, çatışmaların ertesinde gerçekleştirilen siyasi ve bir nevi toplumsal mutabakatın da başlıca dayanağını

¹⁰¹⁰ Jaiswal, *a.g.m.*, 2015, s. 3. Bununla birlikte, toplumsal katılım ve kapsayıcılık meselesine ilişkin anlaşmazlıklar salt çatışma dönemi veya sonrasındaki süreçlere münhasır bir gerçeklik olmaktan ziyade, aksine çok daha köklü bir siyasi mutabakat sürecinin ciddi bir bileşenidir. Zira, dönüşümlerin kapsayıcı nitelik arz etmesi gerekliliğı, farklı toplumsal gruplar ve siyasi aktörler tarafından uzun süreler boyunca ve çeşitli platformlarda muhtelif açılardan dile getirilmiş, teşvik edilmiş, mukavemet görmüş ve müzakere edilmiştir. Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 5.

¹⁰¹¹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 14

¹⁰¹² Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 15.

oluşturmuştur. Nepal’de meydana gelen şiddet olaylarının neredeyse tamamında görüldüğü üzere Maoist çatışmalar da, etnik, kast, dil ve toplumsal cinsiyet ekseninde şekillenmekle birlikte, bölgesel boyut taşıyan ve aynı zamanda tarihi köklere dayanan derin toplumsal eşitsizliklerin bir neticesi olarak cereyan etmiştir. Dolayısıyla, ülkede 2015 Anayasası uyarınca öngörülen federalizm, esas itibarıyla Maoist grupların toplumsal eşitliğin sağlanması ve etnik temelli ayrımcılığa dayalı uygulamaların durdurulması maksadıyla yürüttükleri mücadelenin bir tezahürü niteliğindedir¹⁰¹³. Esas itibarıyla ülkede iki buçuk asır boyunca süregelen merkeziyetçi yönetim anlayışının, toplumsal ayrımcılığın yaygınlaşmasına yol açtığına dair oluşan algı dolayısıyla çatışmaların ertesinde, toplumun farklı kesimleri tarafından federalizme yönelik talepleri bulunmaktaydı. Çatışmaların engellenmesi, kalkınmada istikrarın sağlanması ve bilhassa tarihsel süreç içerisinde marjinalize edilmiş grupların ülke yönetimine katılımının teşvik edilmesine dönük temel bir çözüm mekanizması şeklinde değerlendirilmesi sonucunda federalizm yaygın şekilde dile getirilmiştir¹⁰¹⁴.

5.2.2. Nepal’de Toplumsal Kutuplaşmanın Kökeni ve Sebepleri

Nepal’de etnik köken temelinde uygulanan eşitsizlik ve ayrımcılığa dayalı politikalara bağlı, toplumsal duyarlılığın artması kitlesel ayaklanmaların başlamasına yol açmış, ardından ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen ayaklanmaların bastırılması amacıyla Kraliyet Nepal Ordusu’nun 2001 yılının son aylarında devreye girmesinin akabinde ayaklanmalar, şiddet içeren silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Nepal’de, Maoist gruplar tarafından, iktidarın ülkenin önde gelen geleneksel elit gruplarının hakimiyetinden çıkarılarak, adaletli bir şekilde tekrardan paylaşılması maksadıyla 1996 senesinde başlatılan “*Halk Mücadelesi (People’s War)*” on yıl boyunca sürdürülmesinin ardından 2006 yılında son bulmuştur¹⁰¹⁵. O dönemde mevcut iktidar söz konusu meselelere ilişkin kapsamlı müzakereler yürütmeye

¹⁰¹³ Payne, I., Breen, M. G. (2023). “Hourglass Federalism in Nepal: The Role of Local Government in Post-Conflict Constitutions.” *Indian Law Review*. 7(2), s. 177 – 178.

¹⁰¹⁴ Payne, a.g.m., 2023, s. 177 – 178.

¹⁰¹⁵ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7 – 9. Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M)) tarafından 13 Şubat 1996’da başlatılan “*Halk Mücadelesi*”, esas itibarıyla siyasi ve toplumsal yapının değişimine ayak uydurulamaması yönünden duyulan memnuniyetsizliğin şiddet yoluyla dışa vurumuydu. Maoistler’in önde gelen liderlerinden Baburam Bhattarai, söz konusu mücadelenin gayesinin; “*Elverişli bir sosyo-ekonomik yapının tesis edilmesi yoluyla yeni bir devlet kurulması.*” maksadıyla başladığını ifade etmiştir. Maoistler’in çatışmaların başlangıcı esnasında iktidara sundukları 40 Maddelik taleplerinde, bilhassa ülkedeki kadınlara ve Hindu “*dokunulmazlık*” sistemi de dahil olmak üzere her düzeyde meydana gelen, sınıfsal istismar ve yaygın toplumsal ayrımcılığa son verilmesi çağrısında bulunuluyordu. Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7 – 9

başlamışsa da yine de ülkede Maoist ayaklanmaların gerçekleşeceğini ileri sürmek açısından yeterli gerekçe mevcuttur. Zira ana akım siyasi partiler ile Maoist hareketin sahip olduğu ideolojik görüşler birbirinden oldukça farklı olmakla birlikte, aynı zamanda Maoistler'in çok daha öncesinden silahlı mücadeleye yönelik bir hazırlık içerisinde oldukları da bilinen bir gerçekliktir. Öte yandan, Maoistlerin silahları bırakmak suretiyle, siyaset sahnesine çıkmalarını sağlayacak ortamın yaratılması adına çok daha fazla mesafe kat edilmesi gerekmektedir. Fakat nihayetinde bu dönüşüm, büyük oranda rastlantısal biçimde gerçekleşirken, özellikle monarşik sistem bu süreçte dolaylı da olsa kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir¹⁰¹⁶.

Maoist ayaklanmaların dinmesinden itibaren, demokratik federal bir cumhuriyete ilişkin anayasa yapım mücadelesi veren Nepal, 2015 itibarıyla yeni anayasanın yürürlüğe girişine kadar yaklaşık on sene boyunca savaştan barışa, otokrasiden demokrasiye ve aynı zamanda dışlayıcı ve merkeziyetçi bir devletten daha kapsayıcı federal bir yapılanmaya giden zorlu bir dönüşüm sürecinden geçmiştir¹⁰¹⁷. Nepal'de farklı toplumsal gruplar bağlamında katılım ve kapsayıcılığa dair meselelerin çözümüne yönelik stratejik adımlar atan ilk önemli siyasi grup Maoistler olmakla birlikte, ülkede ayrımcılığa dayalı sorunların, iç savaş dönemi öncesine uzanan tarihi bir arka planı bulunmaktadır¹⁰¹⁸.

Nitekim, ülkenin demokratik anayasal bir düzene geçmesi maksadıyla Nepal Kongresi (NC) öncülüğünde başlatılan ve otokrat lider Rana iktidarına karşı yürütülen silahlı mücadeleler sonucunda ilk kez 1951 yılında demokrasiye adım atan Nepal'de, demokrasinin tarihi açıdan seyri oldukça iniş çıkışlı bir grafikte ilerlemiştir. Söz konusu mücadelelerin başarıyla sonuçlanmasının akabinde, o tarihte tahtta bulunan Kral Tribhuvan, yeni bir anayasa yapmak üzere seçim yoluyla kurulacak bir Kurucu Meclis'in oluşturulmasına kadar, ülke yönetiminin gerçekleştirilmesi ve bu süreçte ihtiyaç duyulacak hukuki düzenlemelerin tesisi maksadıyla geçici bir hükümet kurularak, geçici anayasanın yürürlüğe konulmasını öngörmüştür. Ancak 1955 senesinde Kral Tribhuvan hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle Kurucu Meclise yönelik

¹⁰¹⁶ Thapa, D. (2017). "Stability or Social Justice? Political Settlements in Nepal." *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, s. 13

¹⁰¹⁷ Jaiswal, a.g.m., 2015, s. 3

¹⁰¹⁸ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7

taahhütlerini gerçekleştirememiştir¹⁰¹⁹. Ardından demokrasiye geçiş sürecini müteakip kurulan hükümetlerin feshi dolayısıyla ülkede istikrarsız bir süreç baş göstermiştir. Yaşanan bu siyasi tikanıklığın giderilmesi amacıyla Nepal Kongresi (NC) lideri Bisheshwar Prasad Koirala, Kral Mahendra tarafınca hazırlanan anayasanın yürürlüğe girişini onaylanmıştır. 1959 tarihinde de Nepal Kongresi'nin (NC) galibiyetiyle sonuçlanan parlamento seçimlerinin düzenlenmesini kabul etmiştir. Bahse konu anayasa uyarınca yürütme yetkisi tümüyle krala ait olmakla birlikte, herhangi bir aksaklık yaşandığı takdirde, kralın parlamentonun her iki kanadını tatil etme, yetkilerini devralma ve aynı zamanda anayasayı askıya alma yetkisi bulunmaktaydı. Nitekim, Kral Mahendra 1960 tarihinde söz konusu olağanüstü hâl yetkilerini kullanmak suretiyle, Nepal Kongresi (NC) liderliğindeki hükümeti azlederek, Başbakan BP Koirala'yı sekiz yıl süreyle hapis cezasına mahkûm etmiştir¹⁰²⁰.

1962 senesinde Kral Mahendra tarafından, siyasi partilere ilişkin öngörülen birtakım yasaklamalar suretiyle halkın siyasi özgürlüklerine kısıtlamalar getiren ve aynı zamanda önceki anayasaya kıyasen monarşiye ait yetkilerin bir hayli genişletildiği "*Panchayat*¹⁰²¹" şeklinde tabir edilen hükümet sisteminin ihdası amacıyla yeni bir anayasa hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. Bahse konu sözde anayasa, yaklaşık otuz yıl süresince uygulamada kalmasının ardından, 1990 senesinde gerçekleştirilen Jana Andolan-I veya Halk Hareketi-I adıyla anılan, Nepal Kongresi (NC) ile Birleşik Sol Cephe'nin iş birliğiyle başlatılan, demokrasi lehine gerçekleştirilen kitlesel nitelikli hareketler sonucunda yürürlükten kaldırılmıştır¹⁰²². Bunun üzerine Kral Birendra, halkın yeniden demokratik düzene geçilerek, tekrardan çok partili sistemin tesisi hususundaki talepleri doğrultusunda düzenlemeler yapmak mecburiyetinde kalması neticesinde, siyasi partilere daha fazla özgürlük tanınması ile birlikte, aynı zamanda Kral'ın statüsünün, "*Anayasal Monark*" şeklinde belirlendiği 1990 tarihli Nepal Krallığı Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur. Bunun yanı sıra, ifade özgürlüğü, vatandaşların temel haklarının güvence altına alınması, yargının

¹⁰¹⁹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 5.

¹⁰²⁰ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 5.

¹⁰²¹ "*Panchayat*" sistemi, esasında iktidarın bizzat sarayda temerküz etmesi şeklinde bir yapı oluşturması bağlamında, sözde demokrasinin Nepal uyarlaması şeklinde nitelendirilebilir. Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

¹⁰²² Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

bağımsızlığı ve siyasi partilerin hukuki düzeyde tanınmasını öngören düzenlemeler içeren 1990 Nepal Anayasası, bilhassa Kurucu Meclis marifetiyle yapılmayıp, aralarından ikisinin kraliyet mensubu olduğu dokuz üyeden oluşan bir komisyon eliyle hazırlanması dolayısıyla demokratik açıdan noksan addedilmesi bağlamında eleştirilere konu olmuştur. Öte yandan, söz konusu anayasa laiklik ilkesini benimsememesi, ülkedeki mevcut dil gruplarını tanımaması, yaşam hakkını güvence altına almamasına ek olarak, devlet organları arasındaki güç dengelerinin kurulması bakımından da son derece eksik ve kusurlu hükümler ihtiva etmekteydi¹⁰²³.

1990'ların başından itibaren Panchayat döneminde içinde bulunduğu yoğun siyasi durağanlıktan henüz yeni çıkmak üzere olan Nepal'de, farklı kesimlerce toplumsal ve siyasi açıdan muhtelif türde talepler dile getirilmeye başlamıştır. Bu bağlamda, toplumsal boyutta Janajati yerlileri, düşük kasta mensup Dalit'ler ve aynı zamanda kadın hareketleri yükselişe geçerken, yönetimde kendilerine fırsat eşitliği sağlanması yönünde talepler ileri sürmekteydiler. Siyasi düzlemde ise aşırı sol eğilimli partiler içerisinde, 1990 senesinde gerçekleştirilen demokratik reformun yetersiz olduğu görüşü hakimdi. Bu nedenle Nepal'de toplumsal hareketlerden ileri gelen taleplerin karşılanmasını öngören, köklü bir dönüşüm ihtiyacı yönünde söylemlerine ısrarlı bir şekilde devam ettirmekteydiler¹⁰²⁴. Nepal-Maoist Komünist Partisi (CPN-M) 1996 senesinde henüz "*Halk Hareketi'ni*" başlatmanın eşiğindeyken hükümete bir dizi talep içeren bir liste sunmuştur. "*40 Maddelik Talep*" listesinde başta toprak reformu olmak üzere sol gündeme ilişkin hususlar yer almaktaydı. Bunun yanı sıra listede kadın haklarının tesisi, ataerkilliğin son bulması, etnik topluluklar olan Janajatiler'e özerklik sağlanması, Dalitler'e ilişkin dokunulmazlığın kaldırılması, Madhesisler'e yönelik ayrımcılığın son bulması, farklı dillerin devlet nezdinde tanınması ve Nepal'in seküler yapıya kavuşturulmasına ilişkin birtakım tedbirler aracılığıyla Janajatiler'in, Dalitler'in ve Madhesisler'in temel haklarının güvence altına alınmasına dair kapsamlı hususlar ön plana çıkmaktaydı¹⁰²⁵.

Nepal'de 1996 senesinde baş gösteren ve on yıl boyunca etkisini sürdüren çatışmalar, Maoist grupların, toplumda mevcut farklı kesimlere yönelik yaygın şekilde

¹⁰²³ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 5 – 6.

¹⁰²⁴ Thapa, *a.g.m.*, 2017, s. 13.

¹⁰²⁵ Thapa, *a.g.m.*, 2017, s. 13. Nepal'in güney Tarai ovalarında yerleşik Madhesislerin önemli rolüne rağmen, Madhesi toplumsal hareketi bu dönemde henüz mevcut değildi. Thapa, *a.g.m.*, 2017, s. 13.

yürütülen sınıfsal ayrımcılığa ve dolayısıyla toplumsal eşitsizliğe dayalı politikalar karşısında duydukları tepkiden ileri gelmekteydi. Zira çatışmaların en yoğun şekilde gerçekleştiği, ülkenin Orta Batı bölgeleri ile diğer dağlık alanlarda, bilhassa kendi kültürel pratikleri ve dilleri temelinde ayrımcılığa maruz kalan çok sayıda yerli grup (*Janaajati*) yaşamlarını sürdürmekteydi¹⁰²⁶. Maoistler, söz konusu gruplar arasından gerek siyasi parti teşkilatlarına gerekse silahlı direnişçilerden oluşturdukları “*Halk Kurtuluş Ordusu*” bünyesinde çok sayıda mensubun katılımını teşvik etmişlerdir. Çatışmalar derinleştikçe, farklı ve birbirine karşıt çok sayıda grubun çıkarları, krala ve kraliyet rejimine muhalefet konusunda ortak bir zeminde buluşmuş, sarayın idealize edilmiş imajının sarsılmasına sebebiyet veren 2001 yılındaki kraliyet katliamının ardından, Kral Gyanendra’nın 2002 senesi itibarıyla siyasi partileri tasfiye ederek 2005 tarihinde mutlak iktidarı ele geçirmesine uzanan süreçte monarşik iktidarın sergilediği tutum ve uyguladığı politikalar, söz konusu eğilimin yaygınlaşmasına destek sağlamıştır¹⁰²⁷.

Müteakip senelerde Maoist hareket, ekonomik kalkınmaya yönelik adaletsiz uygulamalar ve toplumsal kimlik temelinde sistematik ayrımcılık kabilinden meseleler etrafında yoğunlaşan mağduriyet bilinci vasıtasıyla, istikrarlı bir şekilde ivme kazanarak güçlenmesi söz konusu olmuştur. Nitekim, bu gelişmeler, farklı görüşlere sahip siyasi partilerin katılımıyla oluşturulan Yedi Partili İttifak (SPA) ile ayaklanmacı Nepal Maoist Komünist Partisi’nin (CPN-M) resmi düzeyde masaya oturmalarına zemin teşkil etmiştir. Yeni Delhi’nin de teşvikiyle 22 Kasım 2005 tarihinde Maoistler ve Yedi Partili İttifak (SPA) arasında, Maoistler’in öngördüğü toplumsal adalet ve devlet reformu hedeflerinin kısmen de olsa hayata geçirildiği 12 maddelik bir mutabakat üzerinde anlaşma sağlanmıştır¹⁰²⁸. Bahse konu mutabakat, ileride Yeni Nepal adıyla anılacak dönemin sinyallerini verirken, ülkedeki tüm kesimlere ilişkin “*sınıf, kast, etnik köken, cinsiyet, bölge, ekonomik, kültürel*” meselelerin çözülmesi amacıyla devletin ileriye dönük yeniden yapılandırılması gerekliliğine işaret etmekteydi. Aynı zamanda, kapsamlı demokratik sistemin tesis edilmesinin zaruri olduğunu beyan etmek suretiyle ülkenin farklı kesim ve bölgelerinden vatandaşları, monarşiyeye karşı ülke çapındaki harekete katılmaya teşvik mahiyetindeki

¹⁰²⁶ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7 – 8.

¹⁰²⁷ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7 – 8.

¹⁰²⁸ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 8 – 9.

mutabakatın imzalanma sürecinde, kapsayıcılık söylemi de standart bir nitelik kazanmıştır¹⁰²⁹.

Nepal’de meydana gelen çok sayıda kitlesel hareket kayda değer toplumsal ve siyasi değişimin gerçekleşmesinde belirleyici rol oynamış, bilhassa 1990 ve 2006 yılları arasında gerçekleşen iki halk hareketinin yanı sıra Madhes ve diğer farklı kimlik grupları da bu değişime öncülük etmek suretiyle katkıda bulunmuşlardır. Nepal’de değişim sürecinin başlatılması talebine yönelik, elit gruplara mensup olmayan kesimler tarafından bir dizi yöntem kullanılmış olup söz konusu yöntemler arasında, iş bırakma eylemleri (*bandhlar*), toplumun önde gelen siyasi güçleriyle kurulan stratejik ittifaklar, yerel düzeyde küçük çaplı gruplarla yürütülen iş birlikleri neticesinde oluşan menfaat odakları, yargı organlarının devreye sokulması, çeşitli alanlarda şiddet içeren tehdit ve radikal söylemler yer almaktadır. Öte yandan, bahse konu kitlesel eylemler, siyasi aktörlerin birtakım meseleler üzerinde uzlaşmaya mecbur bırakılması hususunda katkı sağlamakla birlikte, siyasi yapıların niteliği ve işleyişinin esaslı bir şekilde değişimine yönelik etkilerinin sınırlı düzeyde kaldığı söylenebilir¹⁰³⁰.

5.2.3. Toplumsal Kutuplaşma Doğrultusunda Yeni Anayasa Yapımının Gerekliliği

Nepal toplumu geçmişten bu yana süregelen ayrımcılık, istismar ve feodal düzenin yol açtığı sorunlardan mustarıptır. Geçmiş dönemlerdeki monarşik düzenin ardından 1990 yılında demokrasinin yeniden tesisi sürecinde siyasi partiler tarafından sergilenen tüm olumlu yaklaşımlara karşın, ülkenin genel durumunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bununla birlikte, toplumun her kesiminden bireylerin temel hak ve menfaatleri hususunda giderek artan farkındalıkları, siyasi liderleri söz konusu meseleleri ciddiyetle ele almaya sevk etmiştir. Nepal toplumunda kök salmış sistematik ayrımcılığa ve sömürüye dayalı politikaların sona erdirilmesine yönelik yükselen kaygılar, Maoist isyancılar tarafından on yıl boyunca sürdürülen silahlı çatışmalara ve ayrıca 2006 tarihinde Madhesh ayaklanmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra, devletin siyasi ve idari yapısı içerisinde yer alma ve katılıma ilişkin meseleler

¹⁰²⁹ Thapa, *a.g.m.*, 2017, s. 16.

¹⁰³⁰ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

de bu süreçte merkezi bir konuma sahip olmuştur. 2015 Nepal Anayasası yapım sürecinde, bahse konu kritik meselelerin ele alınmasına gayret göstermiştir¹⁰³¹.

Nepal, mevcut çatışmalar ekseninde yeni anayasa yapılabileceğini kanıtlaması bakımından son derece dikkate değer bir örnektir. Zira Nepal’de Maoist muhalifler, yaklaşık on yıl boyunca Nepal nüfusunun büyük bir kesimince, toplumsal ve siyasal alandan dışlanması da dahil olmak üzere pek çok köklü eşitsizlikle mücadele yürütmüştür. Söz konusu bu mücadele 2006 yılında yeni bir anayasa yapılmasını da öngören kapsamlı bir barış anlaşmasıyla sonlandırılmış ve bu anlaşma doğrultusunda oluşturulan Nepal’in aynı zamanda anayasa yapma yetkisine sahip olan kurucu meclis niteliğindeki yeni parlamentosu 2008 yılında gerçekleştirdiği ilk oturumunda Nepal’i demokratik, laik ve federal bir devlet şeklinde yeniden tanımlamak suretiyle geçmişte süregelen monarşiden net bir kopuş sergilediklerini ilan etmişlerdir. Akabinde, Nepal Devleti’nin yeni bir anayasa aracılığıyla yeniden inşa edilmesi yönünde güçlü bir desteğin oluşmasına karşın, taslağın hazırlanması aşamasında, anayasada yer alacak muhtelif hükümlere ilişkin yürütülen müzakerelerde karşılaşılan güçlükler sebebiyle yeni anayasanın yürürlüğe girişi 2015 yılına değin mümkün olmamıştır¹⁰³².

Buradan hareketle, Nepal’i 2015 Anayasası’na götüren süreç esasında 1962 tarihinde Kral Mahendra tarafından sözde partiler üstü Panchayat demokrasisi kılıfı altındaki hükümet sistemi ile mutlak hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla yürürlüğe konmuş olan Panchayat Anayasası ve baskıcı Panchayat yönetimine karşı duyulan toplumsal memnuniyetsizliğin fitilini ateşleyen halk hareketi nihayetinde, Panchayat rejiminin çöküşü ile antidemokratik 1962 Panchayat Anayasası’nın lağvedilmesinin akabinde başlamıştır. Zira, 1962 Panchayat Anayasası’nın ardından yürürlüğe giren 1990 Nepal Krallığı Anayasası, esasen mutlak monarşiyi Anayasa’nın dört duvarı arasına hapsedmeye ve Nepal halkını egemenliğin ve dolayısıyla devlet iktidarının nihai kaynağı konumuna taşımaya odaklanan tarihi bir halk hareketinin ürünü olarak doğmuş olmasına karşın, ilerleyen süreçte siyasi kadrolar çok partili demokratik sistemi kendi siyasi çıkarları doğrultusunda açıkça kötüye kullanarak suiistimal etmişlerdir. Nitekim, bunun sonucunda Maoistler tarafından başlatılan ve on yıl süren

¹⁰³¹ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 118 – 119. Mamafih, anayasal düzenlemelerin kapsayıcılık ve orantılı katılımın gereklerine uyumlu hale getirilmesi adına çok daha fazla yol kat edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Anayasa’nın 42’inci maddesinde yapılan ve nispi temsili öngören ilk değişiklik bu yönde atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 118 – 119.

¹⁰³² Fiedler; *a.g.m.*, 2019, s. 3.

silahlı çatışmaların ardından Kral Gyanendra'nın son birkaç yıldır devam eden otokratik, otoriter ve anayasaya aykırılıklarla malul iktidarı son bulmuştur¹⁰³³.

İç çatışmalar hemen her kutuplaşmış toplumda görülebilecek bir gerçeklik çerçevesinde ele alması dolayısıyla, bu doğrultuda yeni anayasaların demokratik bir yaklaşım çerçevesinde tarafsız bir şekilde faaliyet gösteren kurumların inşası vasıtasıyla, toplumda yer alan farklı gruplar ve bireyler arasında meydana gelebilecek olası çıkar çatışmalarının önlenmesine katkıda bulunacağı varsayılmaktadır. Buradan hareketle, çatışmaların türü ve niteliğinin net bir biçimde tespit edilmesi, anayasa yapıcıların ihtiyaca yönelik anayasal çözümler geliştirmesine katkı sağlaması bakımından, şiddet içeren toplumsal çatışmaların ayrı bir çatışma kategorisinde değerlendirilmesi gerekmektedir¹⁰³⁴. Zira bu türden iç çatışmalar, politik destek, eğitim ve mühimmat sağlanması bakımından bölgesel boyutlarının da dikkate alınması suretiyle, anayasa yapım süreçlerinin iktidar sahipleri, muhalif gruplar ve silahlı ayaklanmacılar arasında imzalanan barış anlaşmaları uyarınca anayasa yapımını zorunlu kılan şiddetli çatışmalara müdahil olan aktörleri de kapsamalıdır. Bu bağlamda Nepal'de meydana gelen silahlı çatışmalara anayasal çözümler getirmek amacıyla gerçekleştirilen anayasa yapım sürecinde, güvenlik ve istikrar kaygıları öncelik kazanmış ve bu doğrultuda anayasa yapıcıların, geleneksel iki taraflı müzakerelerden ziyade farklı gruplarla yürütülen ortak müzakerelere ağırlık vermeleri söz konusu olmuştur¹⁰³⁵.

Yeni anayasa yapımı, bilhassa çatışmaların hüküm sürdüğü toplumlarda bir hayli meşakkatli bir süreci işaret etmektedir. Fakat aynı zamanda, toplumsal mutabakatı mümkün kılmak amacıyla ulusal düzeyde sürdürülen karşılıklı diyalog ve müzakereleri teşvik etmesi ve böylece barış süreci esnasında karşıt talep ve görüşler arasındaki eşgüdümü sağlaması bakımından sıklıkla tercih edilmektedir. Anayasa yapımı konusunda yaygın şekilde benimsenen iki temel yaklaşım, anayasa taslağının uzman bir komite aracılığıyla hazırlanmasına dayalı yahut sürece halkın da dahil edilmesi suretiyle gerçekleştirilen katılımcı anayasa yapım yöntemleridir. Salt uzman bir komite eliyle hazırlanmış yeni anayasanın aksine, katılımcı anayasa yapımı süreçlerinde, usulüne uygun biçimde halk oylamasıyla seçilmiş temsilciler ile

¹⁰³³ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 5.

¹⁰³⁴ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 5.

¹⁰³⁵ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 5.

vatandaşlar iş birliği içerisinde devlet yönetimi ve toplumsal dönüşüm konusunda izlenecek siyasi yol haritasını tayin ederler. Bahse konu iki yöntem arasındaki farklılık, anayasa yapım süreçleri ile sürecin çıktılarına da yansımaktadır. Buradan hareketle, 2015 Nepal Anayasası, ülkenin geçmişteki belirli siyasi parti temsilcilerinin sınırlı katılımıyla uzmanlar ve aydınlar eliyle hazırlanmış altı anayasasından farklı şekilde katılımcı usulleri benimseyen bir Kurucu Meclis marifetiyle oluşturulmuştur. Bu anlamda 2015 Anayasasının, halk egemenliğinin fiilen tecelli etmesi bakımından son derece ayrıcalıklı bir görünüme sahip olduğu ileri sürülebilir¹⁰³⁶.

5.2.4. Nepal 2015 Anayasası Yapım Süreci ve Aşamaları

5.2.4.1. Sürecin başlangıcı: Kapsamlı barış anlaşması ve geçici anayasa

2006 yılının bahar aylarında, toplumun farklı kesimlerinden muhtelif gruplar ile çok sayıda siyasi aktörün bir araya gelişiyle “İkinci Halk Hareketi” adı altında başlatılan kitlesel mücadele kapsamında, Kral Gyanendra’nın iktidarı yeniden parlamentoya devretmesine kadar geçen 19 gün boyunca, ülke çapında düzenli olarak mitingler ve protesto yürüyüşleri gerçekleştirilmiştir. Yedi Partili İttifak’ın (SPA) iktidarı yeniden ele geçirmesinin akabinde; kraliyetin ayrıcalıklı konumunun sona ermesi, laikliğin benimsenmesi, çatışmaların durdurulması amacıyla ateşkesin ilanı, Yedi Partili İttifak (SPA) yönetimindeki hükümet ile Maoistler arasında imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması, Geçici Anayasa’nın yürürlüğe konulması ve ayrıca değişen adıyla Nepal Maoist Komünist Partisi’nin (CPN-M) Yasama Meclisi’ne dahil edilmesi kabilinden kayda değer gelişmelere tanık olunmuştur¹⁰³⁷ Taraflar arasında imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması, şiddet içeren çatışmaların resmi düzeyde sona erdirilmesinin yanı sıra toplumsal-siyasal dönüşüm ve kapsayıcılık meselelerine ilişkin hususları da ele almıştır. Kapsamlı Barış Anlaşması’nın 3.5’inci maddesi uyarınca;

“Sınıf, etnik köken, dil, toplumsal cinsiyet, kültür, din ve bölge temelli ayrımcılıkların sona erdirilmesi doğrultusunda kadınların, Dalitlerin, yerli halkın, etnik azınlıkların (Janajatiler), Tarai topluluklarının (Madhesiler), dışlanmış, bastırılmış azınlık grupların yanı sıra ülkenin ücra kesimlerinde yerleşik toplulukların da mevcut sorunlarına yönelik çözümler sunmak

¹⁰³⁶ Tripathi, a.g.m., 2016, s. 115.

¹⁰³⁷ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7 – 9.

amacıyla, merkezi üniter yapının tasfiye edilmesi suretiyle devletin kapsayıcı, demokratik ve gelişime açık bir şekilde yeniden inşa edilmesi sağlanacaktır¹⁰³⁸.”

Nepal’de yeni anayasa yapımı esnasında 2006 tarihinde siyasi partiler nezdinde sağlanan mutabakat neticesinde, anayasa yapımında görev alacak Kurucu Meclis’in icraatlarına yönelik demokratik ve federal bir cumhuriyet inşa etmek üzere belirlenmiş bir dizi temel ilkenin öngörüldüğü Geçici Anayasa 2007 yılında yürürlüğe konulmuştur¹⁰³⁹. Kurucu Meclis’in seçimi öncesinde, Meclis’in yürüteceği faaliyetlerin esaslarını belirlemek üzere yürürlüğe giren Geçici Anayasa; monarşik yapının kaldırılarak yerini cumhuriyet rejiminin alması, üniter devlet yapısının federal devlet düzenine dönüşmesi, iç çatışmaların sonlandırılarak barışçıl siyasetin tesis edilmesi ve uzun süre boyunca başta ülkenin Terai Bölgesi’nde yerleşik nüfus olmak üzere pek çok farklı etnik grup aleyhine tecelli eden dışlayıcı yönetim anlayışının terk edilmesi suretiyle katılımcı ve kapsayıcı nitelikte demokratik bir düzenin inşa edilmesi kabilinden pek çok kapsamlı değişikliği öngörmektedir. Öte yandan, Geçici Anayasa’da düzenlenen söz konusu hususlar, deyim yerindeyse, müstakbel Kurucu Meclis marifetiyle yapılacak yeni anayasanın ihtiva etmesi beklenen temel esasları teşkil etmekteydi¹⁰⁴⁰.

Bilhassa Nepal örneği benzeri keskin kutuplaşmaların mevcut olduğu ve bünyesinde yüksek düzeyde çeşitlilik barındıran toplumlarda demokratik yeni anayasa yapımı mutlak suretle, ülke içerisindeki potansiyel ihtilaflı grupların sürece eksiksiz katılımının sağlanması ile mümkün hale gelebilecektir. Bu bağlamda azınlık gruplarının temsil ve anayasa yapım sürecine müdahil olma hakkı bulunduğu gerçeğinin genel bir kabul halini alması dolayısıyla, henüz sürecin ilk aşamalarından itibaren farklılıklara yer verilmesine dönük tasarımlar, sürece atılan sağlam bir temelin gereğidir. Dolayısıyla anayasayı hazırlayanlar, müzakere süreçlerini yürütecek yapıları belirlerken, temsil konusuna ilişkin alternatifleri göz önünde bulundurmakla birlikte, aynı zamanda söz konusu yapıların oluşturulmasının ardından temsil açısından dezavantajlı konumda bulunan gruplara yönelik birtakım farklı

¹⁰³⁸ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7 – 9.

¹⁰³⁹ Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s. 6; Nepal’de, çatışmaların sona erdirilmesine yönelik imzalanan barış anlaşmasının belirli kısımları, anlaşmanın geçiş sürecinde de etkisini sürdürebilmesi amacıyla geçici anayasaya ek bir protokol niteliğinde dahil edilmiştir. Zulueta-Fülscher, *a.g.m.*, 2015, s. 11.

¹⁰⁴⁰ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 33.

görevlendirme usulleri geliştirilmelidir¹⁰⁴¹. Nitekim, 2006 yılının Nisan ayında başlayan Nepal Halk Hareketi, Nepal'deki mevcut mutlak monarşinin varlığına son verilmesi amacıyla muhalif Maoist grupları barış müzakerelerinden dışlamak yerine, sürece dahil ederek esasında ülkede 1996-2006 tarihleri arasında on yıl süreyle etkili şekilde yürütülmüş olan Maoist hareketin sona ermesi bakımından kilit rol üstlenmiştir¹⁰⁴².

Nepal'de meydana gelen ve uzun yıllar boyunca etkisini sürdüren iç çatışmaların 2006 senesi itibarıyla tamamen son bulması beraberinde kayda değer değişimlerin gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda, çatışma sonrası dönemde mevcut siyasi yapı, bir yandan barış girişimleri vasıtasıyla ana akımın parçası haline dönüşen Maoistler de dahil olmak üzere birçok yeni bileşene kapı aralarken, diğer yandan da kimlik temelinde yükselen çok sayıda gücün ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Kapsamlı Barış Anlaşması uyarınca, ilerici siyasi hedefleri temsilen sürece katılım hakkı sağlanan yeni siyasi oluşumların meşruiyet kazanması mümkün kılınmakla birlikte, fiiliyata dönük olarak katılım hakkının gerçek anlamda, yalnızca Tarai ovalarındaki Madhesislerin temsilcileri kabilinden siyasi anlamda mobilize olabilen gruplara yönelik tanınması söz konusu olmuştur¹⁰⁴³. Başlangıçta, laik ilkelere dayalı yeni bir devletin kurulmasını memnuniyetle karşılayan bu gruplar, ardından cumhuriyet rejimine dönük bir yaklaşım sergilemişler, ancak Geçici Anayasa'da söz konusu grupların, federal devlet yapılanması ve temsil hakkı kapsamındaki beklentilerinin karşılanmaması üzerine, 2007 senesinin ilk aylarında federal devlet yapısı konusunda taahhütlerde bulunulmasına yönelik talepler "*Madhes Hareketi*"nin fitilini ateşlemiştir¹⁰⁴⁴.

Anayasa yapım süreçlerinde özellikle, temel ilkeler üzerinde mutabakata varılması, bir yandan güven tesis etmek suretiyle müteakip anayasal müzakereler neticesinde ortaya çıkacak metnin muhtevasına ilişkin birtakım taahhütlerde bulunmak amacıyla uygulanabilirken, diğer yandan, farklı toplumsal grupların kapsamlı katılımının sağlandığı müzakerelere zemin hazırlanmasına dönük işlev görebilecektir.

¹⁰⁴¹ Wahi, a.g.m., 2011, s. 27 – 28. Bunun yanı sıra, bilhassa nihai metni hazırlayacak oluşumda çeşitliliğin gözetilmesi son derece mühim olup, bu oluşum Kurucu Meclis'in tamamını kapsayan bir genel kuruldan ziyade, bir komite yahut komisyon niteliği taşıması karar alınması esnasında kolaylık sağlaması açısından faydalı olarak değerlendirilmektedir. Wahi, a.g.m., 2011, s. 27 – 28.

¹⁰⁴² Khanal, a.g.m., 2014, s. 1.

¹⁰⁴³ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7.

¹⁰⁴⁴ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7.

2007 senesinde meydana gelen kitlesel protestoları takiben, yürütülen müzakereler esansında taraflar öncelikle yeni yapılacak anayasada çok partili demokratik sistem öngörülmesi ve ayrıca federal bir yapının tesis edilmesi konularında mutabakat sağlanmakla birlikte, bu hususta herhangi bir kurumsal detayı karara bağlamaları söz konusu olmamıştır¹⁰⁴⁵. Buradan hareketle, yeni anayasa yapım süreçlerinde, ilerlemeyi desteklemek amacıyla gereken mutabakatların sağlanmasına yönelik sarıh bir plan doğrultusunda sürecin takip edilmesi ve ilgili aşamaların kapsamında yer alan uzlaş konularının mütemadiyen yeniden değerlendirilmesi mühimdir. Nepal’de çatışma dönemi ertesinde toplumsal barışın tesisi ile yeni anayasa yapımı arasındaki bağlantı son derece belirgin olmakla birlikte, bu süreç içerisinde atılacak adımların çözüme sunacağı katkılara yönelik hususlar yeterince aydınlatılamamıştır¹⁰⁴⁶. Zira, imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması’nın hemen ardından yürürlüğe giren 2007 Geçici Anayasası kapsamında federalizme yer verilmemesi, sonuçtan menfi etkilenen farklı kimlik gruplarının büyük çaplı protestolarına yol açarken, akabinde yürütülen çok sayıda müzakere neticesinde, geçici anayasada birtakım değişiklikler yapılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu düzenlemelerin sonrasında, Kurucu Meclis’in gündeminde bilhassa, iktidarın paylaşılmasına yönelik düzenlemeler eşliğinde barışın tesisi ve kapsayıcılığa ilişkin müzakereler yer almıştır¹⁰⁴⁷.

5.2.4.2. Başarısız bir girişim: Birinci kurucu meclis dönemi

Nepal’de Kurucu Meclis marifetiyle yeni anayasa yapımına yönelik girişimler, otokrat lider Rana iktidarının son bulmasının akabinde yani tarihinde demokrasiye ilk kez adım attığı 1950’li yıllara uzanmaktadır. Ancak kurucu meclis aracılığıyla katılımcı ve kapsayıcı demokratik bir anayasa hazırlığına, ancak elli sekiz yılın ardından 2008 senesinde Kurucu Meclis oluşturulmak üzere gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda¹⁰⁴⁸ Nepal’in tarihindeki ilk katılımcı anayasa yapım süreci başlamış bulunmaktaydı¹⁰⁴⁹. Bunun yanı sıra, kurucu meclislerin oluşturulmasına

¹⁰⁴⁵ Bisarya ve Noel, *a.g.m.*, 2021, s. 5.

¹⁰⁴⁶ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 6.

¹⁰⁴⁷ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 6.

¹⁰⁴⁸ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 1.

¹⁰⁴⁹ Khanal, K. (2014). “The Participatory Constitution Making Process in Nepal: An Assessment of the CA Process (2008–2012).” *Participatory Constitution Making In Nepal: Issues of Process and Substance*. (Ed. B. Karki and R. Edrisinha) Post Peace Agreement Constitution Making in Nepal I. Kathmandu: United Nations Development Programme (UNDP) and Support to Participatory Constitution Building in Nepal (SPCBN), s. 1.

yönelik uygulanan seçim sistemi tasarımının, böylesi özel bir organın üye kompozisyonu ve bir dereceye kadar da üye dağılımı üzerinde önemli yansımaları söz konusu olmakla birlikte, Nepal Anayasası'nı hazırlamak üzere 2008 tarihinde seçimle göreve gelen Kurucu Meclis 601 üyeden oluşmaktaydı¹⁰⁵⁰.

Geçici anayasanın yürürlüğe girmesinin hemen sonrasında 2008 senesi Nisan ayında gerçekleşen seçimlerde Kurucu Meclis'in 575 üyesi Nepal halkı tarafından seçilirken, kalan üyeler Bakanlar Kurulu ataması ile göreve getirilmiştir. Seçimin galibi, 575 sandalyenin 220'sini elde etmek suretiyle, o dönemde artık bir siyasi parti kimliğine sahip eski Maoist ayaklanmacılardan oluşan Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M) olurken, kazanacaklarına kesin gözüyle bakılan Nepal Kongresi (NC) 110 sandalye ile ikinci, onu 103 sandalye ile takip eden Nepal Birleşik Marksist-Leninist Komünist Partisi (UML) üçüncü sırada yer almıştır. Bölgesel düzeyde faaliyet gösteren diğer partilerden Madhes Janadhiar Forumu 52, Terai Madhes Loktrantik Partisi ise 20 sandalye elde edebilmiştir. Kurucu Meclis İçtüzüğü (2008/2065) 67'nci maddesi uyarınca, Kurucu Meclis üyelerine yeni anayasa taslağının hazırlanmasında destek sağlamak amacıyla muhtelif usul komiteleri kurulmakla birlikte bilhassa, Nepal halkının anayasa yapım sürecine katılımlarını teşvik etmek üzere "*Vatandaş Komitesi*" ile "*Kamuoyu Yoklaması ve İş birliği Komitesi*" adı altında iki farklı komite görevlendirilmiştir¹⁰⁵¹.

2008 – 2012 Birinci Kurucu Meclis döneminde oluşturulan Vatandaş Komitesi, halkın Kurucu Meclis'e erişimini sağlamak üzere çeşitli iletişim kanalları yaratmak, toplumun Kurucu Meclis'in yürüttüğü faaliyetler hakkında bilgi edinmesine olanak tanıyacak bir bilgi ağı oluşturmak ve bunların yanı sıra halkı anayasa yapım sürecine katılmaları yönünde teşvik etmekle yükümlüydü. Bu bağlamda, Vatandaş Komitesi'nin birincil amacı, Kurucu Meclis İçtüzüğü 67'inci maddesi uyarınca, Nepal halkını sürecin işleyişi konusunda bilinçli kılmaktan ziyade, anayasa taslağı oluşturma çalışmaları esnasında halka, anayasal taleplerini Kurucu Meclis üyelerine iletmeleri amacıyla imkân ve fırsatlar yaratmaktır. Öte yandan, yine Kurucu Meclis İçtüzüğü 67'inci maddesi çerçevesinde, Nepal halkının anayasal görüş ve taleplerini bahse konu iletişim olanakları vasıtasıyla, Kurucu Meclis üyelerine aktarmasına yardımcı olmak

¹⁰⁵⁰ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 16.

¹⁰⁵¹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 33.

üzere işlev gören Kamuoyu Yoklaması ve İş birliği Komitesi, toplumun görüş ve önerilerini derlemek suretiyle anayasa taslağını muhtelif mecralar (örneğin medya kuruluşları üzerinden paylaşmak, taslak hakkında halkın katılımı) ile yürütülen çeşitli müzakereler düzenlemek ve Kurucu Meclis'e iletilmek üzere söz konusu görüş ve öneriler doğrultusunda bir çalışma raporu hazırlamaktır¹⁰⁵². Dolayısıyla, 2008 – 2012 tarihleri arasındaki Birinci Kurucu Meclis döneminde toplumsal katılım bakımından, komite üyeleri ile halkın karşılıklı diyalog halinde bulunduğu çift yönlü iletişim modeli uygulanmış olup, buna ek olarak, vatandaşlar ve komiteler düzeyindeki etkileşimin desteklenmesine yönelik, toplumun tüm kesimlerinin dahil edildiği çalıştaylar, seminerler, konferanslar vb. etkinlikler düzenlemek suretiyle, belirli grupların katılımcı sürecin dışında bırakılmaması hususunda sivil toplum kuruluşlarının da kilit bir rol üstlenmeleri söz konusu olmuştur. Nitekim, katılım sağlamak isteyen toplumun her kesiminden farklı tüm gruplar ile siyasi partilere imkân tanınması ve hiçbir kesimin sürecin dışında bırakılmaması dolayısıyla Birinci Kurucu Meclis döneminde yürütülen anayasa yapım faaliyetlerinin katılımcı ve kapsayıcı bir nitelik taşıdığı ifade edilebilmektedir¹⁰⁵³.

Nepal'de Geçici Anayasa uyarınca belirlenen takvimde, anayasa taslağının hazırlanması amacıyla iki yıllık bir süre öngörülmüş, ancak daha sonra bu sürenin uzatılmasına karar verilmiştir. Mevcut zorunluluklar dikkate alındığında, anayasa metninin oluşturulmasına yönelik bir süre tayin edilmesini gerektirse dahi, siyasi müzakerelerin yürütülebilmesi bakımından yeterli zaman ayrılması icap etmekte olup, aksi takdirde böylesi bir durum sürecin başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali önemli ölçüde artacaktır. Zira gerek geniş kapsamlı bir anayasa yapım süreci gerekse tedrici yaklaşımlara yönelik hazırlıkların tamamlanabilmesi açısından belirli bir zaman aralığına ihtiyaç duyulmakla birlikte, belirlenen takvim doğrultusunda bir esneklik sağlanması, yürütülecek müzakerelerde toplumun tüm farklı gruplarının çıkarları temelinde kapsamlı bir mutabakatın sağlanması toplumun anayasal çatı altında bir

¹⁰⁵² Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 33 – 34.

¹⁰⁵³ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 33 – 34. Öte yandan, Kurucu Meclis İçtüzüğü'nde, meclis üyelerinin halkın görüş ve önerilerinin taslağa dahil edilmesi mecburiyetine dair hiçbir ibare bulunmamaktadır. Dolayısıyla, içtüzük toplumsal katılımı mecburi kılmakta iken, halkın katılımı suretiyle dile getirdiği hususların taslağa dahil edilmesi yönünde bir zorunluluk getirmemiştir. Bu bağlamda, Nepal halkının süreci etkileme düzeyi açısından, katılımlarını teşvik etmek amacıyla olağanüstü tedbirler alınmış olsa da katılımlarının yeni anayasanın muhtevası üzerinde bir tesir yaratmama ihtimali söz konusu olabilecektir. Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 34.

araya gelmeleri açısından mutlak bir önem arz etmektedir. Öte yandan, anayasa yapmakla görevli kurucu meclislerin, aynı zamanda yasama organının faaliyetlerini de yürütmesi işlevsel açıdan birtakım güçlükler barındırabileceği gibi, söz konusu işlev yeni bir hükümetin kurulması bağlamında, uygulamada iktidar paylaşımı ve mutabakata dayalı karar alınması yönünde pek çok sorunu da beraberinde getirmesi dolayısıyla sürecin daha da karmaşık hale gelmesine yol açabilecektir. Bunun yanı sıra, kurucu meclislerin söz konusu iki işlevi de layıkıyla yerine getirebilmesi açısından yeterli vakte sahip olması gerekmektedir. Nitekim, Nepal’de anayasa yapımı ile görevli Kurucu Meclis’in ayrıca yasama organı işlevlerini üstlenmesi dolayısıyla anayasa yapımına gerekli ihtimamı göstermesinin önünde bir engel teşkil ederek, anayasa taslağının tamamlanmasına ilişkin öngörülen takvimde belirlenen sürenin uzatılmasına sebebiyet vermiştir¹⁰⁵⁴.

Birinci Kurucu Meclis’in görevi, federalizm, kapsayıcılık, katılım ve temsile ilişkin temel konularda meydana gelen derin görüş ayrılıkları neticesinde yeni anayasa üzerinde çalışmalarını nihayete erdiremeden sona erdirilmiştir¹⁰⁵⁵. Birinci Kurucu Meclis’in görev süresinin 27 Mayıs 2012’de dolmasının ardından anayasa yapımının akıbeti tamamen muallakta kalması dolayısıyla Federal Nepal Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ilişkin süreç 2014 senesi ocak ayına kadar kesintiye uğramıştır¹⁰⁵⁶. Bu dönemde meydana gelen uzlaşmazlıkların muhtelif boyutları bulunmakla birlikte, bilhassa karar mekanizmasının az sayıda kıdemli üst düzey liderin uhdesinde temerküz etmesi, siyasi partiler tarafından, kendi talep ve beklentilerini empoze edilmesi adına parti disiplininin devreye sokulması suretiyle, parti içi muhalefetin bastırılması kabilinde tezahür etmiş, anayasada öngörülen hükümlerin tamamının Kurucu Meclis’in üçte iki çoğunluğu tarafından kabul edilmesi zorunluluğu bulunmasına karşın, ihtilaflı meselelere ilişkin düzenlemeler ağırlıklı olarak önde gelen siyasi

¹⁰⁵⁴ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 6, 14 – 15. Öte yandan, Şayet, 2010 tarihinde Nepal’de yasamaya ilişkin konuları kapsayan çerçeve bir anayasanın hazırlanması yönünde mutabakata varılabilmiş olsaydı, Kurucu Meclis’in öngördüğü takvimdeki iki yıllık sürenin uzatılmasının önüne geçilebilecek, öte yandan bunun bedeliyse barış sürecinin neticelendirilmesi kabilinden diğer mühim meselelerin ertelenmesi ihtimalini de beraberinde getirecekti. Wahi, *a.g.m.*, 2011, s.20.

¹⁰⁵⁵ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

¹⁰⁵⁶ Khanal, *a.g.m.*, 2014, s. 1. 27 Mayıs 2012 gece yarısına birkaç dakika kala, Başbakan Baburam Bhattarai, Cumhurbaşkanı Ram Baran Yadav’a hükümet tarafından Kurucu Meclis’i feshedildiğini ve olağan parlamento seçimlerine eşdeğer mahiyette yeniden bir Kurucu Meclis’in göreve başlaması amacıyla 22 Kasım 2012 tarihinde gerçekleştirilecek seçimlere dönük alınan kararı bildirmiş, ancak sonrasında meydana gelen bir dizi anayasal ve siyasi tikanıklık neticesinde seçimlerin belirlenen tarihte gerçekleştirilmesi mümkün olamamıştır. Khanal, *a.g.m.*, 2014, s. 1.

partilerin liderleri arasında sağlanan mutabakatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir¹⁰⁵⁷ Neticede, federe devletlerin sınırlarının belirlenmesi benzeri önemli hususlar üzerinde yürütülen müzakereler esnasında mütemadiyen karşılıklı tavizler verilmek suretiyle bir dizi değiş tokuş gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla süreç, yeni bir anayasadan ziyade Nepal’de ittifakların ve koalisyonların kurulmasıyla ilişkilendirilen iktidar paylaşımı üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurmuş, aynı zamanda bu sorunların 2014 seçimleriyle oluşturulan İkinci Kurucu Meclis’in işleyişine de yansımaları söz konusu olmuştur¹⁰⁵⁸.

Birinci Kurucu Meclis bünyesinde mevcut siyasi partiler, geçici anayasada ana hatlarıyla belirlenmiş bulunan, bilhassa federal sistemin niteliği ile yeni kurulacak federal cumhuriyette yer alacak federe birimlerin adedi meselesi başta olmak üzere esaslı pek çok konuda mutabakat sağlamamaları gerekçesiyle nihai bir taslak dahi hazırlanamadan görev süresi sona ermiştir. Öte yandan, meclisin işleyiş sürecinde meydana gelebilecek tikanıklıkları aşacak herhangi bir mekanizma veya uzlaşmayı teşvik edebilecek kurumsal bir yapı bulunmamaktadır¹⁰⁵⁹ Yürütülen müzakerelerin neredeyse tamamı Kurucu Meclis’in resmi oturumları dışında ve ad-hoc biçimde gerçekleştirilmesi kabilinden hususların da sürecin tamamlanamaması üzerinde etkili olmamıştır. Dolayısıyla Nepal’in bu süreçte federal cumhuriyete ve nihayetinde demokratik bir yapıya geçiş sürecinin, esas olarak toplumsal katılımın yetersizliğinden ziyade, çatışmaların akabinde, Nepal’de toplumsal ve siyasi yaşamın parametrelerini belirleyecek kuralların, siyasi aktörler nezdinde mutabakata dayalı şekilde düzenlenememesi neticesinde başarısızlıkla sonuçlandığı ileri sürülebilir¹⁰⁶⁰.

Derin kutuplaşmalardan kaynaklı meydana gelen şiddet içerikli çatışmaların akabindeki geçiş süreçlerinde, adalete yönelik toplumsal taleplerin tatmin edici biçimde karşılanması meselesi, anayasal kültürün tesis edilmesi yönündeki hali hazırda son derece zahmetli bir görevin yerine getirilmesini daha da güçleştirebilmektedir. Bu konudaki çekinceler bilhassa, geçmişe ait meselelerin üstesinden gelinmesi suretiyle, geçmiş dönem baskıcı rejim yanlıları ile uzlaşma ve karşılıklı hoşgörünün sağlanması minvalinde söz konusu olabilmektedir. Nitekim,

¹⁰⁵⁷ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

¹⁰⁵⁸ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7.

¹⁰⁵⁹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 34.

¹⁰⁶⁰ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 34.

çatışma döneminin ardından anayasa yapıcılar eski liderler, muhalifler, insan hakları ihlali mağdurları ile mağdurların aile, arkadaş yahut sivil toplum örgütleri türünden destekçileri arasındaki ayrılıkları gidermeye dönük adımlar atmak zorunda kalabileceklerdir. Böylesi bir tutum örneğin, meydana gelen insan hakları ihlallerine yönelik esaslı ve adil çözüm sürecinin bir bileşeni şeklinde mağduriyete sebebiyet veren tarihi gerçeklerin gün yüzüne kavuşturulması neticesinde kitlesel düzeyde mevcut öfke ve travmaların yatıştırılmasına katkıda bulunarak daha kapsamlı bir uzlaş ortamı yaratılmasını teşvik edebilecektir¹⁰⁶¹ Öte yandan, bu nitelikteki uygulamalar esnasında karşılaşılabilecek güçlük, bilhassa çatışmaların belirgin bir galibinin bulunmadığı ve tarafların müzakereler aracılığıyla uzlaşya mecbur kaldıkları ortamlarda, ülkenin bütünlüğünün muhafaza edilerek, toplum yapısını etkili bir biçimde onarmak ve toplumsal rehabilitenin gerçekleştirilmesi bağlamında teşekkül edebilecektir¹⁰⁶². Zira, çatışmaların ertesinde barışın tesisine yönelik ilerici ve muhafazakâr görüş ekseninde söz konusu siyasi kutuplaşmaların yanı sıra ele alınması gereken kilit unsurlarından biri, çatışmanın tüm taraflarının temsilcilerinin sürece katılımının sağlanması bakımından anayasal dönüşümün toplumda yer alan kesimlerin tamamı açısından adil biçimde yürütülmesidir¹⁰⁶³.

5.2.4.3. İkinci kurucu meclis dönemi: Anayasanın kabulü ve yürürlüğe girişi

Birinci Kurucu Meclis'te yer alan başlıca dört siyasi parti olan Nepal Maoist Birleşik Komünist Partisi (UCPN-M), Nepal Kongresi (NC), Nepal Marksist-Leninist Komünist Partisi (UML) ve Birleşik Demokratik Madhesi Cephesi (MJF-D) arasından yürütülen müzakereler neticesinde İkinci Kurucu Meclis'in oluşturulması maksadıyla yeniden seçimlere gidilmesi hususunda sağlanan mutabakat neticesinde, Yüksek Mahkeme Başkanı Khil Raj Regmi başkanlığında geçici bir hükümet kurulması yönünde karar alınmıştır. Bahse konu dört siyasi güç arasında varılan mutabakatın ardından 13 Mart 2013 tarihinde Başkan Yadav, ikinci kez gerçekleştirilecek Kurucu Meclis seçimlerinin önündeki anayasal zorlukları gidermeye dönük 25 maddeden müteşekkil yayımlanan talimat uyarınca, Adalet Bakanı önderliğindeki hükümet tarafından 19 Kasım 2013 tarihinde sandığa gidileceği kamuoyuna duyurulmuştur. Böylelikle, usulüne uygun şekilde düzenlenen seçimlere ilişkin nihai sonuçların resmi

¹⁰⁶¹ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s.14.

¹⁰⁶² Wahi, *a.g.m.*, 2011, s.14.

¹⁰⁶³ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 6.

olarak ilanının ardından İkinci Kurucu Meclis'in 22 Ocak 2014 tarihinde göreve başlamasıyla, anayasa yapım sürecine kaldığı yerden devam edilmesi sağlanmıştır¹⁰⁶⁴. İlk Kurucu Meclis seçimlerine benzer şekilde, halk 575 üyeyi doğrudan seçerken, geriye kalan koltuklar yine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiş, ancak bu kez meclisteki güç dengesi Nepal Kongresi'nin (NC) lehine değişmiştir. Parti 196 sandalyeye sahip olarak meclisteki çoğunluğu elde ederken, onu 175 sandalyeye sahip Nepal Birleşik Marksist Leninist Komünist Partisi (UML) takip etmiştir. İlk Kurucu Meclis seçimlerinden zaferle çıkan Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M) bu defa sandalye sayısı 80'de kalmasıyla ancak üçüncü sırada yer bulabilirken, Nepal Ulusal Demokratik Partisi ise 24 sandalye kazanarak Kurucu Meclis'in dördüncü büyük partisi olmayı başarmıştır¹⁰⁶⁵.

2008 senesinde gerçekleştirilen ilk Kurucu Meclis seçimlerinin akabinde şekillenen ve bilhassa, federalizm konusundaki anlaşmazlığa dayanan Nepal Kongresi (NC) ile Nepal Birleşik Marksist-Leninist Komünist Partisi (UML) arasındaki ittifak, Birinci Kurucu Meclis'in çoğunluğunu oluşturan Maoist Parti'nin (CPN-M) 2009 yılının başlarında iktidardan çekilmesiyle de devam ederek 2012 yılının ortalarında Birinci Kurucu Meclis'in son bulmasına müteakip aylarda giderek güç kazanmıştır. Bu sayede, İkinci Kurucu Meclis seçimlerinde güç dengelerinin tersine dönmesiyle, Nepal Kongresi (NC) ile Nepal Birleşik Marksist-Leninist Komünist Partisi (UML) ittifakı çoğunluğu elde ederken, Maoistler, Madhesi ve Janajati Partileri'nin ittifakının son bulup, farklı gruplara ayrılması ve aynı zamanda Nepal Kongresi (NC) ile Nepal Birleşik Marksist-Leninist (UML) ittifakının sağ görüşlü çevrelerin de desteğini alması suretiyle sağlayabileceği üçte ikilik çoğunluğa karşı koymanın mümkün olmadığı bir tablo ortaya çıkmıştır¹⁰⁶⁶.

¹⁰⁶⁴ Khanal, *a.g.m.*, 2014, s. 1.

¹⁰⁶⁵ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 35.

¹⁰⁶⁶ . Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7, 8. Maoist Başbakan Pushpa Kamal Dahal Prachanda'nın Nepal Ordusu üzerinde hakimiyet kurma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, 2009 yılının mayıs ayında istifa etmesiyle sonuçlandı. Nepal Maoist Komünist Partisi'nin (CPN-M) 2009 yılında, bir başka Maoist parti ile ittifakı sonrasında yeniden adlandırılan "*Nepal Birleşik Komünist Partisi-Maoist (UCPN-M)*" de nihayetinde mücadeleleri açısından insan onuruna yaraşır bir dönüşüm, ordunun üzerinde sivil denetim, iktidar paylaşımı ve toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik toplumsal ve siyasi katılım öngören daha kapsamlı siyasi bir gündem yaratmayı başaramadığı gibi, bu hedeflere ulaşmasına katkı sağlayabilmek adına, iktidar içerisindeki mevcut dengeleri değiştirme imkanı dahi elde edememiştir. Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 7, 8.

İkinci Kurucu Meclis'e ilişkin usul kuralları, tıpkı bir önceki Kurucu Meclis'te olduğu gibi, üyeleri Meclis içinden seçilen çeşitli komitelerin kurulmasını öngörmekteydi. Bu bağlamda, halkın sürece katılımı konusunda ilgilenmek üzere “*Toplumsal İlişkiler ve Anayasal Öneri Komitesi*” kurulmakla birlikte, bir önceki Kurucu Meclis'in işleyiş usullerinin aksine, İkinci Meclis ile Toplumsal İlişkiler ve Anayasal Öneri Komitesi'nin işleyişine dair usuller, anayasa taslağı hazırlanması öncesinde komitenin halka yönelik müzakereler düzenlemesini mecburi kılmazken, bunun yerine halkın talep ve önerilerinin taslağın oluşturulması akabinde alınmasını öngörmekteydi (Kurucu Meclis İçtüzüğü, 2014, Bölüm 11, Madde 68). Bu düzenleme uyarınca, halkın yalnızca seçkinler marifetiyle hazırlanmış bir metin üzerinde kanaat beyan etmelerine müsaade edilmesi suretiyle taslağın esasları üzerinde toplumun herhangi bir etkisi bulunmaması, şüphesiz anayasa yapım sürecinin katılımcılığına gölge düşürebilmektedir. Öte yandan usul kurallarında, meclis üyelerinin toplumun geneline ait görüş ve önerileri esas alma mecburiyetine dair bir hükme yer verilseydi, söz konusu eksiklik telafi edilebilecekken, böylesi bir şart İkinci Nepal Kurucu Meclisi'nin usul kurallarında mevcut bulunmamaktadır. Bununla birlikte, İkinci Kurucu Meclis 2014 İç Tüzüğü, 11'inci Bölüm, 66'ncı maddesi ile yeni bir komite olan “*Anayasal Tutanakları İnceleme ve Tespit Komitesi*” kurulması öngörülmüş olup, Birinci Kurucu Meclis tarafından hazırlanan belgeleri incelemek ve bu belgeler içerisinde halihazırda üzerinde mutabık kalınmış konular ile ihtilaflı meseleleri tespit etmekle görevlendirilmiştir¹⁰⁶⁷.

Birinci Kurucu Meclis'in görev süresinin 2012 yılında sona ermesinin akabinde, kapsayıcı yaklaşım ve federal devlet yapısı başta ülkenin önde gelen siyasi partileri olmak üzere, medya, kamu kurumları, bürokrasi, yargı ve sivil toplumun çeşitli kesimlerinin eleştirilerine konu olmakla birlikte, ülkenin egemenlik yetkisini zayıflatacağı ve ulusal düzeyde ayrıştırıcı etkileri bulunacağı gerekçesiyle pek çok kesim tarafından reddedilmiştir¹⁰⁶⁸. Nitekim kilitlenme noktasında, ilki 25 Nisan'da, ikincisi ise 12 Mayıs'ta meydana gelen ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine, başkent Katmandu ile çevresindeki bölgelerde altyapının büyük ölçüde zarar görmesine yol açan iki şiddetli depremin ardından ülke büyük bir kaosa sürüklenmiştir. Bu gelişmelerin yarattığı kaosun ortasında ve kısmen de olsa siyasi

¹⁰⁶⁷ Saati, a.g.m., 2017, s. 35

¹⁰⁶⁸ Ramsbotham ve Thapa, a.g.m., 2017a, s. 7 – 8.

aktörler gereken iradeyi sergileyerek anayasa yapım sürecini tekrar rayına oturtmak üzere 16 maddelik bir anlaşma üzerinde mutabakat sağlamayı başarmışlardır¹⁰⁶⁹.

Nepal'in yeni anayasası oldukça meşakkatli süreçlerin ardından yürürlüğe girebilmiştir. Zira, Birinci Kurucu Meclis'in görev süresinin defalarca uzatılmasına karşın; silahlı kuvvetlerin kontrolü ile Maoist güçlerin ulusal orduya iltihakı, federal devlet yapısı, seçim sistemi ve yargı düzeni ile ilgili hususlar başta olmak üzere, muhalif siyasi gruplar arasındaki ciddi görüş ayrılıkları dolayısıyla anayasanın hazırlanması mümkün olamamıştır. Öyle ki, İkinci Kurucu Meclis döneminde dahi, önde gelen siyasi partiler arasında baş gösteren karşılıklı çekişmeler ve ısrarcı tutumlar neticesinde nihai metin oluşturulmaksızın dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır¹⁰⁷⁰. Bu esnada, 25 Nisan 2015 tarihinde meydana gelen yıkıcı deprem, üç büyük siyasi partinin yanı sıra Madhesh'in temsilciğini üstlenen parti de dahil olmak üzere, aralarındaki fikir ayrılıklarını bir kenara bırakarak 25 Ocak 2015 tarihinde 16 maddelik bir siyasi mutabakata varmalarını teşvik etmiştir. Anılan siyasi mutabakat, 20 Eylül 2015 tarihinde yeni Nepal Anayasası'nın yürürlüğe girmesine zemin oluşturmuştur. Neticede, Kurucu Meclis üyelerinin %91'i anayasa yapım sürecine iştirak etmiş olup, 597 üyeden %85'i de Anayasa lehine oy kullanmıştır. Onay düzeyinin bu denli yüksek oluşu, Anayasa'nın yaygın biçimde kabul gördüğünün bir nişanesi sayılmıştır. Bununla birlikte, Hindistan Anayasası'nın kabulünde Kurucu Meclis üyelerinin yalnızca %67'sinin onay vermiş olduğu dikkate alındığında, 2015 Nepal Anayasa'nın geniş kitlelerce kabul edilmesi dolayısıyla daha kapsamlı bir örnek teşkil ettiği yönünde bir algı oluşmuştur¹⁰⁷¹.

Sonuç olarak, İkinci Kurucu Meclis döneminde yürütülen anayasa yapım sürecinin farklı aşamalarına ilişkin çerçeve doğrultusunda, halkın katılımına kritik meseleler etrafında ortaya çıkan tikanıklıkların siyasi aktörler marifetiyle aşılmasının ardından, dolayısıyla sürecin ilerleyen aşamalarda, taslağın tamamlanmasının akabinde Nepal halkı sürece katılmaları yönünde davet edilmiştir. Bununla birlikte, Nepal'de anayasa yapımına yönelik ikinci girişimin halkın katılımından ziyade siyasi seçkinlerce yürütülen müzakere, uzlaşma ve oyalama taktiklerine (*logrolling*) sahne olmuştur. Toplumsal katılım, bilhassa katılımın alınacak kararlar üzerinde etki düzeyi

¹⁰⁶⁹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

¹⁰⁷⁰ Tripathi, *a.g.m.*, 2016, s. 115.

¹⁰⁷¹ Tripathi, *a.g.m.*, 2016, s. 115 – 116.

bağlamında, 2013-2015 anayasa yapım sürecinin 2008-2012 sürecine nazaran daha düşük düzeyde katılımcı bir yaklaşım benimsediği söylenebilir¹⁰⁷². Zira, İkinci Kurucu Meclis döneminde anayasa taslağının hazırlanması aşamasında Nepal halkın görüşlerine başvurulmadığı gibi, hazırlanan metne ilişkin geri bildirimleri açısından da kendilerine sadece 15 günlük bir süre ayrılması söz konusu olmuştur. Her ne kadar hükümet tarafından, Nepal halkının sürece katılımı bakımından tanınan sınırlı sürenin en verimli şekilde değerlendirmesini teşvik etmek amacıyla iki resmî tatil günü ilan etmiş ve görüş bildirme faaliyetlerinin ülkenin tüm bölgelerinde yürütülmesini sağlamaya dönük gerekli tüm tedbirleri almasına karşın, 15 günlük süre zarfında halkın sürece katılımının ne düzeyde gerçekleştiği hususunda birtakım kuşklar bulunmaktadır¹⁰⁷³. Öte yandan, nihai metnin kabulü bağlamında, ikinci anayasa yapım sürecinin başarı kaydettiği ileri sürülebilmektedir. Nitekim, 2015 yılının Eylül ayında Kurucu Meclis tarafından Nepal halkı adına hazırlanan yeni anayasa yüksek bir katılım ve üyelerin çoğunluğunun onayı ile kabul edilmesi dolayısıyla toplum düzeyinde sağlanan mutabakat neticesinde yürürlüğe girdiği ileri sürülebilmektedir¹⁰⁷⁴.

5.2.5. Nepal Demokratik Yeni Anayasa Yapımı Sürecinin Toplumsal Mutabakata Katkıları

Nepal’de iç çatışmaların sona ermesinin hemen ardından, 2006 yılında Kapsamlı Barış Anlaşması’nın imzalanmasından itibaren oluşan katılım ve kapsayıcılık odaklı gündem, Nepal’in siyasi ve toplumsal yapısını şekillendiren liberal ve muhafazakar bloklar ile bu bloklar etrafında değişkenlik arz eden hizalanmalar ve ittifaklar bağlamında yön kazanmıştır. Anayasal federalizm, çatışma sonrası dönemde iktidarın yeniden yapılandırılması ve dolayısıyla sosyo-politik çekişmelerin ana odağı halini almıştır. Bu durum Nepal’in coğrafi konumu itibarıyla etnik özerklik ile adem-i merkeziyetçiliğin savaş hakkının (*jus ad bellum*) asli unsurları olması yönünde mücadele eden ayaklanmacılar tarafından ağırlıklı şekilde ülkenin sınır bölgelerinde yürütülen başkaldırının yayılmacı etkisi neticesinde, oldukça karmaşık bir görünüm

¹⁰⁷² Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

¹⁰⁷³ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

¹⁰⁷⁴ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36. Zira, böylesine kısa bir süre içerisinde, bilinçli bir geri bildirimin ön koşulu olarak, halkın büyük kısmının taslağın tamamını okuyabilmek üzere yeterli zamana sahip olup olmadığı sorgulanabilmektedir. Geri bildirim için ayrılan sürenin yetersizliğinin yanı sıra, başka bir mesele de halkın sürece olan katkısına ilişkindir. İkinci Kurucu Meclis’in İç Tüzüğü kapsamında, üyelerin geri bildirimleri değerlendirmesi ve taslağın onaylanması öncesinde taslağa entegre etmesi gerekliliğine işaret eden herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

kazanmıştır¹⁰⁷⁵. Öte yandan, siyasi yelpazenin her iki kanadında yer alan önemli sayıda seçmenin federal yapının tasarlanması üzerine yürütülen müzakerelere sıfır toplamı bir mesele çerçevesinde yaklaşması, marjinalize edilmiş pek çok grubun hedefi doğrultusunda temsilde adalet ilkesi ve kamu kaynaklarının paylaşımına yönelik gerekli güvencelerin tesis edilmesini mümkün kılacak kimlik temelli federalizm taleplerinin giderek daha yoğun bir şekilde vurgulanmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak merkezde, taşrada ve aynı zamanda merkez ile taşra arasında, eyalet ve alt birimler düzeyinde gerçekleştirilen muhtelif faaliyetler ve yürütülen müzakereler, karşılıklı pazarlıklara dayalı siyasi mutabakat zemininin oluşmasına katkıda bulunulmuştur¹⁰⁷⁶. Neticede, 2015 Anayasası'nın ilan edilmesiyle birlikte Nepal, anayasalarını Kurucu Meclis aracılığıyla yürürlüğe koyan ülkelerin arasında yer almıştır¹⁰⁷⁷.

Son dönemlerde yürütülen araştırmalar doğrultusunda pek çok farklı ülkede deneyimlenmiş demokratik anayasa yapım süreçlerinde, halkın sürece katılımı ile siyasi liderler boyutunda müzakerelerin yürütülmesi aşamalarının düzenlenmesi hususunda, sürecin ilk aşamasında mutlak surette siyasi seçkinlerce yürütülen müzakereler ve pazarlıkların esas alındığı görülmektedir. Siyasi aktörler nezdinde sağlanan mutabakatın ardından, sürecin ikinci aşamasında halk katılımının sağlanmasına dönük faaliyetlerin gerçekleştirildiği çift kademeli yöntemin benimsendiği ve 2013-2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen Nepal anayasa yapım süreciyle benzer aşamaların tercih edildiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, benzer bir yaklaşımın tercih edildiği, Güney Afrika'da 1996 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ile neticelenen anayasa yapım süreci ve yine aynı şekilde 2014 Anayasası'nın kabulü ile sonuçlanan Tunus anayasa yapım süreçlerinin her ikisi açısından da gerek vatandaşlarını sürece dahil etmeleri gerekse önde gelen tüm siyasi partilerin üzerinde mutabık kalmaları suretiyle müşterek paydada buluşulan ve itibar gören anayasalar yapmayı başarmışlardır Dolayısıyla, böylesi çift kademeli bir yaklaşımın esas alınması, bilhassa toplumsal kutuplaşma kaynaklı çatışmaların akabinde yeni anayasa

¹⁰⁷⁵ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 5.

¹⁰⁷⁶ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 5.

¹⁰⁷⁷ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 116.

yapma girişiminde bulunan devletler açısından başvurulabilecek temel bir şablon teşkil edebilecektir¹⁰⁷⁸.

Nepal’de yürütülen yeni anayasa yapım süreci, her ne kadar öngörülenden daha uzun bir vadeye yayılmış olsa da, sürece ilişkin olumlu bir tablo çizilebilmek adına yeterli pek çok kanıt mevcuttur. Zira, devlet ve iktidar partilerine karşı mücadele içerisinde olan muhalif direnişçilerin monarşiyi çökertmek amacıyla işbirliği yoluna gitmeleri, Nepal’in henüz gelişmekte olan demokrasisinin sağlam bir zemine dayandığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, muhalif bir hareket olmalarına karşın Nepal Maoist Birleşik Komünist Partisi (UCPN-M)¹⁰⁷⁹ Birinci Kurucu Meclis seçimlerinde en fazla sandalyeyi kazandığında, Nepal Kongresi (NC) ve Nepal Birleşik Marksist-Leninist Komünist Partisi (UML) sonuçları nezaketle kabul ederek iktidara ortak olmuşlardır¹⁰⁸⁰. Benzer şekilde, İkinci Kurucu Meclis seçiminde Nepal Kongresi (NC) lehine bir sonuç elde edildiğinde, Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M) kendi çıkarlarını ve farklı eğilimlerini bir kenara bırakarak kazanan partiyle el ele vermiştir. Tarafların verilen karşılıklı tavizler doğrultusunda uzlaşmaya yönelik sergiledikleri tutum, Nepal’de laik federal demokratik bir cumhuriyet kurulması hedefine dönük görevlerini ifa etmek üzere bir arada faaliyet yürütme konusundaki kararlılıklarının da bir göstergesi niteliğindedir. Öte yandan, kralın iktidardan düşürülmesinin ardından monarşinin yeniden tesis edilmesine ilişkin herhangi bir girişimde bulunulmamış olması da halkın demokratik, adil ve kapsayıcı toplum düzenini muhafaza etme yönündeki iradesini yansıtmaya bakımından son derece mühimdir¹⁰⁸¹.

Bunun yanı sıra, uluslararası paydaşlar, özellikle ülkenin sınır komşuları, Hindistan ve Çin’in yanı sıra Batılı destekçiler ve Birleşmiş Milletler, geçiş sürecinin barışçıl ve kapsayıcı usullerle gerçekleşmesinde önemli rol üstlenmiş görünse de, esas itibarıyla harici aktörler, bilhassa kapsayıcılık konusunda destek vermek üzere faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlar, ülkedeki reform yanlısı ve muhafazakar kesimler arasındaki yoğun mücadele esnasında saf tutmamak adına siyasi düzlemde beklenenden daha az nüfuz sahibi olmuş ve zaman içerisinde etkileri giderek

¹⁰⁷⁸ Saati, *a.g.m.*, 36 – 37.

¹⁰⁷⁹ O dönemde adı Nepal Maoist Komünist Partisi (CPN-M) şeklindedir.

¹⁰⁸⁰ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 2.

¹⁰⁸¹ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *a.g.e.*, 2015, s. 2.

zayıflamıştır. Nitekim, çatışmaların sona ermesinin akabindeki dönüşüm sürecinde siyaset sahnesine adım atan, başta Maoistler ve aynı zamanda kimlik temelli siyasi parti ve gruplardan oluşan, kapsayıcılık yanlısı güçlerin etkilerinin de tedricen azalmasına bağlı şekilde daha kapsamlı eğilimleri yansıtan bir tablo ortaya çıkmıştır¹⁰⁸².

Öte yandan, Nepal 2015 Anayasası yapımı esnasında federal sistemin tesisine ilişkin mutabakat sağlanmış olmakla birlikte, oluşturulan yedi eyaletin sınırının belirlenmesi ileriki süreçlere bırakılmıştır. Bu bağlamda olağan süreçlerde, eyaletlerin sınırlarının tespiti konusunda net bir uzlaşa sağlanamaması neticesinde, marjinalize edilmiş çok sayıda etnik grubun siyasi temsil düzeyinin artmasına mukabil, ilgili toplulukların beklenti ve taleplerini bütünüyle karşılamaya muktedir oldukları söylenemez. Diğer yandan, 2015 Anayasası çerçevesinde, eyaletlerin yetkilerinin oldukça kısıtlı tutulması sebebiyle temsilcilerinin hükümette nispeten düşük bir konuma sahip olmaları dolayısıyla, uzun yıllar boyunca toplumdan soyutlanmış kesimlerin beklentilerine yönelik gerekli yasal düzenlemeleri hayata geçirebilme kabiliyetleri de aynı oranda düşük kalması muhtemeldir¹⁰⁸³.

Bunun yanı sıra, yapılan anayasa Nepal halkının tamamının ortak kabulüne mazhar olamayıp, Madheshi halkına karşı ayrımcı ve adaletsiz olduğu yönünde eleştiriler dolayısıyla, bilhassa Tarai bölgelerinde çeşitli boykotlar, karartmalar ve hatta sert protesto gösterileriyle karşılanmıştır. Bununla birlikte, Madheshi topluluğu nezdinde, nispi temsil, katılım, vatandaşlık ve eyalet sınırları konusunda ayrımcılık

¹⁰⁸² Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017a, s. 5.

¹⁰⁸³ Payne ve Breen, *a.g.m.*, 2023, s. 178. “*Anayasal Tasarım*”, anayasa metnlerinin temelini oluşturan amaçlar ile işlevleri ilişkilendirmek maksadıyla başvuran bir ifadedir. Zira, anayasaların ihtiva ettiği tüm bileşenler, yine anayasa kapsamında bizzat öngörülen amaçlarla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, anayasal dokunun doğru biçimde ele alınması, uygulama aşamasında metnin değerlendirilmesi konusunda faydalı bir kılavuz vazifesi görecektir. Anayasal tasarım yöntemlerinden biri de anayasayı bir nevi “*çerçeve*” enstrüman niteliğinde kabul etmektir. Bu bağlamda, çerçeve metin yalnızca üzerinde mutabakat sağlanabilen temel normatif mesele ve esasları ihtiva etmek suretiyle, yasama faaliyetlerine ilişkin genel esasları belirlemekle birlikte, halihazırda üzerinde mutabakat sağlanamayan pek çok meselenin çözümünü ileriye dönük yasama süreçlerine devretmesi söz konusu olacaktır. Bu bağlamda bir seçenek olarak ileri sürülebilecek “*temel yapı*” modeli, yeni anayasanın yapımında devletin temel fonksiyonlarına odaklanılması suretiyle öncelikle devleti oluşturan temel organlar olan yasama, yürütme ve yargı erklerinin tesis edilmesi esasına dayanmaktadır. Nitekim, anayasa veya kanunla öngörülen herhangi bir sınırlama bulunmadığı takdirde, devlet erklerinin yasal olarak tasarrufta bulunabilme yetkisine haiz olduğuna dair bir karine mevcuttur. Dolayısıyla, iktidarın denetimi ve sınırlandırılması, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ile istikrarın sağlanması bakımından devletin organlarının belirlenmiş yetki sınırları dahilinde faaliyet göstermesi mümkündür. Wahiu, *a.g.m.*, 2011, s.20.

yapılmasını öngören anayasal hükümlerden kaynaklı hoşnutsuzluklar açıkça dile getirilmişse de yeni Anayasa'nın herhangi bir Madhesh grubu tarafından açıkça reddedilmesi yahut yok sayılması söz konusu olmamıştır. Neticede bu husus, kara bulutların içerisinde görülen bir ışık olarak değerlendirilebilir. Zira, yeni anayasanın muhtelif olumsuzluklara, karışıklıklara ve yoğun siyasi hamlelere maruz kalmasına mukabil başarılı bir şekilde yürürlüğe girebilmesi Nepal halkı açısından da ayrıca bir itibar ve memnuniyet kaynağı teşkil etmektedir¹⁰⁸⁴. Nitekim, Nepal'de kapsayıcı değişime yönelik uzun yıllar boyunca yürütülen müzakereler neticesinde birtakım meseleler üzerine mutabakat sağlanmış olmakla birlikte, kağıt üzerinde mutabık kalınan hususlara fiiliyatta her daim riayet edilmemiş, bilhassa devlet kurumları nezdinde orantılı temsil konularında belirgin eksiklikler ve mütemadi tikanıklıklar varlığını korumuştur. Öte yandan, söz konusu mutabakatlar tedrici biçimde, giderek artan bir ivmeyle devlet ve toplumun daha adil bir niteliğe kavuşmasına katkı sağlamıştır. Nihayetinde sürece dair genel bir değerlendirme yapıldığında, bu yönde pozitif bir ilerleme kaydedildiği ifade edilebilir¹⁰⁸⁵.

Kuşkusuz, Kurucu Meclis tarafından ilan edilen 2015 Nepal Anayasası, bir yandan geçiş dönemini nihayete erdirirken, diğer yandan barış sürecinin makul bir sonuca bağlanmasını öngören tarihi bir adım niteliği taşımaktadır¹⁰⁸⁶. Ancak ne var ki, Yeni Anayasa'nın toplum nezdindeki itibarının devamı, büyük ölçüde katılımcı ve kapsayıcı niteliğini sürdürebilmesine dayalı olmakla birlikte, federal sistem doğrultusunda taahhüt edilen “yenilikçi devlet yapılanmasının” siyasi söylemlerde giderek artan bir şekilde örtüşmesi dolayısıyla, sistemin beklentileri karşılamadığı yönünde oluşması muhtemel toplumsal algı, Anayasa'yı ciddi şekilde zaafa uğratabilecektir. Buradan hareketle, özellikle çatışmaların akabinde tesis edilen barışçıl düzenin muhafazası da esas olarak federal sistem çerçevesinde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderebilmesi, kapsayıcı politikaların teşviki ve aynı zamanda bölgeler arası farklılıklar karşısında sergilenecek duyarlı yaklaşımlara bağlı bulunmaktadır¹⁰⁸⁷. Bununla birlikte, Nepal Komünist Partisi-Maoistler tarafından

¹⁰⁸⁴ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 116.

¹⁰⁸⁵ Ramsbotham A., Thapa, D. (2017b). “Peace Process.” *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, s. 11.

¹⁰⁸⁶ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 130.

¹⁰⁸⁷ Payne ve Breen, *a.g.m.*, 2023, s. 178.

yürütülen İkinci Halk Hareketi'nin 2006 yılının Nisan ayındaki başarısının hemen ardından ilan edilen ateşkes ile Nepal'de başlayan barış süreci, zaman zaman meydana gelen aksaklıklar neticesinde ortaya çıkan çeşitli şiddet olaylarına karşın istikrarını korumayı başarmıştır. Nitekim, ülkenin belirli bölgelerinde toplumsal muhalefet devam etmekle birlikte, kalıcı bir silahlı çatışma dönemi yaşanması muhtemel görünmemektedir¹⁰⁸⁸.

Kısacası, toplumsal kutuplaşmalar ekseninde meydana gelen iç çatışmaların ardından gerçekleştirilen anayasa yapım süreçlerine ilişkin, mevcut koşullardan bağımsız şekilde her bağlamında geçerli olabilecek yegane bir yol haritası yahut genele hitap etmeyi başaran standart bir yaklaşımın ortaya konabilmesi mümkün görünmemekle birlikte, geçiş süreçleri esnasında yapılan anayasalar açısından değerlendirildiğinde, sürecin her aşamasının salt seslerini duyurmaları maksadıyla halka açılmasından ziyade; katılım vasıtasıyla yeni yapılacak anayasaya yönelik toplumsal aidiyet hissiyatının yaratılmasına ve aynı zamanda mevcut koşullar çerçevesinde uzlaşılması güç anayasal meseleler üzerinde, siyasi aktörlerin birtakım tavizler vermek suretiyle mutabakata varmalarına imkan tanımak noktasında dengeli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğine işaret eden benzer eğilimlerin tespit edilmesi olanaklıdır¹⁰⁸⁹. Neticede, pek çok vakada görülebileceği üzere, Nepal örneğinde de Kurucu Meclis'in doğrudan halk tarafından seçildiği gerçeği dolayısıyla halka kapalı yürütülen müzakere aşamalarında dahi söz konusu müzakerelerin, bizzat halk tarafından seçilerek işbaşına getirilen siyasetçiler nezdinde sürdürüldüğü, bu bağlamda halkın seçtiği temsilciler vasıtasıyla dolaylı olarak sürece müdahil edildiği gerçeğinin altının çizilmesi önem arz etmektedir¹⁰⁹⁰.

¹⁰⁸⁸ Ramsbotham ve Thapa, *a.g.m.*, 2017b, s. 11.

¹⁰⁸⁹ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

¹⁰⁹⁰ Saati, *a.g.m.*, 2017, s. 36.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkenin anayasal düzeni, yürürlükteki anayasası aracılığıyla belirlenmekte olup, mevcut anayasa ne ölçüde özgürlükçü ise o ölçüde özgür, ne düzeyde demokratik ise o oranda demokratik, ne derece otoriter ise o denli otoriter bir yapıya bürünmektedir. Anayasal kültürün yeterince yerleşik hale gelmediği toplumlarda, yürürlükte bir anayasa bulunmasına mukabil, temel dayanak noktası işlevi görmesi bakımından, siyasi yaşamın standartlarını teşkil eden bir anayasanın varlığından söz edilemez. Asgari müştereklerde, devletin ve siyasi sistemin hukuki açıdan düzenleyicisi addedilen anayasalar böylesi bağlamlarda, fiiliyatta etkili rolün sahibi yürürlükteki anayasalar değil, daha ziyade ülkenin önde gelen liderleri ile iç içe geçmiş olan siyasi partiler arasındaki ittifaklar yahut ve çekişmeleridir¹⁰⁹¹. Dolayısıyla, anayasa yapım süreçleri, anayasaların gelecekteki başarısı üzerindeki önemli etkenlerden biridir¹⁰⁹². Anayasalar, ait oldukları toplumun tüm farklı kesimleri tarafından onaylanıp kabul görmedikçe ülkede barış, istikrar ve kalkınmanın sürdürülebilir olması güçtür. Anayasaların toplum tarafından benimsenmesi adına, halkın anayasa yapım süreçlerine katılımının teşvik edilmesi suretiyle bilgi ve sağduyu çerçevesinde yürütülen müzakereler neticesinde hazırlanması mühimdir. Öte yandan, parti mensuplarının vicdanlarını veya iç benliklerini bir kenara bırakıp, salt parti liderlerinin talimatları doğrultusunda el kaldırmaları neticesinde kabul edilen bir anayasanın, demokratik anlamda başarılı olması olanaksızdır¹⁰⁹³.

Bu noktadan hareketle toplumsal meselelerin anayasal zeminde ele alınması, o meseleyi olağan siyasi faaliyetler kapsamının ötesine geçirerek, ulusal kimliğin daimî bir unsuru haline dönüştürmesi dolayısıyla bu gibi hususların anayasal düzeyde tartışılması dahi vatandaşlar arasında toplumsal kimliğin temel ögesini teşkil ettiği algısı yaratarak, bilhassa muhalifler açısından sıklıkla zorunlu aidiyet meselelerine kapı aralayabilmektedir¹⁰⁹⁴. Bununla birlikte, geçmiş deneyimlerden bütünüyle

¹⁰⁹¹ Schlink, B. (1994). "German Constitutional Culture in Transition." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, s. 197.

¹⁰⁹² Thomashausen, *a.g.e.*, 2011, s. 109.

¹⁰⁹³ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 130.

¹⁰⁹⁴ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 128 – 129. Benzer bir durum, yoğun şekilde benimsenmiş bir ahlaki yaklaşımı bir diğerinden üstün kılan alt düzeydeki anayasal taahhütler bakımından da söz konusu olabilir. Örneğin, dini açıdan ele alınan kürtaj meselesi olağan yasama sürecinde ele alındığında, bu konuda çetin mücadeleler verilebilir, ancak sonuç ne olursa olsun, vatandaşların bu nedenle ülkeye olan

uzaklaşma çabası doğrultusunda gerçekleşen yeni anayasa yapım süreçlerinde, kimliğe ilişkin meselelerin anayasal düzlemde ele alınması memnuniyet yaratabileceği gibi, Apartheid'ın kesin suretle reddinin öngörüldüğü Güney Afrika'nın anayasal dönüşümü söz konusu toplumsal memnuniyete ilişkin güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ancak yine de vatandaşların temel prensipler üzerinde dahi fikir ayrılığına düşebileceği vizyona sahip ülkelerde, kimlik meseleleri üzerinde neticeye ulaşma konusunda temkinli davranmalı, geri dönüşü neredeyse olanaksız yabancılaştırmanın potansiyel bedelinin farkına vararak böylesi bir durumun mümkün olduğunca önüne geçilmelidir. Aynı zamanda, kimlik meselelerine dair anayasal düzenlemeler, toplumun müşterek değerlerinin öne sürüldüğü abartılı bir iddianın tesadüfi neticesi değil, bilinçli bir kararın ürünü olmalıdır¹⁰⁹⁵ ki, toplum nezdinde anayasa kendi epik yaratıcı gücü ile meydana getirdiği bir eser, bizzat kendisine ait bir simge olarak addedilmesi suretiyle saygıya muktedir olarak algılanabilsin¹⁰⁹⁶.

Yeni bir anayasa yapma yahut mevcut anayasayı değiştirme süreçlerinde, temel hukuki ve siyasi tercihlerin sağlıklı bir bilgilenme ve istişare dönemi sonrası ortaya konması, yapılacak yeni anayasanın veya anayasa değişikliğinin geniş halk kitleleri tarafından kabul görmesinin ve böylelikle daha uzun ömürlü olabilmesinin ön koşuludur¹⁰⁹⁷. Anayasalar yalnızca hukuki metinler yahut normatif bir kurallar bütününden ibaret olmayıp aynı zamanda toplumun bir bütün olarak kültürel yapısını, miraslarının bir yansımasını ve beklentilerinin temelini oluştururlar. Bütün bu sebeplerle anayasa yapımı, özellikle anayasa yapım sürecinin ihtilaf sonrası toplumlarda geçiş döneminin bir parçası olarak ortaya çıkmış olması halinde hayati önem arz etmektedir¹⁰⁹⁸. Zira, yeni anayasa yapım süreci kutuplaşmış toplumlarda anayasacılık kültürünü tesis etme mücadelesi bakımından kendilerine harici bir gözle bakabilecek bir ayna işlevi görmektedir.

Günümüzde yeni anayasa yapımı bilhassa kutuplanmış toplumlar açısından ihtilaf sonrası barış sürecinin ayrılmaz bir parçası halini almıştır. Özellikle yeni kurulan devletler ve demokrasiye geçiş sürecinde olan antidemokratik rejimler açısından yeni

aidiyetlerini sorgulamaları pek olası değildir. Sonuç, yani kürtaj hakkı ya da yasağı Anayasada hüküm altına alındığında yabancılaştırma çok daha büyük olabilir. Webber, *a.g.m.* 2000, s. 128 – 129.

¹⁰⁹⁵ Webber, *a.g.m.* 2000, s. 129.

¹⁰⁹⁶ Murphy, *a.g.m.*, 1993, s. 9.

¹⁰⁹⁷ Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. Giriş Bölümü.

¹⁰⁹⁸ Hughes, *a.g.e.*, s. 8

anayasa yapımı giderek artan bir öneme sahiptir. Değişen dünya düzeni karşısında anayasa yapım çalışmaları da aynı doğrultuda gelişmekte ve 21'inci yüzyıl anayasacılığı, geleneksel yöntemlere dayalı olarak gerçekleştirilen süreçleri yeniden şekillendirerek adeta demokratik katılım sürecine dönüştürmektedir¹⁰⁹⁹. Anayasalardan beklenen sadece devletin kurumsal yapısını oluşturmaları ve güçler dengesini düzenlemeleri değildir. Zira anayasalar aynı zamanda bir ulusun ortak kimliği ve değerlerini de ifade etmek suretiyle kurucu bir rol oynamaları dolayısıyla devletin kimlik sözleşmesi olarak da işlev görmektedirler. Anayasalar, toplumun müşterek temel inanç ve beklentilerini ortaya koydukları ölçüde benimsenerek vatandaşlara aidiyet hissiyatı, kısaca “*Biz Halk*” ifadesinin “*Beni*” de kapsadığı algısı yaratırlar¹¹⁰⁰. Buna yönelik olarak anayasal dönüşüm sürecine ilişkin topluma yeterli ve güvenilir bilgi akışının sağlanması ve sürece ilişkin görüşlerini özgürce ifade edebilecekleri bir ortam yaratılması, temel anayasal meselelere yönelik halk eğitimi programları hazırlanması, azınlıklar ve dışlanmış gruplar da dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerinden vatandaşların sürece katılımı, siyasi partilerin toplumun anayasal sürece katılımını teşvik eden aracı kurumlar olarak etkin rol oynaması önemlidir. Ayrıca tüm yetkili mercilerin farkındalık yaratma ile istişare girişimlerinin bağımsız ve tarafsız şekilde yürütüldüğünün denetlemesi açısından gerekli koşulların sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır¹¹⁰¹.

Dolayısıyla siyasi aktörler, iktidarın kullanılması ile bireylerin toplum ahlakının dışında bir araç konumuna getirilmesi arasındaki muğlak çizginin farkında olmaları önem taşımaktadır. Bu tür bir sınırı aşmanın ahlaki maliyetinin ve meşruiyet alanına geri dönmenin zorluklarının farkındalığıyla söz konusu sınırı aşmaktan imtina etmelidir. Ayrıca yaşadığı topluma yönelik yakınlık hissiyatını muhafaza etmeli, vatandaşların ideale yönelik duyarsızlıklarını ve ayrıca kültürel değerler bağlamında devamlılık arz eden güçlü bir birlikteliği sürdürme konusundaki isteksizliklerini göz önünde bulundurarak, onlara kişiler üstü tek bir oluşuma mensup olduklarını hissettirmelidir. Söz konusu aidiyet duygusunu toplumun, müşterek menfaat

¹⁰⁹⁹ Hart, *a.g.m.*, 2003, s. 1.

¹¹⁰⁰ Lerner, *a.g.m.*, 2010, s. 69.

¹¹⁰¹ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 12 – 13.

konusunda sorumluluk almaya yeterince hazır olmadığı ve bizzat kendisinin bu konudaki mesuliyeti konusunda sahip olduğu bilinci koruyarak sürdürmelidir¹¹⁰².

Demokratik usuller çerçevesinde, toplumda mevcut tüm farklı grupları, ilgili aktör ve paydaşların katılımının teşvik edildiği anayasa yapım süreçlerinin, demokrasiye yönelik katkılarının yanı sıra, yeni anayasal düzeni sağlamlaştıran kurumsal tercihlerle neticelenme ihtimali de yüksektir. Dolayısıyla, bunun bilincinde hareket eden anayasa yapıcılar, demokratik anayasa yapımının kalite düzeyini ölçmeye yönelik kriterlerini katılım ve kapsayıcılık esaslarına dayalı olarak tespit etmelidirler¹¹⁰³. Her ne kadar ihtilaf sonrası anayasal dönüşüm süreçleri çözüme yönelik önem taşısa da karşılaştırmalı deneyimler göstermiştir ki hukuki denetim ve meşruiyet çoğu zaman siyasi çıkar uğruna feda edilmektedir. Kasıtlı olsun yahut olmasın, mevcut rejimin temel unsurlarının muhafaza edildiği aceleci çözümlerin, pek çok durumda risk teşkil eden, sürecin tamamını rayından çıkararak daha derin istikrarsızlık sonucu şiddete yol açabilecek muhtelif koşul ve değişkenlere tabi olan uzun ve zahmetli süreçlere tercih edilmesi söz konusu olmaktadır¹¹⁰⁴. Hızlı kazanımlar elde etmek uğruna sonuçta daha azına razı gelmek, bu süreçler içerisinde yer alan gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde faaliyet gösteren siyasi aktörler açısından da tercih edilebilir bir yöntem olarak değerlendirilmektedir¹¹⁰⁵. Esas itibarıyla çatışan menfaatler, azınlıkların sahip olacağı haklar, özerklik ve muhtelif siyasi tercihlerin anayasal düzlemde detaylandırılması suretiyle ele alınabildiği takdirde, siyasete özgü “kazanan her şeyi alır” etkeninin asgariye indirilmesi yahut tümüyle ortadan kaldırılması yönünde bir eğilimi de beraberinde getirecektir. Bu konudaki örnekler, yeni bir anayasal düzen oluşturmak amacıyla çatışmaları bir dayanak noktası kılmak yerine hali hazırda mevcut bulunan yapılar üzerine inşa etmenin önemini ortaya koymaktadır. Zira tesis edilecek yeni yapıların çözüme yönelik olası yetersizliği halinde, böylesi bir ihtimalin gerçekleşmesi anayasa yapımını kesintiye uğratarak çatışmaların yeniden nüksetmesine zemin hazırlayabilecektir¹¹⁰⁶.

Anayasalara yüklenen anlamlar doğası gereği karmaşık nitelikte olup, anayasal dönüşümün yahut yeni anayasa yapımının, bilhassa toplumsal mutabakatın

¹¹⁰² Shils, *a.g.m.*, 1958, s. 470.

¹¹⁰³ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 36.

¹¹⁰⁴ Khan, *a.g.e.*, 2022, s. 5.

¹¹⁰⁵ Khan, *a.g.e.*, 2022, s. 5.

¹¹⁰⁶ Wahi, *a.g.m.*, 2011, s. 5.

sağlanmasına dönük barış ortamı yaratılması esnasında karşılanan muhtelif güçlüklerin aşılmasına yönelik bir çözüm niteliği taşımaktadır. Böylelikle yeni anayasaların yürürlüğe konulması uzun ve çekişmeli bir sürece dönüşmesi muhtemeldir. Bu doğrultuda, özellikle kutuplaşmış toplumlar bağlamında anayasal dönüşüm süreçlerinin farklı toplumsal gruplar nezdinde görüş ayrılıkları ve çıkar çatışmalarına sahne olma ihtimali dolayısıyla, anayasal tercihlerin değerlendirilmesi aşamasında yürütülecek müzakerelerin söz konusu anlaşmazlıkların giderilebilmesi amacıyla sağlam temeller üzerine inşa edilmesi, toplumsal mutabakatın yaratılması bakımından mühimdir. Anayasal dönüşüm süreçleri gerçekleştirildiği ülkelerin koşullarına bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, çalışma kapsamında ele alınan anayasa yapım süreçlerinin tüm aşamalarının, mutlaka demokratik esaslara dayalı usuller çerçevesinde yürütülmesi gereklilik arz etmektedir.

Yeni anayasa yapımının dönemsel niteliği göz önünde bulundurulduğunda, demokrasi ile yönetilen ülkelerin olağan işleyişinde genellikle başvurulmayan belirli birtakım usul ve esasların kullanımının mümkün olduğu görülmektedir. Çağdaş demokrasiler kapsamında yaygın olmamakla birlikte, söz konusu usullerin demokratik idealle bağlantılı olarak değerlendirilmesinin temel nedeni demokrasinin esaslı unsurları addedilen şeffaflık ve katılımcılığın uygulanmasını teşvik edici nitelikte olmaları gösterilebilir¹¹⁰⁷. Çalışma kapsamında, ulusal katılımcı uygulamaların yaygınlaştırılması konusunda değerlendirmelerde bulunulmakta ve anayasa yapım süreçlerine halkın geniş katılım sağlamasına yönelik söz konusu uygulamaların potansiyel anlamda ayrışan veya çelişen etkilere sahip olduğu gerçeğinin de altı çizilmektedir. Özellikle bazı uygulamalar vatandaşların hareket alanını genişletirken, diğer bazıları ise siyasi otoritelerin manipülatif katılımcı uygulamalara yönelmesine imkân yaratmaktadır. Tüm bunların yanı sıra halk katılımı sağlayan mekanizmaların uygulanmasındaki mevcut gerilim ve paradokslar ele alınarak doğrudan ve temsili demokrasi arasındaki ilişkiye dair temel mesele incelenmiş, toplumsal uzlaşının önemine odaklanılmıştır¹¹⁰⁸.

Demokratik yeni anayasa yapımı esnasında halkın sürece kapsamlı şekilde katılımının sağlanması ile sürecin her aşamasına yönelik bilgilendirilmelerini

¹¹⁰⁷ Colón-Ríos, *a.g.m.*, 2011, s. 19.

¹¹⁰⁸ Negretto, *a.g.e.*, 2018, s. 8 – 9.

sağlayacak mekanizmalar ve buna yönelik faaliyetler sürecin taşıdığı riskleri azaltma, sürecin başarıyla nihayete erdirilmesi, yapılan anayasasının halk tarafından benimsenmesi dolayısıyla uzun ömürlü olması ve de demokratik istikrarın sağlanması bakımından hayati öneme sahiptir. Siyasi partilerin süreç içerisinde toplumun menfaatlerinin korunması ile uzlaşa sağlamaya yönelik taahhütlerde bulunabilecekleri bir basın açıklaması; siyasi ve sivil aktörler arasında dönüşüm süreci boyunca esas alınacak temel demokratik ilkeler üzerinde anlaşmaya varmalıdır. Ayrıca yeni anayasa yapım sürecinde görev yapacak kurumsal yapı ve mekanizmalara dair bir uzlaşa; tüm siyasi partilerin anayasal müzakereler neticesinde elde edilen verileri dikkate alacakları hususunda taahhütte bulunmaları oldukça önemlidir¹¹⁰⁹ Süreç kapsamında karar alma usulleri bakımından siyasiler ve sivil toplum arasında mutabakata varılması; sürecin işleyişine yönelik takvim belirlenmesi suretiyle bir yol haritası çizilmesi; halkın reform sürecine geniş katılımını sağlayacak elverişli bir ortam yaratılması; anayasa ile ilgili temel meselelerin kamuoyunun bilgisine sunulması konusunda mutabakat sağlanmalıdır. Halkın istek ve taleplerine yönelik verilerin analiz yönteminin belirlenmesi benzeri uygulamalar vasıtasıyla halkın sürecin her aşamasına dahil edilerek yeni anayasa yapım sürecinin demokratik şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır¹¹¹⁰.

Yasal devamlılık, uzun vadede demokrasinin altını oyabilecek otoriter yapıların muhafaza edilmesi pahasına barışçıl bir geçişi garanti edebilmektedir. Bununla birlikte, geçmişten köklü bir yasal kopuş, demokratik kurumları aşındırabilecek ciddi siyasi ihtilaflar yaratma pahasına kapsamlı anayasal dönüşümleri mümkün kılabilmektedir. Her bir seçeneğin etkilerinin de o koşullara bağlı olması muhtemeldir. Demokrasiye geçiş sürecinde geçmişten tamamen kopuş arzu edilebilirken, aynı strateji halihazırda var olan demokratik bir rejimde yeni anayasa yapımı esnasında oldukça tehlikeli olabilir¹¹¹¹. Elbette günümüzde dünyanın çeşitli noktalarından farklı ülkelerde gerçekleşen anayasa yapım süreçleri incelendiğinde, söz konusu süreçlerin olağan siyasetin usullerinden farklı birtakım yöntemlere tabi olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda halk katılımının önemi gereği metnin taslak aşamasında toplumun her kesimi tarafından kapsamlı bir şekilde müzakere edilmesi, nihai metnin

¹¹⁰⁹ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 12.

¹¹¹⁰ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 12.

¹¹¹¹ Negretto, *a.g.e.*, s. 12.

ise halk tarafından belirlenmiş temsili bir organ tarafından nitelikli çoğunlukla kabul edilerek yahut daha yaygın olarak son sözün referandum ile yine halk iradesine bırakılarak yürürlüğe konulması gerekmektedir¹¹¹².

Modern anayasacılık anlayışı, yeni anayasa yapım sürecine başlayan bir ulusun yahut halkın kimliği ile anayasanın kapsayıcılığına yönelik belirsizliğin giderilmesine ve aynı zamanda süreç içerisinde yer alan vatandaşların katılımcı anayasacılık konusundaki taleplerine yanıt vermelidir. Günümüzde yeni anayasa yapımının zorluklarına karşın yaygınlığının sebebi, toplumsal ihtilafların giderilmesine yönelik anayasal çözüm arayışı niteliğiyle bağlantılı olduğu varsayımına dayandırılabilir. 20'nci yüzyılın son dönemlerinde yaşanan ihtilaflar devletler arasında olduğu kadar aynı şekilde devletlerin kendi sınırları içerisinde de cereyan etmekte, bölgesel olduğu kadar farklı kimliklerle de bağlantılı olarak gerçekleşmesi dolayısıyla beyandan ziyade çözüme yönelik katılım esasına dayanmaktadır¹¹¹³. Örneğin, Güney Afrika Cumhuriyeti'ni kuran 1996 tarihli Anayasa, anayasa yapımının günümüze uzanan en uzlaşmacı, müzakereci ve katılımcı örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Güney Afrika kutuplaşmış toplum yapısı başta olmak üzere birçok olumsuz koşul ve ayrıca yüzyıllar boyu süren antidemokratik uygulamaların ardından tam anlamıyla demokratik bir sisteme dönüşmüş ve bu dönüşümün vermiş olduğu tarihsel tecrübe daha sonrasında benzer süreçlerden geçen ülkeler açısından da önemli dersler alınmasına yardımcı olmuştur.

Anayasacılık anlayışının kapsamı dahilinde çok sayıda farklı mesele bulunmakla birlikte temelde, birincil önceliği bulunan bir mevzuyla ilişkin herhangi bir eylemin gerçekleştirilmemesi gerekli olduğu durumlarda, buna yönelik başvurulacak ikincil nitelikli gerekçelerin tesis edilmesine dayanmaktadır. Aksi takdirde en makul görünen siyasi tercihler dahi, şayet anayasaya aykırı fiiller kapsamında ise, her halükârda anayasaya aykırılık teşkil edecektir. Dolayısıyla anayasalar, belirli bazı siyasi tercihlerin yürürlüğe konmasını engellediği ölçüde bir tür resmi kural vazifesi görerek, bu tarz uygulamaların önüne geçebilmektedir¹¹¹⁴. Anayasal demokrasinin temel

¹¹¹² Gönenç, *a.g.e.*, 2011, s. 4.

¹¹¹³ Hart, V. (2001). "Constitution-Making and the Transformation of Conflict." *Peace&Change*. 26(2), s. 156.

¹¹¹⁴ Örneğin, birtakım koşullar çerçevesinde velayet tayininde çocuğun yüksek yararını gözetmek suretiyle alınacak kararlarda etnik kökenin kıstas alınabilmesi makul karşılanırsa dahi, böyle bir uygulamanın gerçekleştirilmesi aynı zamanda anayasada hüküm altına alınan ayrımcılık yasağı

hedefi, siyasi ve toplumsal yapıların inşası bakımından müşterek bir bütünlük oluşturma yanı sıra, aynı zamanda nesilden nesle aktarılma suretiyle, istikrarın korunmasına da katkıda bulunacak bir siyasi adalet anlayışı yaratmaktır. Zira bireysel yahut kitlesel menfaate dayalı bir meşruiyet zemininde istikrarın sağlanması güçleşecek ve böylesi bir anlayış, makul bir anayasal tasarım aracılığıyla ılımlı hale getirilebilse dahi, toplum rastlantısal durumlar çerçevesinde meydana gelen bir ortak yaşam biçiminden (*modus vivendi*) ibaret kalacaktır. Bu noktada gereksinim duyulan, demokratik bir rejimin siyasi idealleri ile değerlerini ilkeli bir şekilde ifade ederek düzenleyebilecek ve böylelikle yeni anayasanın ulaşmayı hedeflediği koşulları ve riayet edilmesi gereken sınırları belirleyebilecek düzenleyici bir siyasi adalet anlayışdır¹¹¹⁵Buna ek olarak bu tarz bir anlayışın, örtüşen bir mutabakatın, yani adaletin ölçütünün böylesi bir siyasi yaklaşıma dayandığı makul bir anayasal demokraside kuşaklar boyunca ortaya çıkması muhtemel karşıt dini, ahlaki ve felsefi doktrinler aracılığıyla teyit edilen bir uzlaşya katkı sunma yönünde bir ihtimal barındırması da gerekmektedir¹¹¹⁶.

Kutuplaşmış toplumlarda demokratik esaslar çerçevesinde başarılı yeni anayasa yapımı suretiyle dönüşüm süreci gerçekleştirmek bakımından önem arz eden bir dizi unsur söz konusudur. Öncelikle sürecin başlatılabilmesi amacıyla belirli birtakım asgari koşulların sağlanmasına yönelik olarak anayasa değişikliğinin amaç ve hedefleri doğrultusunda temel hususlar üzerinde mutabakata varılması ve müzakere sürecinin neticelerinin taraflarca dürüstlük çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra sivil toplumun sürece sağladığı katkının son derece değerli olduğu açıktır zira anayasa metninin güvenilirliğini artırmak amacıyla hukuk alanında deneyim sahibi olmak oldukça yararlı olmakla birlikte, anayasa taslağı hazırlama süreci tamamen hukukçuların yahut siyasetçilerin tekelinde bulunmamalıdır¹¹¹⁷ Toplum içerisinde yer alan tüm farklı kesimler, sürece dair yeterli bilgiye sahip olmalarının ardından gerçekleşen taslak hazırlama sürecine serbestçe katılım imkânı bulabilmeli ve aynı zamanda yapacakları katkılara itibar edileceğinin bilinciyle sürece dahil olmalıdırlar. Nihayet, sürecin meşruluk kazanması bakımından hazırlanan metnin son halinin

kapsamında değerlendirileceğinden, tartışmasız bir şekilde kabul edilemez nitelik taşıyacaktır. Schauer, *a.g.m.*, 1994, s. 353.

¹¹¹⁵ Rawls, *a.g.m.*, 1987, s. 2.

¹¹¹⁶ Rawls, *a.g.m.*, 1987, s. 2.

¹¹¹⁷ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 17.

düzenlenecek bir referandumla halkın onayına sunulmasının ardından yeni anayasanın yürürlüğe konulması şarttır¹¹¹⁸.

Anayasaların başarısının ölçütü üç bileşenden oluşmaktadır. Bunlar anayasa yapım süreci, anayasanın muhtevası ve anayasa ile öngörülen norm ve değerlerdir. Çalışma kapsamındaki örneklem üzerinden değerlendirildiğinde; 2015 Nepal Anayasası, 601 üyeden oluşan bir Kurucu Meclis vasıtasıyla hazırlanmış olması itibarıyla prensipte katılımcı bir nitelik taşımaktadır. Katılımcı süreç açısından önem arz eden husus, Kurucu Meclis'in toplumun muhtelif kesimlerinden, farklı sınıf, zümre, etnik grup veya dine mensup temsilcilerden meydana gelmesidir. Bununla birlikte, katılımcı usullerin yanı sıra, anayasanın muhtevasının mahiyeti ve anayasada yer alan norm ve değerlerin toplumun geniş kesimleri nezdinde kabul görmesi de anayasanın başarılı bir şekilde işlev görmesi açısından benzer bir öneme sahiptir¹¹¹⁹. 2015 Nepal Anayasası'nın başarısı, ikinci büyük Halk Hareketi sonucu elde edilen federalizm, demokrasi, cumhuriyet ve kapsayıcılık başta olmak üzere dönüm noktası niteliğindeki kazanımları kurumlaştırmasından ileri gelmektedir. Tüm bunlara ilaveten yeni Anayasa, egemenliğin halka ait olması, kuvvetler ayrılığı doktrini, vatandaşlara tanınan oy hakkı ve düzenli aralıklarla yapılacak seçimler, bağımsız, tarafsız ve muktedir yargı organı, temel özgürlüklerin güvence altına alınması, basın hürriyeti, hukukun ve anayasanın üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde, anayasacılık anlayışının evrensel düzeyde kabul gören temel bileşenlerini özümseyerek bünyesine dahil etmiştir. Aynı doğrultuda Anayasa'nın Başlangıç Kısmı'nda, temel anayasal değerlere bağlılığı ifade etmek suretiyle, bu değerleri benimseyen federal demokratik bir Cumhuriyet aracılığıyla daimi toplumsal barış, istikrarlı yönetim, kalkınma ve refaha ulaşma hedeflerini gerçekleştirme gayesiyle ilan edildiği hususu bilhassa vurgulanmıştır¹¹²⁰.

¹¹¹⁸ Hughes, *a.g.e.*, 2012, s. 17.

¹¹¹⁹ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 117.

¹¹²⁰ Tripathi, *a.g.m.*, 2017, s. 117.

KAYNAKÇA

- Ackerman, B. (1998). *We The People: Transformations*. Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Aiken, N. T. (2008). "Post-Conflict Peacebuilding and the Politics of Identity: Insights for Restoration and Reconciliation in Transitional Justice." *Peace Research*. 40(2), 9 – 38.
- Anayurt, Ö. (2023). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Anderson, G., Choudhry, S. (2015). *Constitutional Transitions and Territorial Cleavages*, Stockholm: International IDEA.
- Appiah, K. A. (1994). "Identity, Authenticity, Survival: Multicultural Societies and Social Reproduction" *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 149 – 164.
- Arato, A. (1994). "Dilemmas of Constitution Making." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 165 – 196.
- Arato, A. (2009). *Constitution-Making Under Occupation: The Politics of Imposed Revolution in Iraq*, New York: Columbia University Press.
- Arato, A. (2019). "Revolutions and Constitution Making" *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 27 – 46.
- Baden, C. (2015). "INFOCORE Definitions: "Polarization"." Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem.
- Bali, A., Lerner, H. (2019). "Religion and Constitution-Making in Comparative Perspective." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 258 – 277.
- Barry, B. (1997). "Liberalism and Multiculturalism." *Ethical Perspectives* 4(2), 3 – 14
- Bauer, P. C. (2019). Conceptualizing and Measuring Polarization: A Review. <https://doi.org/10.31235/osf.io/e5vp8> (Erişim Tarihi: 17.01.2023)
- Benomar, J. (2003). *Constitution-Making and Peace Building: Lessons Learned From the Constitution-Making Process of Post-Conflict Countries*. United Nations Development Programme.
- Bernal, C. (2019). "How Constitutional Crowdsourcing Can Enhance Legitimacy in Constitution-Making." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 235 – 256.
- Bertrand, J. (2008). "Indonesia's Quasi-Federalist Approach: Accommodation Amid Strong Integrationist Tendencies." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Choudhry). New York: Oxford University Press, 205 – 232.
- Bilchitz, D., Glaser, D., Konstant, A. Toit, L. D., Moshikaro, K., Werbelof, M. (2016). *Determining the Internal Goals of South Africa's Constitution. Assessing the Performance of the South African Constitution*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Bisarya, S., Noel, T. (2021). "Constitutional Negotiations, Dynamics, Deadlocks and Solutions." *International IDEA Constitution Brief*, April.
- Bliuc, A., Bouguettaya, A., Felise, K. D. (2021). "Online Intergroup Polarization Across Political Fault Lines: An Integrative Review." *Frontiers in Psychology*. 12, 1 – 15.

- Boxin, C., Stokes, S. C. (2011). "Overview of Comparative Politics." *The Oxford Handbook of Political Science*. (Ed. R.E Goodin). New York: Oxford University Press, s. 543 – 566
- Burke, E. (1999). "Speech on the Reform of the Representation of the Commons in Parliament May 7, 1782." *Select Works of Edmund Burke. Miscellaneous Writing: Completed and with a Foreword and Selected Bibliography by Francis Canavan*, 4, Indianapolis: Liberty Fund, 18 – 25.
- Bonomi, G., Gennaioli, N., Tabellini, G. (2021). "Identity, Beliefs, and Political Conflict." *The Quarterly Journal of Economics*, 136(4), 2371–2411.
- Brandt, M., Cottrell, J., Ghai Y., Regan, A. (2011). *Constitution-Making and Reform: Options for the Process*, Switzerland: Interpeace.
- Brown, N. (2013). "Tracking the Arab Spring: Egypt's Failed Transition". *Journal of Democracy*. 3(4), 45 – 58.
- Burgess, G., Burgess, H., Kaufman, S. (2022). "Applying Conflict Resolution Insights to the Hyper-Polarized, Society-Wide Conflicts Threatening Liberal Democracies." *Conflict Resolution Quarterly*, 39(4), 355 – 369.
- Calhoun, C. (2002). "Imagining Solidarity: Cosmopolitanism, Constitutional Patriotism, and the Public Sphere." *Public Culture* 14(1), 147 – 171.
- Cambridge Dictionary <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (Erişim Tarihi: 22.11.2022)
- Cárdenas, E. (2013). "Social Polarization and Conflict: A Network Approach" *Cuadernos de Economía*, 32(61), 787-801.
- Choudhry, S. (2008). "Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design In Divided Societies." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 3 – 32.
- Colón-Ríos, I. J. (2011). "Notes on Democracy and Constitution-Making." *New Zealand Journal of Public and International Law*, 9, 17 – 42.
- Colón-Ríos, I. J. (2012). *Weak Constitutionalism: Democratic Legitimacy and the Question of Constituent Power*. London and New York: Routledge.
- Colón-Ríos, I. J. (2018). "What is a Constitutional Transition?" *Victoria University of Wellington Legal Research Papers*. 8(19), 1 – 21.
- Colón-Ríos, I. J. (2019). "Constituent Power, Primary Assemblies, and the Imperative Mandate." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 90 – 116.
- Colón-Ríos, I. J. (2021). "Constituent Power and Its Institutions." *Contemporary Political Theory*. 20(4), 926 – 956.
- Delanty, G., Kumar, K. (2006). "Introduction." *Nations and Nationalism*. (Ed. G. Delanty and K. Kumar). London, California and New Delhi: Sage Publications, 1 – 4.
- DIE Project. "Supporting Sustainable Peace." German Development Institute <https://www.idos-research.de/en/research/description/details/supporting-sustainable-peace/> (E.T. 29.01.2024).
- Dixon, R. (2019). "Constitutional Design Deferred." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 165 – 185.
- Duchacek, I. D. (1968). "National Constitutions: A Functional Approach." *Comparative Politics*. 1(1), 91 – 102.

- Ebrahim, H. (2011). *The South African Constitution: Birth Certificate of a Nation. Constitution-Making Forum: A Government of Sudan Consultation.*
- Ejobowah, J. B. (2008). "Integrationist and Accommodationist Measures in Nigeria's Constitutional Engineering: Successes and Failures." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 233 – 257.
- Elster, J. (1994). "Constitutional Bootstrapping." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives.* (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 57 – 84.
- Elster, J. (1995). "Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process." *Duke Law Journal*, 45, 364 – 395.
- Elster, J. (2000). "Arguing and Bargaining in Two Constituent Assemblies." *Journal of Constitutional Law*, 2(2), 345 – 421.
- Elster, J. (2018). "The Political Psychology of Constitution-Making". *Constituent Assemblies.* (Ed. J. Elster, R. Gargarella, V. Naresh and B. E. Rasch). Cambridge: Cambridge University Press, 207 – 246.
- Escudero, M. C. (2022). "Making a Constituent Assembly Possible in Chile: The Shifting Costs of Opposing Change." *Bulletin of Latin American Research*. 4(4), 641 – 656.
- Esteban, J., Ray, D. (1994). "On the Measurement of Polarization." *Econometrica*, 62(4), 819 – 851.
- Esteban, J., Ray, D. (2016). "Conflict and Development." *EDI Working Paper Series*. WP16/10.II.1
- Fiedler, C. (2019). "Why Writing a New Constitution After Conflict Can Contribute to Peace." German Institute of Development and Sustainability Briefing Paper. 11/2019.
- Forbes, H. G. (1997). *Ethnic Conflict: Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis.* New Heaven and London: Yale University Press.
- Forsberg, E. (2008). "Polarization and Ethnic Conflict in a Widened Strategic Setting." *Journal of Peace Research (Special Issue on Polarization and Conflict)*, 45(2), 283 – 300.
- Frère, M. S., Wilen, N. (2015a). "INFOCORE Definitions "Conflict". Brussels: ULB.
- Frère, M. S., Wilen, N. (2015b). "INFOCORE Definitions "Conflict Phases". Brussels: ULB.
- Frère, M. S., Wilen, N. (2015c). "INFOCORE Definitions "Post- Conflict". Brussels: ULB.
- Frère, M. S., Wilen, N. (2015d). "INFOCORE Definitions "Peacebuilding". Brussels: ULB.
- Geertz, C. (1973b). "Religion As a Cultural System." *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz.* New York: Basic Books, Inc. 87 – 125.
- Geertz, C. (1973c). "Ideology As a Cultural System." *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz.* New York: Basic Books, Inc. 193 – 233.
- Geertz, C. (1973d). "After the Revolution: The Fate of Nationalism in the New States." *The Interpretation of Cultures: Selected Essays By Clifford Geertz.* New York: Basic Books, Inc. 234 – 254.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism.* Oxford: Blackwell Publishers.

- Ghai, Y. (2010). "Constitutionalism and the Challenge of Ethnic Diversity." *Global Perspectives on the Rule of Law*. (Ed. J. J. Heckman, L. Cabatingan and R. L. Nelson). Oxon and New York: Routledge. 279 – 302.
- Ghai, Y. (2019). "Civil Society, Participation and the Making of Kenya's Constitution." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 212 – 234.
- Ginsburg, T., Halliday, T. C., Shaffer, G. (2019). "Constitution-Making as Transnational Legal Ordering." *Constitution-Making and Transnational Legal Order*. (Ed. G. Shaffer, T. Ginsburg and T. C. Halliday). Cambridge and New York: Cambridge University Press. 1 – 25.
- Ginsburg, T. (2016). "How to Study Constitution-Making: Hirschl, Elster, and the Seventh Inning Problem." *Boston University Law Review*, 96, 1347 – 1358.
- Ginsburg, T., Bisarya, S. (2022). "Introduction" *Constitution Makers on Constitution Making* (Ed. T. Ginsburg and S. Bisarya), New York: Cambridge University Press, 1 – 36.
- Ginsburg, T., Halliday, T. C., Shaffer, G. C. (2019) "Constitution-Making and Transnational Legal Order." *Constitution-Making and Transnational Legal Order* (Ed. G. C. Shaffer, T. Ginsburg, and T. C. Halliday) Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 1 – 25.
- Ginsburg, T., Rodriguez, D. L., Versteeg, M. (2013). "When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions." *UCLA Law Review*. 60, 1184 – 1260.
- Gönenç, L. (2011). *Anayasa Yapımı*. TEPAV Çalışma Metinleri.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi (Cilt I)*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gusterson, H. R. V. (1988). "Admission to Citizenship." *Ethics*, 98(4), 731 – 741
- Gutmann, A. (1994a). "Preface" *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, ix-xii
- Gutmann, A. (1994b). "Introduction." *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 3 – 24.
- Gülener, S. (2011). "Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15(3), 199 – 224.
- Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.04.2024)
- Gylfason, T. (2012), "From Collapse to Constitution: The Case of Iceland", CESIFO Working Paper. No. 3770.
- Habermas, J. (1994). "Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State" *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 107 – 148.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: The MIT Press
- Habermas, J. (2003). *İnsan Doğasının Geleceği*. (Çev. K. H. Ökten). İstanbul: Everest Yayınları
- Habermas, J. (2006). "Why Europe Needs a Constitution?" *Constitutionalism and Democracy*. (Ed. R. Bellamy). Hampshire: Ashgate Publishing, 507 – 528
- Hart, V. (2001). "Constitution-Making and the Transformation of Conflict." *Peace&Change*. 26(2), 153 – 176
- Hart, V. (2003). "Democratic Constitution Making." *United States Institute of Peace Special Report*. 107, 1 – 11.

- Headling, N. (2011). "Principles and Cross-cutting Themes." A Practical Guide to Constitution Building. Stockholm: International IDEA, 45 – 95.
- Helgesen, V. (2011). "Preface." A Practical Guide to Constitution Building. Stockholm: International IDEA, VII – VIII.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. (Çev. H. Özler). Ankara: Adres Yayınları
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın ve B. Kalka). Ankara: Adres Yayınları
- Heywood, A. (2020). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Felix Kitap
- Hirschman, O. A. (1994). "Social Conflicts as Pillars of Democratic Market Society" *Political Theory* 22(2), 203 – 218
- Holmes, O. W. (1951). *Common Law*. Boston: Little, Brown and Company.
- Horowitz, L. D. (1991). *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Oxford: California University Press.
- Horowitz, L. D. (2006). "Constitution-Making: A Process Filled with Constraint." *Review of Constitutional Studies*, 12(1), 1 – 17
- Horowitz, L. D. (2014). "Ethnic Power Sharing: Three Big Problems" *Journal of Democracy*, 25(2), 5 – 20
- Hughes, E. (2012). *Constitutional Reform and Citizenship: Context and Challenges*. London: Democratic Progress Institute.
- Huntington, S. P. (2007). *Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. (Çev. E. Özbudun) Ankara: Kıta Yayınları.
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (2015). *Nepal's Constitution Building Process (2006-2015): Progress, Challenges, and Contributions of International Community*. Stockholm: International IDEA.
- Jaiswal, P. (2015). "IPCS Forecasts: Nepal in 2015." Institute of Peace and Conflict Studies. Special Report #169.
- Jost, J. T., Baldassarri, D. S., Druckman, J. N. (2022). "Cognitive–Motivational Mechanisms of Political Polarization in Social-Communicative Contexts." *Nature Reviews: Psychology*, 1, 560 – 576.
- Kaufman, S. J. (2001). *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kachuyevski, A., Olesker, R. (2014). "Divided Societies and Identity Boundaries: A Conflict Analysis Framework" *The International Journal of Conflict Management*, 25(3) 304 – 321
- Kelsen, H. (1949). *General Theory of Law and the State*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press.
- Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law*. (Trans. M. Knight) Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Kennedy, R. (2017). "Replacing the Chilean Constitution." *Wiley Constellations*, 24, 456–469.
- Khan, S. (2022). *A Comparative Analysis of the Draft Constitutions of Tunisia 2022: Zero-Sum Games*. Badaro – Beirut: Konrad-Adenauer-Stiftung e. V. Rule of Law Programme Middle East and North Africa

- Khanal, K. (2014). "The Participatory Constitution Making Process in Nepal: An Assessment of the CA Process (2008–2012)." *Participatory Constitution Making In Nepal: Issues of Process and Substance*. (Ed. B. Karki and R. Edrisinha) Post Peace Agreement Constitution Making in Nepal I. Kathmandu: United Nations Development Programme (UNDP) and Support to Participatory Constitution Building in Nepal (SPCBN), 1 – 44.
- Kontacı, E. (2023). "Demokratik Anayasa Yapımı Teorisinin Krizi: Şili Deneyimi ve Düşündürdükleri." *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 13(1), 15 – 44
- Ladley, A. (2011) *Constitution Building After Conflict: External Support to a Sovereign Process*. Stockholm: International IDEA
- Landau, D. (2012). "The Importance of Constitution-Making," *Denver University Law Review* 89(3), 611 – 633.
- Landau, D. (2019). "Constituent Power and Constitution Making in Latin America." *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 567 – 588
- Lerner, H. (2010). "Constitution-Writing in Deeply Divided Societies: The Incrementalist Approach." *Nations and Nationalism*. 16 (1), 68 – 88.
- Lerner, H. (2011). *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Lerner, H. (2018). "Interpreting Constitutions in Divided Societies" *Comparative Judicial Review* (Ed. E. F. Delaney and R. Dixon), Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 99 – 116
- Lerner, H., Landau, D. (2019). "Introduction to Comparative Constitution Making: The State of the Field" *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 1 – 26
- Lijphart, A. (1977a). "Majority Rule Versus Democracy In Deeply Divided Societies." *Politikon: South African Journal of Political Studies*, 4(2), 113-126
- Lijpharth, A. (1977b). *Democracy in Plural Societies*. New Heaven – London: Yale University Press.
- Lijpharth, A. (2008). *Thinking About Democracy Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London and New York: Routledge
- Lipset, S. M. (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *The American Political Science Review*. 53(1), 69 – 105
- Lustick, I. (1979). "Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism Versus Control." *World Politics* 31(3), 325 – 344.
- McCarty, N. (2019). *Polarization: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.
- McCoy J., Rahman, T., Somer, M. (2018). "Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities", *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16 – 42
- McCoy, J., Press, B., Somer, M., Tuncel, Ö. (2022). *Reducing Pernicious Polarization: A Comparative Historical Analysis of Depolarization*. Massachusetts: Carnegie Endowment for International Peace.
- McGarry, J., O'Leary, B., Simeon, R. (2008). "Integration or Accommodation? The Enduring Debate in Conflict Regulation." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 41 – 87

- Milačić, F. (2021). *The Negative Impact of Polarization on Democracy*, Vienna: FES Democracy of the Future Analysis.
- Montesquieu, (2001). *The Spirit of Laws*. (trans. T. Nugent). Kitchener: Bathoche Books
- Murphy, W. F. (1993). "Constitutions, Constitutionalism and Democracy.", *Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World* (Ed. D. Greenberg, S. N. Katz, M. B. Oliviero, and S. C. Wheatley), New York and Oxford: Oxford University Press 3 – 25
- Negretto, G. (2018). "Democratic Constitution-Making Bodies: The Perils of a Partisan Convention" *I•CON*. 16(1), 254 – 279
- Negretto, G. (2018). *Constitution-Building Processes in Latin America*. Stockholm: International IDEA
- Nugent, R., E. (2018). *The Psychology of Repression and Polarization in Authoritarian Regimes*, Cambridge: MEI Working Paper
- Nugent, R., E. (2019). "The Psychology of Repression and Polarization" *World Politics*, 72(2), 1 – 58
- O'Flynn, I., Levy, R. (2020). "Deliberative Referendums in Deeply Divided Societies" *UBC Law Review*, 53(1), 203 – 238
- O'Leary, B. (2019). "Making Constitutions in Deeply Divided Places: Maxims for Constitutional Advisors" *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 186 – 211
- Oberschall, A. (2007). *Conflict and Peace Building in Divided Societies*. London and New York: Routledge.
- Orhan, S. (2021). *Bölünmüş Toplumlarda Anayasal Uzlaş ve Demokrasi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Ostby, G. (2008). "Polarization, Horizontal Inequalities and Violent Civil Conflict." *Journal of Peace Research*, 45(2), 143 – 162
- Özbudun, E. (2019). *Anayasacılık ve Demokrasi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2017). *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. London: Palgrave.
- Parekh, B. (1997). "Dilemmas of a Multicultural Theory of Citizenship" *Constellations* 4 (1), 54 – 62
- Patten, A. (2008). "Beyond the Dichotomy of Universalism and Difference." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 91 – 110.
- Payne, I., Breen, M. G. (2023). "Hourglass Federalism in Nepal: The Role of Local Government in Post-Conflict Constitutions." *Indian Law Review*. 7(2), 177 – 200.
- Peleg, I. (2005). "Transforming Ethnic Orders to Pluralist Regimes: Theoretical, Comparative and Historical Analysis." *Democracy and Ethnic Conflict Advancing Peace in Deeply Divided Societies*. (Ed. A. Guelke). New York: Palgrave Macmillan
- Pildes, R. H. (2008). "Ethnic Identity and Democratic Institutions: A Dynamic Perspective." *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* (Ed. S. Chourdhy). New York: Oxford University Press, 173 – 204.
- Preuss, U. K. (1994). "Constitutional Powermaking." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 143 – 164.

- Ramsbotham A., Thapa, D. (2017a). "Introduction." *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, 5 – 10.
- Ramsbotham A., Thapa, D. (2017b). "Peace Process." *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, 11 – 12.
- Rawls, J. (1987). "The Idea of an Overlapping Consensus." *Oxford Journal of Legal Studies*, 7(1) 1 – 25.
- Rawls, J. (1992). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Renan, E. (2018). *What Is A Nation? And Other Political Writings*. (trans. M.F.N Giglioli). New York: Columbia University Press.
- Richards, A. J. D. (1994). "Revolution and Constitutionalism." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 85 – 142.
- Rogowski, C., J., Sutherland, L., J. (2016). "How Ideology Fuels Affective Polarization" *Politic Behavior*, 38, 485–508
- Rosenfeld, M. (1994). "Modern Constitutionalism as Interplay Between Identity and Diversity." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 3 – 38.
- Rousseau, J. J. (2003). *On The Social Contract*. (trans. G.D.H. Cole). Dover Publications.
- Saati, A. (2017). "Participatory Constitution-Building in Nepal: A Comparison of the 2008-2012 and the 2013-2015 Process." *Journal of Politics and Law*. 10 (4), 29 – 39.
- Salihpaşaoğlu, Y., Gümüş Boyacı, Ö.T. (2020). "Bir Modern Devlet Ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı." *ERÜHFD*, XV(1).
- Sapiano, J. (2015). *Constitution-Building in Political Settlement Processes: The Quest for Inclusion*. (Ed. K. Zulueta-Fülscher, S. Bisarya, C. Bell and A. Welikala). Stockholm: International IDEA
- Saunders, C. (2012). "Constitution Making in the 21st Century", *International Review of Law*, 4, 1 – 10.
- Schauer, F. (1994). "Free Speech and the Cultural Contingency of Constitutional Categories." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 353 – 368.
- Schlink, B. (1994). "German Constitutional Culture in Transition." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 197 – 222.
- Schmitt, C. (2008). *Constitutional Theory* (trans. J. Seitzer) Durham, London: Duke University Press.
- Schmitt, C. (2020). *The Concept Of The Political* (trans. C. J. Miller) Antelope Hill Publishing.
- Schuppert, F. G. (2021). *A Global History of Ideas in the Language of Law*, Munich: Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory.
- Shils, E. (1957). "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory." *The British Journal of Sociology*, 8(2), 130 – 145.

- Shils, E. (1958). "Ideology and Civility: On the Politics of the Intellectual." *The Sewanee Review*. 66(3), 450 – 480
- Shils, E. (1960). "The Intellectuals in the Political Development of the New States." *World Politics*. 12(3), 329 – 368.
- Slaughter, M. M. (1994). "The Multicultural Self." *Constitutionalism, Identity, Difference, and Legitimacy: Theoretical Perspectives*. (Ed. M. Rosenfeld). Durham and London: Duke University Press, 369 – 382.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. MA, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing.
- Sieyès, E. J. (2014). "What Is the Third Estate?" *The Essential Political Writings*. (Ed. T. Ball, J. Leonhard ve W. Velema). Leiden – Boston: Brill
- Simmel, G. (1904). "The Sociology of Conflict." *American Journal of Sociology*, 9(4) 490 – 525
- Sisk, T. (1994). *Democratization in South Africa: The Elusive Social Contract*, New Jersey: Princeton University Press.
- Somer, M., McCoy, J. (2018). "Déjà vu? Polarization and Endangered Democracies in the 21st Century" *American Behavioral Scientist*, 62(1), 1–13.
- Stepan, C. A. (2000). "Religion, Democracy, and the "Twin Tolerations"" *Journal of Democracy*, 11(4), 37 – 57
- Sunstein, C. R. (1999). "The Law of Group Polarization" *Chicago Working Paper in Law and Economics*, 91, 1 – 30
- Tamir, Y. (1996). "A Note on Multiculturalism and Cultural Dominance" *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 90, 200 – 206
- Taylor, C. (1994). "The Politics of Recognition" *Multiculturalism* (Ed. A. Gutmann) Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 25 – 74.
- The Constitution of the Republic of South Africa, 1996
<http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>
(E.T 5.05.2023)
- Thapa, D. (2017). "Stability or Social Justice? Political Settlements in Nepal." *Two Steps Forward, One Step Back: The Nepal Peace Process*. (Ed. A. Ramsbotham and D. Thapa). London: Accord An International Review of Peace Initiatives, s. 13 – 17.
- Thomashaussen, A. (2011). "Güney Afrika'nın Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk". *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim: Türkiye'de Anayasal Değişim Beklentileri*. (Ed. O. Ergül). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 109 – 136.
- Tilly, C., Goodin, R. E. (2011). "Overview of Contextual Political Analysis it Depends." *The Oxford Handbook of Political Science*. (Ed. R.E Goodin). New York: Oxford University Press, 431 – 460.
- Tönnies, F. (2001). *Community and Civil Society*. (trans. J. Harris and M. Hollis). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tripathi, B. H. (2016). "The Constitution of Nepal: Critique." *NJA Law Journal*. 10, 113 – 130.
- Tully, J. (1995). *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turinay, F. (2015). "Tek Başlı Parlamentarizmin Kavramının Doğuşu: Güney Afrika'nın Hükümet Sistemi". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 119, 64 – 86
- Tushnet, M. (2013). "Constitution-Making: An Introduction", *Texas Law Review*, 91, 1983 – 2012.

- Uppsala Conflict Data Program, UCPD Charts, Uppsala University
<https://ucdp.uu.se/downloads/charts/> (E.T. 28.02.2024)
- Uppsala Conflict Data Program, UCDP Conflict Definitions, Uppsala University
<https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/> (E.T. 01.03.2024)
- Uteem, C. (2011). “Foreword.” *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, V – VI.
- Wahiu, W. (2011). “Introduction.” *A Practical Guide to Constitution Building*. Stockholm: International IDEA, 1 – 42.
- Wallis, J. (2019). “Constitution Making and State Building.” *Comparative Constitution Making* (Ed. D. Landau and H. Lerner), Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 278 – 301
- Webber, J. (2000). “Constitutional Reticence.” *Australian Journal of Legal Philosophy*, 25(2), 125-156.
- Zulueta-Fülscher, K. (2015). “Interim Constitutions Peacekeeping and Democracy-Building Tools.” IDEA Policy Paper 2015. Stockholm: International IDEA.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ÖZKAN, Müge
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	AHBV Kamu Hukuku	Devam ediyor
Yüksek Lisans	Başkent Üniversitesi-Kamu Hukuku	2017
	Atılım Üniversitesi-Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi	2010
Lisans	Çankaya Üniversitesi-Hukuk Fakültesi	2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
Devam ediyor	AHBV	Öğr. Gör.
2013 – 2018	Başkent Üniversitesi	Arş. Gör.
2007 – 2011	Ankara Barosu	Serbest Avukatlık

Yabancı Dil

İngilizce

